ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III. TOM. XXVII

1944—1945

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1946

ANALELE
ACADEMIEI ROMANE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOM. XXVII

1944 — 1945

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1946

CUPRINSUL

TRADIŢIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI ÎN LUMINA NOUĂLOR CERCETĂRI

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 9 Iunie 1944

Intr'o conferinţă desvoltată în luna Februarie a acestui an, la Institutul de Istorie Universală « N. Iorga » [1]), d-l Ion Moga, profesor la Universitatea din Cluj-Sibiu, a adus nouă şi însemnate contribuţiuni la problema, ce o ridicasem în comunicarea făcută la Academia Română, despre tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti. Dacă în această comunicare mă străduisem să arăt că *în principiu*, faţă de rezultatele obţinute de alte cercetări cu privire la tradiţiile istorice medievale, se poate încerca o revizuire a punctului de vedere admis de istoriografia noastră modernă, care tăgăduia existenţa lui « Negru-Vodă » şi a descălecatului în întemeierea Ţării Româneşti, studiul d-lui Moga, examinând problema *în fapt*, în temeiul datelor locale pe care le cunoaşte atât de bine, strânge mai de aproape cercul posibilităţilor şi transformă, am putea spune, ipoteza într'o tot mai mare probabilitate.

In special două elemente sunt de reţinut din interesanta d-sale expunere: existenţa unei tradiţii *locale* despre Negru-

1) *Regnum Transsylvanum şi descălecatul Ţării Româneşti.*

Vodă în ținutul Făgărașului — și a certurilor lui cu un senior feudal ungur, și coincidența — pe care o amintisem — a datei presupuse a descălecatului cu o *restrângere reală a drepturilor populației din Ardeal*, în folosul nouei ordini feudale pe care se sprijinea în acea vreme monarhia ungurească. Apar aci, dacă nu chiar fapte care să confirme cu preciziune trecerea peste munți a întemeietorului Țării Românești unificate, dar în tot cazul elemente de natură să lămurească acest proces istoric și să-l așeze într'un cadru mai larg decât acel ce a fost considerat până acum: acel al relațiunilor dintre stăpânirea regilor unguri în Ardeal, în ultimul secol al dinastiei Arpazilor, când se constituia ordinea feudală a « statelor » privilegiate, care va căpăta deplina ei desvoltare în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, și populația românească autohtonă, cârmuită de vechi tradiții ce fuseseră respectate la început, dar care de atunci înainte sunt tot mai mult încălcate și nesocotite.

Problema capătă astfel cu totul alt înțeles și ne impune să cercetăm nu numai dacă tradiția istorică a descălecatului, păstrată de izvoare târzii în Muntenia — și deci suspectă spiritului critic al istoricilor noștri — este verosimilă, ca o împrejurare specifică a întemeierii acestui principat, ci dacă ea nu ni se înfățișează și ca o lature a unui proces istoric mai larg, ce cuprinde și lămurește întemeierea ambelor state românești la sfârșitul Evului Mediu — și le dă în același timp temeiul comun al unității de origine, al acelorași factori determinanți și chiar al acelorași cauze. O examinare a celeilalte tradiții istorice, mai bine întemeiate prin cronici și documente, a descălecatului Moldovei, poate folosi în oarecare măsură lămuririi acestei chestiuni, atât de mult și de aprig contestate; ea ne poate da, în orice caz, posibilitatea de a considera în desvoltare paralelă și derivând din împrejurări comune ale vieții românești, de o parte și de alta a Carpaților, întemeierea principatelor ce au constituit în cele din urmă statul, expresiunea politică a națiunii românești de ieri și de astăzi.

O cercetare a tradiției istorice a descălecatului Moldovei în lumina unor lucrări nouă, poate astfel contribui la o mai

bună şi deplină lămurire a întregului proces de constituire şi de desvoltare a statelor româneşti de pe ţărmul stâng al Dunării.

I

VALOAREA TRADIŢIEI CA IZVOR ISTORIC

Ea ne dă mai întâi prilejul de a stărui încă odată asupra locului ce revine tradiţiilor, mai mult sau mai puţin legendare, printre izvoarele istoriei medievale, cu deosebire în ce priveşte împrejurările, prea adesea atât de puţin cunoscute, ale întemeierii statelor. Am mai avut ocazia de a face unele apropieri între tradiţia istorică a originilor confederaţiei elvetice şi aceea a descălecatului Ţării Româneşti. Problema « mitului şi a realităţii » la începuturile federaţiunii celor trei cantoane primitive a fost reluată în întregime, ţinând seama de ultimele cercetări şi ipoteze, în lucrarea recentă a d-lui Henri Naef[1]). Incă din veacul al XVIII-lea, critica a început să atace temeiurile tradiţiei, în versiunea oarecum definitivă pe care i-o dăduse publicarea lucrării lui Aegidius Tschudi, care aşeza la locul ctitorilor pe vestitul arcaş Wilhelm Tell şi pe cei « trei elveţieni », al căror jurământ de pe Grütli îl comemorează şi acum sărbătoarea naţională dela 1 August. Din 1760 apăruse broşura *Der Wilhelm Tell, ein dänisches Märchen*, în care figura legendarului ţintitor se dovedea a fi doar o copie după alt arcaş din poveste, Toko, creaţiune a folklorului nordic din Evul Mediu. Zădarnic autorităţile cantonului Uri au poruncit ca broşura vinovată să fie arsă de mâna călăului: Voltaire, în ale sale *Annales de l'Empire*, bucuros de a afla un nou prilej de dărâmare a unui idol consacrat, rostise sentinţa în termeni neîndoielnici: « *L'histoire de la pomme me paraît bien suspecte, et tout ce qui l'accompagne ne l'est pas moins* ».

Opera şcoalei critice a istoriografiei moderne elveţiene nu s'a mai depărtat de această judecată, care era totuşi şi o prejudecată. Deşi Ioan de Müller rămăsese credincios

[1]) *Guillaume Tell et les trois Suisses*, Lausanne, Spes, 1942.

tradiției în istoria sa a Elvețienilor, deși Schiller îi sporise prestigiul cu toată strălucirea marelui său talent, erudiția veacului al XIX-lea, începând cu profesorul Kopp, constatase că tradiția nu se mai potrivea cu cronologia documentelor publicate, cu deosebire cu aceea a pactului autentic din 1291, din care se întrevedea de altfel existența unei legături politice mai vechi.

Dar de atunci reacțiunea împotriva exceselor criticei, pe care o semnalam și în alte domenii ale istoriografiei mai nouă, s'a făcut simțită și în privința originilor alianței celor trei cantoane din Alpi. Căutând împrejurări care să lămurească începuturile unor năzuințe de autonomie și motivele unei acțiuni împotriva prerogativelor suverane ale Habsburgilor, istoricii mai recenți au ajuns, deși nu se potrivesc asupra datei exacte a evenimentelor, să recunoască tradiției un fond nediscutabil de adevăr. A fost totuși o mișcare împotriva unor drepturi senioriale, altele decât ale Imperiului, a reprezentanților locali ai acestei autorități străine, a castelelor și locurilor întărite care-i adăposteau și, în această luptă de răzvrătire a muntenilor dornici de libertate, elementele păstrate de tradiție se așează iarăși la locul ce le fusese atât de aspru tăgăduit. Sunt fireşte confuzii în povestea tradițională, ca în orice izvor istoric de această natură, dar fie că așezăm începuturile confederației în jumătatea a doua a veacului al XIII-lea, cu d-l Karl Meyer[1]), fie că credem cu d-l Bruno Meyer, într'un amestec al analisticei cu evenimentele care au precedat bătălia dela Morgarten din 1315 [2]), faptele în sine nu mai pot fi lipsite de temeiul, pe care istoricii secolului trecut socoteau că nu-l mai pot afla.

Iată cum rezumă, în concluziile sale, d-l Naef rezultatele cercetării privitoare la elementele tradiției despre întemeierea confederației:

« *Wilhelm Tell.* Cu toate trăsăturile legendare care îndeamnă încă pe mulți eruditi să respingă tot ceea ce îl privește, mai mulți maeștri, dintre cei mai serioși, nu mai au această bru-

[1]) *Der Ursprung der Eidgenossenschaft*, Zeitschrift für Schweizerische Geschichte, XVI, 3, 1941, p. 285 şi urm.
[2]) *Die ältesten eidgenossischen Bünde*, Zürich, 1938, p. 123 şi urm.

talitate. In lipsa numelui său exact, se pot reţinea salutul adus pălăriei şi lovitura din potecă, fără a fi învinuit de superstiţie, avantagii ce nu le avea generaţia care ne-a precedat. Să nu avem cutezanţa să afirmăm ceea ce oamenii de meserie nu îndrăsnesc să considere ca sigur, dar să ne bucurăm să ştim că soarta istorică a lui Tell e în mâinile unor erudiţi scrupuloşi, care în deplină conştiinţă nu renunţă să-l smulgă lumii iluziilor...

Jurământul, a cărui dată rămâne nesigură, e cea mai puţin atinsă dintre tradiţii. Istoricii cei mai dificili, şi poporul căruia îi aparţin, pot încă să cuminece în sfânta poiană. Nu se cunosc numele acelora care s'au adunat întâia oară, dar se ştie că acolo s'au întrunit Confederaţii. Mai mult, nu-ţi poţi înfăţişa coordonarea politică din Waldstätten fără un loc de întâlnire: geografia şi cronicile se potrivesc pentru a-l stabili la Grütli » [1]).

Odată cu această restabilire a drepturilor tradiţiei, s'au adus de sigur şi rectificări expunerii şi interpretării ei. Multă vreme s'a considerat că lupta pentru libertate a cantoanelor era şi o luptă socială, că democraţia munţilor, anticipare a viitorului, a înfruntat în valea dela Morgarten oastea feudală a unor veacuri apuse. Amintind de tăgada oricărui rost al nobilimii la începuturile confederaţiei, pe care Jean Jacques Rousseau o atribue unuia din eroii Nouei Heloïse, d-l Naef scrie:

« Asemenea cuvinte au o vieaţă îndărătnică. Şi totuşi, Milord Bomston nu le-ar mai spune astăzi. Familiile Fürst sau Stauffacher semănau foarte mult cu « gentilomii », dacă acest termen anacronic s'ar mai putea întrebuinţa. Oamenii liberi de atunci erau amestecaţi cu mica nobilime, în aşa fel că o demarcare e de cele mai multe ori imposibilă » [2]).

Iar alt comentator recent al aceloraşi cercetări adaugă următoarele, care-şi păstrează valoarea şi înafară de domeniul propriu zis al istoriei elveţiene:

« Pentru a înţelege Elveţia primitivă, e necesar a da cuvântului *libertate* înţelesul pe care-l avea în veacul al XIII-lea.

---

[1]) *Guillaume Tell et les trois Suisses*, pp. 106—107.
[2]) *Ibid.*, p. 91.

Elveţienii nu se luptau pentru o libertate abstractă, dar pentru libertăţi concrete, spre a le apăra sau a le dobândi. Libertatea întemeietorilor se confunda cu liberarea teritoriului, cu independenţa. Ea nu avea nimic comun cu o ideologie, nu avea nimic revoluţionar, ci era prin esenţă conservatoare; ea se întemeia pe hrisoave, pe drepturi, pe scutiri, pe privilegii, pe o stare socială ce trebuia menţinută împotriva oricărei puteri ce încerca să se ridice între omul liber şi împărat.

Evul Mediu ignora *egalitatea*, pe care nici natura nu o cunoaşte. Inegalitatea era un principiu juridic, deoarece fiecare clasă avea statutul său social, jurisdicţiunea ei specială. Comitele nu era egal cu baronul, baronul cu seniorul, seniorul cu burghezul, burghezul cu ţăranul, ţăranul cu meseriaşul, omul liber cu iobagul.

Oamenii de atunci nu aveau drepturi politice, dar erau mult mai egali decât astăzi din punct de vedere economic, fiecare în propriul său mediu, în breasla sau în corporaţia sa agricolă. Erau mai puţin urmăriţi de stat, mai puţin încărcaţi de impozite. Deosebirile de condiţii nu erau resimţite ca umilinţe, căci orice inegalitate se justifică atunci când fiecare rol e ţinut cu mândrie.

Când ţinutul Schwyz a luat în stăpânire teritorii nouă, nu a făcut-o pentru a le elibera sau spre a da populaţiei libertăţile şi drepturile ţării vechi, ci pentru a-şi exercita suveranitatea asupra unor supuşi. Ţările cucerite de Waldstätten n'au făcut decât să-şi schimbe seniorii. Intemeietorii Elveţiei erau oameni ai timpurilor lor, ei gândeau şi lucrau ca membri ai Sfântului Imperiu; oameni liberi, cavaleri şi judecători în văile lor, ei apărau drepturi recunoscute şi privilegii feudale. Nu se află la ei nicio urmă a spiritului democratic modern, de care ar voi să-i apropie istoria oficială, făcând din ei precursori ai revoluţiei franceze.

In schimb, un mare gând susţine şi inspiră pe primii Elveţieni: *unirea claselor pentru o acţiune comună*. Aceasta e gloria lor: idee generoasă de oameni liberi, spirit cavaleresc, conştiinţă creştină, care vor găsi întreaga lor desvoltare în

frăţia de arme, în apărarea comună, origine şi principiu ale Confederaţiei elvetice » [1]).

Şi aceste consideraţiuni, care restabilesc adevărul istoric prea multă vreme întunecat de patimi politice ale unor timpuri mai apropiate, înfăţişează oarecare paralelism cu modul de a privi şi de a judeca pe întemeietorii statelor româneşti. Insuşi Nicolae Iorga, care văzuse în primul voivod al Ţării Româneşti un ţăran mai înstărit în sfatul altora, prea puţin deosebiţi de vieaţa satelor, pe care o mai oglindesc căciulile şi cojoacele luptătorilor zugrăviţi de *Chronicon Pictum*, cu prilejul înfrângerii lui Carol Robert de oştenii lui Basarab — îşi schimbase părerea după descoperirile din mormintele dela Sf. Nicolae din Curtea de Argeş [2]). Domnitorul şi membrii familiei sale, înmormântaţi în biserica domnească, erau oamenii unei alte lumi, în strânsă legătură cu vieaţa feudală a Apusului, înveşmântaţi în hainele croite după obiceiul seniorilor, împodobiţi cu stemele şi giuvaerele unei civilizaţii a claselor stăpânitoare. Biserica lor reproducea, în zidire ca şi în pictură, modelele vestite ale Bizanţului Paleologilor.

La războiu porneau, apăraţi de platoşele şi coifurile grele ale cavalerilor din vremea lor, ce împodobesc chipul lui Radu I pe monetele sale şi pe care i le trimetea, cum pomenesc unele izvoare, Veneţia prietenă [3]). Fireşte, aceştia erau cavalerii, căpeteniile; sub ei şi în urma lor se înşira oastea de ţară, cu cetele ei rânduite după sate şi ţinuturi, cu armele mai simple şi caii cei mărunţi ai unor gospodării modeste. Şi aci deci, *unirea claselor pentru o acţiune comună*, împotriva vrăjmaşului dinafară, este o trăsătură caracteristică a începuturilor vieţii noastre de stat, ce o apropie de originile Confederaţiei elveţiene, aşa cum se potriveşte tradiţia semi-legendară a originilor ei cu aceea a descălecatului ţărilor româneşti.

[1]) P. de Vallière, *Comment la Suisse est née*, Le Mois Suisse, 5-e année. No. 51, 1943, pp. 96—97.

[2]) Cf. N. Iorga, *Originea, firea şi destinul neamului românesc, Enciclopedia României*, I, p. 40.

[3]) v. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377*. Rev. hist. du Sud-Est Européen, II, 1925, p. 73 şi urm.

E în orice caz de reținut faptul că o legendă, chiar dacă prezintă trăsături comune cu altele, asemănătoare, ale literaturii populare a lumii medievale, nu trebue neapărat înlăturată ca izvor de informație istorică. Forma pe care o îmbracă în tradiția târzie, cum e cazul în Elveția ca și în principatele române, poate fi înrâurită de răspândirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atât de obișnuită în concepția Evului Mediu; fondul, însă, pe care se întemeiază, poate fi nu mai puțin un fapt tot atât de real, ca lupta din Pirinei ce a dat naștere epopeei franceze a viteazului Roland, sau « conjurația » cantoanelor de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell. A respinge în totalitatea ei o tradiție istorică, numai pentrucă unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greșeală tot atât de vădită ca și însușirea ei totală, fără nicio judecată sau măcar o contribuție a spiritului critic.

Unul din exemplele cele mai caracteristice în această privință îl constitue tradiția celuilalt « descălecat » al istoriei românești, acel care se leagă de întemeierea țării Moldovei.

II

DESCĂLECATUL MOLDOVEI: ISTORIE ȘI LEGENDĂ

Spre deosebire de tradiția istorică a întemeierii Voivodatului Țării Românești de către Negru-Vodă, aceea a celui de al doilea Principat din spre miazănoapte, nu a întâmpinat nicio obiecțiune esențială în istoriografia noastră critică din ultimele decenii. « Cu mult mai certă și mai precisă decât asupra originilor Țării Românești este tradiția noastră indigenă despre începutul Moldovei ca stat român », scria dela începutul studiului său despre « originile Principatului Moldovei » Dimitrie Onciul [1]).

Două argumente, într'adevăr, îndreptățeau acest mod deosebit de a privi împrejurările istorice ale întemeierii Moldovei: « primele elemente de istoriografie indigenă », după

[1]) *Originile Principatelor Române*, p. 69.

expresia lui O n c i u l, care înregistrează tradiţia, cele mai vechi letopiseţe scrise în limba slavonă — Bistriţa, Putna, cronica anonimă — sunt scrise nu mult mai târziu decât un secol, dela întâmplările ce le relatează; nu era cazul în Muntenia, unde intervalul în timp, între evenimente şi redactare, este întreit. Dar mai ales, ştirea descălecatului, păstrată de izvoarele noastre în forma ei legendară, e deplin confirmată de texte contemporane, cronicele perioadei angevine din Ungaria şi diplomele regelui Ludovic I din 1349 şi 1365. S'a putut face cel mult o deosebire între elementul legendar propriu zis: vânătoarea zimbrului, care aduce pe descălecător să descopere apa Moldovei şi ţinutul ei — « un mit aşa zis etiologic, scrie O n c i u l, mit inventat cu scopul de a explica un fapt dat » [1]), în speţă stema ţării cu capul de bour şi numele localităţii Boureni [2]) — şi faptul istoric, în sine, al unei expansiuni a Românilor din Maramureş, pe care nimeni nu-l contestă. Toţi istoricii mai de seamă sunt de acord în această privinţă şi ar fi de prisos să mai înşirăm aci păreri, care sunt atât de asemănătoare. Ceea ce s'a accentuat în ultimul timp e mai de grabă contrastul dintre întemeierea celor două principate româneşti, conform teoriei care respinge tradiţia descălecatului în Ţara Românească. Independent de ştirile răzleţe, care ar întări presupunerea că încă înainte de descălecare fiinţau în Moldova de mai târziu mici formaţiuni politice, asemănătoare cnezatelor şi voivodatelor din veacul al XIII-lea, din regiunea Oltului, N i c o l a e I o r g a constată în ultima versiune redactată de el a *Istoriei Românilor* că « din Maramureş s'a produs mişcarea spre răsărit, din care va ieşi a doua ţară românească liberă » [3]). In legătură cu lupta regelui Ludovic împotriva Tătarilor, ţara întemeiată la răsărit de Carpaţi nu e la început decât o « marcă », un ţinut de graniţă şi de strajă: « Moldova lui Dragoş nu era decât un fel de feudă militară regală » [4]). De abia răscoala lui Bogdan, care coboară şi ea din Maramureş

[1]) *Ibid.*, pp. 76—77.
[2]) Un alt Boureni în Maramureş, A. F i l i p a ş c u de Dolha şi de Petrova, *Istoria Maramureşului*, Bucureşti 1940, p. 88.
[3]) *Hist. des Roumains et de la romanité orientale*, III, p. 245.
[4]) *Ibid.*, p. 253.

dincolo de munți, și alungă pe stăpânul legiuit și credincios al mărcii, înseamnă printr'o a doua « descălecare » creațiunea unui stat moldovenesc, de sine stătător.

Se vede de îndată deosebirea față de întemeierea « autohtonă » a Munteniei, prin întrunirea, sub un singur Voivod, a micilor stăpâniri teritoriale de văi și plaiuri, ce duce la alcătuirea Țării Românești. D-l P. P. Panaitescu a formulat în această privință de curând o nouă ipoteză, pe care o reproducem: « Este probabil că întemeierea principatului Valahiei, adică întrunirea tuturor micilor state într'unul singur... să se fi îndeplinit în același fel ca în Rusia, unde unul din cneji sau duci, acel al Moscovei, a devenit reprezentantul tuturor celorlalți față de hanul Tătarilor, a obținut din această cauză supremația și, mai pe urmă, unificarea Rusiei sub sceptrul său. Ne întrebăm dacă aceasta n'a fost și situația voivodatului dela Argeș față de ceilalți voivozi și cneji din Muntenia — și dacă nu în acest fel a devenit unificatorul țării, cu ajutorul Tătarilor, al căror reprezentant era pentru toată regiunea. Aceasta nu este deocamdată decât o ipoteză, pe care ne gândim să o desvoltăm cu alt prilej. Vom face însă să se observe că e în favoarea ei existența unei alianțe militare între întâiul domn al Munteniei, Basaraba, unificatorul țării, și Tătarii » [1]).

De sigur problema e interesantă și merită a fi reluată, deși nu se vede nicio incompatibilitate între această legătură cu Tătarii și posibilitatea, anterioară, a unei « descălecări », de dincolo de munți, a unor elemente de conducere românești din Ardeal, aflate față de Unguri în situația în care se va găsi peste jumătate de secol voivodul Bogdan al Maramureșului, și deci cu atât mai mult îndemnate să caute în noua lor așezare, dincoace de lanțul Carpaților, alt reazim politic decât acel al Coroanei Sf. Ștefan.

Formularea cea mai categorică a deosebirii dintre întemeierile de stat ale Țării Românești și Moldovei aparține

[1]) P. P. Panaitescu, *Mircea l'Ancien et les Tatares*, Revue historique du Sud-Est Européen XIX, 2, 1942, pp. 438—439. O părere asemănătoare în cartea mea *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, p. 112 (în ce privește asemănarea cu Rusia).

însă d-lui C. C. Giurescu. «Intre întemeierea Munteniei și aceea a Moldovei, scrie d-sa, este o mare deosebire: cea dintâi se datorește reunirii diferitelor formațiuni politice dintre Dunăre și Carpați sub un conducător *local*, anume voivodul dela Câmpulung și Argeș: este prin urmare un proces *intern*. Cea de-a doua este rezultatul unei *cuceriri* dinafară, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpați, Nistru și Mare de către un conducător venit de peste munți. In Moldova a fost într'adevăr o *descălecare*, întâi a lui Dragoș, apoi a lui Bogdan, coborîți amândoi din Maramureș, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuși cuprinsul viitorului stat» [1]).

Va trebui să revenim asupra acestei distincțiuni și a elementelor ei. Este însă destul de limpede că în ce privește Moldova, tradiția descălecatului, confirmată de altfel de mărturii contemporane neîndoielnice, constitue un temeiu nediscutabil al înființării statului.

Și totuși, relațiunea acestor împrejurări, în forma legendară a cronicelor, înfățișează elemente străine de realitatea istorică — care ne duc cu totul în alte domenii. «Legenda lui Dragoș» a fost astfel cercetată mai de mult de d-l Romul Vuia, care a scos în evidență asemănările izbitoare ce le prezintă cu alte povestiri medievale [2]). Iată mai întâi, în rezumat, punctele esențiale pe care le cuprind diferitele versiuni ale vechilor letopisețe moldovenești:

«1. Dragoș-Vodă, sau feciori de domni, pleacă la vânătoare.

2. Dau de urma unui zimbru, care îi duce dincolo, peste munții înalți, adică în Moldova.

3. Au nimerit la apa Moldovei, lângă care au ucis zimbrul.

4. Aci au găsit locuri desfătătoare, câmpii deschise, pe care, îndrăgindu-le, le aleg de nouă patrie.

5. Se întorc în Maramureș, la ai lor, pentru ca apoi să plece toți în noua patrie» [3]).

---

[1]) *Istoria Românilor*, I, p. 372.
[2]) Univ. din Cluj, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, I, 1922, p. 300 și urm.
[3]) *Ibid.*, p. 303,

E de sigur o legendă eraldică, menită să lămurească rostul capului de bour în stema țării, dar nu e mai puțin sigur că avem a face cu o variantă a unui străvechiu tip de legendă, în care eroul urmărind la vânătoare o fiară, îndeobște fermecată, e dus de ea în locuri necunoscute, unde fie că îl întâmpină tot felul de nenorociri, fie dimpotrivă că află o nouă așezare pentru el și neamul său.

In prima serie se așează toate legendele care au ca figură centrală un cerb, alb sau negru, care uneori se descopere a fi un demon, sau se transformă, printr'o metamorfoză, alta decât acelea ale mitologiei clasice, într'o fată ce dispare ea însăși într'o fântână. De același ciclu se apropie și legenda Sfântului Hubert, — vânătorul căruia îi apare cerbul, cu crucea strălucind între coarne și care se păstrează de asemenea — împrejurare vrednică de semnalat — ca simbol eraldic, *pe vechea pecete a orașului Baia, după tradiție întâia capitală a Moldovei* [1]).

Cu deosebire însă, legenda lui Dragoș descălecătorul prezintă izbitoare asemănări cu legendele vechilor așezări ale Protobulgarilor sau cu aceea care privește pe strămoșii depărtați ai Maghiarilor, Huna și Magor. La Jordanes aflăm o poveste aproape identică a trecerii Hunilor, duși de o cerboaică misterioasă, dincolo de Marea de Azov în câmpiile « Sciției ». Originea depărtată a acestui motiv, care e comun tuturor acestor povestiri, poate fi mai departe în Orient, sau în India, cum presupune d-l Vuia, — dar vânătoarea după un animal care deschide calea spre o așezare nouă, este un element de folclor și de artă specific stepei eurasiatice. Intr'adevăr, motivul nu se întâlnește numai în povestirile legendare ale popoarelor nomade, ci și în arta lor. In stilul zis « animal », caracteristic al năvălitorilor, care cutreeră din antichitate spațiile uriașe și pustii ce se întind între Siberia și Marea Neagră, revine ca un leit-motiv încleștarea în luptă a două sau mai multe fiare sălbatice. « Ființe fantastice compuse din lup (sau vultur) și balaur, ne spune d-l Altheim, se luptă între ele sau sfâșie un cal, o cer-

[1]) N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 249.

boaică. Tigrii au gonit un yak şi se pregătesc să-l ucidă. Alături apar grifonul şi mistreţul, ursul şi renul, şi încă alte combinaţii. Intr'un caz e posibilă o interpretare. Elanul atacat de balaur pe o ţesătură de lână din mormântul principelui hunic dela Noin Ula, în Mongolia exterioară, înseamnă cucerirea unui teritoriu. Aci, balaurul corespunde vânătorului, pe care vânatul urmărit îl duce într'o ţară nouă » [1]).

Legenda lui Dragoş, înlocuind cerboaica sau cerbul motivelor asiatice cu bourul ce cutreera, încă în Veacul de Mijloc, pădurile întregii Europe orientale, încearcă de sigur o localizare, dar structura generală a povestirii o apropie prea mult de ciclul mitic al stepei, ca să nu fie mai mult decât o coincidenţă. Şi episodul vânătorii — şi acela al craiului unguresc Laslău, dela care descălecătorii capătă voia de a trece în ţara nouă, versiune care apare într'una din variante, arată o înrâurire directă a legendelor maghiare, în legătură cu cucerirea Panoniei şi Ardealului, asupra tradiţiei descălecatului Românilor « ungureni » din Maramureş [2]). Este o latură a problemei ce s'ar cuveni să fie adâncită şi lămurită mai bine, mai ales pentrucă dă întemeierii Moldovei aspectul unui fenomen de imigrare românească într'un ţinut pustiu, ce nu răspunde decât într'o măsură restrânsă realităţii.

Revenind însă la preocuparea noastră de căpetenie — valoarea tradiţiei ca izvor istoric — ar fi logic, din punctul de vedere al criticei riguroase a textelor, ca acest element legendar să arunce o bănuială asupra întregii relatări a împrejurărilor descălecatului şi să se scrie: « Povestea lui Dragoş, legendă asiatică (sau pontică) », după cum s'a scris: « Wilhelm Tell, fabulă daneză ». Să presupunem că s'ar fi pierdut diplomele regelui Ludovic de Anjou şi că n'am avea decât într'o transcriere deformată şi târzie însemnările lui Ioan de Küküllö şi ale cronicei Dubnicense, nu am fi oare deplin îndreptăţiţi să contestăm descălecatul în istoria Moldovei, după cum a fost contestată tradiţia lui în Ţara Româ-

[1]) F. Altheim, *Die Krise der Alten Welt, I. Die ausserrömische Welt*, Berlin 1943, p. 73, cf. notele la p. 188.

[2]) R. Vuia, *Legenda lui Dragoş*, ibid., p. 309. Cronica din Buda ne arată pe « puternicul duce Gyula » descoperind Alba din Ardeal *in venatione*, întocmai ca Dragoş Moldova, v. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 52.

nească? Impletirea unui fapt istoric cu elemente de legendă și folclor îngreuiază de sigur sarcina ce revine criticei, dar nu justifică în niciun caz o atitudine negativă de principiu, față de împrejurările povestite. Astfel, descălecatul Moldovei, admis de școala noastră istorică mai nouă în contrast cu acela al Țării Românești, pe care-l consideră o ficțiune, nu exclude posibilitatea acestuia din urmă, ci dimpotrivă, ne dovedește că existența unui element legendar nu împiedecă pe istoric să reconstruiască realitatea faptelor. Totul aci e o chestiune de interpretare.

III

INTERPRETĂRI NOUĂ ALE DESCĂLECATULUI

In această privință, cercetările datorite în special istoricilor mai tineri, din țări vecine, au adus în ultima vreme o întorsătură surprinzătoare și chiar de-a-dreptul sensațională. In recenta « Istorie a Românilor » scrisă de mai mulți specialiști maghiari sub conducerea d-lor Makkai și Galdi, aflăm de pildă două versiuni, de altfel în vădită și deplină contrazicere una cu alta, ce ne înfățișează teorii, cărora nu li se poate tăgădui cel puțin meritul originalității.

In capitolul intitulat: « imigrare și așezare a Românilor septentrionali », d-l L. Makkai stabilește mai întâi o legătură între Bogdan, fiul lui Micul, plecat din Țara Românească, care la 1335 obține dela autoritățile regale dreptul de a se stabili în Banat, în comitatul Timișului, și fiii de voivozi Balc și Drag din Maramureș [1]. Ar fi deci un fenomen de imigrare care ar parcurge distanțe dintre cele mai mari într'un timp-record, ca să folosim terminologia modernă: de abia așezați în 1335 la marginea de apus a Banatului, neastâmpărații Valahi se mută grabnic tocmai în munții Maramureșului, de unde, într'un ritm nu mai puțin accelerat, trec în Moldova, pentru a fi pomeniți acolo înainte de 1359! Ajunge să alăturăm acestei teze, care creează o vădită confuzie de nume și de persoane, nota pe care același d. Mak-

[1]) *Geschichte der Rumänen*, Budapesta, 1942, p. 52.

k a i o adaugă documentului din 1335, reprodus sub formă de regest în volumul: *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia:* « Această ipoteză nu rezistă criticei, deoarece acest Bogdan despre care e vorba... nu era fiul lui Basarab, ci al lui Micul... Chiar pentru alte motive e absolut neprobabil că s'ar fi adus Români din Muntenia până în Maramureș, prin comitatul Carașului » [1]. Rămâne numai să ne întrebăm pentru ce o ipoteză, « absolut neprobabilă » atunci când d. M a k k a i editează documentul, devine numaidecât certitudine, atunci când scrie istoria Românilor [2]. Intre Bogdan, fiul lui Micul, din Banat, și Bogdan descălecătorul din Maramureș poate fi, cum au presupus și istoricii noștri, cel mult o potrivire întâmplătoare de nume [3].

Dar originalitatea d-lui M a k k a i nu se oprește aci. Cu câteva pagini mai departe, fiind vorba de politica regelui Ludovic la marginile de răsărit ale stăpânirilor sale, aflăm următoarele: « Românii imigrați (căci de alții nu poate fi vorba, N. R.) nu rupseseră legăturile lor cu Moldova și au ajutat pe regele Ludovic cel Mare să curețe această țară de oardele pustiitoare ale Tătarilor » [4]. De unde puteam deci deduce că Românii din Maramureș sunt produsul unei imigrări din spre miazăzi și Sud-Vest, din Muntenia și Banat, iată-i acum păstrând legături anterioare în Moldova, ceea ce presupune un itinerar cu totul deosebit. Și într'adevăr, harta « imigrării Românilor în Transilvania în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea » menită să ilustreze vederile autorului, ne arată căi până acum nebătute. O săgeată îndrăsneață părăsește lanțul Carpaților de miazăzi la 1288, purcede de-a-lungul munților prin văile Moldovei, spre a ajunge tocmai în Galiția, de unde, prin trecătorile înalte din această regiune, se revarsă asupra Maramureșului în anii 1328, 1351 și 1370 [5]. Iată cu adevărat o descoperire senzațională, care răstoarnă tot ce știam

---

[1]) *Documenta Valachorum*, No. 45, p. 75, n. 1.

[2]) Cf. studiul meu *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, în volumul *Le problème de la continuité daco-roumaine*, p. 84.

[3]) N. I o r g a, *Hist. des Roumains*, III, p. 256. Cf. A. F i l i p a ș c u, *Istoria Maramureșului*, pp. 45—46.

[4]) *Geschichte der Rumänen*, p. 60.

[5]) *Ibid.*, p. 64.

sau credeam că știm, în privința expansiunii Românilor din Maramureș și a descălecatului Moldovei. Este de sigur extrem de regretabil că d-l M a k k a i nu ne dă mai multe informații asupra unui fapt de o însemnătate atât de considerabilă și că nu a socotit necesar să aducă mai multe dovezi, în sprijinul unei teze ce răstoarnă atât de radical părerile admise.

Credem însă că meritul acestei uluitoare descoperiri revine altui reprezentant al tinerei școale istorice maghiare, d-l A n t o n F e k e t e - N a g y, care a scris al doilea capitol al Introducerii la colecția amintită mai sus, *Documenta historiam Valachorum... illustrantia*. Acolo e într'adevăr vorba de « familiile Beltéky și Dragffy — care, venite din Moldova, își făcuseră apariția în Ungaria la 1364 » [1]). Dar d-sa ne trimite tot la cunoscuta diplomă din 2 Februarie 1365, prin care regele Ludovic pune în stăpânire pe Balc, fiul lui Sas, în satele și moșiile luate dela Bogdan răzvrătitul și fiii săi, trecuți în Moldova. Genealogia din nota, adăugată de d-l M a k k a i, constată că acest Sas, voivod în Moldova, era fiul lui Dragoș, care fusese *restabilit* încă din 1349 în posesiunile sale din Maramureș, din care îl scosese Bogdan, *infidelis notorius*. Aceste bunuri îi fuseseră confirmate încă din vremea domniei precedente a regelui Carol Robert. Aceste împrejurări sunt de altfel foarte bine lămurite: e vorba de descendenții lui Dragoș, așezați în Moldova cu voia și îndemnul regelui Ungariei, dar alungați de acolo de răzvrătitul Bogdan, al doilea « descălecător », și care primesc în compensație moșiile părăsite de acesta în ținutul său de baștină din Maramureș. Dar acești fii și nepoți ai întâiului descălecător, credinciosul regelui Ludovic, nu « imigraseră » nici ei din Moldova în Maramureș, ci *reveniseră* în țara lor de obârșie, neputându-se menținea în marca înființată de părintele și moșul lor dincolo de munți, deoarece de acolo îi gonise voivodul Bogdan, răsculat împotriva regelui ! [2])

[1]) *Doc. Valachorum*, p. XXXVII.

[2]) Cum a observat d-l I. M o g a, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, Rev. hist, du Sud-Est Européen, XIX, 1, pp. 247—249.

Trebue să fii pătruns până la obsesiune — și la absurd — de teoria imigrării târzii a Românilor în Ardeal, pentru a interpreta astfel documente cunoscute, al căror text categoric, ce nu sufere altă tălmăcire, mai e pe deasupra și în deplină conformitate cu tradiția istorică, ce a înfățișat întotdeauna Maramureșul drept loc de baștină al descălecătorilor Moldovei, și nu aceasta din urmă ca vatră a unei ipotetice colonizări a Maramureșului. De altfel, pentru tot ce privește aceste împrejurări, d-l Makkai ar face bine să potrivească datele hărții d-sale a «imigrării» cu aceea pe care colegi binevoitori ai săi au procurat-o zelosului apărător al tezelor maghiare, care e d-l Herbert van Leisen: pe aceasta din urmă săgețile pornesc din Sudul și Sud-Vestul Transilvaniei, străbat Maramureșul și ating tocmai pe la 1350 regiunea de dealuri și de păduri a Moldovei [1]). Ar fi deci mai nimerit ca știința maghiară, în neobosita ei căutare de interpretări inedite, să se găsească mai întâi de acord cu ea însăși.

Cu mult mai temeinică ne apare interpretarea încercată de curând de d-l Ion Moga [2]), pentru lămurirea mișcării lui Bogdan și a celui de-al doilea descălecat românesc, care a dus pe Maramureșeni în Moldova.

D-sa așează această acțiune a voivodului, considerată prea multă vreme ca un fapt întâmplător și izolat, în cadrul general al politicii regilor unguri în Ardeal și a tendinței lor de a înlătura tot mai mult autoritățile și instituțiile tradiției indigene, pentru a le substitui organizarea feudală și jurisdicțiunile ei. In Maramureș, în deosebi, procesul acesta se poate urmări în deajuns de amănunțit pe baza documentelor publicate.

Constatăm astfel că acest ținut de margine, amintit întâia oară în 1199 ca pădure regală, este încă domeniu regal în 1231, iar «prima amintire documentară a unui deținător de autoritate publică în Maramureș se face abia la 1299, când e pomenit *Nicolaus Vaivoda, filius Mauricii*». Mauriciu însă

[1]) Van Leisen, *Le problème transylvain*, Genève, Kundig, 1943, pp. 40—41.
[2]) I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei* (urmează să apară în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* al Univ. din Cluj-Sibiu).

era comite de Ugocea și Maramureș, pomenit ca atare numai de un document din 1319. Deci la 1299 «apare un voivod al Maramureșului în persoana lui Nicolae, pentru ca după câțiva ani, tatăl acestui voievod, Mauriciu, să nu mai apară în calitatea-i veche de comite de Ugocea și Maramureș, ci numai în aceea de comite de Maramureș.

Faptul este semnificativ și lasă să se întrevadă că voivodatul constitue o organizare aparte a Maramureșului, în cuprinsul căreia interesele regale nu erau suficient garantate prin extinderea autorității comitelui de Ugocea și asupra Maramureșului, ci s'a simțit nevoia de a suprapune voivodatului un comite aparte maramureșean, astfel că din primele decenii ale sec. al XIV-lea începând, avea două organizații politice și judecătorești: comitatul și voivodatul. Peste câțiva ani însă, la 1326, un document amintește de magister *Stephanus, filius Nicolai quondam vayvode, comes de Maramarusio*. Ștefan era deci la acea dată comite de Maramureș, dar documentele nu mai cunosc timp de un deceniu și jumătate niciun voivod de Maramureș.

Dispariția voivodatului maramureșean este un fapt concludent, care dovedește că această instituție n'a fost o creație regală, fiindcă în acest caz nu mai era nevoie de așezarea unui comite special în Maramureș. Ea n'a fost însă nicio concesie făcută unor Români imigrați, fiindcă în acest caz voivodul ar fi fost un Român, și nu ungurul Nicolae, fiul lui Mauriciu. Dimpotrivă, treptata eliminare a instituției voivodale din Maramureș și înlocuirea ei cu comitatul dovedește că voivodatul era un organism autohton, în care regele nu avea nicio încredere».

Se pot urmări mai târziu, între 1326 și 1343, progresele pătrunderii dreptului și instituțiilor feudale în Maramureș, tot mai mulți fruntași ai Românilor fiind ademeniți să treacă printre *servientes regii* învestiți cu proprietăți, desfăcându-se deci din comunitatea românească ce își alegea altădată voivodul. Voivodatul a fost totuși reînființat și însuși Bogdan a deținut această demnitate, dar el se afla sub controlul comitelui regesc de Sătmar, care-și întinsese atribuțiunile până în Maramureș, și mai ales se vedea lipsit de sprijinul acelora

dintre fruntașii români, care treceau în rândurile nobilimii, obținând demnități în ierarhia feudală [1]).

« Acest fapt, urmează d-l M o g a, credem că a contribuit la cauzele răscoalei lui Bogdan. In adevăr, la 1349, când Bogdan este amintit documentar întâia oară, el este arătat de rege ca « fost voivod de Maramureș » și ca « *noster infidelis* », deci rebel. Cum s'a desfășurat și în ce a constat această răscoală în interiorul Maramureșului, despre aceasta documentele nu ne informează. Ele în schimb ne arată tot mai numeroase acte prin care regele, pentru servicii personale sau militare, înzestrează pe Românii fruntași maramureșeni cu moșii și cu drepturi « *instar aliorum regni nostri nobilium* ».

Această metodă se pare că a dus la rezultatele scontate de rege și probabil că acești proaspeți nobili, stânjenind acțiunea lui Bogdan, au determinat pe voivodul revoluționar ca, strângându-și partizanii, să plece la 1359 în Moldova, organizată între timp de Dragoș și de Sas ca marcă de graniță a regatului ungar, unde să-și poată continua acțiunea împotriva autorității regale ».

Regele Ludovic a căutat totuși până târziu o împăcare cu acest *infidelis notorius*, care-i sfida încercările de reorganizare în spiritul instituțiilor feudale apusene ale casei sale. Până la 1364, regina Elisabeta reașează pe Românii din Bereg în dreptul lor de a-și alege liber voivodul și confirmă că acest drept este și al acelor din Maramureș și din alte părți ale regatului. Atribuțiile voivodului, care fuseseră mărginite și încălcate de comite, au fost din nou extinse asupra delictelor și crimelor ce obișnuia să le judece, iar până la 1365 regele n'a numit în locul rășculatului alt voivod român în Maramureș, nici n'a dispus măcar de moșiile lui, părăsite în urma trecerii sale în Moldova.

« Aceste două fapte — își încheie d-l M o g a interesantele sale constatări — dovedesc că regele nici după exodul lui Bogdan din Maramureș, cu toate dovezile de trădare oferite de voivodul rebel, n'a pierdut nădejdea de a-l putea determina să renunțe la acțiunea împotriva autorității regale, pentru

[1]) V. în această privință A. F i l i p a ș c u, *Istoria Maramureșului*, p. 47 și urm. și T. M o r a r i u, *Die Maramureș*, București, Dacia, 1942, p. 28—29.

a se întoarce în Maramureş ca voivod cu deplinele puteri şi atribuţii ale acestei instituţii — aşa cum le indică documentul din 30 Septemvrie 1364 dat Românilor din Bereg şi sfera de jurisdicţie a tribunalului cnejilor din Haţeg. Faptul că această nădejde regală nu s'a împlinit, ne determină să credem îndreptăţită presupunerea că Bogdan, în acţiunea lui revoluţionară din Maramureş, nu a urmărit numai reaşezarea puterii voivodale în deplinătatea atribuţiilor ei administrative şi judecătoreşti, ci gândul lui a mers până la consecinţa logică finală a acestei autonomii voivodale: independenţa, pe care neputând-o realiza pe teritoriul Maramureşului, a dus-o la totală biruinţă în voivodatul Moldovei» [1]).

Nu vom urma aci mai departe pe d-l Moga în apropierile ce face între aceste împrejurări, care lămuresc în mod deosebit de satisfăcător procesul de desfacere a Moldovei din sfera de dependenţă a coroanei ungare, arătând motivele reale ale descălecatului — şi evoluţia voivodatului Transilvaniei, care a tins mai înainte, în vremea voivodului Ladislau Borza, spre acelaşi scop şi a ajuns totuşi la întemeierea autonomiei ardelene, devenită la rândul ei fiinţă de stat deosebită, în secolul al XVI-lea. Dar nu ne putem opri să subliniem paralelismul acestor întâmplări reale şi documentate precis, la jumătatea veacului al XIV-lea, cu ceea ce tradiţia istorică — lipsită, ce e drept, de confirmări categorice în documentele vremii — ne arată că s'a petrecut cu prilejul întemeierii Voivodatului mai vechiu al Ţării Româneşti.

Şi acolo, împrejurarea ce face posibilă ipoteza descălecatului din Ardeal — şi chiar verosimilă — este, după cum am văzut, acelaşi proces de înlăturare a Valahilor din Transilvania din drepturile lor strămoşeşti, şi pătrunderea instituţiilor şi autorităţilor străine de drept feudal, sub egida Coroanei, în domeniul rezervat vechilor aşezări ale cnezatului şi voivodatului.

Este logic să presupunem că un alt fruntaş al vieţii româneşti din Ardealul de miazăzi să fi făcut atunci, ceea ce ştim sigur că a făcut Bogdan din Maramureş cu o jumătate

[1]) Cf. şi I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo, ibid.*, p. 244 în n.

de secol mai târziu. Aceleaşi cauze duc astfel în mod necesar la aceleaşi efecte, iar drumul libertăţii a fost, într'un caz ca şi în celălalt, dincolo de trecătorile munţilor. Astfel, interpretările nouă ale vechii probleme a descălecatului duc mai de grabă la accentuarea asemănării dintre întemeierile celor două principate româneşti dela Sud şi Est de lanţul Carpaţilor, decât la o adâncire a deosebirilor: din examinarea mai atentă a împrejurărilor, în care a avut loc descălecatul Moldovei, ni se pare că iese întărită ideea unei întemeieri de stat asemănătoare în Ţara Românească. Dar pentru a fi deplin, paralelismul trebue să se afirme încă pe o lature: existenţa acelor mici formaţiuni politice, pe care descălecatul are menirea de a le uni şi a le contopi într'o unitate politică şi economică mai mare. Nici în această privinţă, de altfel, nu ne lipsesc elementele de comparaţie.

IV

INTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEŞTI IN DESVOLTARE PARALELĂ

O trăsătură caracteristică a întemeierii Ţării Româneşti, pe care o putem deduce atât din documentele ce ne sunt cunoscute, cât şi din chiar tradiţia ei istorică, e fără îndoială existenţa unor mici stăpâniri, cnezate de văi sau voivodate de plaiuri, atestate mai ales în părţile Olteniei, la stânga Oltului fiindu-ne cunoscut la jumătatea veacului al XIII-lea numai voivodatul lui Seneslau, despre a cărui întindere nu avem nicio preciziune. De asemenea, fără a cădea în exagerările şcoalei istorice maghiare, mai vechi şi mai nouă, este iarăşi un fapt bine stabilit că în aceeaşi vreme unii seniori unguri dela graniţă îşi întinseseră posesiunile şi la miazăzi de lanţul Carpaţilor: unul din ei va fi fost fără îndoială acel comite Laurenţiu, înmormântat la Câmpulung în anul 1300, cum arată inscripţia ce ni s'a păstrat, de pe lespedea ce-i acoperea rămăşiţele. Nu se constituise o marcă, cum s'a încercat mai târziu în Moldova, dar ea se afla în curs de alcătuire şi poate ar fi reuşit să se închege, ca un nou Banat românesc supus coroanei Ungariei, de n'ar fi intervenit

turburările lăuntrice, care au desbinat regatul vreme de mai bine de două decenii, din ultimii ani ai secolului al XIII-lea, şi au dus în cele din urmă, după stingerea dinastiei Arpazilor, la domnia Angevinilor, într'un regim ce va fi tot mai mult acel al ordinelor privilegiate. In acest interval care înseamnă, de fapt, dispariția vremelnică a Ungariei din rândul marilor puteri ale Europei orientale, se produc mișcări centrifuge, printre care aceea a puternicului voivod al Ardealului, Ladislau Borza, izbutește aproape să despartă de posesiunile regatului întreaga Transilvanie [1]). Tradiția istorică, așezând la începutul acestei perioade de confuzie și desbinare lăuntrică descălecatul lui Negru-Vodă, ne arată în orice caz efectul împrejurărilor din Ungaria asupra regiunii dintre Carpați și Dunăre, unde fenomenul de polarizare și unificare a stătulețelor mărunte nu se mai face în cuprinsul unei mărci ocârmuite de comiții regelui, ci în acel al unui stat românesc, care-și va afirma sub Basarab voința și dreptul la independență. Fie că admitem sau nu descălecatul, acesta este în orice caz procesul de formațiune a voivodatului muntean.

Să fie oare acel al Moldovei atât de adânc deosebit, cum presupun unii istorici și cum o afirmă de altmintrelea și unele versiuni ale tradiției descălecatului? Aceea pe care ne-a păstrat-o, de pildă, cronica lui Ureche, ne arată că «feciorii de domni din Maramureș», în vânătoarea lor de fiare sălbatice, au pătruns într'un ținut pustiu, unde le iese înainte doar un Rutean numit Iațco (de unde Ițcanii), care-și creștea albinele în pustietate. Maramureșenii își aduc oamenii din țara lor de obârșie, iar Ruteanul chiamă pe alții din neamul său, din Galiția, și astfel se umplu Moldova de oameni, de Români în Țara de Jos și de Ruteni în Țara de Sus [2]).

Acest mod de a înfățișa împrejurările nu se potrivește însă cu știrile ce le culegem din alte izvoare. Teritoriul, care va constitui în a doua jumătate a veacului al XIV-lea principatul Moldovei, n'a avut de sigur o populație deasă; codrii

[1]) Nu e de respins ipoteza unei confuzii între acest voievod al Ardealului şi miticul «crai Laslău» pomenit de una din versiunile descălecatului Moldovei.

[2]) *Gr. Ureche şi Simion Dascălul*, ed. C. C. Giurescu, p. 11. Noţiunea de ţinut pustiu şi în cronice ungureşti din sec. XIV, în ce priveşte Moldova: Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena 1766, I, p. 245.

erau încă foarte întinși, iar locurile pustii se întâlnesc destule, mai ales la răsărit de Prut, în hrisoavele secolului al XV-lea, uneori și mai târziu. Dar chiar așezarea populației venite de peste hotare e un proces mult mai vechiu. Din diferitele revărsări ale neamurilor slave, care au trecut peste aceste regiuni încă dela jumătatea veacului al VI-lea, când le amintește Iordanes, vor fi rămas așezări a căror urmă s'a păstrat în toponimie; trebue însă să le deosebim de colonizarea ruteană din Nordul Moldovei, în slobozii întemeiate chiar de domnii țării, din vremea lui Ștefan cel Mare până în secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Acestui proces de infiltrațiune a Rutenilor îi răspunde așezarea numeroaselor sate românești în Galiția, unde le cârmuește *jus valachicum*, sau emigrația peste Nistru, care va spori în timpurile moderne. Populația slavă s'a amestecat de altfel tot mai mult cu Românii, pe vreme ce aceștia coborau din munții unde își găsiseră adăpost înaintea năvălirilor, astfel cum s'a întâmplat și în alte regiuni ale vechii Dacii [1]).

Va fi fost și infiltrația elementului românesc din Ardeal, a cărui expresiune politică doar o constitue descălecatul; ea a întărit între Carpați și Nistru elementele autohtone. Din veacul al XII-lea, fugarul Andronic Comnenul era oprit la marginile Galiției de păstori «vlahi» care ar putea să fi răpus încă un secol mai de vreme, pe călătorul scandinav pomenit de piatra dela Sjonhem [2]). Iar dela sfârșitul celui de al XIII-lea, nume românești apar în actele notariale dela Cafa în Crimeea; ba « Mărioara », atestată acolo la 1290, e și « Ungureancă », ceea ce dovedește că a ajuns la Cafa, ea sau părinții ei, venind din ținuturi dela Vest, aflate în dependența politică a coroanei ungurești [3]).

Toponimia păstrează însă urme numeroase ale neamurilor năvălitoare, care au stăpânit înainte de descălecare: Cumanii (Comănești-Vaslui), Alanii sau *Iașii*, Tătarii (Tătărenii, Tătărași). Numele și originea etnică a Brodnicilor nu au putut

---

[1]) E. Petrovici, *Daco-slava*, *Dacoromania*, X, II, 1943, p. 233 și urm.

[2]) Astfel o interpretează și N. Drăganu, *Ancienneté et expansion des Roumains*, Balcania VI, 1943, p. 446.

[3]) Cf. *Vicina et Cetatea Albă*, pp. 134—135.

fi încă lămurite. In sfârşit, odată cu Românii din Ardeal şi Maramureş, Unguri şi Secui au coborît prin pasul Oituzului şi valea Trotuşului în ţinutul Bacăului, fie că Ciangăii de astăzi sunt coborîtori din ei, sau că alcătuesc urmele altor populaţii, Pecenegi sau Cumani, trecute la legea creştină, care au sălăşluit în Moldova.

« Spre Moldova, ne spune un studiu recent, umblau negustorii ardeleni încă înainte de întemeierea Principatului; oraşele Moldovei, anterioare descălecării lui Dragoş, ca Baia, Siret, Suceava, poate şi altele, au fost întemeiate de Saşi »[1]).

Toate aceste realităţi necontestabile de ordin demografic contrazic categoric imaginea Moldovei, ţară pustie, locuită de abia dela descălecare.

Dar nici din punct de vedere politic, această versiune nu se poate menţinea. Ipoteza unei stăpâniri a principilor ruşi din Halici nu se poate susţinea decât într'o mică parte a ţării şi pentru prea scurtă vreme. Lăsăm de asemenea la o parte unele indicii păstrate de tradiţii târzii, cum sunt de pildă autonomiile locale, menţionate de Dimitrie Cantemir în părţile Câmpulungului din Bucovina, sau în acelea ale Vrancei şi ale Tigheciului; e însă probabil că privilegiile acestor mici ţinuturi sunt supravieţuiri ale unor formaţiuni politice mai vechi, cuprinse pe urmă în hotarele Voivodatului[2]). Ar fi de amintit moneta deosebită a Cetăţii Albe din veacul al XV-lea, care şi ea arată o autonomie locală, confirmată de documentele italiene care vorbesc de tratative cu « *dominus et communitas Mocastri* », aproape ca despre o putere suverană, într'o vreme când oraşul aparţine totuşi cu certitudine voivodului Moldovei[3]).

Episcopatul de Milcov, reînfiinţat în locul celui cuman la 1347, arată de asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei, în Moldova de Jos. Rămâne însă nelămurit — poate numai ca o simplă potrivire, poate totuşi ca ceva mai mult, numele slujbaşului tătar « Ymor,

---

[1]) C. Racoviţă, *Inceputurile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, (1387—1432), Revista Istorică Română, X, 1940, extras, p. 88.

[2]) *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Române, p. 123 şi urm.

[3]) Cf. studiul meu *Vicina II*, Revue hist. du Sud-Est Européen, XIX, 1, 1942, pp. 160—161

filius Molday », pomenit în relaţiunea unui călugăr franciscan din Crimeea la 1286 [1]).

Sunt însă alte împrejurări care nu pot fi trecute cu vederea. Acestea sunt însemnările păstrate în cronica polonă a lui Dlugosz, scrisă pe la jumătatea veacului al XV-lea, deci destul de apropiată, ca izvor, de data evenimentelor din jurul descălecării. Ea aminteşte mai întâi că în 1325, în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, Polonii au primit ajutor dela « popoarele vecine, Ruteni, Valahi şi Lituanieni », Valahii fiind în acest caz acei din Moldova. Regretatul I. Minea, comentând această informaţie, presupunea că statul românesc, aflat atunci în partea de Nord a Moldovei, va fi fost acelaşi în care a fost găsit, la 1308, Otto de Bavaria, pretendent la tronul Ungariei, prins de Voivodul Ardealului şi încredinţat de el unui voivod român, din ţara căruia a putut pe urmă trece în Rusia Roşie (Galiţia) şi apuca astfel calea întoarcerii [2]). Aceasta rămâne o ipoteză, dar prezenţa Valahilor, vecini ai Poloniei la 1325, contribue la lămurirea celeilalte ştiri şi mai surprinzătoare, pe care o aflăm tot în cronica lui Dlugosz, cu privire la o expediţie polonă în Moldova la 1359 şi la înfrângerea suferită de ea într'o pădure din ţara Şipeniţului, prolog al aceleia din Codrul Cosminului în vremea lui Ştefan cel Mare. E de sigur un fapt ciudat, că data indicată cu deosebită preciziune pentru aceste evenimente este tocmai aceea, admisă de cronologia oficială pentru descălecatul lui Bogdan. Mai era deci, înafară de « marca » întemeiată de Dragoş, şi altă Moldovă, o ţară supusă influenţei polone, pe lângă aceea aflată în dependenţa Ungariei? E de altfel de remarcat că în 1349, după ce a avut loc expediţia voivodului Transilvaniei la răsărit de Carpaţi, Galiţia a trecut în stăpânirea regelui Poloniei.

Ar fi să lungim însă prea mult această discuţie, dacă am reproduce toate părerile formulate cu privire la această ex-

[1]) Textul în P. G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliogr. dell'Oriente francescano*, II, pp. 444—45.
[2]) I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, pp. 11—12.

pediție și la data din cronica lui Dlugosz. Ele se pot găsi în studiul recent al d-lui C. Racoviță[1]).

Este sigur că avem a face cu o confuzie — în orice caz de persoane — voivodul Ștefan și fiii săi, Ștefan și Petru, pomeniți cu acest prilej de Dlugosz, având nume identice cu ale Mușăteștilor care au domnit mai târziu în Moldova unită. Dar afirmația precisă a cronicelor polone, că bătălia a avut loc în timpul domniei regelui Casimir — deci înainte de 1370, — sprijinită pe mărturii contemporane, și ajutorul ce l-ar fi căpătat Petru dela «provincialii unguri», — în acest caz ostași ai lui Dragoș sau ai lui Sas, dacă nu chiar ai lui Bogdan răsculatul — fac verosimilă ipoteza că a existat totuși în partea de Nord a Moldovei o formațiune politică mai veche, care va fi cuprins și țara Șipenițului; ea trebue să fie aceeași care a trimis, cu un sfert de veac înainte, ostașii ei în ajutorul regelui Poloniei. Argumentul că Ungurii nu puteau lupta atunci împotriva Polonilor, deoarece regele Ludovic era aliatul și moștenitorul desemnat al regelui Casimir[2]), cade, dacă «provincialii unguri» pomeniți de Dlugosz sunt Maramureșenii, mai ales acei ai lui Bogdan, răzvrătit împotriva Ungariei; dar chiar și ceilalți ai lui Dragoș, trecuți încă dela 1343 peste munți, se aflau față de Coroana ungurească într'o situație de dependență, dar și de autonomie. Strajă înaintată împotriva Tătarilor, ei se puteau totuși amesteca în alte certuri fără a urma întocmai directivele politicii regale.

In sprijinul acestei presupuneri, a existenței unor stăpâniri teritoriale moldovenești înainte de întemeierea voivodatului ce era să le cuprindă pe toate, mai vine și faptul că actele de omagiu, încheiate de voivozii Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea, au în fiecare dată nevoie de o garanție deosebită a boierilor. «In Moldova, ne spune d-l C. Racoviță, exista o rânduială constituțională, dacă putem s'o numim așa, și anume niciun act de oarecare însemnătate nu

---

[1]) C. Racoviță, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei*, (1387—1432), *ibid.*, extras, p. 4 și urm.

[2]) I. Dabrowski în *Dzieje polski sredniowiecznej*, apud. Racoviță, *ibid.*, p. 8.

putea fi dat de Domnul țării fără a purta și asentimentul boierilor din divan (sau, mai propriu, consiliul suprem). Chiar actele de donare sau întărire de moșii trebuiau să fie însoțite de pecețile boierilor. Cu atât mai mult, actele de valoare internațională trebuiau să poarte aprobarea boierilor; ba chiar, pentrucă actele erau de o deosebită însemnătate, boierii dădeau un act independent... Uneori boierul (sau respectiv boierii) era considerat ca un reprezentant al țării, independent de domnitor, chiar având mai multă continuitate decât acesta din urmă »[1]. Nu e logic să tragem de aci concluzia că această concepție nu e decât urmarea firească a subordonării puterilor locale, a micilor stăpâniri regionale voivodului unificator, coborît prin « descălecare » în mijlocul lor, subordonare condiționată însă de sfatul și colaborarea în treburile țării?

Dacă socotim îndreptățită această interpretare, ni se lămurește și rostul povestirii istorice a descălecatului în țara pustie și al vânătorii mistice a zimbrului lângă apa Moldovei. Legenda ni se pare a răspunde nevoii de a spori prestigiul nouei domnii, — de o parte legând-o de o întâmplare minunată, în stilul basmelor din jurul întemeierii stăpânirii maghiare, spre a o ridica la o situație asemănătoare puterii suzerane, cel puțin în ce privește originile ei; iar de alta, cu un tâlc de politică internă, tăgăduind existența formațiunilor politice anterioare și făcând să purceadă totul dela descălecare, dela cucerire, cum au făcut regii normanzi în Anglia cucerită de ei.

In acest caz, tradiția istorică are aci un înțeles politic, care însă nu trebue să ne ascundă realitățile pe care se strădueşte să le acopere. Ea cuprinde un element pozitiv și confirmat de texte și documente contemporane: expansiunea nobilimii românești din Maramureș, în căutarea unei așezări nouă, în care vechile ei libertăți să nu fie încălcate de autoritățile ordinei feudale a Ungariei; dar trebue întregită cu știrile care ne arată existența unor stăpâniri locale, slavo-române, ce au reprezentat interesele locale în vremea ege-

---

[1]) *Ibid.*, p. 35.

moniei tătărești și au contribuit pe urmă la alcătuirea aristocrației noului voivodat, împreună cu «feciorii de domni» coborîți din Maramureș.

Este de altfel întocmai imaginea, pe care tradiția istorică ne-o redă în privința întemeierii Țării Românești. Istoricii mai noi constată fenomenul de concentrare a autorității în mâinile voivozilor dela Câmpulung și Argeș, socotindu-l un proces intern, fără intervenția niciunui factor politic dinafară, sau — într'o nouă versiune — în sprijinul legăturilor politice și fiscale cu hanul tătăresc al Kipciakului. Dar nimic nu se opune ca elementul de polarizare să fie și aci, cum arată tradiția, un fruntaș politic descălecat din Ardeal, la o dată la care putem constata că se restrâng privilegiile populației românești — deci, în ultimă analiză, din motive identice acelora care determină mai târziu răzvrătirea și trecerea peste munți a lui Bogdan și a tovarășilor săi. Astfel privite, cele două întemeieri de state românești dela sfârșitul Evului Mediu nu ne mai înfățișează contrastul, pe care unii istorici l-au accentuat atât de puternic în lucrările lor. Ele ni se prezintă mai de grabă într'o desvoltare paralelă, care purcede în mod logic din condiții asemănătoare, și prin aceleași etape ale evoluției politice: mici stăpâniri locale, cuprinse în sfera de influență a coroanei ungurești, pe urmă în aceea a hanatului tătăresc din Rusia de miazăzi, și unite într'o singură formațiune politică de un element de conducere «descălecat» din Ardeal, odată cu încălcarea populației românești de acolo, de autoritățile și instituțiile ordinei feudale străine. Că procesul a fost dublu și nu unic, că a dus la întemeierea a două principate și nu a unuia singur, acesta se lămurește, cum ne-a arătat de curând d-l P. P. Panaitescu [1]), prin condițiile geografice și geopolitice deosebite, care orientează cursul apelor și interesele economice ale Munteniei spre valea Dunării, și acele ale Moldovei spre țărmul Mării. Se mai adaugă de sigur și faptul, ce nu trebue nesocotit, că Tătarii au stăruit mai mult în părțile Moldovei decât în ținuturile Țării

[1]) *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate*, Revista Fundațiilor Regale, V, 1938, p. 560 și urm.

Româneşti, deoarece hotarul lor, arătat cu preciziune de hărţile navigatorilor italieni, se oprise, în prima jumătate a veacului al XIV-lea, la gurile Dunării. Nu e deci nimic extraordinar ca în Moldova, condiţiile politice, favorabile descălecatului şi unificării, să se fi oferit cu jumătate de secol mai târziu decât în principatul vecin.

INCHEIERE

Ne putem deci întreba în concluzie ce loc putem face, în alegerea şi folosirea izvoarelor, tradiţiei istorice a descălecatului, ce anume să socotim temeinic şi ce să lăsăm la o parte, ca element legendar sau ca adaus al unei invenţii literare târzii?

Problema e de sigur din cele mai complexe. Faptul sigur e că tradiţia, dacă răspunde unor împrejurări reale, nu redă decât în parte starea adevărată a lucrurilor.

In primul rând, tradiţia noastră istorică este excluziv *politică* şi, după cum am văzut din exemplul Moldovei, nu fără unele tendinţe. Factorul *economic*, atât de important în procesul de alcătuire a celor două state româneşti, nu află în ea nicio menţiune. Insemnătatea sa e totuşi atât de evidentă, după numeroasele lucrări [1]) care au descris amănunţit rostul drumurilor de negoţ ce străbat teritoriul nostru la sfârşitul Evului Mediu, că este aproape de prisos să mai stăruim asupra lui.

Această lature a problemei se întrevede deosebit de limpede în procesul de desvoltare a statului moldovenesc. Deceniul al patrulea al veacului al XIV-lea aduce într'adevăr aci o întorsătură hotărîtoare; e de ajuns să ne amintim că în 1343, când pare a se fi produs întâia expediţie ardeleană la răsărit de Carpaţi împotriva Tătarilor, din care a rezultat şi descălecatul lui Dragoş, s'au rupt relaţiile între aceiaşi Tătari şi coloniile genoveze şi veneţiene din Crimeea şi dela Marea de Azov. Asediul neizbutit al cetăţii Cafa, care va

---

[1]) Cf. P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, Revista Ist. Română, III, 1933, p. 172 şi urm.; G. I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935 şi bibliografia polonă la C. Racoviţă, *op. cit.*, pp. 71—72, fără să mai amintim cunoscutele lucrări ale d-lui I. Nistor.

răspândi asupra Europei flagelul ciumei negre, înseamnă totodată și întreruperea unei înfloritoare legături comerciale și tăierea, cel puțin momentană, a unor căi însemnate ale traficului internațional spre centrul și răsăritul Asiei. La 1344, o solie venețiană la curtea Hanului apucă drumul de uscat, pe la Lwów în Galiția. De abia câțiva ani mai târziu, hotărîrea comună a celor două republici italiene de a înceta negoțul cu Tătarii va fi părăsită, și rivalitatea lor tradițională le va îndemna să reia vechile legături cu stăpânitorul Oardei de Aur.

Negoțul nu poate însă să renunțe la drepturile sale; când o cale i se închide, el caută în mod necesar alta, care să o înlocuiască. Succesiunea evenimentelor confirmă această regulă: dela 1349, Galiția (Rusia Roșie) cu orașele ei, centre puternice ale negoțului german în răsărit și etape de pătrundere continentală ale mărfurilor Hansei, trece în stăpânirea regelui Poloniei. Polonia și Ungaria, aliate în lupta de cruciată împotriva păgânilor Tătari și Lituani, se întâlnesc totuși ca rivale în tendința de a controla noul drum moldovenesc, care coboară spre limanul Nistrului și Marea Neagră, legând negoțul german din Polonia și Galiția de navigația italiană a coloniilor genoveze și venețiene.

Statul românesc mai vechiu, al Basarabilor, își întinsese hotarul până la gurile Dunării, lăsându-și numele Basarabiei, Bugeacul de mai târziu. Dar regiunea geografică dintre Carpați și Nistru, străbătută de noua cale de negoț, își aștepta stăpânul. Mai mult decât urma zimbrului fugărit în valea Moldovei, aceste împrejurări economice chemau descălecatul[1]). Vigoarea expansiunii românești din munții Ardealului și Maramureșului l-a făcut posibil; dorul de vieață liberă și apărarea vechilor privilegii de către Bogdan și « feciorii de domni » care îl înconjurau l-au realizat, unind micile puteri locale în marginile celei dintâi formațiuni de stat, care a dat Moldovei o individualitate politică. Tradiția istorică a descălecatului nu cuprinde deci decât o parte a împrejurărilor reale, din care se explică și se lămurește întemeierea țării moldovenești;

[1]) Cf. G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 120 și urm.

ea are totuşi valoarea unui simbol, deoarece reţine trăsătura esenţială a acestui proces istoric, caracterul de întemeiere românească al nouei alcătuiri politice, care stăpâneşte de acum înainte vieaţa întregii regiuni dintre munţi, Nistru şi mare.

Aceeaşi concluzie poate fi socotită valabilă şi pentru tradiţia istorică, mult mai discutată şi mai nesigură, a Ţării Româneşti. Nu putem afirma cu preciziune că descălecătorul a fost Radu Negru-Vodă, sau dacă l-a chemat altfel; data de 1290 e foarte posibilă, dar nu avem niciun document contemporan care să o înregistreze. Ştim însă sigur două lucruri: că în Transilvania, în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea şi al domniei Arpazilor în Ungaria, privilegiile şi drepturile populaţiei româneşti erau tot mai mult încălcate de noua ordine feudală. De altă parte, la miazăzi de Carpaţi începuse o acţiune de regrupare şi de unire a micilor stăpâniri, risipite prin văi şi peste plaiuri. Amândouă aceste condiţiuni fundamentale ale întemeierii statului tradiţia le cuprinde, în deosebitele ei versiuni; ea adaugă faptul, ce rezultă logic din desvoltarea împrejurărilor, al plecării unor fruntaşi ai vieţii româneşti din Ardealul de miazăzi, peste munţi, şi al « descălecării » care închiagă într'o singură formaţiune de stat cnezatele şi voivodatele din dreapta şi din stânga Oltului. Dimitrie Onciul, examinând problema în cadrul preocupărilor sale de amănunţită cercetare a izvoarelor şi după criteriile stricte ale criticei textelor, presupunea că tradiţia descălecatului din Moldova — fapt real şi dovedit prin documente — a creat printr'un fenomen de influenţă literară o tradiţie asemănătoare în analistica Ţării Româneşti [1]). Este însă locul să ne întrebăm, acum când cunoaştem mai bine împrejurările politice din Ardeal, în primele veacuri ale stăpânirii ungureşti, dacă nu cumva faptul real al descălecatului Moldovei n'a fost determinat el însuşi de exemplul altui fapt real, al unei alte descălecări, ce a avut loc cu o jumătate de secol mai de vreme, din motive identice şi cu rezultate asemănătoare.

---

[1]) D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 64.

Lipsesc de sigur, din relațiunile ce ni s'au păstrat, temeiurile economice, totuși nu mai puțin evidente, în realitate, decât acele care au contribuit la întemeierea principatului Moldovei. Ele ne apar din nevoile negoțului orașelor săsești ale Ardealului, așa cum le arată tratatele încheiate în a doua jumătate a veacului al XIV-lea cu voivozii Țării Românești, din curentul navigației ce plutește în jos pe Dunăre spre deltă și mare, și dă vieață porturilor dela gurile fluviului, Vicina — din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, și Chilia, loc de încărcare a grânelor pentru Genovezi și Venețieni la 1359. Și aci se trag căi de negoț de-a-curmezișul regiunii dealurilor și ale câmpiei muntene, de-a-lungul văilor care leagă muntele de « drumul fără pulbere » al Dunării. Aceste împrejurări, care cer o ordine de stat și îi determină întemeierea, nu sunt menționate de relațiunea descălecatului lui « Negru-Vodă »; dar nici în aceea a întemeierii Moldovei, ele n'au aflat pomenire. Lipsa lor nu constitue deci un motiv de eliminare a tradiției, din seria izvoarelor istorice pe care trebue să le cercetăm.

Rămâne totuși o deosebire: ipoteza, oricât ar părea de bine întemeiată, rămâne ipoteză, câtă vreme nu putem aduce în sprijinul ei certificatul autentic al unei mărturii contemporane, care o preface în certitudine. Dar faimosul argument *ex silentio*, atât de des — și de greșit — invocat, în cercetarea originilor mai depărtate ale poporului român, și al lipsei unor izvoare care să-i dovedească existența pe pământul de care l-a legat istoria, nu trebue să ne determine judecata nici în chestiunea întemeierii statelor create de inițiativa sa politică, atunci când în sfârșit, după atâtea secole, s'au ivit condițiile favorabile închegării și desvoltării lor.

Tradiția istorică a descălecatului cuprinde în orice caz trei elemente temeinice, care în ultimă analiză o impun și acum atenției cercetătorilor.

1. Existența unor formațiuni politice locale, unificate de întemeierea Voivodatului, care e menționată de relațiunea descălecatului lui « Negru-Vodă », e în orice caz o realitate ce ne lămurește procesul intern de desvoltare și de organizare a statului în țările noastre. Ea ne arată dela început colabo-

rarea a doi factori: autoritatea centralizatoare a întemeietorului și familiei sale, și elementele provenite din micile stăpâniri care i s'au închinat, dar își păstrează rosturile în sfatul domnesc și în gospodăria țării. Sunt de căutat aci originile acelei ordini «constituționale», ce n'a fost concretizată în nicio «c artă», mare sau mică, de privilegii sau de libertăți, (încercările de această natură fiind mai târzii), dar constitue o latură esențială a obiceiului pământului și o înfățișare specifică a istoriei politice românești. Tot prin aceste împrejurări se definește mai precis îndoitul izvor al puterii domnești în întâile vremuri ale existenței noastre de stat, ereditatea și alegerea. Aceasta din urmă ne apare astfel ca și în istoria mai veche a Imperiului din timpul dinastiilor saxone și franconiene [1]), drept o ratificare solemnă, prin reprezentanții calificați ai intereselor țării, a desemnării moștenitorului, din «os domnesc», — fiu sau frate — de către Voivodul în funcțiune. Mai târziu, ideea dinastică a slăbit și a rămas procedura alegerii din rândurile aristocrației, dar aceasta este altă problemă, care depășește cadrul — și așa destul de întins — al acestei cercetări [2]).

2. Originea ardeleană a întemeierii statelor noastre dunărene e de asemenea un fapt ce trebue reținut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiție în acela al Țării Românești. El se află însă pe linia logică a unei desvoltări istorice, care răspunde și procesului de expansiune demografică a elementului românesc, și intereselor economice determinate de rețeaua de drumuri a negoțului, și nevoii de a da o formă proprie de stat încercărilor de unificare politică, provenite din inițiativa străină a coroanei ungurești, sau — poate — și din legăturile, de prietenie sau de adversitate, cu cealaltă putere ce mărginește la acea vreme orizontul nostru politic: hanatul tătăresc al Kipciakului.

3. In sfârșit, această tradiție aduce, în ce privește cu deosebire Moldova, o mărturie neîndoielnică a creațiunii românești,

[1]) Cf. F. Rörig, *Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der europäischen Ordnung (1197)*, în Das Reich und Europa, p. 28.
[2]) V. art. meu *Ideea Voivodală*, conferință la Universitatea Liberă (sub tipar).

pe care o reprezintă existența acestei țări, în hotarele ce le-a atins, dacă nu din primul moment al descălecării, dar în orice caz în etapa imediat următoare, și pe care le-a păstrat cu vicisitudinile ce nu se puteau înlătura, în decursul jumătății de mileniu al istoriei ei de stat independent.

In zile ca acestea, când jumătate din Ardealul românesc și ținutul de obârșie al descălecării din Maramureș se află sub jug străin, când valea Moldovei pe care a coborît destinul de ctitorie voivodală este câmpul celei mai crâncene bătălii, amintirea acestor temeiuri statornice ale trecutului nu e numai o urmare logică și necesară a cercetării istorice, dar și un act de credință în viitorul țării, în dreptatea cauzei pe care o apărăm.

ROMAN ŞI VLACHATA ÎN TRADIŢIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMANE

Şedinţa dela 15 Decemvrie 1944

Intr'o comunicare precedentă, urmându-mi cercetările cu privire la tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, am avut prilejul de a examina acea a descălecatului Moldovei, în desvoltare paralelă cu versiunea tradiţională a originelor principatului mai vechiu al Munteniei [1]. M'am oprit, cum era şi firesc, într'un asemenea studiu, la evenimentul însuşi al descălecatului, aşa cum îl descriu legendele şi izvoarele istorice, lăsând însă la o parte povestirea care alcătueşte o introducere la relaţiunea lui, ce o găsim în unele cronici.

Intr'adevăr, în letopiseţul lui Ureche, dar mai mult în interpolările ce i s'au adăugat, ca şi în scrierea lui Miron Costin despre « descălecatul dintâi a Ţării Moldovei » sau în cronica lui polonă, s'a păstrat amintirea, mai mult sau mai puţin desvoltată, a unei lupte a Craiului unguresc Laslău sau Vladislav cu Tătarii, în valea Siretului, la care ar fi luat parte strămoşii veniţi dela Roma a acelor « feciori de domni » ce au descălecat pe urmă din Maramureş.

[1]) *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări*, An. Ac. Rom., *Mem Secţ. Ist.*, seria 3, XXVII, 1944, p. 1 şi urm.

La Ureche e doar amintirea unei obârșii romane: « dela Râm », a descălecătorilor [1]). In una din interpolările lui Simion Dascălul, se redă versiunea expediției regelui ungur « Laslău » împotriva Tătarilor, cu « oamenii răi » sau tâlharii trimiși în ajutorul său de « Impăratul Râmului », — poveste reprodusă după un « letopiseț unguresc », răspândită în cercurile catolice din Moldova în veacul al XVII-lea, după cum rezultă din scrierile lui Bandinus sau ale lui Nicolò Barsi, și care a făcut mult sânge rău cronicarilor ce au luat cunoștință de ea, dela Miron Costin la Dimitrie Cantemir și Constantin Cantacuzino [2]). Se localizează bătălia în valea Siretului, al cărui nume e lămurit printr'un joc de cuvinte în limba maghiară [3]). La Miron Costin, în sfârșit, toată povestea se întregește cu amănuntul că bătălia s'a dat « din jos de Roman, un oraș al nostru de pe Siret » [4]).

Sunt deci două elemente principale de reținut în această tradiție istorică: o bătălie a « Craiului unguresc Laslău » cu Tătarii, și originea romană a luptătorilor cari iau parte la ea, din cari se trag pe urmă întemeietorii Țării Moldovei.

Dar toată această povestire se găsește cu amănunte mult mai bogate și expusă pe larg într'un izvor mai vechiu, de unde s'a inspirat probabil tradiția orală ce o reproduc letopisețele noastre: e vorba de « Cronica anonimă » transcrisă în limba rusă, descoperită de Ion Bogdan într'un sbornic dela Kiev, în care spre deosebire de toate celelalte relațiuni de acest gen, partea care privește descălecatul Moldovei și antecedentele sale reprezintă mai bine de jumătate din text. Ea poate fi ușor datată după rândurile dela sfârșit, care privesc începutul domniei lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, deci din anii 1504—1508 [5]). Cum acest voivod era cumnatul fiului lui Ivan al III-lea,

---

[1]) *Let.*[2], I, p. 131—132.

[2]) Cf. ediția d-lui C. C. Giurescu, *Clasicii români comentați*, 1934, p. LXIX și urm.

[3]) *Let.*[2], I, p. 377.

[4]) I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, p. 160.

[5]) I. Bogdan, *Cronicele moldovenești înainte de Ureche*, p. 64.

marele cneaz al Moscovei, se explică de ce « povestirea în scurt despre Domnii Moldoveneşti » a ajuns să fie transcrisă laolaltă cu cronicile ruseşti din « Voskresenskaia letopis ».

I

EROII EPONIMI ROMAN ŞI VLACHATA

Inceputul cronicii anonime cuprinde un şir nesfârşit de anacronisme şi confuzii istorice de tot felul, care nu-i uşurează folosirea. La anul 1359 — data tradiţională a descălecatului, sunt pomeniţi mai întâi fraţii Roman şi Vlachata, cari părăsesc « cetatea Veneţiei », goniţi de eretici şi îşi zidesc o cetate la « Vechiul Râm », trăind acolo cu neamul lor « până ce au trecut Formos papa dela pravoslăvie la lătinie ».

Impotriva lor « Lătinii » clădesc o altă cetate, Noul Râm şi se luptă mereu cu ei, până ce Vladislav, craiul unguresc, nepot de frate al arhiepiscopului sârb Sava, şi ţinând de legea creştinească, dar « lătin... după vorbă şi după podoabele crăiei », îi chiamă pe toţi la luptă împotriva Tătarilor. Aceştia, sub cneazul lor Neimet, şi-au părăsit pustiile dela Prut şi apa Moldovei şi au trecut munţii înalţi ai Ardealului, ajungând până la Mureş. Aci îi întâmpină oştile craiului Vladislav, cu noii şi vechii Râmleni sau « Românenì ». Bătălia se dă pe Tisa, iar Râmlenii de lege latină sfătuesc în taină pe craiul unguresc, să trimită în primele rânduri pe Râmlenii vechi, ca să piară toţi în luptă, iar pe urmă va fi uşor să ia « la legea lătinească » pe femeile şi copiii lor rămaşi acasă. Dar în încăerarea ce urmează, Tătarii sunt înfrânţi şi izgoniţi, fără ca biruitorii să sufere pierderi prea mari. Drept răsplată, craiul Vladislav le destăinueşte sfatul viclean al « Râmlenilor noi » şi îi aşează între Mureş, Tisa şi Criş, în Maramureş, unde întemeiază familii nouă, căsătorindu-se cu Unguroaice şi trăind acolo « până astăzi în legea lor creştinească ». Dintre urmaşii lor se ridică Dragoş cu tovarăşii săi, cari pornesc pe urmele

zimbrului peste munți, pentru a descăleca țara Moldovei, conform tradiției cunoscute [1]).

Despre această introducere la povestea descălecatului, s'a ocupat mai cu deosebire în istoriografia noastră modernă Dimitrie Onciul. El a lămurit, cu pătrunderea spiritului său critic, episodul « Craiului Laslău » prin legenda păstrată de o cronică ungurească din veacul al XV-lea, a unei intervenții miraculoase a Sfântului rege Ladislau I (1077—1095), care s'ar fi ridicat din mormânt pentru a alerga, două secole și jumătate mai târziu, în ajutorul armatei lui Ludovic I de Anjou într'o luptă grea cu Tătarii, pe la 1343 sau 1345 [2]): « deci în fond, tradiția noastră, influențată de legenda ungurească, are în vedere mai ales întemeierea principatului Moldovei în urma acelei expediții împotriva Tătarilor. In legătură cu acest fond istoric, tradiția întemeierii mai caută să explice, în mod etiologic, originea romană și religia ortodoxă a Românilor, cum și numele lor. Pentru explicarea faptelor date — *numele*, *limba*, *religia* — s'a inventat, pe temeiul unei vagi amintiri, despre originea romană, narațiunea despre frații Roman și Vlachata, ca străbuni eponimi ai *Românilor* sau *Vlachilor* și despre urmașii lor cari păstrează în Roma, în lupta cu Latinii, vechea lor credință ortodoxă, până la așezarea lor în părțile ungurene, pusă prin anacronism în același timp cu întemeierea principatului Moldovei. Nu mai insistăm, încheie Onciul, asupra lipsei totale de fond istoric în acest mit astfel format » [3]).

Singurul element istoric care i se pare a merita o atenție deosebită ca tradiție națională, este amintirea papei Formosus, personaj real din a doua jumătate a veacului al IX-lea, trimis în Bulgaria la 866 de papa Nicolae I, pentru a întări legătura între biserica dela Roma și țarul Boris, recent trecut la creștinism. El însuși a ajuns mai târziu papă între anii 891—896, iar rivalitatea lui în Bul-

[1]) I. Bogdan, *op. cit.*, p. 235—236. Un rezumat în D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 72 și urm.

[2]) Cf. D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, An. Ac. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, s. 2-a, XXIX, 1907, p. 575—576.

[3]) D. Onciul, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, *Lui Titu Maiorescu Omagiu*, București, 1900, p. 622—623.

garia cu Patriarhia din Constantinopol, care a adus în cele din urmă biserica acestei țări în dependința acelei grecești, lămurește « trecerea dela pravoslavie la lătinie », ce și-o amintește tradiția istorică a cronicei anonime moldovenești. Asupra acestei chestiuni Onciul a publicat un studiu deosebit, aflând în aluzia neașteptată la « papa Formos » o amintire a împrejurărilor, în care Românii din Dacia, ca și cei din dreapta Dunării, împărtășeau soarta credincioșilor din imperiul bulgar. Tot restul povestirii nu e decât un mit etiologic, în care « pravoslavnicii frați Roman și Vlachata » n'au alt rost decât de-a înfățișa pe « eroii eponimi ai Românilor ortodocși, numiți și Vlachi » [1]. Asemenea eroi eponimi, capete de seminții și de noroade, întâlnim și în analele popoarelor slave. In cronicele cehe și polone apar « marile tipuri legendare ale strămoșilor » popoarelor slave, personificați prin eroii Čeh, Leh, Rus și Meh [2]) din care se trag principalele ramuri ale neamurilor de limbă și obârșie slavă. Faptul că ei sunt frați arată în acelaș timp sentimentul de unitate al lumii slave, cel puțin la origine, depășind astfel deosebirile pe care culturi diverse și evoluții istorice divergente le-au adus în decursul vremii între diferitele popoare. Tot astfel versiunea laurentiană a Cronicei vechi rusești înseamnă ca strămoși ai Radiničilor și Viaticilor pe frații Radim și Viatko, veniți din țara Liahilor (Polonia)[3]. Asemenea ascendențe mitice se pot urmări dealtfel până și în textul Scripturii, în care rasele omenești purced dela cei trei fii ai lui Noe: Sim, Ham și Iafet. Era destul de logic să se presupună că « frații Roman și Vlachata » nu erau decât o adaptare la împrejurările românești, ale acestui mod de-a lămuri nașterea și desvoltarea popoarelor, destul de obișnuit, după cum se vede, în vechea analistică slavă, cum e dealtfel, în toată istoriografia antică și medievală. Ca atare, ei

---

[1]) D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 77.

[2]) L. Niederle, *Manuel de l'Antriquité slave*. I, p. 164. D-l Prof. Dan Simonescu a avut bunăvoința de a-mi atrage atenția asupra unei bibliografii mai complete, care nu are însă legătură cu subiectul acestei comunicări.

[3]) *Ibid.*, p. 223.

par a fi dispărut din preocupările istoricilor noștri mai recenți, procesul lor putând fi considerat ca definitiv încheiat [1]).

II

DUCELE RAMUNC, MIT ETIOLOGIC SAU FIGURĂ ISTORICĂ?

Un asemenea erou eponim ne întâmpină însă și în alt izvor al literaturii medievale, în care s'a văzut mai de mult o aluzie la Români. In vestita epopee germană *Nibelungenlied (Der Nibelunge Nôt)*, a cărei ultimă redactare ar fi dela începutul veacului al XIII-lea, e vorba de însoțitorii marelui rege Etzel (Atila), la nunta sa cu regina Kriemhilda. Din toate țările Răsăritului sosesc căpeteniile:

Von Riuzen und von Kriechen reit dâ vil manic man:
den Polânen und Vlâchen den sach man schwinde gân...

«Dintre Ruși și Greci călăreau acolo mulți oameni, și Poloni și Vlahi vedeai sosind cu grabă...».

Mai departe, se pomenesc *die wilden Pescenaere*, Pecenegii cei sălbatici, împreună cu spadele cele bune din țara Kievului, iar într'o altă strofă apare:

Der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant
mit siben hundert manen, kom er für sie gerant [2]).

Acest «duce Ramunc din țara valahă» a fost considerat încă de Xenopol ca «numele poporului român, dat capului său» [3]), deci tot un erou eponim, personificând neamul întreg, sau cel puțin acea parte a lui ce ajunsese la cunoștința scriitorului, căruia i se datorește acest adaus. Căci epopeea Nibelungilor, ca și alte poeme epice medievale, e rezultatul unei prefaceri și prelucrări succesive, fiecare poet adăugind la vechiul fond al legendei fapte și împrejurări caracteristice epocii în care scria. Astfel s'au introdus în *Chanson de Roland* mențiuni de popoare și localități cu totul străine de vechiul

---

[1]) V. de pildă N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III și C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I.

[2]) Cântul 22, v. 1340, 1341, 1344.

[3]) *Teoria lui Rösler*, Iași, 1884, p. 116.

episod al războaielor carolingiene, care aparţin vremii Cruciatelor şi etnografiei sau geografiei Europei Orientale şi Asiei anterioare [1]). Tot astfel au procedat şi autorii cari au remaniat fondul primitiv al epopeei Nibelungilor [2]).

« Oricum ar fi lucrurile, observa în această privinţă N. Drăganu, *Nibelungenlied* este o mărturie destul de timpurie despre existenţa Românilor, fie ei din oricare parte », deoarece presupunea că pasajul se poate interpreta ca o aluzie la Românii nord-estici, în cazul în care traducem cu Xenopol, *Polânen* prin Poloni, sau la cei sud estici, dacă socotim, cu Onciul, că ei reprezintă pe Cumani, numiţi de textele germane şi *Valwen* sau *Falones;* ba « se vede că nu este exclusă nici posibilitatea a treia, a Românilor din Panonia » [3]). Dar înţelesul ce se dă numelui ducelui Ramunc, ca erou eponim, nu are de suferit prin aceste interpretări diverse nicio modificare.

Nicolae Iorga a fost însă de altă părere. Intr'o notă scurtă, din acele prin care îşi însemna pe loc un punct de vedere nou, în marginea chiar a cărţii pe care o citea, el observa că şi în cartea lui Drăganu « se menţionează părerea că « Ramunc » înseamnă Român, numele poporului în loc de al şefului. E de sigur o greşeală. « Ramunc » nu poate fi decât un nume de om. Şi, cum cântecul Nibelungilor trebue să fie de pe la începutul secolului al XIII-lea, când, de altfel, numele Vlahilor se popularizează prin împrejurările din Balcani, se dă ca şef al lor prinţul galiţian, regele Roman din secolul al XIII-lea » [4]).

Marele nostru istoric s'a gândit fără îndoială la principele Roman Mâstislavici al Volhiniei, ajuns în 1199, după stingerea neamului Rostislavilor, principe al Haliciului sau al Galiţiei. Acest întemeietor de dinastie a lăsat în istorie renumele unui suveran energic şi războinic, în luptă continuă

[1]) Cf. Émile Mireaux, *La Chanson de Roland et l'Histoire de France*, Paris, 1943, p. 201 şi urm.
[2]) Balint Homan, *Geschichtliches im Nibelungenlied, Ungarische Jahrbücher*, III, 1923, p. 199 ş. urm.
[3]) N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, p. 225—226.
[4]) *Ducele Ramunc*, în *Revista Istorică*, XIX, 1933, p. 114.

cu rivalii săi dela Kiev și Cernigov, ajutați de Cumanii cari fac la acea vreme neîncetate incursiuni în Ucraina.. El păstrase însă relații pașnice cu Bizanțul și Ungaria, și se amestecase în luptele lăuntrice din imperiul german, ținând partea lui Filip de Suabia împotriva lui Otto al IV-lea de Braunschweig. Se știe de altfel că a căzut în lupta de pe Vistula cu aliatul acestuia din urmă, regele Poloniei Leszko, în 1205 [1]). Era deci firesc ca în prelucrarea din aceeași vreme a epopeei Nibelungilor, să apară numele acestui principe puternic, dintr'o regiune nu prea depărtată de marginile imperiului, care domnea peste popoare din sfera de stăpânire ce fusese altădată a legendarului Etzel, regele Hunilor. Dacă examinăm în lumina acestei ipoteze versurile amintite mai sus, vom constata într'adevăr că enumerarea « Rușilor, Grecilor, Polonilor și Vlahilor », cărora le urmează « săbiile dela Kiev » și « Pecenegii sălbatici » ne duce de-a-dreptul în regiunea stăpânită de principii de Halici, care se mărginea cu Moldova de mai târziu, spre miazăzi și Sud-Est, se întindea în stepa ucraineană până la Nipru în dreptul Kievului, iar spre apus se oprea la trecătorile Carpaților nordici, care o despărțeau de Ungaria. Insemnătatea ce se dă Vlahilor, poate fi lămurită în două feluri: ori e vorba de coloniile românești, așezate în Galiția de răsărit și miazăzi, a căror însemnătate ne-o dovedesc documentele ce amintesc aci de *jus valachicum* ; [2]). ori e o aluzie la partea de miazănoapte a Moldovei dinainte de descălecare, unde s'a întins pentru o scurtă perioadă de timp, în veacul al XII-lea, influența principatului de Halici [3]), dar care, de fapt, în vremea lui Roman Mâstislavici, se afla sub directa oblăduire a Cumanilor.

In orice caz, trebue să recunoaștem că atmosfera, sau mai bine zis ambianța istorică ce o putem distinge în jurul « ducelui Ramunc » și a « Vlahilor » amintiți în *Nibelungenlied*, se apropie de ipoteza lui Nicolae Iorga, transformând

---

[1]) Cf. B. Krupnycki, *Geschichte der Ukraine*, Leipzig, 1939, p. 21—22.
[2]) Cf. D. Mototolescu, *Jus Valachicum in Polonia*, București, 1915.
[3]) Cf. G. I. Brătianu, *Vicina II*, *Revue hist. du Sud-Est Européen*, XIX, 1, 1942, p. 172.

astfel pe eroul eponim al Românilor într'o figură istorică reală, uşoară de identificat în timp şi în spaţiu. Ne putem pune atunci în mod firesc întrebarea, dacă aceeaşi încercare nu poate fi făcută pentru eroii, nu mai puţin legendari, ai cronicei anonime despre descălecatul Moldovei.

III

ROMAN ŞI OLAHA, *DUCES RUTENI*

Incă mai de mult, într'un studiu despre un capitol din « cartea lui Maco Polo » [1]), observasem în relaţiunea cunoscutului călător şi misionar prin ţările tătăreşti din veacul al XIII-lea, Franciscanul Giovanni da Pian del Carpine (« *Plano Carpini* în textul latin), însemnarea din drumul său de întoarcere dela Curtea Hanului: ieşind din Cumania de dincolo de Nipru, se întâlneşte cu principi ruşi, cari călătoreau şi ei la Oardă, spre a căpăta întărire dela noii stăpâni ai stepelor. In ediţia mai veche a lui D'Avezac [2]), pasajul are următorul cuprins: *Et in exitu Comaniae invenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societatem ipsius et ducem Aloha qui extat et societatem ipsius... Et omnes isti sunt duces Ruteni...* (Iar la ieşirea din Cumania am întâlnit pe ducele Roman, care intra la Tătari şi alaiul său, şi ducele Aloha care e acolo cu alaiul său... Iar toţi aceştia sunt duci Ruteni).

In ediţiile mai nouă ale eruditului italian Giorgio Pullè în *Studi Italiani di Filologia Indoiranica* [3]) sau ale lui P. Anastasius Van den Wyngaert în colecţia *Sinica Franciscana*, versiunea e corectată după o lectură mai bună: *Et in exitu Comanie invenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societatem ipsius et ducem Olaha qui*

---

[1]) *Lak, o interpretare greşită a unui capitol din « Cartea lui Marco Pob »*, în *Cercetări Istorice*, I, Iaşi, 1925.

[2]) Paris, 1828, p. 375.

[3]) Vol. IX, Firenze, 1913; cf. şi traducerea italiană a aceluiaşi: *Viaggio a Tartari* di frate Giovanni da Pian del Carpine, *Viaggi e Scoperte*, 5, Milano, 1929, p. 317.

exibat et societatem ipsius [1]) (Iar la ieșirea din Cumania am întâlnit pe ducele Roman, care intra la Tătari, cu alaiul său și pe ducele Olaha, care ieșea, și alaiul său). E deci vorba de doi « duci » sau voivozi, din cari unul era în drum spre reședința Hanului Batu, iar celălalt se întorcea de acolo. Cel dintâi: Roman, astfel amintit la 1247, nu poate fi aci principele la care se gândise Iorga, ci nepotul său, fiul lui Daniil sau Danilo, principele de Halici, care primise coroana regală dela Papa Inocențiu al IV-lea și se afla în acel an la curtea lui Batu, unde îl întâlnise călătorul nostru. Acest al doilea Roman, al doilea fiu al « regelui » Danilo, a fost învestit la 1254 cu unele posesiuni cucerite de tatăl său dela Lituanieni, în Rutenia Albă, ca Nowogrodek și Slonim [2]). E deci foarte firesc să fi întâlnit, câțiva ani mai înainte, pe misionarul franciscan lângă Kiev.

Celălalt e mai greu de identificat. « Forma (Aloha) », observam în studiul citat mai sus, amintește poate pe « Olahi » din documentele ungurești dela sfârșitul veacului al XIII-lea [3]). Apropierea devine însă mai izbitoare, dacă citim *Olaha*. In documentele latine ale cancelariei ungurești, această formă specific maghiară a numelui poporului român ne întâmpină, după cercetările recente, cam dela 1228. Vechea formă: *Blaci* sau *Blachi* pare a reproduce numele Vlahilor, așa cum îl cunosc izvoarele bizantine. E o dovadă mai mult că de abia atunci Ungurii au pătruns îndeajuns de adânc în Ardeal, în ținuturi locuite de Români, ca să transforme numele acestui popor în spiritul limbii lor, fără a-l împrumuta numai dela alții, cum făcuseră până atunci [4]). Echivalența Olah-Vlah e mai mult decât sigură: se poate dovedi și prin toponimie. Astfel *Oláhfenés* în documentele ungurești din veacul al XIV-lea e *Vlaha* din ținutul Clujului. « Evident, este vorba de un nume dat unui sat românesc încă de vechea populație

---

[1]) *Ystoria Mongalorum*, cap. IX, 49, *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, Quaracchi, 1929, p. 129.
[2]) B. Krupnicky, *Gesch. der Ukraine*, p. 25.
[3]) Lak, *ibid.*, p. 9 a extrasului.
[4]) Cf. I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, în *Rev, hist. du Sud-Est Européen*, XIX, 1, 1942, p. 274 și urm.

slavă, cu care Românii trăiau alăturea. Numai astfel se poate explica forma acestui nume. Dacă ar fi fost dat după venirea Ungurilor, el ar trebui să aibă forma ungurescului *oláh* », spune în această privință N. Drăganu, care mai adaugă și Vlăhița (Olàhfalu) din județul Odorhei [1]. *Olaha* din *Historia Mongalorum* poate deci să reprezinte forma ungurească a unui *Vlacha* sau *Vlachata*, și astfel eroii mitici ai cronicii anonime dela 1500, Roman și Vlachata coboară deodată din lumea basmelor în realitate, întrupându-se în două figuri istorice de voivozi din veacul al XIII-lea, atestate de mărturia neîndoelnică a unui contemporan, a cărui relațiune de călătorie e considerată cu drept cuvânt ca un document vrednic de toată încrederea.

Problema fondului istoric al întregii povestiri preocupă de altfel în ultimul timp și pe alți cercetători. D-l Al. Procopovici, în recentele sale studii privitoare la « chestiunea Românilor » [2] a supus-o din nou unei atente analize. Dimitrie Cantemir începuse această cercetare și aflase originea episodului într'un « letopiseț bulgăresc », în care craiul Laslău se găsește în relații cu un rege bulgar Ștefan și cu arhiepiscopul Sava, care îl botează în dreapta credință. D-l Procopovici socotește pe Roman și Vlahata tot eroi eponimi ale celor două denumiri ale poporului român, mențiunea Veneției o lămurește prin interesele negoțului venețian pe țărmurile Mării Negre și drumurile în legătură cu ele. Mențiunea țării Crișului, ca loc de așezare a strămoșilor descălecătorilor, îi amintește de sigur voivodatele românești din cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cât privește pe regele sau « craiul » Laslău, formă ungurească a lui Vladislav, d-sa ajunge la concluzia pe care o întrevăzusem într'o notă a comunicării mele precedente [3], anume că ar putea fi vorba, nu numai de un rege al Ungariei cu acest nume, ci de un voivod al Ardealului. Istoria cunoaște tocmai în a doua jumătate a veacului

[1]) *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 435.

[2]) *Die Rumänenfrage*, Bibliotheca Rerum Transylvaniae, III, Sibiu, 1944, p. 23 și urm.

[3]) *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, p. 22, n. 1.

al XIII-lea trei asemenea voivozi, din neamul Borza sau Borș, dintre cari cu deosebire al treilea (1294—1315) a ajuns, în timpul crizei lăuntrice din Ungaria, după stingerea dinastiei arpadiene, un adevărat arbitru al situației între pretendenții boem, bavarez și angevin, cari se luptau pentru coroana Ungariei[1]). Socru al regelui sârb Ștefan Uroș și astfel înrudit și cu domnitorii Țării Românești, excomunicat de cardinalul Gentile, trimisul Papei, pentrucă refuza să predea coroana noului rege, Carol Robert[2]), el are multe trăsături comune cu craiul Laslău al legendei. Cât privește titlul regal, d-l Procopovici observă cu dreptate că și mai târziu el a fost atribuit principilor ardeleni, chiar fără a fi înregistrat de protocolul oficial. Și Miron Costin însemnează că « Domnilor din Ardeal le zicem crai ungurești; eu să le dau acest nume nu pociu, căci crai nu sânt, ce direpți domni sau cnezi... Deci craiu direpț crăiei ungurești este Neamțul, că la dânsul este cununa crăiei ungurești cu Pojunul »[3]). Intr'adevăr, posesiunea Sfintei Coroane și a orașului încoronării — Poszony sau Bratislava — desemna la acea vreme legitimitatea; dar obiceiul amintit de cronicarul nostru în veacul al XVII-lea, poate să fi fost mai vechiu și să se aplice unui stăpânitor, în fapt tot atât de puternic ca regele, cum era voivodul Ladislau din timpul interregnului din Ungaria, la începutul secolului al XIV-lea.

Dacă reluăm însă în toate amănuntele lor, diferitele date ale povestirii din *Voskresenskaia letopis*, aflăm în ele tot mai multe elemente care se potrivesc cu epoca și regiunea în care am aflat modelul lor îndepărtat. Luptele sau legăturile diplomatice cu Tătarii, constitue capitolul cel mai însemnat al istoriei principilor de Halici, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Tatăl principelui Roman, Danilo, silit să se supună atotputernicului Han, a încercat să se răscoale și s'a lovit de împotrivirea cnezilor Bolohovți sau Bolo-

[1]) Al. Procopovici, *Die Rumänenfrage*, p. 31—32.
[2]) Cf. I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei*, Univ. Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu, Bibl. Instit. de Ist. Națională, XVII, Sibiu, 1944, p. 27 și urm.
[3]) *Let.*[2], I, p. 215.

hoveni, cari au primit ajutor dela Tătari. Căpetenia acestora, Burundai, l-a învins în 1259, iar din porunca Oardei, principele Galiţiei a trebuit să-şi dărâme cetăţile dela Luţk, Kameneţ şi Lwow şi să trimită oastea sa, sub comanda Tătarilor, în expediţiile lor împotriva Poloniei şi Lituaniei [1]). La una din ele a luat parte şi principele Roman [2]).

« Craiul Laslău », de altă parte, poate fi o sinteză a mai multor figuri istorice. Unele trăsături se potrivesc, după cum am văzut, cu voivodul Ladislau al Ardealului, dar poate fi şi o aluzie la Sfântul Ladislau, regele Ungariei, ale cărui isprăvi le povesteau cronicile medievale. Să nu uităm în sfârşit că a fost un rege Ladislau al Ungariei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, al IV-lea, poreclit Cumanul (1272—1290), penultimul domnitor al neamului Arpazilor. Sub domnia lui a avut loc o năvălire a Tătarilor în Ungaria, sub conducerea lui Nogai, în 1285, care numai din pricina vremii rele n'a ajuns la rezultatele acelei din 1241. O bătălie însemnată s'a dat în Transilvania, iar o parte a năvălitorilor pare a fi rămas în Ungaria, în câmpia Tisei, unde s'au amestecat pe urmă cu Cumanii, prietenii regelui [3]).

Dar chiar atitudinea îndoielnică a regelui în materie religioasă: « lătin » în aparenţă, dar în realitate de credinţă răsăriteană, aminteşte tot pe Ladislau al IV-lea, bănuit de clerul catolic de erezie şi legături cu necredincioşii [4]).

Contrastul între legea nouă a Latinilor şi credinţa veche a « Râmlenilor », nu e de altfel nici el lipsit de orice temeiu istoric. El e desigur de inspiraţie bizantină [5]), ortodoxă, dar se potriveşte în carecare măsură şi cu împrejurările ce ne sunt cunoscute din principatul de Halici. Se ştie doar că Danilo al Galiţiei îşi pusese la un moment dat nădejdea

---

[1]) B. Krupnicky, *Gesch. der Ukraine*, p. 25—26.

[2]) Hammer-Purgstall, *Gesch. der Goldenen Horde*, p. 154.

[3]) *Ibid.*, p. 263. E o indicaţie mai sigură decât izvorul bizantin citat de o lucrare ungurească, pe care îl aminteşte d-l Al. Procopovici, *op. cit.*, p. 33, n. 7. Cf. şi E. Cavaignac în apendicele cărţii lui R. Grousset, *L'empire Mongol (1-re phase)* (Histoire du Monde, VIII[2]) Paris, p. 382. Lucrarea cea mai recentă, B. Spuler *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502* (Das mongolische Weltreich, Bd. 2) Leipzig, Harassovitz 1943, nu mi-a mai fost accesibilă.

[4]) V. G. I. Brătianu, *Le Conseil du roi Charles*, Bibliothèque hist. du Sud-Est Européen, 1, 1942, p. 57.

[5]) Al. Procopovici, *ibid.*, p. 33 şi urm.

în încercările Papei Inocențiu al IV-lea de a proclama o nouă cruciată împotriva Tătarilor; el primise titlul de rege dela Sfântul Scaun și se arătase gata să aducă la îndeplinire și unirea religioasă cu Roma, anticipând astfel cu mai bine de trei secole asupra acțiunii bisericii catolice în țările rutene, dela sfârșitul veacului al XVI-lea. Numai faptul că creștinătatea apuseană n'a dat urmare chemării pontificale, l-a îndepărtat dela aceste planuri [1]). E însă dela sine înțeles că povestea « papei Formos » aparține cu totul altei epoci, și a fost introdusă aci, ca să întărească ideea rivalității religioase între Roma și Bizanț. Se vede deci îndeajuns de lămurit că și introducerea la tradiția descălecatului nu e lipsită de un fond istoric real [2]).

* * *

Rămâne chestiunea ducelui *olah* sau *vlah*, care se întâlnea la 1247 cu cneazul Roman din Halici, pe drumul la tabăra Hanului tătărărsc, de sigur pentru a lua de acolo *iarlikul* de confirmare și a plăti cuvenitul tribut. Cine poate fi acest principe român din marginea stepei, care s'a închinat, împreună cu voivozii ruteni, puterii Tătarilor?

Și în acest caz se pot face două ipoteze: e posibil să fie un voivod al « Valahilor » din Galiția, așezați pe povârnișul de miazănoapte al Carpaților, pe cari îi trecuseră venind din Ardeal și Maramureș. Forma specific ungurească a numelui: « Olaha », îndreptățește această presupunere, Galiția fiind adesea revendicată de regii Ungariei, uneori chiar ocupată de ei, cum a fost cazul între 1214—1219, sub Andrei al II-lea [3]).

Dar poate fi tot atât de bine un voivod din regiunea, ce nu avea încă atunci un nume propriu, dar peste un secol

[1]) B. Krupnicky, *Gesch. der Ukraine*, p. 25.

[2]) D-l C. C. Giurescu, în ediția sa a cronicei lui Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *Clasicii Români comentați*, Scrisul Românesc, 1934, p. LXIX, socotește această legendă lipsită de orice temeiu. Aceasta se potrivește episodului cu tâlharii trimiși dela Roma în Ungaria, dar nu cu acel al luptei cu Tătarii.

[3]) B. Krupnicky, *ibid.*, p. 22.

se va numi Moldova. Că erau acolo mici formaţiuni de stat încă mult înainte de descălecatul Maramureşenilor din veacul al XIV-lea, se poate vedea din ştirile amintite în studiul meu precedent [1]. Vom adăuga aci doar informaţiile culese din cronica polonă a lui D l u g o s z, scrisă în secolul» al XV-lea, dar care păstrează unele tradiţii mai vechi, ce nu trebuesc nici ele nesocotite.

Cea mai veche menţiune a Românilor la răsărit de Carpaţi, ce o aflăm în această cronică, priveşte împrejurări din jurul anului 1070, cu prilejul cărora se aminteşte de o armată alcătuită «*cum Ruthenis, Pieczynegys et Wallachis*» (Ruteni, Pecenegi şi Valahi), ridicată de ducele V i a c e s l a v de Poloţk împotriva regelui polon B o l e s l a v [2]. Mai puţin sigură e menţiunea expediţiei cruciate a împăratului C o n r a d din 1147, despre care se spune că «*ex Polonia per Russiam et Valachiam procedebat*» [3]. Faptul că de acolo ajunge *ad mare Leoninum* ca să se îndrepte spre Constantinopol, dă de bănuit că numele geografice sunt dintr'o vreme mai recentă, de oarece « mare de Lwow » nu s'a putut numi marea Neagră decât mai târziu, când s'a desvoltat negoţul oraşelor din Galiţia. Cu toate acestea, nu putem să nu facem o apropiere între aceste menţiuni şi acele care amintesc pe *Blakumen* în drumul străbătut în veacul al XI-lea de Varegi, dela Marea Baltică la Marea Neagră, sau de ştirea ce o aflăm în cronica bizantină a lui C h o n i a t e s, despre prinderea lui A n d r o n i c C o m n e n u l în 1164, de păstori vlahi, la marginile Galiţiei [4].

Nu ştim însă ce determină pe d-l L. T a m á s să afirme, recunoscând totuşi că aceste împrejurări, pe care le aminteşte, « nu sunt mai vechi decât secolul al XI-lea », că « ele par a privi nu păstori cu aşezări statornice, ci grupuri de păstori şi mercenari cari apar ici şi colo, pentru a dispărea

[1]) *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, p. 23 şi urm.

[2]) D l u g o s z, *Historiae Polonicae Libri XII*, Francoforti, 1711, L. III, I, col. 265.

[3]) *Ibid.*, L. V., I, col. 479.

[4]) Cf. *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, p. 23.

în curând » [1]). Nimic în textul cronicei lui Dlugosz nu confirmă asemenea interpretări, afară poate de nostalgia păstorească şi nomadă a istoricilor și filologilor maghiari din generaţia mai nouă, cari se manifestă de câte ori e vorba de urgisitul neam al Valahilor !.

Față de atâtea indicii despre existența acestor « Valahi » în ținutul dintre Carpaţi și ţărmul Mării Negre, în veacul al XI-lea şi al XII-lea, nimic nu ne împiedecă să așezăm în aceeași regiune și pe « ducele Olaha » dela 1247, cu tot calificativul ce i-l dă Pian del Carpine, de « duce rutean ». Cum era de sigur ortodox, era ușor pentru călătorul franciscan la curtea Hanului, să-l confunde cu pravoslavnicii cnezi ruși și ruteni, cari făceau același drum spre tabăra stăpânului asiatic.

E însă vrednică de reținut forma ungurească a numelui: *Olaha.* Ea lasă impresia că « ducele » sau voivodul, amintit de Giovanni da Pian del Carpine, venea dintr'o regiune aflată într'o formă sau alta, sub influența Ungariei, deși în acel moment, trecuse în sfera politicii mongole după marile expediții ale Tătarilor în Rusia, Polonia și Ungaria. E un fapt că în primele decenii ale veacului al XIII-lea expansiunea ultimilor regi arpadieni s'a întins la miazăzi, poate și la răsărit de lanțul Carpaţilor. In această vreme regii unguri se intitulau și regi ai Cumaniei, ocrotind episcopatul catolic al Cumanilor de dincolo de munți. Odată cu ocuparea vremelnică a Galiției, stăpânirea sau în orice caz supremaţia lor, s'a întins și spre valea Dunării și a afluenților ei [2]). Numai lovitura grozavă ce a primit-o regatul Sf. Ştefan, prin năvălirea tătărască dela 1241, a pus capăt pentru vreme îndelungată acestor tendințe.

Este de asemenea cazul să ne amintim, că cele mai vechi mențiuni ale Românilor din regiuni mai depărtate ale răsăritului, au un caracter în totul asemănător. In Crimeea ne întâmpină la 1287 un *Karichinus Ungarus*, care ar putea fi

---

[1]) *Romains Romans et Roumains dans l'hist. de la Dacie Trajane, Archivum Europae centro-orientalis*, II, 1936, p. 350.

[2]) Fără a ajunge totuși la exagerările lui L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft, Arch. Europae Centro-Orientalis*, VII, 1941, p. 361 şi. urm.

Românul Crăciun; cel puţin la 1290 « unguroaica » Mări·ara dela Cafa e sigur Română. Mai târziu în veacul al XV-lea, în socotelile aceleiaşi colonii, « ungurii » Radu, Stanciu şi Stoica au aceeaşi obârşie. E de altfel un obiceiu al izvoarelor medievale să dea numelui unei populaţii sau unei persoane un înţeles mai de grabă geografic decât etnic [2]). Cuvântul « ungur » înseamnă deci aci: dintr'o regiune aflată sub dependinţa sau sub influenţa Ungariei, iar cum aceasta nu putea fi Crimeea, suntem întemeiaţi să presupunem că Românii aşezaţi în Evul Mediu în porturile genoveze sau veneţiene de pe ţărmul Mării Negre, erau originari, ei sau măcar părinţii lor, dintr'o ţară cuprinsă în sfera de influenţă politică a Coroanei ungureşti. Avem dar a face cu elemente ce sunt un produs al emigraţiei, al expansiunii demografice a neamului românesc spre răsărit, nu cu locuitori băştinaşi din aceste regiuni, departe de acea locuită de poporul român, de când istoria îl cunoaşte ca atare, la poalele Carpaţilor şi pe văile râurilor ce izvorăsc din masivul lor.

Nu e nici locul, nici timpul de a reveni aci asupra problemei atât de mult discutate în istoriografia română ca şi în cea rusească, a cnejilor Bolohovţi sau Bolohoveni, ale căror stăpâniri se aflau pe cursul râului Sluci şi pe Bugul superior. Sunt argumente în favoarea unei origini slave sau cumane a acestor războinici de naţionalitate nesigură, deşi numele lor seamănă cu acel al « Valahilor ». Poate fi şi un amestec de neamuri, aşa cum vor fi mai târziu Cazacii pe cari i-au precedat.

E însă vădit că între Români şi Ruteni sau Ucrainieni, se desfăşoară din vremuri foarte vechi, un proces de interpenetraţie etnografică şi demografică, continuat în decursul veacurilor prin colonizări şi emigrări de o parte şi de alta a Nistrului — proces de pe urma căruia au rămas până astăzi elemente de populaţie ruteană la apus de acest fluviu şi de populaţie românească la răsărit de el. Numele de consonanţă ungurească al voivodului « valah », necunoscut dela 1247, ne confirmă odată mai mult acest fapt, dovedind că la răsărit

[1]) V. G. I. Brătianu, *Observaţii asupra unor denumiri etnice medievale din Sud-Estul Europei*, în *Grai şi Suflet*, III, p. 419—420.

de marginile sale tradiționale, elementul românesc e un fenomen de *diaspora* din excesul său de vitalitate și de răspândire, nu o populație statornicită de destinul ei istoric, care a așezat-o în spațiul carpatic și dunărean.

* * *

Mă văd însă nevoit să deschid aci o paranteză. In alte împrejurări n'ar fi locul să insistăm asupra acestei laturi a chestiunii, dar față de unele interpretări trebue precizat și cu acest prilej un punct de vedere, care în ce mă privește, nu a variat o singură dată, deși s'a putut răstălmăci. Am citit astfel cu surprindere în recenta carte a d-lui Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, că apetiturile imperialiste până la Bug sau la Nipru au găsit curând în scrisul d-lui Gh. Brătianu o argumentație « geo-istorică » a « spațiului de securitate », opus « spațiului vital » și « imperialismului » [1]). E drept că în prefață, autorul lămurește că și-a scris lucrarea în împrejurări deosebit de grele, în care imposibilitatea de a consulta cărți în bibliotecile publice l-a lipsit de bibliografia de care avea nevoie. Aceasta explică de sigur și graba cu care am fost așezat în categoria acelor cari aduc argumente în favoarea unor asemenea năzuințe, deși se recunoaște că teoria ce o susțineam se opunea « spațiului vital » și « imperialismului ». In acest caz era deci vorba cel puțin de un imperialism *sui generis*... Pentru a lămuri însă această controversă, mă voiu mărgini să reproduc aci în traducere un pasaj din lucrarea mea apărută anul trecut: *Origines et formation de l'unité roumaine* [2]), în speranța că va fi accesibilă d-lui Pătrășcanu, în vederea unei ediții viitoare a interesantei d-sale lucrări: « Există deci, atât din punct de vedere geografic și economic, cât și istoric și politic, un spațiu în care naționalitatea română s'a putut constitui și desvolta, da naștere unei limbi și unei culturi, unor state a căror ființă a elaborat încet, în decursul veacurilor, principiul de unitate... Acesta e spațiul pe care, în alt studiu, mi-am propus a-l defini: spațiul de securitate al politicii românești. Nu e locul de a reproduce aci această definiție, nici de a însemna deosebirile ce-l opun celei mai simple a spațiului etnic sau mai complexe a spațiului vital. Mă voiu mulțumi numai să observ că acest spațiu nu coincide în mod absolut cu întregimea regiunilor incontestabil românești, din punct de vedere etnic. Multe teritorii, locuite astăzi de oameni de limbă și origine româneasacă nu sunt cuprinse în aceste limite, care sunt mai mult decât altele « naturale ». Nu ne gândim să integrăm în el, altfel decât pe calea unui schimb rațional de populații, elementele românești, care

[1]) București, Socec, 1944, p. 9.
[2]) Bibliothèque d'histoire contemporaine, București, 1943, p. 40 și urm.

s'au dovedit tot mai numeroase la răsărit de Nistru şi chiar de Bug, dincolo de Dunăre, între văile Timocului şi Moravei sau în văile depărtate ale Macedoniei sau ale Albaniei... Dimpotrivă, sunt alte regiuni a căror populaţie nu e românească sau a încetat de a fi românească, dar cari nu pot fi despărţite de spaţiul de securitate al unei Românii independente. Intrândurile şi coridoarele care străbat ţări, a căror unitate geografică e nediscutabilă, n'au constituit niciodată hotare, prezintând o chezăşie oarecare de stabilitate.

Termenul însuşi pe care-l folosim pentru a desemna « spaţiul de securitate », arată limpede că e vorba de altceva decât de spaţiul vital, noţiune mai mult sau mai puţin ofensivă, datorită nevoii de expansiune a marilor puteri mondiale; aci e vorba de condiţiile înseşi de vieaţă ale unui stat, fără de care orice existenţă naţională devine imposibilă. Partea de răsărit a podişului Transilvaniei a putut fi colonizată cu Secui şi Saşi în Evul Mediu, ea nu e mai puţin integrată în spaţiul geografic românesc şi nu poate fi despărţită de el ».

Am mai avut prilejul chiar la Academie, în cuvântarea închinată amintirii lui N i c o l a e I o r g a, istoric al Românilor, să ating problema spaţiului românesc, de faţă fiind şi Conducătorul Statului de atunci. Acei cari m'au auzit îşi vor aminti poate că, vorbind de înţelesul istoriei româneşti şi de îndrumarea ce o dă poporului nostru, afirmam că « acesta i-a poruncit, în interesul suprem al păcii şi liberei desvoltări a tuturor, să părăsească ce era prea depărtat de bastionul său de dârză împotrivire, peste Nistru, dincolo de Dunăre şi de drumul la Mare, peste Tisa şi marginea pustei, spre a stărui să-şi desvolte puterile şi însuşirile înlăuntrul spaţiului, care nu e pentru el numai « vital » sau de « securitate », ci constitue temeiul statornic al existenţei sale » [1]).

Să-mi fie deci îngăduit să socotesc ambele texte îndeajuns de limpezi, pentru a nu mai da loc la nicio îndoială în ce priveşte intenţiile sau « apetiturile », şi să cred că răspunderea, pentru ce spune sau scrie oricare dintre noi, nu se întinde nici la ce n'a spus sau scris niciodată, cu atât mai puţin la păreri diametral opuse acelor susţinute.

INCHEIERE

Revenind la obiectul acestei comunicări, putem constata odată mai mult, că tradiţia păstrată de izvoarele istorice, chiar când descrie întâmplări mult mai vechi decât vremea în care au fost alcătuite scrierile ce le relatează, are totuşi mai întotdeauna, la temeiul ei, fapte sau împrejurări reale.

[1]) *Nicolae Iorga, istoric al Românilor*, Acad. Română, Discursuri de recepţii, LXXXI, 1943.

De sigur că la aceasta se adaugă elemente legendare, sau nume și chiar evenimente din alte epoci istorice, creând astfel anacronisme ce au determinat critica să considere întreaga povestire ca o adunătură de basme, fără nicio valoare. Dar această metodă radicală se dovedește tot mai mult a fi excesivă. Eliminând anacronismele și fantaziile, rămâne un sâmbure de adevăr ce nu poate fi nesocotit, nici înlăturat. Acesta pare a fi cazul și al introducerii la tradiția descălecatului, pe care ne-a păstrat-o cronica anonimă moldovenească, scrisă la începutul veacului al XVI-lea. E caracteristic faptul că singura versiune mai desvoltată a unor împrejurări, ce privesc regiunea de margine dintre Ungaria, Rutenia și stepa tătărească, se află într'un manuscris dela Kiev, transcris în limba rusă. Tradiția despre R o m a n și V l a c h a t a sau O l a h a, căpetenii rutene și valahe în slujba Craiului Ungariei, la hotarul amenințat de năvălirile Tătarilor, își are temeiul în personaje și întâmplări reale din istoria veacului al XIII-lea, amintite de izvoare contemporane; ea se păstrează întâmplător în întregimea ei într'o scriere alcătuită mai târziu, tocmai în aceeași regiune.

Aflăm în ea un nou și puternic argument în favoarea ipotezei despre existența unui stat moldovenesc, înainte de descălecarea Moldovei, cunoscută în istorie. Presupunerea că a existat încă înainte de înființarea voivodatului, prin Maramureșeni, un alt principat în partea de miazănoapte a Moldovei, la hotarul Galiției, cuprinzând ce se va numi mai târziu « Țara Șipenițului » și poate vechiul ținut românesc al Bucovinei, capătă astfel un nou reazem, despre care cercetările viitoare vor avea să țină seamă. Printr'o coincidență ce trebue de asemenea semnalată, știrea despre acest duce sau voivod « Olaha » din spre părțile tătărești, e din același an, 1247, în care diploma hărăzită de regele Ungariei B e l a a l IV-l e a, Ioaniților amintește de țara voivodului L i t o v o i, de cnezatele lui I o a n și F a r c a ș din Oltenia și de stăpânirea voivodului S e n e s l a u pe țărmul stâng al Oltului. Ea întregește astfel cunoștințele noastre despre întâile formațiuni de stat românești medievale, și ne îndreptățește să considerăm metoda folosită, în cercetarea tradiției

istorice asupra întemeierii acestor state, ca una ce poate arunca mai multă lumină asupra problemei originilor româneşti și începuturilor desvoltării noastre politice. Iar cunoașterea ei mai lămurită, cum scria, acum un secol încheiat, marele Mihai Kogălniceanu, nu poate decât să întărească în noi conștiința și voința «să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile».

NICOLAE IORGA
MARTIR AL LIBERTĂŢII POPOARELOR

DE

N. BĂNESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 10 Noemvrie 1944

I

In aceste dramatice zile ale Europei, când lupta uriaşă pentru restabilirea dreptului şi libertăţii popoarelor se apropie de sfârşit, când România s'a smuls dintr'o silnică alianţă, pentru a se întoarce la politica sa tradiţională alături de foştii aliaţi, luminoasa figură a lui Nicolae Iorga, martirizat pentru credinţa lui în tăria legilor de fier ale Moralei, apare în toată profetica ei măreţie. Mai mult decât oricare altul, el trebue amintit astăzi, în pragul biruinţei, pentru care atâta a luptat şi pe care a plătit-o cu propria lui vieaţă.

Dela întâia agresiune a brutalităţii înarmate, care avea să îngrămădească loviturile împotriva atâtor popoare, învăţatul fără păreche, stăpân pe experienţa îndelungată a istoriei, s'a ridicat îndrăsneţ în contra violenţei, proclamând, peste toate succesele de moment ale tehnicei militare, biruinţa finală a acelei tainice, misterioase puteri ce zace în adâncurile vieţii naţionale.

Forţa distrugătoare deslănţuită asupra lumii şi susţinută printr'o dementă ideologie, negaţie absolută a oricărui principiu, n'a avut adversar mai temut şi mai implacabil. In vreme

ce orașele cădeau sfărâmate, cu întreaga comoară de veacuri a civilizației lor, în vreme ce Statele se prăbușeau sub loviturile formidabilei mașini de războiu, Nicolae Iorga înregistra zi de zi evenimentele, în acele splendide mici articole din « Neamul Românesc », în care, din câteva rânduri, scapără înaintea noastră judecata fără greș a istoriei.

Neîntrecută, incomparabilă cronică a zilei, vibrând de înduioșată emoție pentru suferințele mari ale lumii, de o nobilă revoltă pentru călcarea în picioare a sacrei moșteniri etice a trecutului! Străbătute de clara viziune a viitorului, aceste magistrale pagini oraculare, adevărate perle ale cugetării istorice, se vor aduna în volum, fiind, pentru urmașii sângeroaselor zile pe care le-am trăit, cel mai patetic și mai instructiv Buletin al războiului și cea mai strălucită lecție morală.

Alături de ele, nu trebue uitate conferințele rostite săptămânal la postul de Radio București, cele dela Institutul de istorie universală, de curând creat, lămurind însemnate probleme istorice, stârnite de atacul german. Ele se integrează în același cadru de palpitantă actualitate și au fost, în această vreme de sguduiri și de mari îndoieli, un neprețuit îndemn și o sigură orientare a opiniei publice dela noi.

Se cunosc etapele minuțios pregătite ale agresiunii germane, începând cu Austria și Cehoslovacia, pentru a ajunge atât de departe.

Nobila încercare a lui Chamberlain de a înlătura catastrofa fusese salutată, în mijlocul emoției generale, pretutindeni cu un sentiment de adâncă admirație. Impărtășind acest unanim sentiment, Nicolae Iorga preciza astfel atitudinea poporului român, în acele grave momente:

« Când scriu aceste rânduri, nu știu ce va rezulta din gestul, admirabil, al d-lui Chamberlain, care calcă peste toate prejudecățile și peste toate jignirile, peste mândria unei mari națiuni insultate, pentru a vorbi de-a-dreptul șefului german despre răspunderile fiecăruia. Nu știu cum se va întoarce acela al cărui nume va rămânea obiect de recunoscătoare venerație pentru toate vremurile.

« Dar știu ce simte, ce vrea și ce poate poporul român.

« El simte desgust înaintea violenței fără margini, care se așează ca supremă judecătoare între neamurile și țările lumii. Actele de agresiune, pe care nu le-a săvârșit niciodată, îi revoltă conștiința.

« El vrea, fără a-i fi teamă de nimic, să fie lăsat în pace a munci și mai departe în marginile țării care-i cuprinde cea mai mare parte dintre ai săi.

« El poate — și trebue — să observe tot ce-i impun tratatele pe care le-a încheiat » [1]).

Intervenția marelui om de Stat al Angliei a rămas fără de rezultat, față de cinica ipocrizie a cancelarului german. Dar istoria a înregistrat demnele declarații ale lui Chamberlain și Nicolae Iorga află, pentru a le caracteriza, aceste frumoase cuvinte:

« Inafară de ce poate să însemne, în servirea unei politice care câștigă tot mai mult în acea opinie publică mondială, pe care brutalitatea sigură de sine o desprețuește fără dreptate, — căci ea face minunile din urmă, hotărîtoare, — felul de a se rosti al omului, pe care poporul englez și-l ține în frunte, merită o respectuoasă atenție din partea tuturor acelora cari cunosc în adevăr caracterele neschimbate ale sufletului englez.

« O direcție practică de o admirabilă elasticitate face loc, în anume momente, la această excepțională rasă, cultului religios al unor idei superioare, pe care și cei mai înverșunați dușmani le simt vii și în fundul conștiinței lor.

« In discursurile ce se rostesc atunci de oameni cu răspunderi, nu e « talent » și « gândire » numai, ci un element misterios, care trece peste generații și e efluxul națiunii înseși.

« Astfel în d-l Chamberlain vorbesc Palmerston, cu jupiteriană stăpânire a împrejurărilor și ce era mai nobil în Gladstone, ucenic al filosofiei elenice, adepți dintr'o epocă în alta ai ideilor care călăuzesc umanitatea » [1]).

Gravitatea excepțională a evenimentelor ce frământau Europa și făceau să se prevadă un mare cataclism, a trezit puternicul său ecou și dincolo de Ocean. Nicolae Iorga

[1]) *România în fața realităților.* N. R., 17 Septemvrie 1938.
[2]) N. R., 6 Septemvrie 1939.

înseamnă cu satisfacție schimbarea de atitudine a Americii, atât de hotărîtoare pentru soarta războiului:

« Guvernele Statelor-Unite, totuși hotărîtoare în soluția dată Marelui Războiu, scria dânsul, afișaseră și menținuseră programul desinteresării și trimiseseră doar la atâtea conferințe fără de rezultat « observatorii » lor.

« Astăzi această doctrină e părăsită.

« Americanii iau parte în procesul care se desbate zilnic, amenințând cu o teribilă catastrofă. Ei își aduc aminte de cuvintele către Ucalegon din Virgiliu: « de interesul tău e vorba când arde păretele vecin ». *Noțiunea solidarității umane, care scapă unui Hitler și unui Mussolini, se impune omului dela Washington.*

« El vorbește neapărat de democrația sa... Dar, în același timp, se desface din aceste declarații ura împotriva războiului. A războiului ca fapt, care ar fi, în condițiile de astăzi, crima unui nebun, dar și *a războiului ca mijloc de șantaj* »... [1]).

Când, după anexarea Austriei și Sudeților, armatele germane pătrundeau în Cehoslovacia, instaurând « protectoratul », istoricul, semnalând cu emoție faptele, deslușea, în același timp, în toată cruda ei realitate, geneza sălbaticei sfidări a moralei internaționale:

« Carele de asalt germane sunt în Praga, o puternică armată depune armele, noua Slovacie liberă e bucuroasă că a căpătat protecția pe care, de cealaltă parte, o implora președintele ceh Hacha, al doilea urmaș al nobilului și marelui Masaryk, iar în Rutenia sub-carpatică, devenită alt « Stat », trupele germane opresc sau consacră înaintarea Ungariei, care a cerut-o în toate formele diplomatice. Europa centrală e, ca Siria și Palestina, sub mandat. Acuma se vede ceea ce până în ultima clipă mai era acoperit de înșelătoarea negură a unei fatale ideologii.

« Ea a stăpânit, din nenorocire, toată lumea trei decenii de iluzii și de înșelare, ridicând sus pe oamenii cari, prezentându-se ca principalii ei apărători, îi dădeau prestigiul artificial al unei elocvențe de barou sau de catedră » [2]).

[1]) *Convertirea « observatorului » american.* N. R., 15 Iulie 1938.
[2]) *La lumina trăsnetului.* N. R., 17 Martie 1939.

Lucruri atât de grave, petrecute lângă hotarele noastre, impresionau adânc pe unii, cari se grăbeau a aplauda și a sfătui, cei mai mulți robi ai interesului personal. Conștient de adevăratele interese ale țării, Nicolae Iorga precizează, cu autoritatea științei sale, datoria ce ni se impune în aceste grele împrejurări. Nemulțumit de vieața noastră publică după războiul care trebuia să răscolească toate energiile noastre vitale, arăta că ne-a lipsit una din acele « misiuni imperative, prin care se ține viu sufletul unui popor ». Trebuia să ne gândim și noi la un « spațiu de vieață », « care ar fi însemnat — spune, atât de înțelept — nu pofta vulgară de a întinde hotarele, chiar pe linia dreptului național, ci de a răspândi peste dânsele produsele unei harnice economii naționale și unei culturi pecetluite cu firea noastră proprie ». La acest scop va trebui neapărat să ajungem, adăuga dânsul, dar până atunci un altul, nu de expansiune, ci de « strictă conservare » ni se impune de soarta care azi frământă Europa: « Se văd hotare atacate, spârcuite, distruse, înghițite. Și regimul « protecțiilor » și « ocupațiilor » a reapărut în legăturile dintre State. Avem de apărat hotarele noastre cum sunt, cum cer *realitățile*, dar și *necesitățile* naționale, devenite azi un principiu, pe care nu noi l-am proclamat și avem de păstrat independența noastră absolută, *contra oricărei intrusiuni și contra oricărui sfat* » [1]).

Acum nu mai poate fi vorba de discuții și disensiuni. Neamul nostru întreg trebue să fie « un bloc masiv de voințe, din care să poată scăpăra în orice moment inițiativa apărătoare și mântuitoare ». Ce poate da un Stat lipsit de această unitate, afirma Iorga, « o arată soarta Cehoslovaciei și aceea de astăzi, nespus de nenorocită, a Statului slovac și a Rusiei sub-carpatice în stare de tragică sinucidere » [2]).

Curând după aceea, la 23 Martie 1939, cu intuiția sigură a realității, Nicolae Iorga punea sub ochii agresorilor toată zădărnicia încercării lor:

« E vorba — observa dânsul — *de întemeierea unor noui imperii :* peste orice drept, peste orice principii, peste orice con-

[1]) *Pentru hotarele și independența noastră.* N. R., 18 Martie 1939.
[2]) *Se schimbă lumea.* N. R., 17 Martie 1939 P.

sideraţii de umanitate şi, în schimb, cu o francă brutalitate, cum nu s'a mai întâmplat în istoria lumii.

« Cei cari lucrează la dărâmarea unei ordini de lucruri în care s'a crezut aşa de mult la înfăptuirea ei, sunt fără îndoială cu totul *aistorici*, — urmează Iorga — străini de orice gândire istorică, şi cei cari se văicăresc că de acum înainte li-a pierit neamul, ca şi cei cari se bucură că acest neam stă să ajungă sub jug, tot aşa de « aistorici » sînt în durerea ca şi în bucuria lor.

« Dacă ar fi înţeles istoria, şi-ar fi dat seama că toţi aceşti « behemoţi » biblici, toţi aceşti plesiosauri şi ihtiosauri ieşiţi din perioada lor geologică *nu pot dura*.

« N'au putut-o face înaintaşii acestor clăditori de blasfematoare turnuri ale lui Babel, când aveau la temelie o idee religioasă. N'a putut-o face extraordinarul geniu, de războiu şi de organizare, al lui Napoleon.

« Şi oare ar putea-o face numai superioritatea mecanicei militare de astăzi, fără acel element al unei înţelegeri geniale ? » [1]).

Această neclintită convingere îşi află necontenit expresie în expunerile marelui istoric. Dacă nu se bucură peste măsură de apariţia Statelor, spune într'o conferinţă din acel timp, nu se sperie însă de dispariţia lor, deoarece crede în eroismul sufletului nemuritor al popoarelor, în rezistenţa nesfârşită a naţiunilor, « care pun la loc, prin statornicia lor vitează, tot ceea ce prostia conducătorilor poate să dărâme în anume moment [2]»). « Nimic nu este mai puternic în desvoltarea societăţilor omeneşti, afirma în altă conferinţă, decât lucrurile vechi care nu se văd, care lucrează necunoscute şi care, la un anume moment, ies la suprafaţă, şi teribila invazie care se pare că va domina lumea cedează forţelor ascunse, pe care nimic nu le-a putut nimici » [3]).

In lupta ce ameninţă să devie generală, s'au invocat de adversarii nouei ideologii legăturile ce ar putea să apropie

---

[1]) *A nu cunoaşte istoria*. N. R., 23 Martie 1939.

[2]) *Probleme baltice*. Conferinţă dela 6 Octomvrie 1939, din ciclul inedit « Lămuriri istorice ».

[3]) *Problema strâmtorilor*. Conferinţă (13 Octomvrie 1939), din acelaşi ciclu inedit.

între ele popoarele înrudite. Dictatorul italian a ținut să-și spună răspicat cuvântul în această chestie, pentru dânsul cu totul indiferentă. Istoricul român, care-i adresase mai înainte o lucrare-memoriu, lămurindu-i întreaga problemă a Românilor față de pretențiile unguresti, îi dă și acum, cu sinceritate, răspunsul.

« In ultimul său discurs, — scria Iorga, — șeful guvernului italian a vorbit cu dispreț de legăturile de sânge dintre popoare: « frați », « surori », « veri » și, dacă e vorba de legătura antropologică, fără îndoială că are dreptate, un amestec uneori indescifrabil fiind la originea a ce numesc unii, cu atâta încredere: rase; dar, în ce privește sufletul, format din vorbirea unor limbi asemănătoare, filosofia politică a d-lui Mussolini greșește.

« Oricum, nu se împart azi Statele după acest criteriu al sângelui. Se crede că poate fi, în loc, interesul politic: «totalitari », de o parte, « democrați », de alta. Dar tot dela acest om excepțional am auzit cândva, în particular, că el însuși, preocupat de soarta oricui din neamul său, e mai democrat decât alții, cari vorbesc de « democrație ».

« Osebirea e alta, afirmă învățatul român: unele State glorifică războiul perpetuei ofensive, altele se țin, pentrucă sunt satisfăcute sau din alte motive, de ideia păcii, pe care, de altminteri, o ridică nu odată, ca o mască, și căutătorii de gâlceavă.

« Statele din prima categorie așa sunt. Dar întrebarea se pune: așa sunt și *națiunile* lor?

« Răspunsul, pe care-l poate da oricine le cunoaște prin contactul direct, e acesta: națiunile din Statele totalitarismului năvălitor *nu vor războiul*.

« In timp de pace, regimul le poate opri de a arăta această dispozițiune. Sunt aceleași arme și pentru interior. Dar în timp de războiu, când națiunea însăși e în arme?

« Acesta e marele risc » [1]), zice istoricul, și părerea lui pentru Italia s'a verificat.

In disprețul acordurilor încheiate, vântul nebuniei războinice se abătea în curând asupra Poloniei. Anglia și Franța

---

[1]) N. R., 14 Aprilie 1939.

intrau în războiu și un freamăt de spaimă trecea asupra lumii. Istoricul nostru însemna, cu îngrijorare:

« ...Multe amintiri ne leagă de Belgieni, de Olandezi, de nordici chiar, la aceștia încă din zilele « leului nebiruit » care a fost Carol al XII-lea. Dar înainte de toate sentimentul că, dărâmându-se încă unul din aceste bastioane ale vieții libere, ceasul tuturor celorlalte ar suna » [1]).

Urmărind desfășurarea evenimentelor, Nicolae Iorga își chema amintirile și, schițând viitorul ce se pregătea omenirii, dădea glas credinței sale nesguduite în puterea nebiruită a dreptății:

« Și eu, aruncând ochii asupra pământului întreg, dacă n'aș mai vedea un singur punct unde să pot așeza o speranță, o singură insuliță unde să pot debarca fără a-mi găsi un stăpân, o singură șansă de mântuire pentru cugetarea mea, un singur element de vieață ca să răsuflu, un singur vârf de stâncă pentru a fi eu însumi, aș face ca Australianul (care se stinge): m'aș așeza pe mal și m'aș lăsa să mor.

« Aceste cuvinte de mândrie omenească se găsesc în frumoasa carte de explicare a ivirii civilizației pe care o dădea, acum aproape o sută de ani, în exilul său, Edgar Quinet, *La création.*

« A trecut atâta vreme de schimbări și revoluții, de mari descoperiri tehnice și de înălțare a gândului și, între extrasele de ziare care ne sosesc, amestecând câteva speranțe cu atâtea insulte și amenințări, întâlnesc la un cugetător francez aceeași părere: Dacă e ca lumea să se împartă între două tiranii, ce preț mai poate avea vieața?

« Dar eu nu pot crede — încheia istoricul nostru — că vieața însăși în ce are mai sfânt nu se va ridica odată, cu o putere superioară tuturor mecanicelor, contra acestor odioase perspective » [2]).

Se vorbea de multe ori, în această brutală ofensivă a forței, de lipsa de rațiune a Statelor mici, care încurcă socotelile marilor imperialisme și trebue să dispară din calea lor. Cu o simplă metaforă, eminentul istoric răstoarnă îndrăsneața

[1]) *Spre cine merge gândul nostru.* N. R., 14 Noemvrie 1939.
[2]) N. R., 8 Decemvrie 1939.

absurditate: « Orice ar crede o nouă « filosofie » politică, civilizația umană nu e un mare fluviu unic, ieșit de sub munții cei mai înalți, din izvoarele cele mai adânci, ci cursul ei duce apele vii ale tuturor afluenților, cari aduc cu ei fiecare un mister de vitalitate fără care fluviul s'ar pierde în mlaștini»[1]).

In fața grozavei priveliști a atâtor popoare târîte în măcel, omul de bine nu poate regreta în deajuns nimicirea bunei înțelegeri dintre națiuni, la care, în largă măsură, contribuise însuși în atâtea domenii.

« A fost odată, — înseamnă către sfârșitul anului 1939, — o comunitate umană care e acuma în țăndări. Dela un capăt al lumii la altul nu e decât urgie și prăpăd, iar în insulele de refugiu ce au mai rămas, izbesc necontenit valurile amenințărilor, — înafară de orice idee de bine și de rău, de civilizație și barbarie. Forța deslănțuită își serbează Saturnalele. A fi trăit o astfel de vreme, e pentru omul, care mai păstrează simțire, acelaș lucru ca și cum el ar fi fost martor la cele mai cumplite zile din năvălirile care au distrus ordinea romană ».

Nimic nu rămâne, ca altădată, neatins în jurul teatrului de războiu. La armele încrucișate crâncen pe câmpurile de bătaie, se unește întreg arsenalul unei propagande îndrăsnețe, urmărind a câștiga aderențe care să înlesnească drumurile cuceririi. O presă aservită, o literatură de ocazie și o știință fără prestigiu, deformând noțiuni fixate de veacuri, proclamând drept principii curate erezii, inundau țările și făceau proseliți.

Trebuia comprehensiunea largă a unui spirit puternic pentru a dejuca această mistificare.

Atâtea crude întâmplări, atâtea mari și repezi schimbări ale lucrurilor ce păreau că nu se vor putea schimba, atâtea nebuloase teorii, zăpăcind mințile, ofereau dela sine subiectul de actualitate, asupra căruia cădea judecata, definitivă ca o axiomă.

Proiectele trâmbițate stăruitor cu privire la « noua ordine » a Europei, sunt pentru N i c o l a e I o r g a o amăgitoare

[1]) N. R., 10 Decemvrie 1939.

iluzie. Oricare ar fi momentan aparențele, vechiul imperialism nu se mai poate învia pe socoteala națiunilor. *Ele rămân*, proclama dânsul hotărît, « pe spinarea lor, sila poate face construcții cât de îndrăznețe. Dar acolo dedesubt ele sunt ca elefantul de sub pământ, din legenda indiană, care, scuturându-se, lumea întreagă se cutremură » [1]).

Istoricul lămurește cum s'a făurit starea de spirit care a aruncat umanitatea în catastrofa de astăzi și arată de ce această stare de spirit nu va birui:

« S'a crezut din ce în ce mai mult că, de vreme ce avem avioane și automobile, același sistem se poate aplica și ființei omenești... Unealta singură și omul desumanizat, robotul viu, cu « supunerea de cadavru » a lui, puteau deci totul. Și tineretul se creștea « dinamic », cu omul preistoric ca model.

« Dar nu se pot distruge câștigurile morale ale civilizației. Pretutindeni sufletele rănite sau amenințate își strigă credința, care se va preface într'o formidabilă forță » [2]).

In timpurile noastre, cu toată brutalitatea lor, declară în altă parte istoricul, este totuși o legătură cu o anumită ideologie; ea se afirmă în tendințele morale invizibile, față de care trebue să te îndreptățești. « Uneori, zice cu atâta dreptate, tribunalul acesta are o sucursală în însăși conștiința d-tale, dar există și oameni de Stat, cărora conștiința le-a dispărut de multă vreme și atunci este judecata generală a lumii, care este lucru durabil, te pândește și îți dărâmă cele mai mândre clădiri pe care le-ai făcut » [3]).

Una din ilusiile pe care multă vreme Germania le-a nutrit și pentru care a pus în joc toată propaganda ei îndrăzneață a fost dislocarea imperiului britanic.

Dar nicio defecțiune n'a rupt blocul solidarității imensului imperiu. Iată cum explică N. Iorga această solidaritate în adevăr uimitoare:

« E admirabilă legătura morală care unește deosebitele părți ale acelei asociații politice de un caracter unic care e imperiul britanic.

---

[1]) N. R., 1 Ianuarie 1940.
[2]) *Ibid.*, 4 Ianuarie 1940.
[3]) *Originea Statelor mici.* A doua conferință (27 Octomvrie 1939) din ciclul inedit.

«La enorme distanțe, grupe umane care se află în alte condiții de vieață și urmăresc interese care nu sunt întru toate aceleași nu așteaptă să fie chemate, pentru a se arăta gata de orice sacrificii ca să vie în ajutorul bătrânei metropole.

«In această dispoziție de colaborare devotată sunt și elemente sentimentale care nu se poate să nu înduioșeze pe orice înțelegător al stufletelor omenești. E încă proaspătă în amintire manifestația în adevăr spontanee cu care Canada a întâmpinat pe regele și regina Angliei acum câteva luni. Legătura constituțională cu Coroana nu mai era ceva abstract și venind numai de la o tradiție istorică: *oamenii veneau către om*, și ca om răspundeau, peste obișnuințele etichetei, cei sărbătoriți. Deunăzi am primit o revistă din Montréal, care era timbrată cu o foarte frumoasă marcă în care, cu o atenție iubitoare cum nu poate veni de cât de la inimi sincere, sunt reunite chipurile celor două fetițe ale Suveranilor.

«Astfel de stări de spirit — afirmă istoricul —se capătă numai prin două însușiri: lipsa de orice constrângere și urmărirea statornică a unei politice care ține seamă în momentele mari de cerințele superioare ale religiei și moralei». [1])

Propaganda vinovată răspândită și aici, pentru a acredita doctrina hitleristă, teoria dreptului absolut al forței, e osândită fără cruțare: « A se închina cineva acestei doctrine — scria dânsul, — și a ni-o predica, aceasta înseamnă a legitima orice acțiune de silă s'ar deslănțui asupra noastră. Dar aceasta este *un act de trădare* » [2]).

Rasismul devine o doctrină și « filosofia » politică a regimului totalitar o flutură necontenit în calea ambițiilor sale. Nicolae Iorga arată câtă naivitate se cuprinde în această doctrină, aducând împotriva ei și păreri mai vechi, ca aceea din rândurile « de ciudată profeție » ale lui Victor Duruy, *Istoria Romanilor*, III, p. 92, nota 1:

---

1) N. R., 18 Noemvrie 1939,
2) N. R., 17 Ianuarie 1940.

« Chestiunea *raselor* a făcut în acest veac o strălucită și periculoasă carieră prin știință, politică și războiu, observa distinsul istoric francez. Sub influențele deosebite ale geografiei și istoriei și prin unirea unor elemente adesea eterogene, s'au văzut naționalități formându-se, crescând și luând un caracter determinat, care a fost numit cu dreptate: spirit național. Dar mărturisesc că nu cunosc zâna aceea misterioasă care, plecându-se asupra raselor născânde, să le fi înzestrat cu însușiri bune sau rele, pe care le vor păstra în veșnicie.

« De atunci au trecut trei sferturi de veac, afirmă N. Iorga. Națiunile și-au făcut State naționale, cum se și cădea și au trăit relativ bine unele cu altele. Ele nu s'au îndreptățit prin teorii, ci prin *conștiința de sine*, fenomen moral, peste deosebirea de cranii, care poate să existe. Iar, după acești optzeci de ani de civilizație, rasismul, fără niciun temeiu, vine să conteste dreptul națiunilor de a-și avea Statele.

« Iată unde duce ignoranța și lipsa de judecată » [1]).

De altminteri, cum o anunța încă din titlu, într'un alt articol, trăim în *marele haos al tuturor ideilor*. Scriitorul se miră cu drept cuvânt că se întrebuințează azi ideile al căror sens a dispărut cu desăvârșire, « rămâind concepte falsificate sau confuze, care plutesc zadarnic în aerul sguduit și străbătut de flacări ».

Așa, se vorbește încă de națiuni, « când bucăți de teritoriu național se oferă oricui, de altă nație », se aruncă lozinca de rasă, « dar rasa pretinde să fie ținută în marginile sacrului teritoriu al strămoșilor, fără a-i « spurca » puritatea inițială prin amestecul fatal cu oamenii de esență « inferioară » pe cari-i cucerești ». S'a vorbit lumii necontenit de necesitatea internaționalismului și se caută unități naționale, *care corespund numai poporului dominant*, ca să se adauge la o formație internațională [2]).

Economia politică a Germaniei național-socialiste a aruncat în circulație și noțiunea « spațiului vital », capabilă a îndreptăți orice act al forței agresive. Invățatul român denunță fără

[1]) *Rasism.* N. R., 19 Ianuarie 1940.
[2]) N. R., 18 Maiu 1940.

înconjur această erezie, pe care, cu atâta evidență, realitatea o infirmă:

« Din nou, un gânditor german — scria dânsul — din categoria unei economii politice care de mult a deviat... ne face o lecție despre cererile « geopoliticei », din care a ieșit dogma hegemonică a « spațiului vital », care nu creează State nouă, dar e gata să mănânce oricâte din cele care sunt.

« Sacra formulă e simplă. Ești popor de « agricultură inferioară », te închini la un Stat care fabrică mașini și căruia-i este o foame pe care nu și-o poate stâmpăra acasă și, din acel moment, faci parte din « spațiul vital » al lui, din care n'ai voie să ieși, orice convenții cu alții pentru vânzarea produselor tale agricole fiindu-ți tot așa de interzise ca și întemeierea unor nouă industrii, iar pe cele vechi trebue să le lichidezi imediat. Și, firește, primești și controlul producției.

« Economie politică aceasta? O, nu, ci economia politică e un simplu camuflaj pentru o anexare politică.

« Niciun om care cugetă nu-și închipue că, așa cum sunt lucrurile astăzi, există și poate exista un Stat de independență absolută. In locul acestui vechiu concept sunt interdependențe, din acelea care leagă printr'o rețea nespus de complicată și veșnic schimbătoare țările. Fiecare e, național, superior într'un domeniu, inferior în altul față de alte națiuni, care nu sunt, în absolut, superioare sau inferioare. Dar a decreta aceste grade, e o greșeală de teorie, a le preface în realități politice ar fi o insolență.

« Marea superioritate e Morala, care se împacă și cu sărăcia momentană și cu zăbava organizării economice, iar inferioritatea cea mai crasă e să întrebuințezi pentru subjugare norocul trecător al unei superiorități economice momentane » [1].

Mai înainte, într'o conferință la postul de Radio-București, arătase, în aceeași ordine de idei, cât de falsă e părerea unei independențe absolute. « Fiecare popor primește de aiurea influențe în toate domeniile, afirma I o r g a; dar, la rândul lui, el nu se poate împiedeca, și chiar dacă ar vrea, să nu

[1]) *Superiori și inferiori.* N. R., 9 Martie 1940.

emită necontenit raze de influență, care și acestea pătrund în vieața, oricât de strict închisă în independența ei, a țărilor și națiunilor vecine ». In ciuda acestui mare adevăr, anumite țări din Europa au astăzi o concepție « impusă cu forța națiunii » și care face parte « dintr'un întreg crez de mândrie: *aceea că idealul pentru vieața cutărui neam stă în a nu atârna de nimeni nici într'o privință* ».

Conferențiarul arată cum în Germania de astăzi « s'a început astfel, în domeniul istoriei, o adevărată luptă ca să se înlăture, și din trecutul cel mai îndepărtat, orice ar putea să fi venit de aiurea în vieața poporului german. Astfel împăratul Otto al III-lea, fiu de Bizantină și nepot de fiu al unei Italiene, trebue să nu fi fost influențat întru nimic de Italia sau de Bizanț și, în altă carte recentă, Carol cel Mare, de fapt soldatul înarmat al Bisericii romane și străbătut de ideea imperiului roman de odinioară, trebue să fie numai un luptător german pentru scopuri germane. Și școala, încheia Iorga, va merge de sigur și mai departe pe această cale greșită » [1]).

Prevăzând că ideea aceasta a « spațiului vital », agitată de ani de zile cu înverșunare, va aduce cele mai groaznice cataclisme, Nicolae Iorga îi consacrase o serie de lecțiuni încă din vara anului 1938, la cursurile dela Vălenii de Munte, pentru a o discuta și combate *pe bază istorică*, dovedind, în chip strălucit, toată absurditatea ei în formulele agresive în care era prezentată.

Poporul german are deci nevoie de spațiu, de « Raum » și-l caută oriunde. « Dacă ești în calea lui, e rău,pentrucă dispari, ori te strângi într'un colțișor și devii « kulturdünger », adică un gunoiu cultural, pe care se ridică o civilizație superioară ». Așa spun Germanii, observa Iorga. Dar mai sunt unii cari cer aceasta: Japonezii, și istoricul nostru se întreabă, pe bună dreptate: Ce se va întâmpla însă dacă birue Chinezii, cari nici ei nu încap acasă? Ce te faci apoi, dacă i-ar veni poftă vecinului, într'un moment când d-tale ți-e greu, să-ți aplice el teoria? Se arată mai departe, cu fapte,

[1]) *Ce este independența.* N. R., 12 Ianuarie 1940.

că teoria se poate aplica nu numai dela Stat la Stat, ci și în interiorul aceluiași Stat.

Acestei absurde și periculoase teorii învățatul român îi opune formula sa, aceea a *vitalității*, pe care un popor are în adevăr dreptul s'o afirme și o poate afirma cu succes, fără să caute pentru aceasta cucerirea și lupta. In mai multe lecțiuni, de stringentă logică și impecabilă documentare, istoricul desvoltă această idee, arătând « ce s'a făcut de vitalitatea pașnică, de vitalitatea umană și nobilă și înaltă a națiunilor vrednice de acest nume ». Autarkia încearcă în vremurile noastre a rupe legături care au existat întotdeauna între membrii familiei umane. Schimburile, atât de firești, nu se mărginesc însă numai la domeniul material, ci, și mai mult, poate, ele pătrund în domeniul moral.

Nicolae Iorga face, cu marele său talent, un adevărat Excurs în istoria civilizației omenești și nu-l putem decât semnala în această comunicare, dar el va trebui tradus în întregime într'o limbă de circulație, pentru a se pune sub ochii oricărei conștiințe oneste aceste strălucite pagini.

Civilizația cretană învederează cum Grecii au adoptat și adaptat, în chip armonios, lucruri ce vin de aiurea, dela marile monarhii asiatice. Se arată ce rol însemnat au jucat în istoria lumii aceste monarhii. Vin la rând Grecii, creatori ai formelor de cugetare și de expresie literară, științifică și artistică ale lumii. Romanii i-au subjugat, dar, cum zice cu dreptate poetul, Grecia a supus pe asprul învingător. Roma, se spune mai departe, n'a cucerit; ea s'a găsit înaintea necesității de a lua pe umerii săi imperiul universal, « Roma a îndeplinit o funcție care i-a fost impusă ». Istoricul arată apoi cum din mijlocul poporului evreu, călcat în picioare, desprețuit, a ieșit o idee, o idee populară, din lumea rurală, pe care n'o atinsese niciuna din marile influențe de civilizație, și ideea aceasta, care este ideea creștină, a adus răsturnarea tuturor noțiunilor de ierarhie, prin așezarea oamenilor pe aceeași treaptă de frăție umană, sub un Dumnezeu care trebue să se întrupeze în om și să sufere ca om, pentru a se apropia de umanitate.

Evul-mediu a avut puternica autoritate a Bisericii, care se simțea peste tot. Lumea n'a fost atunci așa de nenorocită cum se credea mai înainte. Se frământau câțiva oameni deasupra; dedesubt trăia lumea în liniște. Așa s'a mers până în epoca modernă, când s'a schimbat felul de a judeca al oamenilor. Dar, în această schimbare, s'a găsit un corectiv tot în « posibilitatea de a-și valorifica oricine puterea sufletească, vitalitatea spirituală, putința de a crea și de a răspândi creațiunea sa ».

Suveranii au avut în mâna lor toată puterea și li s'a părut oamenilor că principiul care trebuia să domine pe suveran e gloria. A apărut tipul suveranului ambițios, tipul lui Ludovic al XIV-lea. El a făcut războaie pentru glorie și a urmărit hegemonia asupra Europei întregi. Dar războaiele acestea au istovit Franța de oameni și de bani. A fost un faliment și el se poate prevedea și acum pentru acțiuni de felul acesta, spunea, atât de profetic, Iorga. « Nu o să trăim noi, poate, — afirma dânsul — până în momentul când se va vedea dacă aceea ce se cere în momentul de față dela poporul german, aceea ce se cere și dela atât de iubitul nouă popor italian, dacă aceste cereri sunt sau ba pentru desvoltarea sănătoasă a națiunii înseși ». *Nu se poate ține un popor în stare de friguri furioase lună de lună și an de an!* In loc de a îndemna la acțiuni care-i întrec puterile, sfătuia dânsul, este mult mai bine « să lași ca puterile lui cele mari să stea acasă », și, pe căile tradiționale, să desvolte o civilizație, care ajunge să obție permanent ceea ce o cucerire nu poate obținea decât trecător.

Se aduc iarăși exemplele așa de elocvente ale istoriei. In secolul al XVIII-lea, Franța, regatul lui Ludovic al XIV-lea cel învins, domină lumea. Franța aceasta învinsă păstra însă vitalitatea ei anterioară, și vitalitatea aceasta a stăpânit toată Europa.

Dacă trecem mai departe, revoluția franceză a cucerit foarte mult. Pe urmă a venit Napoleon, care a făcut cuceriri și mai mari. Dar nici revoluționarii, nici Napoleon n'au pus niciodată astfel de planuri în program. Revoluția ducea vestea desrobirii la popoarele supuse unor guverne absolute, iar

Napoleon n'a avut ca scop suprem războiul continuu pentru războiu, ci războiul l-a întrebuințat pentru a instaura o eră de pace ca aceea a Romei, spre care mergea gândul său. Napoleon a fost apoi un mare deschizător de drumuri.

Iată ce minunat caracterizează Iorga zădărnicia lucrurilor la care asistăm, fatalitatea tragică ce apasă asupra silniciei:

« Noi suntem supuși lui Napoleon cel mort încă de mai bine de o sută de ani, fiindcă trăim în formele de drept pe care le-a impus el tuturor. Prin urmare să nu se pună acel care doarme astăzi în mormântul său de porfir, sub Domul Invalizilor din Paris, alături cu toți Göringii și Goebbelsii din timpurile noastre, cari necontenit încălzesc dorința unui mistic de a mâna națiunea sa pe drumuri care, pentru însăși această națiune, nu sunt cele mai bune, fiindcă fac odioasă lumii întregi o națiune plină de atâtea însușiri. Dacă s'ar cuceri, după Austria și Ungaria și țara noastră și Peninsula Balcanică și regiunile rutene din Rusia, dacă ar merge până în fundul stepei energia germană, pentru ca să se fărămițeze acolo în lupta cu imposibilul, dacă s'ar întâmpla lucrul acesta, nu va avea pe departe poporul german puterea de creațiune a lui așa cum o avea pe vremea când era împărțit într'o sumedenie de State, unele foarte mărunte ».

Pe atunci, continuă istoricul, când Germania n'avea măcar o industrie, când comerțul german nu însemna nimic, « pe vremea aceea s'a format o cugetare germană, care până astăzi, peste hitlerism și sub hitlerism, hrănește nația ».

Când Germania a ajuns la unitate, având pe Bismarck în frunte, ea a avut o mare situație politică în lume, dar, sub raportul moral, este puțin amestecată în vieața omenirii. S'a întâmplat însă, lămurește învățatul nostru, ca la acest popor, admirabil ca putere de muncă și disciplină, să se strămute, după exemplul american și după exemplul, luat tot după America, al Franciei lui Napoleon al III-lea, o concepție de civilizație materială extraordinară. Germania ajunge să fabrice pentru toată lumea, produsul german merge pretutindeni. In avântul acesta extraordinar, Germania a ajuns să domine toate piețele.

Germania nu făcea însă războiu, adaugă I o r g a, nu anunța că strivește toate națiunile. Muncea acasă la dânsa. Școala germană se impunea tuturor. « Pe vremea mea, afirmă istoricul, o educație completă fără stagiu în Germania nu era de închipuit ». Acum poate să cucerească d-l H i t l e r lumea întreagă, încheia dânsul, dar nimeni n'o să se ducă să învețe o știință care e dominată de anumite scopuri politice, de cucerire, care este aservită, deci înjosită, din cauza acestor scopuri de cucerire.

Surparea pe rând a Statelor situate în raza « spațiului vital » năpădit de oștile invaziei, e pentru vasta experiență a istoriei un simplu episod vremelnic. In structura complexă a vieții umane sunt factori indestructibili în fața timpului și a morții. La ceasul lor, care nu poate să nu vină, ei apar și nărue ce s'a clădit în desprețul elementarelor porunci ale moralei.

Pătruns de aceste lucruri simple, dar grave în semnificația lor de Eternitate, N i c o l a e I o r g a își intitulează, atât de semnificativ, articolul: *Când vor veni strigoii*... El merită a fi auzit în întregime:

« A distruge un Stat poate fi un lucru ușor, mai ales când o întreagă societate de o mare civilizație tehnică lucrează ani de zile, sub ochii orbi ai altora, pentru ca să atingă acest scop. « Surprizele » sunt gata și li se dă drumul, pentru ca în scurt timp, într'o proporție la care n'au ajuns toți barbarii de odinioară împreună, orașe întregi să nu fie decât o grămadă de ruine, cu toate lucrurile ce nu se mai pot reface ce se găsesc în ele.

« Materia distruge materia.

« Dar rămâne omul, oricât de împuținat, de îngustat, de pălmuit și de călcat în picioare. Acela, dacă e lăsat a trăi în libertate, dă roade pentru lumea întreagă. Dacă e omorît sufletește prin toate suferințele la care e supus, nu rămâne în mormântul unde a fost coborît ca să nu mai fie. De acolo el pleacă și colindă lumea, ducând o aparență de vieață, care sperie și otrăvește vieața celorlalți.

« Să ne amintim ce au fost Polorii după ultima împărțire. Orice mișcare revoluționară, oriunde, îi avea în frunte pe

dânșii: în Prusia dela 1848, în Italia, la noi. Același lucru în același timp cu Ungurii fără Ungarie, cu Italienii fără Italie.

« Dacă vor rămânea oameni de aceștia « îngropați », ei vor rătăci de-a-lungul lumii și toate vrăjile din lume nu vor putea să-i ție în gropile lor » [1]).

Ideea aceasta străbate necontenit cugetarea istoricului. Se asigura din multe părți că totul merge bine în ținuturile unde popoarele nu mai pot dispune de ele însele: « Sub dominația străină, « ordinea » care s'a făgăduit și care e singura scuză domnește în toate: hrana de toate zilele, firește câtă rămâne dela stăpân, liniștea, fără care așteaptă o teribilă represiune, școli deschise, cu anume dascăli și cu programul corespunzător, literatura care nu ațâță spiritele și, în loc de teatru, se revarsă valurile de armonie ale reprezentațiilor de Operă... Așa poate să meargă, cred unii, până la nesfârșit, dela o generație de fericiți la alta ».

« Da, la suprafață așa este, observă N. Iorga. Dar mai e ceva în fund. Se poate ca acei de acum, într'un moment de slăbiciune, să primească așa ceva. Se poate ca, la capătul tuturor sforțărilor, la așa ceva să se supuie. Dar noi suntem cu toții numai *expresia actuală a unui popor care a trăit veacuri întregi*. Putem slăbi și putem fi sdrobiți. Dar aceia n'au avut nici slăbiciunea și nici nenorocirea. Cu luptele, suferințele și triumfurile lor, ei sunt acolo în fund și nimeni nu-i poate atinge. Ei sunt indestructibilul » [2]).

Se stingea din vieață, la Stokholm, celebra scriitoare Selma Lagerlöf. Toată tragedia nordicilor, amenințați de cataclismul pe care nu-l vor putea evita, se resfrânge în caracterizarea acestei nobile personalități:

« Și ea fost, în zilele ei, — scrie Nicolae Iorga, — ca și luptătorii din zăpezile stropite de sânge dela Petsamo și dela Viipuri sau cum se va chema mâine, o luptătoare, una pentru idee.

« Și ideea în care a crezut și pe care a predicat-o Selma Lagerlöf era una de vitejie mare a sufletelor curate.

[1]) N. R., 10 Martie 1940.
[2]) N. R., 30 Martie 1940.

Intr'o vreme când aburii păcatelor vremii noastre începeau a acoperi cerul, pe care ea îl voia limpede și sigur, ea și-a înșirat vedeniile nordice, clare și pure și a dat sbuciumului nelămurit de astăzi, care ne-a dus dela desordinea interioară la marile crime internaționale, o direcție tare și eroică» [1]).

Norvegia, legată « de o idee populară profund pașnică », pregeta de a sări în ajutorul Finlandei, « cum cereau tare atâția oameni din Suedia ». Nu era în această rezervă numai lipsa de pregătire militară și chiar de spirit războinic, ci era mai cu seamă concepția pe care această țară democratică o are despre *sensul* ei. Lămurindu-ne faptul, învățatul nostru nu se poate totuși opri dela această reflecție de profetică semnificație: « Dar războiul intră în fiorduri, cu urmăriții și urmăritorii lui, și o întrebare grea se pune patrioților norvegieni: democrația singură poate fi ea un scut de pace? » [2]).

Istoricul acelei țări, Halfdan Koht, care prezidase de câteva ori Comitetul internațional de studii istorice, adept convins al « frăției dintre popoare, pentru opera civilizației comune », izbutise a apropia, după marele războiu, cele două tabere inconciliabile. De aceea primul congres al istoricilor s'a ținut la Oslo și s'a putut vorbi atunci de « spiritul dela Oslo ».

Invățatul Koht ajunge, în primăvara anului 1940, « Ministrul Afacerilor Străine al unui guvern pribeag în țara lui ». Bunul său prieten român îi închină un articol, în care, amintind toate aceste lucruri, întreabă, cu atâta temeiu: « Astăzi, când blestemul a căzut asupra țării sale iubite, mai crede Halfdan Koht în « spiritul dela Oslo »? [3]).

Ocuparea Danemarcei și Norvegiei e pentru Nicolae Iorga un « act de profanare ». Revolta sa împotriva acestei profanări a sentimentelor celor mai scumpe ale umanității îi smulge următoarea declarație: « In momentul de față se ciocnesc două concepții de vieață, de oricine ar fi reprezentate. Dacă una din aceste concepții, care spune că este un drept și o dreptate pe lume, că este o omenie, o sfințenie a

---

1) *Bătrâna doamnă dela Stokholm. Ibid.*, 21 Martie 1940.
2) *Ceasul de încercare al Norvegiei. Ibid.*, 3 Aprilie 1940.
3) N. R., 13 Aprilie 1940.

tratatelor, că un popor este îndrituit a trăi, că un Stat național trebue neapărat să se păstreze..., dacă această concepție ar reprezenta-o oameni de rasă galbenă, cei din urmă sălbatici, și dacă concepția cealaltă, concepția de năvălire și de stăpânire prin silă ar fi reprezentată de națiunile cele mai înaintate, ei bine, eu merg cu cei din urmă din oamenii cari reprezintă acel principiu și contra reprezentanților celei mai strălucite civilizații, dacă ei reprezintă concepția cealaltă » [1]).

In lupta de « idei » care se duce odată cu asaltul asupra popoarelor, se vorbește stăruitor de « plutocrații ». Ziarele scriu și posturile de Radio strigă necontenit că lupta se duce împotriva lor. Istoricul nostru nu se intimidează a denunța ipocrizia:

« Cine examinează însă pe aceste balenc, pline de o grăsime așa de atrăgătoare, care sunt « plutocrații », va trebui să recunoască întâi că pentru fericirea omenească, și de ordine materială, nu e chiar așa de rău să trăiești într'o astfel de blestemată « plutocrație ».

« Dar va mai recunoaște ceva. Dacă Anglia e bogată, ea care a pornit dintr'o adâncă sărăcie, *aceasta se datorește geniului de inițiativă* al unui grup de insulari care a reușit să fie un așa de mare popor, și *spiritului de solidaritate patriotică a acelor cari au făcut ca țara lor să folosească din agonisita lor*. Iar, în Franța, *o muncă aprigă de fiecare moment, admirabil organizată, se sprijină în rezultatele ei pe cea mai jertfitoare economie pe care a cunoscut-o lumea*.

« In loc să critice, să învețe și alții pentru a fi « plutocrați » [2]).

Distrugerea sălbatică a bunurilor acumulate prin truda generațiilor suggerează tema interesantului articol: « Desgustul de muncă ». Aceasta s'a produs, « în paguba civilizației umane, nu o singură dată în istorie ».

« Orice muncă omenească — afirmă istoricul, — se cere garantată în rezultatele ei. Odată ce aceasta e cu neputință, fiecare silnic fiind îngăduit să-și facă de cap cu forțele strânse în

---

[1]) *Vederi istorice și geografice despre țările nordice*. Conferință inedită, la Inst. de ist. universală (Aprilie 1940).

[2]) N. R., 14 Aprilie 1940.

acest scop, fiecare nație și, în fiecare nație, orice individ, afară de marile suflete creatoare, pe care nu le poate opri nimeni în nobila lor pasiune de activitate roditoare, nu mai fac decât ceea ce e necesar pentru întreținerea lor, sau pentru unele plăceri care sunt cu atât mai aprinse, cu cât viitorul e mai puțin sigur.

« Ca exemple istorice așa de elocvente — urmează Nicolae Iorga, — de ce marile însușiri ale noastre n'au produs decât ce s'a întruchipat în câteva zidiri și s'a păstrat în scrisul mai sărac de cum putea să fie? Pentrucă, precum zice proverbul: eram necontenit « în buza tunului ». Și, în mijlocul marii producții, pe toate terenurile, la sfârșitul evului-mediu apusean, Florența n'a dat în vremea ciumei celei mari decât scene de patimă nebună a celor pe cari în orice clipă îi putea prinde moartea.

« Intre multele păcate — încheie dânsul — ce se vor scrie în seama cui a tulburat răpedele progres al vremii noastre pretutindeni, cel mai greu va fi acesta: de a fi ucis în sufletele tuturor bucuria de a înfăptui » [1]).

Tot astfel, nesocotirea oricărui drept și nesimțirea față de orice suferință, chiamă în memorie ce a mai fost, în cursul « plin de înfrângeri, de suferinți și de umiliri al acestei biete omeniri ».

« Și iată că întâmplarea — scrie marele istoric, — mă pune înaintea chinurilor pe care avântul împărătesc al lui Napoleon le-a provocat unei întregi lumi bune și pașnice, desvoltând o înaltă civilizație, înainte de toate umană, în marginile stătulețelor fără armată din mijlocul Europei.

« 1806, sdrobirea Prusiei și a acelora cari, de voie, de nevoie, i-au fost aliați împotriva omului mare și teribil. Și, așteptând ca Napoleon să spuie la masă nobilei Mari-Ducese de Weimar, Luisa: « Să bei, ca să-ți aud năpraznele », Luisa însăși scoate acest mișcător strigăt de supremă desperare: « Un singur om în lume are puterea să distrugă întreaga noastră existență », de i-ar veni să-și caute un adăpost undeva într'o planetă. Și se aude altă protestare: « La ce servește

[1]) *Ibid.*, 16 Aprilie 1940.

toată războinicia asta », « alle Kriegführerei »? ! Şi d-na de Stein, prietena lui G o e t h e, vorbeşte, în casa ei pustiită, de « lipsă de curaj de a mai agonisi ceva, atunci când nu mai e sigur... ».

« Şi un glas vine astfel din adâncul vremilor: *Memento ! Remember !* » [1]).

II

In luna Mai 1940, războiul, după marile lovituri în Europa centrală şi de răsărit, trece dincolo de Rhin, în Apus. Belgia, Olanda, cele dintâi atacate, luptă eroic pentru a opri năvălirea. Cenuşa lui Carol cel Mare dela Aachen e sguduită, cum a fost de sigur şi mai mult în săptămânile din urmă, de « barbara muzică a luptelor ». Istoricul român află prilej să arate ce învăţătură se desface din acea « cutie de moaşte », « în vremea când naţiunea se ridică împotriva dreptăţii şi a omenirii »:

« German, vorbind limba sa şi trăind în mijlocul unei oştiri exclusiv germane, Carol, care numai de Francezi e comemorat cu forma latină a numelui său, era un creştin, înţelegător al supremelor cerinţi morale, dela care nu se poate sustrage orice altă politică decât a sinuciderii entusiaste în mijlocul măcelurilor. Şi el era împărat roman, universal. *Impărat al păcii* şi *Impărat al dreptului*. E singurul imperialism care se poate ierta » [2]).

Lupte extraordinare se dau apoi în Olanda, în Belgia, în Franţa. Marea superioritate mecanică a Germaniei sfarmă rezistenţele şi Statele cad. Singură Anglia rămâne în picioare, salvată din eroica retragere dela Dunkerque.

Scârbit de comentariile asupra dureroasei căderi, N i c o l a e I o r g a se întreabă dacă mai sunt în această lume atât de înjosită, « fiecare simbriaş ridicându-se pe cataligele unui mare strateg », dacă mai sunt oameni « cari ţin seamă de acel *eroism, care, orice ar fi, va reuşi să câştige biruinţa finală* ». El arată cât de iluzorii sunt toate artificiile « răz-

[1]) *Dureri care au mai fost.* N. R., 20 Aprilie 1940.
[2]) N. R., 15 Mai 1940.

boiului de izbire și de surprindere », odată ce tancului de 60 de tone i se poate opune cel de 100, iar avioanelor, un moment stăpânitoare, li se pot opune și mai multe avioane [1]).

In acele tragice momente de supremă încordare a Franței, istoricul nu se poate opri de a admira liniștea impresionantă — « garanție de izbândă la vremea sa », subliniază dânsul — a întregii prese franceze, liniște care-și află corespondentul său în tonul « fără exagerări și ascundere al scurtelor comunicate »:

« O surprindere la hotar, ivirea unor mijloace de luptă neobișnuite, șovăiri triste în comandament, încercuirea unei armate care se putea descleșta numai prin cele mai mari dovezi de eroism și printr'o perfectă disciplină, amenințarea directă a unei capitale unice în lume prin comorile de civilizație cuprinse în ea, bombardarea, timp de o zi întreagă, a împrejurimilor și a părților centrale chiar, — care popor, afară poate de cel englez, se întreabă I o r g a, nu s'ar fi îndoit sub greutatea nemeritatelor lovituri ale soartei? » [2]).

Inregistrând, după câteva zile, cu inima strânsă, « finalul tragic », admirația caldă pentru marile tradiții ale Franței îi smulge aceste mișcate cuvinte: « Mâna mea refuză să definească actul la care s'a crezut silit cel mai glorios din generalii armatei franceze ». El afla încă în adâncul conștiinței sale puterea de a afirma că urmările « nu vor fi, de sigur, acelea care se cred în acest teribl moment de uriașă tragedie istorică ». « O conducere nu e același lucru cu o armată, și o armată nu e tot una cu o națiune, cum cel mai mare succes tehnic nu acopere noțiunea biruinței », afirma, cu profetica sa intuiție [3]).

Invățătura nedesmințită a istoriei îi arătase continuu permanențele care decid mersul vieții popoarelor. Dacă n'ar fi în lume decât Statele, « expuse la toate hazardurile și capriciile vremurilor », scria, în nesdruncinata sa credință, ar fi o nenorocire, « una absolută și definitivă ». « Dar mai este și *națiunea*. Ea nu se poate umili pentru totdeauna și nu se

[1]) *Ibid.*, 6 Iunie 1940.
[2]) *Liniște francesă.* N. R., 13 Iunie 1940.
[3]) N. R., 20 Iunie 1940.

poate nimici de nimeni, nici de-a-lungul sutelor de ani. E lucrul primordial și plastic. Dela dânsa vine totul. Ea întinde Statul în ceasurile bune, ea, în ceasurile rele, îl resoarbe, îl ascunde în misterul ei sacru, până la o altă răsărire înafară, ca arborele care-și închide vlaga în toamnă pentru o nouă primăvară » [1]).

Și acum, o nouă fază a războiului începea.

III

Articolele evocate sunt numai o mică parte din cronica scrisă de Nicolae Iorga, mai bine de un an de zile, asupra războiului, care sângerează încă omenirea. Dar ele ajung pentru a sublinia atitudinea nobilă și plină de curaj a acestui mare spirit setos de realitatea morală.

Scrisul profetic, de o vervă neîntrecută, denunțând la fiecare pas frenezia crimei, proclamând neputința ei de a smulge definitiv biruința, cu tot uriașul holocaust semănat pretutindeni, a fost o reconfortare a spiritelor în confuzia generală dela noi; dar el trezea deopotrivă ecouri adânci în țările crud încercate, unde reputația istoricului își crease multe și sincere legături.

S'a văzut într'însul îndată o piedecă serioasă în calea marșului triumfal. Glasuri dușmane au început a se ridica în Germania împotriva omului « de cultură franceză » atât de influent între ai săi. O mână de trădători ai intereselor țării s'au pus în serviciul străinului, care-i ademenea pretutindeni. Ei dădeau lovitura dela 6 Septemvrie 1940 și uzurpau puterea, pentru a deveni instrumentele inconștiente ale stăpânilor. România era smulsă din alianțele sale firești și înfeodată Germaniei hitleriste. Un regim de teroare se instaura în această țară, pregătind asasinatele care au pus o pată neştearsă pe fruntea blândului nostru popor. Soarta lui Nicolae Iorga era pecetluită.

Dându-și seama de mărimea crimei, suflete pierdute au început, în presă, delațiunile. Desgustat de atâta degradare,

[1]) *Ibid.*, 17 Mai 1940.

învățatul s'a retras din București în refugiul său patriarhal dela Vălenii de Munte. Intr'o scrisoare adresată biroului Academiei Române, el anunța că-și va trimite de acolo comunicările, rugând să fie cetite, căci e hotărît a nu se mai întoarce în Capitală decât la încetarea regimului odios. Cutremurul dela începutul lui Noemvrie l-a silit apoi a-și căuta adăpost în căsuța-i dela Sinaia.

Marele Român a avut presentimentul crimei ce se urzea în jurul persoanei sale. Ca un ultim protest al conștiinței, tipărea din nou în « Neamul Românesc » dela 1 Octomvrie 1940 un articol, apărut cu doi ani mai înainte, când, fără niciun motiv, dictatura începuse a se așeza în Scaun. Articolul e intitulat: *Delatorii*.

« In vechea Romă — scria N. Iorga, — unde s'a vărsat atâta sânge nevinovat și unde au căzut și fruntașii lumii politice, victime ale proscripțiilor pe care și ei le hotărîseră față de alții, nu exista o speță de oameni mai acoperiți de desgustul public, păstrat în paginile istorice, decât delatorii.

« Erau aceia cari, profitând de timpuri anormale, care cer dictaturile, își satisfăceau toate patimile, a răzbunării, a lăcomiei de avere, pârând pe alții și aducându-le nenorocirea. Sicofanții Athenei erau niște îngeri pe lângă acești draci împielițați... ».

Istoricul atrăgea atenția că, în împrejurările neobișnuite de astăzi, ei se iveau iarăși și încheia cu îndemnul înțelept: « Să nu se asculte delatorii ! ».

Atacat cu o ignobilă vehemență, censurat în scrisul său la ziarul care, treizeci și cinci de ani, fusese călăuza luminoasă a opiniei publice românești, Nicolae Iorga se văzu silit a-i pune capăt. Cel din urmă articol al său poartă data de 25 Septemvrie 1940. La 8 Octomvrie, trimitea directorului ziarului său scrisoarea de renunțare.

« Cei câțiva prieteni — scria dânsul — cari au făcut cele mai mari sacrificii pentru ca acest ziar să poată resista vremurilor, sunt la capătul mijloacelor lor. Ei se întreabă, de altfel, încă de mult, de ce l-ar păstra în această formă, când nu sunt în măsură să-și exprime părerea lor întreagă.

« Când s'a produs o înfrângere — continua, în stilul său colorat — steagul nu se predă, ci pânza lui se înfășoară în jurul inimii.

« Inima luptei noastre a fost ideea culturală națională.

« O represintă revista *Cuget Clar*, pe care o pot susținea.

« In jurul ei, adăugându-i numele iubit de « Neamul Românesc », strângem pânza credințelor noastre » [1]).

Izolat cu totul de lume, gânditorul care, în cursul lungii sale cariere științifice, se oprise adesea asupra concepției istoriei, își afla o mângâiere adâncindu-se din nou în această problemă, voind să ne dea, sub numele de *istoriologie*, rezultatele cugetării sale de istoric. Dar viziunea morții care-l pândea se înfipsese în sufletul său. In singurătatea apăsătoare ce-l înconjura — și a fost una din rătăcirile ce nu se vor uita ale societății noastre de a-l fi părăsit cu totul, în acele nespus de triste zile — în acea rece singurătate, cu douăzeci și patru de ore înainte de a fi răpit dintre ai săi, arunca pe hârtie câteva poezii, izvorîte din aceeași dureroasă viziune. Una, de o semnificație simbolică, e intitulată: « Brad bătrân ». Povestea e simplă. L-au tăiat, « fiindcă făcea prea multă umbră ». Atunci se auzi din pădure un glas:

« De ce sunteţi aşa grăbiţi ?

« In anii mulţi cât el a fost,
De-a lungul ceasurilor grele
Sub paza crăcilor rebele
Mulţi şi-au aflat un adăpost.

« Moşneagul stând pe culme drept,
A fost la drum o călăuză,
Şi 'n vremea aspră şi hursuză
El cu furtunile-a dat piept.

« Folos aduse cât fu viu,
Ci mort, acuma când se duce,
Ce alta poate-a vă aduce
De cât doar încă un sicriu ? »

Ziua dramaticei așteptări bătea la ușă: *venit summa dies*... Sicarii « legionari » erau aruncați asupra celor de mai înainte proscriși. In ziua de 27 Noemvrie, către seară, N i c o l a e

[1]) N. R., 11 Octomvrie 1940.

Iorga era smuls din mijlocul familiei sale și răpus, cu focuri de revolver, în zorii zilei de 28, pe o miriște, lângă șoseaua Strejnic-Ploiești.

Mari complicități n'au fost străine de odioasa crimă. Le confirmau tăcerea absolută impusă în jurul actului monstruos, impunitatea asasinilor, refugiați acolo de unde astăzi încearcă a turbura spiritele, dela un post de Radio german. La Universitate, Rectorul de pomină interzicea arborarea drapelului negru. Singură Academia Română se întrunea ad-hoc, pentru a aduce, prin glasul mișcat al Președintelui, omagiul său îndurerat ilustrului dispărut. Dar o mulțime imensă, din toate clasele sociale, a alergat în acele clipe de adâncă durere și de sumbră teroare, la coborîrea în mormânt a învățătorului ei.

Așa a ieșit « din vieața și din furtuna lumii » uriașul care, o jumătate de veac, fusese, în toate momentele de cumpănă ale acestui popor, făclia strălucitoare, luminându-i cărările.

Dacă el a fost smuls dintre noi, *ideea* pe care cu atâta credință a reprezentat-o nu s'a coborît cu dânsul în mormânt. Cum o spusese, stăruitor, cu viziunea sa de prooroc, ea a rămas pentru a colinda lumea, a ridica popoarele și a câștiga astăzi biruința.

Când, după suferințe cum n'a cunoscut omenirea, Dreptul și Libertatea se restaurează în lume, e o scumpă datorie pentru noi a evoca, alături de miile de mii ce au căzut pentru ele, uriașa personalitate umană a lui Nicolae Iorga și a ne pleca o clipă smeriți dinaintea nemuritoarei sale umbre.

PROIECTE DE OPERAŢIUNI IN ANII 1876—1878

DE

GENERALUL R. ROSETTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 8 Decemvrie 1944

Pentru a noua oară vorbesc în faţa Domniilor voastre cu prilejul aniversării luării Plevnei de armatele româno-ruse în Noemvrie—Decemvrie 1877 şi, ca în fiecare an, folosesc această zi spre a înfăţişa un aspect general sau un fapt izolat al războiului care a pecetluit cu sângele ostaşului român neatârnarea proclamată la 10/22 Mai al aceluiaşi an.

Azi îmi propun să expun proiectele de operaţiuni ale conducerii armatei noastre în anii 1876—1878.

* * *

Când vorbim de proiecte sau planuri de operaţiuni pentru trecut, nu trebue să ne gândim la ceva identic cu aceea ce se înţelege azi printr'o asemenea lucrare sau prin ceea ce se mai numeşte, de câteva zecimi de ani încoace, ipoteze.

Lucrările alcătuite în vremurile de acum de către statu-rile majoare, cer un timp îndelungat şi sunt precedate de multe studii; ele se prezintă de obiceiu sub formă de memorii, însoţite de numeroase anexe.

Memoriile au o introducere în care se studiază situaţiunea generală politico-militară şi mai ales acea a ţării proprii şi a adversarului sau a adversarilor probabili, deducându-se tendinţele sau nevoile de ordin politic ale eventualilor protivnici,

posibilitatea alianțelor, atitudinea altor țări. Prin această introducere se arată scopul politic al războiului ce se are în vedere. Ei îi urmează o comparație între forțele militare și economice ale părților în conflict, comparație din care reiese felul războiului, ofensiv sau defensiv. Un studiu amănunțit al scopului urmărit de adversar, al geografiei și al mijloacelor de transport va arăta care ar fi gruparea eventuală a armatei inimice și, ca urmare, care va trebui să fie dispozitivul forțelor proprii.

Acestea odată determinate se indică, în trăsături foarte generale, direcțiile de mișcare sau, în caz de defensivă, zonele ce urmează să se ocupe, lucrările de fortificațiune necesare etc.

Numeroase anexe cuprind instrucțiuni și dispozițiuni pentru transporturile de afluire și de concentrare, rechizițiuni, constituirea depozitelor de alimente, măsuri de siguranță internă, acoperirea etc.

Proiectele despre care am să vorbesc acum nu aų fost întocmite în acest fel și nici istoricul oficial rus al războiului din 1877—1878 nu menționează alcătuirea unei asemenea lucrări la Ruși.

Despre proiectele noastre avem numai mențiuni în diferite scrieri, dar nicio urmă scrisă a unui atare plan. Nu pare nici să se fi dat marilor unități — cel puțin n'am găsit nicio urmă — măcar vreun ordin general care să le indice, în trăsături mari, scopul urmărit și mijloacele, eventual manevrele, pentru atingerea lui. Totul pare să fi fost numai discutat și transmis verbal sau rar prin câte o telegramă.

* * *

Turburările începute în Peninsula Balcanică în 1875, războiul sârbo-turc din 1876 și starea relațiilor dintre Rusia și Turcia arătau clar că un conflict armat ruso-turc devenea din ce în ce mai probabil.

Așezată între cele două mari puteri antagoniste, România trebuia deci să-și aleagă o linie de conduită politică și, ca urmare, să hotărască și un plan eventual de acțiune militară.

Dată fiind disproporţia de forţe, proiectul pentru o asemenea acţiune nu putea fi, în toamna 1876, decât defensiv.

Repet că nu ne-a rămas nicio urmă şi nici chiar ecouri despre alcătuirea sau existenţa unui asemenea plan nici în arhive, nici în scrieri şi nici în atât de amănunţitele memorii ale Regelui Carol I.

S'au luat numai anumite măsuri îndată ce se iveau nevoi politice sau militare.

Dispoziţiunile luate în toamna anului 1876 au fost:

Concentrarea (în realitate mobilizarea) tuturor unităţilor combatante.

Adunarea diviziilor în regiunile lor teritoriale şi anume:

Divizia 1-a la Craiova şi împrejurimi.

Divizia 2-a la Bucureşti şi împrejurimi.

Divizia 3-a în zona Galaţi—Brăila.

Divizia 4-a la Focşani şi împrejurimi [1]).

Astfel dispuse, diviziile se aflau strânse în jurul centrelor de comunicaţiuni mai importante ale regiunilor lor, centre în care aprovizionarea era uşoară, de oarece erau situate în părţi bogate ale ţării.

Singură Divizia 4-a se afla înafară de cuprinsul comandamentului său. Aducerea ei la Focşani micşora răspândirea întregii armate şi reducea la jumătate drumul de parcurs de dânsa în cazul când ar fi trebuit dusă spre graniţă la Sud.

Acest dispozitiv era justificat din punctul de vedere politic prin aceea că adeverea afirmaţiunea noastră a voinţei de a rămânea neutri şi de a fi concentrat rezervele numai în vederea unor manevre în zona fiecărei divizii. De altfel dispozitivul adoptat putea fi arătat ca îngăduind să se facă faţă atât spre răsărit (cu diviziile 3 şi 4), cât şi spre miazăzi (cu diviziile 1, 2 şi 3).

Din punctul de vedere militar, neconcentrarea armatei într'un dispozitiv mai strâns (căci diviziile erau despărţite una de alta prin distanţe de câte 180 de kilometri, adică prin opt zile de marş), era justificat pentrucă neştiind dacă, eventual şi pe unde, am fi atacaţi, nu puteam risca să ne găsim în

[1]) Inalt Decret Nr. 1945 din 9/21 Octomvrie 1876 (*Monitorul Oastei*, 1876, p. 745); *Memoriile Regelui Carol I*, 8, 10 Octomvrie, 1, 8, 11, 12, 14 Noemvrie 1876.

situaţiunea de a avea forţele noastre adunate departe de locul eventualului atac. Prin dispozitivul adoptat, divizia mai apropiată de acest loc putea cel puţin întârzia înaintarea atacatorului până la sosirea celorlalte trupe.

* * *

In cursul iernii 1877 au avut loc, la Bucureşti, între domnii Nelidov, delegat în acest scop de guvernul rus, şi I. C. Brătianu, preşedintele Consiliului de miniştri român, negocieri pentru reglementarea trecerii armatei ruseşti prin România, cu scopul de a ataca Turcia.

Deşi conducerea militară rusă dorea cooperarea încă de atunci a trupelor noastre, această cooperare nu era dorită de conducerea politică.

Neputând însă îngădui ca teritoriul său să devină câmp de bătălie, România era silită totuşi să coopereze — indirect — luând măsuri de apărare până la ajungerea coloanelor ruseşti pe malul stâng al Dunării. Ea era cu atât mai mult nevoită să ieie măsuri de pază cu cât Turcii aveau garnizoane, unele puternice, în diferitele oraşe de pe malul drept, precum aveau şi două armate adunate, una în regiunea Vidinului şi cealaltă în Cadrilaterul bulgar.

Informaţiuni mai mult sau mai puţin întemeiate şi verosimile arătau că intenţia comandamentului turcesc ar fi fost de a lua el ofensiva spre a preîntâmpina pe cea rusească. Şi această intenţiune ne este confirmată de o lucrare de după războiu a unui Englez făcând parte din trupele turceşti aflate în primăvara anului 1877 la Vidin şi luptând apoi la Plevna. Herbert, autorul acestei lucrări, ne spune că Osman-paşa pregătise o ofensivă în România, ofensivă ce trebuia începută prin ocuparea insulelor Dunării din regiunea Vidinului şi a Calafatului, dar că această operaţie a fost oprită de Consiliul de războiu dela Constantinopol [1]).

Dată fiind gruparea de atunci a armatei otomane, trei puteau fi obiectivele imediate ale atacului turcesc, fie ca ope-

[1]) William V. Herbert: *The defence of Plevna 1877, written by one who took part in it*, p. 83.

raţiuni premergătoare unei ofensive în stil mare, fie pentru operaţiuni cu scopul limitat de a îngreuia înaintarea armatei ruseşti prin România ca şi desfăşurarea ei strategică pe Dunăre.

Aceste obiective ar fi fost, probabil:

Calafatul, cu obiectiv mai depărtat Craiova.

Giurgiu şi Olteniţa, baze ale unei înaintări spre Bucureşti.

Podul de cale ferată dela Bărboşi.

Intâiul obiectiv, indicat prin însăşi prezenţa armatei turceşti în regiunea Vidinului, fusese deseori ţinta operaţiunilor premergătoare ale armatei turceşti. Ocuparea lui şi mai ales ocuparea Craiovei ar fi tăiat calea ferată ce lega România cu Austro-Ungaria, împiedecând astfel eventuala aducere de arme şi muniţiuni în România sau transportarea de voluntari şi arme prin România în Serbia, cum îngreuia o cooperare eventuală între armata română şi cea sârbească.

Al doilea obiectiv — capitala României — prezenta o deosebită importanţă politică, ca şi una din punctul de vedere al transporturilor, Bucureştii fiind la întretăierea căilor ferate ce duceau spre Sud, Vest şi Nord-Est.

Al treilea obiectiv — podul dela Bărboşi — putea fi uşor distrus de tunurile flotilei turceşti de pe Dunăre. Prin această distrugere s'ar fi întrerupt comunicaţia cu calea ferată între Moldova şi Ţara Românească şi s'ar fi îngreuiat mult înaintarea armatei ruseşti.

Atât Calafatul cât şi podul dela Bărboşi fuseseră puse în stare de apărare, prin lucrări de fortificaţie pasageră, încă din toamna 1876 şi aceste lucrări fuseseră continuate în cursul iernii 1877.

Armata română trebuia deci să fie dispusă aşa ca să poată face faţă unor asemenea atacuri până ce armata rusă ar fi fost în măsură să ia această misiune asupra ei.

Pentru îndeplinirea acestei meniri, trecătoare de altfel, diviziile îşi primiseră, la mobilizare, oamenii dela vetre pe zonele ce le ocupau încă din toamna anului 1876, Divizia 1-a deplasându-se în direcţia Calafatului, Divizia 2-a pe Sabar şi Argeş iar Divizia 4-a aducându-se dela Focşani la Bucureşti.

Ulterior și pe măsura înaintării armatei rusești, s'a adoptat un nou dispozitiv și anume: s'a concentrat Corpul 1 Armată (diviziile 1-a și a 2-a) în zona Craiova-Calafat-Cetate, iar Corpul II Armată cu Divizia 3-a pe direcția București-Giurgiu și cu Divizia 4-a pe direcția București-Oltenița.

Prin această nouă dispunere a trupelor noastre se putea face față cu forțe îndestulătoare celor două armate turcești concentrate în regiunea Vidinului și în Cadrilaterul bulgăresc.

* * *

In a doua jumătate a lunii Iunie 1877, situațiunea generală se prezenta astfel:

Armata rusă trecuse Dunărea cu Corpul XIV Armată pe la Brăila-Măcin și cu grosul forțelor sale pe la Zimnicea-Șiștov.

Trupele trecute la Șiștov trebuiau să înainteze spre Balcani sub protecția a două flancgarde puternice, făcând față pe ambele laturi ale liniei de înaintare și anume: spre răsărit pentru a se opune eventual trupelor turcești concentrate în Cadrilaterul bulgăresc și spre apus pentru a cuceri punctul de sprijin turcesc dela Nicopol, precum și spre a se opune, eventual, vreunei acțiuni a armatei turcești dela Vidin.

Armata română se afla adunată în Oltenia de Sud.

Iar armata turcă se afla în aceeași situație ca în toamna anului 1876. Din trupele dela Vidin o parte se pregătea să plece, sub comanda lui Osman-pașa, la Plevna.

Atât Domnitorul cât și Guvernul român simțeau însă nevoia ce era ca neatârnarea proclamată la 10 Mai să fie confirmată pe câmpul de luptă și doreau, în acest scop, o cooperare efectivă cu armata rusească, păstrându-se totuși autonomia armatei române și o linie de operațiuni proprie [1]).

Domnitorul arătase, încă din luna Mai, în diferite consilii de războiu cu Rușii, că dorea ca zona de operațiune rusească să se întindă spre apus până la râul Isker și că Bulgaria de Apus să fie rezervată ca zonă de operațiune pentru armata română [2]).

[1]) *Memoriile Regelui Carol I*, 7/19 și 20 Mai/1 Iunie 1877.
[2]) *Ibidem.*

Asupra iniţierii şi scopului operaţiei ce urma să se întreprindă de trupele noastre în acea zonă, indicaţiunile ce avem nu sunt unanime. Aşa în memoriile Regelui Carol I găsim următoarea menţiune (la 20 Mai—1 Iunie 1877): « In cursul desbaterilor, prinţul (Carol) este rugat să-şi treacă armata peste Dunăre pe la Vidin. Prinţului i se pare planul prea timpuriu fiindcă îi lipseşte materialul pentru pod, însă făgădueşte că va căuta să facă recunoaşterile necesare ». Prinţul nu spune cine i-a cerut trecerea pe la Vidin, dar cum consiliul de războiu, despre desbaterile căruia se vorbeşte în această menţiune, s'a ţinut la comandamentul rus din Ploieşti, ar fi de subînţeles că cererea să fi venit din partea Ruşilor. Dacă cetim cu atenţie fraza premergătoare celei citate, aflăm că în acel consiliu Domnitorul spusese că « cu deosebire ţine ca aripa dreaptă a armatei ruseşti să se întindă peste râul Vid până la Isker, iar zona Vidin-Rahova să fie rezervată armatei române cu sprijinul aripei ei stângi asupra Ruşilor ». Nu cumva propunerea de a trece armata română pe la Vidin, a fost un răspuns la rezervarea părţii de apus a Bulgariei ca teatru de operaţiuni pentru armata română?

Pe de altă parte istoricul oficial rus al războiului, spune următoarele [1]):

« *Românii.* După cum s'a spus deja, operaseră totdeauna aparte, de aceea se presupunea în principiu, că vor asedia Vidinul, în care scop preparaseră trecerea Dunării la Calafat... Dacă mai înainte (de a doua bătălie dela Plevna) Vidinul era desemnat ca o ţintă naturală a operaţiunilor Românilor... ».

Şi pe pagina următoare repetă: « Dacă la început această ţintă (a operaţiilor armatei române) părea că are să fie Vidinul şi în general Bulgaria occidentală... ».

Şi în acest text nu se spune apriat de cine se presupune sau cui se părea că Românii vor ataca Vidinul.

In fine, într'o scriere anonimă română, dar care se ştie azi că s'a alcătuit de o comisiune numită de Ministerul

---

[1]) Comisiunea istorică a Marelui Stat Major rus, *Războiul Ruso-Turc din 1877—1878 în Peninsula Balcanică*, traducere de Lt.-Col. I. Gărdescu, IV, p. 12.

de Războiu [1]), se cuprind următoarele lămuriri, *post factum* [2]):

« Armata română, deși la începutul campaniei păstrase o atitudine cu totul defensivă, totuși în urma trecerii Dunării de către armata rusă, pozițiunea sa inactivă, la aripa dreaptă a acestei armate, devenea în fiecare zi mai neînțeleasă, căci dacă înainte de declararea războiului turco-rus, România evitase de a-și manifesta simțimintele sale pentru populațiunile creștine din imperiul otoman, apăsate și supuse la atâtea vexațiuni, însă, în urma declarării războiului și cu atât mai mult încă în urma trecerii Dunării de către Ruși, pozițiunea armatei române de simplă spectatoare, cu arma la braț, a nelegiuirilor, ce se petreceau în fața sa dincolo de Dunăre, nu mai puteau avea nicio scuză în ochii acelor nenorocite populațiuni creștine, în mare parte române.

« Pentru aceasta, pe de o parte guvernul român făcu cunoscut guvernului rus deciziunea sa de a efectua o trecere spre Vest, în scop de a curăți acea parte a Bulgariei de trupele turcești, ce se mai aflau acolo, iar pe de alta M. S. Domnitorul comandantul suprem al armatei, ordonă facerea unei recunoașteri spre Vest de Vidin, alegându-se locul cel mai propriu executării unei treceri de acea parte ».

După acest text ar reieși deci că ideea operațiunii din regiunea Vidinulu a pornit dela guvernul român ceea ce nu este contrazis formal nici de memoriile Regelui Carol I și nici de istoricul oficial rusesc.

In ceea ce privește scopul acțiunii proiectate, pe când memoriile Regelui Carol I și istoricul oficial rus o privesc numai ca o operațiune militară în cadrul întregului războiu, publicațiunea mai multor ofițeri arată pe de o parte că ea are mai mult o menire umanitară, acea de a scăpa populațiunea din

[1]) Comisiunea a fost alcătuită din următorii ofițeri cari luaseră parte în capul sau în cadrele marilor comandamente pe câmpul de luptă din războiul din 1877—1878:
General *Gh. Manu*, președinte.
General *Gh. Slăniceanu*, Colonelii *H. Arion*, *St. Fălcoianu*, *Anton Berindei*, membri.
Căpitan *Temistocle Bălan*, secretar.
Numirea s'a făcut de Ministerul de Războiu în toamna anului 1878 (Arhivele Statului București, fond M.S.M., dos. 687, fila 28).

[2]) *Op. cit.*, I, pp. 211, 212.

Vestul Bulgariei de asupririle trupelor turceşti, iar pe de alta un scop politic, acela de a afirma acţiunea României.

Odată zona de operaţiuni hotărîtă, urma să se determine felul operaţiunii şi direcţiunea pe care să fie pornită.

Pentru a-şi îndeplini misiunea, fie că aceasta ar fi fost aceea arătată de istoricul de mai mulţi ofiţeri: scăparea populaţiei din apusul Bulgariei de asupririle trupelor — mai ales neregulate — turceşti, fie că ar fi fost să asigure flancul drept al armatei ruseşti înaintând spre Balcani, fie în sfârşit că ar fi fost asigurarea legăturii operative cu o acţiune eventuală a armatei sârbeşti [1] (ce s'a pronunţat însă mult mai târziu, în luna Decemvrie), armata română nu putea avea decât un ţel, acela de a ataca şi de a învinge trupele turceşti aflate în zona sa de operaţiuni. Grosul acestora fiind însă concentrat în Vidin şi împrejurimi, prima operaţiune trebuia să fie un atac asupra Vidinului.

Pentru acest atac era însă nevoie de a se trece mai întâi Dunărea, în care scop s'a ordonat şi executat recunoaşterile necesare [2], alegându-se ca loc de trecere Salcea-Negotin [3].

Indreptăţirea alegerii acestui loc este arătată de următoarele consideraţiuni:

Malul stâng (românesc) domină acolo cel drept.

Atât valea cât şi patul Dunării sunt înguste aşa că artileria de pe malul stâng putea bate cu eficacitate Florentinul şi înălţimile ce-l dominau pe care s'ar fi stabilit un prim cap de pod.

Niciun vas de războiu turcesc nu putea trece dela Vidin în sus spre a împiedeca sau îngreuia trecerea.

---

[1] Pe când memoriile Regelui Carol I spun hotărît (3/15 Mai şi 5/17 Iunie 1877) că ţarul a recomandat mai întâiu şi apoi a interzis prinţului Milan să ia parte la războiu, istoricul oficial rus (III, p. 6), spune că pe la mijlocul lunii Iunie (stil vechiu) ţarul a aprobat participarea armatei sârbeşti la războiu, dar după ce ar fi fost reorganizată (*Idem.*, III, p. 5, 7). Acelaşi istoric rusesc spune (III, p. 9), că se prevedeau pentru operaţiile acestei armate trei ipoteze: 1. Tăierea comunicaţiilor armatei turceşti din Bosnia şi Herţegovina; 2. Inaintarea spre Sofia; 3. Inaintarea spre Belogradgic.

Comandamentul de căpetenie turcesc s'a temut de o trecere românească la Florentin în legătură cu un atac sârbesc pe la Adlie (Herbert, *op. cit.*, p. 118).

[2] *Istoricul*... de mai mulţi ofiţeri, p. 212; *Memoriile Regelui Carol I*, 2/14 şi 4/16 Iulie 1877.

[3] *Memoriile Regelui Carol I*, 4/16 Iulie 1877.

Odată trecerea efectuată, se putea ocupa lesne semicercul de înălțimi ce înconjoară și domină Vidinul, izolându-se astfel, dela început și repede garnizoana acestei cetăți [1]).

Ulterior (după luarea Vidinului), armata română ar fi putut încerca să taie comunicația Plevnei cu Sofia [2]).

Odată cu ordonarea recunoașterilor s'au luat și măsuri pentru adunarea materialului de trecere la Gruia [3]), unde s'a concentrat și personalul de marinari necesar echipării acelui material [4]). Pregătirea materialului (începută către 9/21 Iunie [5]) cerând patru săptămâni, trecerea nu s'ar fi putut executa decât pe la mijlocul lunii Iulie.

O condițiune importantă pentru reușita operațiunii, în afară de superioritatea efectivelor și a tunurilor, care era de partea Românilor [6]), ar fi fost surprinderea. Aceasta nu s'ar fi putut realiza pentrucă Turcii prinseseră de veste despre intenția noastră de a trece Dunărea acolo (Osman-pașa vestind această intenție Sultanului în noaptea de 25 spre 26 Iunie) [7]); recunoașterile noastre, făcute la 3/15 și 4/16 Iulie [8]), găsiră Florentinul ocupat [9]).

---

[1]) Această părere o exprima colonelul Logadi, comandantul Diviziei 1-a, într'un raport din 14/26 Mai 1877 (Arh. Stat. București, fond M.S.M., dos. Nr. 564, fila 575).

[2]) *Istoricul*... de mai mulți ofițeri, I, p. 212.

[3]) *Istoricul*... de mai mulți ofițeri, I, p. 122; *Memoriile Regelui Carol I*, 9/21 Iunie 1877.

Acest material consta, înafară de plute și de bărci, din 2 vapoare, 1 șalupă și 6 bărci (Lt.-Col. M. Drăghiceanu, *Note pentru a servi la istoricul principalelor puncte pe Dunăre*, p. 100).

[4]) Acest personal consta din 4 ofițeri și 50 de mărinari (Locot. Drăghiceanu *loc. cit.*,); scrisoarea lui V. C. A. Rosetti din 17/29 Iulie 1877, în Ms. 4773 din Biblioteca Academiei Române.

[5]) *Memoriile Regelui Carol I*, la acea dată.

[6]) Efectivul cu care armata română ar fi trecut Dunărea, ar fi fost cel puțin egal cu acel cu care ea a trecut ulterior la Siliștioara, adică 42 de batalioane, 30 de escadroane și 108 de tunuri, pe când efectivul trupelor turcești rămase în Vidin, după plecarea lui Osman-pașa, era de 12 batalioane, 1 escadron, 1 baterie de câmp și un mare număr de tunuri (în marea lor majoritate foarte vechi) de cetate (Wm. Herbert, *op. cit.*, p. 120, 427.

[7]) Mouzaffer Pacha, *Défense de Plevna*, pp. 7, 8; W. Herbert, *op. cit.*, p. 118.

[8]) *Memoriile Regelui Carol I*, la acele date.

[9]) Numeroase rapoarte în arhivele noastre (Arh. Stat. București, fond M.S.M., dos. Nr. 257, filele 151, 302, 410; dos. Nr. 564, filele 575, 621; dos. Nr. 576, filele 50, 56, 60, 73, 75, 490; dos. Nr.681, fila 129; dos. Nr. 878, fila 18; W. Herbert, *op. cit.*, pp. 65, 66, 118.

Deşi se constituise şi o bază de aprovizionare a armatei în regiunea Craiova-Calafat [1]), se renunţă la 21 Iulie/2 August la trecerea Dunării în regiunea Vidinului.

Temeiurile pentru care comandamentul român a fost silit să renunţe la această operaţiune, au fost trei, şi anume: *a)* faptul că nu se putea realiza surprinderea; *b)* situaţiunea armatei ruseşti în a doua jumătate a lunii Iulie, şi *c)* o telegramă a lui Ion Bălăceanu, agentul ţării la Viena. Aceasta transmitea următoarea părere a generalului Tr. Doda, cu care se trata atunci spre a i se încredinţa comanda armatei române:

« Doda verra demain empereur dont il espère réponse favorable. En attendant il est venu me prier de vous faire savoir que le passage du Danube en amont de Vidin serait une immense faute parceque, en cas de revers il ne nous resterait d'autre alternative que de nous jeter en Serbie ce qui y amènerait immédiatement l'armée autrichienne selon Doda» [2]).

* * *

Dar comandamentul român renunţând la executarea ofensivei pe la apus de Vidin, nu renunţase însă la ideea unei ofensive peste Dunăre, la apus de Isker şi fusese încurajat în această intenţie prin următorul sfat al lui Doda, cuprins în aceeaşi telegramă al lui I. Bălăceanu:

« Notre passage devra s'opérer dans les environs de Beket. Alors, même en cas d'échec nous ne serions pas obligés de repasser le Danube, ce qui serait désastreux. Nous pourrions nous retirer le long du fleuve et (oser) essayer nous joindre avec le corp d'armée russe le plus rapproché ».

La acest sfat s'a adăugat, în cursul lunii Iulie două evenimente care sileau armata română ca să treacă Dunărea mai la răsărit. Aceste evenimente fură insuccesele Ruşilor la Plevna din zilele de 8/20 şi 18/30 Iulie.

---

[1]) *Memoriile Regelui Carol I*, la data de 21 Iulie/2 August 1877.
[2]) General R. Rosetti: *Documente privitoare la misiunea lui Dimitrie Brătianu la Constantinopole*, p. 34 (988).

Comandamentul rus constatând situațiunea în care se găsea armata sa în a doua jumătate a lunii Iulie și în luna August și neavând la îndemână alte trupe, ceru și stărui ca armata română să treacă Dunărea și să vină în ajutorul trupelor rusești dela Plevna.

Domnitorul, Guvernul și Comandamentul român își dădeau perfect seama de nevoia ce era de a coopera cu armata rusă, dar își mențineau punctul de vedere de a avea o linie de operație independentă.

Acest punct de vedere este apreciat ca întemeiat de istoricul oficial rusesc, spunând: «...E imposibil a nu se recunoaște că în particular dorința Comandamentului român de a avea propria sa linie de operație, sau mai exact propria sa linie de comunicație, era completamente justificată prin faptul că, în mod general, situațiunea este mai favorabilă când fiecare unitate grupată de armată are la dispoziție propria sa linie de operație, de care poate dispune liber și în mod independent »[1]).

Intenția Comandamentului român rămânând aceeași și fiind pe deplin îndreptățită, rămânea de ales punctul de trecere al Dunării și direcțiunea de înaintare a armatei române, după ce se va afla pe malul drept al fluviului.

Am văzut că generalul D o d a recomanda trecerea pe la Bechet.

Este adevărat că trecerea pe acolo ar fi asigurat armatei române o mai mare independență și ar fi făcut mai puțin anevoioasă schimbarea zonei etapelor cu toate magaziile și depozitele ei. Afluirea din interiorul țării spre acest punct de trecere era însă grea din pricina regiunii de bălți în care se găsea Bechetul și trecerea pe acolo se prezenta din punctul de vedere tactic în condițiuni destul de grele pentrucă malul bulgăresc domină mult pe cel românesc. In fine Rahova era întărită cu redute ocupate de trei batalioane și 4 tunuri de câmp, înafară de tunuri de cetate[2]). De altfel trecerea pe la Bechet-Rahova ar fi dus armata română cam departe de Plevna, unde Rușii aveau nevoie de un ajutor imediat.

[1]) *Op. cit.*, IV, p. 14.
[2]) *Istoricul*... de mai mulți ofițeri, p. 659; W. H e r b e r t, *op. cit.*, p. 120.

După studii şi recunoaşteri nouă, s'a hotărît ca trecerea să se facă pe la Siliştioara (Est Corabia)-Măgura.

Iată cum justifică *Istoricul*... de mai mulţi ofiţeri această alegere făcută de chiar unii dintre redactorii lui:

« La alegerea locului pentru stabilirea podului, era de neapărat să se aibă în vedere mai cu seamă consideraţiunile strategice, tactice şi tehnice care trebuesc să prezide totdeauna la executarea unei operaţiuni atât de însemnate, precum este trecerea unui râu ca Dunărea, în războiu.

« Din punctul de vedere strategic, locul ales se prezenta în cele mai bune condiţiuni. La acea epocă mai cu seamă se credea că Ruşii singuri, cu ajutoarele ce aşteptau, vor ataca din nou Plevna sau cel puţin se vor putea ţine în defensivă pe laturile unghiului ce forma armata lor în Bulgaria. Atunci armata română, trecând Dunărea pe la Corabia, putea lua ca linie de operaţiune valea Iskerului şi a ameninţa astfel spatele şi comunicaţiile Plevnei cu Orhanie şi Sofia şi a tăia pe acelea cu Rahova şi Vidin. O asemenea operaţiune putea conduce sau la evacuarea Plevnei sau la atacarea în spate a acestei poziţiuni, pe când ea ar fi fost bătută în faţă de Ruşi. Osebit de aceasta, Românii, prin alegerea acestui loc de trecere, îşi rezervau totdeodată facultatea de a putea opera, eventual, chiar cu totul izolaţi, luând ca linie de operaţiune malul drept al Dunării spre Vidin. Aceasta negreşit tot în ipoteza unei ofensive energice din partea armatei ruseşti la Plevna. In orice caz, în fine, trecerea pe la Corabia nu împiedeca întru nimic, ca, odată armata română aflată dincolo, să treacă din valea Iskerului în acea a Vidului şi chiar în valea Osmului, de unde, luând cu sine şi Divizia IV-a, să meargă spre a se întruni cu armata rusă la Plevna.

« Ca condiţiuni tactice, locul ales le îndeplinea cu prisosinţă. In adevăr, în această parte Dunărea prezintă o mică concavitate, care permite încrucişarea focurilor spre malul drept şi, chiar aci, malul stâng domină pe cel opus. Apoi dincolo o câmpie întinsă între satele Măgura şi Gigen permitea desfăşurarea coloanelor, Totodată satul Măgura, unde izbutea podul, aflându-se aşezat pe o mică ridicătură a terenului, aceasta favoriza facerea de întăriri împrejurul capului

podului, spre a se proteja astfel cu eficacitate trecerea trupelor. Câmpia de pe malul drept era acoperită pe alocurea cu mlaștine, acestea însă nu împiedecau ca, cu puține lucrări, să se stabilească o comunicație lesnicioasă. Osebit de aceasta, cu toate că trecerea de aci urma să se facă în fața unei localități care nu era ocupată de Ruși, totuși Turcii nu aveau de această parte decât câteva bande de neregulați și apoi populațiunea de pe malul drept, fiind în majoritate română, aștepta cu nerăbdare trecerea armatei noastre spre a o scăpa de incursiunile Cerchezilor. In fine, în apropiere de locul ales se afla și un baraj de torpile, care apăra podul în contra monitoarelor sau altor bastimente inimice, care ar fi venit din spre Rahova sau Vidin.

« Cerințele tehnice pentru construcțiunea podului erau asemenea satisfăcute, căci aci Dunărea curge pe un fond de aluviune, foarte favorabil pentru prinderea ancorelor, iar iuțeala curentului apei deși repede către thalveg, însă ea nu influențează pe o mare lărgime a cursului și nu era tocmai de o natură torențială... [1]).

Din această citație reiese că operația preconizată de Comandamentul român era de a înainta între Isker și Vid, și de a ocupa o poziție pe înălțimile dintre aceste două râuri, la Vest de Plevna, cu scopul de a tăia comunicațiile lui Osman-pașa cu Sofia și Vidin.

Același scop este arătat și de Domnitorul Carol prin următoarele însemnări din memoriile sale:

La 21 Iulie/2 August: « Planul de a se trece Dunărea pe la Vidin e părăsit și se ia în vedere pentru aceasta (trecere) un punct al liniei dintre Isker și gura Vidului, deși o așa strămutare a bazei de operațiuni e însoțită de mari greutăți și sacrificii; acum linia de etape și magaziile de proviziuni trebuesc mutate din regiunea dintre Craiova și Calafat și împărțirea trupelor trebue făcută altfel, căci ținta operațiunilor nu mai e apusul Bulgariei, ca mai înainte, ci Plevna ».

Șapte zile mai târziu, aceleași memorii arată că Domnitorul a primit dela Colonelul Slăniceanu din Corabia,

[1]) *Op. cit.*, II, pp. 298—300.

următoarea telegramă: «Punctul de trecere situat în fața Măgurei, pe malul drept, are avantajul că armata noastră va sosi pe valea Vidului și Iskerului în dosul pozițiunii Plevnei și o va învălui cu totul. Trecerea pe aci (Corabia), e singurul mijloc de a păstra armatei noastre o linie deosebită de operațiune, atât contra Plevnei cât și în desvoltarea viitoare a războiului».

In fine, Domnitorul notează la 29 Iulie/10 August că aprobă părerea lui Slăniceanu, căci trecând pe la Măgura armata română va avea însărcinarea de a tăia comunicațiile lui Osman-pașa cu Sofia, iar pe de altă parte va fi în stare să înlesnească pozițiunea armatei rusești dela Plevna.

Cine justifică însă mai cu temeiu, proiectul Comandamentului român, este generalul Kuropatkin, șef de stat major al generalului Scobelef în războiul din 1877—1878 și comandant de căpetenie al armatelor rusești în războiul ruso-japonez din 1904—1906. Iată ce spune el:

«Părerea originală de a îngădui ca armata română să opereze între Isker și Vid, avea mult pentru ea. Armata română ocupând acolo o pozițiune întărită, nu se putea decât dori ca Osman-pașa să o atace. Aceasta nu ar fi putut dispune pentru un atac decât de cel mult 30 batalioane și circa 30 de tunuri din totalul de 44 batalioane și 54 de tunuri ce avea sub comanda sa în Plevna. Inaintând în contra armatei române, el s'ar fi izbit de 40 batalioane, 30 escadroane și 150 de tunuri, care printr'o bună dispunere a rezervelor puteau fi întărite cu o divizie rusească și numeroasă cavalerie și artilerie. Dacă cele două corpuri (de armată) rusești (al IV-lea și al IX-lea, aflate la răsărit de Plevna), în fața cărora, în asemenea situațiune ar fi rămas puține trupe (adverse), ar fi luat ofensiva, sorții de izbândă ar fi fost de partea Rușilor. Situația ar fi fost asemenea dacă armata română trecea la ofensivă. In toate împrejurările Osman-pașa ar fi fost nevoit să detașeze (trupe) contra ei și s'ar fi găsit totdeauna între două focuri.

«Ca amenințare a legăturilor lui Osman-pașa (cu exteriorul), armata română și-ar putea desvolta operațiunile și

întrerupe circulația pe șoseaua Plevnei. Prin aceasta asediul Plevnei s'ar fi scurtat mult și l-ar fi schimbat așa că garda rusească nu ar fi mai avut pierderi așa de mari la luarea unor puncte așa de neînsemnate ca Gorni-Dubnic și Teliș, care au fost întâi întărite sub ochii cavaleriei rusești » [1]).

Și, mai departe [2]), Kuropatkin repetă și întărește cele spuse, astfel:

« La început era părerea ca să se lese armatei române libertatea de a opera independent între Vid și Isker în contra legăturilor (dinapoi) ale lui Osman-pașa; dar generalul Zotow ținea pentru unirea (alipirea) cu aripa dreaptă a Detașamentului de Armată de Vest. In această privință se lăsa condus de părerea că principiul concentrării trebuia absolut menținut, pentrucă se temea de o nereușită a operațiunilor românești.

« Ca armata română să treacă pe malul drept al Vidului, era potrivit pentrucă între Vid și Isker ea nu putea avea decât o acțiune pasivă, pentrucă un atac de pe malul stâng al Vidului (dela Apus) era din toate punctele de vedere mai puțin folositor ca unul din celelalte direcțiuni (dela Sud, Nord, Est). In ceea ce privește îngrijorarea pentru Români (insuccesele Românilor), credem, că era puțin întemeiată: 42 batalioane cu 120 de tunuri, care s'ar fi întărit puternic între Vid și Isker, trebuiau să dorească cu nerăbdare de a fi atacate de Turci. O luptă defensivă le putea da, în circumstanțe favorabile, botezul de foc, cum a fost cazul la asaltul redutelor turcești (dela Grivița) ».

Este cunoscut că a fost nevoie, în urma insistențelor rusești și a încredințării Comandamentului trupelor rusești din jurul Plevnei, Domnitorului, să se renunțe la operațiunea independentă a armatei noastre între Vid și Isker. Faptele însă se însărcinară să arate că numai prin ocuparea de către corpul de grenadieri ruși a pozițiilor dintre Vid și Isker, pozițiuni pe care intenționase să le ocupe Comandamentul român și să le ocupe cum spune Kuropatkin, atunci

[1]) *Kritische Rückblicke auf den Russisch-Turkischen Krieg 1877/78 nach Aufsetzen von Kuropatkin*, bearbeitet von Krahmer, I, p. 29.

[2]) *Idem, Idem*, p. 298.

când nu ar fi fost nevoie să se dea atacurile sângeroase dela Gorni-Dubnic şi dela Teliş, a căzut Plevna.

* * *

In fine, un alt proiect de operaţiuni al Comandamentului român a fost acela din primăvara anului 1878, despre care am vorbit într'o comunicare precedentă [1]).

* * *

Din expunerea acestor proiecte se constată că Comandamentul de căpetenie al oştirii a ştiut să alcătuiască pentru diferite situaţiuni, proiecte de operaţiuni ce răspundeau nevoilor. Documentarea foarte lacunară ce o avem asupra întocmirii lor, ne împiedecă de a şti precis cine a fost autorul fiecăruia dintre ele. Dar aceasta nu are decât o însemnătate mică, de simplă curiozitate. Ceea ce este important de constatat este că s'a aflat, în acele clipe, un şef sau mai mulţi colaboratori cari să poată înţelege situaţiunile şi să conceapă soluţiuni potrivite.

Ne-am închinat de atâtea ori, cu prilejul aniversării căderii Plevnei, în faţa destoiniciei şi vitejiei ostaşului român. Fie-ne îngăduit de astădată să aducem omagiul nostru de recunoscătoare amintire şi acelora cari au avut parte în conducerea de căpetenie a oştirii de acum 67 de ani.

---

[1]) General R. Rosetti: *Operaţiuni militare puţin cunoscute din războiul pentru independenţă* (Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Tom. XXVI, pp. 303—307).

TRADIŢIA ISTORICĂ DESPRE VOIVODATELE ROMÂNEŞTI DIN ARDEAL

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

— *Şedinţa dela 15 Decemvrie 1944* —

Mi-am propus, într'o serie de comunicări întemeiate pe cercetările şi studiile publicate în ultimii ani, să reaşez în drepturile ei tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, cu riscul de-a înfrunta părerea principalelor autorităţi ale istoriografiei noastre în această materie. Întâile mele lucrări ce au apărut până acum, cu privire la descălecatul Ţării Româneşti şi al Moldovei, arată îndeajuns de limpede datele pe care mi-am sprijinit argumentarea, împotriva unei teze împărtăşite în ultima vreme de cei mai de seamă istorici români, şi chiar de mine în unele scrieri mai vechi. Din ambele studii se desprinde cu deosebire o anumită latură a acestei probleme, care duce în mod firesc la aceeaşi concluzie. «Vechea noastră tradiţie istorică, — scriam la sfârşitul celei dintâi comunicări, — restitue *Ardealului* rolul său firesc de leagăn al Statului, după cum cercetările filologice şi linguistice i-au restituit acel de leagăn al limbii şi al poporului român. *Originea ardeleană* a întemeierii statelor noastre dunărene, însemnam la încheierea celei de-a doua, e... un fapt ce trebue reţinut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiţie în acela al Ţării Româneşti. El se află însă pe linia logică a unei desvoltări istorice, care răspunde şi procesului de expansiune

demografică a elementului românesc, și intereselor economice determinate de rețeaua de drumuri a negoțului și nevoii de a da o formă proprie de stat încercărilor de unificare politică » [1]).

Fie deci că privim problema din spre miazăzi, unde ne întâmpină urmele tradiției lui Negru-Vodă, fie că privim din spre răsărit, în lumina relațiunilor mai precise despre descălecatul Moldovei din cronicile și documentele contemporane, suntem îndrumați să-i aflăm originile tot în același centru geografic al regiunii carpatice și dunărene, care este din cele mai vechi timpuri podișul Transilvaniei. Când Onciul își scria, acum aproape jumătate de veac, studiile sale critice despre originile Principatelor, el avea alt punct de vedere și se putea opri la împrejurările istorice ale Țării Românești și ale Moldovei, între care și-a împărțit în mod firesc cercetarea și expunerea. Reluând acum ideea descălecatului (pe care el o contesta, în ce privește statul mai vechiu al Basarabilor din Muntenia), ca o temă generală în procesul de întemeiere a statelor noastre, nu ne mai putem opri la aceleași limite; pe lângă rezultatele cercetărilor mai nouă, logica însăși a concepțiunii noastre deosebite ne obligă să trecem lanțul Carpaților, călcând astfel pe urmele vitejilor noștri ostași și să supunem unei examinări mai atente pr blema celor mai vechi formațiuni politice românești din Ardeal, a căror pomenire a ajuns de asemenea până la noi numai printr'o tradiție istorică, păstrată de izvoare mai recente. Cercetarea noastră se încheie astfel, prin aplicarea unei metode asemănătoare, aceleia cu care a început: e un paralelism vădit între tradiția descălecatului lui Negru-Vodă, amintit doar de o cronică mai târzie cu trei veacuri, și aceea a statelor «valahe» sau slavo-valahe din Transilvania de Vest, pomenite de un izvor unguresc, mai tânăr de asemenea, cu două secole cel puțin, decât data evenimentelor ce le înseamnă; asemănarea este astfel îndeajuns de izbitoare pentru a ne determina dela început cadrul cercetărilor și modul de a le expune rezultatele.

---

[1]) *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești*, Acad. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, seria 3, XXV, 1942—1943, p. 29; *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, *ibid.*, XXVII, 1944, p. 33.

I

TRADIŢIA ISTORICĂ A NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA

Menţiunea unor voivodate sau « ducate », româneşti sau slavo-române, în părţile de apus ale Transilvaniei şi în Banat, în momentul în care Ungurii au pătruns în Ardeal, este una din problemele cele mai discutate, atât ale istoriografiei noastre, cât şi a celei maghiare. Ea se întemeiază pe afirmaţiile unui scriitor anonim, vestitul Notar al regelui Bela, singurul care dă în această privinţă amănunte, de care celelalte izvoare istorice n'au cunoştinţă; este drept că găsesc o confirmare — nu în privinţa numelor şi datelor, ci a faptului în sine, a prezenţei « Valahilor » în epoca cuceririi — în cea mai veche cronică rusească, atribuită călugărului Nestor. Discuţia are deci în mod firesc un îndoit obiect: critica izvorului însuşi şi a încrederii ce o poate inspira sau nu cercetătorilor, şi acea a faptelor ce le relatează, în măsura în care se potrivesc cu informaţiile de ordin general, pe care le avem despre împrejurările din vremea denumită de istoricii unguri: *Honfoglalás*, ocuparea ţării.

In privinţa izvorului, povestirea faptelor Ungurilor *(Gesta Hungarorum)* s'a scris o întreagă literatură de aproape două secole, de când a fost descoperit manuscrisul ei în Biblioteca imperială din Viena. La început Notarul Anonim se bucura de o autoritate necontestată. « A fost un timp, în care istoricii unguri erau gata să jure pe el ca pe Biblie şi îl socoteau drept « Părintele istoriografiei ungureşti ». In a doua jumătate a veacului trecut, această veneraţiune s'a schimbat într'un scepticism extrem. Invăţaţii unguri şi străini, de comun acord, micşorează meritele bravului notar; ei privesc lucrarea sa ca o biată carte pedantă, o fantasmagorie poetică şi o fabulă, care de abia merită un studiu serios. Ei privesc pe autorul ei drept un înşelător conştient, un falsificator al istoriei, un alcătuitor de fabule şi etimologii naive », constata acum câţiva ani unul din cei mai de seamă istorici maghiari, d-l Balint Hóman[1]).

[1]) *La première période de l'historiographie hongroise,* in Revue des Etudes Hongroises III, 1925, p. 157.

In special, istoricii şi filologii cari porniseră să combată prin toate argumentele posibile, ideea continuităţii neamului românesc în vechea Dacie Traiană, susţinând teoria unei imigrări târzii a «Valahilor» din Peninsula Balcanică la Nordul Dunării, trebuiau să ridice îndoieli asupra relaţiunii Notarului Anonim. Pe urmele lui Engel şi Sulzer, Roesler şi-a început activitatea ştiinţifică printr'un studiu critic asupra « celei mai vechi istorii ungureşti » [1], desvoltându-şi pe urmă obiecţiunile într'un capitol special din cartea sa *Romaenische Studien*. După el, Húnfalvy şi toţi adversarii continuităţii daco-române au rostit aceeaşi sentinţă nefavorabilă, rezumată în lucrarea de propagandă a lui A. de Bartha, la sfârşitul secolului trecut, prin concluzia, oarecum definitivă, că « este imposibil să-l considerăm (pe Notarul Anonim) ca un izvor serios în privinţa cuceririi ţării » [2].

Şi în istoriografia noastră, după Xenopol, care încercase de mai multe ori să-i ia apărarea [3], critica şcoalei istorice maghiare ajunse să-şi producă efectul. Incă dela ediţia în limba germană a Istoriei sale a poporului român [4], Nicolae Iorga adoptase un punct de vedere asemănător, considerând cronica notarului ca o povestire mai târzie, care amestecă unele realităţi ale vremii sale cu tradiţii mai vechi, împodobite de imaginaţia sa literară. Totuşi povestirea sa cuprinde un sâmbure de adevăr, în ce priveşte prezenţa Românilor în Ardeal, în vremea cuceririi ungureşti, dar numele de căpetenii sunt numai personificări poetice ale unor denumiri topice din regiunea de Nord şi Vest a Transilvaniei. El şi-a desvoltat pe urmă concluziile critice în studiul său despre « cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul Românilor » [5], revenind asupra problemei într'o ultimă formulare a acestei păreri, în vol. III al *Istoriei Românilor* (ediţia fran-

[1]) R. Roesler, *Zur Kritik der aeltesten ungarischen Geschichte*, Troppau, 1860. Cf. *Romaenische Studien*, Cap. IV: « Die Anfänge der Ungarn und der Anonymus Notar ».

[2]) *Roumains et Magyars devant l'histoire*, Paris, 1899, p. 70 şi urm.

[3]) *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen-Âge*, Paris, 1885, p. 74 şi urm. Cf. *Istoria Românilor*, ed. Iaşi 1888, I, p. 466 şi urm.

[4]) *Gesch. des Rumänischen Volkes*, I, p. 75.

[5]) *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, Académie Roumaine, *Bullet. de la sect. hist.*, IX, 1921, p. 205 şi urm.

ceză) [1]). In toate aceste lucrări, Iorga se alătură teoriei care admite cronologia cea mai recentă pentru scrierea Anonimului; dintre cei patru regi cu numele de Bela, cari au domnit în Ungaria între veacul al XI-lea şi al XIII-lea, socoteşte că autorul cronicei a fost contemporan cu Bela al IV-lea (1235—1270), deoarece unele elemente ale povestirii amintesc împrejurări specifice acestei vremi.

De fapt, o analiză temeinică a cronicei Anonimului află o serie întreagă de nepotriviri şi anacronisme; ele nu se lămuresc decât prin faptul că avem a face, nu cu o scriere istorică în genul obişnuit al Analelor medievale — o însemnare cronologică în cadrul istoriei universale sau a trecutului unui singur popor — ci cu o povestire epică în proză *(Gesta)*, preamărind isprăvile întâilor cuceritori maghiari şi cu deosebire, izbândele strămoşului casei domnitoare arpadiene. Astfel, Maghiarii nu părăsesc « Sciţia », goniţi de Pecenegi, dar numai pentrucă nu le ajung mijloacele de hrană; înfrângerea ce le-a adus-o Otto cel Mare pe malurile râului Lech, la 955, se preface în biruinţă, iar cuceritorii pătrunzând în pustă, descoper în mijlocul ei palatele părăsite ale înaintaşului depărtat, Atila, regele Hunilor, numele de *Ecilburg* (Etzelburg) fiind de sigur în legătură directă cu ciclul de povestiri al legendei Nibelungilor [2]). Tot atât de neverosimile sunt şi expediţiile întâilor stăpâni maghiari ai Panoniei în Serbia şi în Croaţia, sau chiar mai adânc în Peninsula Balcanică, regiuni ce n'au fost atinse de expansiunea ungurească decât mult mai târziu. Iată motive destule pentru a îndreptăţi atitudinea critică a şcoalei istorice maghiare şi a arunca o îndoială asupra întregii povestiri a Notarului, cuprinzând fireşte şi capitolele care pomenesc despre Românii din Transilvania şi luptele lor cu cei dintâi năvălitori maghiari.

Dar odată cu procesul de restaurare a tradiţiei istorice, în atâtea alte domenii ale istoriei medievale, s'a accentuat în ultimele două decenii o tendinţă hotărîtă de a da o mai

[1]) *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, p. 53 şi urm. Cf. şi *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, 2-e édit. Bucureşti, 1940, I, p. 34 şi urm.

[2]) De fapt e o confuzie cu ruinele *romane* dela Aquincum (Buda veche), atribuite de o tradiţie locală Hunilor.

mare valoare împrejurărilor istorice amintite de Anonim. Cercetările d-lor Al. Domanovszky, Balint Hóman, L. Juhász și alții, au stabilit o cronologie mai sigură a cronicelor medievale ungurești; s'au considerat două izvoare primitive, arhetipuri astăzi pierdute: *Gesta Ungarorum* din vremea regelui Ladislau I, la sfârșitul veacului al XI-lea, din care se inspiră cele mai vechi cronici, între altele și acea a Notarului Anonim; și *Gesta Hungarorum* ale lui Simon de Kéza, din timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, păstrate într'un extras și dela care purced scrierile istorice din secolul al XIV-lea, până la *Chronicon Pictum Vindobonense* din 1358 [1]).

S'a determinat apoi mai lămurit genul căruia aparține povestirea Notarului: aceste *Gesta*, care urmăresc să glorifice neamul Arpazilor și cucerirea țării de către întâii Maghiari, îndeplinesc în proză același scop ca și marile poeme epice ale literaturii Evului Mediu: în Germania *Nibelungenlied*, în Franța *Chanson de Roland*, sau în Spania *Cantar del mio Cid*.

Cum observă foarte potrivit B. Hóman: «Poeții cavaleri au scris istorie epică, istoricii, contemporanii lor, poeme epice. Poeții au folosit adesea scrieri istorice serioase și cronice și urmăresc întotdeauna să redea aparențe istorice ce pot fi crezute. Istoricii sunt conduși de ambiții poetice și literare. Poetul își construește epopeea din vechi cântece răzlețe, sărace în acțiune, din basme populare, introducând în ele personaje și împrejurări istorice. Istoricul amestecă datele luate din izvoare cu motive legendare, romantice. In poezii se oglindesc cunoștințele istorice ale vremii, în operele istorice sentimentul poetic al scriitorului. Pentru amândouă e caracteristică deformarea cronologiei evenimentelor și amestecul faptelor istorice din diferite vremuri cu motive poetice și legendare. Inrudirea este atât de apropiată încât de abia este cu putință o delimitare a celor două genuri» [2]). O altă regulă este însă că în această confuzie cronologică, adesea voită, nu

---

[1]) B. Hóman, *ibid.*, p. 141: Genealogia cronicelor medievale ungurești.

[2]) *Geschichtliches im Niebelungenlied, Ungarische Jahrbücher*, III, 1923, p. 207—208.

se folosesc niciodată împrejurări şi persoane din vremea însăşi a autorului. « Experienţele imediate, faptele concrete, persoanele şi împrejurările din cercul propriu de experienţă nu erau transpuse. La aceasta se opunea chiar tendinţa către adevărul istoric, prin care autorul se străduia să înfăţişeze împrejurările relaţiunii sale ca fapte istorice... In eroii săi, scriitorul Evului Mediu nu vedea indivizi, ci tipuri. Dar în descrierea unor asemenea tipuri putea folosi ca modele numai personaje ale unor vremuri istorice trecute, devenite tipuri poetice. Nu putea întrebuinţa la alcătuirea lor contemporani pe cari îi cunoscuse direct »[1]).

In acest cadru trebuesc aşezate *Gesta Hungarorum* ale Anonimului. Autorul, care se desemnează la început numai prin iniţiala P şi prin titlul său de *magister*, aminteşte că în anii de studiu din tinereţe a cetit cu entuziasm povestea războiului Troiei a lui Dares Phrygius, că a rezumat-o şi a cules de acolo îndemnul să scrie acea a strămoşilor regilor Ungariei şi a isprăvilor lor războinice[2]). Se ştie că această operă era un obiect de studiu obişnuit la Universitatea din Paris în veacul al XII-lea; tot acolo a cunoscut-o şi cronicarul german Otto de Freising, care îşi redacta cronica pe la 1140. După acest model, împletind vechile *Gesta* din vremea Sfântului Ladislau — craiul Laslău al letopiseţelor noastre — cu tradiţii verbale ale familiilor nobile din regiunea Tisei şi cu amintiri din antichitatea clasică despre Sciţia, Notarul regelui Bela a scris o povestire epică a cuceririi maghiare, în care pe vechiul fond istoric al trecerii din stepa rusească în Panonia, transpune personaje şi împrejurări mai recente — dar, de este să ne însuşim principiul stabilit, toate anterioare vremii în care îşi compune scrierea. Această vreme, un învăţat paleograf, d-l E. Jakubovich, o statorniceşte, împotriva părerii mai răspândite a altor istorici maghiari, la domnia lui Bela al II-lea (1131—1141[3]). Argumentele sale par mai convingătoare decât acele care încearcă

[1]) *Ibid.*, p. 208—209.

[2]) *Gesta Hunganorum*, ed. Popa-Lisseanu, p. 23.

[3]) *P. Mester Adalékok az Anonymus Kérdéshez*, în *Emlékkönyv Dr. Grof Klebelsberg*, Budapesta, 1925. Cf. darea de seamă a lui Al. Eckhardt în Revue des Etudes Hongroises, III, p. 295—298.

să identifice în autorul cronicei un contimporan al lui Bela al III-lea (1173—1196). Impotriva părerii că ar fi vorba de epoca lui Bela al IV-lea, adică de a doua jumătate a veacului al XIII-lea, mai e între altele și faptul că într'o relațiune din 1237 a dominicanului Ricardus, se citează câteva rânduri dintr'o cronică ce se potrivesc întocmai cu textul Anonimului.

Avem deci a face cu o povestire istorică de genul epic, scrisă la jumătatea veacului al XII-lea, care ar adăuga, după regula stabilită mai sus, fapte și împrejurări din veacul al X-lea și al XI-lea la istoria propriu zisă a cuceririi Ungariei din ultimii ani ai secolului al IX-lea. Anacronismele Anonimului își află astfel o limită cronologică: ca *terminus ad quem*, ele nu ar putea depăși în acest caz începutul veacului al XII-lea. Așa cel puțin ne îndrumează logica concluziei categorice a d-lui Balint Hóman, la contribuțiile sale istorice la cântecul Nibelungilor: «Impletirea anacronică a evenimentelor din vremuri deosebite și de legende în cadrul povestirii istorice, respectiv poetice, e o caracteristică a literaturii epocii cavalerești. Dar trebue să accentuez în această privință, că în literatura istorică și poetică a întregului Ev Mediu nu se găsește un singur exemplu ca vreun scriitor, oricâte libertăți ar fi luat față de cronologie, să fi transpus într'un trecut depărtat pe contemporanii săi sau întâmplările vremii sale »[1]). Nu fără oarecare mirare cetim deci sub semnătura aceluiași învățat istoric, în alt studiu al său, în care își rezumă cercetările asupra celei mai vechi istoriografii ungurești, aceste observații asupra scrierii Anonimului: «In istoria cuceririi patriei, povestirea sa, alcătuită cu grijă, atât din punct de vedere strategic cât și geografic, dovedește pătrunderea criticei sale, gândirea sa metodică și adâncimea cunoștințelor lui. Originalitatea criticei sale l-a adus chiar la greșeli, pe care le regăsim la ceilalți istorici ai Evului Mediu și cu deosebire l-a dus la anacronisme în istoria etnografică.

Influențat de unele împrejurări ale vremii sale, el așează printre Cumani poporul lui Ed și Edömen, care s'a unit cu

[1]) B. Hóman, *Geschichtliches im Niebelungenlied*, în Ung, J hrbücher III, p. 208.

Maghiarii în Rutenia şi aşează în Transilvania pe Vlahii *(Vlachi qui et pastores Romanorum)* transdunăreni, despre care e vorba în *Gesta* ale secolului al XI-lea; le atribue chiar un rost în ţările transdunărene sub denumirea de « pastores Romanorum »; şi totuşi, în epoca cuceririi (896) Cumanii se aflau încă în regiunea Uralului şi a Volgăi, iar Românii locuiau în Balcani ! » [1]).

Iată deci că Anonimul, printr'o ciudată particularitate, face excepţie la regula stabilită cu atâta preciziune. Sau trebue să presupunem că ce era sigur când era vorba de legenda Nibelungilor, temă obiectivă de istorie şi literatură generală, nu mai are valoare când se aplică unei cronice ungureşti şi anume în pasajele în care pomeneşte despre Români? De altfel între aceste pasaje d-l Hóman face aci o confuzie — probabil voită, — pe care vom încerca să o lămurim.

Adevărul trebue căutat şi găsit într'o formulare mai puţin excesivă, într'un sens sau în altul. Studiile consacrate în ultimul timp epicei medievale, admit ipoteza că o temă, pornind dela un anumit subiect, sufere continue remanieri, până ajunge la forma ce ni s'a păstrat.

In textul pe care îl avem astăzi şi din care se pot reconstrui etape succesive ale alcătuirii sale, se oglindesc astfel, ca într'o clădire de mai multe ori prefăcute în decursul vremii, după gustul fiecărui secol, preocupări şi amintiri ce constitue în timp straturi deosebite. Cercetările întreprinse în jurul mult discutatei *Chanson de Roland* duc la concluzia că au existat mai multe versiuni, între anul 1000, dată la care ar fi fost scrisă cea dintâi, până la jumătatea veacului al XII-lea, când ar fi căpătat formă definitivă textul manuscrisului dela Oxford [2]). Sigur este că la vechiul fond dramatic al luptei din Pirinei, în care ariergarda armatei Francilor a fost copleşită de Basci la 778, se adaugă capitole întregi, inspirate de atmosfera şi de propaganda Cruciatelor. Preocupările de istorie

---

1) *La première période de l'historiographie hongroise*, în Rev. des Et. Hongroises III, p. 160—161.

2) Cf. E. Mireaux, *La chanson de Roland et l'histoire de France*, Paris, 1943, p. 155 şi urm.

etnografică nu lipsesc nici în această scriere contemporană acelei a Anonimului, deoarece în armatele Necredincioșilor ce se luptă cu împăratul Creștinătății, Carol cel Mare, se înșiră toate neamurile întâlnite de întâile expediții Cruciate în drumul lor spre răsărit. Astfel apar în armatele Islamului, care înfruntă acele ale Creștinilor, numeroase contingente care nici nu sunt musulmane, dar a căror denumire aduce o notă de exotism și actualizează în același timp lupta împotriva păgânilor de pretutindeni, obiect esențial al acțiunii Bisericii în secolele XI și XII: Pecenegi, Unguri, Sclavoni, Ruși sau Varegi, Bulgari și chiar Vlahi, pe cari d-l Henri Grégoire i-a identificat în așa numiții *Blos* [1]). Toate aceste adausuri târzii poartă pecetea unei anumite epoce și se pot deci ușor distinge de fondul primitiv al epopeei.

De asemenea și în cântecul Nibelungilor: unele trăsături ale regelui Etzel (Atila) îl apropie de figura lui Ștefan cel Sfânt, așa cum îl descrie o anumită tradiție istorică, dușmană a reginei Gisela, a cărei descriere puțin favorabilă influențează într'o destul de largă măsură personajul Krimhildei din povestirea epică germană. In schimb altele par a fi luate de-a-dreptul din vechile cronice unguresti, acea a Anonimului sau chiar acea a lui Kéza, în special versurile care pomenesc de Foloni, Ruși, Greci, Vlahi, *der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant*, *die wilden Pescenaere*, Pecenegii sălbatici [2]). Aci e tot atât de vădită prelucrarea târzie a vechii povestiri și nota de actualitate adăugată într'o vreme, în care toate aceste popoare erau cunoscute sau când circulau izvoare istorice, ce aminteau despre ele, cum va fi fost cazul cu vechile *Gesta Ungarorum* din timpul lui Ladislau I.

Același fenomen s'a întâmplat, susțin unii critici maghiari, cu povestirea Notarului Anonim. Nu puteau fi Cumani în vecinătatea Ungariei la sfârșitul veacului al IX-lea, după cum și Vlahii imigrați din Peninsula Balcanică au ajuns mult mai târziu în Transilvania. « In secolul al IX-lea, afirmă cu toată

[1]) Cf. P. Boissonnade, *Du nouveau sur la chanson de Roland*, Paris, 1923, p. 181 și urm. H. Grégoire et R. de Keyser, *La chanson de Roland et Byzance*, Byzantion, XIV, 1939, p. 290—291.

[2]) B. Hóman, *Geschichliches im Nibelungenlied*, *ibid.*, III, p. 199—200.

autoritatea d-l Tamás, strămoşii viitorilor Români dela Nordul Dunării trăiau încă într'o simbioză păstorească cu strămoşii Aromânilor, ai Meglenitilor şi ai Istroromânilor în Peninsula Balcanică » [1]). Vlahii în Ardeal sunt tot atât de fictivi la acea dată ca şi Cumanii, iar numele de Gelou al ducelui sau voivodului lor, nu reproduce decât pe acel al unui sat modest din ţinutul Cojocnei. Toate acestea sunt adausuri şi localizări târzii, care oglindesc cel mult împrejurări contemporane scriitorului, neputând fi luate în seamă pentru istoria reală a cuceririi maghiare a Panoniei şi începutul domniei Arpazilor. Mai sunt însă în cronica Anonimului şi alţi « Vlahi, adică păstori ai Romanilor », pe care cuceritorii îi întâlnesc chiar în pusta dunăreană, ei pot reprezenta o populaţie mai veche, dar în niciun caz românească. Ar fi aci doar elemente romanice, asemănătoare Ladinilor din Alpi, ce făceau legătura între romanitatea orientală şi cea apuseană, pe care năvălirea maghiară le-a îndepărtat, despărţind definitiv cele două ramuri ale vorbirii derivate din limba latină.

In părerea d-lui Tamás, Vlahii care sunt Români, constitue un adaus al cronicarului, luat din lumea contemporană scrierii sale, pe când ceilalţi Vlahi, a căror vechime nu o contestă, nu sunt Români [2]). Acest *distinguo* subtil nu scade însă cu nimic valoarea tradiţiei istorice, păstrate de Notarul Anonim. Ea ne apare dimpotrivă întărită cum se va vedea mai jos, de toate cercetările recente ce s'au făcut în jurul ei şi justifică întrebarea ce şi-o pune editorul ei român, dacă e posibil ca « un aşa de mare scriitor, cu aşa de frumoase calităţi istorice, să se fi înşelat, numai şi numai în ce priveşte pe Români » [3]).

Pasajele în care sunt amintite statele româneşti la venirea Ungurilor, pot fi cercetate mai de aproape cu oarecare folos. Vom putea astfel satisface în primul rând pe d-l Tamás, care se plângea în studiul citat mai sus, că ştiinţa românească

[1]) L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în Archivum Europae Centro-Orientalis, II, 1936, cap. V, p. 358.
[3]) *Ibid.*, p. 360 şi urm.
[2]) Ed. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. Românilor*, I, p. 21.

nu a izbutit încă «să-și asimileze rezultatele obținute de istoricii unguri în domeniul criticii izvoarelor». In ultimii ani însă, această lipsă — dacă lipsă a fost — s'a împlinit cu prisosință.

II

ROMÂNII IN CRONICA ANONIMULUI

Trebuesc mai întâi amintite pasajele care privesc pe Români. In cel dintâi (cap. IX) e vorba de populația Panoniei, către care se îndreaptă ducele Almus, după supunerea Rutenilor: «...această țară o locuesc Sclavii, Bulgarii și Blachii, adică păstorii Romanilor. Fiindcă, după moartea regelui Athila, pământului Panoniei Romanii îi ziceau că este pășune, fiindcă turmele lor pășteau în țara Panoniei. Și cu drept cuvânt se spunea că pământul Panoniei ar fi pășunile Romanilor, fiindcă și acum Romanii pasc pe moșiile Ungariei... »[1]).

Aci putem distinge două înțelesuri deosebite. Traducerea lui *ac (Blachi ac pastores Romanorum)*, prin «adică», înseamnă că avem a face cu elemente din acelaşi popor, cel mult cu două popoare de aceeași origine, foarte strâns înrudite — *gleichartige Völker*, cum le definește d-l K. Schünemann, așa cum ne întâmpină în alte pasaje ale Anonimului *Sclavi et Bulgari* sau *Sclavi et Boemi*, Slavii Bulgariei sau Boemiei[2]). Acești Vlahi din câmpia Dunării și Tisei sunt deci sau unul și același popor vlah, adică român, sau poate denumiri pentru două ramuri ale aceluiași popor, una dela nordul Dunării, cealaltă folosită la început la sudul ei. Păstorii Romanilor pe care Anonimul îi identifică drept Români, prin denumirea de Vlahi, mai răspândită în timpul său, n'au însă nimic a face cu «Romanii» imperiali din veacul al XII-lea, adică Germanii. Pe aceștia cronicarul îi numește constant *Theutonici*[3]). La sfârșitul frazei este însă un joc de cuvinte ce cuprinde o aluzie la vremea autorului; aci s'a

---

[1]) Trad. Popa-Lisseanu, p. 81.
[2]) Cf. K. Schünemann, *Die «Römer» des anonymen Notars*, în Ungarische Jahrbücher, VI, 1927, p. 454.
[3]) V. *ibid.*, p. 450.

crezut că « Romanii cari pasc şi acum pe moşiile Ungariei » sunt ostaşii împăratului Conrad al III-lea, a căror trecere în timpul cruciatei a doua (1147) trebuia să fie încă proaspătă în mintea tuturor şi nu lăsase, cum s'a mai întâmplat în asemenea cazuri, prea bune amintiri. Mai de grabă însă, faţă de înţelesul obişnuit al cuvântului la Anonim, care se leagă într'un fel sau altul de amintirea Romei, credem cu d-l Schünemann că aluzia priveşte pe clericii italieni trimişi de Sf. Scaun în regatul închinat Apostolului Petru şi a căror activitate nu era mai bine văzută de băştinaşi, decât acea a călugărilor greci în ţările noastre, câteva secole mai târziu. Lăcomia de bani a acestor « Romani » de modă nouă, e o temă cunoscută în literatura şi istoriografia medievală, cu deosebire în veacul al XII-lea: R*adix* O*mnium* M*alorum* A*varitia* era doar una din anagramele ce tălmăceau astfel numele Romei [1]. E însă vădit că prin aluzia la împrejurări contemporane şi înţelesul ironic ce o cuprinde, interpretarea aceasta are aci un caracter excepţional. « Păstorii Romanilor » numiţi şi Vlahi, sunt fireşte cu totul altceva. Ei nu pot fi decât localnici de obârşie romanică, identici sau foarte apropiaţi de strămoşii Românilor.

D-l Tamás, reluând teoria altui cercetător maghiar, Ambrosiu Pleidell, crede totuşi că aceşti *Blachi* din câmpia Panoniei ar fi ultimele rămăşiţe ale populaţiei romane a provinciei, dispărute în Evul Mediu, ca şi acea din Alpi sau din regiunea Salzburgului — deci fără nici legătură cu Românii [2]. El aduce în sprijinul acestei interpretări textul altui Anonim, autorul unei geografii a Europei orientale, dela începutul veacului al XIV-lea.

Scrierea acestui călugăr, franciscan sau dominican, în serviciul lui Carol de Valois, aminteşte într'adevăr în capitolul despre Macedonia de poporul foarte mare şi răspândit al Blazilor » sau Blachilor, «cari şi altădată au fost păstori ai « Romanilor şi din cauza pământului roditor şi plin de verdeaţă, trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau păşunele Romanilor.

---

[1]) K. Schünemann, *Die « Römer » des anonymen Notars*, *ibid.*, p. 447—448.
[2]) L. Tamás, *Ibid.*, p. 360.

Dar în urmă, fiind izgoniți de aci de Unguri, au fugit în acele părți » [1]).

Mențiunea acestor « păstori ai Romanilor » e luată de sigur tot dintr'o cronică latină din Ungaria și localizată apoi în Macedonia, unde autorul întâlnise pe păstorii Aromâni din aceste părți. « Putem deci constata, încheie d-l Tamás comentariile sale, că amândoi Anonimii, independent unul de altul, dar pentru rațiuni identice, au confundat pe Romanii din Panonia cu alte varietăți distincte, numite de asemenea *Blachus*, *Blacus*, adică *Vlah*. Fiecare îi confundă cu păstorii pe cari îi cunoaște el însuși » [2]).

E de sigur foarte ingenioasă apropierea pe care o face filologul maghiar între aceste două izvoare istorice, deosebite și ca vreme și ca origine, dar comparația duce la rezultate opuse concluziilor sale. Faptul că geograful anonim dela 1308 socotește pe Vlahii din Balcani coborîtori ai unei populații romanice, care ar fi părăsit câmpia Panoniei înaintea năvălirii maghiare — părere ce se poate apropia, orice s'ar spune, de aceea a Bizantinului Kekaumenos (sec. al XI-lea), care de asemenea știa că Vlahii balcanici veniseră cândva din țara Dacilor dela nordul Dunării — e o dovadă mai mult că acești « păstori ai Romanilor », pomeniți de cronica Notarului Anonim, sunt strămoși ai Românilor. S'a observat de altfel că Anonimul unguresc nu folosește pentru acest popor termenul de *Olaci* sau *Olahi*, care reprezintă pe *Oláh* din limba maghiară și apare în documentele ungurești dela jumătatea veacului al XIII-lea, ci forma mai veche de *Blachi* sau *Blasii*. E o dovadă mai mult pentru vechimea scrierii și arată, cum s'a remarcat de altfel cu dreptate, că limba maghiară nu a reușit să transforme în spiritul ei numele Românilor, decât în epoca târzie (a doua jumătate a veacului al XIII-lea), în care Ungurii au pătruns în număr mai mare pe întregul teritoriu locuit de Români în Ardeal [3]) și au putut stabili cu acest popor altfel de legături, decât acele exclusiv militare

[1]) Trad. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Ist. Românilor*, II, p. 42.
[2]) L. Tamás, *ibid.*, p. 364.
[3]) I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, în Rev. hist. du Sud-Est européen XIX, 1, 1942, p. 281.

sau administrative, din întâia perioadă a stăpânirii lor în Transilvania, în vremea în care Notarul Anonim îşi alcătuia ale sale Gesta. Situaţia acestei regiuni se oglindeşte într'adevăr cât se poate de limpede în cronica sa.

In cap. XI se face o descriere a stărilor politice din Panonia şi regiunile vecine, în momentul sosirii Maghiarilor. După moartea lui Atila, « principii Romani » ar fi ocupat din nou Panonia până la Dunăre, aşezând acolo pe păstorii lor, amintiţi mai sus. Intre Dunăre şi Tisa până la graniţele Rutenilor şi Polonilor, se întindea stăpânirea lui « Kean, marele duce al Bulgarilor », în care se poate recunoaşte un Kagan sau Khan al Bulgariei balcanice şi dunărene. In ţinutul Crişanei până în valea Mureşului şi a Someşului se afla ducatul lui Menumorut din părţile Bihorului; « teritoriul acesta îl locuiau nişte neamuri ce se numesc Cozar ». Intre Mureş şi Orşova, deci în Banatul de astăzi, stăpânea « un oarecare duce cu numele Glad, care a ieşit cu ajutorul Cumanilor din cetatea Vidin », strămoşul lui Ohtum sau Ahtum, dela care ţara va fi cucerită în timpul lui Ştefan cel Sfânt. Acest Glad luptă şi el împotriva cuceritorilor pe valea Timişului, « cu ajutorul Cumanilor, Bulgarilor şi Valahilor ». Toţi aceşti stăpânitori sau « duci » erau în dependinţa Chaganului sau ţarului Bulgariei. Insuşi Menumorut din Bihor răspunde solilor lui Arpad *corde bulgarico*, « cu mândrie bulgărească ».

Dar Anonimul, după ce descrie cucerirea Bihorului de către Arpad şi aşezarea hotarului stăpânirii sale la poarta Meseşului în Nord-Vestul Ardealului, unde se ridică o întărire (Gyepü) cu « porţi de piatră şi o îngrăditură mare de copaci », aminteşte la cap. XXIV despre « bunătatea ţării dincolo de păduri », *Terra Ultrasilvana* « unde domnia o avea un oarecare Vlah, Gelou ». Această ţară o iscodeşte o căpetenie maghiară, Tuhutum, tatăl lui Horca, aflând « că pământul acela e udat de cele mai bune râuri.. că din nisipul lor se culege aur, că aurul din acea ţară e cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare şi materii sărate şi că locuitorii din acea ţară sunt cei mai păcătoşi oameni din toată lumea, fiindcă sunt Blachi şi Sclavi, cari nu au alte arme decât arcuri şi săgeţi şi ducele lor Gelou e puţin statornic şi n'are

ostași buni în jurul său și n'ar îndrăsni să se împotrivească vitejiei Ungurilor, fiindcă sufere multe neajunsuri din partea Cumanilor și Pecenegilor »[1]. « Spre deosebire de celelalte formații de state, pe care le pune în legătură cu Bulgarii, Notarul regelui Bela prin niciun cuvânt sau aluzie nu lasă să se vadă că ar atârna de cineva. Dimpotrivă, el e independent în acea parte a Ardealului, căci restul Ardealului, partea cea mai mare a lui, nu îi este deloc cunoscută »[2].

Această observație a d-lui D e c e i a fost reluată și adâncită de recentul studiu al d-lui I. M o g a; de altfel și istoricul maghiar P a u l e r făcuse mai de mult aceeași constatare: « Notarul Anonim nu spune nimic despre marginele Transilvaniei; locuitorii ei sunt turburați de Cumani și de Pecenegi, în vecinătatea Românilor cunoaște încă locuitori slavi. Sașii, colonizați în vremea lui Géza al II-lea și Secuii amintiți întâia oară într'un document din 1213, nu sunt pomeniți »[3].

De fapt, din întregul episod al luptei cu Gelu, rezultă două împrejurări: mai întâi că Anonimul nu cunoaște decât colțul de Nord-Vest al Ardealului. El știe de poarta Meseșului, de Someș, pe cursul căruia se află cetatea lui Gelu, de Căpușul unde a fost răpus voivodul român, de satul Aștileu, unde oamenii ce fuseseră sub stăpânirea lui au jurat credință lui Tuhutum, cuceritorul. Pe acolo trecea și drumul sării, care era produsul principal al regiunii, acel ce interesa mai mult administrația regală. Faptul că nu cunoaște pe Sași, iar pe Secui îi pomenește doar în părțile Bihorului, ca o rămășiță a neamurilor supuse lui Atila, dovedește pe de o parte vechimea operei, pe de alta pătrunderea târzie a Maghiarilor în partea de mijloc și de răsărit a Transilvaniei.

A doua concluzie ce se desprinde din această povestire, e că întâia pătrundere a Maghiarialor în Ardeal s'a făcut oarecum independent de căpetenia supremă a triburilor lor, mai mult ca o inițiativă a unui « duce », ai cărui urmași au

[1]) Trad. P o p a-L i s s e a n u, p. 95.
[2]) A. D e c e i, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, Bibl. Inst. de Ist. Națională, V, Cluj, 1939, p. 89—90.
[3]) I. M o g a, *I Romeni di Transilvanie nel Medio Evo*, în Rev. hist. du Sud-Est européen, XIX, 1942, 1, p. 279.

fost înlăturaţi de abia de Ştefan cel Sfânt, când Ungaria a devenit regat creştin.

Autonomia Ardealului faţă de coroana ungară îşi are deci începutul chiar în aceste vremuri depărtate ale cuceririi şi este ea însăşi consecinţa unor împrejurări locale anterioare. A fost acolo un stat românesc sau româno-slav, condus de un voivod al cărui nume, Gelu, poate fi sau nu o realitate istorică, ca acel al lui Negru-Vodă din Ţara Făgăraşului şi al cărui hotar cu stăpânirea maghiară a fost cândva la locul întărit dela poarta Meseşului.

In părţile din spre apus, în munţii Apuseni ai Bihorului, sau din spre miazăzi în Banat, erau alte stăpâniri, ce se aflau mai întâi sub dependinţa Bulgarilor, iar în vremea în care scria Anonimul, sub aceea a împăratului bizantin, care recucerise Bulgaria.

Cât despre nepotrivirea anacronică a unor nume de popoare, cum e de pildă acel al Cumanilor, e vădită confuzia între ei şi Pecenegi, care i-au precedat în regiunile descrise de Notarul Anonim. După *De administrando imperio* al lui Constantin Porfirogenetul, era, la jumătatea veacului al X-lea, cale de patru zile între marginea extremă de răsărit a stăpânirii Maghiarilor şi ţinuturile ocupate de Pecenegi, a căror graniţă apuseană «se poate fixa *grosso-modo* o linie Nord-Sud pe Siret în jos, prin Bărăgan până în faţa Silistrei, pe ţărmul stâng al Dunării» [1]).

In ce priveşte pe Vlahi — alt anacronism, după istoricii unguri — numele acesta poate fi într'adevăr mai recent decât epoca năvălirii, dacă el a pătruns în vechile cronici ungureşti venind din Balcani, după cum credea şi Nicolae Iorga [2]) Dar aceasta nu înseamnă că populaţia desemnată cu această denumire să fie de altă origine. In ipoteza în care forma *Blasii* sau *Blachi* ar fi mai târzie şi ar oglindi obiceiurile lumii contemporane a scriitorului din veacul al XII-lea, nimic nu ne împiedecă să credem că el se aplică aci vechii popu-

[1]) A. Decei, *ibid.*, p. 85.

[2]) *Les anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în Bullet., IX. p. 199—200; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, 2-e éd., I, p. 34, Dar marele nostru istoric credea că e vorba de Vlahii din imperiul Asăneştilor, ceea ce nu se mai poate susţinea astăzi.

lații române sau slavo-române, pe care cuceritorii au întâlnit-o atât în câmpia Dunării, cât și în munții și pădurile din Nordul și Vestul Transilvaniei. E aceeași situație ca aceea a numelui Cumanilor, folosit pentru Pecenegi, mai ales că avem și echivalența: Blachi, *adică* păstori ai Romanilor.

De altfel, înainte de a examina mai de aproape temeiurile nouă pe care cercetările linguistice și istorice din ultima vreme le aduc acestei interpretări, trebue să facem aci o observație pe care n'am întâlnit-o sub această formă în studiile foarte amănunțite ce au fost consacrate pasajelor amintite mai sus. Cronicele derivate din vechile *Gesta* ale Sf. Ladislau, printre care se află și aceea a Anonimului, încep povestirea « faptelor Ungurilor », cu ieșirea lor din stepă și năvălirea în pusta dunăreană, sub conducerea lui Almus, pe urmă a lui Arpad.

Celelalte cronice, redactate mai târziu, vor să învechească blazonul regilor Ungariei și își încep relațiunea tocmai dela năvălirea Hunilor în veacul al V-lea și dela stăpânirea lui Atila, strămoș depărtat, poate și izvor de drept pentru pretențiile de expansiune teritorială ale regilor Ungariei medievale. Așa începe extrasul ce ni s'a păstrat, al cronicei lui Simon de Kéza. Este însă demn de remarcat *faptul că atât într'un ciclu cât și în celălalt, fie că istoria Ungurilor începe cu Arpad, fie că se urcă până la Atila, Vlahii și păstorii Romanilor sunt amintiți printre neamurile întâlnite aci de cuceritori, atât în câmpia Panoniei, cât și în munții Ardealului* [1]. Această mențiune nu mai e deci o simplă confuzie a unui cronicar, care transpune denumirile și împrejurările vremii sale în povestirea unui trecut mai depărtat. *E o tradiție istorică temeinică ce stăpânește deopotrivă două grupuri distincte de izvoare, provenite din arhetipuri deosebite și în care laturea esențială nu e data — epoca lui Arpad sau aceea a lui Atila — ci faptul priorității poporului român în regiunile care au ajuns pe urmă sub stăpânire maghiară.* Dacă putem trage această concluzie ce ne pare nediscutabilă, pentru mențiunea Ro-

[1]) Simon de Keza, *Chronicon Hungaricum*, ed. Popa-Lisseanu, p. 32: *Blackis qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia*; p. 37: *Zaculi... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt.*

mânilor ca popor în vechile cronice ungurești, putem de asemenea să dăm crezare și acelei despre existența unor state românești.

III

TEMEIURI NOUĂ LINGUISTICE ŞI ISTORICE ALE TRADIŢIEI ANONIMULUI

Cercetările din ultimele două decenii au adus într'adevăr însemnate contribuții studiului acestei probleme.

Nu voiu stărui prea mult asupra argumentelor din domeniul filologiei și al linguisticei. Acele adunate de filologul maghiar, d-l I. Melich, în sprijinul autenticității cronicei Anonimului, au fost rezumate, pentru cercetătorii necunoscători ai limbii ungurești, într'un articol al d-lui V. Motogna, apărut mai de mult în *Revista Istorică;* Nicolae Iorga i-a adăugat, după obiceiul său în asemenea cazuri, note proprii, adesea însoțite de puncte de întrebare și de exclamație. Influența bulgară ce se desprinde din unele pasaje ale cronicei, d-l Melich o regăsește până și în numele de persoane și de localități. « Aceste nume, scrie d-sa, arată că aici a existat o cultură bulgaro-turcească, a cărei influență s'a prelungit și după așezarea ungurească » [1]. Dacă se poate lua în considerare etimologia *Kagan* — Kachan—Kaan—*Kean*, care dă numelui acestui stăpânitor înțelesul unui titlu, care a fost într'adevăr folosit de neamurile turcești, celelalte încercări sunt mult mai contestabile, ajungând între altele, la teza absurdă că numele de râuri din vestul Transilvaniei sunt nume dacice... în limba maghiară și că numai prin intermediul ei au ajuns în limba română! E probabil că din aceste lucrări ale d-lui Melich s'a inspirat de curând d-l Horvath în istoria sa a Ardealului, afirmând că Ungurii au întâlnit în Ardeal o populație bulgară [2]).

De fapt, nu poate fi vorba decât de o influență politică în regiunea dintre Tisa și Dunăre și în Banatul de astăzi, nu

[1]) V. Motogna, *Anonymus in istoriografia ungurească mai nouă*, în Rev. Istorică, XIII, 1927, p. 365.

[2]) *Die Geschichte Siebenbürgens*, Danubia, 1943, p. 10.

însă în Ardealul propriu zis, la marginea căruia Românul Gelu domnea peste Vlahi și Slavi. Pentru aceste din urmă împrejurări, avem însă neîndoioase temeiuri de ordin filologic și linguistic.

Recentele studii ale distinsului specialist în limbi slave al Universității din Cluj-Sibiu, d-l E. Petrovici, au arătat că limba română din Nord-Vestul Ardealului păstrează urmele unui dialect slav deosebit, apropiat prin structura sa de limba bulgară, dar înfățișând particularități ce se regăsesc în masivul nordic al Carpaților. « Palatalizarea dentalelor nu există, precizează d-sa, afară de excepții neînsemnate, la Slavii balcanici și nici la Aromâni, Meglenoromâni și Istroromâni. Traiul în comun, simbioza Românilor cu Slavii, care a dus la romanizarea completă a acelor Slavi, care aveau în limba lor palatalizarea dentalelor, a avut loc aci în Nord-Vest, cât mai aproape de teritoriul linguistic slovac — probabil mult mai întins în vechime ca astăzi... Slavii lui Gelou și Menumorut, putem să-i numim Daco-Slavi, formau legătura dintre strămoșii Slovacilor și acei Slavi, care parte s'au romanizat prin sudul Transilvaniei și Muntenia, parte au pus baza poporului bulgar de mai târziu la Sud de Dunăre » [1]). Astfel spusele Anonimului află o confirmare în cercetările linguistice. « Totuși, adaugă aiurea d-l E. Petrovici, Slavii nu s'au putut menținea mult timp după secolul al X-lea în Transilvania. Documentele cele mai vechi ungurești nu amintesc de vreo populație slavă în Transilvania în secolele XI, XII, XIII. E adevărat că anonimul notar al regelui Bela, care a trăit în secolul al XII-lea, spune că la venirea Ungurilor erau în Transilvania Români și Slavi... Dacă e adevărat că Anonimul a proiectat în trecut situația etnografică din epoca în care trăia, atunci putem admite că în secolul al XII-lea mai erau în Transilvania Slavi amestecați cu Români. E însă tot așa de posibil, ca Anonimul să știe despre existența Slavilor din Transilvania numai din tradiția istorică, fără ca pe vremea lui să mai fie Slavi. In cazul acesta din urmă istoricii moderni proiectează o situație etnografică

[1]) *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în Transilvania, 73, 1942, p. 154—155.

mai veche, din secolul al X-lea sau al XI-lea, asupra unei epoci mai recente (sec. al XII-lea). Că în secolul al XII-lea nu mai erau Slavi în Transilvania, se dovedeşte şi prin faptul că Saşii, veniţi în cursul acestui veac, n'au niciun element slav primit direct dela Slavi, ci numai prin intermediul Românilor sau Ungurilor » [1]).

Astfel se lămureşte şi originea slavă a toponimiei din întregul cuprins al Ardealului. Pentru unele nume de râuri sau de localităţi, Românii au păstrat forma slavă: *Bălgradul*, *Târnavele*, *Cernavoda*, pe când Ungurii le-au tradus în limba lor. E încă o confirmare a relaţiunii Anonimului, deoarece, dacă Românii n'ar fi fost înaintea Maghiarilor în Transilvania, ei n'ar fi luat nume topice dela Slavii în curs de dispariţie, ci ar fi folosit traducerile ungureşti, denumirile folosite în limba oficială a stăpânilor ţării [2]).

Rezultatele cercetărilor « daco-slave » ale d-lui E. Petrovici, se alătură astfel de acele ale învăţatului romanist, d-l E. Gamillscheg, care a ajuns de asemenea la concluzia că a existat un nucleu linguistic *(Kerngebiet)* al neamului românesc în regiunea Munţilor Apuseni din Transilvania. Am mai avut prilejul să constatăm că acest fapt linguistic: expansiunea din aceste vechi centre din părţile de apus şi miazăzi ale Ardealului spre Oltenia şi regiunea de dealuri a Munteniei — teză esenţială a studiilor mai nouă — coincide cu vechea tradiţie a « descălecatului » politic din munţi, care aşează tot în Ardeal leagănul formaţiunilor politice româneşti la nordul Dunării. Tocmai aceasta o învederează şi cronica Anonimului.

E adevărat că mai este şi o altă interpretare, susţinută încă de unii cercetători. Am amintit părerea lui Nicolae Iorga, că personajele cronicei, ale căror nume nu se mai întâlnesc în alte izvoare, ar fi doar proiectări în trecut ale unor nume de localităţi din vremea autorului. Astfel « Menumorut » ar fi o deformare din Maramureş, sau Gelou al « Giulei », devenită mai târziu Alba Iulia. Aceeaşi explicaţie

[1]) *Continuitatea daco-română şi Slavii*, *ibid.*, 73, 1942, p. 12 a extrasului.

[2]) Cf. *Problema continuităţii Românilor în Dacia*, Bibl. « Astra », nr. 27, Sibiu, 1943, p. 14—15 şi *Daco-Slava*, în Dacoromania, X, II, 1943, p. 267 şi urm.

o încearcă și studiul d-lui E. M o ó r, care, reluând vechea atitudine critică, contestă orice valoare istorică scrierii Notarului; el recunoaște însă că « această cronică e un monument interesant de erudiție medievală; în ea se face, după știința mea, întâia încercare de a reconstrui pe temeiul unor nume de localități, colonizarea unei țări și istoria ei politică. Că această încercare n'a isbutit decât prea puțin, e dela sine înțeles; dar indiferent de aceasta, scrierea istorică este de mare preț pentru cunoașterea împrejurărilor etnografice ale Ungariei în timpul redactării cronicei; acestea au fost anume transpuse în trecut de cronicar, care cunoaște foarte bine geografia țării » [1]). Astfel numele lui Gelou n'ar fi decât personificarea localității Gilăul, ung. *Gyalú;* Morout e derivat din *Maroutlak* în Bihor, Glad din *Galád* în Timiș, Salanus din *Zalán Kemény* lângă Dunăre. *Loborcy* e un nume de râu, *Zobor* acel al unui munte din regiunea Nitra [2]). Intemeindu-se pe aceste etimologii, N. D r ă g a n u văzuse în Gilăul de lângă Cluj, o deformare românească a unui *D'elou, D'ilău* slav, în înțelesul de deal sau munte. « Numele unguresc, Gyalu, scria în această privință V. B o g r e a, e evident, rom. *Dealu* (pron. Gĭalu), iar hărțile mai vechi indică de fapt acolo un « Dealu-Mare »: adio, Gelu ! » [3]). Tot astfel și Glad n'ar fi decât o cetate din Torontal, după cum Ohtum, identificat cu numele unguresc Ajton, e atestat în mai multe locuri din Caraș-Severin și lângă Arad.

Dar toate aceste etimologii de nume de persoane derivate din nume topice, sunt în vădită contrazicere cu regula stabilită mai de mult, care socotește că în Ungaria « partea cea mai mare a numelor de localități s'a născut din nume de persoană și din cuvinte de acelea, care caracterizează terenul și regiunea » [4]). Ar fi deci logic să căutăm și în numele de localități, din care s'ar fi inspirat Anonimul pentru a denumi personajele, ale căror isprăvi le povestește, numele unor figuri

[1]) *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Staatsgrenze,* în Ung. Jahrbücher, IX, 1929, p. 63.

[2]) Cf. N. D r ă g a n u, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei,* Acad. Română, *Studii și Cercetări,* XXI, 1933, p. 12 și urm.

[3]) *Dacoromania,* I, p. 219, cf. D r ă g a n u, *ibid.,* p. 430.

[4]) F r. P e s t y apud D r ă g a n u, *ibid.,* p. 38.

istorice reale, care și-au lăsat în modul acesta pecetea pe harta țării. Dar atunci întreaga problemă se răstoarnă, iar argumentul toponimic, departe de a slăbi tradiția istorică și a contribui la discreditarea Notarului, ar putea dimpotrivă să-i sporească autoritatea, deoarece la temelia lui s'ar găsi împrejurări din domeniul istoriei. In cele din urmă, o scriere de acest gen își află cele mai bune temeiuri tot în faptele și datele istorice.

* * *

La argumentele de ordin filologic și linguistic, amintite mai sus, se suprapune într'adevăr o particularitate de ordin religios și cultural a vieții Românilor din Transilvania. Intr'un studiu asupra literaturii slavo-române la sfârșitul Evului Mediu, d-l Panaitescu observase că «e mai întâiu de considerat faptul că liturghia slavă a existat la toți Românii, nu numai în principatele Munteniei și Moldovei, dar și în Transilvania și în general la Românii din Ungaria. Această unitate de rit slav la toți Românii impune ideea că adoptarea liturghiei slave e anterioară cuceririi Ardealului de către Unguri, ea datează dintr'o vreme în care Românii trăiau în mici principate libere, căci această mare reformă religioasă nu s'ar fi putut produce sub scutul coroanei apostolice a Sf. Ștefan» [1]). Și aceste împrejurări ne duc în mod logic la încheierea că trebue să fi fost în secolul al X-lea și al XI-lea, epocă de expansiune a liturghiei slave, care tocmai atunci pătrundea în Rusia, state în care Români și Slavi trăiau amestecați, în desvoltarea procesului de românizare a clasei conducătoare, ce își pierdea tot mai mult conștiința originii slave. Au rămas ca o moștenire sigură a epocii descrise de cronica Anonimului, termenii din limbă care arată ierarhia bisericească sau liturghia, noțiuni ce presupun în mod evident o autoritate de stat, o organizare politică; ele nu pot fi în niciun caz caracteristice unei populații de păstori nomazi, rătăcind pe drumuri ocolite, de munte.

[1]) *La littérature slavo-roumaine et son importance pour l'hist. des littératures slaves*, Praha, 1931, p. 2.

De asemenea, pictura celor mai vechi biserici româneşti din Ardeal, arată inscripţii în limbă slavă, care vădesc aceeaşi influenţă. Dar în aceste picturi dela începutul veacului al XV-lea se mai zăresc şi chipuri de sfinţi maghiari, ca acel al regelui Ladislau, craiul Laslău al tradiţiei noastre istorice, ceea ce ne transpune iarăşi în mediul descris de cronica Anonimului. Toată această cultură slavo-română în Ardeal e în directă legătură cu împrejurările amintite de el.

Dar înafară de asemenea împrejurări, ce păstrează mai degrabă o atmosferă decât confirmă un fapt, sunt şi relaţiuni mult mai precise. Unele anacronisme se pot lămuri, dacă le apropiem de situaţii şi evenimente mai recente. Astfel, în numele localităţilor amintite în cap. XLIV — luptele împotriva lui Glad — Nicolae Iorga recunoscuse o urmă a bătăliilor între Unguri şi Bizantini, în epoca Comnenilor [1]). Putem preciza mai bine această identificare: luptele ce se dau între Mureş şi Tisa, pe teritoriul Banatului, în valea Timişului şi lângă cetatea « Horom » sau Haram pe Dunăre, se potrivesc întocmai cu expediţia lui Ioan al II-lea Comnenul din 1124, în care aceeaşi cetate a avut un rost deosebit [2]). Iar invazia « până în Macedonia şi Grecia », ca şi războiul cu ducele Bulgariei Salanus (cap. XXXIX), în care acesta fuge la Belgrad, amintesc năvălirea din acelaşi an a armatei regelui Ungariei, Ştefan al II-lea, până la Niş, Sofia şi Filipopoli, cucerind Belgradul şi Braničevo.

Iorga lămurea confuzia pe care o face Anonimul între Greci şi Bulgari, aşezând pe « ducele Bulgariei » în dependinţa « împăratului Grecilor », ca o influenţă a situaţiei politice din vremea Asăneştilor, la începutul veacului al XIII-lea: numai ei şi-ar fi zis « împăraţi ai Bulgarilor şi Grecilor », ceea ce de fapt nu este exact, acest titlu fiind folosit şi înainte de ei, de ţarul Simeon [3]). El uitase însă că după cucerirea Bulgariei de către împăratul bizantin Vasile al II-lea, care

---

[1]) N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises*, Acad. Roumaine, *Bullet. hist. IX, p.* 211.

[3]) F. Chalandon, *Les Comnène*, II, Paris 1912, p. 59.

[2]) *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 30. Cf. D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 126.

s'a încheiat la 1018 — pare-se cu ajutor unguresc [1]), — imperiul bizantin a organizat o provincie sau themă a Bulgariei, cu reşedinţa la Skoplie, în fruntea căreia se afla un *duce* (δούξ). Impărţirea teritoriului recucerit până la Dunăre în două theme: Paristrion sau Paradunavon, la răsărit, şi Bulgaria la apus, a dăinuit aproape un secol şi jumătate, dela 1018 la 1153, când Manuil I Comnenul înfiinţă un nou ducat la graniţa Ungariei, cuprinzând oraşele Braničevo, Belgrad şi Niš [2]). Faptul că « ducele Bulgariei » pomenit de notarul regelui Bela se apără în cetatea Belgrad împotriva năvălirii maghiare, e un nou argument pentru datarea cronicei din timpul lui Bela al II-lea, căci mai târziu autorul ei ar fi avut cunoştinţă de un alt « duce », la hotarul de miazăzi al regatului maghiar, decât de acel al « Bulgariei ». Pentru întâia jumătate a veacului al XII-lea, « ducele Bulgariei », subordonat împăratului Grecilor — adică celui bizantin — era însă o realitate istorică; ea nu se potriveşte de sigur cu epoca mai depărtată a cuceririi Panoniei, dar cu lumea în care Anonimul îşi culegea unele elemente de informaţie.

D-l Bănescu a dat de curând o listă de 15 Katepani sau duci ai themei Bulgariei, cei mai mulţi din veacul al XI-lea. Niciunul din numele înşirate aci nu prezintă o asemănare izbitoare cu acel al lui « Salanus » din cronica Anonimului [3]). E de văzut însă dacă acest nume, pe care unii cercetători îl apropie de localitatea Zalánkemény între Tisa şi Dunăre (în limba slavă *Slankamen* (piatra sării), nu e o aluzie la vreo funcţiune specială a ducelui bizantin dela graniţă, în legătură cu negoţul sării, care se făcea din Ardeal tocmai spre aceste părţi; mai sus pe Tisa, *Szolnok* sau *Solnic* are acelaşi înţeles, *solĭ* reprezentând în limbile slave sarea [4]).

---

[1]) Cf. G. Fejér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten*, Budapest, 1921, p. 154 şi urm.

[2]) N. Bănescu, *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradunavon) şi Bulgaria*, An. Acad. Rom., *Mem. Secţ. ist.*, s. 3, XXVI, 1943, p. 66.

[3]) Cf. totuşi un Mihail Saronites la 1072, Bănescu, *ibid.*, p. 79. Ungurii luaseră Belgradul şi la 1064, Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, p. 241.

[4]) Cf. Gr. Nandriş, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, Slavonic Review, XVIII, 1939, p. 144. Cf. V. Motogna, *Istoria veche a Românilor*, p. 74—75.

Se ştie că într'o vreme apropiată de venirea Maghiarilor în Panonia, regele german Arnulf, în luptă cu Moravii lui Svatopluk, obținuse dela Bulgari, la cari trimisese o solie diplomatică, să nu mai vândă sare dușmanilor săi. Suntem îndreptățiți să credem că această sare venea din Transilvania, unde o știe și Anonimul, coborînd pe Mureș în jos, pentru a urma apoi cursul Tisei și al Dunării [1]). De aci fără îndoială și « piatra sării » la confluența celor două mari râuri și poate chiar numele ducelui dela hotar, care va fi moștenit, sub Bizantini, atribuțiile înaintașilor săi bulgari.

Că stăpânirea acestora se întinsese până în valea Tisei, o dovedește între altele stâlpul de marmoră, cu inscripția ce amintește sfârșitul tarkanului Onegavon în apele Tisei, în zilele khaganului Omurtag (815—827), urmașul lui Krum [2]). Pare într'adevăr aproape sigur că în perioada de apogeu a nouei stăpâniri turco-bulgare în Peninsula Balcanilor, mai ales după ce rămășițele Avarilor au fost sdrobite în Panonia de Carol cel Mare, influența militară și politică a Khaganului, care își supusese pe Slavii din Balcani, s'a întins și peste « Bulgaria de dincolo de Dunăre », amintită de izvoarele bizantine ale vremii. Ea se poate localiza în regiunea Bugeacului, la Nord de gurile Dunării, ținutul unde au poposit cuceritorii, înainte de a trece pe teritoriul imperiului de răsărit [3]), dar a putut cuprinde și părți ale Banatului, sau chiar ale Olteniei și Munteniei.

Este în orice caz o tendință, în lucrările mai nouă de istoria Românilor, să se admită ceea ce Nicolae Iorga contesta atât de stăruitor împotriva părerilor lui Xenopol și Onciul: stăpânirea bulgară peste ținuturile locuite de Români la nordul Dunării în veacul al IX-lea, sau, mai precis, între sfârșitul imperiului avar în Panonia și năvălirea maghiară (796—896).

Pentru acest răstimp se poate considera că nu e lipsită de temeiu aluzia pe care Anonimul o face în cap. XII al

[1]) A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea*, p. 66 şi urm.
[2]) *Ibid.*, p. 64—65. Textul inscripţiei în Kalinka, *Antike Denkmäler aus Bulgarien*, Wien, 1896, col. 77—78.
[3]) Cf. G. I. Brătianu, *« Bulgaria de dincolo de Dunăre » în izvoarele bizantine*, în Omagiu lui Ioan Lupaş, Bucureşti. 1943. p. 127 şi urm.

operei sale, la « marele Kean », strămoşul ducelui Salanus, care ar fi ocupat regiunea dintre Tisa şi Dunăre până la hotarul Rutenilor, după moartea regelui Atila, aşezând acolo « Slavi din Bulgaria ». Aci e de sigur vorba de expansiunea Bulgarilor, sub hanii lor Krum şi Omurtag, la începutul veacului al IX-lea, care i-a adus la un moment dat în contact nemijlocit cu Francii carolingieni şi cu Moravii [1]).

Iorga avea însă dreptate când socotea că stăpânirea hanilor bulgari nu poate fi înţeleasă în forma modernă a unei anexiuni teritoriale. S'a discutat, nu de mult, de istoricii bulgari, dacă ei au lăsat Slavilor din Balcani o autonomie oarecare în văile lor, considerându-i federaţi sau aliaţi. Impresia ce o culegem din izvoare, arată din acest punct de vedere un regim mai aspru. Dar « dincolo de Dunăre » şi mai ales în ţinuturi mai depărtate ca acelea din valea Tisei şi marginile de apus ale Ardealului, era firesc să se păstreze o legătură de dependinţă mai puţin strânsă. Existenţa unor voivodate, ce ar corespunde « ducatelor » indigene ale Anonimului, este în domeniul posibilităţilor: iată deci un temeiu istoric îndeajuns de puternic pentru ducatele lui *Morut* (Moravul), strămoşul lui Menumorut; *Glad*, ieşit « din cetatea Vidinului » şi *Salanus*, coborîtor din marele « Kean ».

Alta este situaţia « Ultrasilvaniei » din cronică, unde nu se arată, prin nicio aluzie măcar, vreo urmă a unei legături cu imperiul bulgar. Am văzut mai sus că scrierea împăratului Constantin Porfirogenetul socoteşte, între posesiunile maghiare din Panonia şi regiunea ocupată de Pecenegi la răsărit şi miazăzi de Carpaţi, o cale de patru zile. Era deci la mijloc o întindere geografică, ce nu se afla la acea dată — în jurul anului 950 — nici sub stăpânirea unora, nici a celorlalţi.

Fără a recurge la textele armeneşti recent comentate de d-l A. Decei, în care pasajele ce amintesc de « ţara necunoscută, căreia îi zice Balak' », pot fi interpolări târzii, nu e mai puţin adevărat că rămâne loc aci pentru o alcătuire de stat deosebită.

[1]) V. Motogna, *Istoria veche a Românilor*, p. 74 şi urm.; A. Decei, *op. cit.*, p. 62 şi urm.

O indicație în această privință o constitue cele două texte musulmane, comentate nu de mult de învățatul orientalist V. Minorsky și semnalate la noi de d-l A. Decei. E vorba de geografia universală intitulată *Hudûd-al'-Ālam* «Hotarele lumii»), scrisă în Afganistan la 982 și de scrierea persană a lui Gardîzî, «podoaba istoriilor», încheiată un veac mai târziu, la 1094, în Nord-Estul Persiei [1]). Aceste două izvoare, descriind așezările popoarelor turcești, între care numără pe Maghiari, amintesc două popoare creștine, vecine cu aceștia și care se numesc V.n.nd.r. și Mirvât, după «Hotarele lumii», sau N.dr.r. și M.r.dât, după Gardîzî. După geograful afgan, țara locuită de Madjghari se mărginește la răsărit cu munți, la apus și miazănoapte cu ținuturi locuite de Rûs, la miazăzi cu neamul creștin V.n.nd.r., cari sunt oameni slabi și sărmani, lipsiți de averi. Mirvât sunt vecini cu munții V.n.nd.r. și se întind dela ei până în țara Pecenegilor și la Marea Neagră. Descrierea geografului persan dela sfârșitul secolului al XI-lea, e mai amănunțită: «Țara lor, scrie el despre Madjgharî, este aproape de marea Rûm, spre care curg două mari râuri, iar Madjgharî trăiesc între aceste două râuri, iar când vine iarna, cei ce se depărtaseră se întorc spre acest râu și petrec iarna acolo. Ei sunt pescari și se hrănesc cu pește. (In ce privește) fluviul care e la stânga lor (trebue să spunem că) în direcția Slavilor e un neam din Rûm (ai cărui membri) sunt creștini. (Sunt) numiți N.nd.r. Ei sunt mai numeroși, dar mai slabi decât Madjgharî. Dintre cele două râuri mai sus numite, unul se cheamă Atil, iar cellalt Dûba, iar când Madjgharî stau pe țărm, ei văd pe N.nd.rieni. Deasupra (sau: dedesubtul) acestora, pe malul râului este un munte mare și o apă izvorește (din el) și curge pe povârnișul său. In dosul acestui munte aflăm un neam creștin numit M. rdât».

S'au încercat multe identificări cu privire la aceste nume ciudate de țări și de popoare. Totuși s'a ajuns la un oarecare

[1]) V. Minorsky, *Hudud-al-Alam*, Gibb Memorial Series, London, 1938 și *Une nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle*, în Nouvelle Revue de Hongrie, LVI, 1937, p. 305 și urm. A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi*, în Omagiu fraților Al. și I. Lapedatu, București, 1936, p. 877 și urm.

acord asupra faptului că *Dûba* nu e decât *Dûna*, adică Dunărea, iar poporul creştin Mirvat sau M.rdat ar fi Moravii (Morvák în limba maghiară), acei cari sub Svatopluk se opuneau la sfârşitul secolului al IX-lea Maghiarilor, la trecerea lor în Panonia. Rămâne neamul cu acest nume atât de ciudat: N.nd.r. sau V.n.nd.r., aşezat între Slavi şi Maghiari, de-a-lungul Dunării şi la poalele unor munţi, care nu pot fi decât Carpaţii [1]).

Şi în această privinţă s'au făcut mai multe ipoteze: că ar fi Onogundurii sau Onogurii, neam de Bulgari creştini, al căror nume nu se mai pomeneşte însă după năvălirea Bulgarilor, sau că, sub aceste iniţiale misterioase, ar fi să se înţeleagă poporul român, originar din Rûm (dela Roma) şi creştin, dar desemnat aci de numele unei căpetenii necunoscute, sau al vreunei clase stăpânitoare. Pentru d-l H. Grégoire aceste iniţiale se pot interpreta prin Βάγγαρ sau *Vangari* — deci Unguri, sau mai de grabă prin *Nandar* sau *Nandarin*, locuitori din regiunea Adrianopolului, evacuaţi în anul 813 de hanul Krum şi mutaţi « dincolo de Dunăre », unde rămân până ce se pot întoarce pe teritoriul imperiului în 836 [1]). In orice caz, caracteristicile lor se pot rezuma astfel, după cum o face într'un studiu mai nou, învăţatul belgian:

« Poporul sau populaţia de care e vorba, scrie d-sa în această privinţă, va trebui să răspundă unor semnalamente foarte complete:

1. Sunt Bizantini (un neam din Rum).
2. Aceşti Bizantini locuesc lângă râul care este hotarul apusean al Maghiarilor: Dunărea.
3. Sunt mai numeroşi decât Maghiarii.
4. Sunt mai slabi decât ei şi săraci.
5. Sunt creştini.
6. Locuesc lângă un munte (foarte probabil Carpaţii).

---

[1]) Cf. G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, ed. 2, Bucureşti, 1942, p. 135 şi urm.

[2]) H. Grégoire în *Byzantion*, XII, 1937, p. 645—650; *Le nom et l'origin. des Hongrois*, în Zeitischr, der deutschen morgenländ. Gesellschaft, T. 91, 1937, pe 630—642.

7. De cealaltă parte a muntelui, vecinii lor sunt Mirvat sau Moravii... » [1]).

Să comparăm acum aceste trăsături caracteristice ale vecinilor Maghiarilor cu acele ce le aflăm în descrierea Anonimului. Şi aci e vorba de un popor de sigur numeros, dar rău înarmat « neavând decât arcuri şi săgeţi », Vlahii şi Slavii lui Gelu, cari nu se pot opune armamentului şi tacticei de războiu superioare a cuceritorilor. Şi ei sunt vecini cu ducatul lui Menumorut, coborîtor din Morut, care poate fi Moravul şi locuesc la poalele Munţilor Apuseni, prin cari curg destule râuri spre câmpia Tisei, ce se întinde până la Dunăre. Menţiunea din izvoarele musulmane a acestui popor cu nume nedefinit, — care ar putea fi al unei clase războinice conducătoare, în acest caz pribegii Adrianiţi din imperiul bizantin — se intercalează, cronologic, între descrierea Porfirogenetului dela jumătatea veacului al X-lea şi acea a Notarului Anonim dela mijlocul secolului al XII-lea. Ea se referă însă, spre deosebire de ele, la perioada *înainte* de trecerea Maghiarilor în Panonia, în care se mai aflau în Atelkuzu, ţara dintre râuri, de unde nu-i izgoniseră încă Pecenegii; dacă aceşti N.nd.r. sau Nandarieni sunt într'adevăr Adrianiţii transplantaţi de Krum la nordul Dunării, atunci relaţiunea din izvoarele musulmane, dela sfârşitul secolului al X-lea şi al XI-lea, priveşte împrejurări şi evenimente din primele decenii ale veacului al IX-lea. Asemănările ce le prezintă cu descrierea Anonimului regelui Bela, fac însă mai verosimile împrejurările, amintite de acesta, pentru o vreme ceva mai târzie, pe care rămâne să o determinăm.

IV.

VOIVODATUL ARDEALULUI

Când s'a produs şi sub ce formă întâia năvălire a Ungurilor în Ardeal?

Logica însăşi a evenimentelor ce ne sunt cunoscute, ne arată un termen ce nu-l putem depăşi. In prima perioadă a

[1]) H. Grégoire, *L'habitat primitif des Magyars*, în Byzantion, XIII, 1938, p. 267 şi urm.

aşezării lor în Panonia, ei sunt într'adevăr ocupaţi cu expediţii continue de pradă spre miazăzi şi apus, dela 899, când apar întâia oară în valea Padului, până la 955, când îi opreşte în sfârşit armata lui Otto I pe ţărmurile râului Lech. Dela această dată drumul lor spre apus se închide; doar spre Sud-Est, în Peninsula Balcanică se mai îndreaptă năvălirile lor, odinioară atât de temute în toată Europa.

De altă parte, întâile menţiuni precise ale unei stăpâniri maghiare în Ardeal sunt târzii. «Istoriografia vorbeşte de întemeierea unei episcopii transilvănene la Apulum (Alba-Iulia) în anul 1003, după cucerirea ţării. Nici una nici alta nu sunt serios dovedite»[1]). Cel dintâiu *episcopus Ultrasilvanus* apare de abia un secol mai târziu, la 1103, iar la 1113 e vorba de cel dintâi înalt demnitar pentru cârmuirea acestei regiuni: *Mercurius princeps Ultrasilvanus*. Intâia menţiune documentară a unor drepturi de vamă asupra sării în Ardeal e din 1075, cu privire la Turda, iar unele acte de danie regale se pot urmări până sub domnia lui Bela I, între 1061 şi 1063 [2]).

Perioada de pătrundere în partea de Nord-Vest a Ardealului, se poate deci statornici între aceste date: către 950, Constantin Porfirogenetul află încă un teritoriu nesupus stăpânirii maghiare, între hotarul ei şi regiunea ocupată de Pecenegi, iar în a doua jumătate a veacului al XI-lea încep întâile dovezi ale unei stăpâniri efective a Maghiarilor în Ardealul de Vest.

Pare deci foarte probabil că sub Ştefan I, odată cu trecerea la creştinism şi consolidarea organizaţiei de stat, să fi început şi acţiunea de expansiune spre răsărit, în avântul proaspăt al răspândirii credinţei creştine apusene, printre popoarele dela această margine a noului regat. De altfel, sub el s'ar fi produs şi rivalitatea cu acel Gyula sau Giula, urmaşul legendarului Tuhutum, care ar fi rămas păgân şi ar fi atras asupra sa mânia regelui Ştefan [3]). Unii cercetători presupun că e o confuzie între acest stăpânitor *maghiar* din Ardeal şi ducele *român (quidam Blacus)* Gelu, şi că în realitate ar fi vorba

[1]) H. Schönebaum, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens*, în Leipziger Vierteljahrschr. för Sudosteuropa, I, 1937, p. 42.

[2]) Cf. *ibid.*, p. 15 şi urm.

[3]) In care unii au văzut doar titlul pomenit de Porfirogenetul: *gylas*. Cf. A. Decei, *Românii din veacul al XI-lea până în al XIII-lea*, p. 83 şi urm.

de un voivod român cu numele Giula sau Jula, pe care Anonimul, făcând din el două personalități, l-ar fi așezat în același timp în vremea lui Arpad, ca stăpânitor «vlah» în Ardealul de Nord-Vest, și în timpul lui Ștefan, ca un principe ungur răsculat împotriva autorității regelui [1]). Deși este o oarecare potrivire sau asemănare de nume, totuși o asemenea confuzie ne pare puțin probabilă. E foarte limpede în povestirea Anonimului noțiunea graniței între Ungaria și Ardeal, la poarta Meseșului, și acea că pătrunderea dincolo de această întărire de hotar *(gyepü)* s'a făcut din inițiativa unei căpetenii, și nu din ordinul stăpânitorului suprem al triburilor maghiare.

Procesul e de altfel identic cu acel ce se petrece mai la Sud, în Banat: Glad, învins, are totuși ca urmaș pe Ohtum sau Ahtum, și de abia sub domnia lui Ștefan I, *Vita major Sancti Gerhardi* știe de cucerirea țării lui, aflată sub influență *ortodoxă* dela Vidin, de către un comandant de oaste al regelui Ungariei, care preface numele cetății *Morisena* de pe Mureș în *Csánad* [2]).

In aceste izvoare vechi ale istoriografiei ungurești, trăiește deci amintirea unui proces istoric în două etape: o primă pătrundere din inițiativa unor căpetenii izolate, în spre Banat și Ardealul de Nord-Vest, care, după unele date arheologice [3]), nu ar fi imposibilă dela sfârșitul secolului al X-lea. Iar în primele două decenii ale veacului următor, consolidarea pătrunderii prin supunerea acestor căpetenii de către întemeietorul și unificatorul regatului, Sf. Ștefan însuși. Dar cu aceasta, cucerirea propriu zisă a Ardealului e de abia la începutul ei: dovadă cunoștințele atât de sumare ale Anonimului, un secol și jumătate în urmă, asupra «țării Ultrasilvane» și concesiunile făcute, în părțile de miazăzi și răsărit, coloniilor străine de «Flandrenses» — Sașii de mai târziu — sau ordinului Cavalerilor teutonici. Organizarea în comitate, către care tinde administrația regatului în perioada consoli-

[1]) V. Motogna, *Când și dela cine au cuprins Ungurii Ardealul?*, Dej, 1931, p. 11 și urm. Cf. *Istoria veche a Românilor*, p. 82 și urm.

[2]) I. Lupaș, *Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. al XII—XVI*, extras din Anuarul Inst. de Ist. Națională, Cluj, VII, 1938, p. 22 și urm.

[3]) Comunicare a d-lui prof. Daicoviciu.

dării sale, se face acolo mult mai încet şi mai greu [1]): regiuni întregi rămân multă vreme sub oblăduirea unui demnitar deosebit, comitele Saşilor sau acel al Secuilor. Dar în special, constitue o trăsătură caracteristică existenţa unui voivodat al Transilvaniei, care ocupă un loc din cele mai înalte în ierarhia curţii regale şi se bucură de drepturi şi privilegii foarte întinse.

Asupra originii acestei funcţiuni s'au formulat în ultimii ani ipotezele cele mai deosebite. Istoriografia maghiară şi chiar cea săsească au văzut în acest demnitar doar o imitaţie, după modelul markgrafului de graniţă german. Instituţia nu are alt înţeles decât acea a Banatului de Severin sau a Banatului Croaţiei şi Slavoniei, la alte hotare ale regatului [2]); era necesară o concentrare de puteri şi de autoritate în mâinile unui reprezentant al regelui în ţinuturile de margine, mai des ameninţate de războaie şi năvăliri; ar fi vorba deci de o creaţiune specifică a organizării de stat ungureşti, investită de aceasta cu o misiune deosebită de strajă şi supraveghere la hotar.

Dar titlul de « Voivod » apare ca ceva neobişnuit şi de altă origine decât celelalte demnităţi conferite de regii Ungariei; s'a putut deci presupune o origine străină. Cel dintâi care poartă denumirea de *Vayvoda*, Leustachius, la 1176, pare a fi de obârşie italiană; el e pomenit cu prilejul unor danii în nordul Ardealului, răsplată a unor fapte de vitejie săvârşite de nobili unguri în Asia Mică, în rândurile armatei bizantine a lui Manuil Comnenul. Cum mărturia lui este invocată pentru proprietăţi hărăzite în Nordul Transilvaniei, e într'adevăr probabil că îşi exercita atribuţiile în aceeaşi regiune. « De unde însă, se întreba nu de mult autorul unui studiu întins şi amănunţit asupra organizării politice şi bisericeşti a Ardealului în perioada arpadiană, d-l H. Schönebaum, de unde denumirea funcţiunii? Să formulăm aci o ipoteză îndrăsneaţă. Leustachius, de neam italian, luptă alături de trupele împăratului Manuil I, e deci o luptă în care se află în serviciul armatei bizantine. Oare să fi avut

[1]) H. Schönebaum, *op. cit.*, p. 33 şi urm.
[2]) I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei*, Bibl. « Regele Ferdinand I », Cluj-Sibiu, XVII, 1944, p. 9 şi urm.

de acolo titlul de Βόεβοδος, pe care Bizantinii şi mai înainte l-au dat conducătorilor de oaste unguri? Nu ar fi oare cu putinţă ca să fi adus cu el acest titlu şi să fi fost aşezat, ca războinic încercat, aci în răsăritul primejduit? E oare atât de lipsit de probabilitate, ca titlul să fi fost conferit acum celui mai înalt demnitar regesc în Transilvania, tocmai pentrucă această ţară era încă în fapt, de cucerit? Astfel Voivodul în vechea accepţiune de conducător de oaste ar avea înţeles specific pentru cel mai înalt demnitar ardelean, anume că datoria lui era să se lupte pentru ţara lui. De sigur, sunt posibilităţi ca noţiunea de «Voivod» să fi fost împrumutată şi din altă parte, dar de una putem fi aproape siguri, anume că titlul nu este originar din Transilvania» [1]).

Ne e mai greu acum să fim tot atât de siguri în această privinţă. Ipoteza unei influenţe bizantine este ingenioasă; ea s'ar putea însă mai de grabă aplica într'un caz anumit titlului de duce *(dux)* sau *duca*, în limba locuitorilor din ţinutul prin care Maghiarii pătrund în Panonia, după cum scrie Anonimul în cap. XIII al cronicei sale [2]). Aci se poate presupune influenţa titlului bizantin de δούξ, pe care îl purtau guvernatorii militari ai themelor dela graniţă [3]). Acel de *voivod*, de origine slavă, poate însă tot atât de bine să fie originar din Transilvania, unde ne întâmpină, până la sfârşitul Evului Mediu, organizaţia sătească, sau de mici ţinuturi a cnejilor şi voivozilor români. Această instituţie, redusă la proporţii modeste, locale, tot mai mult încălcată de uzurpările, în drept şi în fapt, ale comiţilor regelui, nu mai era însă în epoca în care o cunoaştem mai bine, decât o umbră a ce putuse însemna odinioară. «Voivodul», ca reprezentant al regelui în Transilvania, cu puteri întinse, care l-au adus să râvnească în momente de criză ale istoriei ungureşti — sub Roland Borza sau Borş, la autonomie, iar sub Ladislau din acelaşi neam, la începutul veacului al XIV-lea, aproape la suveranitate deplină — ţine locul ducilor autonomi sau independenţi ai cronicei Notarului Anonim. E uşor de pre-

[1]) H. Schönebaum, *ibid.*, I, p. 37.
[2]) Ed. Popa-Lisseanu, p. 35.
[3]) V. mai sus, p. 25.

supus că fiind cârmuitori peste Români şi Slavi, titlul acestora să fi fost acel de voivod, pe care îl găsim în veacul al XIII-lea la căpeteniile Românilor din valea Oltului, pomenite de diploma lui Bela al IV-lea pentru Ioaniţi, din 1247 [1]). De altă parte, din diploma reginei Elisabeta pentru Românii din Bereg, dela 30 Septemvrie 1364, rezultă de asemenea că voivodatul, redus la proporţii locale, era totuşi o instituţie juridică şi administrativă, folosită de toţi Românii din Ungaria, şi că era de natură electivă, deosebindu-se astfel de organele politice şi administrative numite de regii unguri [2]). D-l M o g a, căruia i se datoreşte cel mai recent şi mai complet studiu al problemei, îşi formulează astfel concluziile: « voevodatul, departe de a fi o creaţie a regilor unguri, este o realitate politică străveche autohtonă în Transilvania, reprezentând la originea lui o ordine de drept şi o formă politică de stat româno-slavă » [3]).

Legătura cu tradiţia Anonimului se face astfel dela sine. « Chiar dacă Anonimul ar fi inventat pe Gelou ca erou eponim, adaugă d-l M o g a, un fapt rămâne totuşi de necontestat, anume că Românii şi Slavii din Transilvania aveau o organizaţiune politică-militară. Că Românii aveau rolul conducător, nu mai încape nicio îndoială « de vreme ce Anonimus arată pe ipoteticul Gelou ca fiind « quidam Blacus », deci Român » [4]). Termenul de « dux » folosit de cronicar, atunci când nu e indicat ca o denumire specifică, apare de altfel ca echivalentul latin al titlului slav de « voivod ». Incheierea generală la care ajunge studiul mai sus menţionat, trebue de asemenea reprodusă aci, pentrucă interesează de aproape propria noastră cercetare: « Voivodatul transilvan asemenea celorlalte voevodate româneşti, îşi trage originea din instituţia voevodală româno-slavă autohtonă, cuprinzând o ordine juridică şi socială cu totul deosebită de cea a Ungurilor descălecători şi de organizaţiunile de tip apusean, introduse de primii regi ai Ungariei în aceste părţi » [5]).

---

[1]) H. S c h ö n e b a u m, *op. cit.*, în *Leipziger Vierteljahrschrift*, II, 1938, p. 2 şi urm.
[2]) I. M o g a, *Voevodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 78 şi urm.
[3]) *Ibid.*, p. 42.
[4]) I. M o g a, *op. cit.*, p. 92.
[5]) *Ibid.*, p. 99.

A mai fost însă în această evoluție și o etapă intermediară, care trebue amintită pentru limpezirea deplină a problemei. Tradiția istorică a Anonimului arată foarte lămurit că formațiunile de stat autohtone ale Românilor din Ardeal au fost înlocuite la început de stăpâniri maghiare autonome, datorite inițiativei unor căpetenii de triburi, ale căror teritorii s'au integrat numai după decenii, în cuprinsul regatului Sf. Ştefan. Regatul Ungariei moștenea astfel, în acest ținut de margine, o îndoită tradiție de autonomie, pe care era ținut să o respecte. E deci foarte normal ca atât titlul, cât și atribuțiunile Voivodului Transilvaniei să fie aceleași ca ale stăpânitorilor pe care i-a înlocuit, nouă fiind doar dependința în care se afla față de rege. Nu trebue să uităm de asemenea că cea mai mare parte a țării « de dincolo de păduri » era încă de cucerit și că nu poate fi vorba de o consolidare reală a unei organizațiuni politice și administrative unguresti în Ardeal înainte de veacul al XIII-lea, sau chiar de năvălirea Tătarilor. Departe de a fi împrumutat dela o ierarhie militară sau de stat străină, titlul de voivod, care corespunde funcțiunii bizantine de duce al themei dela graniță, concentrând în mâinile sale puterile ostășești, administrative şi judecătorești, reprezintă în realitatea înregistrată de documente, tradiția istorică a Notarului Anonim. El supraviețuește în voivozii mărunți pe care îi regăsim și mai târziu în gospodăria locală a Transilvaniei, dar și în funcțiunea celui mai înalt demnitar regal al provinciei. Cum l-a definit atât de limpede d-l I. Lupaș, « între organizarea Voevodatului transilvan și a celui muntean și moldovan, nu era deosebire de esență, numai una de grad ». Era doar « singura deosebire, că nu putea să fie nici să se intituleze autocrat « singur stăpânitor », ci era în mai mare măsură dependent de Coroana ungară decât Domnii din sudul și răsăritul Carpaților, siliți și ei uneori de împrejurări, să încuviințeze acte de oportunitate politică, recunoscându-i o suzeranitate efemeră » [1]).

Dar cu atât mai logică e atunci presupunerea, care se află de altfel pe linia aceleiași tradiții istorice, în care descoperim

[1]) I. Lupaş, *Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, *ibid.*, p. 52.

tot mai multe elemente de realitate, că această moştenire a unei vechi organizări politice româneşti din Ardeal a fost dusă dincolo de munţi de acţiunea descălecării; identice în « esenţă » şi în origine, voivodatele « transalpine » ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei s'au deosebit « în grad » de acel transilvănean numai din împrejurările politice diferite, care le-au înlesnit dobândirea unei existenţe de stat independente, în înţelesul relativ al cuvântului, pentru epoca istorică şi regiunea geografică în care s'a putut desvolta.

O examinare a tradiţiei istorice despre voivodatele româneşti din Ardeal, ne duce astfel în mod logic, nu numai la confirmarea datelor ei, dar totdeodată şi la argumente nouă în favoarea acelei a descălecatului Ţării Româneşti şi a Moldovei.

INCHEIERE

Iată cum, după jumătate de secol de cercetări şi de îndoieli, în spiritul celei mai ascuţite critici a izvoarelor practicate de şcoala istorică a veacului trecut, ne întoarcem, în ce priveşte procesul de întemeiere şi desvoltare a statelor româneşti în Evul Mediu, la concepţia şi interpretarea lui A. D. Xenopol. Este o regulă a disciplinei noastre ca o lucrare, oricât de valoroasă, să fie repede depăşită de descoperiri nouă, de alte puncte de vedere care îi modifică argumentarea şi concluziile. Dar pe acest drum de continuă prefacere şi frământare a materiei istorice, de necontenită propăşire a cunoştinţelor, pot fi cotituri neprevăzute care sunt de fapt întoarceri. Un punct de vedere părăsit, o interpretare ce părea depăşită de lucrări mai nouă, pot totuşi recăpăta valoarea lor, când temeiuri nouă se adună ca să le confirme. Este atunci o datorie a istoricului şi chiar un comandament al conştiinţei sale, să recunoască dreptatea care a fost contestată înaintaşului şi să arate în ce măsură opera sa îşi recapătă valoarea, sau modul său de a vedea se potriveşte cu noua cercetare a împrejurărilor, descrise de el odinioară.

Intr'adevăr, în lumina celor expuse aci, ca şi în celelalte comunicări în care ne-am ocupat de tradiţia istorică a des-

călecatului, nu putem afla definiție mai bună și mai cuprinzătoare a întemeierii statelor românești decât acea pe care Xenopol o dădea în 1896 în ediția franceză, prescurtată, a istoriei sale a Românilor, concentrând în ea rezultatele tuturor lucrărilor sale anterioare.

« Chiar dacă existența persoanei lui Radu Negru și data descălecării sale în Muntenia ar putea încă da loc la discuții, faptul întemeierii principatului Țării Românești printr'o colonie românească din Transilvania nu rămâne mai puțin bine stabilit și voim să mai adăugăm unele argumente în favoarea acestei teze.

Valahia, care nu are acest nume decât la popoare străine, nume cu totul necunoscut în țară, e desemnată în gura locuitorilor săi prin două alte nume: *Țara Muntenească* (adică a munților) și *Țara Românească* (adică a Românilor). Valahia fiind o țară de șes în cea mai mare întindere a ei, numele de țară a Munților nu-și poate afla obârșia în relieful pământului ei. El n'ar putea fi lămurit decât prin coborîrea locuitorilor din munții Transilvaniei, adică a *Muntenilor*, în regiunea șesului. Dar cum Românii locuiau, înainte chiar de întemeierea statului muntean, povârnișurile Carpaților, la granițele din spre miazănoapte ale țării, îi dăduseră numele poporului lor: Țara Românească. Muntenii sosind și ridicându-se ca stăpânitori ai regiunii, i-au impus numele: Muntenească. Tot prin această întemeiere a statului muntean de către Românii din Transilvania, se lămurește un alt fapt,cu totul neexplicabil, dacă nu admitem această origine: voim să vorbim de schimbarea succesivă a capitalei țării, care începe prin a fi Câmpulung, aproape de hotarul Ardealului, pentru a coborî pe urmă tot mai jos, întâi la Argeș, pe urmă la Târgoviște, pentru a se opri în sfârșit în câmpie, la București. Dacă Românii ar fi venit dela miazăzi de Dunăre și dacă am trebui să căutăm acolo originea statului lor, este evident că întâia lor capitală ar fi trebuit să fie așezată pe țărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a țării. E însă tocmai contrariul care a avut loc...

Intemeierea principatului moldovenesc, dovedit de documente autentice, ca fiind rezultatul unei emigrări peste munți

a Românilor cari voiau să scape de asuprirea ungurească, confirmă părerea că acea a Ţării Româneşti a trebuit să fie produsul unei cauze asemănătoare şi nu poate decât să întărească dovezile ce le-am arătat...

Intemeierea statelor româneşti ale Munteniei şi Moldovei, îşi are deci originea în cetăţuia Carpaţilor. Această împrejurare fiind stabilită în mod neîndoielnic, înlătură orice posibilitate a unei părăsiri a Daciei de către Romani şi a întoarcerii lor din regiunile dela Sud de Dunăre, la Nord de acest fluviu. Căci, în acest caz, ar fi trebuit să întâlnim pe Români mai întâi în câmpia munteană sau moldovenească şi numai prisosul acestui popor ar fi trebuit să treacă munţii, pentru a se aşeza în Ardeal. Ce găsim însă dimpotrivă? Că cele mai vechi urme ale Românilor se află în partea muntoasă a Daciei, de unde nu coboară decât mai târziu spre câmpie. In loc deci de a vedea pe Români suind dela Dunăre spre munţi, după cum o vrea ipoteza nouălor imigrări, îi aflăm coborînd dela munte spre Dunăre. Acest din urmă argument în chestiunea continuităţii prezenţei Românilor la Nord de Dunăre e atât de concludent, încât numai cu părtinire s'ar putea să nu i se recunoască valoarea » [1]).

Istoriografia noastră mai recentă pare într'adevăr a nu-şi fi dat seama de legătura logică între tradiţia istorică despre originile Românilor şi acea despre întemeierea statelor româneşti. Dimitrie Onciul, care a supus celei mai severe critici pe aceasta din urmă, înlăturând ideea descălecatului din Ardeal din analele Ţări Româneşti (în Moldova nu se putea, căci îl atestau documentele), a susţinut cu puternice argumente valoarea tradiţiei istorice despre originile poporului nostru, stăruind în toate lucrările sale asupra continuităţii elementului daco-roman la nordul Dunării şi socotind ca un element hotărîtor faptul că « în Dacia, Românii sunt arătaţi mai întâi pe teritoriul colonizaţiunii romane (Oltenia, Banat şi Ardeal), de unde ei au ocupat apoi părţile dincoace de Olt şi de Carpaţi. Acolo îi arată ca populaţie mai veche, înainte de întemeierea Principatelor, documentele

[1]) A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris, 1896, I, p. 198—207.

și cronicele ungurești, cum și cronicele noastre... Faptul că tocmai pe acest teiitoriu, intensiv colonizat și romanizat sub stăpânirea romană, se află și locuințele mai vechi ale Românilor din nordul Dunării găsiți aci de Unguri, este netăgăduit o confirmare a tradițiunii istorice » [1]). De sigur, adăugăm noi, dar nu numai a tradiției istorice despre originile noastre romane, pe care o putem urmări în izvoarele bizantine încă din veacul al XI-lea, iar în cele ungurești din secolul următor, ci și a tradiției întemeierii Principatelor. Dacă admitem temeiul istoric al minunatei povestiri că « dela Râm ne tragem », de ce să tăgăduim, cu tot dinadinsul, acel al versiunii descălecatului din munți? Căci e vădit, după cum în antichitate Dacii *montibus inhaerent*, că tot astfel neamul daco-roman s'a putut desvolta în Evul Mediu la adăpostul muntelui și deci tot de aci au pornit năzuințele spre o vieață de stat deosebită a poporului român, atunci când împrejurările i s'au arătat în sfârșit prielnice.

Lanțului acestei demonstrații îi mai lipsea un inel: acel al tradiției istorice despre formațiunile politice românești din Ardeal, însemnate de cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cercetările recente, dovedind că relațiunea lui nu e o fantazie literară sau erudită, ci că reprezintă, printre confuzii și anacronisme firești, un temeiu de necontestate realități, confirmă și întregesc construcțiile logicei. Și astfel, după jumătate de secol de discuții și controverse, ne întoarcem, în ce privește originile Principatelor, dincolo de Onciul și de Iorga, la concluziile lui Xenopol, care, ele înseși, nu reprezintă decât linia constantă a tradiției mai vechi a cronicarilor la care mai întâi, « biruit-au gândul... să scoată lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sunt lăcuitorii țării noastre Moldovei și țării Muntenești și Românilor din țările ungurești... că tot un neam și odată descălecați sânt » [1]). Nu avem, în linii generale, prea mult de modificat — afară doar de numele unuia din întemeietori, încă nesigur — la încheierea la care ajunsese acum două

[1]) D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originelor române,* în An. Acad. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, s. 2, XXIX, 1907, p. 583—584.
[2]) *Let.*, I, [2] p. 3

veacuri şi jumătate Miron Costin, în cronica lui polonă: « ...Tătarii se retraseră mai departe în câmpuri, iar Românii, adică Romanii şi mai întâi... « Muntenii » se scoborîră din munţi la locuri mai deschise cu voivodul lor Negrul; nu mult după aceea ieşiră şi Moldovenii din Maramureş cu Dragoş, întâiul lor domn, la ţara Moldovei şi ocupară mai întâi locurile de sub munţi »[1]. Se confundă desigur aci procesul de expansiune demografică şi de asimilare etnică, care stă la temelia desvoltării noastre istorice în aceste vremuri îndepărtate, cu actul de iniţiativă politică ce a dus la descălecat şi la întemeierea statului. Poporul român, adunându-şi elementele răzleţite în jurul cetăţii muntoase, de care l-a legat dela obârşie destinul său, se revărsase de mult peste plaiuri, până în câmpiile dinspre Dunăre şi Mare, topind în noua lui comunitate toate frânturile de neamuri — slave, iraniene sau turceşti — pe care năvălirile le-au lăsat pe pământul său. Dar ctitorii de state, întemeietorii unei existenţe politice proprii, au trebuit să descalece din regiunea în care se păstrase fiinţa însăşi a neamului — şi n'au putut-o face decât atunci, când împrejurările istorice le-au deschis drumul.

Mai este poate, în această întoarcere cu temeiuri mai puternice, la vechea tradiţie istorică despre începuturile statelor româneşti, mai mult decât o întâmplătoare potrivire în desvoltarea disciplinei noastre. In aceste vremuri de adânci prefaceri şi de neîncetate răsturnări, statornicirea unui element tradiţional e un punct de reazem pentru minte ca şi pentru suflet. E o atingere cu temeiurile mai adânci ale firii şi ale existenţei naţionale, din care pot izvorî acum, ca şi altădată, nădejdi şi puteri nebănuite.

---

[1]) I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, p. 186.

LEGĂTURILE CU OHRIDA ŞI EXARHATUL PLAIURILOR

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMANE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 1 Decemvrie 1944.

CUPRINSUL

1. INCEPUTURILE CREŞTINISMULUI LA ROMÂNI

Răspândirea învăţăturii creştine la Români a pornit din orientul apropiat, unde noua credinţă prinse foarte curând rădăcini în Antiohia, Siria, Capadochia, Cilicia, Galatia, Pamfilia şi Caria, precum şi în numeroase oraşe de pe coasta Anatoliei. Comunităţi creştine sunt adeverite încă înainte de anul 180 la *Bizanţ* şi *Anhialos*. Vechi comunităţi creştine se găseau şi în Macedonia şi anume la *Salonic* şi la *Filipi*, unde propovăduise însuşi apostolul Pavel. Invăţăcelul acestuia, Tit a propovăduit în Dalmaţia, iar despre apostolul Andrei se crede că ar fi propovăduit în *Sciţia*, probabil în Sciţia Minor, Dobrogea de astăzi [1]). Prin coloniştii romani sosiţi

[1]) Eusebius: *Historia Ecclesiastică,* III, I, 1.

în *Misia* și *Dacia* din regiunile încreștinate din Orient, s'a lățit creștinismul destul de repede la *Dunăre* și în *Carpați*. Intre *Asienii* și *Galatenii* din Dacia Traiană, se vor fi găsit și unii care pe ascuns se vor fi închinat lui Hristos, precum pare să indice cunoscuta inscripție dela Napoca din anul 235, ce sfârșește cu crucea monogramatică și cu formula sacerdotală: S.T.T.L, adică: Sit tibi terra levis [1]). In sprijinul acestei păreri vine afirmația lui Tertulian dela începutul secolului al III-lea, care susține că pe timpul său învățătura creștină ajunsese până la cele mai îndepărtate neamuri ale globului, cum erau Sarmații, Dacii, Germanii, Sciții ș. a. [2]). Un alt scriitor bisericesc și anume Origenes, constată însă pe la anul 250, că cei mai mulți — plurimi — dintre *Daci*, Sarmați și Sciți n'ar fi auzit încă cuvântul evangheliei. Și nu era mirare, fiindcă exercițiul cultului creștin era încă oprit și puținii aderenți ai acestui cult nu se puteau închina lui Hristos, decât în cea mai mare taină, la lumina făcliilor aprinse în ascunzișurile catacombelor [3]).

In a doua jumătate a secolului al III-lea și anume la anul 264 *Viețile Sfinților* fac mențiune de existența unor comunități creștine la *Tomis* (Constanța), *Noviodunum* (Isaccea), *Axiopolis* (Cernavoda), *Durostorum* (Silistra), *Ratiaria* (Arčar) și *Bononia* (Vidin). Fondatorii acestor comunități erau *prizonierii creștini*, cari la 258 fuseseră ridicați de către Goți din Frigia, Capadocia și Galata și așezați în sus menționatele cetăți pontice și dunărene. Din mijlocul acelor Anatoliți greci, care la Dunăre deprinseseră și limba latină a provincialilor romani, s'a ridicat după toată probabilitatea și Teofil, primul episcop al *Goției*, cum se numea în vremea aceea Transdanuvia moldoveană și munteană [4]).

Pe timpul împăratului Galerius (305—313), învățătura creștină pătrunsese și la sate. Lactantius arată cum sătenii creștini din localitatea Romuliana, dela gura Timocului, evitau demonstrativ praznicele păgâne cu mâncări

[1]) *C. I. L.*, III, p. 153 urm.
[2]) Tertulian, *Adversus Judaeos*, VII.
[3]) *Origenes*, XXXIX.
[3]) Philostorgorius, *Historia Ecclesiastica*, II, 5; H. Delahaye, *Annalecta Bollandiana*, XXX, 257—265.

şi băuturi, pe care Romula, mama împăratului, le oferea sătenilor în cinstea zeilor păgâni. Din cauza aceasta împărăteasa-mamă era pornită împotriva creştinilor, cerând fiului ei cu tângueli muereşti — querelis mulieribus — exterminarea lor [1]).

Sub domnia împăratului Diocleţian (284—305), păstorea la Tomis episcopul Evangelicus [2]). Urmaşul acestuia, sub împăratul Licinius (308—323), era episcopul Philius. Impăratul Constantin cel Mare (306—337) puse capăt persecuţiunii contra creştinilor prin *decretul de toleranţă dela Milano* din 313, abolind toate restricţiunile contra cultului creştin, astfel că de atunci încoace propovăduirea învăţăturii lui Hristos se putea desfăşura în deplină libertate. Mai mult chiar, îndată după mutarea reşedinţei imperiale dela *Roma* la *Constantinopol*, vechiul *Bizanţ*, împăratul convocă în anul 325 pe chiriarhii din toată lumea creştină în *conciliu ecumenic* la *Nicheia*, pentru a stabili simbolul credinţei creştine. La lucrările acestui prim conciliu ecumenic luară parte între cei 308 chiriarhi creştini şi episcopul Protogenes din Serdica (Sofia), alături de episcopul Panoniei Domnus şi de episcopul Goţiei transdanubiene Teofil, — Θεώφιλος Γοτδίας — câteşitrei reprezentând la Nicheia pe credincioşii de limbă latină dela Dunăre şi din Carpaţi [3]).

Succesorul lui Teofil în păstorirea creştinilor romani şi goţi din Transdanuvia munteană şi moldoveană, numită în vremea aceea, după Goţii năvălitori şi *Goţia*, era episcopul Ulfila, care propovăduia enoriaşilor săi în trei limbi şi anume în limba greacă, latină şi gotică — graecam, latinam et goticam linquam —. Pentru Goţii încreştinaţi Ulfila traduse biblia în limba gotică. Invăţăcelul şi urmaşul lui Ulfila era episcopul Axentie din Silistra, pe care dascălul său îl apropiase încă de mic copil şi-l îndrumase spre cele sfinte. In timpul arhipăstoririi lui Ulfila se

[1]) Lactantius, *De morte persecutorum*, XI.
[2]) *Acta Sanctorum*, Iulie, II, p. 359 urm
[3]) *Patrum Niceanorum nomina*, ed. H. Gelzer, H. Hilgenfeld şi O. Kunz, LXIV, p. 209.

manifestase o reacțiune violentă a Goților păgâni contra creștinilor din Transdanuvia. Acestei sângeroase reacțiuni păgâne căzu jertfă predicatorul Sava, care fu înnecat în râul Buzău în ziua de 12 Aprilie 372. Moaștele martirului fură ridicate de învățăceii săi și încredințate chiriarhului Capadochiei Vasile cel Mare [1]). Furiei păgânilor din Transdanuvia căzu jertfă și predicatorul Nichita fiind ars de viu (370), cenușa sa fu transportată în Cilicia [2]). In secolul al IV-lea ființau episcopii creștine și la *Bononia* (Vidin) și Singidunum (Belgrad).

Reacțiunea sângeroasă a păgânilor puse mare stavilă răspândirii credinței creștine în Transdanuvia. De aceleași greutăți se loviră și predicatorii creștinismului și în cele trei Dacii carpatine, Malvensă, Apulensă și Porolisensă. Izvoarele timpului preamăresc pe episcopul Nichita din *Remesiana* (Bela Palaca) (380—420) ca apostol al Dacilor și Bessilor [3]). Contemporani cu Nichita erau episcopii Paladius din Rațiaria (Arčar) și Axentie din Durostorum (Silistria).

Drept dovadă pentru răspândirea creștinismului între provincialii romani din Dacia Apulensă, servește inscripția dela *Biertan-Birthälm*, județul Târnava-Mare, din secolul al IV-lea. Pe o tablă împodobită cu monogramul creștin se pot distinge cuvintele: *Ego Zenovius votum posui*. Prețioasa inscripție se păstrează în muzeul Bruckenthal din Sibiu [4]).

2. INFIINȚAREA ARHIEPISCOPIEI JUSTINIANEI PRIME PENTRU LATINII DELA DUNĂRE

Episcopiile din centrele cu populație grecească se găseau sub jurisdicția canonică a patriarhului din Constantinopol. Eparhiile dunărene însă, ale căror credincioși se foloseau în biserică de limba latină, ascultau de arhiepiscopul din Salonic, în calitatea acestuia de *exarh al papei* dela Roma. Starea aceasta de lucruri dăinui până pe timpul împă-

[1]) *Passio S. Savae Gothi* în Annal. Boland., XXXI, 216.

[2]) *Passio S. Nicetae*, în Annal. Boland., XXXI, 209 urm.

[3]) M. P. Katancsich, *De Istro eiusque adcolis commentatio*, Buda, 1798, p. 124.

[4]) K. Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jarhhunderts aus Siebenbürgen*, în Anuarul Institutului de Studii Clasice, vol. IV (1941—1943), p. 10 urm., Sibiu, 1943.

ratului Justinian (527—565). Acesta ridică locul său de naştere *Tauresium* din Dardania la rangul de metropolă a provinciei Illicum şi-l răsboteză după numele său în *Justiniana Prima* — Πρωτης 'Ιουστινίανη, *ςustinianopolis* — lângă Scopi, Scoplie, turceşte *Usküb*. Acolo îşi luă reşedinţa şi arhiepiscopul regiunii Catellianus, căruia împăratul îi supuse pe toţi episcopii din eparhiile cu limba liturgică latină dela Dunăre şi din Balcani. Indată ce Justinian ajunse stăpân asupra *ambelor* maluri ale Dunărei, el supuse prin novela XI din 15 Aprilie 535 pe *toţi* credincioşii de limbă latină dela Dunăre jurisdicţiei bisericeşti a arhiepiscopului Primei Justiniane, scoţându-i de sub autoritatea exarhului papal dela Salonic. Sub obedienţa canonică a nouei mitropolii intrară episcopii latini din provinciile Macedonia Seconda, Praevalitania, Misia Prima, Dacia Mediteranea, Dacia Ripensis, Pannonia Secunda deopotrivă cu Transdanuvia şi Dacia carpatină, deci întreaga latinitate dela Dunăre [1]). La 549 arhiepiscop al Primei Justiniane era Benenatus, greceşte Eugenie, pe care un sinod iliric îl gonise din scaunul mitropolitan. Impăratul îl reinstală însă, exilând pe adversarul acestuia, Frontinus, în Egipet.

In cadrul acestei organizaţii canonice, in dependenţă de Roma, rămase biserica latină dela Dunăre până în timpul luptelor şi frământărilor iconoclastice, când împăratul Leon al III-lea Sirianul (717—741), potolind mişcarea iconoclastică, concentră pe la 731 jurisdicţia bisericească asupra tuturor credincioşilor din imperiu, deci şi asupra celor de limbă latină, în mâinile patriarhului ecumenic din Constantinopol [2]).

3. JUSTINIANIA PRIMĂ IN TIMPUL CELUI DINTÂI ŢARAT BULGAR

Concentrarea puterii eclesiastice la Constantinopol era bine venită, fiindcă prin năvălirea Bulgarilor în Balcani şi prin închegarea primului ţarat acolo, se produseră grave turburări

[1]) *Corpus Juris Civilis*, ed. Schöll-Krolle, Berlin, 1895, III, p. 94; Augustin Bunea, *Incercare de Istoria Românilor*, p. 61 urm.; N. Iorga, *Istoria Bisericii Române*, I, p. 18 urm.

[2]) Eusebie Popovici, *Istoria bisericească universală*, ed. a 2-a, II, p. 289, III, p. 265 urm; A. Bunea, *o. c.*, p. 63; C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 171 urm.

politice în imperiul bizantin. Teritoriile cu populaţia slavă din Romania fură cucerite de Bulgarii păgâni şi sustrase astfel de sub autoritatea imperiului, care suferi astfel o simţitoare slăbire. Bulgarii turanici, puţini la număr, se pierdură curând în masa seminţiilor slavone din Balcani, impunându-le însă acestora numele lor. Sub ţarul Boris-Mihail (852—888) Bulgarii primiseră creştinismul după ritul ortodox, dar cu limba liturgică *paleoslovenică*. Cum însă o bună parte din teritoriul noului ţarat bulgar făcuse parte din arhidieceza Primei Justiniane, care era supusă jurisdicţiei papei dela Roma, acesta ridică protest contra înglobării acestor ţinuturi în raza de jurisdicţie a patriarhului din Constantinopol. Pe tema aceasta izbucni un grav conflict între Roma şi Constantinopol, pe care împăratul Vasile I (867—886) încercă să-l aplaneze prin convocarea unui sinod la Constantinopol în anul 879—880. Delegatul papei la acest sinod, considerat ca al VIII-lea sinod ecumenic [1]), susţinu că Dardania, Dacia şi toate celelalte provincii dela Dunăre şi din hinterlandurile dunărene *dela început şi totdeauna au stat sub jurisdicţia bisericească a pontificiului dela Roma* şi că prin urmare aceste provincii trebue să rămână şi în viitor sub vechea jurisdicţie canonică a papei [2]). Revendicările papei nu găsiră însă asentimentul membrilor sinodului care hotărîră ca toate eparhiile din Balcani, prin urmare şi cele ce aparţinuseră mitropoliei Primei Justiniane, să rămână sub jurisdicţia patriarhului ecumenic dela Constantinopol.

Cu toate acestea însă papa Formosus (891—896) înţelese să atragă pe Bulgari de partea sa, încheind în acest scop o convenţie cu ţarul Simeon (893—927). Ruptura cu Roma şi înţelegerea cu patriarhul ecumenic s'a produs însă sub ţarul bulgar Petru [3]).

In timpul acestor lupte şi rivalităţi între Roma şi Constantinopol numeroşi învăţăcei ai apostolilor slavi Chiril şi Metodiu desvoltară în Bulgaria o rodnică activitate

[1]) *Ibid.*, II, p. 366.
[2]) *Migne*, Patr. lat., CXXIX, p. 20 urm.
[3]) Eus. Popovici, *Istoria Bisericii*, II, p. 370; D. Onciul, *Papa Formosus în tradiţia noastră istorică*, în Omagiu lui Maiorescu, p. 620 urm.

religioasă, traducând cărţile sfinte în *noua limbà liturgică paleoslovenică*, care fusese recunoscută ca atare pe lângă cea ebraică, elină şi latină. Pe lângă cărţile fundamentale ale sfintei scripturi, s'a mai tălmăcit din greceşte şi o bună parte din scrierile dogmatice, omiletice şi ascetice, care găsiră foarte curând o largă răspândire în bisericile latine dela Dunăre şi din Balcani.

Puternicul avânt pe care vieaţa bisericească o luase în Bulgaria, determină pe ţarul Simeon să declare autochefalia bisericii bulgare, iar pe ţarul Petru (927—698) să proclame pe arhiepiscopul Damian chiar *patriarh*, cu reşedinţă la *Silistria*, supunând jurisdicţiei acestuia pe toţi episcopii din Bulgaria. Dar sub urmaşul său Boris al II-lea (969—971), ţaratul bulgar dela Dunăre se prăbuşi sub loviturile împăratului bizantin Ioan Tzimiskis (969—976), care cuprinse Preslavul şi cuceri Dârstorul. Ţarul Boris fu făcut în 971 prizonier şi trimis la Constantinopol împreună cu patriarhul Damian. Bizantinii extinseră din nou graniţele Romaniei până la Dunăre, de unde începură să exercite vechea lor supremaţie asupra Transdanuviei şi Daciei carpatine. Reşedinţa patriarhatului bulgar fu mutată dela Durostor la Sofia, iar de acolo la Vodena, pentru a se stabili sub patriarhul Filip la Ahrida sau Ohrida, greceşte 'Αχρίς, vechiul Lychnidus, pe ţărmul lacului cu acelaş nume [1]).

Acolo fiinţa încă din anul 905 mănăstirea Sf. Naum, care servea ca biserică catedrală. La Ohrida îşi avea reşedinţa şi ţarul Samuil, stăpânitorul Bulgariei macedonene, care se despărţise la anul 963 de Bulgaria dunăreană.

Dar nici această Bulgarie nu supravieţui cu mult Bulgariei dela Dunăre. Impăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976—1025), continuă cu mare cruzime campania înaintaşului său Ioan Tzimiskis, sdrobind oştirea ţarului Samuil şi pricinuindu-i în 1014 şi moartea. Urmaşul acestuia Ioan Vladislav nu mai putu rezista decât 4 ani până la 1017, când împotrivirea sa fu înfrântă iar Bul-

[1]) C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 204 u. 220. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. II, p. 994 urm.

garia macedoneană prefăcută în provincie bizantină (1019). Deodată cu prăbușirea țaratului macedonean, părăsi și patriarhul D a v i d scaunul patriarhal dela Ohrida [1]).

4. RESTAURAREA ARHIEPISCOPIEI PRIMEI JUSTINIANE LA OHRIDA DE IMPĂRATUL VASILE AL II-lea

Succesorul lui D a v i d la Ohrida ajunsese I o a n care continuă a se intitula: *arhiepiscop autochefal de Ohrida și a toată Bulgaria* — αὐτοκέφαλος ἀρχιεπίσκοπος 'Αρχιδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας —. In smerenia sa, arhiepiscopul I o a n se adresă împăratului V a s i l e al II-lea cu rugămintea de a-i restabili vechea arhidieceză din Bulgaria, care devenise provincie bizantină. Impăratul se arătă dispus de a-i satisface cererea, emițând în scopul acesta trei hrisoave imperiale care ni s'au păstrat și din al căror cuprins putem cunoaște noua organizare a arhidiecezei ohridene. In primul hrisov din 1019 împăratul confirmă arhiepiscopului I o a n dreptul de jurisdicție bisericească asupra tuturor eparhiilor din cuprinsul fostului țarat bulgar, precum și din Serbia. Prin al doilea hrisov din Mai 1020 împăratul readuse sub autoritatea mitropolitului din Ohrida și eparhiile dela Dunăre cu *Silistria* și *Vidin*, precum numeroase eparhii grecești ce fuseseră încorporate patriarhatului bulgar pe vremea țarilor S i m i o n și P e t r u.

Tot atunci împăratul recunoscu arhiepiscopului I o a n pe lângă independența față de patriarhul constantinopolitan, jurisdicția canonică asupra *Vlahilor din toată Bulgaria* — τὸ κανονικὸν καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων — [2]). Cu un cuvânt, împăratul V a s i l e al II-lea restaură vechea mitropolie a Primei Justiniane, ce fusese creată prin nuvela XI a împăratului J u s t i n i a n, dar care se risipise în secolul al VII-lea în urma năvălirilor barbare.

Urmașul lui I o a n în scaunul mitropolitan dela Ohrida a fost arhiepiscopul L e o n, primul dintre Romei,— πρῶτος ἐξ 'Ρωμαίων — care deschise seria mitropoliților greci sau

[1]) A. B u n e a, *o. c.*, p. 90 urm.; cfr. W e t z e r-W e l t e, *Kirchenlexikon, Bulgaria*, de C. J. Jireček.

[2]) *Drei Urkunden Basileos* II, editate de H. G e l z e r, în Byzantinische Zeitschrift, II, p. 42 urm.; A B u n e a, *o. c.*, p. 91 urm.

romeici, păstorind între anii 1025—1056. Astfel arhiepiscopia bulgară de până atunci deveni grecească și rămase grecească și în secolele următoare.

In timpul arhipăstoriei lui Leon s'a reînnodat firul vechilor tradiții justinianiene, cu deosebirea numai că în urma shismei întâmplată la 1054, biserica ohrideană trecuse în mod definitiv de partea patriarhiei ecumenice din Constantinopol. La ruptura aceasta, numită *piatra scandelei*, contribui prin vehementele sale enciclici contra Latinilor și arhiepiscopul Leon al Ohridei [1]), desfăcându-se de Roma. Desfacerea vechilor legături cu biserica latină găsi cuvenitul răsunet în *Čarst-venic*-ul lui Paisie, din secolul al XII-lea, care arată că Valahii, care până atunci ceteau în limba *latină*, se lepădaseră de mărturisirea romană și nu mai ceteau în limba latină. Același izvor spune că mitropolitul Teofilact (1085—1107), grec de origine, unul din urmașii lui Leon în scaunul dela Ohrida, *ar fi curățit Valahia de eresuri, de oarece Valahii primiseră eresul latin; la început ei ceteau latinește, fiind cu Latinii de același neam și de aceeași limbă* [2]). Sub dialectica aceasta se ascunde procedura înlocuirii *limbii liturgice latine* prin *noua limbă liturgică paleoslovenică.*

In însemnările ce ni s'au păstrat în niște *cataloage de eparhii* supuse Ohridei, se amintește în adevăr de episcopii aparte pe seama credincioșilor vlahi — ἡ Βλαχον și ὁ Βριανότης ἤτοι Βλάχων —). Din cuprinsul acestor cataloage se vede că pentru păstorirea credincioșilor vlahi luaseră ființă episcopii proprii, ale căror reședințe însă nu se găsesc însemnate în aceste cataloage și nici identificarea lor nu s'a putut face până în prezent. Nu putem ști deci dacă asemenea episcopii naționale vlahice își aveau sediul lor numai în Balcani sau poate și în Carpați. Insemnările din cataloagele mai sus

[1]) I. Bogdan, *Analiza critică a câtorva notițe despre introducerea liturghiei slavone la Români*, în *Convorbiri literare*, XXIII, p. 295 urm.; cfr. Ion I. Nistor *Cărțile liturgice și introducerea limbii slavone în biserica românească*, în Anal. Acad. Rom., Ist., seria III, Tom. XXV, p. 529 urm.; Eus. Popovici, *o. c.*, II, p. 376.

[2]) Eus. Popovici, *o. c.*, II, p. 372 urm.

[3]) *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirsche*, publicate de H. Gelzer în Byzantinische Zeitshrift, I, p. 257; cfr. II, p. 60.

amintite cu privire la existența unor episcopii ale Vlahilor, sunt adeverite de altfel şi prin notița ce ni s'a păstrat pe foaia unui manuscript din secolul al XI-lea, ce se găsește în biserica Sf. Clementie din Ohrida, în care se face mențiune de preotul Ioan *al prea sfintei episcopii a Vlahilor* — 'Ιωάννης ἱερεὺς τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βλάχων —[1]). Din păcate însă nici în această notiță nu găsim vreo indicație cu privire la sediul episcopiei românești, supusă Ohridei.

Mărturiile izvoarelor bizantine găsesc însă o fericită completare în informațiile pe care le putem culege din sursă *papală*. Papa Grigorie al IX-lea constata în bula sa din 1234 că în cuprinsul episcopiei Cumaniei, care cuprindea teritorii întinse din Muntenia și Moldova de mai târziu, trăiau pe vremea sa numeroase *seminții vlahice* care, deși se considerau creștine, disprețuiau biserica latină, refuzând să accepte sfintele taine dela episcopul catolic al Cumaniei, preferând să le primească dela niște *pseudoepiscopi ce țin de ritul Grecilor — a quibus pseudoepiscopis Graecorum ritu tenentibus* —. Starea aceasta de lucruri păru papei inadmisibilă și de aceea el autoriză pe delegatul său în Cumania să sfințească pentru Vlahii de acolo un *episcop latin*, dela care aceștia să primească sfintele sacramente [2]).

In actul de cesiune a Cumaniei către ordinul Ioaniților din 1247, confirmat la 1251 și de papa Inocențiu al IV-lea, se arată că în ducatele lui Litovoi și Seneslav se găseau biserici zidite și altele în construcție — ecclesiis constructis et construendis —, ceea ce presupune o intensă vieață bisericească la Românii din Cumania apuseană, care după contextul documentului cuprindea în granițele sale și aceste ducate românești [3]).

Deopotrivă de intensă era vieața bisericească și la Românii sau Vlahii de dincolo de munți, din Banat și din Dacia transilvăneană. In țara Hațegului și în părțile hunidorene se găsesc biserici vechi din secolul al XII-lea și dela începutul secolului al XIII-lea, ca cele dela *Densuș*, *Sânta Maria-Orlea*

[1]) I. Snegarov. *Istoria na Ohridskata Arhiepiskopia*, I, p. 192.
[2]) Theiner, *Monumenta Hungarica Sacra*, I. p. 131.
[3]) Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 1, p. 228 urm.

şi *Ostrovul-Mare*. Biserici vechi zidite din piatră și chiar zugrăvite în aceeași epocă se găsesc în valea Streiului și anume la *Streiu* și *Colțea*, precum și la *Gura-Sada*, *Crișcior* şi *Ribița*, în ținutul Zarandului. Vechi clădiri bisericești se găsesc și la Remetea (jud. Bihor), la Lupșa (jud. Turda), la Zlatna și la Teiuș (jud. Alba) [1]). Resturile de pictură ce s'au păstrat sub zugrăvelile ulterioare la Sânta Maria-Orlea, la Crişcior și la Remetea, sunt de factură bizantină, iar inscripțiile apar în limba liturgică paleoslovenică [2]). Astfel vedem că mărturiile grecești în coraborare cu cele latine îngădue să căutăm urmele vechilor episcopii vlahice din arhidieceza ohrideană și la Nordul Dunărei, la Românii sau Vlahii din Carpați.

Bula papală din 1234 amintește de episcopi după ritul Grecilor în opoziție cu episcopii după ritul Latinilor pentru a scoate în evidență rivalitatea dintre cele două biserici, cea răsăriteană și cea apuseană. Episcopii după ritul Grecilor ascultau de Ohrida, care după vechea rânduială a lui Justinian fuseseră supuși jurisdicției papale. Trecerea arhiepiscopului Leon de partea patriarhului din Constantinopol indispuse foarte rău curia papală, determinând-o să califice pe episcopii supuși Ohridei drept *pseudoepiscopi* și să ceară regelui Ungariei crearea de episcopii latine pentru Români, care să înlocuiască episcopiile grecești [3]). Cum însă cererea papei rămăsese nesatisfăcută, ea fu repetată în 1374 de papa Grigore al XI-lea, care cerea regelui Ludovic cel Mare înființarea unei episcopii catolice pe seama Românilor shismatici și aceasta cu atâta mai mult, cu cât peste 50.000 de Români shismatici ar fi îmbrățișat învățătura bisericii catolice [4]).

Grecizarea mitropoliei dela Ohrida făcu mari progrese sub urmașii mitropolitului Leon. Aceștia erau Teodat, Ioan, Teofilact, Leon, Mihai, Maxim, Eustatie

[1]) Coriolan Petran, *Rumänische Kunst in Siebenbürgen*, în lucrarea colectivă *Siebenbürgen*, I, p. 273.
[2]) *Ibid.*, I, p. 277.
[3]) Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 1, p. 39, nr. 30.
[4]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 2, p. 132, 164, 169, 216 și 696;. Eus. Popovici, *Istoria bisericii universale*, III, p. 40 urm.

și arhiepiscopul Ioan Comnenul, care era sevastosul Adrian, fiul sevastocratorului Isac și nepotul împăratului Alexie Comnenul (1081—1118). Arhiepiscopul Ioan, din familia imperială a Comenilor, restabili vechile tradițiuni justiniane, intitulându-se într'un act din 1157 arhiepiscop al Primei Justiniane și a toată Bulgaria — ὁ ταπεινὸς μοναχὸς 'Ιωάννης καὶ ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος α' Ιουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας ο κομνηνὸς ὁρίσας ὑπέργραφα — [1]). Sub arhipăstoria sa s'a stabilit legătura dintre Ohrida și Prima Justiniana așa cum o găsim însemnată în sintagma canoanelor lui Matei Vlastaris din 1335 care, tradusă și în slavonește, deveni un adevărat cod de drept canonic [2]).

Bucurându-se de sprijinul împăraților Ioan Comenul (1118—1143) și Manuel Comnenul (1143—1180), arhiepiscopul Ioan jucă un rol însemnat în sinoadele dela Constantinopol contra Bogomililor. Tot el izbuti să dobândească pentru arhidieceza sa confirmarea străvechilor drepturi și privilegii de care se bucura pe vremuri mitropolia Justinianei Prime. Wilhelm din Tyrus, solul regelui Amalrich al Ierusalimului, întâlni la 1168 pe împăratul Manuel Comnenul la Bitolia, lângă *Justiniana Prima ce se numea atunci Ohrida — iuxta civitatem videlicet Justinianam Primam, quae vulgo hodie dicitur Accreda* — [3]).

Astfel vedem că în concepția contemporanilor din secolul al XII-lea identificarea Ohridei cu Justiniana Prima era așa de răspândită și înrădăcinată, încât Wilhelm din Tyrus ajunsese să confunde până și localitatea Ohrida cu Justiniania, care erau două localități cu totul deosebite și destul de îndepărtate una de alta. Un urmaș al mitropolitului Ioan din Ohrida celebra cununia împăratului Alexie al II-lea Comnenul (1180—1183) cu fiica lui Andronicus [4]).

---

[1]) H. Gelzer, *Der Patriarchat von Ochrida*, p. 11 urm.; C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 219 urm.

[2]) Σύνταγμα τῶν κανόνων, V, p. 266 urm., ed. Rhalles și Pothes.

[3]) *Wilhelm von Tyrus*, XX, 4, cfr. obeservațiile lui C. J. Jireček, în *Byzantinische Zeitschrift*, XIII, p. 195.

[4]) *Nichita Honiatul*, III, 339, p. 16.

5. EMANCIPAREA BISERICII BULGARE ŞI SÂRBE DE OHRIDA ŞI DECADENŢA MITROPOLIEI OHRIDENE

Intemeierea imperiului româno-bulgar și cucerirea Romaniei de către Latinii cruciatei a patra (1204), provocară mari schimbări în largul cuprins al arhidiecezei ohridene. Episcopiile sufragane din granițele noului țarat bulgar se desprinseră de Ohrida pentru a se pune sub jurisdicția arhipiscopului de Târnova, noua capitală a Asaneștilor. La stăruința țarului Ioan Asen al II-lea (1218—1241), patriarhul Gherman consimți, din pribegia sa dela Lampsakos, la proclamarea arhiepiscopului Ioachim de Târnova — Τύρνοβον — la rangul de patriarh al Bulgariei. Proclamarea se făcu la 1235 cu prilejul logodnei prințului Teodor, fiul împăratului Vatazes, cu Elena, fiica țarului bulgar [1]). Intre episcopiile care trecură sub jurisdicția noului patriarh de Târnova se găseau și *Silistra* și *Vidinul*, din vecinătatea Transdanuviei muntene și moldovene.

Cu un deceniu și jumătate în urmă, la 1219, izbutise și craiul Ștefan al Serbiei (1196—1228) să obțină dela împăratul bizantin și patriarhul ecumenic, ambii în pribegie la Nicheia, recunoașterea autochefaliei bisericii sârbești, care se desprinsese de Ohrida. Monahul Sava Nemanici (1219—1236), fratele craiului Ștefan, deveni primul *arhiepiscop autochefal al țării și paratalasiei sârbești — arhiepiscup srpskih i pomorskih zemlie* —. Sediul nouei episcopii era la început la mănăstirea *Žiča* dela gura Ibarului, iar mai apoi la *Peč*, turcește *Ipek* [2]).

In exilul său din Anatolia, patriarhul se văzu nevoit să-și dea asentimentul ca arhiepiscopii sârbești să fie consacrați de episcopii locali, fără să se mai ostenească la Nicheia, unde petrecea patriarhul ecumenic. De un asemenea privileju se bucurară mai târziu și mitropoliții români dela Argeș și dela Suceava.

In condițiunile acestea arhiepiscopia Ohridei rămăsese redusă numai la episcopiile sufragane din Macedonia, Albania

[1]) Eusebiu Popovici, *Ist. bis. univ.*, III, p. 58.

[2]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I, p. 46 și *Geschichte des Serben*, II, p. 19.

şi Epir, unde mai flutura încă steagul bizantin sub autoritatea despotului Mihai I Angelos (1204—1214), restul imperiului fiind ocupat de Latinii cruciatei a 4-a. Balduin de Flandra ajunse împărat latin la Constantinopol, iar Bonifaciu de Monferat rege al Salonicului. Cum patriarhul ecumenic se refugiase împreună cu împăratul Teodor I Lascaris la Nicheia, mitropolitul dela Ohrida era considerat cu drept cuvânt ca cel mai de vază chiriarh grec în Balcani. Folosindu-se de această împrejurare, despotul Mihai I Angelos recunoscu arhiepiscopului de Ohrida drepturi și privilegii patriarhale în tot cuprinsul despotatului său epirotic. In calitatea sa de despot independent al Epirului, el conferi mitropoliei ohridene un statut propriu, prin care i se recunoscură vechile drepturi de autochefalie. Sub jurisdicția bisericească a Ohridei intrară credincioșii greci și vlahi din Balcani cât și cei din Carpați.

Despotul Teodor I (1214—1230), fratele și urmașul lui Mihai Angelos, cuceri Salonicul dela Latini și se proclamă acolo în 1223 împărat al imperiului bizantin. Arhiepiscopul de Ohrida Dimitrie Chomatianos îi așeză pe cap coroana imperială și-l învesti cu mantia de purpură și cu sandale roșii, după datina bazileilor bizantini, îndeplinindu-și astfel rolul de patriarh. Noul împărat se grăbi să confirme și actul de autochefalie a bisericii ohridene, și să recunoască arhiepiscopului Dimitrie onorurile și drepturile patriarhale [1]).

Pe timpul când în arhidieceza Ohridei se săvârșiră aceste mari prefaceri și schimbări, bula papală din 1234 făcea mențiune de pseudoepiscopii de ritul grecesc din Cumania. Episcopii aceștia ortodocși depindeau canonicește de mitropolia autochefală a Ohridei, care, după cum s'a arătat mai sus, era *grecească*, în opoziție cu biserica *bulgară* din Târnova și

[1]) C. Hopf, *Geschichte Griechenlands*, II, p. 250; G. Vasilievski, *Epirotica saeculii* XII, în *Viz. Vrem.*, III, p. 233 urm.; G. Akopolites, XXI, 33; C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 300; V. V. Vasiliev, *Histoire de l'Empir Byzantin*, II, p. 192; Ion I. Nistor, *Originea Românilor din Balcani și Vlahiile din Tesalia și Epir*, în Anal. Acad. Rom., Ist., ser. III, Tom. XXVI, p. 188.

cea *sârbească* dela *Žiča*. Episcopii de ritul grecesc din Cumania munteană şi moldoveană primeau hirotonisirea lor dela arhiepiscopul autochefal al Ohridei, căruia îi rămaseră credincioşi pe lângă Vlahii din Pind şi Românii din Carpaţi [1]).

Chiriarhii arhiepiscopiei ohridene continuară să se bucure de autochefalia lor şi după lichidarea imperiului latin din Constantinopol şi restaurarea vechiului imperiu bizantin al Paleologilor. Ei se intitulau mereu arhiepiscopi ai Primei Justiniane şi Ohridei şi a toată Bulgaria — ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρότης 'Ιουστινιανῆς 'Αχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας —. Bulgaria se desprinsese de mult de Ohrida, supunându-se patriarhului din Târnova [2]).

După moartea lui Dimitrie Chomatianos seria mitropoliţilor ohrideni fu continuată de arhiereii Ioanichie, Serghie, Constantin Cabasilos, Iacob şi Adrian, care la 1272 obţinu dela împăratul Mihail Paleologul (1261—1282), reînnoirea şi confirmarea privilegiilor, ce fuseseră acordate Ohridei de împăratul Vasile al II-lea, între care se găsea fireşte şi jurisdicţia canonică asupra credincioşilor vlahi sau români din Pind şi din Carpaţi [3]). La conciliul dela Lyon din 1274, delegatul împăratului contestă canonicitatea mitropoliei sârbeşti dela Peč şi a patriarhatului bulgăresc dela Târnova, demonstrând că aceste chiriarhii luaseră fiinţă prin nesocotirea drepturilor şi privilegiilor acordate de împăratul Justinian arhiepiscopiei dela Ohrida [4]).

Arhiepiscopul Ghenadie, urmaşul lui Adrian în scaunul dela Ohrida, fu chemat la anul 1289 în scaunul patriarhal din Constantinopol, făcând la Ohrida loc lui Macarie. Acesta, ca şi urmaşii săi Grigorie şi Antim avură de susţinut lupte grele contra « Latinilor shismatici şi lăudăroşi », găsind reazemul cuvenit la despoţii epirotici

[1]) Eus. Popovici, *o. c.*, III, p. 66; C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 221.

[2]) H. Gelzer, *Der Patriarchat von Ochrida*, p. 7.

[3]) Glasnik, 76 (1908), p. 3 urm.; C. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 274; K. Krumbacher, *Gesch. d. byz. Litteratur*, p. 1053.

[4]) Zurita, *Annales de la corona de Aragon*, Saragossa, 1502, I, p. 144 a; C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 323 urm.

până ce slăbirea puterii politice a acestora începu să se resimtă și în cercurile arhiepiscopale dela Ohrida [1]).

Turburările politice din Epir oferiră Bizantinilor ocazia binevenită de a pătrunde acolo și a supune despotatul autorității imperiale. La anul 1339 despotul Nichifor fu silit să capituleze în fața bizantinilor și să se mulțumească cu titlul pompos de *panhipersevastos*. Guvernarea efectivă asupra Epirului fu încredințată însă arhontului Ioan Angelos. Una din condițiunile actului de capitulare privea pe arhiepiscopul Ohridei Antim Metholites, care *fu silit să renunțe la autochefalia bisericii* ohridene și să recunoască jurisdicția canonică a patriarhului ecumenic din Constantinopol. In urma acestei resignări, arhiepiscopul Antim semna simplu: ὁ ταπεινὸς Αρχιδῶνος ᾿Ανθιμος [2]).

Prin renunțarea la autochefalie, arhiepiscopia de Ohrida primi o grea și ireparabilă lovitură. Autoritatea ei în afară scăzu în mod simțitor, iar eparhiile sufragane căutară alte orientări. Episcopii greci fură izgoniți din scaunele lor și înlocuiți cu chiriarhi sârbi [3]). Curând după actul de supunere sub jurisdicția patriarhală, prestigiul Ohridei suferi foarte mult și prin proclamarea patriarhatului sârbesc dela Peč. La 1346 țarul Ștefan Dușan (1331—1351) proclamă ridicarea bisericii sârbești la rangul de patriarhie. Proclamarea se făcuse cu învoirea patriarhului bulgar Simeon din Târnova și a mitropolitului Nicolai al Ohridei, care luă în 1347 parte și la sinodul sârbesc din Scoplie [4]) întru cât reședința sa dela Ohrida se găsea pe teritoriul sârbesc [5]). Dar cum proclamarea patriarhatului sârbesc se făcuse fără asentimentul și binecuvântarea patriarhului Calixt din Constantinopol, acesta refuză să recunoască patriarhia sârbească și aruncă anatema asupra Serbiei. Astfel se produse schisma între ambele biserici care dăinui până la 1375 [6]).

---

[1]) H. Gelzer, *Der Patriarhat von Ochrida*, p. 7.

[2]) I. Cantacuzen, III, p. 319 urm.; G. Murnu, *Românii din Bulgaria medievală*, în *Anal. Acad. Rom., Lit*, ser. III, Tom. IX, p. 58; C. Hopf, *l. c.*, VI, p. 443.

[3]) C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, II, p. 19.

[4]) Eus. Popovici, *Ist. bis. univ.*, III, p. 59.

[5]) C. J. Jireček, *Staat und Geselschaft*, I, p. 53.

[6]) H. Gelzer, *Der Patriarchat von Ochrida*, p. 8 urm.

6. RUPEREA LEGĂTURILOR CU OHRIDA ŞI INTEMEIEREA MITROPOLIEI UNGROVLAHIEI ŞI A EXARHATULUI PLAIURILOR SUB JURISDICŢIA PATRIARHULUI ECUMENIC DIN CONSTANTINOPOL

Renunţând la dreptul de autochefalie şi rămânând izolaţ de vechii lor credincioşi români din Carpaţi prin proclamarea patriarhiilor *bulgară* dela Târnova şi *sârbească* dela Peč, arhiepiscopii din Ohrida nu mai puteau continua să exercite jurisdicţia canonică asupra bisericilor dela Nordul Dunărei, unde între timp se închegase o vieaţă de stat rânduită. Ducele Basarabă, întemeietorul statului muntean, care avea de bună seamă un arhiereu pe lângă scaunul său de domnie dela Câmpulung, recunoştea încă jurisdicţia bisericească a Ohridei. Dar cum în timpul domniei sale Ohrida pierduse dreptul de autochefalie la 1339, bătrânul duce Basarabă trebue să se fi gândit serios la o nouă aşezare canonică a bisericii muntene. Indeplinirea acelei noui aşezări canonice rămase însă rezervată fiului şi urmaşului său Alexandru (1352—1364), despre care ştim că începuse din vreme tratative cu patriarhia din Constantinopol pentru extinderea jurisdicţiei patriarhale asupra bisericii muntene. Din tomosul patriarhului Calixt, din Mai 1359, aflăm că ducele Alexandru solicitase patriarhului *nu odată, ci de mai multe ori, ca să fie de acum înainte şi mereu, atât el, cât şi toată această stăpânire şi domnie, sub judecata bisericească a patriarhului şi să primească un arhiereu care să fie hirotonisit de patriarh, să facă parte din sfântul sinod patriarhal şi să-l aibă pe acesta ca păstor legiuit a toată Ungrovlahia.*

Patriarhul Calixt satisfăcu cu plăcere cererea ducelui Alexandru, primind biserica munteană sub autoritatea sa spirituală şi consacrând pe episcopul de Vicina Iacint ca *mitropolit al Ungrovlahiei şi exarh al plaiurilor* — πάσης Ουγγροβλαχίας καὶ Ἔξαρχος τῶν πλαγηνῶν—[2]). *Ungrovlahia* era numită Ţara Românească sau Muntenia. Cu acceptarea tomosului patriarhal din 1359 se curmară pentru totdeauna vechile legături ale Ţării Româneşti cu mitropolia Ohridei.

[1]) *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. F. Miklosich et I. Müller, I, p. 387 urm.

Este adevărat că un act patriarhal amintește de un mitropolit al Ohridei, care cetise cununia unui Kir Merxos — Κῦρ Μῆρξος[1]). — Acest Merxos fusese identificat pe nedrept cu domnul Ţării Românşeti Mircea cel Bătrân. In realitate însă Kir Merxos, menţionat în actul patriarhal, era Mrkša Zarkovič despot al Valonei, Chemarei şi Beratului (1391—1414), care nu avea nimic comun cu ducele din Muntenia Mircea cel Bătrân[2]).

Demnitatea de exarh al plaiurilor din titulatura mitropolitului Urgrovlahiei reclamă însă o explicaţie mai amplă. Exarh — Ἔξαρχος — se numea într'o vreme locţiitorul împăratului din Constantinopol în Italia. Titlul acesta fu folosit mai apoi şi pentru locţiitorul sau vicarul patriarhului în unele regiuni, unde din anumite motive nu se putea instala un episcop diecezan cu drepturi depline.

Cuvântul *plaiu*, plur, *plaiuri* s'a încetăţenit încă din secolul al IV-lea, în limba noastră, derivând din grecescul πλάγιον, latineşte *plagium*, slavoneşte *planina*, plur. *planiny*, *planine* sau *zaplanine*.

Termenul de plaiu corespunde franţuzescului *plage* şi italienescului *piaggia*, însemnând lature, plan înclinat, coastă de munte împădurit, podiş neted, deschis la poalele munţilor, dară şi drumul, poteca, sau cărarea care ducea la poienile sau golurile de munte sau la podişurile dela poalele munţilor. De aceea apărătorii şi străjerii acestor poteci sau plaiuri se numeau *plăieşi*[3]). Plaiuri de acestea se găsesc menţionate în întreg lanţul Carpaţilor din văile Maramureşului până la Porţile de Fier[4]). Termenul de plaiu pentru regiunile subcarpatine era tot atât de bine cunoscut şi răspândit atât pe versantul nordic cât şi la poalele sudice şi răsăritene ale Carpaţilor.

---

[1]) *Acta Patr. Const.*, II, nr. 477, p. 230.

[2]) *Byz. Zeitschrift*, XIII, p. 197.

[3]) G. Giuglea, *Uralte Schichten und Entwickelungstufen in der Struktur der Dakorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944, p. 75—77.

[4]) Sev. Pop, *Problèmes de Geographie linguistique*, în Revue des Etudes Indo-Europ. Tom. I, p. 25, Bucureşti, 1839.

Celebre au rămas în istoriografia română *plaiurile sau planinile Șipenițului* din valea Prutului, mai sus de Cernăuți, unde la 1339 s'a dat memorabila bătălie între Poloni și Moldovenii ducelui Petru al Mușatei. Cronicarul Dlugosz caracterizează aceste plaiuri drept *șesuri curățite de păduri și redate culturii* — *silvae vastae nunc temporis processu in culturam et camporum planiciem redactae* — [1]).

Sub plaiurile menționate în actul patriarhal din 1359 se înțelegeau vastele regiuni subcarpatine din Banat și din Dacia transilvăneană, unde viețuiau mase compacte de Români ortodocși cu bisericile și preoții lor, cari până la 1359 primeau taina preoției dela mitropolitul Ohridei. Patriarhul ecumenic care primise sub jurisdicția sa canonică pe credincioșii din Ungrovlahia munteană, nu se putea desinteresa de soarta credincioșilor români din plaiurile bănățene și transilvănene care, după ruperea legăturilor cu Ohrida, rămăseseră fără organizație canonică a bisericii lor. Soluția cea mai fericită ar fi fost, firește, crearea unei episcopii ortodoxe pe seama credincioșilor de dincolo de munți. Dar pentru crearea unei asemenea episcopii se cerea asentimentul regelui apostolic al Ungariei sub a cărui stăpânire trăiau Românii din plaiurile bănățene și transilvănene.

Din nefericire însă agrementul regelui Ungariei pentru crearea unei episcopii ortodoxe nu se putea obține din cauza pornirii acestuia contra ortodocșilor shismatici.

In sinodul dela Buda din 1279 se luase hotărîrea ca preoții shismatici să fie opriți prin amenințarea brațului secular de a săvârși acte de cult în bisericile ortodoxe, interzicându-se și credincioșilor de a frecventa asemenea biserci [2]). La 1366 regele Ludovic dădu ordin ca *preoții shismatici* — *shismatici sacerdotes* — din ținuturile bănățene și hunidorene să fie expulsați peste graniță cu soțiile și copiii lor. Același rege dispuse ca niciun nobil sau cneaz român să nu se poată bucura de privilegiile și proprietățile lor rurale, dacă nu

---

[1]) *Documente moldovenești*, ed. M. Costăchescu, I, nr. 2, p. 4; I., I. Dlugosz, *Hist. Pol.* Frankfurt, Tom. I, p. 1132.

[2]) Balics, *A róm. kath. egyháztörténete Magyarországban*, II, p. 461; Augustin Bunea, *Incercare de istoria Românilor*, p. 199 urm.

îmbrățișează credința catolică [1]). Dar în ciuda acestor persecuții și amenințări populația autohtonă românească păstră cu sfințenie credința strămoșească, ridicând biserici și mănăstiri și ascultând de povețile preoților lor ortodocși. Și aceasta cu toate că Românii dreptcredincioși erau obligați să răspundă bisericii latine zeciuială cuvenită din toate produsele gospodăriilor lor.

Față de acest spirit de intoleranță așa de pronunțat, patriarhul nu se putea gândi la crearea unei episcopii ortodoxe pe teritoriul statului ungar. In schimb însă patriarhul nu putea fi oprit de a crea pentru credincioșii români din Banat și Dacia transilvăneană un vicariat sau *exarhat* patriarhal cu reședința la Argeș, deci în nemijlocită vecinătate cu plaiurile bănățene și transilvănene. Iar pentru a înlesni și mai mult buna funcționare a noului exarhat, patriarhul Calixt desemnă pe însuși mitropolitul Ungrovlahiei cu păstorirea canonică în numele său a credincioșilor ortodocși din plaiurile bănățene și transilvane, numindu-l, prin tomosul din Mai 1359, totodată și *exarh al acestor plaiuri* — ἔξαρχος τῶν πλαγηνῶν —.

Astfel luă ființă exarhatul plaiurilor, care se menține până în timpul de față în titulatura mitropoliei Ungrovlahiei. Că sub plaiurile transcarpatine nu se puteau înțelege ducatele Amlaș și Făgăraș, cum s'a susținut [2]), rezultă din faptul că la 1359, când s'a creat exarhatul plaiurilor, aceste ducate nu se găseau încă sub stăpânirea domnului muntean. Exarhatul plaiurilor cuprindea dimpotrivă regiunile bănățene și transilvănene din regatul Ungariei, precum se adeverește aceasta dintr'o scrisoare pe care la anul 1401 patriarhul Matei I o adresase mitropolitului din Argeș, intitulându-l: *prea sfințit mitropolit al Ungrovlahiei și prea venerat exarh a toată Ungaria și al plaiurilor* — Ἱερώτατε μητροπολῖτα Ουγγρο - Βλαχίας καὶ ἔξαρχε πάσης Οὐγγρίας καὶ πλαγήνων — [3]). Adausul *a toată Ungaria* din

[1]) *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, ed. E. Lukinich, p. 201 urm.; Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.*, I, 2, p. 132, nr. 90; Eus. Popovici, *o. c.*, III, p. 43 și 68.

[2]) D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân*, în Convorbiri Literare, 35, p. 1027; Eus. Popovici, *o. c.*, III, p. 68.

[3]) *Acta Patriarchatus Const.*, II, p. 494.

titulatura mitropolitului muntean are un caracter explicativ pentru noţiunea *plaiurilor* din cuprinsul teritoriului Ungariei.

In calitatea sa de exarh al plaiurilor, mitropolitul Ungrovlahiei, cu reşedinţa la Argeş, exercita în numele patriarhului jurisdicţia bisericească asupra credincioşilor români din Banat şi din Dacia transilvăneană, hirotonea preoţi pentru enoriaşii de acolo şi li sfinţ.a bisericile. Limba liturgică era ca şi în Ungrovlahia cea paleoslovenică, moştenită încă din vremea dependenţei canonice de Ohrida, unde limba paleoslavonică se folosea în biserică alături de limba grecească. Ştim doară că însişi despoţii albanezi aplicau la curţile lor secretari cunoscători ai limbii şi literelor paleoslovenice — *sclavonicos cancellarios et scientes sclavicam linquam et litteram.* — [1]) In limba paleoslovenică erau redactate inscripţiile din bisericile bănăţene şi hunidorene. O asemenea inscripţie din 6917 — 1409 — Mi s'a păstrat la Strei-Sângiorgiu (judeţul Hunedoara). Autorul inscripţiei în limba paleoslovenică, diacul Litovoi, arată că acea *mănăstire* este o ctitorie a *jupânilor* Laţcu, Chendereş şi a fiului acestuia Vlaicu, precum şi a *jupâniţei* Nistora, din timpul lui Zigmond Crai, adică al regelui Sigismund (1385—1437). Ctitor la *Crişcior* era *jupânul* Bâlea, iar la *Ribiţa* apar ca ctitori *jupânii* sau *şpanii* Miclăuş şi Voislav, cari rivalizau în cucernica lor dărnicie cu pioşii lor contemporani din Ţara Românească şi Moldova [2]). La 1360 şase preoţi cu protopopul Petru din Ostrov în frunte, funcţionau ca asesori în scaunele de judecată din Ţara Haţegului [3]). Diacii se îndeletniceau ca şi dincoace de munţi, în ducatele libere, cu dresarea actelor şi redactarea inscripţiilor.

Undeva în « Ţara Ungurească », probabil la schitul Prislop din Ţara Haţegului, începu călugărul Nicodim caligrafierea evangheliei, de unde trecu mai apoi, chemat de ducele Vladislav, la Vodiţa şi Tismana în Ţara Românească.

---

[1]) *Diplomatarium Ragusanum*, ed. Gelcich et Thalloczy, p. 388.

[2]) I. D. Ştefănescu, *Das Zeugnis der Denkmäler religiöser Kunst*, in *Siebenbürgen*, I, p. 292 urm.

[3]) *Hunyadmegyei tört. és régészti tarsulat évkönyve*, p. 60 urm.; I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor Ardeleni*, p. 23.

Tradiția mănăstirească dela Tismana considera pe Nicodim ca fiind « de neam slavian, adică din neamul slăvinesc al Serbiei, rudenie cu cneazul Lazăr », ceea ce nu corespunde realității. Călugărul Nicodim era de origine *Grec* — Grčić — din Castoria și numai maică-sa era sârboaică [1]). El își primise educația la Sfântul Munte. Ca « *dascăl și retor foarte iscusit într'amândouă scripturile, în cea slăvinească și în cea elinească* », cum îl arată tradiția, popa Nicodim interveni la 1375 ca interpret în tratativele delegaților sârbi cu patriarhia ecumenică pentru ridicarea anatemei ce apăsa asupra bisericii sârbești și pentru aplanarea conflictului bisericesc care dăinuia încă din 1346.

Nicodim veni în Ungrovlahia ca *organizator* al vieții monahale după rânduiala de la muntele Athos și nicidecum ca *întemeietor* de mănăstiri și schituri, fiindcă asemenea așezăminte duhovnicești ființau în Țara Românească și în plaiurile de dincolo de Carpați cu secole înainte de sosirea învățatului călugăr grec la Nordul Dunărei. La 1204 papa Inocențiu al III-lea se plângea că în Ungaria se găsea o singură mănăstire latină, dar *multe grecești* — multa Graecorum — [2]). Vechi schituri și mănăstiri se găseau la Câmpulung, la Argeș, Neamț, Orșova etc [3]). Lipsită de orice temeiu este și părerea așa de înrădăcinată despre pretinsul caracter sârbesc al operei de organizare a popei Nicodim, când știm că întreaga activitate a eruditului călugăr era inspirată de tradițiile grecești dela Sfântul Munte și dela scaunul mitropolitan din Ohrida [4]).

7. EXARHATUL MARAMUREȘAN DELA PERI

Exarhatul plaiurilor cuprindea pe credincioșii români din Banat și din regiunile sudice ale Daciei transilvănene de dincoace de Mureș, regiuni care până la 1359 se găseau sub

[1]) *Vieața Sf. Nicodim*, ed. Bobulescu, p. 17; Ilarion Ruvarač, *Nicodim*, în *Archiv für slav. Philologie*, XI, p. 355 urm.; cfr. C. J. Jireček în *Byz. Zeitschrift*, XIII, p. 197.

[2]) Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, II, p. 447.

[3]) I. D. Ștefănescu, *l. c.*, I, p. 298.

[4]) *Orientalia Christiania*, XVII, I, p. 163; *Acta Patr. Const.*, II, p. 532.

jurisdicţia bisericească a mitropoliei din Ohrida. Credincioşii români din Nordul Daciei transilvănene şi anume din ţinuturile Năsăud, Someş, Bihor, Sălaj, Satu-Mare şi Maramureş, deopotrivă cu Românii ortodocşi de dincolo de Tisa, ascultau în cele bisericeşti de chiriarhia Haliciului. Acolo fiinţa încă dela 1157 o episcopie ortodoxă, sufragană mitropolitului din Kiev [1]). La 1360 luase fiinţă episcopia ortodoxă a Muncaciului pentru *Rutenii* din Rusia Subcarpatică — *ad ritum et morem Graecorum et Ruthenorum.* — Iar când la 1371 episcopia de Halici fu ridicată la rangul de mitropolie, episcopia Muncaciului fu supusă nouei mitropolii, ruteană sau ucraineană şi ea după originea etnică a credincioşilor ei.

Dar credincioşii români din părţile acelea nu erau mulţumiţi cu chiriarhiile vecine. Simţul de solidaritate cu ortodocşii români din Sudul Daciei transilvănene îi îndemna să se desprindă de sub jurisdicţia Haliciului şi Muncaciului, străduindu-se de a regrupa biserica lor într'o episcopie aparte şi de a o supune jurisdicţiei patriarhiei ecumenice din Constantinopol.

Condiţiunile pentru crearea unei episcopii româneşti în părţile maramureşene şi sătmărene erau date, fiindcă acolo existau din vechime numeroase biserici ortodoxe cu preoţii lor, ba chiar şi vechi schituri şi *mănăstiri.* Dintre acestea cea mai cunoscută era mănăstirea dela *Peri*, ungureşte *Körtvegyes*, slav. *Hruşeva*, o ctitorie domnească a voievozilor maramureşeni B a l i ţ ă şi D r a g o ş.

Intr'un uric cu data de 1 Mai 1404, vice-şpanul Maramureşului R a d u, împreună cu jupânii B a n c u, T e o d o r şi Ş a n d r u, nemeşi de Sărvasău, cu I v a n c i u c şi D r a g o m i r, cu fratele lor D a n, împreună cu alţi nemeşi din scaunul lor din Târgul Sighetului, confirmau că B a l i ţ ă V o i v o d şi D r a g M e ş t e r au zidit mănăstirea Sf. Arhanghel Mihai dela Peri, înzestrând-o cu trei sate din *Ţara Tarasului*, şi anume cu satele Taras, Criva şi Hruşeva, împreună cu moara din *Ţara Câmpulungului*, la Săpânţa,

---

[1]) A. B u n e a, *Episcopii de Halici în Transilvania şi Ungaria*, în *Prinos lu* *Sturdza*, p. 131 urm.

unde râulețul Săpânța se varsă în Tisa [1]). Ctitoria aceasta a Drăgoșeștilor izgoniți din Moldova, era luată în vedere de Maramureșeni ca reședință pentru episcopia dorită de ei.

Cu cererea aceasta în chimir plecă la 1391 voivodul Baliță la Constantinopol pentru a supune biserica maramureșeană jurisdicției patriarhale și pentru a solicita învoirea patriarhului pentru alegerea unui episcop cu reședința la ctitoria sa dela Peri pe Tisa.

Crearea unei episcopii ortodoxe într'un stat catolic cum era Ungaria regelui Sigismund, convocatorul conciliului dela Constanța elvețiană, întâmpina însă din capul locului dificultăți politice și diplomatice greu de înlăturat. De aceea patriarhul Antonie al IV-lea se opri asupra unei soluții intermediare ca și cea privitoare la credincioșii români din Banat și Dacia transilvăneană, consimțind la scoaterea bisericii maramureșene de sub jurisdicția Haliciului și așezarea ei sub autoritatea spirituală a patriarhiei ecumenice din Constantinopol. Cum pentru înființarea unei episcopii ortodoxe pe seama Românilor nu se putea obținea agrementul regelui apostolic al Ungariei, soluția cea mai firească ar fi fost ca patriarhul să desemneze pe mitropolitul Moldovlahiei ca vicar sau *exarh* al său în Maramureș și în părțile ungurene, precum încredințase cu un asemenea mandat patriarhal pe mitropolitul Ungrovlahiei dela Argeș, cu arhipăstorirea credincioșilor români din plaiurile bănățene și transilvănene. La soluțiunea aceasta patriarhul nu se putu opri însă din două motive destul de vajnice. Intâi, pentrucă la 1391 conflictul bisericii moldovene cu patriarhia din Constantinopol nu era încă aplanat, iar în al doilea rând pentrucă între Dragoșizii din Maramureș și Bogdaneștii din Moldova, raporturile de dușmănie vădită erau încă prea proaspete în amintirea tuturor. Din considerațiunile acestea s'a recurs la un alt expedient, care veni să împace pentru moment exigențele Maramureșenilor. Sinodul ecumenic ridică mănăstirea *Peri* la rangul de *stavropighie* patriarhală, ceea ce însemna scoa-

---

[1]) D. Petrov, *Drevnejtaia țerkovno-slavinskaia gramota 1404 g. o Karpathoruskoi teritorii;* N. Iorga, *O mărturie din 1404 a celor mai vechi Moldoveni,* în Anal. Acad. Rom., Ist, Ser. III., Tom. VI, p. 69 urm.

terea ei şi deodată cu ea şi a tuturor bisericilor şi mănăstirilor româneşti din părţile maramureşene de sub autoritatea episcopiilor dela Halici şi Muncaci şi primirea lor sub jurisdicţia canonică a patriarhului ecumenic. Prin tomosul patriarhal cu data de 13 August 1391 ieronomahul Pahomie fu numit *categumen* — καθηγούμενος — al stavropichiei patriarhale dela Peri şi învestit cu darul de locţiitor sau *exarh* — ἔξαρχος — al patriarhului în Maramureş. Astfel luă fiinţă în August 1391 *exarhatul patriarhal dela Peri*, sub a cărui arhipăstorie intrară toţi preoţii şi credincioşii români din Maramureş şi părţile vecine ungurene. In hrisobulul patriarhal se face menţiune de credincioşii români din *Maramureş*, *Sălaj*, *Ciceiu*, *Unguraş* şi *Bistriţa*, precum şi din comitatele transtisene *Arva*, *Ugocea*, şi *Bereg*.

Exarhul Pahomie primi din partea patriarhului autorizaţia de a sfinţi biserici şi hirotoni preoţi, precum şi dreptul de jurisdicţie bisericească asupra clericilor şi mirenilor dreptcredincioşi. Actele de sfinţire de biserici săvârşite până atunci de *chiriarhii locali*, de care face menţiune tomosul patriarhal, urmau să fie recunoscute şi confirmate de noul exarh al Marmureşului [1]). Pe calea aceasta s'a ajuns la supunerea bisericii româneşti din Maramureş sub autoritatea patriarhului din Constantinopol şi la aşezarea ei pe temeiuri canonice, exact cum se ajunse la acelaşi rezultat prin crearea exarhatului plaiurilor dela Argeş pentru dreptcredincioşii români din Banat şi Dacia transilvăneană.

Urmaşul lui Pahomie în arhipăstorirea exarhatului dela Peri era pe la anul 1456 Simeon Sălăgeanul. Acestuia îi urma în conducerea exarhatului clericul Ilarie, care obţinu la 14 Mai 1494 dela regele Vladislav al II-lea al Ungariei confirmarea tomosului patriarhal din 1391 cu privire la crearea exarhatului maramureşan, cu obligaţia însă de a *presta episcopului de Muncaci şi arhiepiscopului Transilvaniei datorită obedienţă şi supunere* — *debitam subiectionem et obedientiam prestare.* — De ce natură puteau fi

[1]) *Acta Patr. Const.*, II, p. 156 urm.

aceste îndatoriri nu rezultă din contextul actului regal de confirmare [1]).

8 PRETINSA DEPENDENȚĂ A BISERICII MOLDOVENEȘTI DE OHRIDA

Incăpățânarea patriarhului ecumenic de a ridica cu orice preț un chiriarh grec pe scaunul mitropolitan al Moldovei, se lovi de energica împotrivire a ducilor P e t r u I, R o m a n I și Ș t e f a n I c e l B ă t r â n și a țării întregi. Impotrivirea credincioșilor moldoveni n'a putut fi înfrântă nici prin anatema nesocotită pe care arhiereul grec I e r e m i a, delegatul patriarhului, o aruncase asupra Moldovei. De asemenea fură respinse sugestiile patriarhului de a numi pe protopopul P e t r u *exarh patriarhal* la Suceava în locul episcopului I o s i f, la care ținea cu îndărătnicie tot norodul cu ducele în frunte. La urcarea sa pe tron, ducele A l e x a n d r u c e l B u n moșteni conflictul neaplanat de predecesorii săi. Dar nici el nu se abătu dela dorința țării de a vedea pe episcopul I o s i f instalat canonicește în scaunul mitropolitan dela Suceava. Noul domn trimise în Iulie 1401 o solie la Constantinopol, cu misiunea de a interveni pe lângă patriarhul M a t e i u I în sensul dorinței unanime a țării, arătând că arhiereul I o s i f era om din partea locului și de neam cu domnii țării, ce fusese hirotonisit episcop al Moldovlahiei de mitropolitul Haliciului A n t o n i e, care luase voie sinodicește de a hirotonisi episcopi în eparhiile Rusiei Mici și în Asprocastron, adică Cetatea-Albă.

Pentru a se convinge de adevărul celor arătate de solii moldoveni, patriarhul M a t e i, luând asentimentul sinodului ecumenic, trimise pe ieromonahul G r i g o r i e Ț a m b l a c și pe diacul M a n u e l A r h o n t u l în Moldova pentru a verifica la fața locului afirmațiile solilor moldoveni. Delegații patriarhali, găsind întemeiate revendicările Moldovenilor, conchiseră la recunoașterea arhiereului I o s i f ca episcop hirotonisit în mod canonic și la instalarea lui în

[1]) Z. P â c l i ș a n u, *Diploma din 14 Mai 1494 a regelui ungar Vladislav II*, în Revista Ist. Română, vol. XIII, fasc. I, p. 101—105; cfr. N. I o r g a, *Studii și Documente*, XII, p. XLI urm.

scaunul mitropolitan dela Suceava, pentru ca «Kir Iosif să slujească, să sfinţească şi să facă toate ca un mitropolit adevărat, câte i se cuvine a face, căci aşa este drept»[1].

Astfel fu aplanat în vara anului 1401, în sensul dorinţelor ţării, conflictul cu patriarhia, prin ridicarea anatemei şi prin recunoaşterea episcopului Iosif ca mitropolit canonic al Moldovei.

La aceeaşi dată intră biserica moldovenească sub jurisdicţia canonică a patriarhului ecumenic din Constantinopol.

Stând astfel lucrurile, pretinsa dependenţă a bisericii moldoveneşti de patriarhia de Ohrida nu poate fi privită decât sub aspectul unei legende[3], care şi-a făcut loc în cronica lui Grigore Ureche. Acolo se susţine că «Iuga-Vodă întrecut-au pe domnii cei trecuţi de mai înainte de dânsul, că au trimis la *patriarhia de Ohrida* şi au luat blagoslovenie şi au pus metropolit pe Teoctist»[3]. Afirmaţia cronicei este lipsită de orice temeiu istoric, pentrucă se ştie că Iuga-Vodă, recte Iurg Coriatovici Litvanul, n'a domnit niciodată în Moldova, iar pe timpul domniei de câteva luni a adevăratului Iuga-Vodă, fratele lui Alexandru cel Bun, dăinuia încă conflictul cu patriarhia pentru recunoaşterea lui Iosif, înrudit cu familia domnitoare a Bogdăneştilor.

Iar despre un mitropolit Teoctist se pomeneşte numai la începutul domniei lui Ştefan cel Mare.

Legenda dependenţei de Ohrida a găsit răsunet fără niciun temeiu şi în opera polonă a lui Miron Costin[4] ca şi în descrierea Moldovei a lui Dimitrie Cantemir[5]. In sprijinul ei s'a adus corespondenţa mitropolitului Dosoftei de Ohrida cu Ştefan cel Mare. Este vorba

---

[1]) *Acta Patr. Const.*, II, p. 529 urm.; Hurmuzaki-Iorga, *Docum.*, XIV, nr. 4 şi XX, p. 34 urm.

[2]) Mih. Laskaris, *Joachim Métropolite de Moldavie et les relations d'église Moldave avec le patriarcat de Peć et l'archêveche d'Achris au XV-e siècle*, în Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, Tom. XIII, p. 139 urm.

[3]) *Domnii Ţării Moldovei şi vieaţa lor*, ed. M. Cogălniceanu, *Letopiseţe*, I, p. 126.

[4]) *Chronica ziem. moldavskich y multanskich*, ed. I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 171.

[5]) *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei, p. 144 urm.

de două hrisoave din anii 1466 și 1467, în care chiriarhul dela Ohrida se intitulează «Mitropolit al Primei Justiniane, al tuturor Bulgarilor și Sârbilor și al țărilor dacice»[1]).

In actele de mai târziu chiriarhii Ohridei își însușeau titluri și mai pompoase ca «*arhiepiscopi ai Justinianei Prime, ai Ohridei, ai toată Bulgaria, ai pământului sârbesc, ai Arvaniei (Albaniei), ai Valahiei și Moldovei și ai altor țări*»[2]).

Prin examinarea critică a cuprinsului acestor documente s'a dovedit până la evidență grosolana lor plăsmuire, astfel că pe puterea lor documentară nu se poate pune niciun temeiu. In titlurile acestea așa de pompoase găseau expresie vechile reminiscențe istorice, dar titlurile acestea se găseau în flagrantă contrazicere cu realitățile timpului, când influența chiriarhilor ohrideni era îngrădită în marginile restrânse ale unei eparhii provinciale.

Indreptarea legii sau *Pravila Târgovișteană* din 1652 arată că *stă scris în nomocanonul lui Matei Vlastaris, cum și Moldovlahia au fost supusă Ohrideanilor*. Textul autentic al celebrului canonist grec, cuprins în sintagma canoanelor din 1335, nu amintește însă nimic despre dependența bisericii moldovenești de arhiepiscopia Ohridei. Se vede deci că nota cu privire la pretinsa atârnare a bisericii din Moldova de Ohrida s'a strecurat mai târziu în traducerea slavonă și de acolo în traducerea română a sintagmei[3]). Stând astfel lucrurile, nu se poate vorbi despre legăturile bisericii moldovenești cu arhiepiscopia dela Ohrida.

9. CONCLUZII

Din cele arătate mai sus rezultă deci că biserica românească din Ungrovlahia și din plaiurile transilvănene n'a fost lipsită niciodată de temeiuri canonice, cum s'a crezut. Din vremea împăratului Justinian până în zilele ducelui Alexandru Basarab ea a stat sub jurisdicția canonică a mitropoliei Primei Justiniane.

[1]) I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, I, p. 103 urm.

[2]) Eus. Popovici, *o. c.*, III, p. 57.

[3]) Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, ed. Rhalles et Pothés,, VI p. 258 urm.; Eus. Popovici, *o. c.*, III, p. 69.

Prin decretul împăratului Vasile al II-lea, drepturile ierarhice ale Justinianei Prime trecură asupra Ohridei, care le exercită și asupra Românilor din Carpați până la 1359, când cu învoirea domnului țării și dorința credincioșilor români jurisdicția bisericească trecu asupra patriarhiei ecumenice din Constantinopol, pentru a fi exercitate de patriarhie până la proclamarea autochefaliei bisericii românești din 1885.

Sub jurisdicția bisericească a mitropoliei de Ohrida rămase și biserica bănățeană și transilvăneană până la 1359. Cum însă în Ungaria catolică recunoașterea unei episcopii ortodoxe era greu de obținut, patriarhul Calixt creă pentru credincioșii români de acolo *exarhatul plaiurilor* și încredință cu păstorirea acestui exarhat pe mitropolitul Ungrovlahiei dela Argeș.

Credincioșii români din Maramureș și ținuturile vecine trăiră multă vreme sub jurisdicția bisericească a Haliciului, până la 1391 la cererea voivozilor Balc și Dragoș ctitorii mănăstirii Peri, patriarhul Matei primi și biserica maramureșană sub jurisdicția sa canonică, declarând mănăstirea Peri stravropighie patriarhală și numind pe categumenul Pahomie exarh sau vicar patriarhal, cu dreptul de a săvârși în numele patriarhului toate funcțiunile episcopale.

La 1401 fu aplanat și conflictul bisericii moldovenești cu patriarhia prin recunoașterea episcopului Iosif ca mitropolit canonic al Moldovei, cu reședința la Suceava. Astfel se desprinse și biserica moldovenească din legăturile ei vechi cu Haliciul și intra sub jurisdicția patriarhiei ecumenice din Constantinopol. Afirmațiile ce s'au făcut în legătură cu pretinsa dependență a bisericii moldovenești de scaunul mitropolitan dela Ohrida, s'au dovedit ca lipsite de orice temeiu istoric.

Intâmplarea a voit ca modesta mea comunicare asupra înființării exarhatului plaiurilor și a exarhatului maramureșan dela Peri pe Tisa, să coincidă cu a douăzeci și șaptea aniversară dela unirea Daciei transilvănene cu România. Insistând asupra străvechilor legături bisericești între Românii de dincoace și de dincolo de Carpați, cred că ne găsim cu toții în spiritul festiv al solemnității de astăzi.

IOAN BOGDAN IN LUMINA UNOR FRAGMENTE DIN CORESPONDENŢA SA

DE

I. LUPAŞ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMANE

— *Comunicare făcută în şedinţa publică dela 15 Decemvrie 1944* —

I

O seamă de scrisori româneşti, germane şi slave ale răposatului nostru coleg Ioan Bogdan făcând parte, prin donaţiune, din patrimoniul Institutului de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu, aveam de gând să le prezentăm în cadrele unei comunicări comemorative în cursul sesiunii generale din Mai—Iunie, dacă împrejurări de forţă majoră nu ar fi aruncat piedeci de neînlăturat în calea acestei întruniri statutare.

Ca să nu treacă anul, în care s'a împlinit un sfert de veac dela plecarea lui Ioan Bogdan dintre noi, fără a căuta să-i facem o pomenire în incinta instituţiunii, la lucrările căreia a participat timp de 14 ani (1905—1919), « călăuzit — cum mărturisea însuşi — de sinceră iubire de adevăr şi de un entusiasm cald pentru trecutul poporului nostru » — am socotit că sunt în asentimentul tuturor domnilor colegi, rugând conducerea Academiei Române să binevoiască a închina scumpei lui amintiri şedinţa publică de astăzi.

Născut la 25 Iulie 1864 dintr'o familie de comercianţi braşoveni (Ioan şi Elena), cu pronunţate aptitudini şi năzuinţe spre progres, tânărul Ioan Bogdan avu prilej să-şi urmeze studiile secundare în vestitul liceu românesc-ortodox din oraşul natal (azi « Liceul Andrei Şaguna »), terminân-

du-le la vârsta de 18 ani cu excelentă pregătire în ştiinţele clasice şi cu nepotolită sete de carte. Râvna lui de a-şi îmbogăţi cunoştinţele a sporit din an în an în cursul studiilor universitare, încununate cu o teză de licenţă despre *Istoria Coloniei Sarmisegetuza*, tipărită la Iaşi în 1885. In acelaşi an apăreau în revista *Convorbiri Literare* din Bucureşti, judicioasele dări de seamă scrise de tânărul de 21 de ani, cu remarcabil discernământ critic, asupra unor cărţi ca *Istoria limbii şi literaturii române* de Aron Densusianu şi *Istoria Română* de Gr. G. Tocilescu.

După aceste lucrări de tinereţă, atenţiunea lui Ioan Bogdan s'a îndreptat asupra unei ramure, care fusese lăsată din partea filologiei şi istoriografiei române timp prea îndelungat în părăsire: asupra studiilor slave. Cu simţu-i critic deosebit de ager, care i-a călăuzit întreaga activitate ştiinţifică, talentatul tânăr dela Braşov a putut să-şi dea seama de direcţia primejdioasă, spre care fusese împinsă istoriografia română prin exagerata latino- sau « romanomanie » a şcoalei t ansilvane. Adevărat că spiritul ponderat şi clarvăzător al lui Mihail Kogălniceanu rostise, în celebra lecţiune inaugurală dela Academia Mihăileană (23 Noemvrie 1843) cuvântul de osândă asupra acestor exageraţiuni, arătând că Petru Maior a produs prin cartea sa despre *Inceputul Românilor în Dacia*, « *o şcoală destul de numeroasă de Români noi* », cari fără a-şi sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupră-şi, când strigă că se trag din Romani, că sunt Romani şi prin urmare *cel dintâi popor din lume*. Această manie s'a întins până acolo, încât unii îşi însuşesc chiar şi faptele şi istoria bătrânilor Romani dela Romulus şi până la Romulus Augustulus »... Tot el sfătuia pe auditorii săi de a se feri « de această manie, care trage asupra noastră râsul străinilor ». Cu două decenii mai târziu Titu Maiorescu, — unul dintre cei dintâi elevi ai Liceului braşovean deschis în toamna anului 1850 şi care plecând să-şi continue studiile la « Teresianum » în Viena, îşi luase rămas bun dela colegi prin cuvintele: *la revedere în România unită*, — a reuşit să spulbere prin critica sa incisivă rătăcirile latinomane ale şcoalei lui Simion

B ă r n u ț i u, despre a cărui carte principală *(Dreptul public al Românilor)* afirmase că e o lucrare « remarcabilă prin lipsa totală de știință juridică » [1]).

Dacă școala Blajului a fost timp îndelungat sorgintea și răspânditoarea unor asemenea exagerațiuni, potrivnice adevărului, în schimb altă școală transilvană, școala Brașovului s'a învrednicit să vadă răsărind dintre foștii ei elevi numeroși oameni de știință, de curaj și de inițiativă, cari n'au stat la îndoială a se împotrivi cu hotărîre pomenitelor lunecări, oprindu-le de pe povârnișul rătăcirilor primejdioase și îndreptându-le cu toată stăruința spre căile adevărului.

Așa a procedat T i t u M a i o r e s c u în domeniul literaturii și culturii române; așa I o a n B o g d a n în al istoriografiei.

Cu via dorință de a se pregăti cât mai temeinic pentru opera vieții sale, ***după terminarea studiilor universitare*** în Țară, I o a n B o g d a n fu trimis de Ministerul Instrucțiunii (1886) în Germania și în Italia, să studieze metodele de organizare a învățământului secundar din cele două țări. Și-a continuat apoi studiile de specializare la universitățile din Viena, Cracovia și Dorpat, de unde a trecut la cele din Moscova și din St. Petersburg, închinându-și acestor studii slave și slavo-române, cei mai frumoși ani ai tinereței în convingerea că, fără ajutorul lor nu va putea fi așezat edificiul istoriografiei române pe temelii solide și resistente în fața agresiunilor critice, pornite adeseori din partea adversarilor seculari cu nestăpânită patimă și violență împotriva adevărurilor organice ale trecutului nostru.

Era deci necesar un curent de sănătoasă reacțiune atât împotriva romanomaniei, cât și împotriva grandilocuenței romantice, deopotrivă compromițătoare și una și alta pentru o istoriografie, care năzuia să atirgă nivelul postulatelor științifice moderne.

Aci începe rolul important al brașoveanului I o a n B o g d a n și al bucovineanului D i m i t r i e O n c i u l, inte-

[1]) Cf. T. M a i o r e s c u, *Discursuri parlamentare*, vol. I, București, 1897, p. 98.

meietorii școalei de cercetări critice serioase în istoriografia română. Insușindu-și în cursul studiilor universitare o metodă istorică la nivelul cerințelor vremii: temeinică și scrupuloasă, liberi de prejudecăți, senini în cugetare și interpretare, acești doi profesori ai Universității din București apar călăuziți în toată activitatea lor didactică-științifică de criteriile obiectivității celei mai severe, împreunate cu o nestinsă iubire de adevăr.

Intors dela studiile de specializare în străinătate, B o d g a n fu numit la vârsta de 27 de ani profesor suplinitor la catedra de limbi slave a Universității din București. Studiile publicate de el începuseră a fi apreciate elogios de către cei mai de seamă slaviști ai vremii, astfel încât rugând în Iunie 1892 pe președintele comisiunii de concurs la menționata catedră să-l recomande spre a fi numit profesor provizoriu, putea să-i comunice cu titlul de informațiune, că profesorul V r a t o s l a v J a g i č s'a exprimat «în termini atât de măgulitori» asupra valorii publicațiilor lui «încât, dacă n'ar dori să informeze onor. Comisiune de chipul cum sunt apreciate» lucrările lui, sentimentul de modestie l-ar împiedeca să comunice altora judecata fostului său profesor, care-i scrisese așa: «în tot cazul Bucureștiul poate să fie mândru, că posedă acum un reprezentant al filologiei slave, pentru care pot să-l invidieze multe universități austriace, mai ales însă universitățile ungurești»...[1] «Profesorul de limba rusească dela Universitatea din Petersburg, A. J. S o b o l e v s k i j, astăzi specialistul cel mai distins în istoria limbii rusești, zice despre cele două publicațiuni ale mele: «Cred că sunt făcute perfect de bine (ъиподнъ хоро́шо)» (Scrisoarea din 18 Febr. 1891). Iar d-l B. C o n i e f, profesor de limba bulgară la gimnaziul și facultatea de litere din Sofia, îmi scrie despre contribuirile pentru istoriografia bulgară și sârbească următoarele: «Numai prin această publicație ți-ai făcut, amice, un nume căci monumentul, pe care l-ai descoperit și publicat de curând D-ta, este un monument neprețuit pentru istoria și filolo-

[1] «Jedenfalls kann Bukarest stolz darauf sein, dass es jetzt einen Vertreter der slawischen Philologie besitzt, um den es viele österreichischen, namentlich aber die ungarischen Universitäten beneiden können». (Scrisoarea din 16 Dec. 1891).

gia noastră; filologii şi istoricii bulgari îţi vor fi pururea recunoscători pentru aceasta »[1]).

Prin metoda severă a lecţiunilor sale cu caracter filologic şi a publicaţiunilor sale de cuprins istoric, profesorul B o g d an a reuşit să-şi îndrume studenţii a preţui şi cerceta cu răbdare izvoarele istorice, cronicile şi documentele trecutului, spre a culege din textele lor informaţiunile de trebuinţă. In lecţiunea sa inaugurală despre *Insemnătatea studiilor slave pentru Români* (1891), tânărul profesor universitar I o a n B o g d a n afirmase că a sosit timpul, să iasă cu totul ştiinţa istorică română « din faza romantică a copilăriei. Datoria ei trebue să fie de aci înainte: a căuta pretutindeni numai şi numai adevărul. Ar fi o rătăcire periculoasă, dacă am crede că educaţia noastră naţională trebue bazată pe neadevăruri sau reticenţe. Dimpotrivă, noi credem că printr'un studiu calm şi cât se poate de multilateral al trecutului nostru, trebue să ne dăm seama de toţi factorii vieţii noastre trecute... Datoria noastră, a oamenilor de ştiinţă, este a prezenta civilizaţia trecută nu cum am fi dorit să fie, ci cum a fost în realitate. Numai în chipul acesta ne vom putea explica pentru ce am ajuns astăzi acolo unde suntem ».

Cercetările de amănunt îl pasionau pe I o a n B o g d a n în aceeaşi măsură ca şi năzuinţa de a spori numărul izvoarelor istorice prin descoperiri nouă de cronici şi documente. In acest domeniu ostenelile lui au fost încununate de roade îmbelşugate, cum arată cunoscutele-i publicaţiuni: « Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche » (1891), « Cronici inedite atingătoare de istoria Românilor » (1895), « Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui » — studiu critic (1896), Documente din arhivele polone, publicate în colecţiunea Hurmuzaki (1900); « Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească — texte slave cu traduceri şi cu un studiu privitor la diplomatica slavo-română » (1905)

[1]) « Sie haben sich, mein Freund, schon damit einen Namen gemacht; denn das ist ein unschätzbares Denkmal für unsere Geschichte, ebenso wie für unsere Philologie, welches Sie neulich entdeckt und veröffentlicht haben, und die bulgarischen Philologen sowie die bulgarischen Geschichtsschreiber werden Ihnen stets Dank wissen dafür ». (Scrisoarea din 8 Iunie 1891).

şi cele două volume intitulate: « Documentele lui Ştefan cel Mare », publicate la 1913 în editura « Comisiunii istorice a României », al cărei prim preşedinte fusese Ioan Bogdan. In publicarea documentelor urma Bogdan aceeaşi metodă critică serioasă ca şi în cercetările de amănunt. De aceea în literatura istorică română publicaţiunile lui apar ca cele mai îngrijite şi mai sigure. Doar cele trei volume din « Tezaurul de monumente istorice » al lui Alex. Papiu Ilarianu dacă au mai fost editate cu atâta grijă meticuloasă.

Când îi permiteau împrejurările să dea câte un studiu elaborat cu ajutorul materialului documentar, el se pasiona în deosebi pentru monografii privitoare la vechile instituţiuni româneşti, la originea şi desvoltarea lor, cum sunt cele despre « Originea voevodatului la Români » (1902), « Despre cnejii români » (1907), « Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în sec. al XV-lea » (1908) ş. a. Nu a întreprins nicio încercare de sinteză mai vastă, ştiind că opera de analiză istorică este încă prea plăpândă şi trebue continuată cu asiduitate pentru a lărgi şi adânci brazda ogorului desţelenit cu atâta strădanie.

La 1892 a fost ales I. Bogdan membru corespondent, iar cu 11 ani mai târziu membru activ al Academiei Române. Participând în această calitate pentru întâia oară la şedinţa din 30 Martie 1903, ţinea să arate colegilor săi « cele mai calde mulţumiri » pentru votul exprimat, adăugând: « Ştiu că nici vârsta, nici meritele mele nu-mi dădeau dreptul să mă aştept la această distinsă onoare şi atribui alegerea mea bunelor intenţiuni ale acelora din D-v., cari cred că prin intrarea unor elemente mai tinere în Academia Română, acestea se vor simţi îndoit obligate să lucreze din toate puterile lor la progresul acestei înalte instituţiuni de cultură naţională. Nu aduc cu mine niciun trecut bogat în fapte, nicio autoritate întemeiată pe vârstă, aduc însă un profund devotament pentru Academia Română şi o hotărîre fermă de a conlucra la prosperarea ei. Academia Română are o mare misiune în mişcarea ştiinţifică şi literară a ţării noastre şi a românismului întreg: ea este menită că concentreze toate forţele

intelectuale ale națiunii române într'o conlucrare armonică, din care să iasă cea mai înaltă expresiune a idealurilor noastre de cultură. O parte însemnată în această conlucrare o au studiile istorice. In puținele și modestele mele lucrări de până acum, am fost totdeauna călăuzit de o sinceră iubire de adevăr și de un entusiasm cald pentru trecutul poporului nostru, pe care am învățat a-l iubi cu atât mai mult, cu cât studiind mai de aproape istoria lui, am cunoscut virtuțile ce le-a avut odinioară, faptele mărețe ce le-a săvârșit și nenorocirile fără număr prin care a trecut. La școala istoriei naționale mi-am format convingerile patriotice, ce vor conduce lucrările mele viitoare. Măgulit de onoarea și încrederea ce mi-ați arătat prin alegerea mea, voiu căuta, Domnilor Colegi, să mă arăt vrednic de votul D-v. » [1]).

In discursul de recepțiune, cu care-și făcea la vârsta de 41 de ani intrarea în Academie, vorbind despre « Istoriografia română și problemele ei actuale » (1905), înțelegea să dea acestora următoarea formulare: « Originile poporului nostru, asupra căruia știrile istorice mai precise încep abia în secolul al XIII-lea, sunt învăluite într'un adânc întunerec. Cât timp nu se vor descoperi izvoare nouă — nădejdea noastră în această privință este foarte redusă — problema nu va face niciun progres simțitor... Până acum la încercările de rezolvare a ei, argumentele logice au avut preponderență asupra mărturiilor istorice. Pentru noi, ca și pentru istoricii străini, cari s'au apropiat de această chestiune fără idei preconcepute și fără scopuri politice ascunse, continuitatea elementului român la stânga Dunării este un adevăr de sine înțeles. Poporul român apare în cele dintâi mărturii ale istoriei ca un popor așezat din vechime și eminamente agricol, deși păstoritul era, pe lângă cultura pământului, a doua ocupație favorită lui... Studiul limbii, al toponomiei și al așezămintelor vechi ne arată, fără cea mai mică umbră de îndoială, că în țările dela nordul Dunării populația romanică a trăit neîntrerupt alături de Sloveni, din secolul al VI—XII-lea. E de nădăjduit, că din aprofundarea epocelor cunoscute ale

[1]) *Analele Academiei Române.* Partea Administrativă și Desbaterile, din 1902—3.

istoriei noastre vor ieşi mai de grabă oarecari lumini asupra epocei obscure, decât din interpretarea mai mult sau mai puţin capricioasă a celor câteva pasaje din scriitorii bizantini sau din repetarea aceloraşi argumente pro şi contra, scoase din studiul limbii sau al izvoarelor dubioase anterioare secolului al XIII-lea ».

In ce priveşte domeniul specialităţii sale, al studiilor slave, cărora s'a dedicat cu atâta stăruinţă şi cu rezultate egale, tot atunci făcea să fie înţeleasă importanţa acestor studii, constatând că « pentru omul nepreocupat de prejudicii, influenţa elementului slav la formarea naţionalităţii noastre este aşa de evidentă, încât putem zice fără exagerare, că nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populaţia băştinaşă dacoromană în cursul veacurilor VI—X ».

Obiectivitatea ştiinţifică, seninătatea neturburată şi metoda critică severă erau însuşirile de căpetenie, prin care rezultatele activităţii lui Ioan Bogdan s'au impus deopotrivă contemporanilor români şi străini. Ele au rămas ca moştenire de mare preţ, ca îndrumare programatică pentru istoriografia noastră modernă, putând servi folositoare îndemnuri pentru cei chemaţi la muncă în ogorul acestei istoriografii, a cărei importanţă educativă nu a lipsit a o sublinia el însuşi în menţionatul discurs de recepţiune, spunând: « nu trebue să pierdem din vedere niciun singur moment faptul, că oricât de importante ar fi pentru vieaţa intelectuală modernă ştiinţele exacte şi numeroasele lor aplicaţiuni, pentru un popor mic, deşteptat de curând la vieaţa naţională şi ameninţat din multe părţi în desvoltarea lui, crearea unei culturi proprii trebue să fie întâia şi ultima ţintă a educaţiei lui. O educaţie temeinică naţională, o încredere nestrămutată în puterea de vieaţă şi în trăinicia neamului nostru nu le putem câştiga însă fără cunoaşterea aprofundată a trecutului, fără conştiinţa clară a primejdiilor ce am întâmpinat şi a faptelor mari ce am săvârşit. Aceste fapte ne sunt păstrate ca cel mai scump patrimoniu al trecutului, în monumentele istoriografiei, care pentru noi sunt un titlu de glorie şi de mândrie, tot aşa ca şi faptele povestite în ele ».

Intr'o lecție de deschidere a Conferinței de *Istoria Slavilor și a legăturilor lor cu Românii*, rostită la Facultatea de litere din București, în ziua de 10 Februarie 1927, s'a arătat cu drept cuvânt, că numai din opera sa didactică-științifică nu ar ieși completă personalitatea lui I. Bogdan; se cerea deci să fie « accentuat și rolul său de organizator. El a fost un șef de școală prin excelență; era de părere că istoriografia modernă nu poate fi decât o lucrare de colaborare din cauza grelelor și migăloaselor cercetări..., precum și din cauza imensei extensiuni a domeniului istoric, care face necesară o repartizare armonioasă a muncii.

« Ca director al « Convorbirilor Literare » a știut să facă din această revistă un organ istorico-filologic, fără să rupă contactul cu publicul mare. In jurul lui a grupat toate forțele reale ale științei istorice și filologice, ca N. Iorga, V. Pârvan, S. Pușcariu, D. Onciul, St. Orășanu, G. Popovici, G. Murnu, P. Cancel etc. Mai târziu a fost în fruntea Comisiunii Istorice, care a însemnat o eră nouă în publicațiile noastre de cronici și documente. Alături de N. Iorga, C. Giurescu, D. Russo, I. A. Candrea, a prezidat la aceste lucrări excelente ca știință, tehnică, eleganță și probitate. Iși dădea seama că este chemat să schițeze programul marei opere de muncă asociată, care trebue să fie istoriografia română și a făcut-o cu destulă lărgime de vederi »[1]).

II

Un om cu astfel de însușiri și realizări importante în domeniul specialității sale, era firesc să trezească un sentiment de încredere în sufletul contemporanilor, cari au avut prilej să-l cunoască mai de aproape. De aceea nu poate fi lipsită de interes întrebarea: cum se reflectează personalitatea lui Ioan Bogdan în fragmentele de corespondențe române și străine, câte s'au păstrat izvorîte din condeiul unor contemporani ai lui?

[1]) P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la Români*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. VII, București, 1928, p. XVI—XVII.

Din partea colegilor săi profesori universitari s'a păstrat surprinzător de puţină corespondenţă [1]); în pachetul ce avem la îndemână, abia se găsesc 2 fragmente scrise de Hasdeu şi de Tocilescu. Sunt însă 7 scrisori de ale lui D. Onciul: 6 trimise din Cernăuţi între anii 1891—1899 şi una dela Băile Herculane (1895). Ele cuprind în bună parte informaţiuni bibliografice, comunicate de învăţatul bucovinean colegului său braşovean. Abia scrisoarea din 8.VII.1895 are un cuprins de interes deosebit, asupra căruia trebue să zăbovim, fiind el lămuritor pentru împrejurările în care T. Maiorescu îi oferise lui Onciul catedra de «istoria veche română» la Universitatea din Bucureşti. «Numai prin retragerea d-lui Maiorescu din ministeriu — scrie D. Onciul — s'a zădărnicit atunci lucrul. Venind apoi d-l Take Ionescu, D-sa mi-a oferit numita catedră, ce voia s'o înfiinţeze, prin lege specială, acum anul trecut. Cum îţi vei aduce aminte, am şi vorbit cu D-ta despre aceasta, fiind în Bucureşti. Acum după ce noua catedră s'a primit în buget, d-l ministru mi-a oferit-o din nou. Am declarat şi în acest rând, ca şi mai înainte, că aflându-se modalitatea de a fi numit fără a mă prezenta la concurs, sunt gata să vin. Am primit răspuns că juriul dela Iaşi are să mă propună pe baza publicaţiunilor mele... fiind singurul specialist cu cerutele studii şi publicaţiuni, care poate fi luat în vedere pentru această catedră. D-l ministru m'a şi designat în un discurs în Cameră, cu ocazia desbaterii bugetului, când a cerut înfiinţarea catedrei. Cu această modalitate m'am declarat înţeles şi am primit asigurarea că am să ţin lucrul de perfect. De acest cuvânt mă ţin şi acum, şi altfel nu înţeleg cum ar avea să se facă. Pentru catedra de istoria mai nouă nu pot doară să fiu recomandat pe baza publicaţiunilor, căci n'am publicat nimic din această parte. Iar la concurs nu mă pot prezenta, şi anume nu din cauza — cum greşit ai înţeles —

---

[1]) In *Tribuna Literară* din Braşov (1941, nr. 1—7), a publicat d-l Gh. Tulbure cu titlul *Din corespondenţa lui Ion Bogdan*, 5 scrisori dela Titu Maiorescu, 1 dela Andrei Bârseanu din Braşov, 2 dela Gh Popovici din Cernăuţi, 1 dela I. Antonovici din Bârlad, 1 dela C. Kogălniceanu din Ismail, 1 dela Andrei Veress din Kolozsvar, 1 dela I. Tudućescu din Bucureşti, 7 dela Iacob Negruzzi şi 6 dela I. Bianu.

că n'aş voi să se ştie aici că mă prezint la concurs, ci pentrucă, atâta timp cât sunt aici în funcţie, nu-mi este permis să mă pun la concurs în alt Stat, şi apoi nici nu sunt acela, căruia i s'ar şedea aceasta. Mă mir însă de ce D-ta voeşti să părăseşti catedra de slavistică română, pentru care te-ai specializat, fiind nu numai până acum singurul Român cu vocaţiune pentru ea, dar şi creatorul acestei noue specialităţi de slavistică. Predilecţiunile D-tale pentru istorie le poţi în destul cultiva la această catedră şi, orişicum, venind eu la catedra ce mi s'a oferit, ne-am înţelege foarte bine despre o conlucrare colegială şi serioasă [1]. *Gândul meu ar fi să tindem la organizarea unui institut special pentru studiul istoriei române la Universitate*, cum e *Institut für österreichische Geschichtsforschung* în Viena, cu deosebită privire la studiul metodei, al izvoarelor şi al disciplinelor auxiliare, unde o bună parte ar fi a D-tale. Dela actualul ministru, care dovedeşte cel mai viu interes pentru înaintarea studiilor istorice, până acum atât de simţitor neglijate cu privire la istoria naţională, putem aştepta cea mai bună dispoziţiune pentru asemenea întreprindere. La lucru deci, cu Doamne ajută! Cât despre mine, cuvântul meu final este, că ţin la vorba avută cu d-l ministru şi cu d-l Maiorescu, şi nu cred că ar fi în interesul lucrului să se facă altfel. De voiu fi numit în condiţiunile, cum m'am înţeles cu D-lor, sunt gata a începe cursul la toamnă. La bună vedere, şi fii salutat frăţeşte de al D-tale devotat amic, D. Onciul ».

Apelul frăţesc, pe care i-l făcea D. Onciul, să rămână la catedra de slavistică, pentru care era singurul Român cu pregătirea necesară, a fost ascultat de Bogdan şi urmat, oricât de vie ar fi fost dorinţa lui de a ţinea lecţiuni de istorie română în locul celor de filologie slavo-română. Chestiunea catedrei de istorie română veche s'a complicat însă prin neaş-

[1]) Această colaborare colegială a celor doi profesori dela Universitatea din Bucureşti a şi urmat în cele mai bune condiţiuni, după cum putea să mărturisească la 1904 (*Conv. lit.*, p. 120) Ioan Bogdan, scriind: « Ne ocupăm amândoi şi d-l Onciul şi eu, de multă vreme cu istoria veche română, conduşi de acelaşi scop: de aflarea adevărului; şi dacă în unele chestiuni controversate nu suntem de acord, împărtăşim în chestiunile mari aproape aceleaşi păreri: rezultat inevitabil al aceleiaşi metode de cercetări ».

teptata candidatură a lui Hasdeu, ceea ce-l determină pe Onciul să-i scrie din Băile Herculane (8/20.XI.1895) lui Bogdan, rugându-l să facă «tot ce va fi cu putinţă, ca lucrul să iasă la bun sfârşit». Ceea ce Bogdan a şi făcut, astfel încât cele mai bune raporturi de colegialitate s'au putut înfiripa între cei doi profesori, atât în cadrele Universităţii, cât şi mai târziu la Academie, sprijinindu-se reciproc în munca lor închinată în întregime progresului istoriografiei române. Păcat că gândul, pe care-l destăinuise Onciul în scrisoarea sa din Iulie 1895, cu privire la înfiinţarea unui *Institut pentru studiul istorici române la Universitatea din Bucureşti*, a rămas neîmplinit timp de aproape o jumătate de veac, până în primăvara anului 1942, când un astfel de Institut a putut lua fiinţă, după ce necesitatea unui asemenea Institut fusese subliniată într'o lecţiune inaugurală, rostită la Universitatea din Cluj în ziua de 11 Noemvrie 1919, Institut care prin darul de 400.000 Lei, făcut de Regele Ferdinand a şi fost chemat la vieaţă în ziua de 1 Februarie 1920.

Altă scrisoare a lui Onciul către Bogdan e datată din Cernăuţi la 18/30 August 1899 şi cuprinde informaţiuni relative la furtul săvârşit de un cercetător istoric străin din depozitele de acte şi manuscrise vechi ale mănăstirii Neamţul: «...am găsit lipsă de 20 volume — scrie D. Onciul — 10 din manuscrisele catalogate de Melchisedec, iar alte 10 din biblioteca lui Paisie; afară de acestea, mai multe foi de curând rupte din 12 volume catalogate. Din volumele în lipsă, 9 sunt înlocuite cu altele mai noue sau mai neimportante, care au fost puse în locul celor sustrase şi prevăzute cu acelaşi număr; scrisoarea acestor numere este de altă mână şi mai recentă decât la celelate volume. Manuscriptele puse în locul celor sustrase, sunt trecute în catalogul lui Jatzimirski, pe care l-am găsit acolo. Făcând acest catalog, el n'a făcut nimănui în mănăstire nicio menţiune despre lipsa acelor volume, pe când de volumele împrumutate de tine a întrebat. Aceasta este pentru mine o probă convingătoare că el a sustras cele 9 volume şi le-a înlocuit cu cele ce se găsesc acum, dintre care unele de provenienţă rusească.

După cum aflu din scrisoarea primită aici dela Minister, Jatzimirski neagă furturile dela Neamț. In răspunsul dat de aici, am arătat mai de aproape probele ce le am în contra lui; lămuriri mai detailate am spus că le voiu da când mă voiu întoarce la București. Intre manuscrisele sustrase este și un sbornic ce conținea corespondența lui Eutimie dela Târnova cu Nicodim dela Tismana și cu mitropolitul nostru Antim. Și celelalte manuscrise furate sunt foarte prețioase, așa încât paguba este enormă. Trebue să facem tot posibilul pentru a obține restituirea lor ».

Urmează apoi o întrerupere în corespondența Bogdan-Onciul până la 1908, când acesta din urmă scria lui Bogdan, felicitându-l « pentru prea importanta descoperire » făcută cu prilejul cercetărilor prin arhivele rusești și urându-i să aibă parte « de recunoștința țării și a neamului, chiar și de cea a Tocileștilor și Bărbuleștilor » (7.X.1908). Totodată îl încunoștiința că primise dela Minister « însărcinarea de a gira Decanatul abia la 3 Octomvrie, după ce Maiorescu începuse a funcționa ca prodecan, conform legii, făcând chiar o convocare a consiliului ». Intr'o cartă postală expediată din București la 6/19 Septemvrie 1908, îl îndemnase Onciul pe Bogdan să nu mai plece « la Petersburg, pe când colera e acolo în plină furie. Las'o pe altă dată — îl sfătuia prietenește să-și amâne proiectata călătorie — și întoarce-te acasă, ca să nu-ți ducem grijă. Ai tăi vor fi foarte neliniștiți. Tot mai frumoase sunt Româncele și Țara Românească »...

III

Dintre foștii studenți ai lui Bogdan și Onciul, în domeniul cercetărilor istorice, s'a afirmat cu multă pricepere și stăruință Constantin Giurescu. Acesta trimițând lui Bogdan un studiu spre publicare, îi mărturisește în scrisoarea sa (din Focșani, 17.II.1900), că lucrarea așa cum se prezintă, nu e cum ar fi dorit să fie și-l roagă să înlăture din cuprinsul ei tot ce i se pare « de prisos

sau nu prea convingător », adăugând la sfârşit că-i va fi recunoscător pentru indicarea neajunsurilor lucrării, « căci fără îndoială că are foarte multe ».

Concludentă mărturisirea, pe care o face acelaşi Giurescu într'o scrisoare trimisă din Viena la 2.III.1904: « In general cursurile de Istorie dela Universitatea de aici au fost pentru mine *o mare decepţie*. In schimb am mulţumirea că în arhive şi în special în Arhiva Ministerului de războiu unde lucrez acum, se găsesc o mulţime de documente privitoare la Istoria noastră, în afară de cele publicate de Hurmuzaki. De 4 luni cercetez actele privitoare la războiul terminat prin pacea dela Pasarovici (1718) şi în special rapoartele generalului Stainville, în acest timp... Vă mai rog încă pentru o desluşire: Hurmuzaki în vol. IV din « Fragmente » pentru evenimentele din anii 1716—1718 citează mereu corespondenţa ambasadorului austriac din Constantinopol, Fleischmann; corespondenţa aceasta nu este publicată în « Documente ». Mai sunt documente adunate de Hurmuzaki nepublicate, la Academie, ori s'au pierdut şi în cazul acesta trebue să recopiez eu acea corespondenţă? In timpul care-mi mai rămâne liber, lucrez la « Relaţiunile Principatelor cu Ungaria », care însă iarăşi nu merge tocmai repede din cauză că-mi lipsesc o mulţime de izvoare, pe care nu le-am putut afla în bibliotecile de aici ».

La 3.I.1905 Giurescu împreună cu N. Dobrescu arată lui Bogdan că după o amănunţită cercetare în Arhiva Ministerului de războiu din Viena, pot avea « certitudinea că nu există » în această Arhivă « nici un act ori regest dela Ştefan cel Mare ».

Intr'o scrisoare trimisă de P. Mihăileanu din *Oxford* la 31.VII.1912, i se comunica lui Bogdan că « Oxfordul e oraşul-universitate, căci ea ocupă jumătate din întreaga întindere a oraşului. E o universitate *sui generis*, împreună cu cea dela Cambridge: formată din 22 aşa zise colegii. Un colegiu e o clădire, mai toată în stil gotic, având încăperi pentru locuinţa a 20—400 de studenţi, a profesorilor pentru cursuri, bibliotecă, laborator, muzee etc., adeseori o capelă, apoi o curte interioară... şi în fine o grădină sau

un parc pentru diferite sporturi... Studenții vin la curs, biserică și masă în uniformă, adică un fel de manta neagră de pânză ușoară și o capelă neagră ca în timpuri străvechi, din evul mediu. Colegiile acestea s'au clădit în decursul secolelor începând din sec. XII: din donațiuni; Universitatea are 10.000.000 de franci venit pe an... Totul face impresia a ceva străvechiu, religios... ».

Altă scrisoare a aceluiași, datată din Iași (14.VI.1914), laudă buna înzestrare a Liceului internat de acolo, precum și destoinicia « directorului-model, care cunoaște oamenii și se pricepe » să trateze cu fiecare elev « potrivit firii lui », iar « vacanța netă o sacrifică școlii, căreia îi face reparațiile necesare ».

Din condeiul cunoscutului autor de manuale istorice, Th. Avram Aguletti s'au păstrat nu mai puțin de 7 scrisori adresate fostului său profesor I. Bogdan. In cea dintâi (București, 7.II.1903), îl roagă să creadă că-l onorează ca și când era student. Apoi ține să-l asigure că nici câștigul bănesc, nici dorința de renume nu l-au îndemnat să scrie manualul de *Istoria Românilor*. A voit numai să ridice prin această lucrare didactică « studiul istoriei naționale din școlile secundare la nivelul ultimelor cercetări în materie ».

Iar în a doua scrisoare, expediată din Predeal (9.VII.1903), același Aguletti exprimă lui Bogdan « mulțumire și recunoștință pentru bunăvoința » de care a dat dovadă în cercetarea și aprobarea acestui manual, asigurându-l că nu-i va uita niciodată această atitudine, « singura care cadrează cu menirea unui profesor universitar învățat față de un modest fost elev, doritor de a servi școala secundară » [1]).

---

[1]) I. Bogdan a publicat recensiunea sa asupra manualului de *Istoria Românilor pentru clasa IV secundară*, scris de Th. Avr. Aguletti în *Conv. Lit.*, 1903, p. 1158—1162, subliniind că în cuprinsul acestui manual « se simte peste tot tendința de a ținea seamă de rezultatele, la care a ajuns istoriografia noastră mai nouă, în deosebi în ce privește epoca întemeierii Principatelor și epoca fanariotă ». Arată că manualul nu este lipsit de erori, dar în mod îngăduitor adaugă I. Bogdan: « A pretinde, pentru un manual de istorie română, ca toate datele lui să fie exacte, ar fi a cere ceva imposibil astăzi; sunt multe încă discutabile și nu voiu face d-lui Aguletti nicio observație asupra acestora. Voiu releva totuși câteva greșeli evidente, ce trebuesc îndreptate la o nouă ediție, trecând peste altele ce par a fi mai mult nebăgări de seamă decât greșeli săvârșite din neștiință... Ca stil, manualul d-lui Aguletti nu se prezintă rău; fără să avem înaintea noastră un model de stil didactic,

Aflând că Bogdan fusese însărcinat de Ministerul instrucţiunii să publice o « monumentală lucrare de documente referitoare la epoca lui Ştefan cel Mare », Aguletti ţinea să-şi exprime, prin scrisoarea din 5.II.1904 « completa satisfacţiune » că epoca unuia din cei mai glorioşi voevozi ai Românilor va fi cu desăvârşire luminată, căci a încăput pe mâna unui învăţat ca D-v., slavist şi istoric. Totdeodată mulţumirea mea sufletească creşte — continuă Aguletti — şi prin faptul că, încetul cu încetul pseudo-învăţaţii sunt înlăturaţi dela elaborarea unor lucrări de aşa importanţă şi că tendinţa nouă istorică, tendinţa onestă şi serioasă, triumfă ».

O indispoziţie sufletească transpiră din rândurile ultimei scrisori trimise din gara Bâlca (Putna, la 21.VII.1904) de Aguletti, care în o epistolă a sa din 10.VII.1904, rugându-l pe Bogdan să-l asigure de întreg sprijinul, spre a putea obţine bursă în străinătate pentru specialitatea istoriei antice, primise dela acesta sfatul de a se prezenta în faţa Comisiunii de concurs, înzestrat cu « o cunoştinţă deplină a limbii latine şi foarte serioase cunoştinţe din limba grecească ».

După primirea acestui răspuns Aguletti ţinea să împărtăşească fostului său profesor că nu poate « avea curajul să se prezinte la un concurs din mai multe motive, între care în deosebi următorul pare să fi fost decisiv: « socoteam că, dată fiind bunăvoinţa Dv. de până acum şi dovezile de devotament ce V'am arătat şi Vă voiu arăta şi în viitor, voiu avea norocul să mă bucur şi eu de protecţie ca mai toţi tinerii foşti bursieri în străinătate, cari deşi poate necorăspunzători

putem zice că d-l Aguletti a căutat să fie sobru în expresiuni, ceea ce constitue o bună însuşire în comparaţie cu alte manuale; sunt totuşi destule pasaje obscure ». In schimb despre manualul lui Gr. G. Tocilescu, pronunţase Bogdan această opinie: « o neîntreruptă declamaţie, o afectaţie care nu-şi are locul într'o expunere istorică şi mai ales într'un manual de şcoală. Exagerările la care-l duce pe autor această tendinţă declamatorie, sunt adesea ridicole; ele provoacă în cetitor îndoială asupra sincerităţii autorului (*Ibidem*, p. 1064) ». La observaţiile critice a răspuns Tocilescu într'o lungă întâmpinare, învinuindu-l pe Bogdan de « exigenţă până la nedreptate » faţă de manualul său şi de « indulgenţă până la parţialitate » faţă de al lui Aguletti. Respingând această învinuire, Bogdan mărturiseşte că « de orice natură ar fi fost » relaţiile lui personale cu Tocilescu, « acestea n'ar fi putut influenţa niciodată, nici în bine, nici în rău părerile » lui asupra unor publicaţiuni ştiinţifice sau didactice... « In laudele ce am adus unora ca şi în criticile ce am făcut altora, am avut totdeauna în vedere *numai* interesele ştiinţei şi ale şcoalei ».

condițiilor brute ale unui concurs, au făcut totuși studii strălucite și-s eminente elemente pentru vieața noastră intelectuală. Pe aceste motive am îndrăsnit a Vă solicita protecțiunea D-v., fiind sigur că, odată acordată, n'ați fi regretat-o niciodată din niciun punct de vedere. Se vede însă că Dv. mergeți pe o cale extrem de scrupuloasă și că deci n'am norocul să fiu favorizat cu o bursă nici de astă dată. Este a treia ocazie, pe care din cauza unei nenorocite fatalități o pierd. Mă voiu resemna însă... și veșnic voiu aștepta alta, când poate idealul meu de studii în străinătate se va desăvârși. V'am spus toate acestea, prea On. D-le profesor, ca la un părinte, ca la un adevărat protector, și să nu credeți un moment, că această împrejurare va sdruncina stima, recunoștința, devotamentul neștirbit și iubirea ce Vă păstrez și Vă voiu păstra D-v. și colegilor D-v. ».

IV

Tânărul care s'a învrednicit să primească bursa aceasta, cu ajutorul căreia și-a putut continua studiile de specializare în istoria antică la universități germane, a fost licențiatul Facultății de filosofie și litere Vasile Pârvan, care se distinsese în chip cu totul deosebit printre ceilalți colegi ai săi.

La 12/25 Iunie 1905 trimițând din Berlin fostului său profesor o scrisoare mai lungă, un fel de raport amănunțit despre rezultatul strădaniilor sale, mărturisea V. Pârvan, că la început nu a înțeles, pentru ce îl sfătuise Bogdan, să se înscrie la Universitatea din Jena, dar mai târziu și-a dat seama că « cercul mic, aproape familiar în care se găsea, l-a ajutat să-și însușească fără prea mari dificultăți limba germană. « M'am trezit aproape ca din senin că știu nemțește. Bine înțeles, departe de ceea ce doresc. Destul însă ca să nu fiu osândit la ascultarea pasivă, ci să mă amestec și eu în vorbă și în lucru cu ceilalți. Astfel s'a făcut că în semestrul acesta încă dela început am putut lua parte activă la toate seminariile din specialitatea mea principală sau la științele ajutătoare — în acest semestru Epigrafia și Geo-

grafia istorică — secția antică — și spre marea mea bucurie, cu succes. Iarăși nu puțin curaj mi-a dat faptul că — cu toate aprecierile nefavorabile ale Domnilor, cari știți că s'au opus cu atâta sârguință la plecarea mea — n'am fost ultimul în cunoștințele limbilor clasice: e drept, că atât în Jena cât și aici fiecare oră liberă e consacrată lor. Dar, în parantez fie zis, când toată ziua stau cu autori greci și latini în mână, nu trebue multă vreme ca să ajung la un nivel și mai ridicat cu aceste cunoștințe, pe cari, evident, nu le voiu socoti niciodată ca suficiente atâta vreme, cât îmi vor sta înainte pildele profesorilor sau ale studenților de frunte de aici, în specialitatea mea. Ceea ce pentru oricare vine dela noi ca să studieze aici filologia clasică sau ce-i legat de ea, e hotărîtor în dovedirea inferiorității lui, e lipsa de îndemânare și ușurință în adaptarea la mediul clasic-antic. Neglijând alte multe părți din cultura lor — de pildă limbile moderne în care-s grozav de slabi — Nemții au tăbărît cu toate puterile lor pe clasicism. Așa dar tocmai unde-s ei mai tari, am eu de lucrat și, într'un fel, de luptat. La început m'au trecut multe răcori, deoarece nu eram de fel în putința de a mă afunda cu totul în *acest* mediu. Spre mirarea mea m'am regăsit însă destul de repede — și cu oarecare rușine de frica mea dela început — am atribuit clipele de îndoială cusurului meu de a lua toate cele rele mai tragic de cum sunt...

« Așa dar, am căpătat curaj, pe de o parte prin constatările mele proprii, pe de alta prin aprobarea ce am găsit-o dela acei dintre profesori, la care am avut prilejul să mă... « manifest », ca de pildă la Seminarul de izvoare grecești (Herodot) și la cel de geografie latină. Sub impresia aceasta de nădejde în putința clasicizării mele, Vă și scriu acum. Ceea ce m'a amărît însă, nu atât pentru mine, cât pentru țara noastră, a fost neîncrederea, aproape disprețul, cu cari sântem tratați de învățații de aici. Și, Dumnezeu știe, dacă la toate universitățile germane se găsesc secții istorice sau facultăți de medicină, de pildă, ca la noi în București, sau dacă toți studenții germani sunt mai silitori și mai culți decât studenții noștri din aceleași părți.... Cum vedeți dară, departe de a Vă comunica lucruri mai vrednice de luare aminte, mai

mult Vă fac o spovedanie a nădejdilor mele. Dacă le veți crede și D-v. îndreptățite, asta-i altă ceva. Un lucru e sigur, că nu cu una cu două se devine clasic în țara clasicismului ».

A 2-a scrisoare a lui Pârvan, trimisă tot din Berlin la 10.X.1906, exprimă oarecare nedumeriri din cauză că nu i se trimite bursa la timp, precum și « multe mulțămiri pentru tipărirea grabnică » a studiului său despre « Salsovia » în « Convorbiri Literare ».

Celelalte scrisori românești, câte s'au mai păstrat, prezintă interes mai redus, fiind simple mulțumiri din partea unor intelectuali, cărora Bogdan le-a trimis câte un exemplar din publicațiunile sale istorice. Merită însă relevat faptul că atât savantul ceh Karel Kadlec din Praga, cât și polonezul I. Lukaszewski din Lwów (Lemberg), se sileau să corespondeze în limba română, pe care cel dintâi o cunoștea și stăpânea mai bine decât cel din urmă.

V

Să vedem acum, după spicuirile din scrisorile românești, ce fel de răsunet străbate din textul celor străine cu privire la preocupările și valoarea personalității lui Ioan Bogdan. Să le cercetăm întâi pe cele scrise în limba germană, care sunt și mai numeroase și mai lămuritoare decât cele redactate în limba română sau în diferite limbi slave.

Dintre cele 43 de scrisori germane, nu numai ca număr ci și ca bogăție a cuprinsului și ca valoare documentară, cele mai impunătoare sunt cele adresate lui Ioan Bogdan de către fostul său profesor dela Universitatea din Viena, reputatul slavist V. Jagič, între anii 1888—1905. Savantul de reputație europeană Vatroslav Jagič, născut la Varașdin (6.VII.1838), fusese elevul cunoscutului slavist Miklosich; după terminarea studiilor universitare funcționase ca profesor în *Odesa* (1871—1874), în *Berlin* (1874—1880), în *Petersburg* (1880—1885) și în *Viena* (1886—1909), unde și-a încheiat cariera didactică și științifică-literară. In chip de răsplată pentru meritele lui a fost numit la 1909 membru în Casa domnilor din Austria (Österr. Herrenhaus). La

1876 înfiinţase J a g i č importantul periodic *Archiv für slawische Philologie*, a cărei redactare a rămas în grija lui timp de 44 de ani, până la 1920. Academia din Petersburg i-a încredinţat redactarea publicaţiunii *Enciclopedia filologiei slave*. J a g i č a decedat în Viena la 5 August 1923 [1]).

Cea dintâi scrisoare o trimite J a g i č din Viena la Petersburg tocmai în ziua de Crăciun 1888, făcându-i urări cordiale pentru rezultate cât mai strălucite în atingerea scopului ştiinţific, căruia s'a decis a-şi sacrifica munca vieţii. B o g d a n pare să-i fi împărtăşit impresiunile sale personale despre nivelul ştiinţific al Universităţii din St. Petersburg. J a g i č ţinea să-l încurajeze, îndemnându-l să nu uite că cel puţin în privinţa studiilor slave i se cuvine Universităţii din Petersburg întâietate faţă de cea din Viena, atât de săracă în această privinţă, încât trebue să se mulţumească cu sfărmiturile ce cad dela masa bogată a vecinilor din Răsărit [2]). In restul scrisorii se cuprind informaţiuni privitoare la numărul scăzut al studenţilor, cu oarecare interes pentru studiile slave, precum şi la relaţiuni familiare împărtăşite în ton melancolic, spunând că rar se mai întâlneşte Sâmbătă seara cu studenţii, deoarece «anevoie se găsesc oameni tineri, cari să prefere a petrece o seară în sânul familiei decât să şadă fără niciun scop în cafenea sau în restaurant. Inafară

[1]) In necrologul publicat de editorul revistei *Archiv für slawische Philologie*, Berlin, 1925, p. 144, e subliniată pierderea suferită de filologia slavă prin decedarea lui V a t r o s l a v J a g i č: «Die slawische Philologie verlor in ihm ihren letzten grossen Führer, dem ein sechzigjähriges Wirken als Forscher und Lehrer in seinem Vaterlande, in Russland, Deutschland u. Österreich beschieden war. Das erste Wort der Trauer und des Schmerzes um den unersetzlichen Verlust gilt an dieser Stelle dem Begründer unserer Zeitschrift... Jagič konnte mit der Gewissheit scheiden, dass Opfer und Mühe nicht vergebens gewesen waren. Wenn er auf die 37 stattlichen Bände zurückblickte, die unter seiner Leitung enstanden sind, dann durfte er das hohe Glück des höchsten Augenblicks geniessen; sein grosser Plan der Okzidentalisierung der slawischen Philologie war gelungen».

[2]) «Ich bedauere, dass Sie von der theoretischen Seite der Wissenschaft, wie sie in St. Petersburg behandelt wird, nicht in gleichem Masse entzückt zu sein scheinen; allein Sie müssen nicht vergessen, dass Sie zu einer Zeit die Petersburger Universität kennen lernen, die nicht die Glanzperiode derselben bildete. Es ist ja kein Geheimniss, dass gegenwärtig die russischen Universitäten nicht im Aufschwunge sich befinden, sondern eher das Gegentheil. Und doch gönne ich jener Alma Mater neidlos den Vorrang, den sie wenigstens in slavicis einnehmen sollte. Wie arm sind wir hier den dortigen Verhältnissen gegenüber! Wir müssen uns mit den Brocken begnügen, die von dem reich aufgedeckten Tische unserer östlichen Nachbarn fallen!»...

de aceasta, contrastele de ordin național, care se ivesc în Viena la tot pasul, Vă sunt cunoscute. Eu mă silesc, ca și până acum, a mă apăra de unilateralitate, dar foarte puțini îmi împărtășesc părerea » [1]).

A doua scrisoare i-o trimite Jagič din Altmünster bei Gmunden (11/23.VIII.1889) la Moscova, de unde îi scrisese Bogdan că e mai împăcat cu situațiunea de cum fusese în Petersburg; e surprins că rămâne și vara în Rusia, în loc de a căuta să-și întărească sănătatea undeva în aerul proaspăt din Carpați. Il întreabă, dacă e destul de precaut față de sine însuși? Știe că la Moscova este vara clima mai sănătoasă decât la Petersburg; cunoaște vechea metropolă a slavismului răsăritean, amintindu-și totdeauna cu plăcere de timpul petrecut acolo. Speră să-l poată întâlni la Moscova, unde are de gând să stea și în toamna aceasta după vechiul obiceiu 5—6 săptămâni, dacă va primi știri din Muzeul Rumjanzov, că găsește acolo m-sse « neocupate de nimeni » [2]).

De încheiere îl sfătuește să copieze încă odată cronica lui Manasses întreagă și să se pregătească a o edita.

In a 3-a scrisoare, trimisă din Viena (23.VI.1890), mulțumind lui Bogdan pentru prieteneasca-i amintire, face Jagič destăinuirea că din partea auditorilor săi având puține semne de atențiune, îi pricinuește mare bucurie orice amin-

[1]) « Man findet schwer junge Leute, die einen Abend in der Familie zuzubringen einem zwecklosen Sitzen im Caféehaus vorziehen würden. Ausserdem Sie kennen ja die nationalen Gegensätze, die in Wien auf Schritt und Tritt zum Vorschein treten. Ich suche uns, wie bisher, vor Einseitigkeit zu schützen: die wenigsten theilen meine Ansicht ».

[2]) « Ich war, offen gesagt, überrascht zu efahren, dass Sie selbst die Sommerzeit in Russland zubringen, statt etwa irgendwo in Karpaten frische Luft zu geniessen und ihre Gesundheit zu stärken. Sind Sie gegenüber sich selbst vorsichtig genug? Uebrigens in Moskau, namentlich in guter Lage, scheint im Ganzen das Clima gesunder zu sein, namentlich in Sommer, als in Petersburg. Indem ich wünsche, dass Ihnen das Moskauer Leben wohl bekommen möchte, freue ich mich, dass Sie mit den Hilfsmitteln die Ihnen diese alte Zarenstadt in Hülle und Fülle bietet, zufrieden sind. Ich kenne einigermassen diese Metropole des Ostslaventums und denke immer mit Vergnügen an die dort zugebrachte Zeit. Vielleicht sehen wir uns schon sehr bald. Denn ich beabsichtige *more solito* auch in diesem Herbst 5—6 Wochen in Russland zuzubringen und da wird mich der Weg entweder direct nach Moskau führen (falls mir von dort aus dem Rumjanz. Museum Nachrichten einlaufen, dass ich einige Handschriften unbesetzt und von niemandem occupiert dort finden werde), oder über Petersburg. Im ersten Falle würde ich um den 26—27 Aug. alten Stils in Moskau zu treffen, da wollen wir in alter Weise über alle möglichen Fragen debattieren ».

tire a vreunuia dintre foştii săi studenţi (recunoştinţă nu aşteaptă dela ei). Bogdan, ca Român, forma totdeauna o excepţie, câtă vreme era în Rusia; dela Şepkin a aflat că ar fi sosit la Cracovia, de unde ar fi aşteptat să-i scrie; dacă nu i-a scris, presupune că vina nu este a lui, ci trebue căutată « în neplăcuta atmosferă austriacă, în care nu se pot ridica oamenii la nicio idee cuminte » [1]). Se plânge apoi, că numărul auditorilor i s'a redus la 4—5 inşi, că la cursurile de gramatică polonă a avut în semestrul de iarnă 3—4, iar acum la cele de gramatică rusească numai 2—3 auditori şi pe Nestor, acest splendid monument, îl ceteşte şi interpretează numai pentru Kozak şi pentru un student bulgar, cu numele Iwanow! Iar la exerciţiile de paleografie participă abia 4—5 inşi, dacă socoteşte printre ei şi pe Dr. Pastrnek şi pe Dr. Murko [2]). Pentru vacanţa de vară îl invită la Abbazia.

In scrisoarea a 4-a (Abbazia, 21.IX.1894) îi comunică proiectul elaborat împreună cu Jireček şi cu prof. Brückner din Berlin, de a pregăti un Compendiu al filologiei slave şi al ştiinţelor auxiliare (*Grundriss der slawischen Philologie und ihrer Hilfswissenschaften*) proiect la care el visează mereu din 1892, invitându-l să participe la această lucrare cu două contribuţiuni: 1) Elemente slave în limba română 1/4—1/2 coală în format de lexicon şi 2) Literatura bisericească paleoslavă la Români, 1/3 coală. Termenul ar fi până la sfârşitul anului 1895. S'ar bucura, dacă Bogdan i-ar da răspuns afirmativ [3]), fiind el primul căruia îi împărtă-

[1]) « Ich bin so wenig verzärtelt durch meine hiesigen Zuhörer dass mir jede Errinnerung (eine Dankbarkeit verlang ich ja nicht) von einem meier gewesenen Zuhörer grosse Freude macht. Nun bildeten Sie als Rumäne immer eine Ausnahme, solange Sie in Russland waren; ich vermutete also, als Sie mir aus Krakau nicht schrieben, dass das in dieser allerliebsten österreichischen. Luft steckt, dass die Menschen zu keinem « g'scheiten » Gedanken sich emporraffen können »...

[2]) « ...im vorrigen Wintersemester hatte ich auf die polnische Grammatik 3—4, jetzt für die russische Gramatik ebenso 2—3 Zuhörer. Nestor, dieses herrliche Denkmal, lese und interpretire ich für Kozak und. einen Bulgaren Iwanow! Paleographische Uebungen betreiben wir 4—5 Mann hoch, wenn man Dr. Pastrnek u. Dr. Murko dazu rechnet ».

[3]) « Es wird mich freuen, wenn Sie mir schon jetzt ja sagen. Sie sind sowie so der erste, dem ich die Nachricht davon gebe. Sie können sich also auf diese Priorität etwas einbilden ».

șește știrea despre acest proiect de compendiu sau enciclopedie.

In scrisoarea a 6-a (Viena, 16.XI.1895) mulțumind lui Bogdan pentru trimiterea publicației sale recente, *Cronici inedite atingătoare de istoria Românilor*, cu dedicațiune, prof. Jagič spune că se bucură de această dedicațiune, fiind convins de sinceritatea ei. Va îndemna pe Jireček să facă un referat pentru *Archiv für slawische Philologie*. După venirea lui D. A. Sturdza la guvern, Bogdan pare să-i fi comunicat lui Jagič că i se oferă o situațiune mai importantă în minister, ceea ce-l îndeamnă pe profesorul vienez să-i scrie: « Indată ce am aflat că protectorul D-tale a devenit prim-ministru, m'am gândit că vei avea mai multe îndatoriri. De aceea nu m'a surprins știrea ce mi-ai trimis. Aș dori foarte, să primești o astfel de situațiune în minister, prin ceea ce ai putea închina și intereselor de ordin științific măcar o parte a timpului D-tale. Nu este bine ca chiar cele mai capabile forțe să întoarcă mereu spatele științei. In chipul acesta nu se poate forma o tradiție de erudițiune, nici desvolta o școală. Eu aș dori foarte să întemeiezi D-ta o școală în București, apoi în numele Domnului poți deveni și ministru » [1]).

Printr'o carta postală din 25.X.1896 mulțumește Jagič lui Bogdan pentru o contribuțiune științifică a sa la volumul omagial Oblak, mustrându-l că nu mai dă nicio știre și întrebându-l dacă n'a fost *incognito* prin Viena, căci domni foarte mari și profesori români obișnuesc a călători incognito » [2]).

[1]) « Gleich als Ihr Gönner Premier Minister geworden, dachte ich mir, dass Sie jetzt stärker in Anspruch genommen dürften. Darum kommt mir Ihre Nachricht nicht unerwartet. Ich würde sehr wünschen, dass Sie eine solche Stellung im Ministerium bekommen, wobei Sie wenigstens mit einem Theil Ihrer Zeit auch den Interessen der Wissenschaft dienen könnten. Es ist nicht gut, dass gerade die tüchtigsten Kräfte fortwährend der Universität den Rücken kehren. So kann sich nicht eine gelehrte Tradition, kann sich nicht eine Schule entwickeln. Ich würde sehr wünschen dass Sie in Bukarest eine Schule gründen, dann können Sie in Gottes Namen auch Minister werden ».

[2]) « Mit laconischen Schweigen bekam ich Ihren Beitrag zum Denkmal Oblaks, den ich mit Dank quittire. Sie lassen sich weder sehen, noch hören ! Waren Sie nicht schon incognito in Wien ? Sehr grosse Herren und rumänische Professoren pflegen incognito zu reisen » !

In a 8-a scrisoare (6.I.1900) îi mulţumeşte pentru telegrama de felicitare de anul nou, adăugând că s'ar fi bucurat nespus, dacă într'o scrisoare vie i-ar fi comunicat ştiri mai amănunţite despre preocupările lui şi despre starea familiară. Intreabă apoi dacă d-l Bărbulescu, dela care primise un anunţ de căsătorie, şi-a tipărit teza de doctorat în Agram. De încheiere, din partea tuturor membrilor familiei sale îi transmite cele mai cordiale urări pentru anul nou sau «după cum vrea Impăratul Wilhelm II, pentru noul secol» [1]).

Printr'o cartă postală din Abbazia (13.IX.1901) roagă Jagič pe Bogdan să-i comunice în ce condiţiuni ar putea primi din Bucureşti la Viena Psaltirea chirilică, amintită de Miklosich în *Starine* şi numită de el Psaltirea lui Mladen; i-ar fi de trebuinţă pentru colaţionarea textului cu cel din Psaltirea de Bologna şi Pogodin, a căror editare o proiectează.

Bogdan îndrumându-l să se adreseze lui D. A. Sturdza, Jagič îi comunică prin epistola a 10-a (23.X. 1901), că i-a scris amănunţit acestuia şi, dacă-i va fi cererea ascultată, speră să poată utiliza variantele pentru proiectata sa ediţie. Il avizează totodată că la începutul anului 1902 va călători la Roma, unde se află un text grecesc mai bun decât cel din Viena; dacă va primi codicele din Bucureşti, colaţionarea cu textele amintite speră s'o poată termina până în Ianuarie sau în Februarie. De încheiere mărturiseşte că orice publică Bogdan, îi face mare bucurie [2]).

In scrisoarea a 11-a (28.XI.1901) comunică Jagič lui Bogdan, că dela prim-ministrul Sturdza n'a primit niciun răspuns, l-ar îndatora foarte mult cercetând cum stă chestiunea şi avizându-l, dacă e cu putinţă să-i fie cererea ascultată. El nu poate proceda la tipărirea textelor câtă vreme

[1]) «Auch würde ich gern erfahren, ob Herr Bărbulescu schon seine Dissertation in Agram herausgegeben. Eine Anzeige von seiner Heirath bekamen, aber unsere Gratulationskarten wurden uns als unbestellbar zurückgeschickt, wir sind alle wohl, übermitteln Ihnen durch mich die herzlichsten Glückwünsche zum Jahreswechsel oder, wie es der Kaiser Wilhelm II will, *zum Neuen Jahrhundert*»!

[2]) «Ueber die Erfolge Ihrer Arbeit freue ich mich schon jetzt. Sie arbeiten sehr nett, *man hat an allem, was Sie publiciren, seine grosse Freude*».

nu știe dacă poate conta sau nu pe variantele manuscrisului dela București [1]).

Prin biletul din 20.I.1902 mulțumește pentru telegrama de felicitări de anul nou, ca și pentru stăruințele lui B o g d a n, fără rezultat, de a-i fi de ajutor în chestiunea manuscrisului Psaltirii dela București, avizându-l că poate să se lipsească de această « comoară », după ce a reușit să dispună de 3 texte în redacțiune mediobulgară și speră să primească în curând un al 4-lea mss. dela Petersburg [2]).

La 14 Septemvrie 1902 J a g i č îi comunică din Abbazia lui B o g d a n, că l-a întâlnit acolo pe B u r b e l e s c u (Bărbulescu), dela care n'a putut afla multe, nefiind în raporturi de prietenie cu B o g d a n și socotind că ar fi fost indiscret să-l descoase în privința aceasta. Ii comunică mai departe că e în pregătire vol. XXV al revistei *Archiv für slawische Philologie*, adăugând mărturisirea că, deși nu poate privi cu deplină satisfacțiune asupra întregii sale activități, este totuși mulțumit în câtva de această prestațiune a sa, dăinuind ea mai mult de 25 de ani [3]).

Fiind hotărît să publice numărul acesta ca volum jubilar, închinat nu persoanei sale, ci filologiei slave ca un « dar plăcut », îl roagă și pe B o g d a n să colaboreze trimițând o contribuțiune științifică, împreună cu o fotografie, căci intenționează să publice fotografiile tuturor colaboratorilor acestei reviste. I-ar face mare bucurie B o g d a n, împlinindu-i această dorință, după ce i-au promis contribuțiuni și fotografii următorii slaviști: L e s k i e n, N e h r i n g, B r ü c k n e r, K a ł u j n i a c k i, V o n d r á k, R e š e t a r,

---

[1]) « Sie würden mich zum grossen Dank verpflichten, wenn Sie sich über die Sachlage erkundigen wollten und mir mittheilen, ob es möglich war meiner Bitte Gehör zu schenken. Ich möchte es gern wissen, darnach meine weitere Beschäftigung einzurichten. Ich kann nämlich den Druck der Texte nicht beginnen, so lange ich nicht weiss, ob ich auf die Varianten aus der Bukarester Handschrift rechnen darf oder nicht ».

[2]) « Ich danke Ihnen für die freundlichen, wenn auch bis jetzt nicht mit Erfolg gekrönten Bemühungen bezüglich der bekannten Handschrift. Da ich über drei Texte mittelbulg. Redaction jetzt verfüge und nächstens noch ein viertes Manuscript aus Petersburg zu erhalten hoffe, so kann ich Ihren Schatz entbehren ».

[3]) « Wenn ich auf meine sonstige Wirksamkeit nicht ganz mit Befriedigung zurückblicke, so bin ich mit dieser mehr als 25 Jahre dauernden Leistung einigermassen zufrieden ».

Stojanovič, St. Novakovič, Sišmanov, Miletič, Al. Wesselofsky, A. Schachmatov, Sčepkin, Ljapanov, Speransky, Broch; mai contează pe Gebauer, Pastrnek, Pólivka ş. a. Speră că între ei nu va fi nicio personalitate, cu care Bogdan să nu fie învoit a se afla sub acelaşi acoperiş. S'ar bucura foarte mult, dacă ar putea primi un răspuns favorabil [1]).

In scrisoarea a 14-a (Viena, 14.XI.1902) îşi exprima bucuria pentru răspunsul afirmativ al lui Bogdan, declarând că subiectul ales de el îl găseşte foarte interesant; în alte împrejurări l-ar ruga să-l trateze cât mai amănunţit. Considerând însă că în 40 coale de tipar ar dori să concentreze cât mai multe contribuţiuni, ar fi de preferit o expunere mai comprimată, aproximativ 1—1 ½ coale [2]).

La 11 Ianuarie 1903 întreabă Jagič pe Bogdan, dacă e adevărată informaţiunea că ar intenţiona să facă politică activă. Dacă are inclinaţiune şi simte chemarea să poată oferi patriei sale servicii folositoare şi pe calea aceasta, îi spune: *Glückauf*! Exprimă totuşi dorinţa să nu-şi părăsească Bogdan prea tare îndeletnicirile filologice-istorice, de oarece el (Jagič), momentan nu cunoaşte pe nimeni în stare să-l poată înlocui [3]).

In a 16-a scrisoare (1 Aprilie 1903) revenind asupra chestiunii cu volumul jubilar (XXV) din Archiv für slawische Philologie, Jagič roagă pe Bogdan să consimtă a-i publica în acest volum numai o parte din studiul trimis, restul urmând să apară în numărul viitor, cum se va proceda şi cu lucrările lui Jireček, Lamanskij şi Belič. Ii mulţumeşte

---

[1]) « Ich würde mich sehr freuen, wenn Sie mir mal in diesen 2 Wochen, die ich hier bin (ich kehre c. 24 Sept. nach Wien zurück) eine günstig lautende Antwort mitteilen wollten ».

[2]) « Ich finde die Wahl Ihres Themas sehr interessant und würde unter anderen Umständen bitten, möglichst ausführlich den Gegenstand zu behandeln. Jetzt allerdings, wo ich auf den 40 Bogen möglichst viele Beiträge concentriren möchte, wäre die kürzere Fassung (etwa 1 bis 1 ½ Bogen) vorzuziehen ».

[3]) « Ich höre, ich weiss nicht, ob es richtig ist, dass Sie jetzt auch im öffentlichen, politischen Leben activ auftreten wollen. Nun wenn Sie Neigung dazu haben und. den Beruf in sich fühlen in dieser Weise Ihrem Vaterland nützliche Dienste leisten zu können — dann sage ich ein « Glückauf » dazu; wünsche jedoch, dass dabei Ihre philolog.-historischen Kenntnisse nicht zu stark in den Hintergrund treten weil ich augenblicklich wenigstens keinen Ersatz dafür erblicke. Kurz — was Sie immer vorhaben, mögen Sie es zum glücklichen Ende bringen und dabei von Gesundheit, Zufriedenheit begleitet sein ».

pentru atașamentul, în împrejurările triste de atunci, atât de binefăcător pentru el. Când agitațiile naționale jugoslave nu mai cunoșteau în impetuositatea lor nicio măsură, îi cădea îndoit de bine să-și poată păstra credința că mai există oameni cari nu se îndoiesc de curățenia strădaniilor lui [1]).

Cerându-i-se lui J a g i č, pentru *Neue Freie Presse* din Viena, un articol despre *Problema macedoneană*, după mai multe stăruințe l-a scris, constatând de partea Bulgarilor în privința aceasta rezultate mai mari decât de partea Sârbilor. Pentru aceasta a fost atacat în chipul cel mai necuviincios în ziarele sârbești, atingându-i și onoarea. S'a ivit chiar propunerea să fie eliminat din Academia sârbească. In astfel de împrejurări s'a simțit îndemnat să-și înainteze, la Belgrad, demisia. Dar intervențiunea unor prieteni mai chibzuiți a izbutit să potolească pornirea ostilă. E de mirare că și Croații l-au atacat pe motivul că ar fi fost prea «serbofil». Ar mai trebui, ceea ce nu-i imposibil, să fie și Bulgarii nemulțumiți. Atunci ar avea cea mai bună satisfacțiune pentru onesta sa strădanie de a proceda cât mai obiectiv, mai liniștit și mai fără patimă! Dar nu e nicidecum plăcut a fi o minge a înjurăturilor jurnalistice [2]).

Scrisoarea a 17-a (5.VI.1903) aduce din nou în discuțiune ideea de predilecțiune a slavistului J a g i č, care întocmise înainte cu aproape 10 ani proiectul pentru tipărirea unei enciclopedii de slavistică, intenționând să-și încununeze activitatea științifică prin publicarea ei [3]). Dar proiectul rămânând

---

[1]) « Ich danke Ihnen für Ihre mir so wohltuende Anhänglichkeit. In diesen tristen Verhältnissen, wo die nationale Aufregung bei den Südslaven in ihrer Leidenschaftlichkeit kein Mass kennt — thut es doppelt wohl an dem Glauben festzuhalten, dass es noch Menschen gibt, die an der Reinheit meiner Bestrebungen nicht zweifeln ».

[2]) « Es fehlt nur noch, was ja möglich ist, dass auch die Bulgaren unzufrieden sind — dann hätte ich die beste Satisfaction für mein ehrliches Bestreben nach Möglichkeit objectiv, ruhig, leidenschaftslos vorzugehen! Es ist aber durchaus nicht angenehm ein Spielbal der journalistischen Schimpfereien zu sein ».

[3]) « Ich hatte schon vor fast 10 Jahren an der Idee der Herausgabe eines Grundrisses der slawischen Philologie gearbeitet, d. h. Pläne gemacht, Verleger gefunden und Mitarbeiter zusammengesucht. Ich fand alles was ich wollte, aber die Arbeit ging doch nicht vom Fleck, d. h. die in Auswahl genommenen Mitarbeiter, überhäuft mit sonstigen Pflichten, könnten nicht die Termine einhalten. So musste ich den Lieblingsgedanken mit diesem Werk meinen Lebensabend abzuschliessen, aufgeben. Was ich selbst nicht ausführen konnte, das möchte jetzt die Petersburger

neînfăptuit, cearcă acum Academia din Petersburg să-l ducă la îndeplinire, invitându-l însă pe J a g i č să ia conducerea, deci partea esenţială şi dificilă a problemei: căutarea colaboratorilor. El şi-a cerut timp de cugetare până în toamnă. Dacă apelul lui la colaborare va găsi răsunetul cuvenit printre vechile cunoştinţe, bucuros va închina acestei probleme, restul zilelor sale, iar dacă nu, va renunţa pentru a doua şi ultima oară definitiv la această idee predilectă. Lucrarea va avea două ediţiuni: rusă şi germană, cea dintâi fiind ediţia originală, tipărită pe cheltuiala Academiei din Petersburg, iar a doua, ca prelucrare, va apărea la firma Weidmann-Berlin. Pentru ediţia rusă e prevăzut un onorar de 40—50 ruble de fiecare coală de tipar, pentru cea germană de 50 mărci. Contribuţiunea ce ar dori să pregătească B o g d a n, ar putea fi din domeniul limbistic (Limba bisericească slavă în teritoriul etnic românesc sau Elementele slave în limba română) sau din al literaturii sau din al istoriei (istorie politică, culturală şi bisericească) sau chiar din domeniul etnografiei, arheologiei, etc. Câmpul e foarte vast. Ar fi foarte de dorit să mai colaboreze cineva din România, alături de B o g d a n, la publicaţiunea aceasta. Il roagă să cugete asupra acestei chestiuni şi să-i comunice impresiile, dorinţele şi hotărîrile sale [1]).

In scrisoarea următoare (25.XII.1903 st. v. 7.I.1904 st. n.) revine J a g i č mai amănunţit asupra proiectului de Enciclopedie, precizând că va cuprinde 6 volume şi el, în calitate de redactor, ar dori să aibă colaboratori dintre cei mai buni, fiind călăuzit de dorinţa să vadă eternizat prin lucrarea aceasta, clădită pe temeiuri ştiinţifice, un monument al păcii internaţionale — acesta ar fi idealul lui! — prin colaborarea unui cât mai mare număr de bărbaţi, dacă nu

Akademie in ihre Hand nehmen. Das war auch der Hauptzweck der vorläufigen Berathung des russischehn Pilologentages. Kaum kam ich nach Hause, als schon wieder die Nachricht aus Petersburg eintraf, dass die Akademie schon wieder das Wesentliche von mir erwarte, d. h. ich soll die Oberleitung, also auch die schwierige Aufgabe, die Mitarbeiter ausfindig zu machen, übernehmen ».

[1]) « Sie sehen, das Feld ist sehr gross. Es wäre sehr zu wünschen, wenn neben Ihnen noch eine oder andere Persönlichkeit aus Rumänien sich beteiligen wollte. Ich bitte, denken Sie darüber nach und teilen Sie mir Ihre Eindrücke, Wünsche, Entschlüsse mit ».

chiar a tuturor cari s'au interesat, în orice fel, de studiile slave. Intr'o lucrare de proporții așa de mari, i-ar fi foarte neplăcut să lipsească numele lui Bogdan.

In scrisoarea a 19-a (11.I.1905), după urările de anul nou, împărtășește Jagič lui Bogdan, că la fiecare schimbare de guvern în Bulgaria, Serbia și România, are obiceiul să caute numele ministrului de instrucție, aflându-se în vârsta, puțin demnă de invidiat, de a găsi tot foști elevi de ai săi printre miniștri sau ministeriabili. Așa a căutat și în ultima listă de candidați ai noului minister din București, după numele lui Bogdan, cu toate că nu știe dacă trebue socotit ca aparținând liberalilor sau conservatorilor. Dacă ar avea dorințe de ordin politic, urează să i se împlineacsă în curând. Dorința lui e mai modestă: să editeze Bogdan pe Manasses și documentele, prin care va deschide nou izvor de învățătură și de studiu serios... Il cam apasă povara bătrânețelor, nu se plânge, dar cei 67 de ani nu pot fi cu totul nesocotiți — și are atâtea îndatoriri, încât pentru un singur om e totuși prea mult [1]).

Revenind din nou la chestiunea Enciclopediei, spune că are asigurată colaborarea lui Leskin, Brückner, Nehring, Gebauer și mulți Cehi, Bernekker, Mikkola, Strekelj, Murko, Vondrák, Stoianovič, Rešetar, Miletič, Sišmanov, Asboth, Melich, Sachmatov, Soboleskij, Kors, Karskij, Budde ș. a. Cum să lipsească numele lui Bogdan? Dacă nu se încălzește pentru probleme gramaticale-linguistice, să dea o contribuție din istoria literaturii ori din domeniul analisticei, care-i este așa de apropiat. Să-și aleagă o chestiune, pe care s'o poată elabora cu plăcere și cu dragoste pentru această mare lucrare colectivă. Va fi probabil nedumerit, cum se mai poate gândi în timpuri așa de grozave, ca cele din Rusia anului 1905, la o întreprin-

[1]) « Bei mir nämlich lässt sich dann und wann das Alter fühlen. Ich kann mich zwar nicht beklagen, aber 67 Jahre lassen sich doch nicht ganz verläugnen! Indem bin ich zu stark mit allerlei Verpflichtungen beladen, die ich wie ein facchino schleppen muss... Alles zusammen, ist das für einen Einzigen doch zu viel »

dere, în care Academia din Petersburg să aibă primul rol[1]. Dar Jagič credea că tocmai atunci era momentul de a se face dovada, că arbitrarul, corupţiunea etc. regimului rusesc nu au nimic comun cu forţele latente în sâmburele sănătos al poporului şi al intelectualităţii ruseşti. Deci el porneşte curajos la lucru[2]).

Cu toate îndemnurile stăruitoare, venite din partea iubitului său profesor, Bogdan n'a putut fi înduplecat să răspundă afirmativ la apel. Dar Jagič nu-i ia în nume de rău, dimpotrivă în scrisoarea penultimă (19.V.1905) îi mulţumeşte pentru sinceritate, văzând în ea o dovadă a încrederii ce i-o acordă şi care-i cade bine[3]). Totdeauna l-a preţuit mult pe Bogdan şi s'ar considera fericit, dacă ar putea arăta cât mai mulţi astfel de bărbaţi printre foştii săi elevi. Inţelege deplin gândul lui Bogdan de a participa la vieaţa politică a Patriei sale. Dacă el s'a abţinut dela politică, motivul trebue

---

[1]) Intâiul volum al acestei Enciclopedii slave a apărut în St. Petersburg la 1910, cu titlul: Энциклопедія славянской филологіи подъ редакціею орд. акад. и. в. ягича.

[2]) « Sie werden vielleicht fragen, wie man bei solchen schrecklichen Zeiten, die Russland jetzt erlebt, noch an ein Unternehmen denken kann, bei welchem die Petersburger Akademie die erste Rolle spielen soll. Aber ich glaube, gerade jetzt ist es an der Zeit zu zeigen, dass die Willkür, Bestechlichkeit, Corruption usw. des russischen. Regimes mit den gesunden im Schosse des russischen Volkes und der russischen Intelligenz ruhenden Kräften nichts gemeinsames hat. Wir gehen also mutig an die Arbeit ».

[3]) « Nun ich bin Ihnen für Darlegung der Gründe, die Sie veranlassen zunächst kein bindendes Versprechen zu geben, zum aufrichtigen Dank verpflichtet; ich sehe darin einen Beweis Ihres Vertrauens zu mir, und das tut mir wohl. Ich würde mich glücklich schätzen, wenn ich auf mehrere solche Männer als einstige Schüler hinweisen könnte. Auch Ihre Beteiligung am politischen Leben Ihres Vaterlandes begreife ich vollkommen. Wenn ich *hier* keine politische Tätigkeit entfalte, so ist das dadurch zu erklären, dass ich mich hier *fremd* fühle. Ich bin kein Deutscher, aber auch kein speciell einem Land angehörender Slave. Über die kleinen Verhältnisse meiner Heimat bin ich hinaus, für alle slawischen Länder des Reiches, wo ich als Professor fungiere, habe ich nur platonische Sympathien. Am nächsten liegen mir die Schicksale Russlands am Herzen, wo ich natürlich ganz an der Seite der liberalen Intelligenz bin. Leider können einzelne Aufsätze, die mir dann und wann von den Zeitungen abgerungen werden, der guten Sache wenig nützen, zumal ich als russischer Akademiker nicht unter vollem Namen den Kampf gegen die russische korrupte Administration führen kann. So bin ich gezwungen rein ein Kabinetsgelehrter zu sein, glauben Sie aber gar nicht, dass ich deswegen immer ruhig bin. Die in der ganzen slawischen Welt unfertigen Zustände bringen auch mich öfter in solche Aufregung, dass ich Tage lang nicht ruhig arbeiten kann. Ihren Bestrebungen wünsche ich zum Nutzen Ihres Vaterlandes glänzenden Erfolg. Wie Sie mir din Sache schildern, bin ich ganz auf Ihrer Seite. Ein solcher ehrlicher Oppositionsmann ist auch Prof. Stoianovič in Belgrad ».

căutat în împrejurarea că s'a simțit *străin* în Viena, nefiind German și nici Slav, legat de o anume țară. De aceea a rămas numai savant de cabinet; dar să nu creadă nicidecum că ar trăi liniștit. Stările neconsolidate din întreaga lume slavă îi pricinuesc adeseori astfel de agitațiuni, încât zile întregi nu poate lucra liniștit. Dorește succes strălucit stăruințelor lui B o g d a n, spre folosul Patriei sale.

In cea din urmă scrisoare (31.XII.1905) atinge J a g i č coarda melancoliei, pricinuită de povara îndatoririlor ce-i apasă capul bătrân și ostenit [1]). Altfel e sănătos, dar din cauza multiplelor lucrări, ce e silit să îndeplinească fără niciun ajutor, se simte cam deprimat. Dorește în sfârșit odihnă [2]). Inainte de a i se fi deschis calea spre dorita odihnă de veci, profesorul J a g i č avu durerea să afle știrea despre timpuria încetare din vieață a unuia din cei mai iubiți și mai credincioși dintre foștii săi elevi: a lui I o a n B o g d a n. In *Archiv für slawische Philologie* (Berlin, 1920, p. 552—555), după ce publică atât necrologul scris de Dr. P. C a n c e l, cât și pe cel redactat de Prof. A l e x a n d r u I o a n [3]), bătrânul J a g i č ține să adauge câteva duioase amintiri personale despre I o a n B o g d a n, care și după ce s'a despărțit de profesorul său de odinioară, i-a rămas « *totdeauna prietin iubit și credincios* [4]).

---

[1]) « Welche Last von Pflichten auf mein altes müdes Haupt fällt ».

[2]) « Ich bin sonst gesund, aber wegen vieler Arbeiten, die ich ohne Hilfe selbst verrichten muss, etwas niedergedrückt. *Sehne mich schon nach Ruhe* ».

[3]) Acesta își termina necrologul prin cuvintele: « Ioan Bogdan ist tot, aber er lebt unter uns durch seine Werke, die « non imber edax, non aquilo impotens possit diruere aut innumerabilis annorum series et fuga temporum ».

[4]) « Zu diesem Nachruf zweier Schüler des Verstorbenen sei es mir erlaubt — scrie V. Jagič — einige persönliche Erinnerungen hinzuzufügen, um auch meinerseits dem Schmerz über Verlust eines anhänglichen Freundes Ausdruck zu geben. So oft er als Bukarester Professor nach Wien kam, unterliess er es nie mit mir zu verkehren... Wenn am Neujahrstage tief in der Nacht ich durch ein Telegramm gewekt wurde, so war das der Neujahrsgruss Bogdans. Als er Ende der achtziger Jahre nach Wien kam, um hier die Slawistik zu studieren, lautete für ihm die Ordre Sturdzas, volle vier Jahre in Wien zu bleiben. Ich machte ihn gleich darauf aufmerksam, dass es für seine Studien wichtiger wäre, einige Zeit in Polen und Russland zuzubrigen, doch er durfte fürs erste von der ihm vorgeschriebenen Marschroute nicht abweichen. Bald jedoch kam es in seiner neuen Heimat (er war eigentlich ein Siebenbürger Rumäne aus Kronstadt) zum Ministerwechsel und neuen politischen Richtung. Da kam er (ich glaube im zweiten Semester seiner hiesigen Studien) zu mir und bat mich um Erlaubnis, sich auf mich berufen zu dürfen in dem an sein Ministerium gerichteten Gesuch, dass er zur Fortsetzung seiner Studien nach

VI

După ale profesorului Jagič urmează, la locul al doilea, scrisorile lui Constantin Jireček, (7 bucăţi), autorul istoriei bulgare. La 17.II.1889 comunică lui Bogdan, că ediţiunea a doua a istoriei Bulgarilor trebue s'o scrie din nou, deoarece se ivesc necontenit materiale documentare proaspete. Salută cordial proiectul lui Bodgan de a pregăti un studiu despre vechile documente româneşti. Un studiu critic asupra instituţiunilor interne ale Moldovei şi Valahiei în secolele XIV—XVI, pe temeiul documentelor, ar fi o problemă splendidă. Nu se gândeşte nimeni în România la editarea unui *Codex Diplomaticus* pentru documentele secolelor XIV—XVII în toate limbile, în ordine cronologică? Gramoty lui Venelin şi Arhiva lui Hasdeu sunt învechite şi necomplete... La 6.VI acelaşi an, trimiţându-i din publicaţiile sale, Jireček îl încurajează pe Bogdan spunându-i că vor veni şi pentru România timpuri când ştiinţa şi politica nu vor mai fi aşa de încâlcite. Un *Codex Diplomaticus*, o colecţiune critică şi completă: *Fontes rerum rumanicarum* trebuesc luate cu timpul în lucrare — fiind ele o foarte necesară temelie solidă — pentru istoriografia naţională.

La 22.XII.1902 îi mulţumeşte Jireček lui Bogdan pentru volumul *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul în secolele XV—XVI* (Bucureşti, 1902), mărturisind că prin această publicaţie a făcut istoriografiei române un mare serviciu şi că pe el l-a interesat mai cu seamă studiul introductiv, cu cercetarea amănunţită a diplomaticei şi formulelor din documentele dela Braşov. S'a apropiat de aceste studii scriind în timpul din urmă o lucrare despre cancelaria medievală a Ragusanilor (în deosebi despre « cancelaria slavonesca ») pentru *Archiv für slawische Philologie*.

Intr'o cartă postală din 3.VIII.1903 împărtăşeşte informaţiuni bibliografice, iar prin epistola din 24.IV.1905 mulţumind pentru frumosul vol. I (1413—1508) din *Documente priv. la*

Krakau und weiter nach Russland ziehen möchte. Selbstverständlich ging ich mit voller Überzeugung darauf ein. So *verliess er mich bald als Schüler, verblieb aber immer mein lieber treuer Freund* ».

relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească, declară că se bucură foarte mult de această exemplară editare a unor documente atât de importante, iar la 20.X.1905 exprimă mulțumiri pentru *Albumul paleografic*, înzestrat cu 26 facsimile ale documentelor brașovene din secolul al XV-lea. In numele Seminarului de istorie osteuropeană dela Universitatea din Viena, trimite împreună cu prof. Hans Uebersberger mulțumiri pentru exemplarele foarte prețioase, trimise de I. Bogdan din publicațiunile Comisiunii Istorice a României în dar pentru biblioteca acestui Seminar.

Dela Polivka din Praga o scrisoare (10.VI.1891) tratând chestiuni de specialitate filologică-literară, încheie cu împărtășirea că la expoziția Cehilor o « capelă românească face furoare » cu cântece naționale și politice, secerând aplause din partea publicului, care se entusiasmează repede.

Două scrisori ale lui Dr. Dreger din Tirol (Cavalese 13 și 21.VII.1893), 5 ale lui Kaluzniackij (4 din Cernăuți; 23.XII.1893; 12.XI.1894; 13.II.1895; 5.IX.1896) și una din Suceava (12.VIII.1896), cuprind chestiuni de specialitate filologică și bibliografică.

O scrisoare mai amplă dela Miletič din Sofia (24.XII 1895) despre intervenția lui la Ministerul de Culte bulgar, în chestiunea editării cronicii lui Manasses, dă în partea a doua informațiuni ample despre o vizită a lui la Brașov, Sibiu și Blaj, exprimând mulțumiri pentru ospitalitatea, de care a fost împărtășit în familia Bogdan, precum și dorința de a-l putea primi ca oaspe la Sofia.

O scrisoare a oarecărui Cornel (?) din Cernăuți, arată că Eugen Kozak a descifrat și copiat 450 documente pentru « pseudo-savantul » G. Tocilescu, acesta rămânându-i dator cu 100 fl. După ce muncise omul peste doi ani, la scrisori și telegrame nici nu vrea să-i răspundă.

Fostul coleg de Universitate Eugen Kozak, îi trimite din Cernăuți (17.XII.1903) 2 exemplare din cartea sa *Die Inschriften aus der Bukovina* (1 ex. pentru biblioteca personală și 1 ex. pentru Biblioteca Academiei Române), felicitându-l pentru preluarea redacției *Convorbirilor Literare*,

precum şi pentru recensia despre manualul lui Tocilescu [1]), asupra căruia promite să-i facă unele destăinuiri. La 16.I.1907 trimiţându-i din Cernăuţi a doua scrisoare, îl roagă pe Bogdan să-i facă o recensie pentru *Convorbiri* şi îi istoriseşte păţania cu Tocilescu, pe care-l învinueşte a fi săvârşit «lipsă de tact» (blând spus), prin publicarea traducerii româneşti a documentelor braşovene, fără să fi pomenit şi numele lui. Dacă va proceda la fel şi cu publicarea textelor originale slave, va fi nevoit să-i facă proces de plagiat [2]).

La 15.XII.1904 căpitanul Paul Jacubenz trimite din Viena două copii de pe hărţile Olteniei din anii 1722 şi 1723, ca donaţiune pentru Academia Română şi pentru Universitatea din Bucureşti, oferindu-şi cu plăcere serviciile în orice chestiune privitoare la arhivele din Viena.

Profesorul arhivar dr. Albert Berger din Bistriţa (17.II.1914), mulţumeşte lui Bogdan pentru exemplarul din *Documentele lui Ştefan cel Mare*, trimis pe seama Arhivei şi-l roagă să propună a se trimite din partea Academiei toate volumele din colecţiunea Hurmuzaki, în care se găsesc publicate documente din Arhiva bistriţeană.

Profesorul Universităţii din Belgrad, Dr. Jovan Radonič, autorul monografiei privitoare la *Gheorghe Brancovici şi epoca sa*, mulţumeşte (17/30.I.1914) lui Bogdan pentru trimiterea

---

[1]) « Die Kritiklosigkeit darf man sich nicht anhäufen lassen ».

[2]) « Für jetzt kann ich schon so viel sagen, dass ich die von Tocilescu mir übergebene rumänische Uebersetzung der slawischen Braschover Urkunden durch und durch auskorrigiert habe, zu welchem Behufe Tocilescu selbst so wohl auf meiner Pfarre in Dobronoutz als auch in Czernovitz wochenlang weilte, damit ich ihm das richtige sprachliche wie historische Interesse beibringe. Aus diesem Grunde betrachte ich die Publizierung der rumänischen Übersetzung ohne meinen Namen hierbei erwähnt zu haben, zum mindesten, gelinde gesagt, als eine Taktlosigkeit. Es würde mich sehr interessieren, diese Publication Tocilescu's zu Gesicht zu bekommen. Wenn dieser Herr nun den slawischen Originaltext dieser Urkunden bis her nicht herausgegeben hat, so liegt der einzige Grund darin, dass die philologisch-wissenschaftliche Fertigstellung des Textes zum Drucke mein ausschliessliches Werk ist und nicht seines, denn die nicht einmal von ihm selbst, sondern von einem Archivbeamten in Bukarest für ihn besorgte Abschrift der Photographien ist wissenschaftlich einfach unter aller Kritik gewesen, weil sie von Fehlern aus Unverständnis strotzte. Sollte jedoch Tocilescu in der Folge sich dennoch an die Herausgabe des slawischen Textes dieser Urkunden wagen, so würde er mich hiedurch zur Anstrengung eines Plagiatsprozesses herausfordern, da er die zu wiederholtenmalen von mir aufgestellte Bedingung der Nennung meines Namens als selbstverständlich annahm, ja mir sogar eine Ordensauszeichnung in Aussicht stellte. Dieses meine Geschichte mit Tocilescu ».

importantei publicațiuni *Documentele lui Ştefan cel Mare*, prin care editorul a îndatorat nu numai istoriografia română, ci și pe cea osteuropeană la mare mulțumită. Promite să scrie despre publicațiunea aceasta în revista *Letopis Matițe Srpske*, după ce n'a lipsit să atragă atențiunea învățaților sârbi asupra acestei prestațiuni meritorii.

Printre scrisorile germane se păstrează și două ciorne ale adreselor trimise în Martie 1917 de Ioan Bogdan, în calitate de vicepreședinte al Academiei Române, unui profesor, ofițer superior german, pe care-l însărcinase Mareșalul Mackensen să cerceteze raportul înaintat de Bogdan, cu privire la mss-ele slave, ridicate în noaptea de 22—23 Ianuarie din depozitele Academiei noastre. Despre aceasta raportase Bogdan în ședința dela 2 Februarie 1917, arătând că a fost primit în audiență la Mackensen, căruia i-a mulțumit pentru binevoitoarea atitudine, pe care a avut-o în chestiunea mss-elor luate dela Academie și dela Muzeu: « Se cuvenea să Vi le dăm — a spus d-l Feldmareșal, dar, a continuat: — « Ai D-v. n'au făcut oare ceva analog la Brașov? Cunoașteți chestiunea ». I-am răspuns că este adevărat, că din Arhivul municipal al Brașovului s'au ridicat o sumă de documente ce reprezintă corespondența dintre Domnii Țării Românești și ai Moldovei cu Brașovenii. Analogia nu este perfectă, deoarece, pentru ridicarea documentelor dela Brașov se putea invoca cel puțin motivul că ele au fost scrise toate de Domnii noștri, pe când între mss-ele dela Academie și dela Muzeu (607 + 7 = 614 bucăți), nu se găsește niciunul care să fi fost scris în Bulgaria. Cu toate acestea noi credem, că documentele dela Brașov nu trebuesc aduse la București, deoarece ele sunt proprietatea orașului și că prin urmare ele vor trebui să fie înapoiate. La întrebarea d-lui Feldmareșal, dacă știm unde se găsesc ele acum, am răspuns că, după informațiile noastre, ele au fost depuse la Arhivele Statului; nu știm însă dacă au rămas acolo sau au fost trimise în Moldova, împreună cu altele » [1]).

---

[1]) *Analele Academiei Române*, seria II, Tom. XXXIX, 1916—1919, București, 1921, p. 66—67.

VII

Şi cele 22 corespondenţe în diferite limbi slave sunt deaceeaşi natură ca şi cele româneşti şi germane, tratând aproape în toate cazurile chestiuni de specialitate filologică-istorică şi sporind dovezile de înaltă apreciere din partea autorilor pentru valoarea ştiinţifică a publicaţiunilor lui Ioan Bogdan. Astfel V. Ščepkin scriindu-i din Moscova (21.XI.1895) să trimită o contribuţie pentru volumul omagial, pe care elevii şi admiratorii profesorului Feodor Evghenievici Korš[1]) vor să-l închine acestuia, când împlineşte 30 de ani dela ocuparea catedrei, ţine să adauge: « Dorinţa de a vedea în volum numele tău, se explică de sigur nu numai prin prietineştile amintiri, pe care le păstrează Moscova despre tine: noi suntem convinşi că *lucrarea ce va ieşi de sub pana ta, va înfrumuseţa volumul şi va mulţumi pe Feodor Evghenievici* »[2]).

Inafară de Ščepkin din Moscova, a mai corespondat I. Bogdan cu A. Sobolevskij din Petersburg, cu M. Speranskij şi cu filologul Lucian Malinovski[3]) care scriindu-i din Stara Polana la 23 August 1891 în calitate de « prietin sincer », îl ruga să-i recomande vreun bun dicţionar român, promiţându-i să-i trimită « fotografia copiilor, adică a fetelor şi a consoartei ».

In corespondenţa rusească se păstrează şi textul unui articol publicat în *Gazeta Moscovei* (Nr. 126 dela 10 Mai 1891), din cuprinsul căruia merită a fi reproduse aci câteva constatări concludente pentru felul, cum erau privite în publi-

---

[1]) In necrologul publicat de Šachmatov şi Jagič în *Archiv für slawische Philologie* (1918, p. 251 sq.), se spune despre Korš că era un *distins poliglot*, care a prezidat timp de un deceniu o comisiune dialectologică a Academiei, pentru pregătirea unui atlas dialectologic al limbii ruseşti. E lăudată erudiţia lui în materie de istoria literaturii ruseşti, precum şi temeinicia lui în cercetările relative la Ševčenko, poetul Ucrainei. Călăuzit de interes multilateral, a tradus în ruseşte poezii din diferite limbi (latină, greacă, italiană, polonă, slovenă, daneză, maghiară, arabă, persană). Nici frumuseţile poeziei române nu i-au rămas necunoscute; a tradus în ruseşte şi din opera lui Mihail Eminescu.

[2]) Pentru traducerea textelor slave mă simt obligat a exprima vii mulţumiri d-lui asistent Dr. Mihail P. Dan dela Universitatea din Cluj-Sibiu.

[3]) Lucian Malinowski pubicase în Leipzig la 1873 studiul întitulat « *Beiträge zur slawischen Dialectologie. Über die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien* ». cf. Iagič. Istoriolologiei slave p. 814.

cistica timpului personalitățile cu rol determinant în conducerea Statului român.

Gazeta Moscovei, Nr. 126, anul 1891, [*10 Mai*].

«Astăzi, 10 Mai, Regele Carol al României sărbătorește 25 de ani dela urcarea lui pe tronul unei țări cu totul străine și mai ales al unui popor cu totul străin lui, ai cărui reprezentanți parlamentari l-au ales pe el acum un sfert de veac, după detronarea Prințului lor Alexandru Cuza, care conducea Principatele Dunărene: Moldova și Valahia, pe atunci încă vasale Turciei. De altfel, se cuvine să pomenim că astăzi se împlinesc 10 ani din ziua suirii Regelui Carol pe tronul regal român, căci până la 10 Mai 1881 România era socotită doar principat. Dar ca și când n'ar fi numai atât, la București, sau mai bine zis la Curtea Regală din București, s'au pregătit să serbeze jubileul de acum nu atât ca o înfăptuire personală a purtătorului Coroanei Române și a Dinastiei, ci și ca un eveniment extraordinar având oarecare extraordinară importanță internațională.

Încă la începutul acestui an s'au răspândit din București svonuri, că de 10 Mai se așteaptă sosirea în Capitala României a împăraților Austriei și Germaniei pentru cinstirea Regelui Carol și că alte state europene vor delega acolo în acel timp reprezentanții lor speciali din membrii dinastiilor lor. Aceste svonuri, de altfel, la scurt timp după ivirea lor, au fost energic desmințite, atât din Viena, cât și din Berlin, și în zilele din pragul evenimentului însuși, chiar din București s'a făcut cunoscut că jubileul Regelui Carol se va sărbători ca un modest eveniment local, având importanță doar pentru România și că la el nu vor lua parte reprezentanții dinastiilor străine, cu excepția, poate, a cuiva din Hohenzollerni. Treapta modestă la care a fost coborîtă sărbătorirea jubilară dela București nu este lipsită de o anumită semnificație nu numai pentru Regele Carol și conducătorii vieții politice românești, ci în parte, din cauza situației internaționale a României, și pentru restul Europei. Nu trebue să uităm, că însăși alegerea din 1866 a prințului de Hohenzollern la conducerea României s'a săvârșit nu în urma cine

ştie căror necesităţi istorice sau cine ştie cărei legături între destinul acestei ţări şi destinul unui prinţ cu totul străin ei. Această alegere a avut loc, aproape întâmplător, în urma neînţelegerilor ce au domnit — după detronarea Prinţului Cuza — între boierii moldoveni şi munteni, cari s'au hotărît de aceea să dea conducerea asupra ţării lor unui cârmuitor străin de conflictele lor interioare şi de aceea, deoarece socotiră mult mai nimerit să se conducă în treburile lor de scopurile obşteşti decât de strâmtele interese de partid, boierii români înainte de toate oferiră coroana baronului de Flandra, şi abia după refuzul lui categoric se hotărîră să aleagă pe Prinţul Carol de Hohenzollern. Sosind în 10 Mai 1866 la Bucureşti, acest prinţ, totuşi, nu a putut să-şi socotească situaţia sa în noua ţară ca asigurată. Turcia, pe atunci suzerana Principatelor, la început s'a arătat nemulţumită de alegerea Prinţului Carol şi Osman-Paşa sta atunci la Dunăre cu o mare armată, gata să intre în Principate pentru a introduce acolo legiuita ordine. Doar puternicul sprijin al boierilor cari l-au chemat la conducere şi intervenţia Rusiei şi a Prusiei, care se ridica atunci, au îndemnat pe Sultan să primească în toamna anului 1866 pe Prinţul Carol, care a venit în Constantinopol pentru închinare, şi să-i dea firman pentru conducerea Principatelor dunărene, după ce noul prinţ s'a obligat necondiţionat să păzească drepturile suzerane ale Padişahului. Dar şi după aceasta Prinţul Carol avu de dus în ţara sa o luptă neîntreruptă cu diferitele partide, pentru puterea şi legalitatea prinţului însuşi.

Se ştie, că încă în anul 1870 în România s'a alcătuit un serios complot pentru răsturnarea prinţului, complot la care a luat parte activă şi Ioan Brătianu, care a murit acum câteva zile. Doar în anul 1871, când ajunse prim-ministru al Prinţului renumitul boier moldovean şi patriot Lascăr Catargiu s'a restabilit liniştea internă în ţară şi puterea Prinţului Carol începu să se întărească. Insufleţit de apărarea intereselor naţionale ale poporului său, d-l Catargiu a recunoscut că cea mai bună garanţie pentru bunăstarea şi însufleţirea ţării sale şi cel mai fidel mijloc pentru atingerea independenţei politice şi scăparea de suzeranitatea Turciei (este) apropierea

strânsă și sinceră a României de (singura țară) credincioasă: Rusia, protectoare și liberatoare a țărilor balcanice de sub jugul turcesc.

In acest spirit și în această direcție inclina și Prințul Carol spre Catargiu. D-l Catargiu a condus guvernul până în 1876, colaborând la bunăstarea țării și a poporului și întărind popularitatea prințului străin, ai cărui servitori credincioși deveniră cei cari mai înainte îi fuseseră adversari îndârjiți. In numărul ultimilor trebue să socotim și pe Ioan Brătianu, care prima dată a primit un portofoliu ministerial în cabinetul lui Catargiu și căruia ultimul, la urma urmelor, i-a transmis liniștit frânele conducerii, ca unui factor talentat și energic, capabil să-l înlocuiască pe el în postul părăsit. Apoi din 1876 până în 1888 Ioan Brătianu a fost neschimbat primul ministru mai întâi (la început) al Prințului (Carol), și apoi al Regelui Carol. Brătianu cel dintâi a înțeles sensul mișcării naționale izbucnite în 1876 în țările balcanice, mai ales în Sârbia, și inoculă spiritul și direcția acestei mișcări și poporului român. Brătianu a dobândit de asemenea o importanță istorică prin participarea, pe care Rusia a luat-o cu mărinimie în ce privește destinul popoarelor balcanice și care s'a evidențiat prin războiul ruso-turc următor. Pe atunci România era cu totul orientată spre Rusia, armatele ei împreună cu ale Rusiei s'au luptat dincolo de Dunăre, sângele fiilor ei a curs împreună cu sângele eroilor ruși pe câmpiile Bulgariei și în șanțurile Plevnei. La Congresul dela Berlin se înfățișa și reprezentantul României, în persoana aceluiași Ioan Brătianu, intervenind înaintea areopagului statelor eupene pentru recunoașterea drepturilor ei statale independente. Tratatul dela Berlin a eliberat Principatele Dunărene de sub supunerea vasală față de Turcia, și peste 2 ani Regele Carol putu să-și pună pe cap coroana regală a României deplin independente. Istoria și poporul român nu uită de sigur aceste merite ale lui Ioan Brătianu, care dobândi toate acestea atât ca patriot român, cât și ca aderent al nouei politici urmate de Rusia în Răsărit. Dar acțiunile următoare ale lui Brătianu au întunecat slava acestor merite. După 1881 Regele Carol și primul său ministru apucară pe alt drum,

aleseră o altă direcţie a politicii de stat. Născându-se alianţa austro-germană, îndreptată în mod clar contra Rusiei, Regele Carol inclină spre această coaliţie cu tot sufletul, dacă nu formal, în tot cazul în mod vizibil, atrăgând de partea sa şi pe Ioan Brătianu, care din acel timp a devenit un înfocat duşman al Rusiei. Unde au adus România Regele şi ministrul său prin noua direcţie a politicii lor, s'a evidenţiat clar în primăvara anului 1888, când furia poporului a răsturnat pe Ioan Brătianu. Meritosul apărător al patriei a decăzut în rândul duşmanilor urîţi ai poporului şi ai trădătorilor lui. După o întreagă serie de crize ministeriale, Regele Carol, în cele din urmă, a fost obligat să-şi serbeze (glorifice) cel de al 25-lea jubileu prin aşezarea în fruntea guvernului a aceluiaşi dispreţuit patriot al «ligii păcii» Lascar Catargiu. In zilele acestea Regele Carol a deschis Parlamentul, reînnoit de alegerile din Martie şi constând 2/3 din susţinători ai cabinetului actual Flor(escu)-Catargiu. In discursul său la mesaj Regele şi-a exprimat satisfacţia pentru succesul realizat de cabinet şi speranţa că aceasta slujeşte la fericirea patriei. Dacă aceste manifestări ale Regelui Carol sunt sincere, şi nu sunt insuflate decât doar de dorinţa de a sărbători în linişte jubileul, atunci şi Rusia poate să-i ureze în mod sincer succes pe calea cea bună, pe care el — după cât se pare — purcede, spre supărarea statelor duşmane Rusiei».

VIII

Aşa se înfăţişează personalitatea lui Ioan Bogdan în lumina spicuirilor fragmentare, culese din o parte a corespondenţei sale române, germane şi slave, pe care se întemeiază această comunicare. Talentatul Braşovean, povăţuit de o nepotolită sete de carte şi râvnă de progres, terminându-şi la vârsta de 21 de ani studiile universitare la Iaşi, pleacă să şi le completeze în străinătate, în centre vestite ca Viena, St. Petersburg, Moscova şi Cracovia, dedicându-se unei specialităţi filologice-istorice, care nu fusese îmbrăţişată — până la el — de către niciunul din fiii poporului român cu atâta râvnă, răbdare şi temeinicie metodică. Se-

riositatea și persistența lui impune profesorilor şi colegilor săi deopotrivă, prin toate centrele universitare, pe care le-a cercetat. Distanța dintre profesor și student dispare, luându-i locul o trainică legătură prietinească, după cum arată numeroase locuri din corespondența profesorului Vatroslav Jagič cu fostul său student Ioan Bogdan, ale cărui publicațiuni s'a obișnuit să le întâmpine totdeauna cu deosebită satisfacțiune și bucurie.

Intors în Țară, Bogdan reușește să devină în scurtă vreme creatorul catedrei de slavistică la Universitatea din București, deschizându-și la vârsta de 27 de ani cursurile, pe care urma să le continue cu asiduitate până în preajma trecerii sale la odihna de veci. Prin aceste cursuri, ca și prin exercițiile de seminar — cele dintâi, în acest gen, la Universitatea din București — reușește să întemeieze, cu ajutorul colegului său D. Onciul, produs al aceleiași Universități vieneze, o școală de cercetări istorice amănunțite și aprofundate. Elemente serioase și capabile dintre studenții acestei Universități, îndreptându-se cu încredere spre dânsul, sunt încurajate cu sfatul și cu fapta, sprijinite efectiv — nu odată — să-și poată continua studiile de specializare în centre universitare de faimă europeană, pentru ca profesorul I. Bogdan, — în calitate de director al *Convorbirilor Literare*, continuând deci tradiția criticismului sănătos al direcției inaugurate de Titu Maiorescu, — să-i poată număra mai târziu, printre cei mai de valoare colaboratori ai săi.

Este deci îndreptățită afirmațiunea că prin activitatea lui Ioan Bogdan a dat Transilvania, la sfârșitul veacului al XIX-lea și la începutul celui următor, una dintre cele mai de valoare contribuțiuni la progresul istoriografiei române, încetățenind în domeniul ei metoda analizei critice scrupuloase, în lipsa căreia nu ar fi fost în stare să țină pas cu studiile similare din țările învecinate.

Erudiția lui Ioan Bogdan împodobește deci o pagină luminoasă în istoria științei și a culturii române contemporane. Aprecierile elogioase rostite asupra activității lui atât din partea specialiștilor ruși, cât și bulgari, sârbi, germani și poloni, arată cu prisosință de câtă faimă se bucura el în lumea

savantă. De sigur și în Monografia Academiei Române, acum în pregătire, îi va fi rezervată o pagină de vie strălucire. Dacă mai amintim că Ioan Bogdan era un poliglot de seamă, cunoscând 10—12 limbi și că universitățile din Belgrad, Cracovia şi Praga îl proclamaseră « doctor honoris causa », iar Academia rusească din Moscova și cea regală sârbească din Belgrad îl aleseseră membru, se va înțelege că dintre savanții români ai veacului al XIX-lea puțini s'au învrednicit de aprecieri cu așa de puternic răsunet în străinătate, cum au fost cele secerate de știința lui temeinică şi senină.

ŢARA SEVERINULUI ŞI BANATUL TIMIŞAN

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 26 Ianuarie 1945.

CUPRINSUL:

1. **Bizantinii în luptă cu Avarii pentru supremaţia asupra Daciei Malvense.** Cadrilaterul hidrografic cuprins între văile râurilor Mureş şi Dunăre, Olt şi Tisa şi străbătut de lanţul Carpaţilor până la Porţile de Fier, constituia în anticitate teritoriul Daciei Malvense, numită astfel după centrul ei administrativ *Malva* — *colonia Malvensis* —. Colonia aceasta era situată la ruta romană de mare circulaţie, care pornea dela *Viminacium* (Costolač), trecea Dunărea la Lederata (Palanca Nouă) şi străbătea provincia în direcţia nord-estică până la *Tibiscum* (Caransebeş) şi de acolo la *Sarmisegetuza*. In urma cercetărilor mai recente, Malva a fost identificată, după toată posibilitatea, cu localitatea *Denta* din Banat, situată pe râuleţul *Barzobis* (Bârzova), un afluent al Timişului[1]).

---

[1]) CIL, III, 1555; 12, 5949, 1017—1018; C. Patsch, *Anzeiger*, 1925, p. 103 urm.; Ion I. Nistor, *Autohtonia Daco-Românilor* în spaţiul carpato-dunărean, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Seria III, Tom. XXIV, p. 231 urm.

După evacuarea organizațiilor militare și administrative din Dacia Malvensă, teritoriul provinciei fu invadat de diverse seminții barbare, mai întâi de Vandali și apoi de Huni. In drumul său spre reședința lui Attila, solul bizantin Priscus, trecu la 448 d. Hr. prin Dacia Malvensă, întâlni acolo sate — κῶμαι — și beneficiă de ospitalitatea indigenilor dacoromani, care îl găzduiră în *casele lor* — κολύβαι — și-l ospătară cu *pâine de meiu* — κέγχρος — și cu *mied* — μέδος [1]) —. După moartea lui Attila și risipirea imperiului hunic, Dacia Malvensă ajunse sub stăpânirea Gepizilor, pe care noii cuceritori barbari o numeau *Gepidia* — Γηπαίδων χώρα — [2]). Cronicarul Iordanes ne-o înfățișează ca o *țară* așezată la Dunăre în fața Tisei și *încinsă într'o cunună de munți* — *in conspectu Moesiae sita trans Danuvium corona montium cingitur* — [3]).

Impăratul Justinian (527—565) avu de susținut lupte grele cu Gepizii pe care, bătându-i de mai multe ori, recuceri mai multe capete de pod pe malul stâng al Dunărei, între care cele mai însemnate era *Sucidava* (Celei), *Drobeta-Theodora* (T. Severin), *Lederata* (Palanca Nouă) și *Arcidava* (Varadia). Cetățile acestea, ce căzuseră în ruine, fură restaurate și puse în stare de apărare [4]).

Năvălirea Avarilor puse capăt stăpânirii Gepizilor în Dacia Malvensă (571). Noii cuceritori cuprinseră Panonia și Daciile carpatine și le împărțiră în 9 cercuri administrative sau *hringuri* — *circuli* —. Centrul unui asemenea hring se găsea în Dacia Malvensă și anume la *Lederata*, pe care Avarii îl numeau *Harom* sau *Homron*. Căpetenia hringului de graniță se numea *ban*, adică pândar sau străjer, grecește βόανος sau μπάνος, latinește *banus*, iar hringul de graniță constituia un *banat*, adică o *marcă de graniță* sau *marhionat* [5]). Termenul acesta, de

---

[1]) *Ambasadele lui Prisicus*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, VIII, p. 60.

[2]) Iordanes, *Getica*, XII, 74, ed. G. Popa--Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. XIV, p. 34; Procopius, *De bello vandalico*, I, 2. p. 313; *De bello gothico*, III, 33 și 34; Menandros, ed. Bonn, p. 310.

[3]) Iordanes, *Getica*, V, 33, XXII, 74, *l. c.*, p. 26 și 36.

[4]) Procopius, *De aedificiis*, ed. G. Popa-Lisseanu în *Izv.*, *Ist. Rom.* vol. XV, p. 23 urm.; Al. Bărcăcilă, *Drubeta*, T. Severin, p. 36 urm.

[5]) Const. Porfirogenetul, *De administrando imperio*, 3, 145; C. J. Jirecek, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I, p. 14.

origine avară, s'a păstrat pentru Dacia Malvensă până în timpul de față.

Stăpânirea Avarilor asupra Daciei Malvense a fost contestată de împărații bizantini și în deosebi de împăratul *Mauritius* (582—602), care întreprinse mai multe expediții contra lor. Arhistrategul Priscus răspundea cu îndrăsneală banului *Baian*, care reproșa Romanilor că nesocotesc drepturile sale asupra Daciei Malvense, dobândite cu arma în mână, că *Romanii nu fac decât să afirme drepturile lor mai vechi asupra acestei provincii, care pe nedrept le-a fost răpită* [1]).

In anul 601 oștirile romano-bizantine trecură Dunărea sub comanda lui Priscus, ocupară cetățile *Harom-Lederata* și Recidava-Varadia și înaintară adânc în Dacia Malvensă până la Timiș. Impotrivirea Avarilor fu înfrântă în trei ciocniri sângeroase, în cursul cărora își găsiră moartea și fiii banului Baian [2]). Inaintând victorios spre Nord, Romanii trecură prin trei sate de Gepizi, pe care îi măcelăriră pentru că țineau cu Avarii [3]). Intre timp hanul Baian concentră forțele imperiului său contra năvălitorilor romani, încercând să le taie calea undeva pe Timiș. Priscus atacă însă pe neașteptate unitățile avare și le bătu până la nimicire, făcând 9.000 de prizonieri și anume 3.200 Gepizi, 3.000 Avari, 2.000 alți barbari și 800 de Slavi [4]).

Turburările din armata bizantină și răsturnarea împăratului Mauritius împiedecară pe Romani de a exploata în mod cuvenit izbânda lui Priscus asupra Avarilor. La 626 hanul încercă un atac asupra Constantinopolului, dar Avarii fură respinși cu mari pierderi în hringurile lor panonice și dacice de arhistrategul Bonus. Impăratul Constantin Pogonatos încheia în 677 pace cu Avarii, recunoscând *Dunărea ca graniță între ambele imperii* [5]). Năvălirea Bulgarilor în Balcani (679) și consolidarea primului lor țarat, aduseră cu sine

[1]) Theopylaktos Simmokates, *Hist.*, VIII, pp. 281, 282, 288—292; Theophanes, *Chron.*, ed. Boor, 417 urm.

[2]) Thepphylaktos, VIII, 3. p. 207.

[3]) Theophylaktos, VIII, 3, p. 288; C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 223 urm.

[4]) Theophanes, *Chron.*, II, pp. 172 și 282; Robert Rösler, *Dacier und Romanen*, p. 38; C. C. Diculescu, *Die Gepiden* p. 224 urm.

[5]) Theophanes, II, p. 544; Niceforus, *Hist.*, ed. de Boor, p. 33.

îndepărtarea Romano-Bizantinilor dela Dunăre și trecerea apărării acestei granițe în seama țarului Isperich și a urmașilor săi.

*

2. Pretențiile de supremație ale Bulgarilor la Nordul Dunărei. Sub Avari, ca și sub predecesorii acestora hunici și gepizi, populația autohtonă daco-romană din Daciile carpatine trăia, deopotrivă cu semințiile slave, ce năvăliseră în Panonia și în Dacia, sub căpeteniile ei naționale, pe care mărturiile timpului le numeau *duci* — *duces*. — Aceștia percepeau dările pentru stăpânitorii lor barbari și aplanau certurile și neînțelegerile dintre consângenii lor. Pe măsura în care puterea Avarilor era în descreștere, sporea puterea ducilor indigeni și se consolida mereu. *Analele dela Fulda* arată la anul 827 că Bulgarii, năvălind cu foc și sabie în Panonia, *expulsau pe ducii localnici din scaunele lor și așezau în locul lor dregători bulgari* — *expulsis eorum ducibus, Bulgaricos super eos rectores constituerunt* —[1]). Notarul anonim al regelui Bela al II-lea arată că la descălecatul lor, Ungurii găsiră asemenea ducate locale în regiunea dintre Dunăre și Tisa și în cele trei Dacii carpatine [2]). Deși tributari Avarilor, ducii aceștia creștini se rezimau pe sprijinul imperiului bizantin. Ducele Salanus mărturisea că strămoșul său, ducele Kean, cuprinsese ducatul cu *ajutorul și sfatul împăratului bizantin* — *auxilio et consilio imperatosis Graecorum*—[3]). Ducele Menumorut se bizuia pe *protecția stăpânului său, a împăratului din Constantinopol* — *per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani* —[4]). Iar despre Glad, ducele Daciei Malvense, se arată că pornise din Vidin cu ajutorul Cumanilor.

Prin extinderea granițelor țaratului bulgar până la Dunăre, se puse capăt supremației bizantine și asupra Transdanuviei și Daciei carpatine. Substituindu-se împăraților bizantini, țarii bulgari reclamară pentru ei această supremație pe care însă ducii locali nu se arătau dispuși să o recunoască de bună voie.

---

[1]) Anonymi Belle Regis Notarii, *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, I, cap. XI, XIX, XXIV, XXVIII și XVIV.

[2]) *Annales Fuldenses*, în *Scriptores Rerum Germanicarum* ad annum 827.

[3]) *Gesta Hungar.*, I, cap. XII, p. 35; cap. XI, XIX, XXIV, XXVII, XXVIII și XLIV.

[4]) *Ibid.*, I, cap. XXVIII.

De aceea Bulgarii încercară să le-o impună cu forța, deschizând lupta contra căpeteniilor locale și implicit și contra Avarilor, a căror putere se găsea în declin. Avarii nu putură rezista însă multă vreme atacurilor combinate ale Bulgarilor dela Sud, ale Francilor din Vest și ale Moravilor dela Nord. In 796 fu cucerit ringul lor principal dintre Dunăre și Tisa, iar resturile armatei lor se retraseră sfărmate *dincoace de Tisa — trans Tissam fluvium fugatis* — unde urmele lor se pierdură pentru a dispărea pentru totdeauna de pe arena istoriei [1]). Țarii bulgari Terbel, dar mai ales Krum (802—814) și urmașul acestuia Omurtag (814—831), întreprinseră campanii sângeroase contra ducilor locali din fostul imperiu al Avarilor, pentru a-i aduce sub supremația lor. In cursul acestor lupte își găsi moartea în valurile Tisei tarhanul Onegavon «fidelul slujitor» al țarului Omurtag, precum arată inscripția dela Provadia [2]). Se prea poate ca ducii locali, între care și Glad din Dacia Malvensă, să fi recunoscut supremația bulgară, care se substituise celei avare. In sprijinul acestei păreri vine faptul că țarul Vladimir (888 — 893), reînnoind în 892 alianța politică pe care o încheiase încă țarul Boris (853—888) cu Francii la 864, se obligase să *nu îngădue Moravilor cumpărarea de sare — ne coemtio salis inde Moravensis daretur* — [3]). In jurul acestei informațiuni narative s'a izvodit o literatură întreagă, fără să se țină seama de relatarea pe care ne-o dă *Vieața Sf. Gerard din Morisena*, care arată că unul din urmașii ducelui Glad și anume ducele Achtum *usurpase puterea asupra transporturilor de sare pe Mureș, așezând în schelele Mureșului până la Tisa perceptorii și custozii săi și supunând toate transporturile unei dări în folosul său* — usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Murosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Tisciam tributarios et custodes conclusitque omnia suo tributo — [4]). Sensul obligației pe care țarul Vladimir o luase

[1]) *Annales regni Francorum* ad annum, 796, *l. c.*, p. 99.

[2]) W. Tomaschek, *Antike Inschriften aus Bulgarien* în «*Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn*», XVII, pp. 199—200.

[3]) *Annales Fuldenses* ad annum 892.

[4]) *Vita Sancti Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi*, ed. St. Lad. Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, pp. 214—215.

asupra sa, de a nu îngădui Moravilor achiziția de sare, nu putea fi altul decât acela de a stărui pe lângă vasalul său, ducele Daciei Malvense, care stăpânea exportul de sare pe Mureș, ca el să refuze Moravilor aprovizionarea cu sare din Dacia. Aceeași intervenție vor fi putut-o face Bulgarii și pe lângă ducele Daciei Apulense, **Gelu**, în ducatul căruia se găseau, după relatările notarului anonim, *ocne de sare*, — ubi foderetur sal et salgenia — [1]). De altfel cronica notarului anonim ne înfățișează pe Bulgari ca *prieteni și aliați ai ducilor indigeni* și nicidecum ca *stăpânitori efectivi* ai regiunilor dela Nordul Dunărei [2]). Așa fiind, nu se poate fi vorba de o extindere a țaratului bulgar asupra Transdanuviei și Daciei, ci cel mult de anumite pretenții de supremație asupra ducatelor locale de acolo, în sensul vechilor pretenții bizantine, pe care țarii bulgari pretindeau a le fi moștenit dela împărații bizantini deodată cu stăpânirea țărmului drept al Dunărei.

*

3. **Ungurii în luptă cu Bizantinii pentru supremația asupra ducatelor dacice.** In timpul stăruințelor neobosite ale țarului Simeon (893—927) de a-și afirma supremația bulgară asupra ducatelor dacice din Nordul Dunărei, năvăliră Unguri în Panonia sub căpetenia lui Almuș, tatăl lui Arpad, pe care împăratul Constantin Porfirogenetul (912—959) îl numește βοεβόδος, adecă duce sau herțeg [3]). Străbătând Carpații Păduroși, Ungurii descălecară în șesul panonic la 895, unde proclamară pe Arpad duce și preceptor al lor. De acolo Ungurii extinseră cuceririle lor în toate direcțiunile, izbindu-se de resistența ducilor locali dela răsărit de Tisa [4]). Aceștia erau Menumorut din *Dacia Porolisensă* cu cetățile Bihor, Satumare și Sălaj, Gelu din *Dacia Apulensă* și Glad din *Dacia Malvensă*. Ducatul lui Glad se extindea, după arătările notarului anonim, dela *Mureș până la cetatea Horom* și *Urscia* — qui dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum

---

[1]) *Gesta Hungarorum*, l. c., I, cap. XXV, p. 44.
[2]) *Ibid.*, l. c., I, cap. XXXVIII, p. 52; XXXIX, p. 53 XLI, p. 55; XLIV, p. 57
[3]) *De administrando imperio*, ed. Bonn, III, p. 168.
[4]) Ion I. Nistor, *Ungurii în Dacia*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Ser. II, Tom. XXIV, p. 470 urm.

Horom — [1]). La năvălirea Ungurilor ducele Glad se puse în fruntea unei *mari oștiri de călăreți și pedeștri, fiind ajutat de Cumani, Bulgari și Vlahi* — cum magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blaccorum —. Bătălia s'a dat undeva pe Timiș. Ea a fost foarte sângeroasă. In învălmășeala luptei căzură două căpetenii ale Cumanilor și trei cneji bulgari. Oștirea lui Glad fu înfrântă și risipită iar ducele însuși se refugiă în cetatea *Urscia* (Orșova), care căzu și ea în mâinile Ungurilor în urma capitulării lui Glad [2]). După actul închinării Glad își păstră ducatul sub supremația ungurească. Scaunul său de domnie rămase la *Horom*, după care ducatul s'a numit sub Unguri: *ducatus seu voievodatus Horomensis* [3]). Alte cetăți în cuprinsul acestui ducat erau *Morisena* (Cenad) pe Mureș, *Keve* (Kubin), *Panucca* (Panciova) și *Urscia* (Orșova) pe Dunăre [4]).

Expansiunea cuceririlor ungare până la Dunăre, așa cum ni-o înfățișează notarul anonim, găsește confirmare prin mărturia contemporană a împăratului Constantin Porfirogenetul, care arată că *în locu lunde stăpâneau Ungurii se găseau monumente vechi și anume podul împăratului Traian la capătul Turciei, apoi Belgradul la trei zile dela acest pod* — πρῶτον μὲν ἔστιν ἡ τοῦ βασιλέως Τραϊανοῦ γέφυρα κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας ἀρχήν, ἔπειτα δε καὶ Βελάγραδα ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γέφυρας — [5]). Constantin Porfirogenetul și-a scris opera sa între anii 948—954, deci pe la mijlocul secolului al X-lea, când granițele Ungariei, pe care el o numea *Turcia*, ajunseseră în Sud-Est până la podul lui Traian pe Dunăre [6]).

Supremația ungară asupra ducatului lui Glad din Dacia Malvensă s'a substituit celei bulgare, care nu mai putea dăinui din cauza decadenței țaratului bulgar care la 963 se divizase într'o *Bulgarie dunăreană* și alta *macedoneană*. Bulgaria dunăreană se prăbuși la 971 sub loviturile împăratului bizantin

---

1) *Gesta Hung.*, l. c., cap. XI, p. 34.
2) *Ibid.*, cap. XLIV. p. 57.
3) L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, II, p. 306.
4) *Gesta Hung.*, l. c., cap. XLIV, p. 58.
5) *De administrando imperio*, cap. 4, pp. 173—174; Géza Fejér, *Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des 10. Jahrhunderts* în « *Ungarische Jahrbücher* », II, p. 47.
6) J. Ps. Bury, *The treatise De administrando Imperio*, în *Byzantinische Zeitschrift* », XV, p. 522.

Ioan Tzimiskis. Ţarul Boris al II-lea fu detronat iar ţara sa prefăcută în provincie bizantină. Aceeaşi soartă avu şi Bulagria macedoneană. Ţarul Samuil muri de groază la aspectul oştirii sale înfrânte şi mutilate, iar urmaşul său Ioan Vladislav căzu la Durazzo, astfel că împăratul biruitor Vasile al II-lea Bulgaroctonul prefăcu şi Bulgaria Macedoneană în provincie bizantină la anul 1019.

Regele Ungariei Ştefan cel Sfânt (997—1038) înţelese să se folosească de marile schimbări politice din Balcani pentru a preface *supremaţia* ungurească asupra ducatelor din Daciile carpatine în *stăpânire efectivă* asupra acestor regiuni. După supunerea *Daciei Apulense* şi prefacerea ei în *provincie transilvăneană*, oştirile regale se îndreptară contra *Daciei Malvense*, unde domnea ducele Ahtum (Achton, Ajtony) din neamul lui Glad — ex cuius progenie fuit natus —. Ducele Achtum fu bătut şi ucis sub zidurile cetăţii sale *Morisena* (Cenad) [1]), iar ducatul său prefăcut în *marcă sau căpitănie de graniţă*, încredinţată căpitanului Kund, după care s'a şi numit « *capitanatus Kund* » [2]). Mai apoi căpitănatul sau marca aceasta de hotar s'a numit cu un termen avar *banat*, cum s'au numit de altfel mărcile de graniţă din Slavonia, Croaţia şi Dalmaţia [3]). Notarul anonim arată că ducatul lui Achtum ajungea în Sud-Est până la *Vidin şi Severin* — usque ad Budin et Zeren — [4]).

Pentru apărarea noului Banat, Ungurii avură de susţinut lupte grele şi sângeroase contra Pecenegilor care, pe timpul regelui Solomon (1063—1074), năvăliră în Ungaria şi pătrunseră până la râul Sava, pe care-l trecură cu ajutorul Grecilor şi Bulgarilor. Cronica pictata dela Viena arată că năvălitorii fură respinşi cu mari pierderi pentru ei [5]). Luptele continuară şi sub regele Ladislau cel Sfânt (1077—1095)

---

[1]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XLIV, p. 57; *Vita Sancti Gerardi*, l. c., p. 215.

[2]) L. Böhm, o. c., I, p. 23.

[3]) C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 127; Timoni, *Imago Novae Hungariae*, III, p. 246.

[4]) *Gesta Hungarorum*, cap. XI, l. c., p. 34; G. Popovici, *Istoria Românilor Bănăţeni*, p. 113 urm.

[5]) *Chronicon Pictum*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. XI, cap. LVI, p. 57 urm.

precum relatează cronicarul Simeon Kéza [1]). Numele localității *Beșenovca Veche* pe râul Aranca, mai jos de Sânnicolaul Mare, a păstrat până astăzi amintirea Pecenegilor năvălitori, pe care Ungurii îi numeau *Bessöny*. In spatele Pecenegilor din Transdanuvia munteană apăsau *Cumanii*, după care Moldova și Muntenia de mai târziu s'au numit *Cumania*.

După risipirea țaratelor bulgare dela Dunăre și din Macedonia, Bizantinii ajunseră din nou la Dunăre unde, pe timpul Cumanilor, ei începură să revendice vechea lor supremație asupra Transdanuviei și Daciei Malvense. In scopul acesta ei înțeleseră să distrugă pe Pecenegi (1091), să țină în frâu pe Cumani și să conteste Ungurilor supremația politică asupra Daciei bănățene. Impăratul Ion Comnenul întreprinse în 1129 o campanie contra Daciei Malvense. Regele Ștefan al II-lea i se împotrivi însă la *Lederata-Horom* (Palanca Nouă) și reuși să-l respingă peste Dunăre [2]). In 1152 împăratul Manuel Comnenul năvăli în Dacia Malvensă, măsurându-și puterile cu regele Ungariei Geiza al II-lea. Impăratul Manuel concepu mari planuri de recucerire a Daciei și de reîncorporare a ei în imperiul bizantin. Pentru aducerea la îndeplinire a acestor mari și îndrăznețe planuri de cucerire, el puse în anii 1164—1167 în mișcare trei armate pentru a ataca pe Unguri din trei părți deodată. Protostrategul Alexie primi ordinul să atace Dacia Malvensă pe calea obișnuită dela Horom-Palanca, pentru a face pe Unguri să creadă că atacul principal se va da și de astădată din această parte. O a doua armată, sub comanda lui Leon Vatatzes, pătrunse prin Transdanuvia munteană în Dacia, iar a treia armată înaintă pe Siretiu și Trotuș în sus pentru a pătrunde pe la Oituz-Brețc în Dacia transilvană [3]). După indicațiile mărturiilor contemporane, împăratul Manuel înțelese să-și afirme cu arma în mână drepturile sale de supremație asupra Transdanuviei, bântuită de Cumani și asupraDaciei Malvense, ocupată de Unguri. Mo-

[1]) *Chronicon Hungaricum*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, IV, § 4, p. 54.

[2]) Kinamos, VI, Cap. 2.

[3]) *Kinamos*, VI, c. 3; Ion I. Nistor, *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei și Transdanuviei*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Ser. III, Tom. III, p. 720 urm.

netele bizantine cu chipurile împăraților Ioan și Manuel Comnenul ce s'au găsit la *Tirimia* și *Cerna* în Banatul Timișan constitue cea mai bună dovadă pentru prezența Bizantinilor acolo.

Dar politica aceasta de expansiune n'a putut fi continuată de urmașii Comnenilor. Andronicus fiul lui Manuel fu ucis la 1185, iar succesorul său Isac al II-lea Angelos (1185—1195), din casa *Angelilor*, provocă prin excesiva sa politică de fiscalitate răscoala *Vlahilor* din Balcani sub conducerea fraților Petru și Asan, răscoală care duse la înființarea *imperiului româno-bulgar* al Asaneștilor și la alungarea Bizantinilor dela Dunăre.

De turburările acestea se folosiră Ungurii pentru a-și întări pozițiunile lor în Banatul Timișan, organizând acolo *comitatul Timișului* cu reședința la *Keve* (Kubin) unde regele Emeric (1196—1204) încarcerase pe fratele său Andrei. In anii 1172—1175 comite de Timiș era Pancratius, iar în 1203 această funcțiune era deținută de comitele Poth [1]). In bula de aur a regelui Andrei al II-lea din 1222 se prevedea că demnitatea de comite de Timiș, să egaleze în rang cu cea de voivod al Transilvaniei și comite al Secuilor. Amenințările continue, cărora Dacia Malvensă era mereu expusă din partea Cumanilor din răsărit și Bizantinilor din miazăzi, determinară pe regii Ștefan al III-lea (1161—1173, și Bela al III-lea (1174—1196) să se gândească mereu la măsurile de apărare a granițelor bănățene din spre Dunăre și Carpați [2]).

*

4. Extinderea supremației ungare asupra Țării Severinului. Prin lanțul Carpaților Dacia Malvensă era împărțită în două părți: una *timișană* dincolo și alta *olteană* dincoace de munți, lanțul Carpaților constituind un zid natural de apărare contra năvălitorilor din răsărit. După extinderea stăpânirii lor asupra *Daciei timișene*, regii Ungariei încercară să extindă supremația lor și asupra *Daciei oltene*, unde populația autohtonă românească trăia sub *ducii* și *cnejii* ei locali. La încercarea Ungurilor de a pătrunde în această regiune, ei găsiră acolo *ducate*

[1]) Sim. Kéza, *Cron. Hung.*, l. c. § 6, p. 61.
[2]) F. Pesty, *A Szörény vármegyei hajdan olak Kerületek*, p. 10.

și *cnezate* românești ca și la năvălirea înaintașilor lor în Daciile transilvănene. Până la pătrunderea Ungurilor, ducii și cnejii olteni recunoșteau supremația *Bizantinilor*, iar mai apoi a *Cumanilor*, care impuseră acestor vaste regiuni chiar numele de *Cumania*.

La începutul secolului al XIII-lea regele Andrei al II-lea (1205—1235), care își însușise titlul de rege al Cumaniei, deslănțui o ofensivă foarte puternică contra Cumanilor, chemând în ajutor *ordinul teutonic*, căruia îi cedase *Țara Bârsei* [1]). Atacul contra Cumanilor porni concomitent din Țara Bârsei și din Dacia timișană dela Orșova prin Porțile de Fier. Primul punct de razem ocupat de Unguri în Dacia olteană era *Severinul* care, prin situația sa dominantă la ieșirea Dunărei din Cazane, avea o importanță strategică deosebită pentru operațiunile militare contra Cumanilor. De aceea regele se grăbi să organizeze acolo o *marcă de margine* sau *banat*, încredințând apărarea ei credinciosului său cu numele Luca, care la 1233 apare în mărturiile timpului ca *ban al Severinului*.

Numele localității stă în strânsă legătură cu numele împăratului Septimius Severus (192—201) care ridicase *Drubeta* la rangul de colonie și constituise acolo așanumitele castre severinene — *castra nova Severiana* —. Incercarea de a deriva toponimicul acesta din slavonescul *séverъ* nordic, sau *séavăr* vântul de miazănoapte, nu este întemeiată, întru cât pentru semințiile slavone din Dacia, *Severinul* nu era așezat la Nord ci dimpotrivă la *Sud*. Nici de un *cap de pod bulgar* la Nordul Dunărei nu poate fi vorba, fiindcă cetatea medievală a Severinului n'a fost clădită de Bulgari ci de cavalerii ioaniți precum se va arăta mai la vale [2]).

Indată ce regele Bela al IV-lea ajunse în stăpânirea Severinului, el extinse supremația și asupra hinterlandului oltean, aducând sub ascultarea sa pe *ducii* și *cnejii* locali de dincoace și de dincolo de Olt. Aceștia erau ducii Litovoi și Seneslav și cnejii Ioan și Farcaș, pe care, supunându-i autorității sale,

---

1) Homan Szekfü, *Magyar Törtenet*, I, p. 448 urm.
2) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I, 1, nr. XCVIII, p. 126.

îi sili să-i plătească cuvenitul tribut de vasalitate. Ţara stăpânită de aceste căpetenii ca și de înaintașii lor, regele o numea *Ţara Severinului* — terra de *Zeurino* —, care era locuită de *numeroase seminții* — multitudo gentium — pe care la 1237 papa Grigore al IX-lea dorea să le câștige pentru biserica catolică. trimițând «in terra Ceurin» călugări predicatori din ordinul Dominicanilor, pentru a predica mulțimii crezul catolic [1]). In anul următor regele Bela arată curiei papale, că Ţara Severinului, fiind numai de curând cuprinsă de el, nu aparține încă niciunei dieceze. De aceea el cerea papei ca să o încorporeze uneia din diecezele existente [2]). Dintre acestea venea în considerare dieceza Cenadului, care luase ființă încă pe timpul regelui Ştefan cel Sfânt sub arhipăstoria *Sf. Gérard* și care cuprindea pe credincioșii catolici din Dacia timișană [3]). Acestei dieceze urma să fie deci încorporați și credincioșii catolici din Dacia olteană, câți trăiau acolo. Numărul acestora era însă, față de masele compacte ale populației autohtone românești, disparent. La acestea se mai adaugau și cetele numeroase de Cumani, care ispiteau puterea de convertire la creștinism a predicatorilor catolici. La 1246 se amintește chiar de un episcop al Severinului — episcopus Zeuriniensis — cu numele Grigore, a cărui identificare întimpină serioase dificultăți [4]).

Populația indigenă din Ţara Severinului aparținea bisericii ortodoxe, iar clericii ei primeau hirotonirea canonică dela mitropolitul Ohridei [5]). Ea avea biserici, schituri și mănăstiri și ajunsese la o vieață socială și economică destul de înaintată.

Tezaurul de monete medievale, descoperit de curând la Craiova, cuprinde pfenigi de argint dela arhiepiscopii de Salzburg din anii 1147—1246, dela ducele Bernhard al II-lea al Carintiei precum și dela alți potentați apuseni din acea epocă. Prezența acestor monete în Ţara Severinului denotă că populația locală din acea vreme avea raporturi comerciale

---

1) Hurmuzaki-Densușianu, I, 1. Nr. 115 și 116, p. 153.
2) Hurmuzaki-Densusianu, I. 1, 133, p. 175.
3) Vita Sancti Gerardi, l. c. cap. 13, p. 216 urm.
4) *Ibid.*, I, 1. p. 240; *F.* Pesty, *o. c.*, I, p. 332.
5) Ion I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și exarhatul plaiurilor*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Ser. III, Tom. XXVII, p. 123 urm.

nu numai cu țările vecine, ci și cu țările mai îndepărtate [1]). Diferențierea în clase sociale se produsese de mult. Pe lângă *nobili* — *maiores terrae* — trăiau *sătenii* — rustici — din agricultură, pescărit și creșterea vitelor. La 1240 ban de Severin era *Oslu* [2]) care ar putea fi identificat cu faimosul *Bezerembam* — adecă *Severinban* al cronicei persane a lui Fazel Ullah-Raschid [2]). Urmașul lui Oslu era la 1243 banul Ștefan [3]). Indatorirea cea mai grea ce apăsa asupra populației indigene consistă în apărarea țării contra barbarilor năvălitori. In scopul acesta ducii și cnejii locali aveau la îndemână o organizație militară — apparatus bellicus — la care regele Bela făcea mereu apel. Iar când înverșunarea atacurilor cumane și bulgare devenise și mai acută, regele se văzu nevoit să recurgă la ajutorul *cavalerilor ioaniți*, pe care la 1247 îi chemă la Dunăre, oferind maestrului Rembald *toată țara Severinului cu munții aferenți și cu toate dependințele împreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș până la râul Olt* — totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam, pertinentibus et aliis attinentibus omnibus partes cum cnezatis Ioannis et Farcasi usque ad fluvium Olth —.

In granițele Țării Severinului până la Olt era cuprinsă și *țara ducelui Litovoi*, pe care însă regele nu o cedă cavalerilor, *ci o exceptă din donațiunea sa, lăsând-o Românilor ca să o stăpânească ei singuri ca și până atunci* — excepta terra Lituoy vaivodae, quam Olachis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt — [4]). Actul de donație poartă data de 2 Iulie 1247, aprobat și confirmat la 1251 și de papa Inocențiu al IV-lea [5]). La 1248 papa îndemnă pe cavalerii ioaniți să dea urmare invitației regelui Bela și să sară în ajutorul Ungariei [6]). Astfel vedem pe regele Bela adeverind prin diploma sa, confirmată și de curia papală, faptul, că la pătrunderea sa în Dacia olteană, el a găsit acolo organizațiuni locale preexistente, cu

---

[1]) O. Iliescu, *O mărturie numismatică din indeplin ev mediu*, în *Buletinul Soc. Numis. Române*, anul XXXVII, 110, 91, p. 37 urm.

[2]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. nr. 191, p. 186.

[3]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. nr. 195, p. 241; I. C. Filiti, *Banii Țării Severinului și Banii Olteniei*, în *Arh. Olt.*, VI, p. 31 urm.

[4]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. p. 249 urm.

[5]) *Ibid.*, I, 1. nr. 193, p. 249.

[6]) *Ibid.*, I, 1. nr. 185, p. 242.

rădăcini adânci în tradiția țării, pe care el se văzu silit să le recunoască și să le respecte.

S'a crezut multă vreme că actul regal de cesiune ar fi rămas literă moartă și că membrii ordinului Templierilor n'ar mai fi venit în Țara Severinului. Impotriva acestei păreri militează însă o mărturie directă a regelui Bela care la 1254 aducea la cunoștință papei Inocențiu că Ioaniții chemați de el dăduseră urmare chemării sale. «*Pe unii dintre acești frați* — zice regele — *i-am așezat în mijlocul regatului pentru apărarea castrelor ce facem să se zidească de-a-lungul Dunărei, la care lucru neamul nostru nu este obișnuit* — gens nostra ad hoc extiterit insueta —. *Căci așa au chibzuit ai noștri în repetate rânduri că este o siguranță pentru noi și pentru toată Europa, ca Dunărea să fie întărită cu fortărețe* — ut Danubius fortaliciis muniretur — [1])».

Săpăturile recente, ce s'au făcut în grădina publică dela Turnu-Severin, au scos la iveală ruinele cetății medievale, care fusese clădită din materialul construcțiunilor antice, dar și din material brut adus acolo din regiunea stâncoasă a Cazanelor. In campania de lucru din 1936 și din anii următori au fost descoperite ruinele unei capele creștine zidite cu material roman din cărămidă și piatră și ale turnului cetății construit cu trei etaje din piatră brută de râu și din stâncă legată cu moloz de var și nisip. Cetatea era închisă într'o dublă incintă de ziduri. Turnul se ridică la partea de Sud a cetății. După acest turn noua așezare s'a numit *Turnu Severin*. Intre dărămăturile fostei cetăți s'au găsit țevi de tunuri, bulgări de bronz, lănci de fier, foi de arc, ghiulele de piatră, topoare, pinteni, potcoave, piroane, cuie și alte frânturi de arme și echipament. Absența unor piese de artă, dovedește că cetatea era lipsită de orice lux și podoabă feudală și că ea servea numai unor scopuri de natură militară [2]).

Construcția cetății se datorește după toată probabilitatea *cavalerilor ioaniți*, pe care regele Bela îi înfățișa papei ca

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. nr. 199, p. 261.

[2]) Al. Bărcăcilă, *Cetatea Severinului*, în «*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*», Fasc. 94, Oct.-Dec., p. 1 urm. și Fasc. 100, Aprilie-Iunie 1939, p. 1 urm.; A. Barcăcilă, *Turnu Severin, Trei veacuri de viață medievală*, în *Arh. Olteniei*, XII, p. 15 urm.

pe adevărații constructori ai cetăților dela Dunăre. Și cum Țara Severinului fusese cedată Ioaniților, era firesc ca ei să se fi gândit înainte de toate la ridicarea cetății Severinului.

La 1260 *ban de Severin* era Mikud care participase la bătălia dela Kroissenbrunn (Iulie 1260) contra regelui Bohemiei Pzemysl Ottokar, fiind răsplătit pentru această bravură cu trei moșii [1]), și se distinse în luptă prin curajul și vitejia sa. Din raportul regelui Ottokar către papa asupra acestei bătălii, aflăm că între combatanți se găseau și mulți Români [2]). Vlahii din steagul și stegulețele banului Mikud proveneau de bună seamă din contingentele cnejilor români din Țara Severinului și din Dacia timișană.

Urmașul lui Mikud în bănia Severinului ajunse maestrul Laurentius care este adeverit în această demnitate în anul 1263 [3]). La 1264 regele răsplăti serviciile banului Laurentius care se distinsese în lupta contra Bulgarilor. Aceștia se folosiră de faptul că regele era angajat în războiu cu Bohemii, năvăliră în banatul Sevrinului și-l devastară în lung și în lat — banatum de Zeurino hostiter devastassent —. Atunci regele Bela numi pe Laurentius ban al Severinului și-i încredință comanda contra Bulgarilor. Noul ban porni în grabă contra năvălitorilor, îi bătu și-i alungă peste Dunăre, luându-le prada și făcând un număr însemnat de prizonieri pe care-i spânzură pe malul fluviului în văzul tuturor [4]). De altfel lupta pentru supremația politică asupra Țării Severinului dintre Bulgari și Unguri izbucnise cu mult mai înainte. Despre un atac al Ungurilor contra Vidinului sub maestrul Dionisie se pomenește încă la 1235 [5]). Instalarea Ungurilor în banatul Severinului și chemarea cavalerilor templieri în ajutor cu

---

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. nr. 322, 329 și 343, p. 405, 410 și 425.

[2]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 1. Nr. 211, p. 287; cfr. Ion I. Nistor, *Participarea Românilor la bătălia dela Kroissenbrunn*, în « *Junimea Literară* », I, p. 38 urm.

[3]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 1. nr. 220, p. 305.

[4]) *Ibid.*, I, 1. nr. 220, p. 317; nr. 261—390, p. 364—379; Timoni, *l. c.*, V, p. 24; Fejer, *Cod. Dipl.*, IV, 3, p. 196 urm. reprodus de V. Motogna, în *Studii asupra istoriei Românilor din Banat*, pp. 38—41.

[5]) Hurmuzaki-Densușianu. I. 1. nr. 106, p. 133.

îngăduința papei arată că regele Bela reușise să-și impună supremația politică asupra acestor regiuni.

Dar cu toate acestea, luptele cu Bulgarii continuară sub banii Ugrinus, Alexandru și Panith[1]. La 1270 regele Ștefan arăta că ginerele său, țarul *Svetislav* al Bulgariei, *devastase Țara Severinului* — terram nostram de Zeurino miserabiliter devastasset — [2]. Pentru apărarea ei regele fu nevoit să poarte cinci războaie contra Bulgariei pentru a pune stavilă agresiunilor din Sudul Dunărei[3]. In luptele acestea se distinsese banul Severinului Paulus [4].

*

5. Luptele Românilor pentru stăpânirea Țării Severinului. Angajarea Ungurilor în lupte crâncene cu Bulgarii dădu prilej ducelui Litovoi de a îngloba ducatului său cnezatele lui Ioan și Farcaș, care depindeau direct de regele Ungariei, și de a cuprinde și vaste teritorii din Țara Severinului până sub zidurile cetății clădită de Ioaniți. Achizițiile acestea teritoriale erau privite de regele Ladislau al IV-lea (1272—1290) drept uzurpațiuni și de aceea el încercă mai întâi pe cale pașnică să determine pe duce la evacuarea lor. Dar văzând că prin *nici unul din advertismentele sale* — nullis admonistationibus — ducele Litovoi nu se lăsa înduplecat să renunțe la *teritoriile uzurpate* — aliquam partem ultra alpes existentem pro se ocuparat —, atunci regele însărcină în 1279 pe magistrul Gheorghe cu organizarea unei expediții de pedeapsă contra ducelui recalcitrant. In fața primejdiei, ducele Litovoi concentră în grabă *oștirea sa pământeană* — apparatus bellicus —, și ieși cu bărbăție în calea dușmanului, însoțit de *frații săi* — una cum fratribus suis — [5]. Bătălia s'a dat de ambele părți cu mare înverșunare — cum summo opere pugnando — și s'a sfârșit cu înfrângerea oștirii românești. Ducele Litovoi își găsi moartea pe câmpul de luptă iar fratele său Barbat *căzu în captivitate* — interfecit ipsum et fratrem suum nomine

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 1. nr. 247, p. 346; nr. 249, p. 337; nr. 251, p. 339; Nr. 316, p. 400.
[2]) *Ibid.*, I, 1. Nr. 258, p. 348.
[3]) *Ibid.*, I, 1. nr. 259, p. 349.
[4]) *Ibid.*, I, 1. nr. 292—313, p. 380—398.
[5]) *Ibid.*, I, 1. Nr. 366, p. 454.

Barbath captivavit et nobis adduxit —. In continuare regele arată că pentru eliberarea lui Barbat el reuși *să stoarcă o sumă considerabilă de bani* — non modicam quantitatem pecuniae fecimus extorquere — și să impună noului duce plata *tributului datorit regelui* — tributum nostrum in eisdem partibus fuit restauratum — [1]). Magistrul Gheorghe, învingătorul asupra ducelui Litovoi, arată că izbutise să prindă pe Barbat—captum adduxissem—cu ajutorul comitelui Petru [2]). Astfel se lichidă prima încercare a Românilor de a-și afirma drepturile lor asupra Țării Severinului. Ducele Litovoi deschise în felul acesta seria ducilor români morți pe câmpul de onoare pentru libertatea și neatârnarea patriei lor.

Mărturiile timpului nu ni-au păstrat nicio informație cu privire la urmașul ducelui Litovoi. S'ar părea că acesta ar fi fost Barbat, fratele decedatului. Dar tot atât de bine ar fi putut fi și Tihomir, pe care Carol Robert îl arăta ca *tată* al lui *Basarabă* — Bazaras filius Thocomery — [3]). Despre ducele Basarabă știm că, ajungând să domnească în Țara Severinului, a reînnodat firul politicii teritoriale ce fusese întrerupt prin moartea eroică a ducelui Litovoi. Și el se ridică contra expansiunii Ungurilor dincoace de munți, ocupând teritoriul oltean până la cetatea Severinului și chiar și această cetate, unde comandau *banii* numiți de regii Ungariei cum era la 1324 banul Dionisie Széchy [4]). Regele Carol Robert considera, ca și înaintașul său Ladislau al IV-lea, extinderea teritorială a ducelui Basarabă drept uzurpație neîngăduită și de aceea el trimise pe contele Sălajului Martin de mai multe ori în *misiune* pe lângă ducele român din Câmpulung, *pentru aplanarea amiabilă a diferendului teritorial* — in deferendo pluribus vicibus nostras legationes ad Basarab wojewodam nostrum Transalpinum misit — [5]). Intervențiile comitelui Martin pe lângă ducele Basarabă rămaseră însă fără niciun rezultat practic, astfel că tensiunea dintre rege și duce se

---

1) Hurmuzaki-Densușianu, I, 1. nr. 367, p. 457 urm.
2) *Ibid.*, I, 1. Nr. 389, p. 483.
3) *Ibid.*, I, 1. nr. 498, p. 625.
4) F. Pesty, *o. c.*, I, p. 258.
5) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. nr. 467, p. 592.

înăsprea mereu pentru ca în cele din urmă să se porducă ruptura.

Despre izbucnirea ostilităților dintre Unguri și Români ne dă însuși regele Carol Robert în contextul diplomei sale dela 13 Decemvrie 1335 următoarele relații [1]: «Pierzând cu trecerea vremii orice încredere în acel blăstămat de Bozorad, Voivodul Vlahilor, un răsvrătit și un notoriu rival al nostru, fiindcă ne-a *încălcat țara și hotarele regatului*, după ce am luat sfatul chibzuit, din motive binecuvântate, al tuturor prelaților și baronilor și al tuturor fruntașilor regatului nostru, ne-am adunat o armată puternică și am trecut în țara sa de peste munți, necunoscută popoarelor noastre, pentru ca să o supun înălțimii noastre regale. Acolo înaintând de câteva zile fără luptă, prin vizuinile dintre munți și dintre dealuri, am început să suferim de lipsă de orice alimente pentru oameni și pentru cai. Atunci am încheiat cu numitul Bozorad un armistițiu, dându-și cu viclenie cuvântul că ni se va supune și ne va arăta nouă și armatei noastre un drum sigur de întors acasă. Ne-am încrezut în cuvântul schismaticului în care nu era buna credință ci înșelarea bunei credințe. Și pe când ne întorceam înapoi cu oamenii pe o cale blestemată în veci de Dumnezeu, închisă de ambele părți de râpe prăpăstioase, iar înainte unde calea se lărgea, era întărită în mai multe puncte cu prisăci puternic ocupate și de mulți oameni înarmați de ai numitului Bozorad, ne pomenim deodată din toate părțile cu un atac năprasnic, năruindu-se cu furie asupra noastră și asupra oștirii noastre în feliurite chipuri și lovindu-ne câinește cu bolovani, cu aruncături din prăștii și cu alte izbituri amețitoare și loviri năprasnice. Cu săbiile măcelăreau escadroanele noastre, întingându-și lăncile și săgețile în sângele celor căzuți. Din toate părțile eram biciuiți de o ploaie de lovituri, fiind strânși ca într'un zid. Și nu era chip să scăpăm, nici fugind înapoi, și nici pășind înainte, ci prinși ca peștii în plasă ne sbăteam, strigând către făcătorul tuturor celor văzute și nevăzute, către Mân-

[1] Blagay, *Csaladok levéltara*, p. 110 urm.; V. Motogna, în *Revista Istorică*, IX, p. 81 urm.; G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele Istoriei medievale*, p. 243 urm.

tuitorul nostru: «Ia aminte Doamne de suspinele noastre cele adânci!».

Asupra campaniei regelui Carol Albert contra ducelui Basarabă, din toamna anului 1330, se întreține și *cronica pictată dela Viena — chronicon pictum Vindobonense* — [1]), arătând că regele, la îndemnul voievodului transilvănean Toma și a comitelui bihorean Dionisie, a pornit în persoană în luna Septemvrie prin *Severin* în țara ducelui Vlahilor Bazarad, țară care nu poate fi locuită de un popor neobișnuit cu ea. Scopul expediției era să alunge din acea țară pe Bazarad, sau cel puțin să o dea în stăpânirea *unuia dintre curtenii săi*, cu toate că ducele plătise întotdeauna cu credință censul cuvenit suzeranului său. In continuare, cronica arată că regele, îndată ce a cuprins *Severinul și cetatea lui — Zurinum et castrum ipsius*, — le-a dat în seama lui Dionisie, *învestindu-l totodată cu demnitatea de ban — tradidit omnia cum dignitate banatus* —.

Isprăvile oștirii regale impresionară adânc pe ducele Basarabă și-l determinară să trimită regelui o solie de pace, autorizând-o să transmită regelui următorul mesaj:

«*Fiindcă voi, rege și stăpân al meu, v'ați ostenit cu strângerea oștirii, eu voiu răsplăti osteneala voastră cu 7000 mărci de argint și vă voiu lăsa în pace și Severinul, cu toate ce se țin de el, pe care acum cu putere le țineți în mâinile voastre. Pe deasupra tributul ce datorez coroanei voastre, îl voiu plăti cu credință în fiecare an și nu mai puțin voiu trimite la curtea voastră pe unul dintre fiii mei, pentru ca să servească pe banii mei și pe cheltuiala mea, numai să vă întoarceți îndărăt cu pace și să înconjurați primejdia persoanelor voastre, pentru că dacă înaintați mai adânc în lăuntrul țării, nu veți putea niciodată să înlăturați primejdia*».

Regele, ascultând oferta de pace și de supunere a ducelui Basarabă, nu-și putu stăpâni trufia și izbucni față de soli, zicându-le:

«*Să spuneți așa lui Basarabă, că el este păstorul oilor mele și eu din ascunzișurile sale de barbă îl voiu scoate*».

Atunci unul dintre credincioșii săi replică regelui, zicând:

[1]) *Chronicon pictum Vindobonense*. ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, XI, p. 108 urm.

« Stăpâne, acest Bazarad se adresează către voi cu mare smerenie și spre cinstea voastră, pentru aceasta răspundeți-i în scrisoarea voastră cu favoarea bunăvoinței regale și arătați-i deplină iubire și milostivire ».

Dar regele nu se lăsă înduplecat de cuvintele înțelepte ale sfetnicului său, ci se menținu în îngâmfarea sa, dând ordin de înaintare în Țara Severinului, în urmărirea ducelui Basarabă. Curând însă oștirea regală, înaintând între munți și dealuri împădurite, începu să sufere de lipsă de alimente pentru oameni și pentru cai. In situația aceasta critică, regele acceptă oferta de pace a ducelui român, care se angajă de a îndruma pe rege pe o cale scurtă spre casă.

Punând temeiu pe cuvântul lui Basarabă, regele Carol Robert dădu ordin de întoarcere pe drumul indicat. Ducele Basarabă călăuzi însă oștirea regală într'o înfundătură de munți, flancată de râpe prăpăstioase și de prisăcile plăieșilor români, care năruiră stâncile asupra ei și care o primiră cu o grindină de lănci și săgeți, pentru a-i pregăti peirea, precum s'a arătat mai sus din mărturia regelui însuși, care scăpă ca prin minune de peire numai grație intervenției credinciosului său Nicolai, fiul lui Radoslav, pe care-l răsplăti apoi cu moșii întinse, pentru spiritul său de jertfă [1]).

Cronicarul relatează că a fost acolo un cumplit dezastru, căci a căzut o sumedenie de ostași, de principi și de nobili și numărul lor nu se putea socoti. Bătălia a durat din ziua a șasea a săptămânii până în ziua a doua a săptămânii următoare, de Vineri 10 Noemvrie până Marți. La Posada Românii au luat și foarte mulți prizonieri, atât răniți, cât și neatinși și au pus mâna pe armele și veșmintele de preț ale celor căzuți. Ei au luat dela aceștia și pungi cu bani în aur și argint, obiecte prețioase, brâuri și săbii și mulți cai cu șele și cu frâne și toată această bogată pradă de războiu a fost luată și dusă ducelui Basarabă.

Regele însuși pierdu în învălmășagul măcelului sigiliul regatului [2]).

*

[1]) Blagay, *o. c.*, p. 110 urm.; cfr. Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. nr. 499, 502, 506, 507, 508, pp. 627, 629, 632, 633, 635 și 646.

[2]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1. nr. 510, p. 638.

6. **Incorporarea Țării Severinului ducatului muntean și organizarea ei autonomă.** Dar cu mult mai prețioase decât această bogată pradă de războiu, au fost consecințele politice ale acestei mari victorii de arme românești, prima în felul ei. Condițiunile în care s'a încheiat pacea între beligeranți nu sunt pomenite nici în cronica pictată și nici în relatarea dramatică a luptei, pe care ne-a transmis-o însuși regele Carol Robert. Acestea sunt însă ușor de ghicit din desfășurarea faptelor istorice după izbânda dela Posada. In urma acestei dureroase înfrângeri, regele Ungariei trebui să renunțe pentru totdeauna la pretențiile sale de stăpânire asupra Țării Severinului și temporar chiar și asupra cetății Severinului, care străjuia ieșirea din Porțile de Fier. Teritoriul acesta oltean fu încorporat pentru totdeauna Țării-Românești, bucurându-se în cursul vremii și de oarecare autonomie administrativă, sub forma veche de *banat*.

Ducele Basarabă întruni în persoana sa, pe lângă demnitatea de domn a toată Ungrovlahia și funcțiunea de *ban al Severinului*. Cum însă dela el și dela fiul său Alexandru nu ni s'a păstrat niciun document intern sau extern, titulatura de *ban al Severinului* — *banus de Zeurino* — o găsim menționată numai în titlul ducelui *Vladislav* și anume, în privilegiul de comerț pe care-l acordă Brașovenilor la 1368 [1]) și într'un act din anul următor, 1369, prin care poruncea credincioșilor catolici din Țara-Românească, să primească cu cinste pe episcopul catolic ca sufragan al episcopului din Dacia transilvăneană [2]).

Aceeaș titulatură o găsim și în actul de danie din Iulie 1372 [3]). Stăpânirea efectivă a ducelui Vladislav asupra țării și chiar asupra cetății Severinului, este adeverită prin actul de danie pentru mănăstirea *Vodița*, de lângă Verciorova, la Nord-Vest de T. Severin, căreia îi dăruia satele *Jidoviștea* și *Bahna* din vecinătate [4]).

Pentru Țara Severinului, încorporată de curând ducatului muntean, ctitorisi ducele Vladislav episcopia *unei părți a*

---

1) Hurmuzaki-Densusianu, I, 2. nr. 108, p. 144.
2) *Ibid.*, I, 2. nr. 112, p. 148.
3) *Documentele țării Românești*, ed. P. P. Panaitescu, I, nr. 2, p. 33.
4) *Ibid.*, I, nr. 4, p. 35 urm.

Ungrovlahiei μέρους Οὐγγοβλαχίας — care nu era decât Ţara Severinului. Cu învoirea ducelui Vladislav, patriarhul din Constantinopol hirotonisi în episcop la 1370 pe dichiofilaxul bisericii constantinopolitane Daniil Kritopulos, sub numele de Antim [1]). Urmaşul acestuia, episcopul Atanasie, se intitulă, la 1397, *mitropolit al Severinului* — τοῦ Σεβερίνου —, demonstrând prin aceasta ce se înţelegea sub « partea Ungrovlahiei », pentru care fusese hirotonisit înaintaşul său [2]).

La început reşedinţa episcopiei Severinului pare să fi fost în una din mănăstirile locale *Vodiţa* sau *Tismana*. De acolo sediul episcopiei fu mutat la *Strehaia*, de unde ducele Radu cel Mare (1496—1508), restaurând episcopia *Noului Severin*, o mută la *Râmnicul Vâlcii*, unde a rămas până în zilele noastre [3]).

Incercările Ungurilor de a recuceri Ţara Severinului sau cel puţin cetatea cu acest nume, n'au lipsit niciodată. Dar nici vigilenţa Românilor la graniţa din munţi nu slăbi nicicând. Dintr'o diplomă ungurească aflăm că ducele Dan I, fratele lui Mircea cel Bătrân, pătrunsese cu oaste puternică în *părţile Mehadiei — dictas tenutas castri Myhald invaserat*, — urmărind pe Unguri, cari năvăliseră în Ţara Severinului [4]). Fratele şi urmaşul său, Mircea (1386—1418), se intitula *ban sau comite al Severinului — Severini banus* sau *Severini comes* [5]), — stăpânind ţara şi cetatea şi apărându-o contra Ungurilor. El confirmă ctitoriile înaintaşilor săi *Vodiţa* şi Tismana şi le înzestră cu danii şi din partea sa [6]). In Noemvrie 1406, ducele Mircea plecase prin Tismana la Severin, ca să întâlnească acolo pe regele Sigismund [7]). In privilegiile comerciale pe care ducele Dan al II-lea le acorda negustorilor din Târ-

[1]) *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich-Müller, I, p. 533 urm.

[2]) *Acta Patr. Const.*, II, 270 a. 1396 şi II, 312 a. 1400; *Docum. Ţăr. Rom.*, I, nr. 10, p. 56.

[3]) Al. Lapedatu, *Episcopia Strehaia*, Bucureşti, 1906, p. 28 urm.

[4]) Ion Bogdan, *Relaţiile Ţării Rom. cu Braşovul*, nr. XIII, p. 29.

[5]) Hurmuzaki-Densusianu, I, p. 322; cfr. I. Minea, *Inceputurile marei banii de Craiova*, în *Arh. Olt.*, XIII, p. 2 urm.

[6]) *Docum. Ţăr. Rom.*, I, nr. 6, p. 48 urm.; nr. 11, p. 60 urm.; nr. 15, p. 68; nr. 17, p. 92; nr. 16, p. 74.

[7]) *Ibid.*, I, nr. 15, p. 68.

goviște, se făcea mențiune și de *Severin*, ca făcând parte din Țara-Românească. Intre delegații din Muntenia, care luaseră parte la desbaterile conciliului dela Constanța din 1415, se găseau și reprezentanți ai credincioșilor din *Severin* — *Zwürn*, — cum relatează cronica lui Ulrich von Richenthal [1]).

Domnii munteni împărțiră Țara Severinului în *districte ținuturi* sau *județe*, numite în limba cancelarie slavonești *sudstwo*. In actul de danie pentru mănăstirea Tismana din 1385, ducele Dan I face mențiune de *județul Jaleșului* — *Jaleskago sudstwo* — numit astfel după râulețul Jaleș care, unindu-se cu Sohodolul și Bistrița, se varsă în râul Tismana [2]). Intr'un act de danie din 10 Iunie 1415, ducele Mircea cel Bătrân face mențiune de *județul Motrului* — *sudstwo Motrisko* — [3]), numit astfel după apa Motrului, ce se varsă în Jiu la localitatea Gura Motrului. In actul de confirmare a posesiunilor Voditei și Tismanei din 1444, se amintește de *județul Balta* — *Baltinsko sudstwo* — la Dunăre, cuprinzând satele din bălțile Dunărei [4]).

In cursul secolului al XV-lea consolidarea vieții administrative făcu progrese. Vechile județe se contopiră în circumscripții administrative mai mari și mai solide, desemnându-se conturile județelor de astăzi. In actul de danie din Iulie 1497 dela Radu cel Mare, se face mențiune de județele *Mehedinți* — *sudstwo Mehedinți* — și *Jiul din Deal* — *Gornem Jilio* —. La 1534 se amintește de județul *Jiul din Vale* — *sudstwo delni Jil*. — Astfel vechile județe Jales, Motru și Balta, ajunseră să fie cuprinse în județele *Mehedinți*, *Jiul din Deal*, *Gori-Jiu—Gorj* și *Jiul din Vale—Doli Jiiu—Dolj*, la care se mai asociară și județele *Râmnic* și *Romanați*, pentru a desăvârși împărțirea administrativă a Țării Severinului sau Olteniei actuale [5]).

---

[1]) C. I. Karadja, *Delegați din țara noastră la Conciliul dela Constanța în 1415*, în *An. Acad. Rom. Ist.*, Ser. III, Tom. VII, p. 59 urm.

[2]) *Docum. Țăr. Rom.*, I, Nr. 5, p. 39.

[3]) *Ibid.*, I, Nr. 32, p. 111.

[4]) *Ibid.*, I, nr. 81, p. 204; I. Donat, *Județul de Baltă și Banatul Severinului*, în *Arh. Olt.*, XIII, p. 12 urm.

[5]) I. C. Filiti, *Oltenia și cârmuitorii ei*, în *Arh. Olteniei*, IX, p. 138 urm.

Judeţul *Vâlcea* este pomenit pe timpul lui Mircea cel Bătrân [1]), iar *Romanaţi* numai la 1496 [2]).

Ducii munteni din secolul al XIV-lea şi XV-lea îşi asociau la titlul lor de domnei şi pe cel de ban al Severinului. Atribuţiunile banului erau de ordin militar, administrativ şi judecătoresc. Domnii le puteau trece prin delegaţie asupra vreunuia dintre sfetnicii lor. Astfel găsim în fruntea martorilor cari întăreau actul de danie al ducelui Mircea cel Bătrân, pentru mănăstirea Cozia, din Ianuarie 1392 pe *banul* Stănilă [3]). Pe la 1408, demnitatea de ban era deţinută de Drăgan [4]). In 1409 şi în anii următori până la 1418, bănia era încredinţată lui Radu Calotă, care apare în fruntea martorilor mireni din actele ducelui Mircea cel Bătrân din acea vreme [5]). In actul de confirmare a posesiunilor mănăstirilor Cozia şi Cotmeana, din Iunie 1418, ducele Mihail, fiul şi urmaşul lui Mircea, apare pe lângă banul Radu şi un ban *Aga* [6]). In actul din Iulie 1419, prin care ducele Mihail scutea casele mănăstirii Cozia de orice vamă, el se intitula *domn al banatului de Severin — Severinskomu banstvu gospodinъ* —[7]). Acesta este pomenit între martori şi în actul similar de confirmare din Iunie 1421 dela ducele Radu cel Chel, care însuşi se intitulează *domn — gospodinъ*—al *banatului de Severin—Severinskomu banstvu* —[8]). Sub domnii următori, între anii 1421—1486 nu mai întâlnim *bani* între martorii actelor domneşti. Ei reapar însă sub domnii următori [9]).

Reşedinţa banilor olteni se găsea la început la *Severin*, iar după pierderea acestei cetăţi, reşedinţa fu mutată la *Strehaia*, iar mai apoi la *Tismana* şi în sfârşit la *Craiova*, cetatea banilor

---

[1]) D. Arion, *Hrisoavele lui Mircea*, nr. X.

[2]) Sbornik, *Sofia*, IX, p. 345 urm.; cfr. I. Minea, *Inceputurile marei bănii de Craiova*, în *Arh. Olteniei*, XIII, p. 1 urm.

[3]) *Docum. Ţăr. Rom.*, I, nr. 10, p. 56.

[4]) *Ibid.*, I, nr. 21 şi 22, p. 85 şi 87.

[5]) *Docum. Ţăr. Rom.*, I, nr. 30, p. 106; Nr. 31, p. 108; nr. 32, p. 111; D. Arion, *o. c.*, nr. XV, p. 32.

[6]) *Docum. Ţăr. Rom.*, I, nr. 35, p. 115.

[7]) *Docum. Ţăr. Rom.*, I, nr. 39, p. 120.

[8]) *Ibid.*, I, nr. 42, p. 126 urm.

[9]) I. C. Filitti, *Banii Ţării Severinului* şi *Banii Olteniei*, în *Arh. Olteniei*, VI, p. 51 urm.

olteni. După locul reședinței, banii s'au numit de *Strehaia*, de *Tismana* [1]) și apoi de *Craiova*.

Căpeteniile județelor oltene se numeau și ei bani de județ sau bănișori, ca subalterni ai banilor din Craiova, cum erau banii de Mehedinți sau ai Jiului [2]). Miron Costin arată că pe vremea sa banatul Craiovei constituia o provincie aparte a Țării-Românești. Capul acestei provincii se numea ban, cu titlul de Craiova, pe care-l numea în funcție ducele Munteniei [3]). In istoriografia austriacă *banatul Otleniei* sau al *Craiovei* apare sub numele de *Valahia-Mică* — *Kleine Walachei* — spre deosebire de *Valahia Mare* — *Grosse Walachei* — de dincoace de Olt. In temeiul tratatului de pace dela *Pojarovaț* din Iulie 1718, banatul Olteniei fu încorporat Austriei și rămase sub ocupația austriacă până la 1739, când fu restituit Munteniei în urma tratatului de pace dela *Belgrad*. Austriacii recunoscură pe Gheorghe Cantacuzino ca *ban al Olteniei*, alăturându-i în sfat compus din 4 boieri, cu reședința la Craiova.

Până la 1842 reședința județului Mehedinți se găsea la *Cerneț*, unde își avea și *Tudor Vladimirescu* curtea sa. Din rapoartele agenției austriace din București aflăm că numai cu ocazia vizitei principelui Alexandru Ghica (1834—1842) la Cerneț, din Octomvrie 1837, se luase hotărîrea de a se clădi la marginea târgului Cerneț, între podul lui Traian și noul edificiu al carantinei, *orașul Turnu Severin*, pe ruinele vechii cetăți medievale. Atunci 60 de târgoveți din Cerneț se grăbiră să-și cumpere *loturi de case* pe terenul destinat construcției noului oraș, unde urma să fie mutată și schela Cladova. Lucrările de construcție făcură progrese, astfel că la 1842 reședința județului Mehedinți putu fu mutată acolo [4]).

*

[1]) Silviu Dragomir, *Documente românești privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul*, în *Anuarul Inst. de Ist. Nat.*, Cluj, vol. IV, p. 65 urm.; cfr I. Minea, *Inceputurile*, l. c., p. 3.

[2]) Oct. G. Lecca, *Banatul de Severin și Oltenia*, în *Arh. Olt.*, XVI, p. 1 urm.; I. C. Filitti, *Oltenia și cârmuitorii ei*, în *Arh. Olt.*, IX, p. 13 8urm.

[3]) Miron Costin, *Cronica Țării Moldovei și Munteniei*, ed. I. Bogdan, în *Cronici inedite*, p. 173; I. C. Filiti, *Mihai Viteazul, mare ban de Craiova*, în *Arh. Olt.*, X, p. 303 urm.

[4]) Hurmuzaki-Nistor, Docum. XXII, nr. 48, p. 97.

7. **Banatul Timişan şi districtul Severinului.** S'a arătat mai sus, că în urma înfrângerii dela Posada, Ţara Severinului rămăsese pierdută pentru Unguri. Regele Carol Robert şi succesorii săi pe tronul Ungariei nu se resemnară însă uşor pe urma acestei pierderi teritoriale. Şi aceasta cu atâta mai puţin, cu cât demnitatea de ban al Severinului ocupa un loc de frunte între înaltele dregătorii ale regatului. Demnitatea aceasta trebuia să fie menţinută, fie chiar numai ca titlu, în nădejdea recuperării teritoriale în viitor. De aceea nu trebue să ne surprindă faptul că între martorii diplomelor regale găsim mereu pomeniţi pe *banii de Severin* până la 1526, anul catastrofei dela Mohacs. Aşa pe Ştefan, *fiul lui Dionisie* la 1342 şi 1347 [1]), pe Nicolai Szécky în anii 1351—1356 [2]). In 1360 se desbătu în faţa palatinului regal un proces între nobilii Dominic, fiul lui Ioan, şi Laurentius Heem, pentru posesiunile ce le avuseră în *Ţara Severinului — Zeuren* — [3]). In anii următori 1357—1368, apar ca bani de Severin Dionisie Bubek, Grigore Alsan, Ladislau Koraghy şi Conia Széchény [4]).

Regele Ludovic (1342—1382) al Ungariei, fiul şi urmaşul lui Carol Robert, înfrânt la Posada, căuta în altă parte compensaţii teritoriale pentru pierderea ţării şi cetăţii Severinului. Sub pretextul de a preîntimpina primejdia turcească, care ameninţa ţaratul bulgar dela *Vidin*, regele Ludovic atacă prin surprindere pe ţarul Sracimir, îl ridică împreună cu familia sa şi îl internă în cetatea *Gumnik* din Croaţia. Cu administraţia Vidinului fu încredinţat voievodul Daciei transilvănene Dionisie, în calitatea de *căpitan al cetăţii şi districtului Vidin din ţaratul bulgar — capitaneus civitatis et districtus Vidiniensis regni Bulgariae* — [5]). Curând după aceea, regele reorganiză căpitanatul într'un *banat*, căruia îi încorporă cetăţile *Timişoara*, *Jidova*, *Caransebeş*, *Mehadia* şi *Orşova* — *banatus regni nostrae*

---

1) Hurmuzaki-Densuşianu, I, 1. nr. 805, p. 673; I, 2. nr. 347, p. 4 şi 7.
2) *Ibid.*, I, 2. nr. 15, 17, 24, 27, 28 şi 32, p. 22, 23, 30, 34, 38 şi 42.
3) *Ibid.*, I, 2. Nr. 46, p. 63.
4) F. Pesty, *o. c.*, I, 258 urm.
5) L. Talloczy, *Nagy Lajos ésa bodony bansag*, în *Szazadok*, 1900; Fejer, IX, 3, pp. 551, 557 şi 560.

Bulgariae cum dictis castris de Temesvar, de Sydovar, de Sebusvar, de Myhald et de Orsova —[1]). Cetatea *Severinului* nu era înglobată noului banat bulgar dela Vidin, fiindcă ea la acea dată se găsea, împreună cu Ţara Severinului sau Oltenia, sub oblăduirea ducelui muntean Vladislav, Vlaicu-Vodă al tradiţiei noastre istorice.

Stăpânirea ungurească asupra Vidinului n'a fost decât de scurtă durată. Ţarul Sişman dela Târnova se unise cu emirul turcesc dela Adrianopol pentru alungarea Ungurilor din banatul bulgăresc dela Vidin. In faţa acestor ameninţări, regele Ludovic consimţi la reîntoarcerea ţarului Sracimir în ţaratul său, sub chezăşia ducelui Vladislav dela Argeş şi a despotului Dobrotici dela Varna, recunoscând din nou Dunărea ca graniţă de Sud a Ungariei [2]). Prin hotărîrea aceasta fu desfiinţat banatul bulgăresc dela Vidin, iar autoritatea banului de Severin rămase restrânsă numai la cetăţile bănăţene *Orşova, Mehadia, Caransebeş, Lugoş* şi *Timişoara* — *suberantque eidem praeter Zeurin unde nomen traxit castra tam majora quam minora utpote Themesvar, Sydovar, Sebesvar, Orsova, Myhald, Galambach, Peurin et Peech* —. Comandantul acestor cetăţi, care avea în seama sa şi apărarea *marginei* contra Turcilor, continuau însă a se numi ban, fiind totodată comite de *Severin* şi de *Timiş* — *banus qui una comes etiam Zeuriniensis non nunquam Themesiensis* —[3]).

In 1368 regele Ludovic numi pe *fostul ban—condam banus*—, Benedict Heen[4]), comandant al cetăţilor bănăţene[5]), iar la 1371 îi conferi comitatul şi pârcălăbia Timişoarei[6]). Comitatul sau districtul Timişoarei apare sub numirea ungurească de Temeskuz — *comitatus seu districtus Temeskuz* —[7]). Comitelele Temeskuzului, care luase locul banului de Severin

[1]) Hurmuzaki-Densuşianu, I, 2. Nr. 107, p. 143.
[2]) I. Kükülö, ed. Florianus, III, p. 185 urm.; A. Huber, *Ludwig I v. Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, în *Archiv für. oesterr. Geschichte*, LXVI, p. 29 urm.; C. J. Jirecek, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 327.
[3]) *Catalogus Banorum Zeuriniesium*, extras din *Liber Dignitariorum Regni Hung. Saecularium*, § 7, p. 97, ed. O. G. Lecca, în *Arhiv. Olteniei*, vol. XVI, p. 5 urm.
[4]) Hurmuzaki-Densuşianu, I, 2. Nr. 167, p. 218.
[5]) *Ibid.*, I, 2. nr. 107, p. 143.
[6]) *Ibid.*, I, 2, nr. 138, p. 179.
[7]) *Ibid.*, I, 2. nr. 167, p. 218.

și se intitula chiar ca atare, avea sub autoritatea sa toate cetățile bănățene până la Orșova, cum se vede aceasta din ordinul regelui către acesta din 1373, ca să oprească la Orșova importul de sare din Muntenia [1]).

După pierderea cetății Severinului, rămase Orșova de dincolo de Porțile de Fier principala cetate de hotar. Fortificarea Orșovei și a ostrovului *Saan* (Ada Kalèh) din mijlocul Dunărèi, se impunea deci cu mare urgență. Opera aceasta fu încredințată comitelui Benedict Heem, care o și execută în anii 1371—1372, concentrând salahori din toate districtele bănățene. Din *izvodul salahorilor* ce ni s'a păstrat, aflăm că nu numai cetățile și districtele bănățene erau obligate să trimită muncitori la lucrările de fortificație, ci deopotrivă și *cnejii români* după puterea fiecăruia dintre ei. Orașul și județul Caransebeș trimisese 93 de salahori, Lugojul 9, Hodoșul 6, iar Chery 27. Cnejii la rândul lor trimiseră, după averea lor, fiecare câte unul până la 19 salahori. Numărul cnejilor obligați la această corvadă se ridica la 55 de familii, răspândite asupra banatului întreg. Reținem dintre cneji nume ca *Neacșu*, *Roman*, *Balc*, *Crăciun*, *Iuga*, *Ciucaz*, *Copciu*, *Voiu*, *Radu*, *Copaci-Arbore*, *Rufus*, *Dragota* etc., nume pe care le întâlnim deopotrivă și la Românii din Maramureș, din Moldova și din Muntenia [2]).

Dar cnejii bănățeni nu trimiteau numai salahori la lucrările de fortificații ale cetăților de graniță, ci ei constituiau, ca și boierii munteni și moldoveni, și steaguri și stegulețe în armata ungară de apărare a granițelor țării. Ei contribuiau din avutul lor și la acoperirea cheltuelilor de războiu. Pe la 1369 *universitatea cnejilor și a altor Vlahi din districtul Caransebeșului, deopotrivă cu târgoveții și obștea celor bogați și săraci din acea cetate — universitas knezyorum et aliorum Olahorum de districtu Sebes, item cives et universi divites et pauperes de civitate ejusdem —*, cereau banului Heem să-i scutească de contribuțiuni noui, motivând cererea prin faptul că în cursul luptelor din anii 1365—1369 ei au adus țării

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 2. nr. 159, p. 213.
[2]) *Szazadok*, 1900, p. 610 urm.; V Motogna, *Studii asupra istoriei Românilor din Banat*, Timișoara, 1943, p. 78 urm.

servicii însemnate și au suferit mari și grele pagube [1]). In toiul acestui războiu cneazul Ladislau trecuse de partea ducelui Vladislav al Munteniei. In urma acestei defecțiuni, Ladislau pierdu moșia sa Balvașnița, de lângă Mehadia, pe care regele o dărui cnejilor Șurian, Bogdan, Dimitrie, Toma și Blasie, răsplătind astfel vitejia lor în lupta și credința lor față de rege [2]).

La 1382 regele Ludovic ordona *pârcălabului de Orșova* — *castelano de Orsova* —, să intensifice paza la graniță și să raporteze fără zăbavă asupra mișcărilor de acolo [3]).

Regiunea din hinterlandul cetăților Orșova și Mehadia constituia un district aparte pe lângă cel de Caransebeș. Acolo se localizase numele de *Severin*, precum se vede aceasta din diploma regelui Matei Corvin din 1480, prin care regele făcea mai multe danii în *districtele Severin și Caransebeș* — *in Zeurieniensi et de Sebes districtibus* — [4]). Astfel s'a ajuns la nomenclatura paradoxală că județul limitrof din Țara Severinului sau Oltenia să se numească *Mehedinți*, în legătură cu Mehadia, iar județul din preajma Mehadiei să se numească până astăzi *Severin*. După acest district al Severinului, întreg *Banatul* sau *Temeskuzul* a fost numit multă vreme *banat de Severin*.

In anul 1387 deținea ufuncțiunea de comiți de Timiș și bani de Severin Ladislau Sarov și Ștefan Losontzy [5]). In anii următori întâlnim în funcțiunea de bani de Severin pe Ioan Trentul [6]), Nicolai Pereni [7]), Zemere de Gerebenth [8]) și Ditric Bubek [9]). La 1398 *funcțiunea de ban al Severinului era vacantă*—*honore Banatus Zeurrieniensis vacante* — [10]).

---

[1]) *Szazadok*, p. 610; V. Motogna, *o. c.*, p. 77.
[2]) V. Motogna, *Banatul românesc în veacul al XIV-lea*, în *Revista Inst. Social Banat-Crișana*, anul XII, Noemvrie-Decemvrie 1943, p. 300.
[3]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 2. nr. 214, p. 275.
[4]) *Ibid.*, II, 2. nr. 237, p. 267.
[5]) *Ibid.*, I, 1. nr. 246, p. 307.
[6]) *Ibid.*, I, 1. nr. 250, p. 310.
[7]) *Ibid.*, I, 1. nr. 266, p. 327; Nr. 274, p. 333; nr. 279, p. 339; nr. 201, p. 340; nr. 291, p. 348.
[8]) *Ibid.*, I, 1. nr. 292, p. 350.
[9]) *Ibid.*, I, 1. nr. 293, p. 351.
[10]) *Ibid.*, I, 1. nr. 364, p. 441; F. Pesty, *o. c.*, p. 336 urm.

Regele Sigismund numi la 1405 pe Florentinul **Pippo Spano Ozora** în funcțiunea de comite al Timișului și ban al Severinului [1]), Sub ordinele noului ban stătea vicespanul Sigismund de Losontzy, *pârcălabul cetăților de Orșova, Mehadia, Sebeș* și *Jidova — castrorum Orsowa, Myhald, Sebes, Sydovar* —, care la 1420 recomanda regelui să răsplătească prin danii de moșii meritele războinice ale cnezului Bogdan, pe care acesta și le dobândise în luptele cu Turcii sub zidurile *cetății Severinului — sub castro Zeuriniensis contra seuissimos Turcos* — [2]). După moartea lui Mircea cel Bătrân (1418), Turcii se ridicară contra tânărului duce **Mihai**, care nu avea nici energia și nici mijloacele părintelui său Mircea. Bătălia cu Turcii s'a dat undeva în Oltenia și ducele Mihail căzu pe câmpul de onoare. După această ispravă Turcii victorioși se îndreptară spre cetatea Severinului, pentru a-și deschide drumul spre Orșova. Sub zidurile Severinului Turcii se loviră de rezistența regelui Sigismund care, după moartea ducelui Mihail, cuprinsese cetatea olteană și o pusese în stare de apărare [3]).

In Iulie 1418 regele Sigismund acorda călugărilor din Vodița liberă trecere prin țările coroanei ungare, *luându-i sub mâna sa ca să-i păzească* [4]). Mănăstirea Vodița era ridicată în raionul cetății Severin, care ajunse sub autoritatea regelui Ungariei.

La 1424 banul Pippo Spano era ocupat cu *reconstrucția reformația și restaurația cetății Severinului — pro construccione, reformacione ac restauracione castri Seuriniensis* — [5]).

*

8. **Ordinul teutonic în Banatul Severinului.** In anii următori pericolul turcesc se accentua tot mai mult. Regele Sigismund nu-și mai dădea rând cu apărarea marginei timișene. De aceea el recurse la ajutorul *ordinului teutonic*, chemându-l

---

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 1, nr. 110, 364, p. 441.
[2]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 1. nr. 422, p. 512.
[3]) F. Pesty, *o. c.*, p. 366 urm.; Coro, *Liber cancellariae Stan. de Czolek*, în *Archiv. für oesterr. Gesch.*, LII, p. 173 și 258.
[4]) *Docum. Țăr. Rom.*, I, nr. 37, p. 117.
[5]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 2. nr. 441, p. 531.

să vină și să se așeze în cetățile bănățene, pentru a le apăra contra Turcilor.

Din scrisoarea, pe care Sigismund o adresă la 9 Aprilie 1427 marelui maestru Paul de Russdorf, se vede că regele urmărea mari planuri militare, politice și economice cu descălecarea ordinului teutonic în banatul Severinului [1]). In scopul acesta regele chemă în Ungaria, pe lângă cavaleri combatanți și ingineri, meșteșugari, negustori și oameni de afaceri de tot felul, pe care urma să-i colonizeze în banatul severinean și în deosebi în triunghiul dintre Carpați și Dunăre dela Porțile de Fier.

Infrângerea oștirilor creștine la *Golumbaț* în ziua de 3 Iunie 1428, grăbi tratativele cu ordinul teutonic, care trimise în Banat un grup de cavaleri, în frunte cu Nicolai de Redwitz, pe care regele Sigismund îl numi *ban de Severin* și șpan al monetăriei regale din Sibiu, intitulându-se: «Preceptor al celorlalți frați ai zisului ordin, trimiși în regatul Ungariei, ban de Severin și șpan al cămărilor monetei regale din Sibiu» [2]).

Instalarea cavalerilor teutoni s'a făcut la 30 Noemvrie 1428, în prezența regelui Sigismund. Cu acea ocazie solemnă regele li încredință straja marginei sau banatului dela *Temeskuz până la Severin inclusiv — de Temesköz usque ad Czewrinum inclusive* — [3]).

Intr'un act din Februarie 1430 s'au păstrat numele cetăților bănățene și numărul oamenilor din cuprinsul lor. In *cetatea Severinului*, care se găsea atunci sub autoritatea regelui ungar, erau 200 oameni și 40 de pușcași. In insula *Saan—Ada-Kaleh*—erau 216 oameni; la *Gureni* 61 oameni; la *Orșova* 60 oameni și 30 pușcași și 260 slujitori; la *Svinița* 40 oameni și 6 pușcași; la *Stănilăuți* 30 oameni și 4 pușcași; la Lybrasd 24 oameni și 4 pușcași; la Pecii-Vechi 20 oameni

---

[1]) *Regesta Imperii*, vol. XI, Nr. 6928; *Erich Joachim König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn, 1429—1432* în *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschishtsforschung*, vol. XXXIII (1912), p. 87 urm.; I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a regelui Sigismund*, p. 189 urm.

[2]) *Regesta Imperii*, XI, nr. 7136, 7171, 7215, 7309; Hurmuzaki-Densușianu, I, 2. nr. 471, p. 564; cfr. I. Minea, *o. c.*, p. 215 urm.

[3]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 2, nr. 474, p. 567.

și 56 pușcași; la Rybes 40 oameni; la *Mehadia* 224 cneji, 1112 săteni, 30 grăniceri și 24 curieri; la Sf. Ladislau, în fața Golumbațului, 400 oameni și 56 pușcași; la Rybes 40 oameni; la Almăj 293 cneji, 504 săteni, 32 grăniceri și 26 curieri și în sfârșit, la Iladea 120 cneji [1]).

*

9. **Opoziția cnejilor Români și izgonirea cavalerilor teutoni din Banat.** Merită să reținem faptul că universitățile cnejilor Români din Mehadia, Almaj, și Iladia nu înțelegeau să recunoască autoritatea banului Nicolai de Redwitz, susținând că ei nu pot fi judecați de altcineva decât de rege [2]). Cnejii români organizați în obștii sau universități, ca și Sașii din Dacia transilvăneană, beneficiau de largi privilegii politice, administrative și judecătorești. Ei trăiau în cele 8 *districte românești — districtus olahales* — și anume: *Mehadia*, *Caransebeș*, *Atmaj*, *Lugoș*, *Iladia*, *Comeat*, *Crașova* și *Bârzava*. Drepturile și privilegiile conferite lor de regii Ungariei din timpuri incomemorabile, fură confirmate la 1457 de regele Ladislau Postumul, drept recunoștință pentru virtuțile lor ostășești, manifestate în luptele de apărare contra Turcilor. Ei constituiau *unități militare*, cu căpetenii alese din rândurile lor. Judecarea pricinilor se făcea după *vechile legiuiri aprobate pentru districtele universităților valahice — iuxta antiquam et aprobatam legem districtum valahicalium universarum* — [3]). Normele de succesiune se întemeiau pe vechiul *drept românesc — iuxta ritum valachie, jure valachie requirente* — [4]). In fruntea universităților cnejești nu putea ajunge un străin. In calitatea lor de *luptători — milites*, — cnejii erau scutiți de contribuții și nici nu li se puteau sechestra *armele*, *caii și șoimii — aves* — .Ei beneficiau de *dreptul de slobozie*, ca și boierii din Muntenia și Moldova, putând chema coloniști pe moșiile

---

[1]) I. Minea, *o. c.*, p. 216; V. Motogna, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, tom. XIII, Mai-August 1944, p. 459 urm.
[2]) Hurmuzaki-Densușianu, I, 2. nr. 472, p. 565 urm. și nr. 549, p. 647.
[3]) F. Pesty, *o. c.*, p. 52 urm.; V. Motogna, *Trecutul Românilor din Banat*, în *Rev. Inst. Soc. Banat-Crișana*, an. XIII, Mai-August 1944, p. 565 urm.
[4]) F. Pesty, *o. c.*, p. 82; V. Motogna, *l. c.*, p. 566.

lor și înjgheba astfel sate noui sau slobozii [1]). Pe lângă cele opt districte românești, se mai găseau în Banat și alte 9 districte în care pe lângă Români mai sălășluiau și alte neamuri care nu beneficiau de străvechile drepturi și pronomii ale celor 8 districte românești, menționate mai sus. Cele 9 districte erau: *Jupan*, *Bujor*, *Monastor*, *Sudgrea*, *Hodoș*, *Beld*, *Cherg*, *Icuș* și *Capolna* [2]).

Speranțele pe care regele Sigismund le pusese în isprăvile militare ale cavalerilor teutoni rămaseră zadarnice. In 1432 cavalerii fură atacați de Munteni, în alianță cu Turcii și măcelăriți sub zidurile cetății Severinului [3]). Misiunea cavalerilor eșuă și din cauza neîncrederii pe care atitudinea lor o trezise în sufletele cnejilor autohtoni, încercați în războaie cu Turcii. Despre zădărnicia străduințelor lor de a preface banatul într'o marcă sau margine teutonică, se convinseră curând atât regele Sigismund, cât și banul Nicolai de Redewitz. După o activitate de 7 ani, cavalerii părăsiră la 1435 banatul Severinului și se reîntoarseră în patria lor baltică.

*

10. **Luptele cu Turcii și prefacerea Banatului Timișan în raia turcească cu centrul la Timișoara.** După retragerea cavalerilor teutoni, apărarea banatului severinean rămase în seama cnejilor locali. La 1439 regina Elisabeta se împrumută dela doi cneji români cu suma de 2.500 florini aur, pentru restaurarea cetăților *Severin*, *Gureni*, *Orșova* și *Mehadia* — *ad conservacionem castrorum Zewrin*, *Gewren*, *Orsowa et Myhald*— [4]). Fortificarea cetăților de margine se impunea mai mult ca oricând, fiindcă în August 1439 Turcii cuceriră *Semendria* și-și deschiseră astfel drumul spre interiorul Banatului Timișan. In situația aceasta așa de critică, înăsprită și prin moartea regelui Albrecht, apărarea cetăților *Severin*, *Gureni*, *Orșova* și *Mehadia* fu încredințată, în 1439, *fraților Hunidoreni* Ioan

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, II, 2. nr. 80, p. 92 urm.; reprodusă de G. Popovici în *Istoria Românilor Bănățeni*, pp. 189-192; G. Vinulescu, *Privilegiile Românilor din cele opt districte bănățene*, în *Omagiu fraților Al. și I. Lapedatu*, p. 869 urm.

[2]) V. Motogna, *l. c.*, p. 568 urm.

[3]) F. Pesty, I, p. 39.

[4]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 2. Nr. 511, p. 651.

maior *și* Ioan minor în calitatea lor de *bani de Severin— bani Zewrinienses* —[1]).

In anul următor apăru ca ban de Severin un oarecare Franco [2]), căruia îi urmaseră în anii următori Mihai din Ciorna și Petru Danciu [3]).

In 1444 Ioan Hunidoreanul porni contra Turcilor, trecând Dunărea prin *vadul dela Orșova — super vadum Danubii ad Orsovam* — [4]). Cu ocazia trecerii sale prin Banat, Ioan Hunidoreanul confirma în Octomvrie 1444 mănăstirilor Vodița și Tismana, drepturile și privilegiile conferite lor de regele Sigismund [5]).

In tratatul de pace dela Adrianopol din 1452, sultanul Mahomed al II-lea recunoscu Ungariei stăpânirea asupra marginei sau banatului dela Dunăre, începând dela *Severin, cea dintâi cetate la Dunăre* [6]). In Decemvrie 1455 Ioan Hunidoreanul se plângea că Radu Gavruț, ajutat de Turci, cuprinsese ostrovul *Saan* — *Ada-Kaleh* —și devastase *Orșova* [7]). Dar cu toate acestea stăpânirea ungurească se mai menținu câteva decenii în cetățile de margine, apărate de *banii* și *vicebanii de Severin* [8]). Unul dintre cei mai aprigi apărători ai marginei bănățene a fost Pavel Chinezul, care aplică Turcilor care, pătrunzând în Banat, se strecuraseră prin Porțile de Fier din munți dela Zăicani până în Câmpul Pânii, în preajma satului *Binținți*, azi *Aurel Vlaicu*, în ziua de 13 Octomvrie 1479, una din cele mai sângeroase înfrângeri din câte suferiseră ei până atunci în Dacia [9]).

Sub regele Matei Corvinul se face mențiune de *districtele Mehadia și Caransebeș* [10]). După moartea lui Matei Corvinul,

---

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, nr. 558, p. 675.
[2]) *Ibid.*, nr. 569, p. 671.
[3]) F. Pesty, *o. c.*, III, p. 65 urm.; Hurmuzaki-Densușianu, I, 2. nr. 599, p. 748; II, 2. nr. 10, p. 14 și nr. 35, p. 45.
[4]) Hurmuzaki-Densusianu, I, 2. Nr. 584, p.
[5]) *Docum. Țăr. Rom.*, I, nr. 81, p. 203 urm.
[6]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 23 urm.
[7]) Hurmuzaki-Densușianu, II, 2. p. 70 urm.; N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 109.
[8]) *Ibid.*, II, 2. nr. 279, p. 315; cfr. nr. 255, p. 284 și nr. 271, p. 302.
[9]) Gh. Popovici, *Istoria Românilor Bănățeni*, p. 199 urm.; I. Ursu, *Bătălia dela Kenyermez* (Câmpul Pâinii), București, 1913.
[10]) Hurmuzaki-Densusianu, II, 2. nr. 237, p. 267; XI, p. 643.

regele Vladislav al II-lea trebui să se oblige la alegerea sa că în fruntea ținuturilor și orașelor regale, precum erau Temeskuzul și Severinul, nu va numi decât *Unguri*; care au binemeritat dela patrie și că nu va distribui moșii la străini — *item provinciarum et urbium regalium prefecturae ut puto... Themesi et Severini... nullis aliis nisi Hungaris de republica bene meretis et summa virtute et fidelitate praeditis a regia maiestate conferre quaeant, immo ne possessionis quidem et earum iura alienigenis dari possent* — [1]).

Intre timp însă pericolul turcesc se întețea mereu. Ducele Vlad al III-lea Călugărul (1482—1496) scria Brașovenilor că a isgonit pe Turci din țara sa, iar *oștile sale le-a pornit și sunt aproape de Severin* [2]), Ducele Radu cel Mare (1496—1508) aducea aminte Brașovenilor cum s'a jurat el față de ei, cât va fi în vieață să nu se teamă că vor trece Turcii pe undeva în țara sa dela *Severin până la Brăila* [3]). La 1518 regele Ludovic aviza pe banul Severinului să pornească contra Turcilor, cari amenințau marginea și în deosebi cetatea Severinului, iar la 1520 se făceau mari pregătiri de războiu contra Turcilor [4]). La acea dată Severinul se găsea sub autoritatea domnului muntean, cum se vede aceasta din actul de așezare a graniței dinspre Ungaria, semnat la 9 Iunie 1520 de ducele Neagoe Basarab, dela «*Olt până la Rușeva*», adică Orșova [5]).

In Aprilie 1524 regele Ludovic cerea Sibienilor să cedeze o parte din veniturile monetăriei pentru fortificarea cetății Severinului, care era grav amenințată de Turci, repetând cererea sa și la 30 Octomvrie din același an [6]). Ajutorul întârzia însă, cu toate că capitularea cetății era iminentă. La 17 August 1524 nunțiul papal Del Rugio, comunica cardinalului Giberti, că cetatea Severinului era asediată de Balibeg,

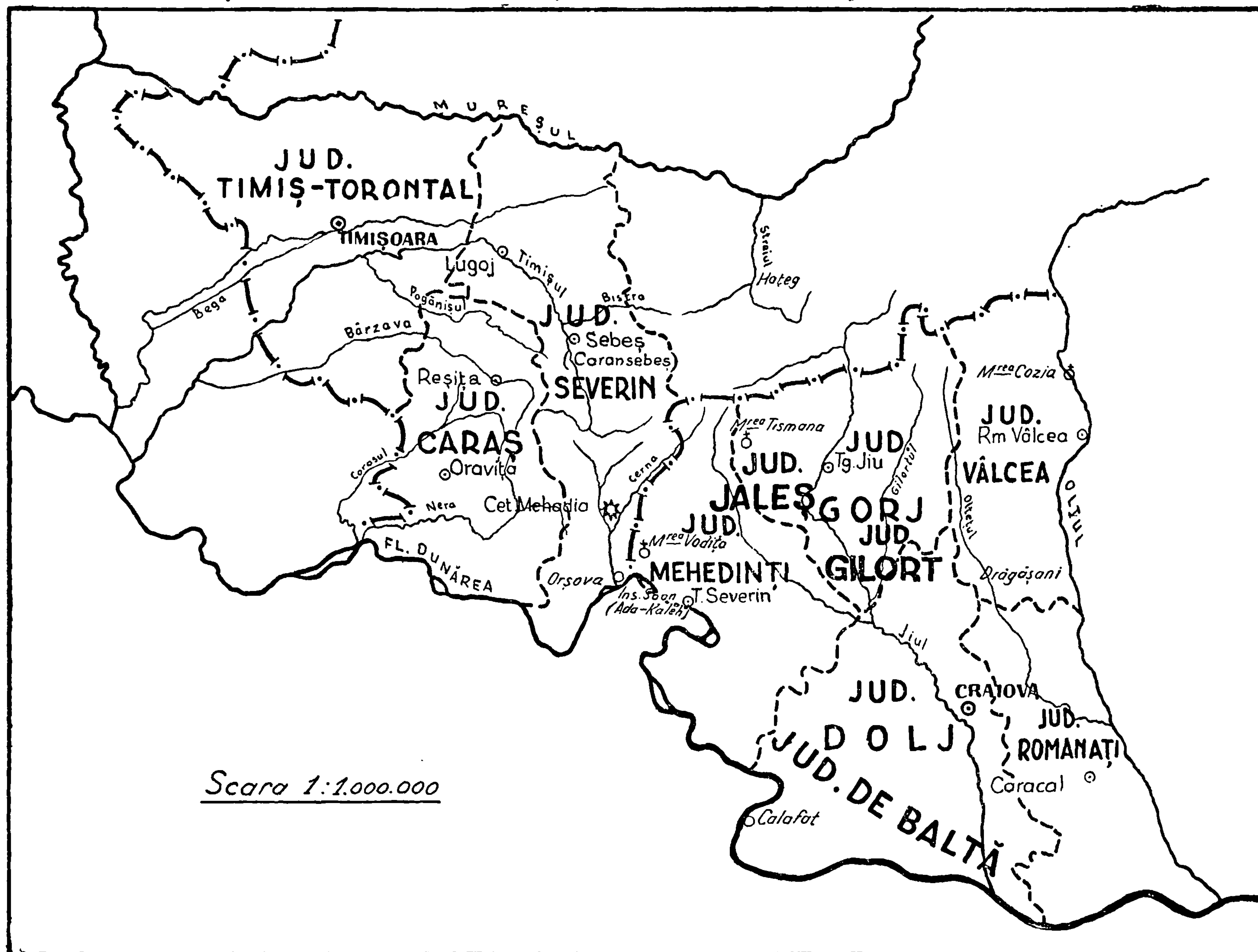
[1]) Hurmuzaki-Densușianu, II, 2. nr. 284, p. 319.
[2]) I. Bogdan, *Relațiile Țării-Românești cu Brașovul*, nr. 148, p. 180.
[3]) Hurmuzaki-Densusianu, 180, p. 215.
[4]) *Ibid.*, II, 3. nr. 217, p. 293, și nr. 246, p. 334.
[5]) *Ibid.*, II, 3. p. 334 urm.; *Arhivele Olteniei*, V, p. 207 urm.; cfr. Elena Eftimiu, *Granița Țării-Românești cu Ardealul în secolul al XVI-lea (1520)*, în *Arh. Olt.*, VI, p. 1 urm.; I. Donat, *Hotarele Olteniei*, în *Arh. Olt.*, XVI, p. 225 urm.
[6]) F. Pesty, s. c. nr. 145 și 146, p. 173—174.

comandantul forțelor turcești, observând că « dacă cade Severinul, Transilvania va fi pierdută, fiindcă în cazul acesta Osmanlâii vor putea trece prin Ungaria fără nicio grijă ». Nunțiul se agita mereu pe chestiunea aceasta, dar se plângea că nu găsea urechi care să-l audă [1]. Astfel căzu cetatea Severinului în toamna anului 1524 în mâinile Turcilor, cari se grăbiră să instaleze sangeacul lor acolo [2].

Dela pierderea Severinului nu trecură decât 2 ani până la catastrofa dela *Mohacs*, din 29 August 1526, când regele Ludovic al II-lea își găsi moartea, înnădușindu-se în smârcurile Dunărei, iar banatul întreg ajunse sub iataganul semilunei. Noua provincie turcească fu împărțită în *sangiacuri* cu sangeac-beguri în frunte, dintre care unul își avea sediul la Orșova. Astfel a rămas Banatul, afară de ținuturile *Lugoj* și *Caransebeș*, care rămaseră lui Zapolia, mai bine de un veac și jumătate sub stăpânirea turcească până la 1718, când fu recucerit de Habsburgi în calitatea lor de moștenitori ai coroanei ungare.

---

[1] Hurmuzaki-Densusianu, II. 3, nr. 333, p. 477 urm.
[2] A. Barcăcilă, l. c. fasc. 94, p. 19.

ȚARA SEVERINULUI ȘI BANATUL TIMIȘAN
MUREȘUL
JUD. TIMIȘ-TORONTAL
TIMIȘOARA
Lugoj
Timișul
Bega
Pogănișul
Bistra
Straiul
Hațeg
Bârzava
JUD. SEVERIN
Sebeș
Caransebeș
Reșița
JUD. CARAȘ
Oravița
Carașul
Nera
Cet. Mehadia
Cerna
FL. DUNĂREA
Orșova
Ins. Saan (Ada-Kaleh)
T. Severin
JUD. MEHEDINȚI
Mrea Vodița
Mrea Tismana
JUD. JALES
JUD GORJ
Tg. Jiu
Gilortul
JUD. GILORT
Jiul
Mrea Cozia
JUD. VÂLCEA
Rm Vâlcea
Oltețul
OLTUL
Drăgășani
JUD. DOLJ
CRAIOVA
JUD. ROMANAȚI
Caracal
JUD. DE BALTĂ
Calafat
Scara 1:1.000.000

O NOUA MĂRTURIE (1277) DESPRE UN VOIVODAT MOLDOVENESC IN VEACUL AL XIII-LEA

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 23 Martie 1945

In cartea sa recentă despre «*Cehi, Slovaci şi Români în veacurile XIII—XVI*»[1]), d-l Mihail P. Dan a supus unei critici documentate şi severe textul cronicei lui Thomas Tuscus, despre împrejurările istorice din Boemia în vremea regelui Premysl Ottokar al II-lea, care a fost semnalat şi adus în discuţie acum câţiva ani de d-l A. Sacerdoţeanu [2]), spre a lămuri începuturile vieţii noastre de Stat în secolul al XIII-lea.

Pentru cunoaşterea unei epoci, în care izvoarele sunt atât de puţine şi de discutate, orice element nou de informaţie are de sigur o însemnătate deosebită. Cum am avut prilejul de curând să atrag atenţia asupra altui fapt, tot în legătură cu relaţiile din aceeaşi vreme dintre Români şi Ruteni [3]), problema trebue examinată din nou, în lumina acestor împrejurări, pe care cercetătorii de mai sus nu le-au putut avea în vedere.

[1]) Universitatea Regele Ferdinand I, Cluj—Sibiu, Bibl. Institutului de Istorie Naţională, XIII, 1944.
[2]) *In jurul unei lupte a Românilor cu Rutenii în anul 1277*, Arhivele Olteniei, XIII, 1934, p. 276 şi urm.
[3]) *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, An. A. ,R. Mem. Secţ. Ist., seria 3-a, XXVII, p. 35 şi urm.

Se cuvine firește să amintim mai întâi izvorul dela care a pornit această controversă, pe care nădăjduim să o putem astfel lămuri.

Se știe că la războaiele ce s'au purtat în a doua jumătate a veacului al XIII-lea între regatul Ungariei și regii Premyslizi ai Boemiei și Moraviei, au luat parte și Românii. Ii găsim însemnați printre contingentele auxiliare ale armatei ungurești, care a fost înfrântă la 12 Iulie 1260 la Kreussenbrunn, de regele Ottokar. Invingătorul, vestind Papei Alexandru al IV-lea izbânda sa, înșiră printre învinși, pe lângă regele Ungariei Bela al IV-lea și fiul său Ștefan, pe regele Danilo al Haliciului și fiii săi, cu Ruteni și Tătari, pe ducii Boleslas de Cracovia și Letsko al Lusaciei, și «o mulțime fără număr de oameni neumani», Cumani, Unguri Slavi, Secui și *Valachi*, Pecenegi, Greci, Bulgari, Sârbi și Bosniaci [1]).

D-l D a n presupune că Valahii care au luat parte la această bătălie erau supuși Coroanei ungurești. Cum și mai înainte documentele cancelariei maghiare arată isprăvile unor ostași români în luptele purtate de oștile regești împotriva Tătarilor, a Cumanilor, sau a principilor de Halici, e logic să socotim, cu d-sa «că nu greșim considerând și pe Valahii cari luptară la Kreussenbrunn ca fiind Români bănățeni sau transilvăneni» [2]).

Dar aceasta nu e singura mențiune a Românilor în luptele dintre Regii Ungariei și Boemiei. Acea pe care ne-a păstrat-o cronica lui T h o m a s T u s c u s e mai puțin simplă, și dă prilej la interpretările cele mai deosebite.

Intr'adevăr, bătălia dela Kreussenbrunn nu a încheiat procesul politic și teritorial, deschis de ambiția marelui rege ceh. De fapt rivalitatea a continuat, iar Ottokar al II-lea a folosit moartea lui Ștefan al V-lea, urmașul lui Bela al IV-lea, pentru a năvăli a doua oară în Slovacia și a căuta să o alipească regatului său. El mai dăduse adăpost la curtea sa din Praga voivodului Nicolae al Ardealului, atunci când

---

[1]) H u r m u z a k i, *Doc.* I, 1, p. 287, no. CCXI.
[2]) *Op. cit.*, p. 21.

acesta era în dușmănie cu regele Ștefan. Dar intervenția papei Grigorie al X-lea, dornic de a opri luptele dintre creștini la marginea stăpânirilor tătărești, și nevoia de a asigura hotarul dela miazăzi și răsărit, spre a-și realiza planurile de expansiune la apus, în provinciile austriace, l-au făcut pe regele Boemiei să nu folosească aceste împrejurări favorabile și să se mulțumească cu o pace, pe care i-o garanta slăbiciunea monarhiei ungurești, în timpul minorității lui Ladislau al IV-lea, care urmase la 1272 lui Ștefan al V-lea.

El nădăjduia acum, după ce luase în stăpânire Austria, Stiria, Carintia, Carniolia și Pordenone la granița Friulului, să câștige de partea sa destui principi germani, pentru a pune capăt interregnului și a se încununa cu coroana imperială. Dar nădejdile i-au fost înșelate, pentrucă electorii, înfricoșați de creșterea puterii lui Ottokar, au ales la 1 Octombrie 1273 ca rege al Romanilor pe Rudolf de Habsburg, un mic senior feudal din Suabia.

Incepe atunci lupta între întemeietorul puterii austriace și regele slav, care va lua sfârșit peste câțiva ani, pe câmpul de bătălie dela Marchfeld. Deposedat formal de provinciile cucerite, prin mandatul de recuperare încredințat lui Rudolf de Habsburg, Ottokar al II-lea le pierde de fapt în 1276, și se vede silit, la 21 Noemvrie a aceluiași an, la Viena, să cedeze ținuturile austriace și să încheie legături de vasalitate pentru cele două țări rămase Coroanei sale, Boemia și Moravia. Mai mult, intervenția suzeranului îl silea să revină asupra măsurilor ce le hotărîse împotriva nobililor boemi, cari sprijiniseră pe adversarii săi. Pentriu firea mândră și ambițioasă a regelui Ottokar, o astfel de situație nu putea fi socotită definitivă. Aci intervine știrea înregistrată de cronica lui Tuscus, al cărei text e următorul:
«*Dimissus autem pacta fregit, obsides remittere et fortalitia restituere non proponens. Requiritur iterum, ut pacta conservet, alioquin sciret, quia disciplinam imperialem sentiret. Temptat cum multis nobilibus Alamanie machinari rebellionem, Brutenos et infideles sibi in adiutorium vocat, sed Deo disponente Brutenis et Blacis inter se discordantibus suo rex Boemie proposito defraudatur. Rogat iterum que ad pacem sunt et, remissis*

obsidibus reconciliatur in gratiam promittens, quod Egram restitueret et in fidelitate imperatoris perseveraret » [1]).

Regele ceh a încercat deci să rupă tratatul ce-i fusese impus, împotrivindu-se atât la predarea ostaticilor cât și la restituirea cetăților. Amenințat că va fi adus la ascultare de puterea împărătească, el caută sprijin la principii germani împotriva casei de Habsburg și chiamă în ajutor pe « Bruteni și necredincioși ». Dar din nefericire pentru el, ajutorul îi lipsește, Brutenii încăierându-se la acea vreme cu Valahii. Ottokar e deci din nou constrâns să ceară pace, să predea pe ostatici și să făgăduiască restituirea cetății Eger. Intr'adevăr acest tratat s'a încheiat tot la Viena la 6 Mai 1277, astfel că e vădit că episodul războiului între « Bruteni » și Valahi, care a stricat atât de rău socotelile lui Ottokar al II-lea, se localizează în timp între cele două păci dela 21 Noemvrie 1276 și 6 Mai 1277 [2]).

Se pune acum în mod firesc întrebarea, cine sunt « Brutenii » și despre ce Români sau Valahi poate fi vorba în această împrejurare?

Atitudinea istoricilor care s'au ocupat de această chestiune a fost foarte deosebită. D-l Sacerdoțeanu crede că Brutenii cronicei, eare s'ar putea identifica în acel timp cu Prutenii sau Prusienii de pe țărmul Balticei — fie locuitorii Prusiei, fie Cavalerii Teutonici, de curând stabiliți în această țară — sunt aci mai de grabă *Rutenii* din Halici. Iar Valahii, ținând seamă de întâmplările aproape comtemporane: răscoala lui Litovoi împotriva coroanei ungurești, înfrângerea lui și închinarea ca vasal a urmașului său Bărbat, ce au avut loc în primii ani de domnie ai regelui Ladislau al IV-lea al Ungariei, ar fi aceștia, din sfera de influență a coroanei maghiare. « Admițând această succesiune la tronul lui Litovoi, scrie d-sa, putem socoti, în conformitate cu obligațiile pe care le avea un vasal față de suzeranul său, că el era dator față de rege să dea și ajutor înarmat. Și când s'a reînnoit atacul regelui boem, din ce în ce mai impetuos și mai de temut, Ungaria

[1]) Thomas Tuscus, *Gesta imperatorum et pontificum*, Mon. Germ. Hist., SS, t. XXII, p. 525.
[2]) M. P. Dan, *op. cit.*, p. 27.

a căutat să-i reducă cât mai mult posibilitățile de ajutorare, ce-i veneau dela vecini. In acest scop va fi obligat pe vasalul său român să atace pe Rutenii din părțile tătărești. Poate că e cea dintâi tentativă de expansiune românească în această parte, ceea ce ar constitui și o tendință de formare a unui mare principat care să cuprindă toate țărișoarele arcului carpatic »[1]). Se vede importanța concluziilor la care poate duce informația cronicei lui Tuscus.

Pentru G. Popa-Lisseanu, care a consacrat una din fasciculele interesantei sale publicații, *Izvoarele Istoriei Românilor*, textelor privitoare la *Brodnici*, Brutenii cu cari se luptă aci Valahii trebue să fie *Pruteni*, Români dela Prut, al căror nume în traducere slavă ar fi Brodnici. « Acești Bruteni puși alături de « infideles » adică de necatolici, apoi alături de Blaci, credem că erau Prutenii brodnici, iar nu Rutenii cum îi socotea d-l Sacerdoțeanu »[2]). Pe acești *Pruteni* îi află de altfel, pomeniți deosebit, *alături de Ruteni*, în oastea care ajută pe Tătari la 1259 la asediul cetății Sandomierz din Polonia.

De ar fi să combinăm deci ambele interpretări, conflictul amintit între Noemvrie 1276 și Mai 1277 ar fi întâia luptă amintită în istorie, între Românii din Muntenia și cei din Moldova, înainte de întemeierea principatelor Moldovei și Țării Românești. Și Nicolae Iorga, amintind într'o notă a *Istoriei* sale a Românilor de această ciudată împrejurare, se oprea la aceeași părere: « Brutenii » amintiți alături de « Blaci », pe urmă împotriva lor în luptele lui Ottokar de Bohemia, de un izvor destul de confuz, nu pot fi Rutenii din Galiția... ci cel mult Brodnicii moldoveni »[3]).

Acestui avânt al interpretării, la care întotdeauna contribue și un element de imaginație — de ce să n'o recunoaștem? — i se opune în chipul cel mai categoric analiza documentară a d-lui Mihail P. Dan. Reluând ideea desvoltată într'un studiu al d-lui Hotnog, d-sa socotește că

---

[1]) A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, în Arhivele Olteniei, XIII, pp. 285—86.
[2]) G. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. Românilor*, XII, p. 32.
[3]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *Ctitorii*, p. 150, n. 1; ed. franceză, III, p. 182, în n.

«Brutenii » lui Tuscus nu pot fi decât tot Prusienii, iar nicidecum Ruteni sau Români [1]). « Cronicele cehe ori germane vorbesc despre Pruteni (Bruteni) uneori ca despre Prusienii dela Marea Baltică, iar alteori cronicele cehe, polone ori germane îi identifică pe acești Pruteni cu Cavalerii Teutoni. Din analiza acestor izvoare narative rezultă clar că atât cronicele medievale cehe, polone cât și germane — și exemplele s'ar putea înmulți — înțeleg sub Bruteni, Pruteni fie pe Prusienii păgâni (*Pruteni pagani*, *Prutheni*), fie mai ales, pe Cavalerii Teutoni (*Cruciferi Pruteni*) amintindu-se, după cum am văzut, în cronicele cehe că atât unii cât și ceilalți locuesc în Prusia» [2]). Concluzia se sprijină pe mărturia impunătoare a peste douăzeci de citate înșirate în notă, considerându-se că forma « Bruteni » din pasajul lui T u s c u s se poate ușor lămuri prin trecerea lui *p* în *b*, ce ne întâmpină des în izvoarele influențate de pronunțarea germană. « Este vorba, fără îndoială... de elemente germanice locuind țara Prusiei. Iar în cazul ajutorului cerut în 1276—1277 de Premysl Ottokar II, cererea li se va fi adresat mai curând acelor Pruteni Cruciferi din cronica cehului Bartos, adică acelor Cavaleri Teutoni, cu care regele ceh luptase împreună în 1254—1255 în contra Prusienilor păgâni pentru a-i creștina și la care va fi și apelat să vină în ajutorul fostului lor aliat și protector, în lupta acestuia în contra Habsburgului Rudolf» [3]). Se admite totuși o singură confuzie la un alt cronicar ceh, *Continuator Cosmae*, la care, la anul 1206, găsim pe regele Roman al Galiției amintit ca *Rex Pruthenorum*. forma corectă fiind de sigur *Rex Ruthenorum*. « Numai presupunând că și T u s c u s va fi făcut această confuzie, adaugă în notă d-l D a n, s'ar putea admite că e vorba cum crede d-l S a c e r d o ț e a n u, de Ruteni și de un conflict româno-rutean în 1277, complet necunoscut altor izvoare și ignorat atât de istoriografia noastră cât și de cea ucraineană » [4]).

---

[1]) « *Bersabeni* » *din cronicele vechi poloneze*, Arhiva din Iași, XXXIV, 2, p. 69.
[2]) M. P. D a n, *op. cit.*, pp. 29—30.
[3]) *Ibid.*, p. 33.
[4]) *Ibid.*, n. 1.

Intr'adevăr dacă trecem la analiza celui de al doilea element amintit în legătură cu luptele lui Ottokar al Boemiei, cari sunt « Blacii » sau Valahii, ce ar putea fi socotiți posibili ca adversari ai Cavalerilor Teutoni, jumătate de veac după ce aceștia părăsiseră Țara Bârsei, pentru a se așeza tocmai în Prusia? Să fi fost acești Valahi aceiași cari luaseră parte, șaptesprezece ani înainte, la bătălia dela Kreussenbrunn, în rândurile armatei ungurești? Intrebarea e firească, dar legătura e greu de stabilit. E adevărat că un voivod al Ardealului pribegise câtva timp la curtea din Praga și se bucurase de sprijinul regelui Boemiei, dar el nu mai era în slujbă în 1276—77. Atunci era voivod Ugrinus din familia Csack, fost ban al Severinului, același care mai târziu va sprijini candidatura la tronul Ungariei a lui Vaclav, nepotul lui Ottokar al II-lea. Valahii pomeniți de Tuscus să fi fost în dependința acestui Ugrinus, care încă de atunci să fi stat în legături cu regele Boemiei? [1]) Dar acțiunea Valahilor nu e aci în favoarea acestui suveran, ci împotriva lui, de oarece lupta lor cu «Brutenii» zădărnicește ajutorul, pe care ei trebuiau să-l aducă lui Ottokar. De o asemenea intervenție a vreunui feudatar al coroanei ungurești nu se știe însă nimic la această dată. Ipoteza nu are deci nici un temeiu.

E ciudat — și d-l Dane totuși nevoit să o recunoască — în privința celorlate știri aduse de cronica amintită — că informațiile lui Tuscus despre condițiile impuse lui Ottokar și încercările lui de-a atrage de partea sa pe unii principi germani — pe Henric de Bavaria, între alții — se adeveresc. « Dar, continuă d-sa, despre chemarea Prutenilor și Valahilor în ajutor și nevenirea lor, nici izvoarele, nici literatura istorică nu știu nimic. Afirmațiunea lui Tuscus nu numai că nu poate fi sprijinită prin nimic, dar nu se poate menține nici prin ea însăși. Deoarece, fie că ne gândim la Valahii din Ardeal, fie că ne gândim la Valahii din Țara Românească, nu vedem cum am putea să-i aducem pe Români în conflict cu Teutonii în acest timp (1276—1277), când Teutonii se aflau departe de noi prin părțile Balticei » [2]). Poate Tuscus,

[1]) M. P. Dan, *op. cit.*, p. 28 în n.
[2]) *Ibid.*, p. 34.

necunoscător al realităților, a căutat să explice lipsa ajutorului de care s'a resimțit regele Boemiei « printr'un conflict imaginar ». Lucrul s'ar putea explica, susține criticul nostru, fie prin faptul că Tuscus ignora alungarea Teutonilor din Țara Bârsei, întâmplată cu peste cincizeci de ani înainte, fie prin faptul că vagile lui cunoștințe geografice îi îngăduiau să apropie două popoare, pe care nu va fi știut unde să le localizeze » [1]). De altfel editorul lui Tuscus notează cu privire la același conflict: « *De hac re nihil compertum est* », iar răsfoirea a două volume din *Istoria Ucrainei* a lui Hrușevskij nu a adus de asemenea nicio deslușire. « In concluzie pasajul lui Tuscus nu dovedește niciun conflict teutono-valah și cu atât mai puțin unul ruteano-valah și nu aduce prin urmare nici un element nou în cunoașterea trecutului nostru ». Este doar o « plăsmuire a lui Tuscus », iar, « întâmplarea aceasta inexistentă nu trebue înregistrată de istoriografia română » [2]). Se mai poate încerca un apel la o judecată atât de aspră și de categorică?

Credem că acest mod de a cerceta un izvor este un exemplu tipic al metodei, pe care am mai avut prilejul să o amintim și ce s'ar putea defini, din punct de vedere psihologic, ca un complex de superioritate al istoricului față de document. Cronicarul — în cazul acesta contemporan, deoarece călugărul franciscan cu numele de Tuscus și-a scris « faptele împăraților și pontificilor » îndată după ultimele întâmplări ce le relatează — amintește de mai multe împrejurări în legătură cu luptele regelui Boemiei. Unele din ele află confirmare în alte știri și nu pot fi puse la îndoială. Despre cea în care sunt pomeniți Valahii însă, nu s'a aflat nimic, scrie editorul, iar istoricii moderni, înarmați cu întregul aparat al criticei științifice, nu au luat la cunoștință acest straniu episod. Hotărît, aci bietul călugăr a căzut la examen: nu cunoaște geografia, nici istoria, poate îi socotește încă pe cavalerii Teutoni la marginele Transilvaniei, sau, ca un oarecare reporter al unui ziar modern, îmbogățește imaginația cetitorilor săi cu o știre senzațională, dar prin nimic întemeiată.

[1]) *Ibid.*
[2]) *Ibidem*, p. 35.

Acestei metode impecabile — și implacabile — (vorbesc în cunoștință de cauză, deoarece am practicat-o) i se poate aduce totuși un corectiv, care este rezerva ce ne-o impune progresul însuși al disciplinei istorice. O știre poate astfel rămânea multă vreme izolată; ea e supusă îndoielii și considerată, cu cele mai bune temeiuri, ca suspectă, provenită din necunoștință sau din fantazie. Deodată însă, o nouă descoperire, sau o interpretare deosebită de acele ce s'au dat până atunci unui text cunoscut, sau o lectură mai bună a unui termen încă nelămurit, aduce un sprijin ce lipsea până atunci afirmațiunii izvorului. Judecata, oricât de severă, trebue totuși revizuită.

Ni se pare că acesta este cazul în ce privește pasajul amintit mai sus al cronicei lui Tuscus. Am avut nu de mult prilejul să constat, dintr'o lectură mai corectă în edițiile recente ale relațiunii călătoriei misionarului fransiscan Giovanni da Pian del Carpine, la curtea Hanului tătăresc, că la 1247, printre ducii ruteni întâlniți de el la trecerea Niprului, se afla și un duce « Olaha », adică valah [1]). Forma ungurească a numelui poporului nostru lăsa să se presupună că era vorba de un voivod din sfera de influență a Coroanei ungurești, fără să-i putem preciza întinderea teritorială a stăpânirii. Dar faptul că era amintit alături de voivozii ruteni, în drum ca să se închine la cortul Hanului tătăresc, dădea loc îndoitei ipoteze, că aveam a face, ori cu un voivod român din Galiția, unde se găsesc ceva mai târziu destule așezări cârmuite de *jus valachicum*, ori de un stăpânitor « din regiunea ce nu avea încă atunci un nume propriu, dar peste un secol se va numi Moldova ». Cu acest prilej, înșiram știrile, fie din izvor scandinav ori bizantin, fie extrase din cronica polonă a lui Dlugosz, cari lasă să se întrevadă existența unor mici formațiuni de stat înainte de descălecatul Maramureșenilor din veacul al XIV-lea, după cum în Muntenia și Oltenia, cnezatele lui Ioan și Farcaș sau voivodatele lui Litovoi și Seneslau — din același an, 1247 — erau în ființă mult înainte de-a fi fost întemeiată stăpânirea a toată Țara Românească.

E în special una din știrile amintite de cronica lui Dlugosz care capătă, în lumina informației din scrierea lui Tuscus, o

[1]) *Roman și Vlachata*, An. A. R. Mem. Secț. Ist. seria 3-a, XXVII, p. 44.

valoare ce n'o avea până acum. Am mai amintit că la anul 1325, cronicarul însemna că în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, Polonii primiseră ajutor dela « popoarele vecine, Ruteni, Valahi și Lituanieni »[1]. Prezența acestor Valahi dela marginea de Nord a ținuturilor locuite de Români, se lămurește de sigur mai bine, dacă o punem în legătură cu știrea mai veche cu jumătate de veac, a unei lupte între ei și Ruteni în 1276—1277. Seria informațiilor noastre ar fi deci următoarea: 1247, mențiunea unui voivod valah printre voivozii ruteni, întâlniți în drum spre curtea Hanului de misionarul franciscan Giovanni da Pian del Carpine; 1276—77, știrea din cronica lui Thomas Tuscus, despre un războiu între Români și, probabil, cum vom arăta mai jos, Ruteni; 1325, mențiunea Valahilor, alături de Ruteni și Lituanieni, printre popoarele vecine care dau ajutor Polonilor.

Sunt deci atâtea argumente nouă în favoarea existenței unui principat sau voivodat deosebit și mai vechiu în partea de miazănoapte a Moldovei, cuprinzând poate ce se va numi în urmă țara Șipenițului și ținutul Bucovinei.

In lumina acestor împrejurări, dacă admitem posibilitatea unei înjghebări de state « valahe » în aceste părți dela jumătatea veacului al XIII-lea, pasajul cronicei lui Tuscus pare de sigur mai puțin absurd. « Brutenii și necredincioșii » chemați în ajutor de Ottokar al II-lea ar putea fi în acest caz, printr'o confuzie din care mai există de altfel și alt exemplu: *Rutenii* și *Tătarii*, amintiți laolaltă de regele Boemiei în scrisoarea sa cu privire la bătălia dela Kreussenbrunn. Regele sau cneazul Danilo al Rusiei sau al Haliciului se afla atunci în îndoite legături de dependință: față de regele Ungariei, în ajutorul căruia mersese în acest războiu, și de Tătari, pe cari de asemenea îi urma în expedițiile lor, cum făcuse cu un an înainte, la 1259, în Polonia și Lituania. Era deci firesc să fi păstrat în oastea sa războinici tătari, totdeauna gata de luptă și de pradă. In 1276—77, la data la care se va fi îndreptat către urmașii lui Danilo chemarea regelui Ottokar, dependința lor de puternica Oardă de Aur a Kipciakului sporise, în măsura în care

[1] v. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicei lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, pp. 11—12.

slăbiciunea lăuntrică a Ungariei din acea vreme îi micșorase influența la miazănoapte și răsărit de Carpați. Faptul de a numi pe « infideli » alături de « Bruteni » dă un nou temeiu identificării acestora cu Rutenii din Halici, alăturarea lor de necredincioși sau Tătari fiind logică, ceea ce nu e de loc cazul cu « Prutenii » în înțelesul obișnuit al cuvântului, Cavalerii Teutoni din Prusia.

Dar în acest caz și conflictul cu Valahii reintră în domeniul realităților. D-l. Ștefan Pascu a semnalat de curând un document din registrele cancelariei pontificale, în care se amintesc la 1246 Greci, Bulgari, *Ruteni și Valahi* vânduți ca sclavi Saracenilor de negustorii italieni. « Din ordinea în care sunt enumerați, resultă că Românii sunt mai spre Nord decât Grecii și Bulgarii și vecini cu Rutenii »[1]). Că marii principi de Halici aveau legături de vecinătate, uneori războinice, cu « Valahii », ne-o confirmă știrea transmisă de cronica rimată a lui Ottokar de Styria, de care s'a ocupat de curând d-l Emil Lăzărescu[2]). E vorba aci de un voivod român, puternic, dar aflat în dependința unui « herzog über walt », numit ungurește Laszlo, în care recunoaștem pe voivodul Ladislau al Ardealului — « überwalt » fiind traducerea exactă a numelui Transilvaniei. Acesta îi încredințează Românului pe Otto de Bavaria, pretendentul la coroana Ungariei care căzuse în mâinile lui. Iar principele bavarez, scăpând după multă trudă din prinsoarea acestui « Valah » găsește adăpost la curtea din Halici unde domnea la 1307 principele sau « regele » Iurii (Gheorghe), cu care de altfel se înrudea. De aci, prin Silesia, se întoarce în patrie. Spre a răzbuna însă suferințele rudei sale, principele Gheorghe de Halici năvălește în țara vecină a Valahului, și îi întoarce răul adus lui Otto.

S'a pus mai de mult întrebarea unde se afla acest stăpânitor valah necunoscut. D-l Lăzărescu a stabilit — socotim, definitiv — că suzeranul său e voivodul Transilvaniei. Unde se găsea însă țara apropiată a Valahului care depindea de el?

---

1) *Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII și XIV*, Univ. Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu, Bibl. Inst. de Ist. Națională, XIX 1944. p. 15-16.

2) *Despre voivodul Românilor din 1307-1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, Anal. Acad Rom. *Mem. secț. Ist.* s. 3a, XXVII.

Presupunerea mai veche că ar putea fi vorba de voivodul Ţării Româneşti cade dela sine, deoarece vecinătatea cu principatul de Halici exclude această ipoteză. Ilie Minea, întemeindu-se pe acest fapt, socotea că avem a face cu un voivod al Moldovei, mai vechiu decât descălecatul Maramureşenilor [1]). D-l Lăzărescu crede însă că şi această ipoteză trebue părăsită. Versurile cronicei, în care se arată că ducele Ladislau a trimis pe regele Otto ... *hin über Walt, den Walachen in ir gewalt* trebuesc traduse : în Transilvania, în puterea Românilor» iar nu: «peste munţi, în puterea Românilor», cum tradusese Grigorovitza [2]). N'ar putea deci fi vorba decât de un voivod al Maramureşului, singurul care ar fi în acelaşi timp «în Transilvania» şi vecin, peste Carpaţii nordici, cu principatul de Halici.

Ipoteza trebue de sigur ţinută în seamă. Nu e mai puţin adevărat însă că Grigorovitza avea dreptate într'o privinţă: cuvântul german *wald* - pădure, *silva* în înţeles obişnuit, are uneori şi acel de *lanţ* sau *masiv muntos*. Geografia ţărilor germane ne aduce în această privinţă destule dovezi: *Schwarzwald*, *Böhmer Wald*, *Wiener Wald*, etc. Se poate deci ca «der herzog über walt» mai ales că îl chiamă şi Laszlo, să fie voivodul Transilvaniei, dar în versurile de mai sus, când Otto e trimis «hin über walt» să înţelegem nu numai *peste pădure* «ultra silvas», ci şi *peste munte*. Şi în acest caz voivodul valah vecin cu Haliciul ar putea avea aceeaşi stăpânire ca predecesorii săi din 1277, cari se războiau cu principatul vecin, sau din 1247, atestaţi de relaţiunea călătoriei lui Giovanni da Pian del Carpine. S'ar putea ridica de sigur întrebarea, dacă Valahii din 1277 n'ar putea fi tot acei din Maramureş, vecini şi ei cu ţara Haliciului. Dar la acea dată, criza lăuntrică a Regatului Ungariei nu ajunsese încă să dea puterilor locale deplina lor desvoltare: o acţiune independentă a Românilor din Maramureş împotriva unui stat puternic, cum era principatul Galiţiei, nu e de loc verosimilă, iar voivodul valah care se întorcea la 1247 dela curtea Hanului, împreună cu voivozii ruteni, nu poate fi localizat în Mara-

[1]) *Informaţiile româneşti ale cronicei lui Ian Dlugosz*, p. 12.
[2]) *Românii în documentele literare germane medievale. Cercetări*, Bucureşti 1901, p. 23.

mureș. Trebue deci, pe lângă ipoteza de sigur seducătoare a d-lui Lăzărescu, să păstrăm și acea a regretatului învățat ieșean, deoarece nici textul cronicei lui Ottokar de Styria nu i se opune în chip absolut, și se încadrează în logica informațiilor pe care le-am amintit, despre existența unui voivodat «valah» în părțile de miazănoapte ale Moldovei încă dela jumătatea veacului al XIII-lea. In orice caz, din faptul că în 1307, principele Iurii de Halici se afla în războiu cu «Valahul» dela hotarul său — fie el din Maramureș, ori din Moldova — apare și mai verosimilă lupta dusă de predecesorul său Lev sau Leo, la 1277 [1]), cu Românii moldoveni. E adevărat că nu avem până acum alte știri care să-l confirme, dar dacă e o mărturie precisă, cu treizeci de ani înainte a prezenței unui voivod valah la hotarul stăpânirii tătărești și al principatelor rutene, nu mai e neîntemeiată presupunerea că același, sau un urmaș al său, va fi putut lupta împotriva Rutenilor cu care era vecin, în primăvara anului 1277. Imprejurare întâmplătoare, hotărîtă de Providență cum socotește Tuscus, sau manevră politică a cârmuitorilor regatului Ungariei, spre a ridica indirect greutăți în calea regelui Boemiei [2]), lipsindu-l într'un moment hotărîtor de ajutorul aliaților săi ruteni și de Tătarii cari i-ar fi însoțit? E greu de hotărît în lipsa altor izvoare. Intuiția despre faptul că ar putea fi vorba de un stăpânitor din Moldova a avut-o de altfel și d-l Sacerdoțeanu, în concluzia d-sale [3]). Dar nu era nevoie să ne gândim neapărat le misterioșii Bolohoveni, tot atât de nelămuriți pâmă acum ca și Brodnicii, cu deosebirea că se găsesc cu totul răzlețiți de regiunea cunoscută de locuință și răspândire a Românilor în Evul Mediu. Suntem astfel într'o privință de acord cu d-l Dan, că nu poate fi vorba de Valahii din Ardeal, nici de cei din Țara Românească, prinși de alte legături politice, sau prea depărtați, prin toată distanța ce desparte plaiurile Jiului de marginele Galiției. Dar argumentarea

[1]) B. Krupnickij, *Geschichte der Ukraine*, p. 26.

[2]) Ungurii au trimis ajutor lui Rudolf de Habsburg în campania din 1278, care s'a isprăvit cu înfrângerea și pieirea lui Ottokar al II-lea. v. Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 418, no. CCCXXXVIII.

[3]) *Op. cit.*, Arhivele Olteniei, XIII, p. 286. La aceiași concluzie a ajuns și D-l Ștefan Pascu, *op. cit.*, *ibid.*

sa, în sine foarte judicioasă, nu mai are aceeași valoare, dacă socotim că Valahii din 1277 sunt acei din nordul Moldovei, despre a căror organizare politică înainte de descălecat, nu mai avem motive să ne îndoim.

Iată deci că întâmplarea înregistrată de cronica lui Tuscus poate să nu fie o plăsmuire și, deși nu e pomenită de alte opere istorice mai vechi sau mai nouă, istoriografia română are totuși puternice motive să o folosească. Ea poate chiar să o considere drept o nouă și prețioasă mărturie a vechimii întâilor formațiuni de stat românești, nu numai la miazăzi, dar și la răsărit de Carpați, ce au putut folosi pentru desvoltarea lor, rivalitatea dintre regatul Ungariei și imperiul tătăresc și vor găsi în descălecatul purces din Ardeal, factorul de polarizare și unificare prin care s'au întemeiat principatele Țării Românești și Moldovei.

Iar faptul că Valahii se găsesc amintiți și de rândul acesta, măcar indirect, cu prilejul războaielor lui Ottokar al Boemiei, dă o deosebită valoare însemnătății lor în împrejurările internaționale ale vremii. Nici această lature a chestiunii nu poate fi nesocotită. Fără să fim porniți spre exagerări, ea ne arată totuși că dela început, situația geografică a țărilor noastre a avut o înrâurire hotărîtoare asupra întregii lor desvoltări. Așezate în drumul năvălirilor, în « calea răutăților » de atâtea ori bătută în cursul veacurilor, ele se află la o mare răspântie de interese și de influențe, care constitue unul din rosturile esențiale ale existenței lor. E de sigur un fapt însemnat că încă înainte de-a se întemeia principatele ce vor înscrie în istorie temeiurile politice ale ființei noastre naționale — și printr'o ciudată potrivire de date, șase secole înainte de războiul independenței României — una din micile stăpâniri locale de văi sau ținuturi și-a făcut simțită acțiunea într'un conflict european, interesând centrul și răsăritul continentului. S'ar putea aproape spune că întâile manifestări ale tendinței de creațiune a statelor românești la Nordul Dunării și la poalele arcului carpatic, conțin astfel în germene întreaga desfășurare a destinelor noastre viitoare.

ŞTIINŢĂ ŞI METODĂ ISTORICĂ IN GÂNDIREA LUI NICOLAE IORGA

DE

M. BERZA

Memoriu admis în şedinţa dela 16 Martie 1945.

Concepţia istorică a lui Nicolae Iorga, cercetată încă de pe când istoricul se afla între noi [1]), a fost de curând analizată din nou, în puţine pagini, dar cu adâncă înţelegere, de către d-l Prof. Nicolae Bănescu [2]). Dacă astăzi îmi iau îngăduinţa de a relua studiul acestei atât de însemnate probleme, faptul se datorează la două întâmplări, în legătură mai strânsă sau mai îndepărtată cu soarta între contemporani a unei opere menite să ne cinstească înaintea vremurilor viitoare.

Cea dintâi întâmplare pune însăşi chestiunea necesităţii reluării unui atare subiect. Intr'adevăr, articolul amintit al d-lui Bănescu a fost cinstit de către *Revista istorică română* printr'o notă semnată cu iniţialele directorului său, în care se spune:

« Incercare panegiristă de a prezenta concepţia despre istorie a lui Nicolae Iorga. O evoluţie în păreri e normală, dar o adoptare de puncte de vedere care se contrazic

---

[1]) Studiul cel mai larg şi mai adâncit este acel al d-lui N. Bagdasar, în *Filosofia contemporană a istoriei*, Bucureşti, 1930, pp. 221—237, bazat pe materialul avut la îndemână până la acea dată. Din nevoi polemice sunt izvorîte consideraţiile d-lui C. C. Giurescu, din *Pentru « vechea şcoală » de istorie. Răspuns d-lui N. Iorga*, Bucureşti, 1937, p. 50 şi urm., precum şi exerciţiile critice ale d-lui D. Bodin, în *Revista Istorică Română*, III (1933), pp. 396—403.

[2]) *Concepţia istorică a lui Nicolae Iorga*, în *Revista Istorică*, XXVIII (1942), pp. 1—10.

total şi o *continuă variaţie* e inadmisibilă pentru cine mai pune preţ pe logică şi consecvenţă » [1]).

Asemenea nedumerire din partea titularului unei catedre de istorie dela cea dintâi Universitate a ţării, m'a făcut să mă întreb ce pot şti despre concepţia lui Nicolae Iorga oameni cu mai puţine mijloace de informare decât învăţaţii cu renume, şi să socot drept o datorie adăugarea eforturilor mele la acele ale exegeţilor ce m'au precedat pe această cale.

Cel de al doilea fapt la care mă refeream priveşte condiţiile în care se poate relua în ceasul de faţă cercetarea problemei. Nicolae Iorga a adunat încă din 1911 cele câteva studii în care-şi fixase liniile gândirii sale istorice de atunci. O nouă ediţie, sporită, a acestor *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, era tipărită în 1933. Astăzi, însă, avem la îndemână, datorită d-nei Liliana Iorga-Pippidi, ediţia publicată în cursul verii trecute de Institutul de Istorie Universală « N. Iorga », cuprinzând, pe lângă materialul mai vechiu, întreaga formulare a concepţiei istoricului din ultimii şi cei mai bogaţi ani în acestă privinţă. Am întrebuinţat înadins cuvântul « formulare », pentrucă întregu-i scris este străbătut de această concepţie, şi un studiu definitiv al problemei ce ne preocupă nu se va putea face decât odată cu acel al imensei sale opere, când se va fixa, cu mai puţină aproximaţie ca până acum, şi locul adevărat al lui Nicolae Iorga în desvoltarea studiilor istorice.

In aşteptare, încercări preliminarii ca acea de faţă pornesc din nădejdea de a putea ajuta la cunoaşterea unei gândiri, pe care, dacă nu suntem datori a o împărtăşi, nu ne e îngăduit să o ignorăm.

« Istoria e expunerea sistematică, fără scopuri străine de dânsa, a faptelor, de orice natură, dobândite metodic, prin care s'a manifestat, indiferent de loc şi timp, activitatea omenirii » [2]).

Această definiţie a ştiinţei istorice, dată în 1894, şi pe care o jumătate de veac de reflecţiune ulterioară a putut-o

[1]) *Revista istorică română*, XIII (1943), p. 99.
[2]) *Despre concepţia actuală a istoriei şi genesa ei*, în *Generalităţi*, p. 10.

îmbogăţi şi nuanţa, dar nu schimba în liniile sale esenţiale, ne va lămuri calea de urmat în cercetarea noastră. Vom avea de căutat, deci, mai întâi care e, pentru Nicolae Iorga, materialul asupra căruia lucrează istoricul, vom privi apoi natura faptului istoric în concepţia sa şi vom trece în cele din urmă la examinarea caracterului şi condiţiunilor ştinţei istorice şi a rostului acesteia în societatea omenească.

Materialul de studiu al istoricului este omul, omul din orice loc şi din toate vremurile. « Istoricul cercetează vieaţa trecută a altor oameni ca şi dânsul »[1]), ne spune Nicolae Iorga încă din prima-i prelegere universitară. Şi se grăbeşte a-şi aduce în sprijin părerea celui socotit de el mai mare între istorici, Ranke, care vorbeşte de istoria « faptelor şi suferinţelor acestei fiinţe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniştite, a acestei fiinţe pătate şi pure, care e noi înşine »[2]).

Un an mai târziu îşi explica şi mai lămurit gândul: « Istoria nu cunoaşte abstracta şi recea figură a omului-tip; pe dânsa o preocupă oamenii, oamenii schimbători şi deosebiţi, cu anume virtuţi, cu vicii şi apucături speciale, oamenii trecutului în toată întregimea lor expresivă »[3]).

Ideea aceasta o vom regăsi constant în tot scrisul lui Nicolae Iorga. Astfel, într'o lecţie despre *Spiritul istoric*, ţinută în 1929, întâlnim afirmată din nou aceeaşi preocupare a istoricului de omul individual, cu care e dator să intre într'o adevărată comuniune sufletească: « Noi compilăm, carte după carte, carte peste carte. Nu mai mergem la obiectul însuşi, la realitatea primă, la fenomenul originar, înconjurat de taine şi bogat în vibraţii. Dar istoricul trebue să meargă până în fund, la omul care vorbeşte despre sine şi care se cere înţeles cu inimă de frate de acela care va ajunge la dânsul »[4]).

Apoi, în diferite alte locuri cetim: « Dacă nu vezi omul, fă fizică, matematică, orice vrei, dar nu te amesteca într'un do-

[1]) *Ibid.*, p. 16.
[2]) *Ibid.*
[3]) *Despre utilitatea generală a studiilor istorice*, în *Generalităţi*, p. 33.
[4]) *Generalităţi*, p. 162.

meniu în care se cere să fii capabil de a face omul la loc cum a fost » [1]). Pentrucă sensibilitatea noastră « vibrează la orice aparține umanității », « tot ceea ce privește ființa omenească în toate multiplele ei manifestări ne trezește și ne satisface interesul » [2]). « Istoria este vieața omenească, problemele de odinioară sunt problemele de acum; în altă formă, cu alți oameni, este aceeași umanitate care se înduioșează și se frânge, aceeași umanitate, când ajunsă la scopurile ei, când călcată în picioare și strivită » [3]). Acestea din urmă sunt gânduri din ultimii ani ai vieții, arătând stăruința în curs de decenii pe aceeași linie de gândire.

Vom vedea mai târziu care sunt concluziile ce se impun istoricului de acest material special al său, care e omul cu toate caracteristicele sale individuale. Reținem acum deodată că orice manifestare a omului acesta concret merită să rețină atenția istoricului, poate fi considerată ca un fapt istoric. Care este însă natura proprie a faptului istoric?

Caracterul esențial al faptului istoric este unicitatea și, prin aceasta, ireversibilitatea lui. « Acesta este un fapt unic, care *a fost* și nu poate fi adus din nou pentru observare sub ochii învățatului » [4]), spunea el încă din primii ani ai carierei sale. « Faptele istorice nu se reproduc niciodată întocmai, ci au o noutate nesfârșită » [5]), amintea iarăși Nicolae Iorga, în acea piatră de hotar a gândirii istorice românești, care e discursul său de recepțiune la Academia Română. Și adăuga, apoi: « Dar și frunzele unui copac și florile unei grădini apar totdeauna altfel. Știința nu ține seamă de această divină originalitate fără sfârșit, ea n'o interesează. Pe când în studiile istorice, în care noi vorbim despre noi, această diversitate e tocmai ce ne atrage și ne mișcă » [6]).

In același sens se îndreaptă apoi unele afirmații dintr'un articol despre valoarea morală a istoriei, publicat în *Revue bleue*, în 1925: « Istoria nu face decât să dovedească la fiecare

---

1) *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei*, în *Generalități*, p. 209.
2) *Permanențele istoriei*, în *Generalități*, p. 239.
3) *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități*, p. 262.
4) *Cum se scrie istoria?*, în *Generalități*, p. 53.
5) *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 95.
6) *Ibid.*, pp. 95—96.

pas cât de deosebit e, și prin aceasta chiar cât de original, tot ceea ce s'a petrecut în istoria omenirii » [1]). Iar câteva rânduri mai departe, cetim: « ...ea impune părerea aceasta că acțiunea omenească este complexă în motivele ei, că ea e condusă prin fire nevăzute, nenumărate și că ea nu se poate repeta decât dacă acest întreg de nepătruns s'ar cunoaște pentru a putea fixa identitățile cu neputință de făcut » [2]). S'ar părea că aici accentul cade mai mult asupra insuficienței mijloacelor noastre de observație decât asupra unicității faptului istoric însuși, dar gândul este în fond același, fiind vorba de o prevenire asupra iluziei de a identifica fenomene ce ne apar asemănătoare numai pentrucă imperfect cunoscute.

Un an mai târziu, în 1926, întâlnim în prefața la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* formularea unor opinii care la prima vedere par cu totul în contradicție cu ce am văzut până acum: « Evenimentele istorice nu sunt decât foarte rare ori noi: dacă le privim mai puțin superficial, vedem că se repetă ». « Deci faptele se repetă. Sunt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond este același eveniment, aceeași situație » [3]).

Semnalăm numai, deocamdată, această contradicție [4]), urmând să-i aflăm tâlcul curând, când vom cerceta concepția lui N i c o l a e I o r g a despre istorie ca știință. Dacă acestă idee aparent discordantă va fi de aici încolo unul din stâlpii gândirii istoricului, nu înseamnă totuși că el nu va recunoaște mai departe unicitatea drept caracterul esențial al faptului istoric. Cea mai pregnantă formulare în acest sens ne-o va da tocmai câțiva ani mai târziu, în lecția amintită despre *Spiritul istoric*, ținută în 1929:

« Din adâncimi seculare, dela distanțe enorme, pe căi ghicite sau ignorate pentru totdeauna s'au strâns dela sine elemente care s'au unit în chip necesar pentru a crea o nouă

---

[1]) *O notă despre valoarea morală a istoriei*, în *Generalități*, p. 146.
[2]) *Ibid.*, p. 147.
[3]) *Generalități*, p. 152.
[4]) Contradicția a fost semnalată mai întâi de d-l Bagdasar și apoi exploatată de cei interesați.

formă a vieții care e atunci și acolo și care, întocmai așa, nu va mai fi niciodată și nicăiri » [1]).

Caracterul acesta de unicitate al faptului istoric se va împotrivi în chip hotărîtor ca studiul trecutului să devină o știință asemănătoare cu acele ale naturii. O știință de acest fel presupune existența unor legi exprimând anumite raporturi constante între fenomene de aceeași natură. Insă, istoria nu poate cunoaște legi pentru mai multe motive. Cel dintâi și mai însemnat este legat de însuși caracterul ireversibil al faptului istoric. Acolo unde totul apare veșnic nou, stabilirea de raporturi constante este implicit irealizabilă [2]).

Pe lângă această imposibilitate rezidând în faptele înseși, stă imposibilitatea datorită imperfecțiunii mijloacelor noastre de investigație. « In natură — spunea încă atât de tânărul profesor din 1894 — fenomenele se prezintă mult mai clare cercetătorului, fiindcă tipurile sunt mai puține, fiindcă ele se înfățișează deci, sau cu totul simplu, sau în combinații foarte puțin complexe. Ele chiamă, prin această simplicitate inteligibilă, pe om la aflarea legilor, și de aceea aceste legi au fost observate dela începutul activității omenești, pe care cunoașterea lor o ajută în supunerea naturii. Isis și-a descoperit singură misterioasa statue. Legi istorice s'au căutat în zadar de oameni pe care analogii false îi induceau în eroare, în perioade de civilizație foarte înaintată. Aceasta fiind bogăția tipurilor, complexitatea lor în prezentare, deci, împiedecă privirea de a le pătrunde. Din nesfârșitul număr de factori ai unui eveniment sau unei situații, majoritatea sunt incognoscibili, și, cum s'a zis cu dreptate, dacă o jumătate din omenire ar observa pe cealaltă, încă n'ar putea afla în întregime factorii care o conduc în desvoltarea ei, factori nenumărați și schimbători. Legea « numărului mare », care ar suprima diferența reacțiunii individuale și ar simplifica observarea științifică a unui fenomen istoric, prin eliminarea unui număr enorm de factori mai slabi, e falsă și se razimă pe potrivirea fortuită a unor cifre statistice.

[1]) *Generalități*, p. 161.
[2]) V. și mai departe, p. 37.

« Ințelegerea deplină a unui fenomen istoric fiind deci imposibilă, între o cauză și efectul său, niciodată un raport probabil etern, -- raport care, notat, se chiamă lege, — nu se va putea stabili cu certitudine științifică » [1]).

Până la urmă însă, nici nu importă atât dacă natura faptului istoric și mijloacele noastre de investigație permit sau nu stabilirea de legi istorice. Aceste legi, chiar dacă s'ar putea obține formularea lor, ele nu l-ar interesa pe istoric, pentru o rațiune care desvălue o diferență în plus între istorie și științele exacte.

Dacă pentru cercetătorul științelor exacte fenomenul nu este decât materialul ce-i poate permite ajungerea țintei sale, care e stabilirea acelor raporturi constante formulate în legi, pe istoric îl interesează materialul însuși ca atare, fără de preocuparea abstragerii ulterioare a unor adevăruri general valabile.

« Nu urmărim deci în studiul istoriei legi: faptul prin sine se impune atenției și simpatiei noastre » [2]). « Legile istorice sunt deci o localizare nereușită a legilor fizice, știința istoriei ceva inutil, dacă ar fi chiar posibil » [3]). « Există *disciplina istoriei*, care se interesează de fapte *ca atare*, există o *filosofie a istoriei*, care pune istoria în legătură cu alte discipline, care caută în ea principiile generale, metafizice, în sensul cel mai onorabil al cuvântului. Intre cele două nu e loc pentru nicio știință » [4]). Sunt acestea constatări din aceeași primă lecție de deschidere, pe care am mai avut prilejul de a o aminti [5]).

---

[1]) *Despre concepția actuală*, în *Generalități*, p. 17. De asemeni în *Despre utilitatea generală a studiilor istorice*, *ibid.*, p. 32: « La unele discipline, explicarea faptelor poate fi completă, ducând astfel la crearea de categorii sigure, depline, stabilind între acestea legi ce nu lasă nicio îndoială; la altele, cum e studiul nostru, inscrutabila complexitate a faptelor nu permite decât explicări generale, mai mult de instinct decât de știință, mulțumitoare totuși pentru mintea doritoare de cauze ».

[2]) *Despre concepția actuală a istoriei și genesa ei*, în *Generalități*, p. 16.

[3]) *Ibid.*, p. 18.

[4]) *Ibid.*

[5]) In discursul de recepțiune la Academie va împinge consecvența până la negarea valabilității înseși a filosofiei istoriei. Vorbind de domeniul cercetării istorice, el spune: « Un domeniu atât de « științific », atât de « filosofic », încât nu mai lasă lângă sine loc pentru o știință ori o filosofie a istoriei, cu alți specialiști, cari nu cunosc, de cele mai multe ori, nu intimitatea învățătoare a studiilor istorice, dar nici măcar gradul de siguranță și de însemnătate la care au ajuns specialiștii » (*Generalități*, p. 92). In orice caz, niciodată n'a evitat să afirme lipsa-i de gust

Dacă dela aceste pagini de început trecem la ultima formulare a concepției sale istorice, — prefața la *Istoriologia umană*, — ne vom găsi și din acest punct de vedere exact pe aceeași poziție. Insemnând diferența dintre preocupările sale și acele ale sociologului, Nicolae Iorga spune: « pe acesta îl interesează anume credințe și anume forme de vieață, pe care le urmărește dela un colț al lumii la altul, dela o margine a vremii la alta, punând alături constatări care, după părerea lui, s'ar lumina pentru această apropriere, așa încât să emane legi în a căror valoare se crede. Faptele *ar servi* numai pentru aceasta, pe când în concepția noastră de istoriologie, ele *intră vii în structura* creațiunii ce se urmărește » [1]).

* * *

S'ar părea că istoria, lipsită de posibilitatea de a stabili legi, este menită să rămână un repertoriu de fapte, o colecție haotică de întâmplări ireductibile la o unitate oarecare. Acest caracter este evitat mai întâi prin munca de organizare depusă de istoric asupra materialului său. Această muncă de organizare nu face, de fapt, decât să tindă la îmbinarea din nou între ele, după legăturile naturale pe care le-au avut în vieața reală de altădată a umanității, a amintirilor de care se folosește istoricul în alcătuirea sa. Posibilitatea organizării este dată de alte caractere ale faptului istoric decât acel văzut mai înainte al unicității, și anume filiațiunea în timp și coexistența în anume legături sau interdependența în spațiu, dintre care ultima s'ar putea reduce de fapt la raporturi de filiațiune la atât de mic interval de timp, încât ne apar sub

pentru abstracțiuni. Iată de ex. acest pasaj dintr'o conferință ținută la Paris, în 1933: « Xenopol era mai ales un gânditor, ale cărui concluzii asupra istoriei nu întrec numai competința mea, care nu sunt filosof și n'am căutat să fiu vreodată, dar și curiozitatea mea, interesul meu pentru aceste lucruri, fără îndoială utile, dar de un caracter atât de diferit ». *Romantism și naționalism în istoriografia românească*, în *Generalități*, p. 181.

[1]) *Generalități*, p. 344. In același sens și *O notă despre valoarea morală a istoriei*, în *Generalități*, p. 147: « Dacă sociologia alunecă cu ușurință spre generalizări seducătoare, și cu atât mai false, istoria explică, dar totodată și reprezintă, și ea nu distruge materialul pe care-l întrebuințează pentru explicațiile sale... In paginile ei simți diversitatea aspectelor vieții omenești în mers... ».

forma coexistării. După cum spunea Nicolae Iorga atât de sugestiv în lecția-i despre *Spiritul istoric:* « N'avem a face pe lume, zice istoria, cu lucruri care stau prin ele și trăiesc prin ele. Fiecare vine dintr'un trecut, care se află viu în el, și cuprinde semințele gata să izbucnească, ale unui viitor » [1]).

Nevoia organizării este afirmată și ea din prima lecție de deschidere, din 1894: « Pentru ca faptele să fie *istorie*, trebue ca *sistemul* să intervie.

« Istoria a început sistematic, vrednică prin urmare de numele ei: n'a luat faptele în stare brută, ci le-a potrivit după raporturile lor față cu altele » [2]). « ...Cu cât raza cercetării istorice s'a întins, cu cât cunoștințele asupra trecutului omenirii s'au înmulțit, cu atât așezarea sistematică, stabilirea de raporturi între fapte, sentimentul unitar au devenit mai puternice... » [3]). Căci, dacă după cum am văzut, observația istorică nu are la dispoziția ei mijloacele necesare pentru a putea abstrage multiplele cauze care duc la nașterea unui fenomen și a le măsura intensitatea relativă spre a se putea ajunge prin cercetări suficient repetate la stabilirea de legi, — dacă acestea ar fi făcute posibile de natura faptului istoric,— ea are totuși la îndemână mijloace suficiente pentru a putea regăsi firele ce leagă între ele, în ce au mai intim, manifestările de vieață ale omenirii trecute. Aceste mijloace țin de metoda specială a istoricului.

Nu e vorba atât de critica atentă a izvoarelor, pe care Nicolae Iorga nu încetează nicicând s'o recomande cu toată căldura, dar care, până la urmă, nu e decât un mijloc oarecum negativ, căci îi ajută istoricului să nu vadă într'un izvor decât aceea ce cuprinde el cu adevărat, spre deosebire de ceea ce pare sau vrea să pară că reprezintă [4]). Este mai

---

[1]) *Generalități*, p. 160.

[2]) *Ibid.*, p. 18.

[3]) *Ibid.*, p. 20.

[4]) V. de asemeni în *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 87, prevenirea contra exceselor hipercriticismului: « Critica trebue să se oprească îndată ce a găsit pământul bun pe care se poate clădi. A-l scormoni și pe acesta, a-l arunca în lături, a-l subția astfel, nu înseamnă a da siguranță zidirii ce se va înălța pe urmă. Și sunt mulți cari nu ajung să puie pietrele, așa de mult îi pasionează jucăria cu sapa in adâncimile unde o mai mare pătrundere e numai o mai mare pierdere de timp ».

întâi nevoia permanentă de a recurge la izvor și, în al doilea rând, nevoia de a completa izvorul cu altceva, care vine dela personalitatea și cultura acelui care folosește izvorul.

Istoricul este obligat să meargă în fiece clipă la izvoare. Operațiunea aceasta păstrează, firește, și pentru Nicolae Iorga caracterul său de pavăză împotriva tentației de a înlocui adevărurile izvorului cu acele ale tale. Dar accentul la dânsul cade pe o altă preocupare. Izvorul este necesar istoricului nu pentrucă numai el ar cuprinde tainele trecutului în întregimea lor, ci pentrucă el singur îi poate da senzația vieții de altădată, înțelegerea, prin trăire din nou, a celor petrecute cu multă vreme în urmă. « Istoria universală... pleacă dela izvoare și dela izvoare caracteristice, pentru a avea legătura necesară cu realitățile omenești în propriul lor mediu »[1]. De aici și menirea seminariilor universitare, în care se pregătesc viitorii istorici, « este mai înainte de toate aceasta: să pună pe student în contact cu izvorul, să-i dea fiorul realităților, să-l cufunde în curentul timpului trecut, să-l împărtășească de intimitatea lui sufletească. Ajuns profesor (ajuns istoric, suntem în drept să spunem, rămânând în gândul lui Nicolae Iorga), el nu va mai spune « dela domnul » sau din carte, ci în cuvântul lui inspirat va fi ceva din înseși vibrațiile care au trecut odată prin sufletele care, oprite în slove, n'au murit cu totul »[2]. Iar în ceea ce trebuia să fie prefața la cea mai vastă istorie a omenirii întreprinsă de un singur om, *Istoriologia umană*, și a rămas pentru noi testamentul gânditorului asupra desfășurării istorice, stă scris ca o recapitulare a unei vieți de străduințe: « Am avut, tot din dorința de a întreba epocile înseși în mărturiile contemporane, intrând în atingere astfel cu oamenii de cari vorbesc printr'o comunicație sufletească directă, nevoia de a recurge întâi la izvoare, căutând *pe urmă* numai anumite corectări la interpreții lor »[3].

Izvorul însă nu e suficient, ci completarea lui se impune ca o necesitate. Protestul lui Nicolae Iorga împo-

[1]) *Bazele necesare unei noi istorii a Evului Mediu*, în *Generalități*, p. 128.
[2]) *Noi direcții în istorie*, în *Generalități*, p. 142.
[3]) *Generalități*, p. 347.

triva acelor cari socotesc că istoricul nu are dreptul să înainteze niciun pas fără de sprijinul izvoarelor, a fost totdeauna răspicat: « Există o părere greșită, — spunea el cândva, — pe care o împărtășesc cei mai mulți dintre cei cari scriu istorie sau dintre cei cari judecă pe cei ce scriu istorie... ea ar începe unde începe documentul și s'ar mântui unde se mântue documentul. Așa că noi avem... înfățișarea unui om-sandwich, legat între două condici vechi! Condică în față, condică în dos, sfoară la mijloc! Și, de câte ori te amesteci în anume domenii, te întreabă istoricul: ai documentul? Poți răspunde: domnule, n'am; dar istoria, în modesta mea părere, se compune uneori poate numai din 20% document și 80% interpretare, adică, mai limpede: bun simț și logică, iar restul, — poezie curată! Și iată de ce: nicio epocă nu se fixează ea însăși în documente ca să o cunoască urmașii. Când este documentul, el rămâne fiindcă s'a întâmplat să rămâie, ori fiindcă a avut interes cineva să nu se distrugă; dar să se gândească o epocă astfel: vreau să fiu cunoscută de urmași și pentru aceasta scriu, — așa ceva nu s'a întâmplat niciodată.

« Prin urmare, informația documentară este fatal incompletă. Cum nu poți să ceri unui paleontolog care a găsit câteva oase, să-și oprească reconstituirea, călăuzită de anume regule fixe, foarte sigure, ale vieții organice, la marginile osului aflat, decretând sentențios că animalul primitiv ale cărui rămășițe le-a aflat, avea numai o falcă, în aceea numai un dinte și acela crăpat, tot așa nu putem fi mărginiți noi, istoricii, la singura mărturisire directă a documentului » [1]).

Sau, într'o formă și mai pregnantă: « Se consideră izvorul ca având în el însuși cine știe ce puteri mistice, care impun oricui prosternarea în fața zeului de orice calitate ar fi. Totul din izvor, nimic dincolo de dânsul, căci aceasta ar însemna un vinovat diletantism și transgresorul va trebui adus înaintea inexorabilului tribunal al solemnilor sacerdoți, cari se închină permanent și exclusiv izvorului: cugetare și formă,

[1]) *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 113.

imaginație creatoare și cu atât mai puțin capriciul de stil nu se iartă » [1]).

Cu ce pot fi înlocuite în studiul istoriei acele « regule fixe, foarte sigure, ale vieții organice »? Mijloacele care stau la dispoziția istoricului sunt destul de numeroase. Cel dintâi izvorăște din credința în unitatea esențială a sufletului omenesc, de totdeauna și de pretutindeni: « Acei a căror vieață constitue cuprinsul istoriei, au fost oameni și din cunoașterea felului de a cugeta și simți al omului, fel care nu s'a schimbat atâta cum se crede de unii în decursul veacurilor, se desăvârșesc și se luminează datele izvoarelor » [2]). « Oamenii de odinioară, mai mult sau mai puțin, aveau sentimentele și sistemul de cugetare pe care le avem noi. Și ce e documentul altceva decât rămășițe risipite dintr'o psihologie dispărută, dar cu putință de reconstituit? Noi cunoaștem psihologia *noastră*, cunoaștem psihologia altora; dacă avem puțin simț istoric, ne putem strămuta în starea de spirit a altor timpuri... Și, întrebuințând normele, totuși atât de sigure ale logicei cugetării, simțirii, acțiunii omenești, avem dreptul să zicem că putem reconstitui cele ce au fost... » [3]).

Dar, pentru ca istoricul să poată folosi această metodă a « reintegrării logice » [4]), trebue să fie un adânc cunoscător al sufletului omenesc în atât de variatele lui manifestări. La aceasta îi va servi, pe de o parte, o largă cunoștință a întregului trecut al omenirii și pe de alta, o participare cât mai intensă la vieața prezentă a umanității.

Cultura istoricului va fi și o cultură de specialitate, îmbrățișând întreg domeniul său de cercetare, și una generală cât mai cuprinzătoare. De aceea « ...datoria oricăruia care este adevărat istoric, este să caute a-și însuși atâtea cunoștințe câte să-i permită a vedea același lucru din toate laturile și potrivit cu toate psihologiile de masă sau individuale, care

---

[1]) *Cultură generală și studii istorice*, în *Generalități*, p. 167.

[2]) *Cum se scrie istoria?*, în *Generalități*, p. 56.

[3]) *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 114. De asemeni în prefața la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, în *Generalități*, p. 153: « ...dar e și altceva de adăugat la ceea ce ne dau izvoarele de-a-dreptul: e acea manifestare, totdeauna egală, a rațiunii omenești și a faptelor care decurg dintr'însa, chiar în împrejurări care nu se aseamănă în toate elementele lor ».

[4]) *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice, ibid.*

au contribuit la alcătuirea acestui fapt »[1]). « Studii de literatură, de artă, de filosofie, de economie sunt o neapărată necesitate, toate acestea nefiind, într'un anume sens, decât elemente prea'abile pentru înțelegerea istorică deplină. Pregătirea enciclopedică nu e nicăiri o mai mare nevoie decât pentru istoricul vrednic de acest nume. Cum și-ar putea da el seama altfel de situațiile cele mai variate, care trebue pătrunse pentru a se ajunge nu numai la o judecată, dar la acea legătură neapărată, care singură poate stabili unitatea istorică? Nu e o uzurpare îndrăsneață, un cutezător asalt în casă străină cultivarea celorlalte domenii de știință, ci o datorie față de sine însuși »[2]). « Având însă la îndemână cunoștințele din toate domeniile, cineva poate să se strămute în spiritul epocii, condiție prealabilă necesară pentru ca acela care cunoaște termenii în ei înșiși să-i poată interpreta așa cum se cuvine în sensul adânc, intim al lucrurilor »[3]).

Concluzia care se va impune de aici e că istoricul — adevăratul istoric — nu se va putea închide între limitele înguste ale unei epoci sau specializa excluziv în studiul unui anumit aspect al vieții umane. Sentința este irevocabilă: « Numai cu mărginirea specialistului nu se ajunge decât până la treptele de jos ale istoriei »[4]). « Nimic nu se înțelege într'un singur loc și la o singură dată. Epocele se lămuresc nu în ele, ci prin ele, dela una la alta. Și e cu neputință de a vorbi de una fără a gândi la alta și de a întreprinde explicația uneia fără a le ști pe toate »[5]).

Vastele sale cunoștințe vor permite istoricului completarea datelor fragmentare ale izvoarelor prin stabilirea de apropieri între fenomene depărtate în timp sau în spațiu, dar ale căror asemănări vor ajuta la luminarea acelor mai puțin cunoscute dintre ele.

---

[1]) *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei*, în *Generalități*, p. 210.

[2]) *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 96.

[3]) *Cultură generală și studii istorice*, în *Generalități*, p. 168.

[4]) *Ibid.*

[5]) *Zădărnicia împărțirilor obișnuite ale istoriei universale*, în *Generalități*, p. 172. Aceeași idee, cu o notă mai personală, în *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 117: Mi-au trebuit douăzeci de ani de cercetare, care uneori nu va fi fost zădarnică, pentru ca să conving pe câte unul și altul că nu sunt chiar un simplu literat superficial, fără simț de greutăți și răspundere, pentrucă-mi permit să mă plimb dintr'un secol într'altul pentru a înțelege mai bine pe fiecare ».

Metoda aceasta a « paralelismelor », a « similitudinilor », a « repetițiilor istorice » [1]), va fi din ce în ce mai mult folosită de Nicolae Iorga. Incă dela sfârșitul veacului trecut, el amintea că « evenimentele similare ajută și ele la înțelegerea lucrului petrecut » [2]). Cu câțiva ani înaintea celuilalt războiu — atunci când dăduse câteva din operele sale mari, ca *Istoria poporului românesc*, *Istoria imperiului otoman*, istoria Bizanțului în prima ei formă, — revenea cu mai multă insistență asupra acestui mijloc de predilecție al completării izvoarelor: « Se caută — și îndrăsnesc însumi a căuta astfel — în fiecare moment legătura cu altă *vieață*. Și adică nu numai legătura dintre fenomenele istorice care s'au petrecut în timpuri deosebite, ci explicația unui vechiu fenomen istoric printr'un *nou* fenomen istoric, corespunzător, în acelaşi loc, cu aceeași rasă » [3]). In prefața la *Essai de synthèse*, sistemul este iarăși amintit, atrăgându-se totodată atenția și asupra precauțiunilor cu care trebue mânuit. Dacă unele elemente « lipsesc pentru o epocă, pentru un teritoriu, pentru o națiune, pentru un grup de fapte, de acțiuni umane, trebue să le cauți aiurea, deseori la o mare depărtare în timp. Dar pentru a recunoaște faptul corespunzător, trebue să cunoști în primul rând mai mult sau mai puțin istoria întreagă, pentrucă: a nu da o interpretare oarecare este foarte neplăcut, dar a da o interpretare greșită, pentrucă ai folosit o corespondență care nu există, este și mai rău » [4]). Ideea o regăsim în cele din urmă și în prefața la *Istoriologia umană*, la care suntem datori să ne raportăm totdeauna: « ...sunt de făcut apropieri cum s'au încercat rareori... cu alte evenimente corespunzătoare, în altă epocă și la alte grupuri umane » [5]).

[1]) *Cuvântare la deschiderea Institutului de Istorie Universală*, în *Generalități*, p. 217.

[2]) *Cum se scrie istoria?*, în *Generalități*, p. 56.

[3]) *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 115.

[4]) *Generalități*, p. 153. In *O notă despre valoarea morală a istoriei*, în *Generalități*, p. 147, atrăgea cu un an mai de vreme atenția asupra pericolelor metodei, atunci când nu e mânuită cu deosebită îndemânare: « Numele, care înșală prin identitatea sau prin asemănarea lor, ascund lucruri pe care trebue să le descoperi adesea cu greutate, fiindcă noi trăim din ipocriziile voite sau din acelea, mai primejdioase, — și cât de numeroase, — de care nu ne dăm seama ».

[5]) *Generalități*, p. 343.

Cultura generală și cultura istorică nu sunt însă suficiente. La îndemâna istoricului stă încă un câmp de cercetare, a cărui cunoaștere cât mai adâncită îi este stăruitor recomandată de Nicolae Iorga, pentru foloasele ce-i poate aduce în înțelegerea fenomenelor trecutului: este însăși vieața, vieața de toate zilele a oamenilor și vieața cea mare, a poporului în mijlocul căruia trăiești și a celorlalte popoare ale lumii. De aceea istoricul va părăsi cât mai des masa lui de lucru, pentru a participa la frământarea colectivității căreia îi aparține, la întregul sbucium al vremii sale.

« Dar vieața care se desfășură, ne spune el, e cel mai bun învățător pentru a ne putea deslusi vieața a cărei desfășurare s'a isprăvit. Niciun izvor, în epocile cele mai fericite, nu va da altceva decât note caracteristice, însușiri osebitoare, păreri individuale despre sensul unui fenomen. A-l reconstitui e chemarea istoricului. Pentru aceasta el se poate sluji, cu precauțiunea pe care o găsește în instinctul său și pe care o întărește printr'o bună școală, de paralelele ce-i stau la dispoziție. Dar unde poate găsi mai bine întregimea, viziunea întreagă a unui fenomen corespunzător decât în această realitate care se frământă în jurul lui, ducând cu sine fapte bune și crime, revoluții și binefaceri pașnice, crize și soluții, triumfuri și catastrofe ? » [1]).

Nu numai vieața la care poate participa direct istoricul îi adâncește înțelegerea, ci și larga vieață politică ce se desfășură în jurul său și asupra căreia e dator să-și țină atenția veșnic îndreptată. « Și poate să servească la priceperea fenomenului trecut de mult și experiența de azi » — cetim într'o conferință din 1912. « Astfel războiul turco-italian e la îndemâna istoricului din timpul nostru, ca să înțeleagă cine știe ce vechi fenomene ale războaielor libice de pe vremuri; cutare conflict care se petrece în cutare parte a Europei de astăzi și pe care e cu putință să-l studieze cineva de aproape și cu rezultate atât de sigure, furnisează elementele trebuitoare pentru înțelegerea unui mare act din istoria universală, ale cărui elemente de înțelegere nu se pot lua de-a-dreptul din trecut » [2]).

[1]) *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 96.
[2]) *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 115.

Cunoașterea directă a fenomenelor, pe care istoricul le va studia în formele lor trecute, este cerută și în prefața la *Essai de synthèse:* « Se cere o experiență umană, dar această experiență umană nu e de un singur fel. Ea nu se referă numai la pământ, la rasă, la drumuri, etc. Ea se referă în același timp la practica chiar a vieții omenești și a vieții politice în general. Sunt persoane care cred că pot vorbi despre cele mai grele probleme psihologice, înainte de a fi făcut primul pas în această vieață politică, despre fapte economice, fără a fi fost amestecate vreodată într'o mare dramă economică, despre fapte sociale, fără a fi avut vreodată sentimentul că fac parte dintr'o anumită clasă, fără a fi simțit vreodată vibrând în sufletul lor aspirațiile acelei clase.

« Cred, așa dar, că dacă istoria trebue să înceapă a fi cunoscută la o anumită vârstă, pentru a te încumeta să faci interpretări, se cere mai întâiu să cunoști bine vieața, pentrucă dacă nu plătești uneori prin suferință, dacă nu dobândești prin muncă ceea ce propui ca explicații pentru evenimentele trecutului, riști să dai doar o schiță atunci când e vorba de a prezenta cu totul altceva: realitatea trecutului, cu trăsăturile și colorile ei » [1]).

Pe lângă toate aceste mijloace atât de variate, folosite de istoric pentru completarea datelor izvorului, spre a putea reconstitui trecutul, metoda lui Nicolae Iorga mai cuprinde unul, acesta fiind de fapt singurul care permite utilizarea, punerea în valoare a tuturor celorlalte, și anume: fantazia. Imperechere de noțiuni ce poate părea pe drept cuvânt curioasă: metodă și fantazie! Și totuși, trebue să recunoaștem că fantazia, deși nu se poate învăța în niciun seminar, este pentru Nicolae Iorga un principiu de metodă, pentrucă e o cale dintre acele care duc la descoperirea adevărului. Și poate că nu e acea care l-a dus la rezultatele cele mai puțin strălucite! Cale periculoasă într'adevăr, tocmai pentrucă nu se poate obține prin niciun studiu, — poate fi doar desvoltată, diriguită, — valabilitatea ei răspunzând numai unor daruri înnăscute ale istoricului.

[1]) *Generalități*, pp. 153—154. V. de asemeni în același sens *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei, în Generalități*, p. 198 și *Istoria, marea judecată, în sens moral, a Statelor și națiunilor*, în *Generalități*, p. 339.

Folosind toate mijloacele care-i stau la îndemână şi pe care am avut ocazia de a le enumera, « istoricul adevărat îşi înfăţişează faptul, îl creează din nou *în sine*, prin fantazie » [1]). Fantazia cerută acestuia nu e fantazia literară, care creează pe baza datelor oferite de imaginaţie. « Fantazia lui e fantazie reproductivă, — creatoare şi ea în felul ei, căci din cenuşa ei învie o epocă moartă » [2]).

La baza acestei fantazii stă o largă capacitate de înţelegere, o posibilitate de vibrare pentru tot ce e uman: « Pentrucă, peste cunoaşterea izvoarelor, peste critica lor, se cere înţelegerea umană a omului care a fost, învierea lui prin comprehensiune şi ghicire, prin simpatie şi prin acel dar pe care Grecii îl numeau *poiesis*, deci: creaţiune » [3]).

Fantazia reproductivă fiind un dar înnăscut, ea se va putea şi lipsi de toate operaţiunile unei logice obişnuite. Ea se va putea servi de « ceea ce nu poate da nicio metodă, ceea ce e înnăscut la adevăratul istoric: *divinaţia*, *simţul intim*, care, fără a trece prin treptele cugetării raţionaliste şi silogistice, ajută a găsi deodată, instantaneu, adevărul care, fiind de impresie şi nu de argumentare, — liber a-l cerceta pe urmă, — nu e mai puţin adevăr » [4]). Şi pentrucă i se va reproşa în atâtea rânduri folosirea unei atari metode, va fi fericit atunci când, spre sfârşitul vieţii, va putea invoca în folosu-i, autoritatea lui Pascal: « Pascal deosebeşte între două metode... Este metoda care urmăreşte metodic probleme, dar este şi metoda care ajunge la rezultat înainte de a se fi urmărit normal datele pe care le prezintă experienţa umană. Şi nu are dreptul, fără îndoială, acela care face aceste « salturi » pe care le hotărăşte temperamentul său, nu are dreptul să se scutească de experienţa care rămâne preţioasă pentru dânsul, dar nu are dreptul nici acela care nu poate face « saltul », să tăgăduiască ceea ce se poate găsi prin altă metodă în domeniul cunoştinţelor » [5]).

---

[1]) *Cum se scrie istoria?*, în *Generalităţi*, p. 56.
[2]) *Frumuseţa în scrierea istoriei*, în *Generalităţi*, p. 44.
[3]) *Spiritul istoric*, în *Generalităţi*, p. 160.
[4]) *Cultură generală şi studii istorice*, în *Generalităţi*, p. 168.
[5]) *Concepţia umană a istoriei*, în *Generalităţi*, pp. 225—226.

In utilizarea diferitelor unelte ce-i stau la îndemână, — divinație, paralelisme, trăirea prezentului, cunoașterea sufletului uman, cunoașterea întregului trecut, — fantazia va găsi o frână și un îndrumător în « simțul istoric », care este și el o calitate înnăscută, — într'un anumit fel o altă față a înseși fantaziei, — dar pe care îl formează, îl ascute cultura istorică tot mai vastă, așa cum simțul estetic este format de frecventarea îndelungă a capodoperelor.

Simțul istoric va fi acel care ne va ajuta să prindem caracteristicele esențiale ale unei epoci, ambianța ei de idei, să percepem nuanțele și să simțim în fiece moment dacă reconstituirea noastră se potrivește cu ansamblul. Căci, dacă « mecanismul gândirii și generalitatea sentimentelor nu se prea schimbă, epocile au fiecare deosebite medii intelectuale, se mișcă în atmosfere deosebite de idei » [1]. Iar, « dacă avem puțin simț istoric, ne putem strămuta în starea de spirit a altor timpuri » [2].

Tocmai aceste nuanțe de sentimente și de idei, dozajul lor diferit, intensitatea și puterea lor de acțiune schimbătoare sunt acele care dau coloritul special al fiecărei epoci, aspectul particular al fiecărei vremi, față de care aplecarea spre concret a lui Nicolae Iorga s'a simțit totdeauna atât de mult atrasă. De aceea și remarcă el că « nu poate fi nimic mai fals decât adevărul de amănunte înțeles după cugetarea și simțirea altor vremi » [3]. De aceea, iarăși, în efortul său de recreare a trecutului, istoricul « trebue să fie... cu multă pază » [4]. Paza aceasta e operă de critică, dar și opera simțului istoric, în bună parte înnăscut, dar și în parte format.

Rămâne acum să vedem care sunt caracteristicele adevărului obținut cu metode atât de puțin ortodoxe.

Istoricul nu poate vorbi de un adevăr absolut, ca în științele naturii sau în acelea matematice, dacă și acolo acesta poate să existe. Lecția de deschidere din 1935, *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei*, are drept scop tocmai să demon-

[1]) *Cum se scrie istoria?, ibid.*
[2]) *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 114.
[3]) *Cultură generală și studii istorice*, în *Generalități*, p. 168.
[4]) *Cum se scrie istoria?, ibid.*

streze relativitatea adevărului pe care istoricul poate să-l dobândească, aproximaţia cu care acesta trebue luat.

Dificultăţile stau mai întâi în înseşi instrumentele sale de cercetare: « Noi nu posedăm, în ceea ce priveşte fixarea celui mai mic lucru, un mijloc de verificare sigur. In domeniul ştiinţelor fizice, avem aparate mecanice care nu se înşeală, în domeniul matematicei este o verificare de cifre şi de formule care nu încape dincoace... » [1]). Istoricul are la îndemână numai mintea sa, care nu e « un instrument de o siguranţă absolută şi totdeauna egală cu ea însăşi » [2]).

Altă dificultate stă în materialul pe care-l foloseşte, izvoarele, care pot întinde atâtea curse acelui ce le interpretează, chiar de stăpâneşte cea mai sigură metodă şi are orizontul cel mai întins. In al treilea rând vine complexitatea însăşi a faptului istoric: « E o iluzie că putem reduce la simplicitate fenomene de o nesfârşită complexitate, din care putem alege numai o parte a notelor atât de variate din care ele se alcătuesc... Atâtea puncte de vedere se prezintă şi ele toate sunt adevărate, iar adevărul cel mai adevărat se găseşte în mijlocul lor şi în acela al atâtor altor lucruri pe care nu le ştim, şi pe unele nu le vom şti niciodată » [3]). De aceea se impune sentimentul « relativităţii tuturor cunoştinţelor despre o realitate care nu ni se arată decât cu multă greutate şi numai într'o parte a ei » [4]). E un « relativ care... trebue păstrat atunci când e vorba de cugetări sau de acţiuni umane » [5]).

De aici şi posibilitatea, în istorie, a unor interpretări veşnic nouă, fie că e vorba de un alt cercetător, fie chiar de acelaşi: « Şi nu există numai siguranţa, dar există şi îndoiala, din care pot ieşi mii de siguranţe ale viitorului, supuse la rândul lor unei revizuiri care vine din considerarea aceleiaşi chestiuni din alt punct de vedere, sau prin singurul aport al unui suflet altfel format şi care şi-a petrecut vieaţa altfel, în alt mediu şi cu alte chemări din partea naturii » [6]).

[1]) *Generalităţi*, p. 200.
[2]) *Ibid.*, p. 199.
[3]) *Spiritul istoric*, în *Generalităţi*, p. 161.
[4]) *Ibid.*
[5]) *Romantism şi naţionalism în istoriografia românească*, în *Generalităţi*, p. 179.
[6]) *Concepţia umană a istoriei*, în *Generalităţi*, p. 226.

Adevărul amănuntelor este nu numai contestabil, — « când ajunge cineva la amănunte, sunt puțintel îndoielnice » [1]), — dar și considerat oarecum secundar: « Fără greșeală e doar cine a scris o singură carte și în aceste pagini de sigur e greu să se găsească o greșeală. Greșelile se repartizează și pe întinderi; dacă ai avea o sută de pogoane și ai strânge toată buruiana de acolo, se poate întâmpla să fie mult mai multă ca în grădinița cutăruia. Eu cred că în știință a evita greșelile nelucrând, este un act de prudență lașă, iar curajul cere a înfrunta greutățile, a lua răspunderile și a suferi toate riscurile » [2]).

Ceea ce se impune în chip deosebit istoricului este « necesitatea unui adevăr de mediu. Și anume, adevărul acesta de mediu îndoit: adevăr de mediu moral și adevăr de mediu material » [3]). « Greșelile cele mai mari care se fac sunt mai ales atunci când nu se cunoaște mediul sau cine crede că-l cunoaște, îl cunoaște superficial » [4]). Adevărul de mediu este cu atât mai important cu cât « lucrurile nu se proiectează numai pe mediu, ci *sunt influențate și determinate de mediu* » [5]). Cu aceasta ajungem însă la adevărurile pe care le-am putea numi de *relațiune*, privind raporturile între ele ale părților ce formează întregul, adevăruri care capătă în cugetarea lui Nicolae Iorga un interes tot mai precumpănitor. Asupra acestora vom avea însă în curând ocazia de a stărui pe îndelete.

Relative în ceea ce privește gradul lor de siguranță, de valoare diferită pentru istoric după natura lor, « *adevărurile* istorice sunt de *discernământ*, nu de simplă constatare și reproducere » [6]). Ca atare, dacă ele se pot obține și pe cale de intuiție, în transmisiunea lor vor fi folosite și mijloacele de sugestie pe care le pune la îndemână arta scrisului: « Pentru a le prinde, se cere tot ce cunoștința adâncă a limbii, tot ce

---

[1]) *Istoria, marea judecată, în sens moral, a Statelor și națiunilor*, în *Generalități*, p. 327.

[2]) *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei*, în *Generalități*, p. 205.

[3]) *Ibid.*

[4]) *Ibid.*, p. 207.

[5]) *Ibid.*

[6]) Prefața la *Istoriologia umană*, în *Generalități*, p. 348.

fantazia creatoare de definiții poate găsi mai fin și mai delicat » [1]. Căci în istorie « e atât de complex obiectul, cu atât de fine linii, abia perceptibile, încât se cere neapărat să recurgă pentru a-l exprima, nu la banalul stil al gazetei de făptură veche, ci la toate resursele de nuanță și coloare, de aproximație și sugestie ale unei limbi profund cunoscute » [2]. In chipul acesta expresia însăși devine o problemă de metodă.

Problema formei are în gândirea lui Nicolae Iorga o importanță deosebită, nu numai ca mijloc de transmisiune a unor adevăruri obținute în bună parte pe cale de divinație, dar și din pricina acelei obligații a istoricului de a crea din nou, înaintea ochilor cetitorului, vieața vie de altădată.

Pentru această preocupare ne putem de asemeni ridica în timp până la sfârșitul veacului trecut, până la acea lecție din 1897 despre *Frumuseța în scrierea istoriei*, în care cetim: « Deprins cu amănuntele, istoricul trebue să-și facă iluzia că trăiește în timpul cu care se ocupă, între oamenii pe care-i studiază și să ne vorbească de acest timp și de acești oameni ca de lucruri văzute și trăite... Trăind o vieață împrumutată dela dânsul, subiectul va fi organizat și va avea frumuseța lucrurilor organizate, cu legături intime și multiple, cu dependențe complexe, cu un spirit unic format din nesfârșite acțiuni și reacțiuni mărunte și amestecate » [3].

Astfel se explică de ce întâlnim atât de des invocate de Nicolae Iorga darurile poetului. Concluzia însăși a lecției din 1897 era aceasta: « Pentru a fi istoric, trebue o natură de artist ». Ideea e apoi reluată în diferite rânduri: « Când și când răsar inteligențe care lărgesc sau schimbă chiar cu totul această concepție despre natura științei și valoarea intrinsecă a obiectului ei. Ele dau uneori, prin talentul de scriitor care e unit cu însușirile filosofice ale spiritului, opere istorice mari, în care trecutul învie prin viziunea unui poet cu putere de a crea din rămășițele ei vieața care a fost » [4]. « Este un fel de *vis poetica*, necesară în tot ce privește pe om,

---

[1]) *Ibid.*
[2]) *Spiritul istoric*, în *Generalități*, p. 162.
[3]) *Generalități*, p. 44.
[4]) *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 81.

și poate chiar în ce privește teoriile cele mari ale științei » [1]). Și nu e de sigur o simplă întâmplare că prefața la *Istoriologia umană* se încheie cu aceste rânduri: « Aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent « poetic », pentru a fi mai aproape de adevăr » [2]).

* * *

O disciplină concepută în chipul acesta, participă la artă atât prin metoda ei, cât și prin sentimentul care, încălzind mai întâi pe creator, va fi apoi transmis și cetitorului. Ca orișicare altă artă, istoria creează vieață și folosește în transpunerea acesteia criterii estetice. Și totuși, prin scopul pe care-l urmărește, istoria rămâne o știință. Căci ținta ei este descoperirea adevărului, mijloacele artistice fiind doar o cale de cunoaștere. Istoricul e dator să creeze din nou timpurile care au fost, *așa cum au fost*, — natural, în măsura în care lucrul e posibil, cu mijloacele pe care le are la îndemână.

In această reconstituire, activitatea istorică e o activitate științifică nu numai prin adevărul pe care-l urmărește, dar și prin explicațiile pe care e ținută să le dea asupra genezei faptelor istorice, explicație ce nu se cere să fie discursivă, ci pentru cetitor va fi făcută inteligibilă prin prezentarea însăși a procesului istoric în desfășurarea lui. A explica, în istorie, înseamnă a potrivi faptele « după raporturile lor față de altele » [3]), fie acestea raporturi de filiațiune, fie de coexistență. Ajungem, astfel, din nou la *adevărurile de relațiune* și, odată cu acestea, la problema organizării materialului, la care ne aflam atunci când ni s'a impus necesitatea cercetării metodei istoricului.

Aminteam cu acel prilej că încă din lecția inaugurală a carierei sale de neîntrecut profesor, Nicolae Iorga, la întrebarea: « orice îngrămădire de fapte e însă istorie ? », răspundea răspicat: « Pentru ca faptele să fie *istorie*, trebue ca *sistemul* să intervie ». Organizarea, sistemul vor avea sarcina de a îmbina din nou, într'un întreg organic, elementele ce se

---

1) *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei*, în *Generalități*, p. 209.
2) *Generalități*, p. 348.
3) *Despre concepția actuală a istoriei și genesa ei*, în *Generalități*, p. 18.

înfăţişează disparat. Refacerea unităţii primitive va fi misiunea esenţială a istoricului.

Desfăşurarea istorică îi va apărea totdeauna lui Nicolae Iorga sub semnul acesta al unităţii organice. Incă din 1900, amintea el de « desfăşurarea evenimentelor, care, reunite prin legăturile lor mai aparente sau mai ascunse, formează acea istorie universală a cărei unitate şi coherenţă e cu atât mai mare, cu cât ochiul cercetătorului pătrunde mai adânc şi divinaţia istoricului artist e mai mare » [1]).

Cu cât va trece vremea, această concepţie a unităţii în desfăşurarea istorică va căpăta tot mai multă amploare şi va deveni în măsură tot mai mare punctul de reazim al întregii opere a lui Nicolae Iorga. Activitatea din anii dela începutul veacului, sintezele pe care le va da atunci, îi vor fi deopotrivă prilej de lămurire a propriei sale viziuni, cât şi de transpunere a acesteia în operele realizate. Aşa că, bogat de toată această experienţă, va putea afirma la intrarea sa în Academia Română: « Faptele nu există numai *pentru* ele şi nu există numai *prin* ele; apariţia lor se datoreşte unei acţiuni puternice, continue, adânci, care se vădeşte prin mijlocul lor; astfel faptele sunt doar manifestările acestor forţe mari, acestor factori hotărîtori, acestor desvoltări stăpânitoare » [2]). « Există o singură desvoltare şi toate manifestările de vieaţă se prind într'însa, apărând fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mişcări, de momentul ivirii faptelor şi situaţiilor şi având fiecare spaţiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte şi situaţii » [3]).

---

[1]) *Moralitatea şi armonia istoriei*, în *Generalităţi*, p. 61.

[2]) *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi*, p. 89. Aceasta nu înseamnă însă, după cum am mai avut ocazia să vedem, că faptele nu vor fi folosite decât pentru extragerea elementelor care, singure, ar rămânea să pătrundă în opera istorică, ci tocmai prin ele va putea fi urmărit fenomenul. De altminteri textul continuă în acest sens: « Iar ideile pe care ele le pot provoca, au de sigur un foarte mare interes: se câştigă astfel legi morale, legi psihologice, — rămânând să se vadă întru cât sunt cu putinţă, în diversitatea nespusă a fenomenelor sociale şi cu greutatea neînvinsă a studierii lor depline şi a dobândirii unor rezultate netăgăduite, şi legi sociologice. Dar ceea ce interesează în rândul întâi pe istoric e însăşi manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelora care pleacă din vieaţa economică, din vieaţa culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor. Şi aceasta nu înseamnă alta decât că izvorul lor e în însăşi energia primordială ori în energia câştigată a acelui popor ».

[3]) *Ibid.*, p. 90.

Un an mai târziu, vorbind despre *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, N i c o l a e I o r g a nădăjduia că « totuși se va ajunge din ce în ce mai mult la prezentarea unitară, ca o singură vieață, a lucrurilor petrecute odinioară. Nu prin elemente risipite, ca în versul poetului latin, se mai înfățișează astăzi trecutul, care nu e decât altă vieață, ci prin concepția unitară a istoriei, prin încercarea de a trezi în suflete viziunea întreagă a lucrurilor care s'au petrecut cândva » [1]).

E lesne de continuat spicuirile: « In istorie lucrurile toate apar *organic*. Nu e o potrivire întâmplătoare sau voită de lucruri disparate, care se pot combina oricum și repeta oricând » [2]). Căci « istoria e *un tot* » [3]) și « peste despărțiri neorganice, înțelegem că vieața omenirii e de o perfectă și admirabilă unitate » [4]).

Cu drept cuvânt putea spune N i c o l a e I o r g a la deschiderea Institutului ce astăzi se cinstește în a-i purta numele, vorbind despre « această concepție de unitate absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp »: « . . . am ajuns la explicații din ce în ce mai largi, impunându-mi-se dela o bucată de vreme necesitatea absolută de a nu cugeta altfel decât pe linii care ar străbate toată desvoltarea omenirii » [5]). De aceea lucrarea în patru volume, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, avea ca țintă să zugrăvească acel « mers general al omenirii pe care-l consider unitar și organic, adică o manifestare a gândirii, a simțirii și a voinței omenești, care pleacă dela cele mai depărtate timpuri, de când se poate vorbi de om altfel decât sub raportul antropologic, pentru ca, necontenit, pe această linie de desvoltare, aparținând tuturor popoarelor, să vină să se grupeze popoarele, și fiecare popor să fie recomandat și prezentat mai ales în momentul când el apare ca element nou și hotărîtor în acest curent general, ce străbate veacurile și cuprinde toată esența sufletească și toată manifestarea vitală a

---

[1]) *Generalități*, p. 111.
[2]) *Spiritul istoric*, în *Generalități*, p. 161.
[3]) *Ibid.*, p. 162.
[4]) *Zădărnicia împărțirilor obișnuite ale istoriei universale*, în *Generalități*, p. 172.
[5]) *Generalități*, p. 216.

tuturor neamurilor »[1]. Opera devine astfel « rezultatul ultim al unei lungi și uneori chinuitoare cugetări asupra legăturilor dintre faptele și gândurile omenești de pretutindeni și din toate timpurile »[2].

Această viziune unitară și organică a desfășurării istorice va avea consecințe dintre cele mai însemnate. Inlăuntrul ei vor dispărea limitele dintre diferitele istorii naționale și istoria universală, vor dispărea, de asemenea, compartimentările pe aspecte felurite de activitate umană și însăși cronologia va fi umbrită în rolul ei de cadru al desfășurării istorice.

Dispariția limitelor între istoria națională și acea universală nu se va face, firește, prin negarea existenței popoarelor ca factori creatori de istorie. Dimpotrivă, individualitățile naționale îi vor servi totdeauna lui Nicolae Iorga ca elemente de seamă în procesul devenirii istorice, ca adevărați protagoniști în această « mare dramă mondială »[3], care e istoria lumii. Numai că atitudinea istoricului față de subiectul său va trebui să fie alta, — observație ce se potrivește și pentru colectivități mai mici decât popoarele: « Și atunci când ar vorbi de cea mai neînsemnată parte din materia sa, el va trebui să aibă starea de spirit a fisiologului, care și în cercetarea celui mai mărunt vas, a țesăturii celei mai banale, are în mintea sa marele sistem de vieață, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte »[4].

Astfel, « deosebirea de până acum între istoria universală și istoria națională dispare, deosebire care e menită să rămână doar în osebirile pedante ori comode ale catedrelor istorice. Vieața unui popor e necontenit amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dânsele și înrâurind necontenit vieața acestora.

« Fiecare nație e o energie, având izvoarele și împrejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială. Dar niciuna din aceste energii nu se poate izola absolut pentru studiu și

---

1) *Originea și desvoltarea istoriei universale*, în *Generalități*, p. 278.
2) *Cuvântare la deschiderea Institutului de Istorie Universală, ibid.*
3) *Necesitatea cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 296.
4) *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 90.

nu trebue să fie izolată pentru aceasta. Trăiesc doar în acelaşi aer şi merg pe acelaşi pământ toate aceste râuri care îşi taie fiecare cursul lui, aceeaşi căldură şi aceleaşi vânturi şi aceleaşi ploi hotărăsc volumul lor de ape, aceleaşi greutăţi ale pământului au să le biruiască, săpând albii şi îmblânzind stânca în prunduri, fărâmiţind-o în nisipurile cu care se joacă. Şi, curgând oricât de departe unul de altul, prin aceea că la rândul lor ele fac cerul senin şi noros, ele deschid calea vânturilor, ele determină calitatea aerului, se înrâuresc astfel necontenit între sine. Istoria unui popor nu atinge astfel istoria celorlalte prin menţiuni fugare sau scurte capitole de influenţe reciproce, ci se fixează şi *se păstrează* în mediul firesc de universalitate umană, căruia îi aparţine în cea mai superioară esenţă. Şi istoria universală, la rândul ei, nu va mai fi o culegere de istorii naţionale, grupate după motive geografice ori culturale, ci urmărirea acelor legături de cultură, de idei politice, de revărsări şi cuceriri pe toate terenurile, de strămutări, transformări, potenţări şi slăbiri, care trebue să fie singurul ei domeniu... » [1]).

« Orice istorie naţională e înconjurată şi străbătută de orice altă desvoltare istorică. Şi din ea pornesc influenţe continue, — şi dela cel mai mic la cel mai mare. Nu e o scădere a propriului popor s'o recunoşti. Cum fiecare din noi trăim numai ca momente ale speciei noastre, tot aşa momente din umanitate se prind de un neam. Şi singura ambiţie ce putem avea, e aceea de a îmbrăca vieaţa omenirii cât mai des, căci în măsură mai largă nu poate s'o facă nici cea mai puternică din naţiuni » [2]).

In aceeaşi unitate se vor topi şi feluritele aspecte ale activităţii omeneşti, pe care istoricul nu le va izola pentru cercetare, ci, dimpotrivă, le va surprinde în reacţiunile lor reciproce, care constitue însăşi ţesătura desfăşurării istorice. « Deosebirea între istoria politică şi istoria culturală dispare astfel, când sentimentul unităţii subiectului şi conştiinţa datoriei de a trata unitar lucruri care au o singură energie generatoare, stăpâneşte pe istoric. Nu se vor mai înfăţişa deci

[1]) *Ibid.*, pp. 91—92.
[2]) *Spiritul istoric*, în *Generalităţi*, p. 162.

capitolele cu urcări la tron, lupte şi anecdote personale, de o parte, iar de alta listele de ranguri şi lămuririle din vieaţă în care grija de lucrurile curioase, colorate, stăpâneşte mai presus de orice » [1]).

Dacă istoria va fi tratată unitar şi organic, aşa cum se prezintă vieaţa însăşi, nu compartimentată în categorii de activitate umană, ea va trebui în schimb să cuprindă, deopotrivă cu vieaţa, toate feluritele forme de manifestare ale energiei omeneşti. Integrală prin orizont şi tratare, istoria trebue să fie integrală şi prin cuprins. Fără îndoială însă, că integralitatea în acest din urmă sens nu va presupune că *toate* faptele vor fi ţinute în seamă de istoric, — problemă de care ne vom ocupa în curând, — ci că, după cum spunea Nicolae Iorga încă din prima-i lecţie de deschidere, acestea « trebue să fie de orice natură » [2]).

Aminteam că într'o astfel de concepţie şi cronologia va suferi modificări în rosturile ei. Lucrul se înţelege lesne. Dacă misiunea esenţială a istoricului este de a regăsi legăturile originare dintre fapte, — « unde nu sunt legăturile, nu e nici istoria » [3]), — el va trebui — tocmai pentru a putea urmări aceste legături — să iasă din stricta înlănţuire cronologică. De aceea vor fi « sparte săltăraşele geografice şi cronologice comode pentru cine caută numai fapte şi situaţii prezentate cu artă » [4]). Căci, « oricât de folositoare ar fi, pentru două categorii de studii: manualele şi cercetările de specialitate, prezentarea însăşi a evenimentelor care, în formă necritică, se găsesc, de altfel, în izvoare, se cere ca ele să fie înlănţuite altfel decât prin succesiunea lor cronologică sau prin anume consideraţii particulare, şi anume prin felul cum

[1]) *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi*, p. 90. In acelaşi sens şi în *Nevoia înoirii cunoştinţelor istorice*, în *Generalităţi*, p. 111. De asemeni acest pasaj din *Ce înseamnă astăzi concepţia istorică*, în care e vorba, e drept, despre calităţile unei bune lecţii de istorie, dar sensul se potriveşte în genere oricărei cercetări istorice: « Lecţia de istorie bine făcută trebue să cuprindă, nu capitole de istorie literară, ştiinţifică sau militară, ci să aibă amestecate în desvoltarea omogenă a societăţii toate elementele care vin din domeniul artistic, economic, militar ». *Generalităţi*, p. 268.

[2]) *Generalităţi*, p. 22. V. şi *Nevoia înoirii cunoştinţelor istorice*, în *Generalităţi*, pp. 108—109.

[3]) *Adevăr şi greşeală în scrierea istoriei*, în *Generalităţi*, p. 203.

[4]) Prefaţa la *Istoriologia umană*, în *Generalităţi*, p. 346.

ele colaborează şi concurg la acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e vieaţa omenească însăşi » [1]).

Atare viziune a desfăşurării istorice nu poate fi pe deplin realizată decât în cadrul operei de sinteză, care în chip fatal va trebui să îmbrăţişeze întreaga vieaţă a omenirii din toate timpurile şi locurile. De aceea, dacă Nicolae Iorga a întreprins această sinteză în două rânduri, — fără a o putea duce şi a doua oară la capăt, — faptul nu s'a datorit, de bună seamă, ambiţiei de a încerca singur opere care azi nu se mai realizează decât cu colaborarea a numeroşi învăţaţi, ci era consecinţa logică a unui întreg sistem de gândire. De altminteri, încă din 1912 afirma el la Londra, că pentru un istoric sinteza « formează îndreptăţirea existenţei sale » [2]).

De aci derivă şi distincţia pe care Nicolae Iorga o face totdeauna între erudiţie şi istorie. Erudiţia pregăteşte numai materialul pe care-l va folosi istoricul: « ...Fixarea unei date controversate e un lucru util, atribuţia unei opere, altul, descrierea unui plan de luptă aşijderea, dar ele sunt numai elemente pentru a ajunge la viziunea trecutului » [3]).

Deosebirea de punct de vedere dintre erudiţie şi istorie va fi fixată în chipul cel mai sugestiv în acest pasaj din lecţia despre *Frumuseţa în scrierea istoriei:* « Alăturea cu istoricul lucrează eruditul, pentru acelaşi scop al cunoaşterii cât mai întregi şi mai vii a trecutului, din aceeaşi iubire, mai puternică decât a altor oameni, pentru acest trecut. Eruditul nu e numai un elucidator de puncte mărunte, un cioplitor de cornişe sau un adunător de materiale, un lucrător de substrucţii. Lucrarea lui se poate întinde asupra unei epoce întregi şi o poate îmbrăţişa chiar într'o singură carte. Ceea ce îl deosebeşte de istoric e punctul de vedere din care îşi priveşte câmpul de lucru. El nu îşi vede subiectul ca o bucată de vieaţă trecută, n'are sensaţia aceasta înaintea lui, a subiectului, ci subiectul se sfărâmă pentru dânsul în părţile sale constitutive. El vede numai probleme de critică, ogoare şi straturi de lucrat, pe rând, unul după altul. Nu e pictorul, care ia

[1]) *Ibid.*, p. 343.
[2]) *Bazele necesare unei noi istorii a Evului Mediu,* în *Generalităţi,* p. 128.
[3]) *Frumuseţa în scrierea istoriei,* în *Generalităţi,* p. 44.

peisajul, unde nu vezi amănuntele arborelui şi firele ierbii decât ca elemente ale viziunii generale, ci desemnatorul ştiinţific, care desemnează pentru scopuri ştiinţifice şi din curiozitate ştiinţifică, arborele, frunza, piatra, firul de iarbă » [1]).

Dacă sentimentele lui Nicolae Iorga faţă de erudiţie şi de erudiţi apar, în decursul vremurilor, felurite, faptul se datoreşte nu unei schimbări de atitudine faţă de lucrările de erudiţie ca atare, ci poziţia sa variază după conţinutul cercetărilor erudite la care se referă şi mai ales după pretenţiile arătate de erudiţie. Il vedem, astfel, aspru, atunci când erudiţia crede că în ea însăşi stă scopul ultim al cercetărilor sale: « Făcusem din erudiţia noastră, scrutătoare de date, stabilitoare de genealogii, scormonitoare de detalii, îndreptătoare de texte, totul după cea mai acurată metodă filologică, după cerinţele imperioase ale celei mai sigure acribii, un cod inviolabil şi credeam că în articolele lui e cuprinsă toată cunoştinţa ca şi întreaga noastră datorie. Ambiţia noastră era de a adăugi ceva, orice, cât de fără însemnătate, la societate şi vieaţă şi acestui ceva eram liberi să-i fixăm orice loc, orice rol, negând chiar, în înfumurarea noastră, că poate fi ceva în afară de dânsul » [2]).

Pe lângă rolul pe care şi-l atribue sieşi erudiţia, spuneam — şi se vede de altminteri şi din sfârşitul pasajului citat — că importă şi valoarea adevărurilor pe care aceasta se străduie să le fixeze. Este ceea ce am putea numi, cu oarecare pedanterie, problema amănuntului.

In principiu, orice urmă omenească merită să fie înregistrată. Insăşi definiţia ştiinţei istorice am văzut că vorbeşte de « faptele de orice natură... prin care s'a manifestat, indiferent de loc şi timp, activitatea omenirii » [3]). Iar după o trecere de aproape o jumătate de veac găsim această mărturisire făcută în mijlocul unui congres internaţional de istorici: « Nu mă gândesc, bine înţeles, să critic tendinţa, firească, de a cunoaşte orice amănunt al trecutului şi de a încerca a-i prinde şi a-i fixa sensul, întru cât e posibil, fiindcă orice are

---

[1]) *Generalităţi*, p. 47.
[2]) *Noi direcţii în istorie*, în *Generalităţi*, p. 139.
[3]) *Generalităţi*, p. 10.

un interes pentru istoric, până şi cel din urmă detaliu, putând fi folosit pentru o sinteză, ultima ţintă a unei istoriografii, care, în forma-i cea mai nobilă şi cea mai grea, se poate numi « istoriologie ». Orice urmă de vieaţă merită a fi păstrată, pentru ea însăşi şi pentru scopul înalt la care poate contribui. Această nesfârşită varietate atrage şi reţine atenţia, răspunde sensibilităţii noastre care vibrează la orice aparţine umanităţii »[1]).

Va recunoaşte şi folosul sufletesc ce-l poate trage cercetătorul din fixarea amănuntelor: « Un mijloc bun pentru a ţinea sufletul omenesc viu este, de sigur, căutarea de amănunte. Simţi mulţumirea că poţi dovedi existenţa unor lucruri neobservate înainte de tine, ori că eşti în stare să le precizezi. Dacă priveşte cineva un câmp în întregimea lui, n'are răgaz, fireşte, să vadă amănuntele, şi s'ar putea că acolo unde îşi închipuia el că era un tufiş, se află doar o haină aruncată pe câmp; iar cine a fost el însuşi în acel colţ al câmpului, nu poate să facă aceeaşi greşeală. Prin urmare studiile acestea de detalii sunt bune, măcar pentrucă procură satisfacţii care folosesc sufletului »[2]).

Şi totuşi, alături de aceste afirmaţii, găsim altele de un caracter cu totul diferit. Astfel, încă din 1912, reproducea el părerile unui American despre « disertaţiile privitoare la naşterea cutărui suveran de rândul al treilea, la vieaţa cutărui trecător ministru sau la împrejurările în care s'a dat cutare mică luptă pe care nu e nevoie să o ştie nimeni »: « Zice că, astfel înţeleasă, istoria o să ajungă « o primejdie pentru spiritul uman ». Straşnică vorbă, şi, din nenorocire, adevărată ! »[3]). Iar la mai bine de un sfert de veac distanţă, repeta aceleaşi opinii: « Un American, judecând din punct de vedere practic, acuma patruzeci de ani, a spus: erudiţia în momentul de faţă este un mare pericol pentru spiritul uman. Şi eu sunt de aceeaşi părere »[4]). Iar altundeva cetim: « Va fi o bine-

---

[1]) *Permanenţele istoriei*, în *Generalităţi*, p. 239.
[2]) *Nevoia înoirii cunoştinţelor istorice*, în *Generalităţi*, p. 117.
[3]) *Ibid.*, p. 102.
[4]) *Istoria, marea judecată, în sens moral, a Statelor şi naţiunilor*, în *Generalităţi*, p. 335.

facere pentru istorie, când se va înțelege că sunt amănunte care trebue să rămână totdeauna în izvoare... » [1]).

Ar fi lesne să ne arătăm nedumeriți în fața acestei inconsecvențe. In fapt, cred că e mai rodnic să căutăm a ne explica inconsecvențele în lumina concepției generale, decât să le adunăm la un loc, pentru a putea constata lipsa acestei concepții [2]).

Nicolae Iorga nu a fost niciodată contra cercetării amănuntelor, din dispreț pentru amănunte ca atare. Ar fi și absurd să o credem, despre un om care a îmbogățit cunoștințele istorice și mai ales acele de istorie românească, cu o infinitate de amănunte. Ceea ce-l supăra, era pierderea în amănunte, înăbușirea spiritului sub povara amănuntelor pe care niciun principiu mai înalt nu le ordonează și confuzia între o colecție de amănunte și adevărata istorie. Este apoi vorba de valoarea intrinsecă a acestora în raport cu capacitatea lor de evocare a unei vieți trecute, capacitate diminuată fie de lipsa lor de relief chiar în momentul producerii, — oricât într'o judecată în abstract orice fapt trecut ar merita calitatea de « istoric », ar fi ridicul să acordăm o atenție deosebită unui fapt pe care nu l-am lua în seamă dacă s'ar produce alături de noi, numai pentrucă ne desparte de el o anume câtime de timp: generalizarea nu exclude simțul măsurii, — fie diminuată de imposibilitatea în care ne aflăm, din lipsă de informații, de a-i reda vieața. In acest sens trebue înțeleasă

[1]) *Originea şi desvoltarea istoriei universale*, în *Generalităţi*, p. 286.

[2]) Nu e vorba aici de schimbarea de opinii, permisă oricărei minţi în continuă aplecare asupra realităţilor. De altminteri, răspunsul cel mai nimerit a avut grijă să-l dea Nicolae Iorga însuşi: « S'a găsit cineva foarte amabil, care a căutat să pună în contrazicere părerile mele de acum cu cele ce aveam cu douăzeci de ani în urmă. Acum patruzeci de ani aveam poate alte păreri, dar numai un cap înţepenit nu-şi schimbă niciodată părerile, pe care le-a luat uneori dela alţii, dar o părere pe care ţi-ai format-o singur lucrând, este supusă, natural, schimbărilor, fiindcă intervin atâţia factori nu numai de istorie, dar şi de vieaţă contemporană ». *Adevăr şi greşeală în scrierea istoriei*, în *Generalităţi*, pp. 197—198.

In fond, — lăsând la o parte chestiunile de amănunt, în care variaţiile de opinii pot fi datorite chiar şi lipsei lor de importanţă, care nu cere opinii definitive, sau luminii deosebite ce o aruncă asupră-le preocuparea de ansamblu în care sunt înglobate în acel moment, — nu avem atât a face cu schimbări de opinii, — care, de altminteri ar putea fi foarte justificabile, — cât cu îmbogăţirea şi nuanţarea unor puncte de vedere mai vechi. Oricât de puţin sensibil ar fi fost Nicolae Iorga la acest merit al constanţei, suntem datori să i-l recunoaştem acolo unde e vorba de esenţial.

și căldura cu care vorbește de anumite amănunte de vieață umilă, de multe ori cu o mai mare putere de evocare decât fapte considerate de o importanță deosebită, dar a căror enunțare nu trezește nicio imagine. Il vedem astfel vorbind de « registrele de socoteli, scânteietoare de măruntă vieață vie » [1]), ori de scrisorile private, care dau « faptul în atmosfera lui de idei și sentimente, în stilul și haina timpului » [2]). « Prin urmare, conclude N i c o l a e I o r g a, noi căutăm pretutindeni vieața, în micile ei amănunte de pace mai mult decât în momentele mari ale unei lupte; dorim a ști cum erau orășenii, căutăm în cler, nu pe Vlădici, ci vieața mănăstirească, suntem extrem de bucuroși când prindem o corespondență pierdută între doi oameni fără nume [3]).

Dar problema amănuntului mai are o altă latură, mai importantă în ceea ce privește gândirea lui N i c o l a e I o r g a, și anume, cum se integrează el în acea sinteză, despre care aminteam că «formează îndreptățirea existenței» oricărui istoric demn de acest nume.

E inutil să mai insistăm că nu poate fi vorba decât de amănuntul semnificativ, evocator al unei frânturi de vieață. Dar și acesta, dacă va putea servi oricând istoricului pentru a-i întregi viziunea unei epoci sau a-i lămuri sensul unui fapt, el nu va intra totdeauna în sinteza însăși. Sunt fapte care, « foarte interesante în ele însele, valoarea lor raportată la întreg poate să fie slabă, uneori chiar nulă » [4]). De aceea vor trebui alese numai acele care « fac parte din țesătura însăși a acestei vieți de-a-lungul timpurilor » [5]). A stabili cri-

[1]) *Frumuseța în scrierea istoriei*, în *Generalități*, p. 41.

[2]) *Ibid.*

[3]) *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p. 110. *Ibid.*, p. 109: « ... Informația de odinioară se căuta numai într'un domeniu, pe când informația de acum se caută în toate domeniile, și mai ales în domeniile mai disprețuite odinioară ». Tot acolo acest pasaj plin de sila amănuntului lipsit de vieață: « Incarci memoria copilului cu amănunte despre câți soldați au căzut de o parte și de alta în cutare ciocnire sângeroasă care, la urma urmei, nici nu prea se știe cum a fost, ci avem poate o singură informație, dela vreun biet diac sfios care, cu frica în sân, se uita pe furiș să vadă ce se petrece pe câmpul de luptă, și noi dintr'o carte într'alta tot petrecem informația sfiosului scriitoraș fricos care tremura într'un colț de câmp când se dădea bătaia cea mare ».

[4]) Prefața la *Istoriologia umană*, în *Generalități*, p. 343.

[5]) *Ibid.*

teriul după care anumite amănunte fac sau nu parte din « ţesătura însăşi a vieţii », înseamnă de fapt a lămuri chipul în care Nicolae Iorga concepe sinteza în istorie Repetăm că e vorba în special de sinteza întregii vieţi a omenirii trecute, ţintă ultimă a istoricului.

Chiar dacă ar fi materialmente posibilă însumarea în sinteză a tuturor amănuntelor cu putere de evocare, istoricul nu le-ar accepta, căci scopul său, deşi rămâne acela de a crea din nou vieaţa aşa cum a fost, nu este să dea o imensă frescă în care să poţi regăsi orice particularitate a vremurilor trecute. Folosind pentru desfăşurarea istorică aceeaşi imagine a râului, întrebuinţată de Nicolae Iorga pentru popoare, putem spune că opera de sinteză nu ne va reda râul încercând să reproducă fiecare undă cu relieful ei, cu chipul său special de a răsfrânge lumina, cu frântura de nor ce se oglindeşte în ea, ci va căuta să ne facă sensibilă curgerea liniştită a acestuia între malurile sădite cu pomi sau revărsarea sa năvalnică peste câmpii, înaintarea sa tumultuoasă sau lâncezirea în ocolişuri, claritatea apei sale în fundul căreia strălucesc pietrele sau mâlul des, care va fecunda şesul ori va înneca lanurile. El va trebui să renunţe la multe amănunte ale râului, tocmai pentru a reda râul însuşi, cu ceea ce formează esenţa fiinţei sale.

Urmărind, după cum am văzut, acea vieaţă unitară şi organică în desfăşurarea ei, care e trecutul omenirii, istoricul va trebui să găsească şi să reţină numai notele esenţiale care duc la imaginea întregului şi prin intervenţia cărora vieaţa merge veşnic mai departe, ceea ce nu înseamnă totdeauna înainte. Momentul în care vor atrage atenţia istoricului şi importanţa ce li se va acorda vor fi determinate tocmai de rolul pe care acestea îl joacă în continua curgere a apelor istorice. Dacă punerea în aplicare pe planul larg al unei sinteze a întregului trecut al omenirii va veni numai după Războiul Mondial, gândul este exprimat în forma cea mai încăpătoare încă din 1911, în acel pasaj din cuvântarea de intrare la Academia Română, pe care, deşi l-am mai amintit cu alt prilej, trebue să-l aducem iar sub ochii cetitorului: « Există o singură desvoltare, şi toate manifestările de vieaţă

se prind într'însa, apărând fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mişcări, de momentul ivirii faptelor şi situaţiilor, şi având fiecare spaţiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte şi situaţii » [1]).

In această concepţie, care va rămânea până la sfârşit a istoricului [2]), deşi se va îmbina şi cu alte elemente, rolul accidentului, pe care-l vedem afirmat de începătorul din 1894, nu-l mai putem întâlni. Spunea el atunci, vorbind despre imposibilitatea de a stabili legi istorice: « Cugete cineva apoi la imposibilitatea prevederilor, care ia legii caracterul său practic: fără Bismarck şi boala lui Napoleon al III-lea, factori cu neputinţă de prevăzut de un sistematizator al istoriei, ar fi fost războiul franco-german, care a modificat atât de mult, nu numai condiţiile politice, ci şi acele intelectuale ale Europei? » [3]). Dacă mai târziu existenţa însăşi a accidentului nu va fi negată, el va fi în fapt anihilat, căci ceea ce ne apare de obiceiu ca un accident, îşi are rădăcinile într'o anumită linie de desvoltare, iar efectele lui se înscriu şi ele în prelungirea acelei linii, indiferent de devierile pe care i le poate aduce. De aceea Nicolae Iorga va putea spune într'una din ultimele sale lecţii de deschidere că atunci când cercetătorul va ajunge să vadă « care sunt adevăratele linii de desvoltare... nu se vor mai înfăţişa evenimentele istorice ca decurgând din capriciul unuia sau altuia » [4]).

* * *

Observam cu puţin înainte că în concepţia istorică a lui Nicolae Iorga vor intra şi alte elemente de bază decât acele întâlnite până acum. Mă refeream în deosebi la ceea ce numea el « permanenţe ».

Permanenţele sunt « statornice puncte de sprijin » sub acele « strălucitoare şi nesfârşit de multe aparenţe » [5]), care sunt

[1]) *Generalităţi*, p. 90.
[2]) V. de pildă pasajul din *Originea şi desvoltarea istoriei universale*, în *Generalităţi*, p. 278, reprodus mai sus, p. 24.
[3]) *Generalităţi*, p. 17.
[4]) *Fond şi formă în căutarea adevărului istoric*, în *Generalităţi*, p. 234. V. şi *Permanenţele istoriei*, în *Generalităţi*, p. 255.
[5]) *Permanenţele istoriei*, în *Generalităţi*, p. 240.

evenimentele. Sunt anumite elemente a căror acțiune continuă contribue, pe de o parte, la a da anumite direcții desvoltării istorice, iar, pe de alta, a-i asigura acea unitate și organicitate care-i formează caracteristica principală.

Dacă formularea completă a teoriei permanențelor nu este decât din 1938, schițarea ei o întâlnim totuși și mai de vreme — în prefața la *Essai de synthèse* — și o putem întrezări chiar mult mai din timp în anumite gânduri a căror concluzie logică este ea de fapt.

Vorbind despre metoda lui Nicolae Iorga, ne-am ocupat în de aproape de paralelismele cu ajutorul cărora se pot completa datele fragmentare ale izvorului, și a căror utilizare o propunea încă dela sfârșitul veacului trecut. Bogata experiență din prima decadă a secolului, îl va face să afirme cu hotărîre, la intrarea sa la Academie, că cu toată diversitatea faptelor, care «e tocmai ce ne atrage și ne mișcă... liniile comune există, așa de limpezi, încât pot da, dacă nu *legi* ca în alte domenii, cel puțin *termeni de comparație*, care ajută nespus de mult opera de comprehensiune istorică» [1]).

Nu e locul să stăruim mai mult asupra acestei metode atât de prețuite de Nicolae Iorga și pe care am cercetat-o la vremea sa. Ne vom întreba însă ce altceva înseamnă posibilitatea însăși de a stabili comparații între două fapte istorice, decât presupunerea existenței unor elemente comune, care să permită stabilirea comparației? De aici și până la acele afirmații pe care le găseam în contradicție cu caracterul ireversibil al faptului istoric, nu va fi decât un pas. Străbătut acesta, îl vom vedea pe Nicolae Iorga afirmând că «evenimentele istorice nu sunt decât foarte rare ori noi: dacă le privim mai puțin superficial, vedem că se repetă... Deci, faptele se repetă. Sunt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond este același eveniment, aceeași situație» [2]).

Fapt ireversibil, de o parte; fapt care se repetă, de alta. Cum putem împăca acești termeni antinomici, căci trebue să-i împăcăm, altminteri riscând ca întreaga clădire, ridicată

[1]) *Generalități*, p. 96.
[2]) Prefața la *Essai de synthèse*, în *Generalități*, p. 152.

pe două rânduri de fundamente diferite, să se prăbușească. De aceea e neîndoios că din întreaga operă teoretică a lui Nicolae Iorga, acesta e pasajul care are mai multă nevoie de interpretare. In această interpretare nu va fi vorba, de bună seamă, de ocolirea dificultăților prin înlocuirea punctelor divergente cu opinii de ale noastre, ci tocmai de acea explicație a inconsecvențelor în lumina întregii gândiri, operație pe care o socoteam mai utilă, deși mai puțin comodă, decât simpla înregistrare a divergențelor, pentru a conclude cât mai grabnic că unitatea nu există.

Mai întâi, trebue să ținem seama de locul și de rostul unor atari afirmații. Ele nu sunt decât o pledoarie pentru metoda paralelismelor, venind ca un răspuns la întrebarea: « ... Pentru a reda aspectul general al vieții unei epoci... în afară de izvoare unde ne putem adresa ? ce putem găsi ? » [1]). Fiind vorba de o pledoarie, de o justificare a unei metode scumpe istoricului, se explică mai ușor de ce termenii sunt așa de categorici, atât de puțin nuanțați. Și nu trebue să uităm nici că avem înainte-ne o prefață de numai patru pagini, care cuprinde explicația unui întreg sistem și premerge la patru volume masive de text, în care sistemul e pus în practică.

Dar acestea sunt, până la urmă, circumstanțe care explică numai forma atât de categorică a afirmațiilor. Pentru fondul însuși, ne va ușura înțelegerea mai întâi examinarea atentă a textului citat, a fragmentului în care se arată în ce scop se utilizează metoda paralelismelor: « pentru a reda aspectul general al vieții unei epoci ». Este vorba, deci, de « aspectul general », pe care-l putem reconstitui cu ajutorul paralelismelor, și nu de amănunte, care-și păstrează întreaga originalitate. « Faptele se repetă », e drept, dar vine imediat atenuarea: « Sunt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond este același eveniment, aceeași situație ». Ceea ce rămâne, ceea ce permite să vorbim de o repetiție a faptelor, nu sunt faptele în întreaga lor individualitate, formată tocmai de « accidentele » sub aspectul cărora ni se prezintă, ci numai « fondul » lor, anumite linii comune, anumite

[1]) *Ibid.*

scheme de desvoltare. Acestea pot fi utilizate de istoric pentru a reconstrui un eveniment similar, asupra căruia nu dispune de informaţii suficiente, dar pentru a-l reconstitui tocmai în « aspectul lui general », şi nu în intimitatea lui originală.

S'ar putea totuşi obiecta: dacă « fondul » evenimentelor se repetă, atunci există şi posibilitatea constituirii unei ştiinţe a istoriei, care nu are a ţine seamă decât tocmai de general. La aceasta sunt însă două piedeci. Cea dintâi constă în faptul că dacă evenimentele se repetă în liniile lor generale, repetiţia a putut avea loc de un număr suficient de ori şi avem mijloace de cercetare îndestulătoare pentru a degaja aceste linii, dar nu totuşi pentru a stabili legi cu caracter de fixitate. De aici şi caracterul de aproximaţie al adevărului stabilit prin metoda paralelismelor.

Cea de a doua, şi poate mai însemnată piedecă, stă în atitudinea istoricului faţă de materialul său. Să admitem o clipă că istoricul ar avea posibilitatea de a stabili legi. Chiar în acest caz, după cum am văzut, nu stabilirea legii ar fi ţinta finală a istoricului, care, odată ajunsă, ar lăsa fără valoare materialul folosit în acest scop. Căci realitatea însăşi, în toată complexitatea ei multiformă, continuă să-l intereseze pe istoric, astfel că « faptele intră vii în structura creaţiunii ce se urmăreşte », după cum afirma Nicolae Iorga până în ultimul an al trudei sale pământeşti. Dacă legea serveşte pentru a putea descompune fenomene nouă în elementele lor constitutive, paralelismul e folosit dimpotrivă pentru a construi din nou o realitate din care pe alte căi nu cunoaştem decât anumite aspecte.

Incheind aceste consideraţiuni, putem cred spune că dacă la începutul activităţii sale, privirea lui Nicolae Iorga era atrasă mai ales de aspectul felurit al faptelor, cu vremea, în urmărirea unităţii vieţii istorice, ea va fi reţinută tot mai mult de elementele lor comune. Cercetarea acestora nu va depăşi însă funcţiunea de mijloc, — mijloc de a reconstitui fapte, sau mijloc de a marca unitatea desfăşurării istorice, — scopul ultim rămânând mai departe faptul însuşi cu individualitatea lui caracteristică. Pentru istoric, şi privindu-l astfel, faptul istoric va rămânea totdeauna unic.

Pe aceeaşi cale a căutării elementelor unificatoare, Nicolae Iorga va ajunge la considerarea tot mai atentă a « permanenţelor », acele « statornice puncte de sprijin » ale istoricului, pe care le aminteam. Permanenţele sunt tocmai factorii sub a căror acţiune continuă evenimentele îşi capătă acele linii comune care permit folosirea paralelismelor. A le desprinde din ţesătura istorică înseamnă, deci, tocmai a te ridica dela efect la cauză. Şi cum acţiunea permanenţelor se exercită continuu pe acelaşi spaţiu, dar sunt în acelaşi timp şi spaţii diferite sub influenţa aceloraşi permanenţe sau a altora « în care formulele sunt foarte asemănătoare », rezultă că ele contribue, pe de o parte, în chip statornic la conturarea unităţii desfăşurării istorice pe un anumit spaţiu, iar, pe de alta, ajutând la o « explicare integrală » prin comparaţii « între fenomene de desvoltare, aparţinând unor regiuni, unor naţiuni şi unor epoci diferite », « ele unesc prin timp şi spaţiu capitolele organismului în mers care e istoria » [1]).

Ceea ce observam cu privire la paralelisme, rămâne valabil şi pentru permanenţe. Acţiunea lor nu poate fi exprimată prin raporturi matematice, nu are caracter de lege. Ea indică numai anumite linii de desvoltare, care pot fi oricând deviate de jocul altor factori. Stabilirea lor, deopotrivă, nu va avea pentru istoric caracterul de scop final, nu mecanismul acţiunii lor e acel care-l interesează, ci el le foloseşte numai ca să adauge « un schelet solid la ceea ce pare supus tuturor fluctuaţiilor » [2]).

Dar, dacă întregul sprijinit pe acest schelet nu mai apare ca supus tuturor fluctuaţiilor, ci continua lui transformare păstrează elemente de unitate prin acţiunea permanenţelor, nu înseamnă însă că acţiunea continuă a acestora ţine în loc desfăşurarea, ci aceasta îşi urmează mersul ei necurmat, a cărui fixare rămâne mai departe ţinta ultimă a istoricului.

Permanenţele a căror acţiune e cercetată în comunicarea din 1938 la Congresul dela Zürich sunt: pământul, rasa şi ideile. Dacă însă cu această ocazie teoria permanenţelor este făcută pentru prima oară în chip deosebit de amplu, simpla

---

1) *Permanenţele istoriei*, în *Generalităţi*, p. 255.
2) *Ibid.*

ei enunţare, după cum spuneam, e şi de data aceasta cu mult mai veche. Incă din 1912 era semnalată posibilitatea de a găsi « explicaţia unui vechiu fenomen istoric printr'un nou fenomen istoric, corespunzător, în acelaşi loc, cu aceeaşi rasă » [1]). Dar mai explicit revine el în prefaţa la *Essai de synthèse*, asupra căreia ne-am mai oprit până acum: «Există în elementul temeinic a rasei atribute care dau aceeaşi interpretare unor situaţii ale căror motive se aseamănă. Dacă nu ar fi decât pământul şi rasa şi elementele esenţiale prin care se manifestă fiinţa omenească în anumite condiţiuni, ar trebui totuşi recunoscută această corespondenţă a situaţiilor şi a manifestărilor istorice, a elementelor, să zicem statice şi dinamice, ale istoriei » [2]).

Problema însă este reluată într'o cercetare mai amănunţită cu prilejul comunicării dela Zürich, într'o vreme când Nicolae Iorga era tot mai preocupat de adunarea elementelor acelei « istoriologii », pe care o socotea drept treapta cea mai înaltă a operei sale istorice.

In ceea ce priveşte cel dintâi factor de permanenţă, pământul, dacă el porneşte dela constatările lui Buckle [3]) asupra influenţei climei şi a solului, cadrul este mult lărgit, « deoarece un pământ pe care se succed mai multe societăţi omeneşti şi care-şi exercită atotputernicia asupra fiecăreia din ele, în toate fazele ei, nu lucrează numai prin influenţa climei şi a posibilităţilor de aprovizionare. El are o mie de mijloace de a-şi impune ceea ce se poate numi voinţa lui... » [4]). « ... *Terra mater*, Γῆ, aceasta mai ales, se face ascultată şi servită prin tot ceea ce dă şi prin tot ceea ce apără. Astfel, pe teritoriul dac, la Nordul Dunării sau pe teritoriul balcanic, la Sudul fluviului, poţi fi Ilir sau Trac,

---

[1]) *Nevoia înoirii cunoştinţelor istorice*, în *Generalităţi*, p. 115.

[2]) *Generalităţi*, pp. 152—153.

[3]) Putem semnala cu această ocazie că de data aceasta *Istoria civilizaţiei în Anglia* este socotită « o mare operă de gândire » (*Generalităţi*, p. 240), pe când cu o jumătate de veac înainte el considera sistemul lui Buckle ca « un amestec nesocotit al unor bune idei, luate de aiurea, cu idei proprii, fundamental false » (*Ibid.*, p. 15). Ceea ce arată odată mai mult că Nicolae Iorga nu avea ambiţia naivă de a conserva perpetuu aceleaşi idei, atunci când experienţa proprie şi reflexiunea îl îndrumau pe alte căi.

[4]) *Generalităţi*, p. 242.

Grec, Roman de rasă, Slav sau Turc, dar felul de vieață al fiecărui neam va trebui să corespundă aproape în întregime cu hotărîrile supreme ale pământului. Pământul acesta va impune modul de a clădi, linia și calitatea costumului; prin influența lui aspra organelor vorbirii, el va aduce modificarea sunetelor și va contribui la crearea noilor dialecte; din toate acestea va ieși o ținută, un *habitus* local, ce se menține sub vagabondajul întâmplător și capricios al raselor. Fiindcă pământul suveran, cu vecinătățile și cu orizontul lui, își va impune voia » [1]).

Cel de al doilea element, spuneam că este rasa. Aceasta nu trebue considerată în niciun caz cu caracterul de fixitate pe care-l dobândește în teoriile rasiste ale ultimei vremi: « De fapt nu există o rasă cristalizată odată pentru totdeauna, și care să trebuiască a fi ferită de infiltrații, ce s'ar putea împiedeca... Din profunzimile istoriei, din adâncul întunecos în care s'a născut o speță umană supusă cerințelor mediului natural, răsare un mic grup, care pe măsură ce înaintează, se « contaminează » în atingere cu toți învinșii. Antropologia, cu constatările ei absolute, este cel mai mare dușman al rigidelor concepții rasiale... Este incontestabil însă că, din toate acestea, mediul natural făurește, încet, dar neîncetat, rasa, prin multele lui influențe, de care nimeni nu poate scăpa și prin ceea ce, pătrunzând în fiecare moment în suflete, ajunge să transforme și înfățișarea fizică a omului. Creatori ai semințiilor umane, pe care continuă să le modeleze cu drag, pământul și cerul dau încetul pe încetul un alt aspect exterior, acoperind același fond moral, ființei omenești.

« Odată formată rasa de sinteză, cu totul diferită de rasa primă și primitivă... ea are în fond, supt nume diferite, cu aceeași structură, aceleași direcții » [2]). Dar, în considerarea rasei ca element de permanență, nu trebue uitat niciodată « sensul de provizorat și de « progresiv » pe care-l are » [3]).

[1]) *Ibid.*, p. 243.
[2]) *Ibid.*, p. 248.
[3]) *Ibid.*, p. 249.

Cu cea de a treia « permanență » examinată la Congresul dela Zürich, ideile, ajungem la unul din cei mai însemnați factori ai gândirii istorice a lui Nicolae Iorga. Și în această privință putem deslusi o evoluție, care merge în același sens ca întreaga lui concepție istorică. Dacă acțiunea ideii în desfășurarea vieții istorice va avea totdeauna un rol de prim plan, — de fapt, cel dintâi rol, — în vremurile de început Nicolae Iorga este atras mai cu seamă de diversitatea aspectelor ei, pe când în cele din urmă va căuta în deosebi a-i surprinde puterea de supraviețuire, rolul său de permanență unificatoare.

Incă din 1901, Nicolae Iorga consacra o lecție de deschidere « ideilor în istoria universală ». De atunci afirma el rolul ideii ca factor determinant al evoluției istorice, a « ideii ubicue și atotputernice, care « pretutindeni este și toate le îndeplinește » [1]): « Nu e materia brută care ne înconjoară pretutindeni în societățile omenești, e ideea realizată, care formează corpul lor, ori ideea ce vrea să fie realizată, și ea întreține vieața într'însul » [2]). « Ceea ce ține în picioare societățile și complicatele lor clădiri pe care ele se reazimă, nu e numărul, nici forma, nici organizarea strânsă, ci *justificația* lor. De aceasta nicio alcătuire omenească n'a fost în stare să se scutească. Totdeauna păstrătorii puterii, conducătorii muncii omenești au simțit nevoia morală să îndreptățească ceea ce reprezintă și ceea ce le folosește. Și această îndreptățire nu e decât o *idee*, care a fost un ideal și a devenit un principiu, care sprijine, o tradiție, care consfințește.

« Dar tradiția nu e neatacabilă, și nici forma de vieață socială ce se reazimă pe dânsa nu e eternă. Această vieață nu are imutabilitatea morții; ea se schimbă, se preface, evoluează. In măsura schimbării ce se petrece într'însa, vechea bază slăbește » [3]). Innoirea, prefacerea, vieața nouă a unei forme nouă se vor datori deopotrivă ideii: « Și iată că, atunci când din ce în ce mai mulți își dau seama că trăiesc într'o formă îmbătrânită și uzată, într'un edificiu care se clatină, cineva

[1]) *Generalități*, p. 76.
[2]) *Ibid.*
[3]) *Ibid.*, p. 74.

apare și răspândește în aerul intelectual al timpului o nouă formulă: politică, religioasă, socială propriu zisă, prin care misterul se desleagă mai bine, prin care societatea se cârmuește mai înțelept, prin care munca se organizează și se răsplătește mai drept » [1]).

Această idee nu are, e drept, caracter de reflexiune abstractă, înafară de realități, ci pentru a avea sorți de izbândă trebue tocmai să izvorască dintr'o înțelegere mai adâncă a realităților înconjurătoare. Dar ea, după cum o arată și exemplul ales, — acel al ideilor care stau la baza regimului doborît de Revoluția Franceză și a nouălor idei care triumfă odată cu aceasta, — nu rămâne mai puțin rodul unei judecăți individuale: « Câtă forță brutală, câtă inerție atotputernică nu reprezenta Europa în secolul al XVIII-lea! Administrații complicate, armate viteze și deprinse cu meșteșugul luptelor, tradiții respectate, forme înaintea cărora cine nu se închina, puternice interese coalizate. Toate acestea se rezemau, cum e și neapărat, pe idei; erau idei, vechi idei realizate, care fuseseră și ele, aceste banalități uzate, visuri trecătoare într'o minte de idealist.

« Au apărut atunci câțiva oameni, dintre care unul era un folicular sărac, altul un magistrat de provincie, un al treilea fiul fără avere al unui avocat, cel de al patrulea, mai rău împărțit și decât aceștia, odrasla unui ceasornicar, un copil părăsit, în tinerețea sa o slugă. Li s'a părut lor, unor săraci ai lumii acesteia, cari n'aveau putere să clintească material nimic din orânduelile nedrepte ce-i înconjurau, li s'a părut că ele sunt nedrepte și s'au crezut datori s'o spuie tare, în auzul tuturora. Să spuie că privilegiile leneșilor și incapabililor nu se pot justifica prin munca strămoșilor, că Statul e al celui care-l sprijină, nu al celui care trăiește dintr'însul. Erau așa de puțini, așa de izolați, așa de slabi, și aveau atâția împotriva lor, cu așa de groaznice arme! Nebuni că începuseră lupta! Și totuși ei au fost aceia cari au biruit și ideea lor de atunci a schimbat lumea, a stăpânit toate spiritele, a pus în mișcare toate voințele și a devenit fapta de astăzi » [2]).

[1]) *Ibid.*
[2]) *Ibid.* p. 75.

Până la studiul asupra permanenţelor, Nicolae Iorga nu va mai lua problema ideilor într'o cercetare specială. Totuşi, din frânturile ce întâlnim în diferite rânduri, putem vedea cum evoluează această concepţie de început, mergând dela ideea—fruct al unei judecăţi, spre întreg conţinutul vieţii sufleteşti, şi dela individual spre social [1]).

Astfel, la aproape un sfert de veac distanţă, îl întâlnim dând această definiţie încăpătoare a gândirii omeneşti şi a rostului ei în desfăşurarea istorică: « ...acel lucru de o infinită complicaţie, care e gândirea omenească, idee, sentiment şi instincte laolaltă, dela care porneşte perpetua mişcare prin care dintr'un moment într'altul se schimbă împrejurările » [2]). Sau, această explicaţie a instituţiilor: « Instituţiile înseamnă psihologie naţională realizată » [3]). In prefaţa la *Essai de synthèse* afirmaţia este şi mai extinsă: « Trebue să ne dăm seama că, nu numai pentru epocile mai vechi, dar chiar pentru secolul al XVIII-lea, pentru începutul celui de al XIX-lea, sunt nesfârşit de multe informaţii diplomatice, militare, politice, care din ce în ce ne interesează oarecum mai puţin şi că în felul în care concepem astăzi studiile istorice este ceva care ne interesează mult mai mult, chiar pentru vieaţa maselor, privită în elementele ei materiale, şi aceea e: psihologia acestor mase. Şi din psihologia majorităţii unei naţiuni, influenţată mai mult sau mai puţin de personalităţile superioare, se naşte istoria acelei naţiuni » [4]).

Acelaşi rol al vieţii sufleteşti îl întâlnim afirmat şi în 1935, într'un pasaj pe care am mai avut prilejul să-l citez: « Ceea ce este însă datoria oricăruia care este adevărat istoric, este să caute a-şi însuşi atâtea cunoştinţe câte să-i permită a vedea acelaşi lucru din toate 'aturile şi potrivit cu toate psihologiile de masă sau individuale care au contribuit 'a alcătuirea acestui fapt [5]) ». De asemeni doi ani mai târziu, în 1937: « In orice so-

[1]) E interesant de urmărit cum evoluează în acelaşi sens şi opiniile istoricului despre rolul, în desfăşurarea Revoluţiei Franceze, a celor patru precursori amintiţi în pasajul citat. Acest rol, în cele din urmă, este negat cu desăvârşire.

[2]) *O notă despre valoarea morală a istoriei*, în *Generalităţi*, p. 145.

[3]) *Ibid.*, p. 146.

[4]) *Generalităţi*, p. 152.

[5]) *Adevăr şi greşeală în scrierea istoriei*, în *Generalităţi*, p. 210.

cietate omenească sunt lucruri de formă și lucruri de fond... Forma este manifestarea materială a unui lucru pe care nu-l poți numi altfel decât fond, dar care este de fapt: suflet omenesc... Istoria oricărei vremi nu este decât manifestarea, în anumită formă, a spiritului acelei vremi » [1]).

In studiul asupra permanențelor, problema ideii va fi reluată sub aspectul acesteia de factor de unitate, prin posibilitatea ce o are de acțiune continuă, de lungă durată, chiar sub transformările la care e supusă, sub aluviunile care o acoper mereu. Rolul ideii în desfășurarea istorică este încă odată, astfel, afirmat: « Sentiment sau instinct, rămășițe ale unui gând ce pare mort, zori, încă nedeslușite, ale unui gând ce va fi, iată ceea ce pune în mișcare popoarele, perseverând, cu caracterul misterios, de nepătruns, al acestui complex contra oricărei hotărîri politice și contra surprinderii oricărui hazard » [2]). La rândul ei, însă, « orișice gândire... rezultă din jocul forțelor multiple care determină istoria, și care ajunge a se condensa într'o stare de spirit [3]) ».

Afirmarea rolului esențial al ideii nu stă, deci, după cum era ușor de bănuit, în negarea rostului celorlalți factori sau în acordarea unei autonomii depline pentru vieața sufletească, considerată ca singur element propulsor, generator din proprii resurse al unei energii sortite să modeleze desfășurarea istorică. Dar, în același timp, — și aceasta ne îndepărtează de orice determinism materialist, — stările acestea de spirit... nu numai odată silesc un popor să pornească împotriva intereselor sale, să meargă la pieire chiar, dându-și seama totuși, uneori, de întregul risc ». « Sentimente permanente care nu ascultă de nicio rațiune și sunt în stare să se opună la orice chemare a realităților celor mai evidente, s'au desprins din gândire și ele își exercită influența de-a-lungul istoriei » [4]).

Permanența ideilor se manifestă astfel în diferite chipuri. Ele pot dura în forma lor originară, de idei, putând chiar să recapete vieață după lungi intervale de eclipsare, ceea ce trebue

---

[1]) *Fond și formă în căutarea adevărului istoric*, în *Generalități*, p. 231.
[2]) *Generalități*, p. 252.
[3]) *Ibid.*
[4]) *Ibid.*

interpretat în sensul pe care l-am găsit repetiţiei faptelor: « Ceea ce pare o inovaţie, de care te mândreşti şi pe care o strigi sus şi tare, nu e decât o veche idee, a cărei urmă s'a pierdut pentru o vreme, dar care, după o lungă absenţă aparentă, revine la suprafaţă » [1]).

Ideile persistă însă nu numai sub această formă discontinuă, ci şi sub forma, a cărei importanţă am văzut-o, a stărilor de spirit, în care « sunt fără îndoială şi elemente care vin, neapărat, dela o idee, dar care nu mai au claritatea şi strălucirea ei » [2]). Ele supravieţuesc şi în acele sentimente permanente de care a fost vorba de curând, precum şi, transpuse în fapte, prin « amintirea, devenită instinct, şi cu atât mai puternică, a acţiunilor împlinite... » [3]). Este, cred, superfluu, să mai adăugăm, că fie vorba de idei, de stări de spirit, de sentimente permanente sau de instincte, ele au totdeauna un caracter colectiv, indiferent dacă la origine au putut pleca şi dela un singur individ.

Vom regăsi permanenţele atunci când ne vom ocupa de chipul cum înţelege istoricul să marcheze funcţiunea lor în istoriologie. Pentru moment, înainte de a părăsi acest capitol, esenţial pentru concepţia lui Nicolae Iorga, al rolului ideilor şi în general al vieţii sufleteşti în desfăşurarea istorică, putem, cred, spune că pentru el dintre cele două elemente: materie şi gând, primatul îl are gândul. Gând izvorît dintr'un ansamblu de factori, din care acei materiali fac şi ei parte, — dacă nu ar fi decât « permanenţa » pământului şi ar fi suficient, — dar care modelează materia mai mult decât e hotărît de ea. Dacă ar fi vorba de un determinism, am putea vorbi mai curând de un determinism al forţelor sufleteşti. Dar şi această formulă, ca orişice etichetare, s'ar potrivi prea puţin unui spirit veşnic deschis, ca acel al lui Nicolae Iorga. Putem iarăşi adăuga că istoria nu va deveni niciodată pentru el nici o istorie a vieţii sufleteşti şi nici una a ideilor, ci va rămânea mai departe istoria faptelor, în care se întruchipează sufletele şi gândurile.

---

[1]) *Ibid.*, p. 253.
[2]) *Ibid.*, p. 252.
[3]) *Ibid.*, p. 251.

In raport direct cu problema rolului jucat de factorul psihologic în devenirea istorică, stă acea a rostului pe care-l au în această evoluție masele și indivizii. Am văzut că în linii generale, atenția lui Nicolae Iorga se îndreaptă, în considerarea factorului psihologic, dela individual spre colectiv. In formarea acestei psihologii colective, care e socotită tot mai mult ca adevărata creatoare a evenimentelor, care este rolul mulțimilor și care acel al personalității? Sau, pentru a simplifica, istoria fi-va opera eroului, sau acea a maselor? Putem spune dela început că Nicolae Iorga nu va alege între aceste căi extreme, ci istoria îi va apărea sub forma cooperării între cei doi factori, deopotrivă de esențiali și condiționându-se reciproc.

Ideea o întâlnim în germene încă din prima lecție de deschidere, unde vorbindu-se despre istoriografia Antichității, se spune: « Se zugrăvesc cu artă și interes tipurile principale; istoricul e un sculptor care taie în marmură statuile eroilor. Mulțimea aceea fără amintire istorică, care a creat, a susținut sau a combătut pe erou, nu e menționată decât prin cifrele ucișilor și răniților, afară numai când un act de eroism scoate pe o parte din ei la lumina deplină a istoriei. Anticii n'au cunoscut baso-reliefurile în istorie » [1]. O aluzie în același sens o întâlnim și în lecția făcută doi ani mai târziu, despre *Cum se scrie istoria?*: « Istoria era încă numai zugrăvitoarea eroilor, și aceștia apăreau cu coturnul neapărat pe scenă » [2].

Dacă acestea sunt proteste împotriva istoriei prin eroi, lecția despre *Ideile în istoria universală* va fi un protest în direcția contrară: « In locul omului extraordinar s'au pus mulțimile anonime, în locul ideilor unora, s'au adus nevoile materiale, interesele obscure ale tuturora » [3]. Afirmarea rolului ideii, rod al minții individuale, așa cum am avut ocazia s'o cercetăm, căpăta astfel și un aspect polemic.

Adevărata poziție a lui Nicolae Iorga în acestă problemă e cel mai încăpător exprimată în discursul de recepțiune la Academia Română: « Astfel eroii nu se găsesc la

[1]) *Generalități*, p. 22.
[2]) *Generalități*, p. 57.
[3]) *Generalități*, p. 71.

o parte, în palate ori în temple. Și privirea nu se oprește îndelung, atentă, respectuoasă, admiratoare, asupra lor, prin care s'ar dovedi dreptul de a trăi al unei nații, pentru ca pe urmă să cuprindă într'o repede mișcare mulțimea care, în jurul clădirilor de marmoră de unde primește poruncile, dar unde n'are voie să pătrundă, circulă, se sfătuește, cumpără și vinde, se ceartă și se luptă. Eroii, pe cari doar istoricii vechilor concepții și metode i-au izolat de ceilalți, pentru ca pe urmă alți istorici, mai noi, să se răzbune asupra lor, lăsându-i să piară în cămările lor mari și reci, fără ambrosia lor zilnică, eroii se întorc înapoi în mijlocul acelora cari i-au înălțat și pe cari i-au condus, cari i-au hrănit și pe cari i-au luminat, cari au dat mai la urma urmelor toate elementele materiale, ba, mai mult, toate elementele inconștiente, subconștiente ori mai puțin conștiente, din care în mintea lor superioară ori în supraomeneasca lor voință s'a elaborat în chip minunat ideea strălucitoare și voința călăuză, prin care numele lor vor trăi totdeauna, fără ca ele singure să poată însă reprezenta o epocă întreagă. Se vede atunci, nu neagra gloată a celor mulți și mici, și, iarăși, nu hlamida albă ori veșmântul de purpură, aurul, argintul, pietrele scumpe și mărgăritarele de pe trupul protagoniștilor, ci silința, munca, lupta, înaintarea, retragerea, răsărirea în lumină ori cufundarea în întunerec a tuturora, unul condiționând pe celălalt și acesta creând condiții noi pentru munca tuturora, absolut solidară » [1]).

Poziția aceasta este iarăși explicată în *Nevoia înoirii cunoștințelor istorice:* « Eroi mai sunt, dar nu sunt numai ei, și, în același timp, nu cădem în greșeala, de ieri, de a suprima eroii pentru a pune în locul lor svonul confuz al mulțimilor. Nu: glasuri clare trebue să fie, rezumând acele svonuri confuze, dar glasurile acelea clare nu vor avea niciodată în ele puterea de sguduire a sufletelor noastre, nu vor produce niciodată efectul acela măreț pe care-l pot produce, dacă ele nu se ridică tocmai din acel imens svon ce-l fac gloatele omenești când le simți că trăiesc, sufer și luptă, și lor le datorim ceva din cât datoream numai eroilor odinioară » [2]).

---

[1]) *Generalități*, pp. 90—91.
[2]) *Generalități*, pp. 111—112.

La un sfert de veac distanță, în 1937, îl regăsim și aici accentuând tot mai mult rolul socialului: « Eu nu spun că individul nu joacă un rol mare în istorie. Sunt indivizi cari prin singura lor apariție au făcut ca istoria să apuce altă cale... Dar chiar atunci când intervine individul, el nu este altceva decât cel care concentrează elementele sufletești dela societatea în care trăiește, întocmai cum este un mărgean, la care au lucrat atâtea generații de vieți mărunte ale mării, și deodată vezi cum se ridică la suprafață opera aceasta admirarabilă a animalelor anonime care au colaborat la dânsa. Prin urmare, chiar atunci când înfățișezi istoria prin oameni, prin oameni reprezentativi... chiar atunci când prezinți individul, revii tot la fenomenele acestea sufletești de grup, la actele acestea sociale » [1]).

* * *

Acestea fiind în liniile lor mari răspunsurile lui Nicolae Iorga la problemele științei istorice, rămâne să vedem acum ce reprezintă această știință pentru societatea în mijlocul căreia se desvoltă. Aceasta ne va arăta și care va trebui să fie atitudinea istoricului față de materialul său.

Valoarea socială a științei istorice a fost una dintre preocupările constante ale lui Nicolae Iorga. Din totalul de 29 studii ale *Generalităților*, șapte sunt consacrate în chip special acestei probleme. Chiar cea de a doua lecție de deschidere, din 1895, se intitulează: *Despre utilitatea studiilor istorice*. In ce constă această utilitate?

Dacă utilitatea specială, la fel ca la orice altă știință, este acea de a mulțumi pasiunea de cunoaștere a omului, utilitatea ei generală « va fi determinată... de numărul și însemnătatea virtuților morale mijlocite de dânsa » [2]). Istoria va fi judecată,

[1]) *Fond și formă în căutarea adevărului istoric*, în *Generalități*, p. 234. Același înțeles îl are în fond și acest pasaj din lecția făcută un an mai târziu, despre *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități*, p. 263: « ... Și masele și indivizii hotărăsc în măsura în care au caracter dinamic și reprezentativ. Viața unei societăți poate fi exprimată anonim într'un moment, și se poate întâmpla în altul, ca masele acestea să nu fie capabile de a da o direcție și de a înfățișa ceea ce reprezintă spiritul unei societăți și acesta să se adune într'un om cum se adună razele într'un punct luminos: sufletul național să se adune într'o personalitate ».

[2]) *Generalități*, p. 33.

deci, în raport cu posibilităţile sale de acţiune, pentru a reuşi în împlinirea acelei « sarcini de *estetică morală*, care ne dă un suflet întreg, liniştit, frumos » [1]). In acest sens istoria şi exercită puterea sa binefăcătoare prin cuprinsul său şi prin metoda ce foloseşte.

In ceea ce priveşte cuprinsul, « istoria e disciplina cea mai *umană* dintre toate... nu numai că ne lasă în mijlocul vieţii, dar o lărgeşte prin perspectiva imensă a trecutului, prin presimţirea viitorului fără de capăt ». « Ea ne prezintă oameni feluriţi ai timpurilor deosebite. Ea ne învaţă cu atâtea chipuri de cugetare, cu atâtea modalităţi de simţire care lasă rece sau umplu de dispreţ şi ură pe omul fără pregătire istorică, pe cel deprins cu generalităţile umane » [2]).

Metoda istorică, pe de altă parte, impunând ca faptele să fie « cernute, desfăcute cu o lungă şi delicată răbdare... dă sufletului alăturea cu virtutea cea mare a răbdării, iubirea preciziei » [3]). Atari foloase le resimte în special cercetătorul, şi trebue să recunoaştem că amândouă aceste virtuţi îşi vor vedea cu timpul valoarea scăzută în ochii istoricului. Răbdarea va trebui să accepte modestă alături de sine « saltul », percepérea adevărului prin intuiţie, iar în ceea ce priveşte precizia, din împotrivire faţă de excesele erudiţiei în stabilirea amănuntului, va merge până la a-şi însuşi reflecţia lui d'Aguesseau, că « o prea mare şi prea migăloasă exactitate coboară spiritul în loc să-l înalţe şi nu produce decât o confuzie de idei, grămădite unele peste altele » [4]).

Nu acelaşi lucru se întâmplă cu o altă virtute, acea izvorîtă din continua posibilitate a greşelii, din pricina materialului şi mijloacelor de lucru ale istoricului: « La început, spiritul, deprins cu libertatea, se revoltă de umilirile neapărate

[1]) *Ibid.*

[2]) *Ibid.* Această îmbogăţire sufletească prin studiul istoriei va fi una dintre temele predilecte ale lui Nicolae Iorga. Pe drept cuvânt va putea spune el în 1939, vorbind despre *Sensul învăţământului istoriei*, în *Generalităţi*, p. 306: « Am spus-o de atâtea ori şi o repet: învăţământul istoriei este îmbogăţirea cunoştinţelor despre umanitate şi despre sine însuşi în umanitate, prin cunoaşterea tuturor lucrurilor pe care le-au făcut oamenii totdeauna. Este o îmbogăţire, o întregire şi o înălţare a vieţii fiecăruia ».

[3]) *Generalităţi*, p. 35.

[4]) *Originea şi desvoltarea istoriei universale*, în *Generalităţi*, p. 286.

ce le întâmpină. Apoi, cu vremea, găsindu-şi greşelile aiurea, la cei mai mari, convins de fatalitatea lor, el păstrează din amintirea desiluziilor şi a înfrângerilor o modestie de spirit care nu cade până la descurajare, dar taie pentru totdeauna putinţa insolenţei şi a prezumţiei » [1]).

Variatele virtuţi izvorîte din studiul istoriei fac ca epocile în care acesta predomină să fie « cele mai armonioase, mai echilibrate » [2]). De aici şi concluzia lecţiei: « Şi, în toleranţa timpurilor actuale, în optimismul încrezător ce pare că urmează pesimismului desperat al romanticilor, în setea de activitate, de exactitudine, e de sigur şi înrâurirea acelei renaşteri a studiilor istorice care va avea mari urmări pentru sufletul umanităţii viitoare » [3]).

In această concluzie sunt cuprinse două roade aduse de cultivarea ştiinţei istorice, pe care le-am lăsat până acum la o parte, pentrucă cercetarea lor se cere mai amănunţită: optimismul şi toleranţa.

Optimismul izvorăşte din contemplarea omenirii în mers. Există la Nicolae Iorga o credinţă care nu-l va părăsi niciodată, într'o finalitate a desfăşurării istorice, într'o biruinţă, în ciuda oricăror înfrângeri trecătoare, a binelui şi a justiţiei. Nu putem vorbi de o finalitate teologică, nu întâlnim intervenţia Providenţei, dar este totuşi o finalitate morală, impusă de însăşi condiţia umană.

« Privirea omenirii însăşi, ne spune el în acea lecţie de deschidere, privirea ei largă şi înţelegătoare e mai puţin desiluzionantă decât ochirea aruncată asupra condiţiilor fatale în care e menită să trăiască. Deci, cu cât o disciplină va reţinea mai multă vreme ochii asupra omului, cu atâta ni va face vieaţa mai simpatică, mai vrednică de încredere. E adevărat că paginile frumoase ale istoriei sunt copleşite ca număr de cele întunecate sau stropite cu sânge, că de aici minţi grăbite scot motive de condamnare pentru umanitate, dar, privită dela înălţimea trebuitoare, istoria povesteşte un mare triumf al energiei omeneşti, care e oprită adesea în loc, care pierde din roadele

[1]) *Generalităţi*, p. 37.
[2]) *Ibid.*
[3]) *Ibid.*, p. 38.

silințelor sale, dar care-și câștigă înapoi, prin luptă îndărătnică, cuceririle cotropite un timp de inconştiența barbarului, de nisipul deșerturilor » [1]).

Cinci ani mai târziu, în 1900, o nouă lecție de deschidere se intitula *Moralitatea și armonia istoriei.* Aici cetim că « un observator superficial n'ar vedea în desfășurarea evenimentelor... decât conflictul veșnic repetat și monoton al acelorași forțe, o lungă agitație sterilă, în vălmășagul căreia se pierde pe rând vieața generațiilor ce se succed. Desordinea, lipsa de gradație, absența unei ținte înlătură ideea unei frumuseți artistice superioare a istoriei, și nimeni n'ar putea descoperi un element moral, o satisfacere a conștiinței în tragi-comedia, vulgară sau crudă, a hazardului » [2]), Şi totuși, lunga îndeletnicire cu studiile istorice duce la cu totul alte rezultate: « Confuzia izvoarelor se limpezește în spiritul meu, din sgomotul faptelor se desface armonia și în căderea dreptului, în triumful omului de fier, în hecatombele învinșilor, cari credeau că mor pentru dreptate, deosebesc biruința unei moralități superioare » [3]).

Dacă valoarea unora dintre exemplele aduse în acest scop va apărea mai târziu îndoielnică istoricului, concluzia îi va rămânea scumpă mai departe. Şi aceasta este: « ... Istoria e răbdătoare, dar dreaptă » [4]).

Intr'una din ultimele sale conferințe, acea despre *Sensul învățământului istoriei,* din 1939, repetă într'o formă mai discursivă și cu aluzii la întâmplări recente, vechile gânduri dela sfârșitul celuilalt veac: « Vieața noastră este așa de mărginită, mărginită în timp, mărginită în spațiu, mărginită în putința de manifestare, în ea însăși vieața aceasta reprezintă așa de puțin, încât trebue s'o lărgim și s'o ridicăm cât se poate mai sus, să trăim cu noi înșine vieața oamenilor cari au fost, să trăim vieața societăților care s'au manifestat, să ajungem în felul acesta la o înțelegere filosofică a vieții omenirii și a concepțiilor morale după care să ne îndreptăm. Fiindcă în lumea aceasta restrânsă care stă înaintea noastră, vedem de atâtea ori nedreptatea învingătoare, vedem brutalitatea care anexează

[1]) *Ibid.*, pp. 34—35.
[2]) *Generalități*, p. 61.
[3]) *Ibid.*, p. 62.
[4]) *Ibid.*, p. 67.

țările și distruge naționalitățile, vedem grosolănii care lovesc fără mustrare de cuget în cugetarea omenească, vedem oameni cu totul inferiori, cari, printr'un noroc sau o favoare, sar în capul unor oameni cari valorează mult mai mult decât dânșii, și atunci ne putem descuraja.

« Luați însă istoria și veți vedea care este soarta regimurilor care au atentat la cugetarea liberă în omenire; căutați în istoria omenirii și veți vedea unde au ajuns toți cuceritorii, toți apăsătorii de țări și distrugătorii de neamuri. In paginile istoriei vedeți ce se alege din prostul care înșeală: vine un moment când toată înșelăciunea iese la iveală și nimic nu împiedecă pe omul de valoare de a apărea astfel, dacă nu în generația lui, cel puțin în fața generațiilor ulterioare ale nației din care face parte.

« Acesta este rostul istoriei » [1]).

In același an, în lecția de deschidere la Academia de Comerț, va merge până la a căuta în această direcție definiția istoriei — a istoriei înseși și nu a științei istorice: « In sens moral, Istoria este totuși marea judecată a tuturor Statelor și Națiunilor; definiția aceasta i se poate da » [2]). Finalitatea morală a desfășurării istorice capătă în acest chip o ultimă și răspicată afirmare.

Ultima virtute hrănită de cercetarea istorică, spuneam că este, după lecția din 1895, spiritul de toleranță: « Deprins cu varietatea adevărurilor de sufragiu, spectator mișcat, dar experient, al năruirilor de sisteme și de credințe, istoricul înțelege prea mult pentru a osândi prea aspru. Și, dacă relieful personalității scade, inima se face mai largă, sau, mai bine, inima se face mai largă tocmai fiindcă relieful personalității scade.

« Dar nu numai cunoașterea brută, familiarizarea face pe istoricul adevărat — tolerant. El caută odată cu percepția faptului să stabilească relațiile lui, originile și urmările, să și-l explice... *Tout comprendre, c'est tout pardonner.* Dacă nu tot, foarte mult » [3]).

---

[1]) *Generalități*, pp. 306—307.
[2]) *Generalități*, p. 328.
[3]) *Generalități*, p. 34.

De altminteri şi cu un an înainte, comentând definiţia ce dăduse ştiinţei istorice, tânărul profesor se ridicase împotriva istoriei moralizatoare, a cărei concepţie « se va pierde numai cu comprehensivitatea crescândă a secolului nostru pentru feluri de a gândi care nu mai sunt ale sale. « Tout comprendre, c'est tout pardonner » e o idee foarte dreaptă şi foarte frumoasă » [1]).

Poziţia lui Nicolae Iorga în această privinţă va suferi modificări substanţiale. Pe lângă judecata imanentă a istoriei, pe care am văzut-o afirmată dintru început, el va accepta curând, va socoti chiar obligatorie, şi judecata istoricului. Nu va fi vorba, de bună seamă, de îngustarea voită a orizontului, de renunţarea la putinţa de a înţelege că există « atâtea chipuri de cugetare », « atâtea modalităţi de simţire ». Făcând aceasta, istoricul şi-ar anihila în acelaşi timp orice posibilitate de percepere a varietăţii epocilor istorice, totul ar deveni plat, uniform, de multe ori inexplicabi . Sunt totuşi anumite valori morale, considerate fixe, şi nu simple modalităţi ale spiritului unei vremi, în virtutea cărora istoricul are dreptul să-şi ţină judecata. In fapt, istoricul, consecvent, va adopta criteriile întrebuinţate de istoria însăşi.

Punctul acesta de vedere al fixării valorii morale de către istoric va străbate încă din 1911, în *Două concepţii istorice*, unde, vorbind de noul mod de a înţelege vieaţa popoarelor şi în general desfăşurarea istorică, Nicolae Iorga spune: « Iată însă că şi morala istorică se schimbă. Virtuţile publice, moralităţile naţionale se desfac din priveliştea aceasta grandioasă a încordărilor prin care un neam îşi cucereşte, îşi păstrează, îşi măreşte locul sub soare, a rivalităţilor, pline de dureri grozave şi de mari bucurii, ce se desfăşură şi se vor desfăşura între neamuri, care trebue să tindă a se întrece pentru a se putea menţinea şi pentru a duce mai departe în menirea ei, de sigur dumnezeiască, umanitatea însăşi. Nu se va mai pune ramura de palmier la mormintele celor cari în traiul lor individual s'au dovedit următori ai învăţăturilor celor bune, ci se vor pregăti cununi murale pentru apărătorii

[1]) *Generalităţi*, pp. 21—22.

de patrie și de națiune, cununi triumfale pentru biruitorii de dușmani, pe câmpul de războiu, ca și în meșteșugurile modeste, în economia răbdătoare, în vioiul schimb de bogăție, în cultivarea științei, literaturii și artelor. De fapt, cine se încunună e poporul însuși, pentru marile însușiri, pe care nimic nu le poate înfrânge, ale hărniciei, disciplinei, solidarității și înțelegerii pentru acel ideal care singur împiedecă societățile de a pieri mizerabil la picioarele umede ale mesei unui banchet » [1]).

Rolul de judecător al istoricului este, însă, afirmat cu tărie de Nicolae Iorga în ultimele formulări ale gândirii sale istorice. In *Sensul învățământului istoriei*, din 1939, cetim: « Importanță în istorie au două lucruri: s'o înțelegi ca desvoltare, și să înțelegi, să judeci, să iubești sau să condamni sufletește pe aceia cari au jucat un rol în istorie; să-i tratezi ca oameni vii, pe care i-ai întâlnit înaintea ta, ai avut a face cu ei, i-ai lăudat, i-ai osândit, să-i auzi vorbind și să-i vezi mergând » [2]). Iar în prefața la *Istoriologia umană*, spune: « In tragedia ateniană din când în când se aude svonul corului: el comentează, el judecă. Istoricul îndeplinește acest rol și el n'are dreptul, — de fapt n'are nici putința, — de a-l părăsi » [3]).

Și în 1895, Nicolae Iorga se arăta sensibil la valorile morale. Singură încercarea de a dovedi existența unei moralități în desfășurarea istorică ar fi suficientă dovadă. Și totuși, între « a înțelege totul e a ierta totul », chiar cu adausul: « dacă nu tot, foarte mult », și obligația istoricului de a fi și un judecător, distanța apare suficientă pentru a se cere marcată. Trebue în acelaşi timp precizat că e vorba mai mult de atitudinea istoricului, decât de criteriile sale de judecată. Căci « a ierta », ce înseamnă altceva decât a absolvi de o vină, care nu poate fi judecată decât în virtutea unor principii morale? Ceea ce se schimbă e însă atitudinea, care în 1895 e cerută să fie mai cu seamă acea a unui pledant, pe când în 1940 se invocă hotărîrile judecătorului. Această evoluție

1) *Generalități*, p. 95.
2) *Generalități*, p. 307.
3) *Generalități*, p. 344.

de punct de vedere este fără îndoială în legătură cu o convingere tot mai fermă despre răspunderile istoricului, izvorîte din rostul social al științei sale.

Incă din 1911, în cuvântarea-i de intrare la Academie, Nicolae Iorga mărturisea datoria istoricului de a participa la vieața vremii sale, afirmând implicit valoarea socială a științei istorice: « Făcând parte dintr'un popor, înfățișându-i vieața, încălzindu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocilor, mișcat de nesfârșitele suferințe prin care a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă până în timpul de față, având în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrângerilor câștigate și suferite în timp de secole, istoricul e un bătrân prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească, ținând la dispoziția contemporanilor învățături culese în vastul câmp al trecutului studiabil » [1]).

Doi ani mai târziu, în comunicarea dela Londra despre *Bazele necesare unei noi istorii a Evului Mediu*, găsim explicații nouă ale chipului de înrâurire a istoriei asupra societății: « Nu e vorba de a reabilita aici vechea concepție, definitiv condamnată, de: *magistra vitae*, a unor societăți trăind sub direcția istoricilor moraliști, în stare să dea soluții tuturor greutăților momentului, să deslege problemele cele mai grele ale unei ere nouă. Contemporanii noștri, ca și cei cari vor veni după noi, vor ținea seamă în primul rând, dacă nu exclusiv, de propriile lor interese și vor ceda numai sugestiilor poruncitoare ale sentimentelor lor. Nu este nimic de făcut în acest domeniu și încercările pline de cele mai bune intenții nu duc la un rezultat.

« Dar trebue păstrat civilizațiilor moderne acel *simț istoric*, care este o parte, o foarte mare parte din bunul simț uman. Trebue să li se procure mijlocul de a reacționa contra tendințelor unui simplism primejdios, care ar fi în stare dintr'un moment într'altul să schimbe chiar bazele vieții sociale, fără să-și dea seama de forțele pe care le distruge și pe care nu

[1]) *Generalități*, p. 97.

le va putea înlocui prin altele. In sfârșit, trebue pusă față în față, mulțumită învățămintelor istoriei, concepția unui organism sănătos cu cea, așa de vătămătoare, a transformărilor anorganice, mecanice, care sunt totdeauna cu putință și care dau, din nenorocire, aproape totdeauna aceleași rezultate » [1]). Concluzia izvorîtă din aceste considerații e aceea că « este deci absolut necesar a da o istorie universală, în chipul cel mai larg, membrilor societății noastre... Provocată de către nevoile vitale ale mediului nostru, ea trebue să aibă vioiciunea, căldura, caracterul practic, ba chiar polemic, al operelor care vor să influențeze, să mențină sau să prefacă.

« Dacă nu vom da-o noi, alții, de speța inferioară a vulgarizatorilor, vor da-o fără spirit istoric și fără niciun simț al responsabilităților, unei lumi dornice să o capete » [2]).

Această concepție de « historia militans » o regăsim la încheierea celui dintâi războiu mondial, în *Noi direcții în istorie:* « Ne închisesem într'o cetățuie pe care căutam a o face cât mai neabordabilă pentru publicul din afară. Ne sălășluisem într'o pagodă întărită, unde făceam pe mandarinii, dăruind și școlarilor, ca răsplată a tot ce părăseau din vitalitatea lor firească și din contactul cu lumea reală, pentru a se ridica la o situație în lumea științifică, nasturi de cristal colorați, împreună cu dogma corespunzătoare » [3]). « O vieață uriașă, în plină transformare tumultuoasă și roditoare, cere pentru sine totul și distruge ceea ce nu i se dă. Mulțimile nu mai sunt ceva care să corespundă sclavilor antichității, închise în temnița ignoranței, ca aceia în a ergasteriilor. Dacă ne vom coborî la ele, cu fiecare pas în jos ne vom simți în fapt înaintați; dacă vom rămânea pe piscurile noastre, vom muri de foamea realităților pe care noi înșine le vom fi refuzat.

« Să scriem și să predăm ceea ce trebue, lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea îl pretinde ca să ne audă și să ne asculte. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înșine nu însemnăm nimic. Pulsul preocupațiilor noastre să bată

[1]) *Generalități*, p. 127.
[2]) *Ibid.*, p. 128.
[3]) *Generalități*, p. 139.

în ritmul, fie și înfrigurat, al timpului. Orice subiect am trata, îndată ce trecem de domeniul, pe care să-l știm mărginit și să-l concepem modest, al constatărilor noi, cu care se îmbogățește istoria, să-l interpretăm în sensul vremii noastre, să-i stoarcem ceea ce această vreme dorește pentru folosul ei. Să pornim dela societatea contemporană și să revenim la dânsa » [1]).

Nu trebue însă să ne înșelăm asupra cuprinsului acestor exhortații. Ceea ce vremea dorește pentru folosul ei, nu înseamnă totdeauna ceea ce îi place mai mult vremii, ceea ce întrunește mai multe sufragii, ci ceea ce îi trebuește vremii. Aceasta reiese atât din cele spuse în 1913 și reproduse cu puțin în urmă, cât și dintr'un articol scris câțiva ani mai târziu, intitulat *O notă despre valoarea morală a istoriei*, în care cetim: « Un profesor de istorie, un istoric e astăzi, poate, un neplăcut predicator, care cu toate acestea trebue să stărue cu încăpățânare în misiunea lui. Cu cât o răspândește mai mult prin graiu și scris, cu cât o liberează mai mult de scolastica școlilor de simplă erudiție, cu atât mai multe servicii aduce secolului său, contribuind la o operă de însănătoșire de care depinde păstrarea unei civilizații care poate fi privită cu dispreț, dar care niciodată nu s'ar putea înlocui » [2]).

Același rol social al istoriei, în sensul mai ales de prezervare a unor lungi și laborioase achiziții ale umanității, îl regăsim tot mai des repetat în lecțiile și conferințele ultimei decade din vieața istoricului. Astfel, *Spiritul istoric*, cercetat în lecția de deschidere din 1929, va consta în primul rând din « simțul necontenit al desvoltării »: « Pe dunga desfășurărilor fără capăt trebuesc așezate toate obiectele cugetării noastre pentru a le smulge atâta înțeles cât e în puterea mijloacelor noastre de înțelegere și mai ales de divinare » [3]). Pe lângă simțul desvoltării, al unei desvoltări organice, spiritul istoric trezește și sentimentul « relativității tuturor cunoștințelor despre o realitate care nu ni se arată decât cu multă greutate și numai într'o parte a ei ». « Deprinzându-se cu felul istoric

[1]) *Ibid*, pp. 141—142.
[2]) *Generalități*, p. 148.
[3]) *Generalități*, p. 160.

de a privi lucrurile, în orice domeniu va introduce cineva acest sentiment al unei complexități inextricabile, care convinge de relativitatea cunoștințelor și de nevoia toleranței. Medicul nu va crede într'o singură și mântuitoare diagnosă ori farmacopee, judecătorul nu va închide într'un paragraf tragedia unei vieți și teologul nu va crede că are dumnezeirea în cutia biroului său » [1]. In același timp, prin sentimentul apartenenței fiecărui amănunt la un întreg, care în limitele sale extreme îmbrățișă toată desvoltarea umană, « istoria dă și o lecție de integralitate » [2].

Pe aceeași linie de gândire stă și lecția de deschidere din 1937, despre *Concepția umană a istoriei*, protestare puternică împotriva mecanicizării, a producției în masă, pătrunse în domeniul științei istorice din acel al producției industriale: « Aici este greșeala fundamentală: fabricația aceasta în masă, fără suflet, fără a ține seamă de dreptul individului, fără a ținea seamă de utilitatea socială în vederea căreia lucrează cu toții, și în politică, și în activitatea socială, și în poezie, în artă, în istorie, căci, vrem nu vrem, dar ieșim cu toții din societate, conducem, ori de voim ori de nu, în măsură mai mare sau mai mică, această societate. Și prin urmare, cum dela societate pornim, dela toți oamenii, trebue să ne întoarcem cât putem mai mult către toți oamenii. Aceasta constitue umanitatea vieții omenești, în afară de care nu există decât tot ceva inferior și vrednic de dispreț » [3]. De aici concluzia pentru îndeletnicirile istoricului: « ...Această idee de umanitate trebue să te preocupe atunci când te gândești că aceea ce ai făcut, poate să aibă un singur mare scop: acela de a face ca umanitatea, societatea în care trăiești să folosească din chipul cum ai înțeles D-ta, prin personalitatea D-tale și prin personalitatea ce ai acordat acelora de cari te-ai interesat, să folosească pentru refacerea către care trebue să mergem, refacere fără de care societățile europene se vor cufunda într'o decădere profundă, pe urma căreia vor veni rasele inferioare pentru a ne moșteni » [4].

[1]) *Ibid.*, p. 161.
[2]) *Ibid.*, p. 162.
[3]) *Generalități*, p. 223.
[4]) *Ibid.*, p. 228.

Chiar în concluzia comunicării dela Zürich despre *Permanențele istoriei*, apare această preocupare: « Va fi ceva oarecum diferit de produsele fabricate cu atâta metodă de erudiția contemporană. Dar vor fi, prin acest nou fel de a vedea vieața umană, cărți a căror influență va putea fi nesfârșit mai mare »[1]). Putem, cred, observa cu acest prilej, cum ideile de desvoltare unitară și organică, izvorîte din cercetarea trecutului omenesc, îl duc pe Nicolae Iorga la credința în datoria istoricului de a pune știința sa în serviciul operei de prezervare a rezultantei unei desfășurări milenare, iar această sarcină, încredințată științei istorice, la rândul său, îl îndeamnă la cercetarea tot mai stăruitoare a factorilor de permanență, din ce în ce mai evidentă în ultima parte a carierii sale. Cred că este inutil să mai adăugăm că opera de prezervare în serviciul căreia Nicolae Iorga pune știința istorică, nu e în niciun caz una de imobilitate în conservatism. La aceasta s'ar opune atât sensibilitatea, evidentă în pasajele citate, față de nevoile maselor, cât și însuși aspectul de continuă devenire sub care îi apare desfășurarea istorică.

Istoria nu va folosi însă numai la crearea spiritului istoric, cu toate urmările ce acesta le poate avea pentru vieața colectivă și acea individuală. Ea va putea coborî în arena contemporaneității, pentru a ajuta cu lămuririle sale, și în alte chipuri. Trebue, astfel, « ca și studiile acestea istorice să aducă un folos în marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept, și unele popoare pentru existența lor » [2]). In acest sens, Nicolae Iorga va mărturisi în prefața la *Istoriologia umană*, că însăși *Istoria poporului românesc în cadrul formațiunilor lui de State* a fost scrisă « nu fără un scop politic » [3]). Tot astfel, el se va simți dator să ridice glasul pentru libertatea spiritului, invocând — în vremea unei dictaturi și în preziua celei de a doua, în vara lui 1940 — întreaga desfășurare istorică, pentru a învedera că « Statul nu creează, ci întrebuințează, coordonează, conduce. Pentru aceasta el trebue să aibă puteri în afară de dânsul, care se găsesc firește în societatea însăși. Iar

[1]) *Generalități*, p. 255.
[2]) *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități*, p. 259.
[3]) *Generalități*, p. 345.

societatea nu le poate desvolta decât în deplinătatea libertății de gândire și de expresie » [1]).

Plecând dela definiția din 1894, a unei științe « fără scopuri străine de dânsa », urmărind singura contemplare a adevărului, ajungem astfel la o știință pusă cu toate puterile ei în serviciul societății înlăuntrul căreia se desvoltă. Ea va lămuri contemporanilor prezentul, ea îi va ajuta în făurirea viitorului: « Nimic nu se poate înțelege din ceea ce este fără cunoștința a tot ceea ce a fost și nimic nu trebue știut în ceea ce este, fără deschiderea perspectivelor către ceea ce neapărat trebue să fie și aceasta prin silințele acelora cari au știut ceea ce a fost în trecut, cari au cunoștință de ceea ce este în prezent și cari de acolo trag tot ceea ce trebue pentru a întrevedea viitorul, dar și energia trebuitoare pentru a fi factori activi în pregătirea acestui viitor » [2]). Istoria, astfel, își lărgește oarecum limitele, legând neîncetat, peste puntea subțire a prezentului, trecutul cu viitorul.

S'ar părea că această valoare socială ar pune în primejdie însuși caracterul de știință al studiilor istorice, care implică urmărirea obiectivă a adevărului, indiferent care ar fi acesta. Nu e vorba însă nicio clipă de a deforma adevărul, pentru a-l potrivi după interesele, oricât de nobile ar fi ele socotite, pe care istoricul vrea să le servească. In concepția lui Nicolae Iorga, adevărul însuși, așa cum reiese el din desfășurarea trecutului, face singur oficiul pe care i-l cere istoricul: « In acest chip nimic nu poate forma un popor mai bine decât cunoașterea adevărată a întregului trecut omenesc, nu în solemne figuri convenționale ori în grupări estetice cu atitudini eroice, ci în toată mărimea și mișelia, în toată valoarea pozitivă și în toate scăderile de slăbiciune ale lui » [3]). Ceea ce va depinde însă de istoric, va fi modul de transmisiune a adevărului, astfel ca acesta să poată exercita o acțiune asupra societății. Aici va interveni personalitatea istoricului, pe care, pe de altă parte, am văzut-o cât de activ intervine chiar în descoperirea adevărului, ceea ce-i

---

[1]) *Individualism și solidarism în desvoltarea istoriei*, în *Generalități*, p. 323.
[2]) *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități*, p. 268.
[3]) *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 95.

dă acestuia, în chipul în care reușim a-l dobândi, acel caracter de relativitate care deosebește și el știința istorică de științele exacte. In acest sens este scutit istoricul de obligația « obiectivității ».

Încă dela intrarea sa la Academie, Nicolae Iorga proclama nevoia de a se părăsi « demna seninătate obiectivă, care s'a numit « maiestatea istoriei » [1]), iar la Congresul dela Londra afirma că acea operă necesară « membrilor societății noastre », nu va fi « o istorie universală de caracter impersonal, înțepenită în obiectivitatea ei nefolositoare » [2]). Pe aceeași poziție îl vom regăsi în cele din urmă în prefața la *Istoriologia umană*, când, vorbind, e drept, despre forma literară a operei, socotea aceeași obiectivitate drept « neputința de a fi subiectiv » [3]).

* * *

Cu aceste elemente va porni Nicolae Iorga la construirea acelei mari opere care trebuia să fie *Istoriologia umană*. Dacă opera însăși nu a ajuns să fie scrisă, liniile pe care trebuia ea să se desfășoare, au fost arătate cu destulă limpezime, și acestea tocmai ne interesează în cadrul limitat pe care l-am impus cercetării de față. In repetate rânduri am avut ocazia de a le aminti. Se cade acum să le recapitulăm, dând drept încheiere acestor pagini înseși concluziile la care se oprise Nicolae Iorga după o jumătate de veac de frământare a materiei istorice.

Istoriologia este « o știință, în sensul deosebit al legăturilor logice » [4]) dintre evenimentele istorice, care vor fi reintegrate « prin felul cum ele colaborează și concurg la acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e vieața omenească însăși » [5]). La baza ei stă credința în « unitatea absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp » [6]), astfel

[1]) *Ibid.*, p. 94.
[2]) *Generalități*, p. 128.
[3]) *Generalități*, p. 348.
[4]) Prefața la *Istoriologia umană*, în *Generalități*, p. 344.
[5]) *Ibid.*, p. 343.
[6]) *Cuvântare la deschiderea Institutului de Istorie Universală*, în *Generalități*, p. 216.

că istoria va trebui să redea « acest mers general al omenirii... unitar și organic » [1]. Până când va reuși să descopere legăturile care unesc absolut tot trecutul omenesc în acel « mers general », istoria universală rămâne într'un anumit sens o știință deschisă: « Ea așteaptă momentul când anumite popoare (cum sunt acele din Malaezia, din Polinezia sau Pieile Roșii) vor putea intra în ea, când se vor găsi legături care deocamdată nu se pot fixa și se va descoperi o prezentare literară destul de potrivită pentru ca totul să se îmbrace într'o formă care să nu semene cu forma precisă și sigură pe care o avem noi pentru popoarele a căror vieață o cunoaștem până în cele mai mici amănunte » [2].

Pentrucă în această « concepție dinamică a istoriologiei » [3] se va căuta să se redea tocmai aspectul de continuă desfășurare, se va face, între faptele pe care le pune la îndemână istoria obișnuită, « o strictă selecție » [4], reținându-se doar acele din care « a ieșit un mers mai departe sau o schimbare de mers în desvoltarea unei societăți » [5]. Faptele astfel alese, pentrucă e vorba de a sufla iar duhul vieții asupra trecutului, vor « intra vii în structura creațiunii ce se urmărește » [6].

Pentru stabilirea legăturilor, care vor da tocmai sentimentul unității și organicității desfășurării istorice, se va recurge continuu « la similitudini, la paralelisme, la repetiții istorice, elementele înseși din care se alcătuește istoriologia » [7]. In același scop se vor folosi acele « statornice puncte de sprijin », care sunt permanențele. Ele vor uni « prin timp și spațiu capitolele organismului în mers care e istoria », vor fi « scheletul solid » al întregii construcții. « A le desprinde din țesătura complicată a istoriei, înseamnă a pune notele fundamentale ale adevăratei sale comprehensiuni ». Dar, a le folosi, « nu înseamnă să le chemi într'un anume moment, când această

---

1) *Originea și desvoltarea istoriei universale*, în *Generalități*, p. 278.
2) *Ibid.*
3) *Generalități*, p. 344.
4) *Ibid.*, p. 343.
5) *Concepția umană a istoriei*, în *Generalități*, p. 227.
6) *Generalități*, p. 344.
7) *Cuvântare la deschiderea Institutului de Istorie Universală*, în *Generalități*, p. 217.

comprehensiune lipseşte. Ele trebue să fie totdeauna de faţă, dar fără a sublinia prea mult prezenţa lor » [1]).

E inutil aproape să mai spunem că în această desfăşurare a vieţii istorice universale nu-şi vor avea rost compartimentările pe naţiuni sau aspecte de activitate umană, fiecare popor urmând să fie « recomandat şi prezentat mai ales în momentul când el apare ca element nou şi hotărîtor în acest curent general, ce străbate veacurile şi cuprinde toată esenţa sufletească şi toată manifestarea vitală a tuturor neamurilor » [2]), totul izvorând, după cum o spunea încă din 1911, dintr'o « singură energie generatoare » [3]).

N i c o l a e I o r g a însuşi compară « construcţia dinamică » a istoriologiei cu o tragedie clasică: « E vorba doar de *tragedia acestui neam omenesc* şi în ea, dacă sunt *scene* care expun, sunt şi *acte* care duc mai departe *conflictul*. In jurul actorilor sunt atâţia cari nu vorbesc, pentrucă n'au rost de a vorbi, dar şi cei cari vorbesc, în mijlocul acestor tăcute κουφὰ πρόσοπα, n'au cuvântul oricând, ci numai atunci când prin ce spun şi fac, se merge mai departe. Intre ei sunt *corifei* şi asupra lor se îndreaptă atenţia, în momentul când ei sunt, astfel, « în frunte » (κορυφῇ) » [4]). Iar rolul corului îl va ţinea aici istoricul însuşi.

E semnificativ pentru gândirea lui N i c o l a e I o r g a, că atunci când vrea să evoce chipul de împlinire a operei care trebuia să întrupeze o nouă ştiinţă, — sau cel puţin o nouă treaptă a unei vechi ştiinţe, — el se îndreaptă spre comparaţii din câmpul creaţiunii artistice, spre care îl va duce şi forma pe care o socoate necesară transmisiunii adevărului. Fie-ne îngăduit şi nouă să-l urmăm pe această cale, evocând caracterul simfonic al concepţiei sale istorice, în care varietatea sunetelor se înmănunchiază — se leagă, am spune — în întreg, în care permanenţa temei îmbracă aspectele feluritelor orchestraţii, în care desfăşurarea are când ritmul lent al vremurilor de liniştită aşezare, când mişcarea iute a zilelor de

---

[1]) *Permanenţele istoriei*, în *Generalităţi*, p. 255.
[2]) *Originea şi desvoltarea istoriei universale*, în *Generalităţi*, p. 278.
[3]) *Două concepţii istorice*, în *Generalităţi*, p. 90.
[4]) Prefaţa la *Istoriologia umană*, în *Generalităţi*, p. 344.

adânci prefaceri. Ceea ce spunea cândva N i c o l a e I o r g a despre stilul ce se cere istoricului, nu se potrivește oare întregii sale imagini a devenirii umane?

« E așa de sublimă, de dramatică, de impresionantă, acea măreață luptă de natura și soarta căreia ne ocupăm, încât ea ne cucerește prin superiorul, prin durerosul ori triumfalul ei sens uman. Atunci stilul istoricului pornește din toată ființa lui mișcată și poate atinge în cetitor toate notele sufletești. E tot atâta deosebire între această formă și cea veche, ca între muzica de salon a operelor veacului al XVIII-lea, între melodia de sine stătătoare a lui Rossini și uriașele simfonii wagneriane ale artei moderne, în care se încearcă, făcând și disarmoniei un loc, să se dea răsunetul adânc al sufletului omenesc întreg » [1]).

Noemvrie, 1944.

---

[1]) *Două concepții istorice*, în *Generalități*, p. 94.

DESPRE VOIVODUL ROMÂNILOR DIN 1307—1308

— AMINTIT IN CRONICA LUI OTTOKAR DE STYRIA —

DE

EMIL LĂZĂRESCU

Memoriu admis în ședința dela 27 Aprilie 1945

Dată fiind puținătatea izvoarelor, istoricul primelor timpuri ale Voivodatelor românești trebue să facă, în opera sa, un foarte larg loc ipotezei. Dar fără îndoială, dacă el dorește ca această ipoteză să fie altceva decât o nesigură construcție logică, nesprijinită pe niciun fel de temelie de fapte, atunci o serioasă cercetare critică a fiecărui izvor în parte este mai mult decât trebuitoare.

O asemenea cercetare critică a ceea ce se presupune a fi cea mai veche știre despre un Voivod al Țării Românești, încearcă să fie paginele ce urmează.

Sunt în deobște cunoscute evenimentele ce turburau, în primul deceniu al secolului al XIV-lea, liniștea Regatului Ungar și a Voivodatului Transilvaniei.

In cursul luptelor pentru tron, ce urmaseră după moartea lui Andrei al III-lea (și care atinseseră punctul culminant prin anii 1305—1308), Otto de Bavaria, unul dintre pretendenți, reușise să se încoroneze cu « Sfânta Coroană » a Regatului Apostolic. Dar, deoarece Sfântul Scaun susținea pe un alt candidat — pe Carol Robert de Anjou, viitorul rege — Otto este excomunicat de către Arhiepiscopul de

Strigoniu. Simţindu-şi astfel situaţiunea primejduită, pretendentul bavarez încearcă o apropiere de Ladislau, puternicul Voivod al Transilvaniei, duşmănos şi el faţă de Carol Robert. Se plănuise chiar o căsătorie între Otto şi fiica transilvăneanului, care poate să fi fost şi el un pretendent la tronul ungar, dar, poate mai de grabă, numai un spirit practic ce dorea să obţină — profitând de anarhia stârnită de aceste evenimente — independenţa deplină a Voivodatului său.

Lucrurile s'au întâmplat însă cu totul altfel decât socotise Principele bavarez: după sosirea sa în Transilvania, nici vorbă n'a mai fost de căsătorie, ci, dimpotrivă, Otto a fost prins de către Ladislau, aruncat în închisoare şi silit să încredinţeze Voivodului coroana regală pe care o adusese cu sine. Mai târziu, el reuşeşte să scape în Galiţia — cu al cărei principe era înrudit — şi să se întoarcă apoi în patrie [1].

In legătură cu aceste evenimente, un cunoscut pasaj din Cronica Rimată a lui Ottokar de Styria, scrisă în *mittelhochdeutsch*, pe la 1308—1310 [2], ni-i arată pe Români ca amestecaţi alături de Ladislau în luptele amintite.

După câte ştim, Robert Roesler, în bine-cunoscutele sale *Romänische Studien* [3], a fost cel dintâi care, încă de acum trei sferturi de secol, a atras atenţiunea asupra acestui izvor. După interpretarea pe care Roesler, bazat pe vechea ediţiune a lui Pez [4], o dădea episodului ce ne interesează, Ladislau ar fi prins pe Otto de Bavaria şi l-ar fi trimis ca prizonier la « Voivodul Românilor de peste munţi », pentru ca acesta, după cum făgăduise, să facă — prin felurite chinuri — pe nenorocitul prizonier să dea lui Ladislau coroana şi bijuteriile regatului ungar, pe care le deţinea.

Roesler — care, indiferent de concluziile eronate ale lucrărilor sale, are totuşi meritul de a fi primul cercetător cu spirit critic (ba chiar hiper-critic) din istoriografia românească [5] — are oarecari îndoieli în ceea ce priveşte ştirea ce ne preocupă. Deşi el recunoaşte că, în general, Ottokar este foarte bine informat, totuşi i se pare că episodul cu Voivodul Românilor ar avea « etwas von dem Zuschnitt einer Legende » [6]. Această atitudine a savantului german se datoreşte faptului că, în cuprinsul povestirii lui Ottokar, inter-

vine un element supranatural: ori de câte ori Voivodul Românilor, om de o rară cruzime, hotăra să-l omoare pe prizonier în cumplite chinuri, o boală misterioasă punea în primejdie vieața sălbaticului Domn; așa încât, pâră la urmă convins — și prin stăruințele soției și ale supușilor săi — că se află în fața unei minuni dumnezeești, el lasă pe Otto să fugă în Galiția.

Acesta este singurul lucru pe care Roesler îl are de observat cu privire la episodul povestit de Ottokar.

Dată fiind autoritatea de care se bucura autorul « Studiilor Românești », știrea trece foarte curând și la Dimitre Onciul [7] — dar desbărată de îndoielile savantului german, ce păreau izvorîte numai din spiritul hiper-critic ce caracterizează întreaga sa operă. Mai târziu, în *Originele Principatelor Române* [8], O n c i u l va încerca să identifice pe mai sus amintitul « Voivod al Românilor de peste munți » cu Tihomir, tatăl lui Băsărabă Intemeietorul.

Cu un an înaintea apariției *Originelor*, H a s d e u se ocupase și el — în Negru-Vodă — de știrea păstrată de cronica lui Ottokar. In capitolul ce-i este închinat, întitulat *Mircea I și robiea Regelui Ottone în Oltenia* [9], pe lângă identificarea Voiodului Românilor cu un « Mircea I » — Domn al Țării Românești, care, născut în imaginația fecundă a lui H a s d e u, n'a trăit decât între paginele acelei cărți — ne mai întâmpină încă un fapt bizar: H a s d e u nu citează decât un *rezumat german modern* al celor două cânturi din poema lui Ottokar, în care se povestesc cele ce ne interesează. Autorul Istoriei Critice socotește, că aceste câteva rânduri, « ne ajung » [10]. Căci, într'adevăr, nu-i trebuia mai mult unei imaginații atât de bogate ca celei a lui H a s d e u pentru ca — punând această știre alături de un cântec popular sârbesc, destul de obscur de altminteri [11] — să ajungă la un adevărat roman fantastic, cu « fiica de o rară frumusețe » [12] a lui Ladislau, cu « afurisita temniță din Hațeg » [13] în care ar fi fost ținut închis Otto, cu « femeile dela curte » (Curtea Voivodului Românilor) care au venit în ajutorul prinsului « amețind pe Domnul prin tot felul de mijloace băbești, speriindu-l mereu, mai cu seamă Doamna » [14].

Astfel trece știrea ce ne preocupă prin opera a trei dintre cei mai de seamă dintre cercetătorii trecutului nostru ce scriau la sfârșitul secolului trecut. Am fi înclinați să bănuim însă că măcar unul dintre ei nu a văzut niciodată textul însuși al izvorului, căci, fără îndoială că, dacă un cercetător atât de serios și bănuitor ca Onciul ar fi putut cerceta, el însuși, cronica lui Ottokar, povestea cu «Voivodul Românilor de peste munți» ar fi făcut o carieră cu mult mai puțin strălucită.

Dar nenorocirea a făcut ca, pe lângă consacrarea pe care știrea lui Ottokar o obținuse astfel, ea să fie folosită și interpretată și de un bun germanist român.

Publicând, în 1901, *Românii în monumentele literare germane medievale* [15], Em. Grigorovitza își începea seria cercetărilor sale — cu mult mai valoroase din punct de vedere filologic decât istoric — tocmai cu studiul fragmentului din cronica lui Ottokar ce ne preocupă aci. Grigorovitza dădea, alături de text și de traducerea lui românească, o amplă analiză gramaticală. Fiind însă cu mult mai familiarizat cu studiile filologice decât cu cele istorice, el nu putea prezenta decât un foarte slab comentariu al celor povestite în episodul de care ne ocupăm, urmând în bună parte pe Hasdeu. Pentru puținele îndreptări pe care le aduce față de acesta din urmă — mai ales în ceea ce privește datele privitoare la autorul cronicei — Grigorovitza folosește introducerea ediției lui Seemüller, după care reprodusese și textul.

Dar cu aceasta știrea își căpătase deplina încetățenire în istoriografia Țărilor Române: nimeni, nici chiar cei mai serioși cercetători ai istoriei noastre nu vor mai avea vreo umbră de îndoială cu privire la interpretarea ei și la deosebita ei însemnătate.

Din nefericire însă, Grigorovitza nu avusese nici răbdarea să citească întreaga cronică a lui Ottokar [16], și nici ideea fericită de a folosi — măcar cu ajutorul bunului indice alfabetic al ediției lui Seemüller — celelalte pasaje având oarecare legătură cu cel ce ne preocupă aci. I-au scăpat astfel

numeroase știri privitoare la Români, pe care le-au folosit mai de curând în cercetările lor Konrad Schünemann[17] și G. Popa-Lisseanu[18].

Dar, mai ales, i-a scăpat lui Grigorovitza sensul real al întregului fragment tradus. Căci în cuprinsul lui se dau oarecari indicațiuni ce permit o localizare a Românilor despre care ni se vorbește. Ei trebue să fie însă așezați cu totul în altă parte decât este în deobște admis.

In primele cinci versuri ale fragmentului ce ne preocupă, ni se spune:

Nû sant der herzog über walt
sîne boten balt
zuo dem Walachen
der an allen sachen
herr ob den andern was... [19]

trimiși cari îl întreabă pe Român dacă vrea el să-l primească pe prizonier și dacă socotește că-l va putea sili să predea coroana maghiară lui Ladislau.

Increzător în interpretarea dată de istoricii care-l precedaseră, Grigorovitza traduce astfel aceste versuri:

« Deci ducele trimise peste munți [über walt]
pe solii săi îndată
la Valachul
care în toate afacerile
era domn [herr] peste ceilalți... »[20].

Dar, după cum se poate vedea din prima clipă, traducerea lui *über walt* prin « peste munți » nu este neîndoielnică; Grigorovitza socotește însă că ea este totuși singura admisibilă, pentrucă: « Luată literalmente frasa « der herzog sante sine boten über walt » se poate interpreta că Lazlo [Ladislau] a trimis solii săi și în urmă și pe prizonier o distanță nu tocmai mare, adică dincolo de pădure, ceea ce ar însemna că reședința lui Lazlo sau locul în care se afla când l-a prins pe Otto nu se găsea tocmai foarte departe de reședința Domnului

Valahiei...». Dar, adaugă el: «Compoziţia adverbială se obişnueşte însă în textele germane vechi cu înţeles colectiv, şi acel *walt* se găseşte de obiceiu interpretat ca peste munţi, de unde s'ar deduce că reşedinţa Domnului Valahilor era dincoace [adică la Sud] de Carpaţi, nu la Haţeg...»[21] aşa cum credea Hasdeu.

In analiza gramaticală a pasajului, Grigorovitza revine asupra chestiunii: «*Walt* pădure, codru muntos, mai de obiceiu însă se întrebuinţează pentru a exprima ideea colectivă de munţi în genere...»[22]. Dar nici aici, nici la pasajul reprodus ceva mai sus, nu găsim vreun exemplu din care să reiasă că, în adevăr, «de obiceiu», sau «mai de obiceiu», *walt* are sensul de «munţi în general».

Socotind însă interpretarea lui Grigorovitza ca bazată nu numai pe cunoaşterea limbii textelor germane medievale în genere, ci — cum ar fi fost de dorit — şi pe un studiu amănunţit al lexicului şi stilului lui Ottokar de Styria, toţi istoricii noştri au adoptat, de bună credinţă, această interpretare a pasajului ce ne preocupă. Până şi intuiţia extraordinară a lui Nicolae Iorga[23] şi corectitudinea minuţioasă a lui Ilie Minea[24], au căzut victime traducerii eronate şi interpretării superficiale ale lui Grigorovitza şi ale predecesorilor săi.

Căci, din nenorocire, această interpretare este profund greşită: fraza nu ar fi sunat în proză — cum credea Grigorovitza, sub sugestia interpretării istoricilor ce-l precedaseră — «der herzog sante sine boten über walt», ci *der herzog über walt sante sine boten zuo dem Walachen...* etc., în care *über walt* nu este câtuşi de puţin o «compoziţie adverbială», ci una atributivă pe lângă *der herzog*.

Ceva mai mult, über walt *nu este decât traducerea cuvânt cu cuvânt în mittelhochdeutsch a lui* «ultra silvas», «der herzog über walt» *nefiind decât* «Waiwoda Transilvanus» *al documentelor latine.* Că aceasta nu este doar o simplă ipoteză îndrăsneaţă a noastră, o poate dovedi faptul că «der herzog über walt» nu apare numai o singură dată în cronica lui Ottokar, ci aproape ori de câte ori este vorba de Voivodul Transilvaniei.

Când ni se povesteşte, spre exemplu, lupta dela Kressenbrunn [25] din 1261, ni se spune că, printre participanţi, în rândurile armatelor ungureşti se găsea şi

« . . . . der herzog über walt
des rîchtum ist manichvalt. . . » [26]

pe care cu greu l-am putea socoti ca altcineva decât Voivodul Transilvaniei.

La fel, printre participanţii la tratativele de pace dela Bratislava (1291) se enumeră, alături de regele Andrei, pe lângă

« . . . der bischolf Mathias [! ?]
der von Sibenburgen was. . . » [27]

şi

« Lazlâ via Wiewot
über walt der herzog. . . » [28]

Iar dacă numele primului demnitar este greşit, fiind probabil vorba de Petru, cel de al doilea este totuşi exact, deoarece, în 1292 pe Ladislau îl putem constata documentar ca ajuns pentru câtăva vreme la conducerea treburilor transilvane [29].

Dar chiar în legătură cu evenimentele povestite de fragmentul ce ne preocupă, avem o probă peremptorie că Ladislau, el însuşi, este « der herzog über walt ». Când Otto este sfătuit să încerce căsătoria sa transilvană, sfătuitorii îi adresează — spune Ottokar — următoarele cuvinte:

« . . . . kunic hôchgeborn
sît dû tuost sô wîslich,
daz dû an uns lâzest dich,
sô ist daz unser rât,
daz dû suochest hîrât
an den herzogen über walt:
der hât sô grôzen gewalt,
swenne dich dhein nôt rüeret,
daz er dich wol füeret

unz an daz mer durch tiutschiu lant.
der herzoge ist genant
ungrischen Lazlâ Weibot... »[30]

adică:

.... Doamne de bun neam
fiindcă tu ai făcut [un lucru] atât de înțelept
încât să te bizui pe noi
iată, acesta ne este sfatul
ca tu să-ți cauți căsătorie
la ducele transilvan (an den herzogen über walt):
acesta are atât de mare putere,
[că] atunci când te-ar ajunge nevoia
el te va călăuzi bine
până la mare prin Țara Germană;
Ducele se chiamă
pe unguréște Lazlo Voivod.

Socotim că cele expuse — până aci sunt suficiente pentru a arăta că prin *über walt* Ottokar înțelege *întotdeauna* Transilvania [31]. Deci versurile:

« Nû sant der herzog über walt
sîne boten balt.
zuo dem Walachen
der... etc. »

trebuesc traduse:

Atunci [și-]a trimis Voivodul Transilvaniei
îndată soli de ai săi
la Românul
care... » etc.

Dar în acest caz nimic nu mai dovedește că Românii și căpetenia lor ar fi fost « de *peste* munți », adică dinafara Transilvaniei, așa cum s'a crezut până acum. Dimpotrivă avem serioase motive să-i socotim ca aflători în interiorul arcului Carpatic.

Cum am văzut, cea mai mare parte dintre cercetătorii cari s'au ocupat cu această chestiune, au socotit că în povestirea lui Ottokar ar fi vorba de un Voivod al Țării Româneşti. Singur Ilie Minea, ocupându-se în mai multe rânduri de această ştire, socotea că, ea nu poate fi legată decât de un voivodat din Moldova, a cărui existență i se părea că reiese pentru acea vreme dintr'un pasaj din cronica lui Długosz. Ştirea dată de Ottokar n'ar fi putut privi, în niciun caz pe un Voivod din Țara Românească, fiindcă « dacă aci ar fi vorba de un stat românesc sud-carpatic, nu înțelegem, de ce s'ar fi întors Otto acasă prin Rusia roşie sau ar fi amintit cronica țara tătărească, ca prima țară prin care trecea Otto, înainte de Rusia roșie » [32].

Revenind incidental asupra acestei chestiuni, Ilie Minea reia aceste argumente, la care el adaugă: « Nu ne putem gândi nici la voivodul maramurăşan, fiindcă cronica amintită nu arată, că acel voievodat nu reprezenta o țară aparte față de Ardealul de atunci ». Precum se vede, învățatul ieşan se oprise o clipă şi asupra acestei ipoteze [33], pentru ca, din nefericire, să adopte apoi traducerea şi interpretarea greşită a predecesorilor, admițând că este vorba de un Voivod de peste munți [34].

Cunoscând însă, din cele arătate mai sus, sensul lui *über walt* în cronica lui Ottokar, aflăm — în înseşi versurile reproduse de Grigorovitza — o foarte prețioasă indicațiune cu privire la locul unde se aflau Românii cu « Voivodul » lor: atunci când trimişii lui Ladislau se întorc cu răspunsul Românului că primeşte să-l țină prizonier pe Otto şi să-l silească să restitue coroana, Voivodul Transilvaniei se grăbeşte să trimită pe regele prins

« . . . . hin über walt
den Walachen in ir gewalt. . . » [35]

ceea ce, după cele stabilite mai sus, trebueşte tradus, fără nicio îndoială:

. . . . în Transilvania
în puterea Românilor. . .

și nicidecum:

« . . . . încolo peste munţi
în mâinile Valachilor... »

cum traduce Grigorovitza [36].

Dar cu aceasta ni se arată precis că Românii și mai marele lor se aflau tot în Transilvania, acolo unde, cum ne spune cu altă ocaziune tot Ottokar, stătea și Ladislau cu « casa » lui [37].

In sfârșit, un alt pasaj din cronica styriană ne dă ceva mai multe preciziuni cu privire la locul unde se aflau acești Români. Când Otto, odată scăpat din prinsoare, ajunge, în sfârșit, la ruda sa, la Gheorghe al Galiției, acesta, mânios de suferințele pe care le avusese de îndurat Principele bavarez din partea Românilor, se hotărăște să întoarcă răul cu rău:

« . . . . . der kunic Geörg...
dô wiederbôt er zehant
in der Walachen lant
umb die smæc, diu kunic Otten
von in was erboten... » [38]

Dar pentru ca aceasta să fie cu putință, trebue să presupunem că « ţara » acestor Români se învecina cu stăpânirea lui Gheorghe, condiție pe care, dintre regiunile aflătoare la apus de Carpați, numai Maramureșul o putea îndeplini.

Ar părea, în primul moment, că aceste două știri sunt contradictorii, deoarece Maramureșul a fost considerat, în tot cursul istoriei sale, ca o provincie deosebită de Voivodatul Transilvaniei [39]. Dar tocmai în această epocă, documentele ne amintesc de un conflict între Episcopatul de Agria și cel al Transilvaniei, cu privire la jurisdicția eclesiastică a regiunilor maramureșene [40]. Cum știm că, în dorința de a-și întinde stăpânirea, Ladislau a uzurpat multe drepturi consfinţite și a încălcat numeroase teritorii străine, putem crede că Maramureșul a intrat și el, pentru câtăva vreme, sub autoritatea puternicului Voivod al Transilvaniei. Teritoriu cu o situaţie nesigură din punct de vedere al jurisdicției eclesiastice — revendicat și de Episcopul de Agria și de cel Tran-

silvan — aflat, probabil, sub autoritatea lui Ladislau, Maramureşul putea să treacă în ochii lui Ottokar ca o parte a Transilvaniei.

Ştirile cronicei de care ne-am ocupat ne arată pe Români ca bucurându-se de o oarecare autonomie; iar pe căpetenia lor ca pe un fel de «primus inter pares», situaţiune tocmai în care ne apar şi Maramureşenii, îndată ce informaţiunile cu privire la ei încep să devină ceva mai bogate.

Ţinând seamă de toate aceste temeiuri, socotim că putem trage următoarele concluzii din rândurile de mai sus:

Cronica lui Ottokar nu arată nicăieri că Românii cari l-au ţinut prins pe Otto de Bavaria ar fi fost dela miazăzi sau răsărit de Carpaţi; ci, dimpotrivă, din ea reiese că ei erau din cuprinsul stăpânirii Voivodului Transilvaniei. In schimb, împrejurările povestite de cronicarul styrian ne îndreptăţesc să credem că este vorba de cei din Maramureş, ceea ce — ţinând seama de situaţiunea politică din acea vreme, atât cât ea ne este cunoscută din celelalte izvoare ale vremii — apare ca foarte plauzibil. Ca urmare, cea dintâi ştire asupra Voivodatului Ţării Româneşti nu este din 1307—1308, ci cu câţiva ani posterioară, din 1324 [41], când, după cum aflăm, Băsărabă Intemeietorul, vasal încă al Regatului Apostolic, domnea de mai multă vreme.

NOTE

1. Pentru toate aceste evenimente, I. Lupaş, *Un Voievod al Transilvaniei în luptă cu Regatul Ungar*, în *Fraţilor Alexandru şi Ioan Lapedatu; Omagiu*, Bucureşti, 1936, p. 397—403; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 150—153; I. Moga, *Voivodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944 (Universitatea «Regele Ferdinand I» din Cluj—Sibiu, Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, XVII), p. 27—37.

2. Ottokars *Oesterreichische Reimchronik*. Nach de Abschriften Franz Lichtensteins herausgegeben von Joseph Seemüller, Hannover, 1890—1893 (Monumenta Germaniae Historica, *Scriptores qui vernacula lingua usi sunt, Deutsche Chroniken*, V_{1-2}). Pentru foarte puţinele date cu privire la autor, şi pentru cele privitoare la manuscrisele existente, v. introducerea lui Seemüller, p. I—CXXV.

3. *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*. Leipzig, 1871, p. 294—295; ştirea este pusă în legătură cu cea din Nikephoros Gregoras, VI, 9, cu privire la căsătoria lui Ştefan Miliutin cu fiica căpeteniei Vlachilor (*τῆς Βλαχίας ἄρχων*). Cu privire la sensul acestei din urmă ştiri, v. N. Iorga, *op. cit.*, III, p. 152.

4. *Scriptores rerum austriacarum*, III, Ratisbonae, 1745, p. 759—761 (nouă inaccesibilă).

5. Vezi şi părerea lui N. Iorga, *op. cit.*., I_2, p. 340: «...istoricul austriac Robert Rösler, om onest, bine informat şi foarte pătrunzător...».

6. *Op. cit.*, p. 295.

7. *Radu-Negru şi originele principatului Ţării Româneşti*, în *Convorbiri Literare*, XXIV (1891), p. 956—957: «Numele Voivodului lipseşte în cronica germană; dar nu vom greşi dacă îl vom numi Basarab, nume care de acum înainte se află adeverit şi prin documente ca nume de dinastie al Domnilor Ţării Româneşti». V. şi *ibid.*, XXVI (1892), p. 335.

8. Bucureşti, 1899, p. 175—176, nota 82.

9. *Negru-Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile Statului Ţării Româneşti (1230—1380)*. Bucureşti, 1898, Introducere la *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV, p. CLXXV—CLXXXI.

10. «Pe noi ne interesează din această cronică cele două capitole 769 şi 770. In rezumat ne ajung următoarele sumare ale lor: «Cap.

DCCLXIX. Nach vielen angethanen Trangsalen, und auf Bedrohung deren Königen aus Servien und Bulgarien entlasset Hertzog Ladislaus König Ottonem, und übergiebt ihn dem Wallachischen Fursten; Diser Furst trachtet mit Gewalt von ermaldten König die Ungarische Reichs-Klenodien zu erzwingen; Nach vergeblich angewendndter Muhe entschlosse er sich, auff einrathen der Wallachen ihn erbärmlich umb das Leben zubringen; Erkrancket hierauf tödlich, und durch Vermittlung etwelcher Frauen ertheilte er ihme zwar die Freiheyt, und wird darauf gesund, liesse ihn aber nach eralngter Gesundheit auf ein neues gefangen nehmen. Cap. DCCLXX. Der Furst aus der Wallachey stellet endlichen König Ottonem auff freyen Fuss, nachdem er wegen dessen gewaltthätiger Anhaltung zu zweymahlen kranckh und auff dessen Losslassung eben so offt widerumb gesund worden; König Otto kommt hierauf in Reussen zu König Georgen seinen Verwandten, und von dannen zum Hertzogen von Glogau, allwo er sich mit dessen Tochter in eine Ehe-Verbundnuss einlasset », p. CLXXVI—VII.

Bănuim că aceste sumare sunt luate din ediţiunea lui Pez. Numai în ele se vorbeşte de un « Furst aus der Walachey » şi deci este de crezut că şi Roesler a fost indus în eroare tot de către ele. Dar Hasdeu citează şi lucrarea lui Th. Schacht, *Aus und über Ottokar's von Horneck Reimchronik oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit aus Geschichte, Litteratur und Anschaung des offentliche Lebens der Teutschen im dreizehehnten Jahrhundert*. Mainz, 1821, p. 202, care ar fi putut să-i sugereze şi interpretarea pe care o încercăm aci. Cele 18 versuri citate de Hasdeu vorbesc de intervenţia regilor Serbiei şi Bulgariei (vers. 88.516—88.525) şi de îmbolnăvirea misterioasă a « Românului » (vers. 88.635—88.642).

11. *Negru-Vodă*, p. CLXXIX.

12. *Ibid.* p. CLXXVI.

13. *Ibid.*, p. CLXXIX.

14. *Ibid.*, p. CLXXVII.

15. *Românii în monumentele literare germane medievale. Cercetări*. Bucureşti, 1901, p. 9—103.

16. Este drept că ea conţine, în forma prescurtată, ce a ajuns până la noi, nu mai puţin de 98.595 versuri.

17. *Ungarische Hilfsvolker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, în *Ungarische Jahrbücher*, IV (1924), p. 99—115.

18. *Românii în poezia medievală*, în *Cercetări Istorice*, X—XII (1934—1936), p. 128—155, şi extras, Iaşi, 1934, 32 p. (Izvoarele Istoriei Românilor, III).

19. Vers. 88.539—88.543.

20. *Op. cit.*, p. 21.

21. *Ibid.*, p. 35—36.

22. *Ibid.*, p. 55.

23. *Les Roumains d'après quelques documents occidentaux*, în Académie Roumaine. *Bulletin de la Section Historique*, IX (1921), p. 178; *Istoria Românilor*, III, p. 151—152.

24. *Informațiile românești ale cronicei lui Ian Dlugosz. Din cursul despre «Izvoarele Istoriei Românilor»*, etc. Iași, 1926, p. 12.

25. Pentru participarea Românilor la această luptă, N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor...*, III, București, 1897, p. 76; Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapestini, 1941, p. 26; în note este admisă teoria lui Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în *Archivium Europae Centro-Orientalis*, II (1936), p. 332—333 (p. 222—223 ale extrasului) — părere de altfel enunțată mai de mult de către P. Hunfalvy, *Az olahok története*, I, Budapest, 1894, p. 366 — cum că Românii care au luptat în rândurile armatei ungurești ar fi fost originari din teritoriul viitoarelor Țări Românești. Această ipoteză, menită să scadă rolul Românilor Transilvăneni pentru motive bine cunoscute, nu este sprijinită de niciun fel de izvor.

26. Vers. 8.078—8.079.

27. Vers. 43.745—43.746.

28. Vers. 43.756—43.757.

29. Fr. Zimmermann și C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstdt (Sibiu), 1892, p. 192—193; cf. I. Moga, *op. cit.*, p. 25, unde se arată circumstanțele politice ale acestor schimbări.

30. Vers. 87.849—87.860.

31. De aceeași părere pare să fi fost și Schacht, *op. cit.*, p. 202, deoarece vorbește de căsătoria lui Otto «mit der Töchter des *Waiwoden von Überwald*» ca și de «*ein Bischof aus Überwald*». Cum Schacht era cunoscut lui Hasdeu — care îl citează chiar pentru această pagină — suntem în drept să ne întrebăm cum se face că acesta n'a luat în seamă interpretarea cea justă? La fel, Seemüller, Indice, s. v. *walt* menționează echivalența über walt = Siebenbürgen; de ce a scăpat ea lui Grigorovitza?

32. *Op. cit.*, p. 12.

33. *Cercetări Istorice*, II—III (1926—1927), p. 283—284.

34. Aceeași părere se întâlnește la G. Brătianu, *Contributions a l'histoire de Cetatea-Albă (Akkerman) aux XIII-e et XIV-e siècle*, în Acad. Roum., *Bull. Sect. Hist.*, XIII (1927), p. 30 (6), nota 6, redusă totuși la o simplă ipoteză; v. și *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări*, *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, s. 3-a, XXVII, (1944), p. 25; I. Nistor, *Emanciparea politică a Dacoromanilor din Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, s. III, t. XXIV (1941—1942), p. 549 (33); C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I[4], București, 1942, p. 366—367; M. P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, (Universitatea «Regele Ferdi-

nand I», Cluj-Sibiu, *Biblioteca Institutului de Istorie Națională*, XIII), p. 45, nota 20.

35. Vers. 88.580—88.581.

36. *Op. cit.*, p. 23.

37. ...über walt sâ | dâ der Ladizlâ | saz mit hûse... (vers. 88.346 —88.348).

38. Vers. 88.695—88.700.

39. Pentru Maramureș, v. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 36—55; idem, *Le Maramureș*, Sibiu, 1944, p. 8—20. I. Moga, *op. cit.*, p. 45—76.

40. I. Mihaly, *Diplóme maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 1—3 și nota 2.

41. Hurmuzaki-Densusianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I_1, București, 1887, p. 591—592. Pentru data la care se produc evenimentele de care ne-am ocupat, știm numai că Otto s'a întors în patrie în 1308; «MCCCVIII. Dominus Otto rex Ungarie et dux Bawarie mirabiliter a captivitate ungarica liberatus per Prusciam et Rusciam ad terram suam rediens... etc.». *Chronicon Osterhoviense*, în *Rerum Austriacarum Scriptores*... editit Adrianus Rauch, vol. I, Vindobonae, 1793, p. 539.

RELAŢIILE PRINCIPILOR CARAGHEORGHE ŞI MILOŞ OBRENOVIČ CU ŢARA ROMÂNEASCĂ

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

— Comunicare făcută în şedinţa publică dela 2 Martie 1945 —

CUPRINSUL:

1. Răscoala lui Caragheorghe şi ecoul ei în Ţara-Românească. Rapoartele agenţiilor diplomatice străine din Bucureşti şi Iaşi dela începutul secolului al XIX-lea aduc informaţiuni preţioase asupra renaşterii naţionale a vecinilor noştri sârbi, care începuseră lupta pentru redobândirea vechilor lor libertăţi politice şi naţionale. In toiul acestor lupte şi sbuciumări, Sârbii găseau totdeauna înţelegere şi sprijin la coreligionarii lor români din Ţara-Românească, frământaţi şi ei de aceleaşi gânduri şi animaţi de aceleaşi idealuri. In timp de răstrişte Sârbii găseau azil sigur în Ţara-Românească, unde bejenarii lor erau bine primiţi şi ajutoraţi. Alexandru, fiul principelui Caragheorghe, pribegea în voie liberă în Ţara-Românească. Insuşi principele Miloş Obrenovič se retrase, după abdicarea sa, în Muntenia, unde poseda mai multe moşii şi exercita comerţul cu sare pe o scară foarte întinsă. Domnii Ţării-Româneşti interveneau adeseori ca sfetnici şi împăciuitori în luptele intense din Serbia, înde-

plinind uneori chiar rolul de mijlocitori între căpeteniile Sârbilor și Poarta Otomană.

In Februarie 1804 Sârbii se răsculară în frunte cu Caragheorghe Petrovič împotriva impilătorilor turci de speța lui Pasvantoglu din Vidin care destrămaseră autoritatea legală a aianilor, nazirilor și pașalelor turcești dela Dunăre. Cetele de Turci răsvrătiți contra sultanului se numeau *dahii*, după turcescul *daheu*, șiret sau viclean. Contra *dahiilor* luptau cetele de *haiduci* sârbi cu harambașii, bimbașii sau bulucbașii lor în frunte, cum era faimosul Velicu din Craina timoceană, a cărui nevastă se adăpostise în Țara-Românească. La 1804 cnejii sârbi, întruniți în adunare națională la *Orașat*, proclamară pe Caragheorghe sau Cernigheorghe Petrovič din Topola *înalt conducător* — verhovni vozdi — în lupta pentru neatârnare [1]). Inaltul conducător al Sârbilor se ridicase din tagma țărănească, îndeletnicindu-se însuși cu plugăria și comerțul. In tinerețe el servise ca voluntar sârb în așanumitul *corp liber austriac* — Freicorp — unde primise cuvenita instrucție militară. Saint-Luce, agentul diplomatic al Franței la București, îl califica foarte aspru, înfățișându-l ca om crud, vindicativ și bănuitor care se îndeletnicea foarte des cu decapitarea adversarilor săi. El recunoștea însă că Caragheorghe, cu toată lipsa sa de învățătură, neștiind nici ceti și nici scrie, dispunea de cete bine înarmate, al căror potențial de luptă sporea din zi în zi [2]). Prin tratatul de pace dela *Bratislava* din Decemvrie 1805, Franța ajunse în stăpânirea coastei dalmatine, care fu organizată în regatul Iliriei. Prin această achiziție teritorială Franța fu atrasă în politica balcanică, urmărind cu atențiune frământările politice din Serbia. In fața superiorității numerice a *dahiilor* turcești, *vojdul* Sârbilor recurse la ajutorul țărilor vecine. Prin mijlocirea mitropolitului Ștefan Stratimirovič din Carlovăț, el apelă la concursul *Austriei*; prin patriarhul din Constantinopol el căuta legături cu *Inalta Poartă* și cu *Rusia* pravoslavnică. El se adresă și principelui Constantin Ipsilanti din Țara-

[1]) Stoica Novakovič, *Die Wiedergeburt des serbischen Staates* (1804—1813), p. 17 urm.
[2]) Hurmuzaki-Hodoș, *Documente*, XVI, no. 1582, p. 686.

Românească, care îl felicitase la primele sale succese de arme contra dahiilor [1]). Vrednic de reținut este faptul că însași Poarta Otomană încredințase pe domnii din Principate, să intervină pe lângă vojdul sârbesc pentru o înțelegere. Agenții sârbi puteau pătrunde în Rusia camuflați ca « *negustori moldoveni* » [2]). La 30 Martie 1805, Brenner, agentul diplomatic al Austriei la București, raportă că principele *Ipsilanti*, care se visa domn și peste Sârbi, pe care credea că-i poate elibera [3]), însărcinase pe clucerul Manolache și pe pitarul Lupu cu misiune diplomatică la Belgrad [4]). Agentul diplomatic al Franței confirmă vestea aceasta, arătând că și principele Moldovei Alexandru Moruzi primise din partea sultanului o asemenea însărcinare pe lângă Caragheorghe, pentru a-i aduce la cunoștință că Poarta este gata să încheie pace cu el. Principele Moldovei trimise pe marele spătar Vasilache la Belgrad, care pretindea conaționalilor săi munteni să-l recunoască ca șef al delegației române. Delegații români asistară la adunarea Sârbilor dela *Ostrujnița* ca mijlocitori între Sârbii răsculați și Turcii din Belgrad. Se cerea ca Serbia să fie țară autonomă, plătind tribut Porții. Cetățile să primească garnizoane sârbești [5]). Mediațiunea principilor români fu primită însă foarte rece de Sârbi, care arătară că nu au nevoie de ea, fiindcă ideile principilor români se deosebeau foarte mult de ideile de care erau călăuziți conducătorii mișcării sârbești. Aceștia ar fi ridicat armele pentru a se apăra de atacurile dahiilor turci ce amenința vieața și avutul populației sârbești. Dacă nu li se primesc condițiunile puse, ei preferau să moară mai curând în luptă, decât să se întoarcă sub jugul robiei. De altfel Grecii din Fanar, deopotrivă cu cei din scaunele Principatelor Române, nu ar avea nimic comun cu *mulțimea* — avec des gens — pe care ei o tratează ca pe niște animale — comme des animaux — și nici nu ar putea înțelege aspira-

[1]) St. Novacovič, *o. c.*, p. 23 și p. 36.
[2]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, VIII, p. 178.
[3]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 563, p. 453 și nr. 568, p. 463; cfr. N. Iorga *Ist, Rom.*, VIII, p. 188; Hurmuzaki-Hodoș, XVI, nr. 1575, p. 677.
[4]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 352, p. 263.
[5]) N. Iorga, *Constantin-Vodă Ipsilanti și revoluția sârbească*, în *Revista Istorică*, VII, p. 139.

ţiunile Sârbilor, care luptă pentru limbă şi libertate [1]). Principele Ipsilanti care doria ca provincia sârbească să devină un « *hospodarat* » pe seama lui, alăturea de Muntenia şi Moldova, scria la 31 Ianuarie 1806 lui Adam Ostrowski, ministrul şi prietenul ţarului Alexandru I, despre faptele de arme ale Sârbilor, arătând că « Poarta din partea ei, a orânduit ca Bosnia şi Albania să se pună în mişcare contra vitejilor şi mărinimoşilor Sârbi. Astfel văd că se ridică împotriva lor o adevărată cruciată. Dacă ar fi biruiţi Sârbii, ar urma nimicirea tuturor creştinilor din Turcia, fie prin stârpire, fie prin violenţă. O altă urmare ar fi că puterea ar ajunge în mâinile rebelilor mohamedani, care nu se disting prin măsură şi moderaţie. *A treia urmare ar fi pustiirea Ţării-Româneşti şi a Moldovei şi până ce ar sosi armatele ruseşti pentru ca să apere aceste provincii, oştirile imperiale n'ar mai întâlni decât oase şi ruine* » [2]). Din raportul consulului francez Parant din Iaşi din Decemvrie 1805 aflăm că Caragheorghe ar fi cerut ofiţeri francezi pentru instrucţia oştirii sârbeşti [3]). La 1 Septemvrie 1806 agenţia austriacă din Bucureşti raporta la Viena că principele Ipsilanti era bănuit de a fi sprijinit răscoala Sârbilor. La acuzaţia aceasta, principele răspunse că în adevăr primise ordin din partea Porţii să intervină în luptele din Serbia pentru a risipi dahiile turceşti cu ajutorul insurgenţilor sârbi [4]). Declaraţia principelui muntean confirmă deci afirmaţia lui Dionisie Eclesiarhul care susţinea că în legiunea lui Ipsilanti « *era un polc de ostaşi, care zice că este polcul lui Cara-George* » [5]). De aceea nu este mirare dacă se susţinea la Iaşi că împăratul Napoleon ceruse înlocuirea lui Ipsilanti pentru a lipsi pe Sârbi de sprijinul acestuia [6]).

Intre timp operaţiunile militare ale Sârbilor făceau progrese însemnate [7]). In toamna anului 1806 Caragheorghe, cucerind

[1]) Hurmuzaki-Hodoş, XVI, nr. 1582, p. 686.

[2]) Sp. Gopcevič, *Russland und Serbien, 1804—1915 nach Urkunden der Geheimarchive von Petersburg und Paris und des Wiener Archivs*, p. 30; N. Iorga, *Constantin-Vodă Ipsilanti şi revoluţia sârbească*, în *Rev. Ist.*, VII, p. 140.

[3]) Hurmuzaki-Hodoş nr. 1594, p. 695.

[4]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 417, p. 317.

[5]) Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Ţării-Româneşti*, p. 209.

[6]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 440, p. 341.

[7]) Hurmuzaki-Hodoş, XVI, nr. 1614, p. 721.

cetatea Belgradului, se grăbi să vestească la Bucureşti această însemnată faptă de arme printr'un sol special [1]).

Izgonirea Turcilor din Belgrad şi ocuparea citadelei de către cetele victorioase ale lui Caragheorghe produseră mare impresie în ţările vecine. La 10 Ianuarie 1807 agentul austriac Hammer, autorul de mai târziu al istoriei imperiului otoman, raporta la Viena că Sârbii cu numeroasele lor cete de combatanţi, merita cea mai mare atenţiune şi că ei trebue ajutaţi ca să nu recadă sub jugul turcesc [2]). La 27 Februarie Ipsilanti scria lui Czartoryski din nou, arătând că « cei ce se roagă pentru Sârbi şi pentru cauza lor, văd cu mare mulţumire cum aceşti oameni viteji se întind şi birue şi ei trag nădejdea că vor fi întăriţi de toţi creştinii din vilaetele turceşti pe care le cuceresc şi de care se apropie şi că astfel crucea desvelită împotriva semilunii va libera crucea de stăpânirea semilunii. Doresc acest rezultat mai mult ca oricând, şi chiar dacă s'ar zăbovi un an pentru mai multă siguranţă, aş dori numai atât: ca Sârbii să capete Belgradul, pentru ca din ţara lor îmbucătăţită, dar în apărare aproape imposibilă de cucerit, să devină o vatră de putere şi de muncă, pentru ca să poată afla într'un singur adăpost o statornică neatârnare, cu perspectiva unei ulterioare realizări a marilor lor planuri. Dar dacă n'ar fi sprijiniţi efectiv, mă tem că fanatismul islamitic va ridica astfel de puteri contra lor, încât vor fi striviţi, ca şi ceilalţi creştini, care au fost împrăştiaţi pentrucă n'aveau nici plan de război, nici magazine, nici arsenale, nici artilerie, nici puncte de adunare şi de sprijin, fără care concentrarea puterilor într'un singur loc e cu neputinţă » [3]). Izbânda lui Caragheorghe trezi admiraţia Ruşilor, care în 1806 începuseră un nou războiu cu Turcii şi care, prin ocuparea Moldovei şi a Ţării-Româneşti, se apropiară de graniţele Serbiei, renăscută la nouă viaţă politică. In Aprilie 1807 Ipsilanti scria lui Czartoryski că « *Sârbilor trebue să li se trimită cele de nevoie pentru răsboi, arme, tunuri, bani şi ofiţeri inteligenti care ar fi în stare să le organizeze oştirea şi*

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 468, p. 374.
[2]) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 468, p. 374.
[3]) Sp. Gopcevič, *o. c.*, p. 39; N. Iorga, *l. c.*, p. 141.

să li conducă operațiile» [1]). La 29 Ianuarie 1807 se raporta din București că țarul Alexandru trimise lui Caragheorghe o sabie de onoare împodobită cu briliante, precum și alte săbii mai puțin luxoase pentru camarazii de luptă ai *vojdului* sârbesc [2]). Tot atunci țarul lansă un manifest către poporul sârbesc, lăudându-i vitejia și îndemnându-l să continue lupta până la capăt pentru izbânda cauzei sale sfinte [3]). Bizuindu-se pe ajutorul rusesc, Caragheorghe pătrunse în Craina din fața Olteniei. In apropiere de Vidin avu loc în vara 1807 o luptă foarte aprigă cu Turcii, în cursul cărei comandantul turc Ibrahim Mallah Pașa, succesorul lui Pasvantoglu, care murise în Februarie 1807 [4]), pierdu 2 mortiere, 2 tunuri și 13 steaguri, care fură aduse ca trofee la București. Un delegat al lui Caragheorghe sosi în Iulie 1807 la București și fu încartiruit în casa lui Crețulescu [5]). Emisari ai vojdului sârbesc la București erau între alții Petru N. Cerdaclia, Ulinarič Iorgovič și filosoful Dosoftei Obradovič educatorul prințului Alexandru, fiul lui Caragheorghe, și ministru al școalelor, pe care agentul austriac Brenner îl califică ca pe un adevărat *Tartufe*, și mare adversar al Austriei [6]). De origine sârbă era și Millogradovič care făcuse carieră în armata rusă, ajungând până la gradul de general. In timpul ocupației rusești el activă în Principate unde se și căsătorise cu fiica marelui vistier Constantin Filipescu [7]).

Prezența emisarilor sârbi în București stetea în legătură cu tratativele de *armistițiu* dintre Ruși și Turci, care s'a încheiat la *Slobozia* în ziua de 24 August 1807 [8]). Vojdul Caragheorghe stăruia din răsputeri ca și Serbia să fie cuprinsă în acest armistițiu, dar nu reuși. Eșecul acesta diplomatic

---

1) N. Iorga, *o. c.*, p. 142.
2) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 471, p. 379.
3) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 473 și 478, p. 380 și 385.
4) *Ibid.* XIX, 2 nr. 531, 545, 547 și 550, pp. 430, 440, 442 și 444.
5) *Ibid.*, nr. 470, p. 382; Dionisie Eclesiarhul, *o. c.*, p. 144.
6) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 581, p. 466 urm., nr. 688, p. 510 urm.; St. Novakovič, *o. c.*, p. 38 urm.
7) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 762, p. 618.
8) Sturdza-Colescu, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, I, nr. 56, p. 293 urm.

indispuse foarte mult pe Caragheorghe față de Ruși, care n'ar fi sprijinit în deajuns cauza sârbească, și-l determină să declare că refuză să poarte sabia de onoare și blana de paradă pe care i le cinstise țarul Alexandru [1]). In indignarea sa Caragheorghe merse chiar mai departe, căutând o nouă orientarea politicei sârbești spre Franța. Agenția austriacă din București aflase din Belgrad că în Octomvrie 1807 Caragheorghe ar fi primit pe colonelul Paccluci care îi aduse oferte positive din partea împăratului Napoleon [2]).

La 30 Mai 1808 se raporta din București că la Belgrad se urzise un complot contra lui Caragheorghe și a sfetnicului său Mladen. Urzitorul complotului să fi fost un anumit Zaharia Dimitrovič, ajutat de căpitanul *Cerdaklia* care muri otrăvit [3]). Complotiștii nu izbutiră însă să răpuie pe vozdul sârb, care continuă lupta contra Turcilor. La sfârșitul lui Iulie 1809 agenția franceză vestea din București că Sârbii se găseau la mare strâmtoare și că ar fi cerut ajutor grabnic dela Rușii care ocupau Principatele [4]). In Septemvrie se raporta din București din sursă austriacă, că în tabăra sârbească ar fi izbucnit grave disensiuni și că Caragheorghe ar fi pierdut orice autoritate. Unele cete ar fi capitulat în fața Turcilor [5]). Unii voiau să știe că însuși Caragheorghe s'ar fi predat Turcilor împreună cu toți tovarășii săi de luptă [6]). Dar știrile acestea nu se adeveriră. Dimpotrivă, Sârbii primiră ajutor din partea Rușilor și anume arme și 20 de tunuri, precum aflăm aceasta dintr'un raport austriac din Ianuarie 1810 [7]). In Aprilie 1810 agentul francez raporta la Paris că senatul sârbesc ar fi gata să trateze cu Turcii, invitând contingentele turcești să se retragă din Serbia [8]). Pentru continuarea luptei Sârbii aveau nevoie de bani pe care îi căutau și în Țara-Românească. Ei îi și găsiră aci. La 8 Martie 1810 agentul austriac din București raporta lui Metternich la Viena, că în capitala Țării-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 587 și 633, p. 471 și 504.
[2]) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 576, p. 462.
[3]) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 608, p. 507.
[4]) Hurmuzaki-Hodoş, XVI, nr. 1741, p. 841.
[5]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 741, p. 601.
[6]) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 747, p. 605.
[7]) *Ibid.*, nr. 740, p. 617.
[8]) Hurmuzaki-Hodoş, XVI, nr. 810, p. 908.

Românești s'a realizat un împrumut pentru ajutorarea Sârbilor și că suma de 20.000 galbeni a și fost expediată în Serbia [1]). Infruntând cele mai mari dificultăți, Caragheorghe continuă alăturea de Ruși lupta contra Turcilor până în Mai 1812 când se încheie *tratatul de pace dela București* în care fu cuprinsă și Serbia [2]).

Prin articolul 8 din acest tratat Caragheorghe obținu recunoașterea autonomiei țării sale în schimbul unui tribut anual datorit Porții Otomane. El însuși fu recunoscut ca șef al națiunii sârbești, având de împărțit puterea administrativă și judecătorească cu o reprezentanță națională compusă din principalii săi tovarăși de luptă, din reprezentanții clerului și ai *cnejilor* sârbi care înlocuiau prin județe pe vechii *jupani*. O amnestie generală cuprindea pe toți cei ce luaseră parte la luptele pentru neatârnare [3]).

Turcii păstrară însă în stăpânirea lor cetățile dela Dunăre între care era cuprinsă și citadela dela Belgrad. Comandanții acestor cetăți concentrau în mâinile lor toată puterea militară a țării, ținând astfel în frâu și controlând toate mișcările naționaliștilor sârbi. Dar Caragheorghe și tovarășii săi de luptă și de suferință nu se puteau mulțumi cu situația aceasta. De aceea cetele de haiduci continuară cu înverșunare lupta contra dahiilor turcești ca și mai înainte, trecând adeseori Dunărea în Țara-Românească pentru a lovi pe Turci, dar și după pradă. Astfel se raporta din Craiova că în noaptea de 14 spre 15 Decemvrie 1812 că bulucbașa Velicu trecu în fruntea cetelor sale de haiduci dela Cladova la Cerneț, tăbărî prin surprindere asupra autorităților de acolo, ucise pe capii acestor autorități, jefui case și conacuri și amenință cu jaf și pradă și satele din Mehedinți și Gorj. La reclamațiunile autorităților românești, cele sârbe răspunseră că ele nu au nimic comun cu bandele de haiduci, ci se plânseră și ele că au de luptat contra lor [4]).

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 770, p. 624.

[2]) Sturdza-Colescu, *Acte și documente relative la Renașterea României*, I, nr. 57, p. 299 urm.

[3]) Hurmuzaki-Hodoș, XVI, nr. 1974, p. 953.

[4]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 55, p. 59.

In primăvara anului 1813 Turcii începură campania pentru pacificarea Sârbilor. In Martie se spunea la Bucureşti că Rahmiz-Paşa ar fi început la Niş tratative cu Sârbii [1]). Tratativele acestea nu erau agreate de Poartă, fiindcă tot din Bucureşti se raporta la 27 Martie că Rahmiz-Paşa fusese decapitat la Colentina [2]). In Mai se svonea la Bucureşti că Turcii pregătesc o mare campanie contra Sârbilor pentru a-i readuce la vechea lor supunere faţă de Poartă [3]). In Iulie 1813 agentul francez din Bucureşti scria lui Talleyrand la Paris că Ahmed-Paşa ar fi pornit cu un corp de 20.000 de oameni contra Sârbilor. Alte corpuri de trupă ar fi în marş contra Sârbilor, pornind dela Sud, şi că situaţia Sârbilor, loviţi simultan din mai multe părţi, ar fi disperată [4]). Agenţia austriacă anunţa la 7 August că Turcii ar fi aruncat pe Sârbi peste Timoc, deschizându-şi drumul spre Belgrad, iar bimbaşa haiduc Velicu cu cetele sale ar fi fost împresurat la Negotin [5]). La 27 August agentul francez din Bucureşti raporta că Negotinul ar fi fost ocupat de Turci şi că haiducul Velicu cu vreo 5000 de oameni ar fi căzut în mâinile Turcilor [6]). La 14 Noemvrie 1813 căzu şi Belgradul. Corşid-Paşa, cuceritorul cetăţii, trimise pe un ciubuccibaşa la Bucureşti să vestească cucerirea Belgradului. Vestea fu bine primită de principele Ioan Caragea. Victoria asupra Sârbilor fu sărbătorită la palat unde se credea că în sfârşit pacea va putea fi restabilită în imperiul otoman [7]). La finele lui Decemvrie 1813 se aflase la Bucureşti că numeroase familii sârbeşti se refugiaseră în Ţara-Românească unde urmau să fie colonizate în regiunile unde populaţia era decimată de ciumă [8]). Un alt val de emigranţi sârbi ajunse în Rusia unde fu colonizat în regiunile Bugului, cucerite de curând dela Tătari, constituind acolo un fel de graniţă militară [9]). Se pare că între refugiaţii

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 83 şi 85, p. 83 şi 85.
[2]) *Ibid.*, XX, nr. 89, p. 89.
[3]) *Ibid.*, XX, nr. 100, p. 95.
[4]) Hurmuzaki-Hodoş, XVI, nr. 1911, p. 972; cfr. nr. 1906, p. 974.
[5]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 112, p. 103.
[6]) Hurmuzaki-Hodoş, XVI, nr. 1911, p. 977.
[7]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 136, p. 122 urm.
[8]) *Ibid.*, XX, nr. 144, p. 131 urm.
[9]) St. Novacovič, *o. c.*, p. 175.

politici din Serbia se găsia însuși vojdul Caragheorghe care trecu la Semlin la 30 Octomvrie 1813 și fu internat de Austriaci la Graz [1]). Incă din vreme Caragheorghe ceruse învoirea țarului Alexandru de a se retrage în Rusia [2]). Dorința i-a fost împlinită fiindcă în Iulie 1815 el petrecea la *Hotin*, de unde întreținea legături cu emigranții sârbi din Pitești, Argeș și Craiova, care cerea principelui Caragea pașapoarte pentru a se putea reîntoarce în Patrie [3]). In toamna anului 1815 principele Caragea fu solicitat de Poartă să aprovizioneze garnizoana turcească din Belgrad cu cereale. Principele ceru Austriei autorizația de a ridica 800.000 ocale de grâu din Bacica și din Banat, obligându-se să restitue cantitatea de cereale din Țara-Românească sau să plătească echivalentul în argint. Metternich aproba la 10 Octomvrie 1815 să se ridice 24.000 banițe ungurești de Pojon pe socoteala principelui muntean [4]).

2. Asasinarea principelui Caragheorghe și parvenirea la domnie a lui Miloș-Obrenovič. In timpul pribegiei lui Caragheorghe în străinătate, cetele sârbești se concentrară în jurul lui Miloș Obrenovič, numit astfel după tatăl său vitreg Obren, țăran analfabet și el, născut la 1780. El trecea ca unul dintre cei mai devotați tovarăși de luptă ai lui Caragheorghe. După declarațiile aventurierului Bresca, Miloș ar fi salvat chiar vieața înaltului vojd Caragheorghe cu prilejul complotului din 1808, împotriva acestuia [5]). In absența lui Caragheorghe, Obrenovič rămase în țară, unde contină cu energie lupta contra Turcilor, și câștigă încrederea conaționalilor săi. Mai mult el izbuti să se impună chiar Turcilor, redobândind autonomia țării sale, ce fusese suspendată la 1813 prin înfrângerea lui Caragheorghe și prin fuga acestuia peste graniță.

In 1815 Caragheorghe se înapoiă în Serbia doritor de a-și reocupa tronul ce fusese uzurpat între timp de rivalul său

[1]) St. Novacovič, *o. c.*, p. 176
[2]) *Ibid.*, p. 174 și 243.
[3]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 272 și 274, p. 234 și 235; cfr. nr. 276, p. 237; Ed. Blaquières, *Histoird de la Revolution actuelle de la Grèce*, p. 45 urm.
[4]) *Ibid.*, XX, nr. 280 și 288, p. 239 și 244.
[5]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 2, nr. 638, p. 509.

Miloș Obrenovič și de a continua lupta contra Turcilor pentru dobândirea independenței [1]. Rivalitatea dintre ambii pretendenți deslănțui un crâncen războiu civil, care se termină cu asasinarea lui Caragheorghe. Primul principe al Serbiei, renăscută la noua vieață națională, fu ucis de Vuița din ordinul lui Miloș Obrenovič în noaptea de 24 spre 25 Iulie 1817. Văduva lui Caragheorghe și fiul său Alexandru, tatăl regelui Petru I, fură adăpostiți un timp oarecare la o moșie lângă Galați [2]. Se pare că dela Galați principele Alexandru Caragheorghevič, pretendentul la tronul Serbiei, se retrase la conaționalii săi din Rusia. Din raportul agenției austriace din Iași din Mai 1831 aflăm că prin capitala Moldovei trecuse chiar atunci 60 familii sârbești, îndreptându-se prin Focșani spre Serbia, sub conducerea lui Alexandru, fiul lui Caragheorghe [3]. Incă la 1811 Caragheorghe comandase la clopotarul transilvănean Ioan Botta un clopot pentru biserica din satul său natal Topola. Se pare însă că acest clopot n'a mai ajuns la destinație, ci rămăsese la Craiova, unde fu descoperit de Nicolai Iorga și trimis la Topola unde se găsește cripta dinastiei Caragheorghevič [4].

In August 1817 principele Caragea comunica agentului austriac Fleischhackel că principele Caragheorghe nu fusese ucis de Turci cum se svonea, ci de conaționalii săi sârbi. La perchiziția ce i s'a făcut nu s'ar fi găsit la el nici pașaport nici alte acte personale din care să se poată constata în ce împrejurări s'a reîntors în Serbia. După părerea principelui muntean Rusia nu putea fi indispusă față de Poartă, întru cât capul lui Caragheorghe nu fusese expus în fața seraiului, cum se obișnuia să se facă cu capetele trădătorilor [5]. O asemenea procedură ar fi trezit grave resentimente la Ruși, întru cât se știe că principele Caragheorghe fusese decorat de țar

[1] Hurmuzaki-Hodoș, XVI, nr. 1962, p. 1017.
[2] Cunibert, *Essai historique sur les revolutions et l'independence de la Serbie depuis 1804 jusque à 1850*. Lipsca, 1855, II, p. 31.
[3] Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 181, p. 204.
[4] N. Iorga, *Clopotul dăruit de Caragheorghe, întemeietorul Serbiei, bisericii satului Topola (1811)*, în *Anal. Acad. Rom.*, ser. II, Tom. XXXVI, p. 237 urm.
[5] Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 430, p. 356.

cu ordinele cele mai înalte. In raportul său din 23 Septemvrie 1817 agentul austriac arată că principele Caragea, aflând despre plecarea lui Caragheorghe din Hotin, ar fi trimis emisari prin județe cu ordinul secret să prindă pe acest *om primejdios* și să-l aducă legat fedeleș la București. Din declarația aceasta se vede că principele Caragea avea o atitudine ostilă față de Caragheorghe. Din cuprinsul unei scrisori a lui Halat-Effendi către protejatul său Caragea ar rezulta chiar că principele muntean ar fi contribuit întru câtva la moartea tragică a lui Caragheorghe. Halat-Effendi se grăbi să comunice lui Caragea, că «*sultanul, aflând despre moartea lui Caragheorghe, ar fi declarat că el atribue și această întâmplare fericită influenței efective a principelui Caragea, care îndeamnă mereu pe actualul conducător al Sârbilor Miloș la credință și atașament față de monarhul său, și care l-a și sfătuit cum trebuia să se comporte față de Caragheorghe la întoarcerea acestuia în Serbia*». Tătarul care aduse principelui această scrisoare sosise la București la 20 Septemvrie. In aceeași zi Caragea se folosi de vizita agentului austriac pentru a-i arăta scrisoarea cu mare bucurie și a-i îngădui să o citească, dorind numai că Rușii să nu afle cumva de cuprinsul ei [1]. Consulul francez din București raporta la 5 Septemvrie lui Talleyrand că nu avea încă nicio știre despre impresia pe care asasinarea lui Caragheorghe o produsese la Constantinopol. El aflase numai dela principele Caragea că marele vizir nu va da niciun comunicat asupra tragicei întâmplări și că nu va fi expus capul în fața seraiului [2].

Serviciile pe care Caragea le adusese Porții în chestia sârbească fură însă foarte curând uitate. Prietenia cu Halat-Effendi nu-i mai putu de niciun folos. Acesta îl părăsi îndată ce principele nu-i mai putea satisface poftele de bani. De aceea Caragea ceru lui Metternich azil în Austria și părăsi domnia [3].

Urmașul lui Caragea pe tronul Țării-Românești, Alexandru Sutzo urmărea și el cu toată atențiunea situația din

[1] Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 436, p. 364.
[2] Hurmuzaki-Hodoș, XVI, nr. 1967, p. 2022.
[3] Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 448, p. 414.

Serbia. La 29 Aprilie 1820 se raporta din București, că principele Sutzo ar fi primit din Constantinopol vestea, că Rusia intervenise la Poartă ca Serbia să se administreze în mod autonom sub protectoratul sultanului, plătindu-i un tribut anual. Totodată se cerea ca garnizoanele turcești să evacueze cetățile din Serbia [1]). Vestea aceasta se adeveri curând, fiindcă în toamna anului 1820 principele Sutzo fu invitat de Poartă să-și dea avizul asupra modului cum ar înțelege soluționarea chestiunii sârbești [2]). Avizul său urma să-l trimită lui Halat-Effendi. Agentul austriac care cetise acest aviz raporta la Viena că răspunsul principelui muntean era astfel redactat, încât îl scutea de orice răspundere. Principele Sutzo arăta că într'o chestiune așa de importantă, el nu-și poate îngădui să anticipeze adâncii înțelepciuni a guvernului otoman. El crede însă că, deși revendicările Sârbilor ar fi în concordanță cu dispozițiunile tratatului de pace dela București din 1812, totuși ele ar trebui să fie modificate în așa fel, ca să fie compatibile cu onoarea și demnitatea Inaltei Porți. Ținându-se seama de cele cuprinse în articolul 8 din tratat, s'ar putea îngădui Sârbilor să-și clădească biserici și să-și exercite cultul lor religios în mod public, dar și aceasta numai în acele localități în care nu se găsesc giamii mohamedane. Tot așa li s'ar putea permite să achiziționeze moșii. Nu li s'ar putea însă îngădui să izgonească pe Turci din ținuturile sârbești. Dar lucrul cel mai important pe care îl cerea Miloș Obrenovič era recunoașterea domniei sale pe viață cu dreptul de succesiune în familia sa, ca *înalt cnez* — Ober knez —. Principele Sutzo se pronunță hotărît împotriva acestei pretenții, observând că prin o asemenea recunoaștere s'ar atinge dreptul de suveranitate al Porții, iar Sârbii iar înceta de a se mai considera supuși otomani. Observațiunile acestea păreau agentului Fleischhackel redactate cu meșteșug și duplicitate fanariotă și expediate la Constantinopol cu mare nerăbdare [3]).

Dela 1820 până la 1828, deci timp de opt ani rapoartele consulare austriace și franceze din București nu fac nicio

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 603, p. 513.
[2]) *Ibid.*, XX, nr. 615, p. 522.
[3]) *Ibid.*, XX, nr. 615, p. 522.

mențiune de Sârbi. Se vede că în răstimpul acesta Miloș Obrenovič ajunse la oarecare înțelegere cu Turcii, astfel că în Serbia agitațiile și frământările politice se mai potoliseră. La 1828 luptele începură din nou cu ocazia izbucnirii războiului ruso-turc, care oferi principelui Miloș Obrenovič fericitul prilej de a-și consolida și mai bine situația politică față de Turci cu ajutorul Rușilor. La 13 Ianuarie 1828, agentul Franței raporta la Paris că un emisar sârb, venind din Rusia și trecând prin București spre patria sa, ar fi adus cu sine un manifest al țarului către poporul sârb [1]). Agenția austriacă raporta la 18 Iunie 1828 că Gherman, omul de încredere al principelui Miloș, la întoarcerea sa dela marele cartier rus trecuse prin București, aducând știrea că dorința țarului este ca Sârbii să păstreze deocamdată liniște [2]). In Septemvrie 1829 scria agentul Fleischhackel la Viena, că Rușii ar fi pretins Turcilor să cedeze Sârbilor toate regiunile locuite de acest popor [3]). Tratatul de pace dela Adrianopol cuprinde și unele dispozițiuni privitoare la Sârbi. Turcii urmau să restitue imediat Serbiei cele șase districte sârbești ocupate de ei [4]).

3. Convenția sării dela Poiana. După tratatul de pace dela Adrianopol, relațiile principelui Miloș cu Țara-Românească erau mai mult de ordin comercial. Serbia se aproviziona cu sare din Țara-Românească, iar monopolul desfacerii acestui produs de prima necesitate era în Serbia monopol de stat sau mai precis monopol personal al principelui Miloș. De aceea nu e mirare dacă acesta se prezentase prin comisionarul său sulgerul Opran la licitația ce se ținu la 23 Decemvrie 1829 la București pentru exploatarea salinelor și vămilor din țară, oferind 4.600.000 piaștri. Concurentul Ștefan Meitani oferi însă 4.602.000 piaștri și obținu exploatarea salinelor și vămilor cu o diferență de preț de numai 2000 de piaștri [5]). Principele Miloș își conducea afacerile în Țara-

[1]) Hurmuzaki-Hodoș, XVII, nr. 96, p. 75.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 30, p. 2.
[3]) *Ibid.*, XXI, nr. 150, p. 168.
[4]) Sturdza-Vartic, *Acte și Documente*, I, nr. 62, p. 321, art. VI.
[5]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 181, p. 204.

Românească prin casa de bancă *Halfon-Opran* din București. Prin mijlocirea acestei bănci principele Miloș oferea în Iunie 1833 guvernului din București un împrumut în sumă de 150.000 galbeni pe timp de 6 ani cu o dobândă de 10% și 2% provision [1]. Comisionarul sârb Costa Pavlovič întreținea legătura cu bancherul Sina dela Viena [2]. In August 1823 se raporta din București că guvernul muntean primise împrumutul dela casa Halfon-Opran în sumă de 50.000 galbeni cu dobândă de 10% și cu1% provizion [3].

Bunele afaceri comerciale, pe care principele Miloș le făcea în Principatele Române, contribuiră și la strângerea legăturilor politice cu principii români. La 1834 începură domniile regulamentare în ambele principate. Principele Miloș se folosi de acest prilej bine venit, pentru a trimite în Noemvrie 1834 o delegație la București pentru a felicita pe principele Alexandru Ghica cu ocazia urcării sale pe tron și a-i prezenta bogate daruri. Delegațiunea sârbă fu primită în mod solemn la palatul princiar din București [4]. O a doua delegație, condusă de un înalt militar din suita principelui Miloș, porni la Iași, pentru a transmite principelui Mihai Sturdza urări de fericită domnie din partea înaltului vojd al Sârbilor și a-i prezenta daruri în arme de mare preț [5].

In anul următor 1835 informațiunile agențiilor, franceză și austriacă, sunt mai abundente. In raportul său din 2 Februarie 1835, consulul francez se întreținu asupra discursului de deschidere a scupștinei sârbești rostit de principele Miloș. Cu acea ocazie principele arăta că tratativele cu Poarta se terminaseră cu bine și că Serbia fusese recunoscută ca *principat cu statut propriu de organizare*. In temeiul acestui statut dările feudale de până atunci ca «*fumărit*, *cap*, *morărit*, *cazangiu*, *miel*, *vinărit*» ș. a. fuseseră abolite și înlocuite cu dare de trei taleri austriaci pe semestru. De remarcat sunt termenii pentru vechile impozite desființate, care și în Serbia apăreau sub nume românești ca și în Principatele Române.

1) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 420, p. 514.
2) *Ibid.*, XXI, nr. 472, p. 557.
3) *Ibid.*, XXI, nr. 420, p. 514 și nr. 429, p. 521.
4) *Ibid*,. XXI, nr. 497, p. 579.
5) *Ibid.*, XXI, nr. 510, p. 581.

De asemenea fu regulamentată și situația *cnejilor*, o instituție similară celei din Banatul românesc [1]).

Din raportul consulului francez din București cu data de 27 Februarie 1835 aflăm că Serbia era obosită de guvernarea tiranică și arbitrară a principelui Miloș Obrenovič. Lumea din anturajul său era cuprinsă de groază din pricina cruzimii sale. I se reproșa că-și însușise prin abuz monopolul comerțului. De aceea urma să i se ceară o *cartă* — charte — sau constituție care să îngrădească atotputernicia sa abuzivă. O ceată de fruntași înarmați îi prezentară o asemenea cartă, cerându-i să o semneze. El nu consimțise însă să fie «*deposedat*» de drepturile sale despotice. Numai silit de amenințările fruntașilor înarmați, principele, sfătuit de intimii săi, se supuse voinței mulțimii, semnând *constituția liberală*, ținând însă să declare că n'a sosit încă momentul pentru o asemenea cartă a libertății. El rămase uimit că și miniștrii săi se raliară la declarația sa, fără să-și fi dat seama că aceasta o făceau pentru că-și temeau vieața [2]).

Dar pe lângă greutățile acestea interne principele Miloș mai avea de lichidat tot atunci și un conflict cu principele Alexandru Ghica din Țara-Românească. Amintisem mai sus că la 1829 oferta principelui Miloș pentru exploatarea salinelor din Țara-Românească fu întrecută de Ștefan Meitani cu 2000 de piaștri și că astfel principelui sârb scăpă această însemnată afacere. Principele însă și în deosebi banca *Halfon-Opran* din București, comandita sa, nu se lăsă ușor bătută, ci luă în arendă exploatarea salinelor din Moldova, creind astfel casei Meitani o simțitoare concurență. Din pricina aceasta Meitani nu putu desface tot stocul de sare pe care îl avea depozitat în schelele dela Dunăre și de aceea rămase în restanță cu plata arendei față de stat. Imprejurarea aceasta determină pe principele Ghica ca, la expirarea termenului de arendă la 31 Decemvrie 1834, să nu mai scoată sarea la licitație, ci să exploateze ocnele de sare în *regie proprie*. El luă hotărîrea aceasta cu scopul de a menține prețul sării în vederea acoperirii obligațiunilor emise pentru sarea vândută

[1]) Hurmuzaki-Hodoș, XVII, nr. 552, p. 459—462.
[2]) *Ibid.*, XVII, nr. 555, p. 465.

de către foştii arendaşi care avansaseră guvernului sume însemnate de bani. Principele Ghica îşi dădea bine seama de concurenţa sării moldoveneşti şi el se şi gândise la arendarea salinelor din Moldova, dar el nu reuşi din cauza raporturilor încordate ce existau atunci între el şi principele Mihai Sturdza. Şi astfel exploatarea acelor saline ajunse în seama casei Halfon-Opran care lucra în numele principelui Miloş. Remorcherele din serviciul principelui Miloş încărcau la Galaţi sarea din ocnele Moldovei şi o transportau în Serbia în paguba desfacerii sării din Ţara-Românească.

Pentru a pune capăt acestei concurenţe iloiale, principele Ghica recurse la contramăsuri. Folosindu-se de dispoziţiunile unui firman imperial prin care supuşii otomani din dreapta Dunărei erau opriţi de a se aproviziona cu sare din Moldova [1]), principele Ghica opri traficul de sare moldovenească pe Dunăre, dând ordin ca vasele încărcate cu sare să fie oprite în drum şi remorcate la ţărmul muntean. Patrulele muntene sechestrară la Şiştov un vas turcesc încărcat cu sare din Moldova. Căpitanul vasului se opuse, dar el fu culcat la pământ de un glonţ, iar vasul remorcat la ţărmul românesc. Incidentul acesta sângeros produse mare agitaţie, întru cât după tratatul dela Adrianopol navigaţia pe Dunăre fusese declarată liberă [2]). Agenţia austriacă din Bucureşti ridică energice proteste contra încălcării acestor dispoziţiuni la care se asocia şi principele Miloş, care susţinea că oprelîştea prevăzută în firmanul imperial menţionat mai sus nu cuprindea şi noul principat al Serbiei [3]).

La finele lui Iulie 1835 principele Miloş întreprinse o călătorie la Constantinopol unde avea de aplanat mai multe neînţelegeri cu Poarta, între care se găsea de bună seamă şi conflictul cu principele Ghica. Agenţia austriacă din Bucureşti raporta la 31 Iulie 1835 că principele Miloş, în drumul său spre Constantinopol, sosise cu vaporul la Giurgiu, unde dorea să se întâlnească cu principele Ghica. Domnul muntean evită însă întâlnirea cu principele sârb, plecând la Brăila.

---

1) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 529, p. 606.
2) *Ibid.*, XXI, nr. 534, p. 609 u.m.
3) *Ibid.*, XXI, nr. 537, p. 611 urm.

In schimb însă Miloş fu întâmpinat la Rusciuc de reprezentanţii casei Halfon-Opran care îi puseră la îndemână mijloacele de care avea nevoie în misiunea sa la Constantinopol, între care pe lângă diverse daruri se găseau şi însemnate sume de bani [1]). In drum spre Rusciuc principele Miloş se întâlnise la Vidin cu Rückmann, consulul general al Rusiei la Bucureşti, care pleca la Băile-Herculane [2]).

In urma reclamaţiei lui Miloş la Poartă se aplană şi conflictul cu principele Ghica, care trebuia să revină în Septemvrie asupra ordinului său prin care oprise traficul de sare pe Dunăre [3]). Diferendul româno-sârb fu aplanat definitiv cu ocazia întrevederii dela *Poiana* din ziua de 20 Noemvrie 1835, dintre ambii principi. Inainte de întâlnirea proiectată principele Miloş trimise domnului român câteva *tunuri* în dar. La 9 Noemvrie agenţia austriacă din Bucureşti comunica la Viena, că Miloş urma să sosească la 11 Noemvrie la Vidin, de unde trebuia să treacă la Calafat şi de acolo să plece la moşia sa dela Poiana, situată la Nord-Est de Calafat la o distanţă de o oră şi jumătate de acest orăşel. Pentru a nu pierde prea mult timp, principele sârb ceru să fie scutit de carantină. La Poiana avea să aibă loc întrevederea cu principele Ghica, care era aşteptat să sosească acolo însoţit de marele vistiernic [4]).

Asupra întrevederii dela Poiana agenţia austriacă raporta la 30 Noemvrie că principele Miloş sosise la 16 Noemvrie la Vidin, la 18 trecu Dunărea la Calafat, fiind acolo întâmpinat de spătarul Ghica, fratele domnului, şi de inspectorul carantinelor dela Dunăre Mavros. De acolo principele Miloş plecă la moşia sa dela Poiana, unde îl aşteptau administratorul moşiei împreună cu emisarii sârbi din Muntenia. La debarcarea principelui s'a trecut peste dispoziţiunile de carantină de 7 zile şi peste fumigaţiunea obişnuită.

Principele Ghica sosi la Calafat numai la 20 Noemvrie, de unde trecu la Poiana, unde era aşteptat cu nerăbdare de

---

1) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 583, p. 608.
2) Hurmuzazi-Hodoş, XVII, nr. 582, p. 525.
3) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 541, p. 617.
4) *Ibid.*, XXI, nr. 548, p. 622.

Miloș, Principele sârb îl primi cu ceremonia obișnuită și-l conduse în sala de recepție a conacului, unde pielăria de pe canapele și fotoluri era desprinsă de pe construcțiile în lemn, pentru ca prescriptele carantinei să fie satisfăcute. In sala de primire principele sârb se apropie de domnul român, îi strânse prietenește mâna și-i spuse că simte nevoia de a-i vorbi de aproape, fiindcă vorbindu-i dela distanță, ar suferi intimitatea dintre ei. Suitele princiare urmară pilda stăpânilor lor. După salutul ceremonios, înalții oaspeți cu suitele lor se așezară la masa garnisită cu toate bunătățile, pe socoteala principelui român. După masă principele Ghica voia să se întoarcă la Calafat, dar principele Miloș îi făcu propunerea să rămână peste noapte la Poiana, pentru a tranșa mai repede chestiunile care formau obiectul întrevederii lor. Și aceasta cu atâta mai mult, cu cât atât vremea, cât și obligațiile sale de domn reclamau imperios grabnica sa întoarcere în Serbia, dat fiind că prin ceremonial se pierde numai timpul în zadar. Cu toate că principele muntean ținea foarte mult la etichetă, pompă și ceremonii domnești, totuși dânsul nu putu respinge propunerea oaspetelui său și de aceea începură imediat tratative, chiar în absența marelui vistier care nu sosise încă. Obiectul principal al acestor tratative era exportul de sare din Țara-Românească.

Principele Miloș explică domnului român cu multă cunoștință de cauză, că în chestiunea sării interesele Țării-Românești trebue să meargă mână în mână cu interesele Serbiei. Ceea ce este de folos pentru Țara-Românească nu trebue să fie în detrimentul Țării Sârbești. Principele Miloș, care era informat de experții săi asupra tuturor amănuntelor chestiunii, respinse propunerea de a lua în arendă și salinele muntene, precum le avea în arendă pe cele moldovenești. El se arătă dispus de a cumpăra o anumită cantitate de sare depozitată la Dunăre, sprijinind cererea sa prin faptul că el este gata să facă plata imediat în numerar. De altfel el ar putea să-și procure sare cât îi place și din provinciile Austriei și încă cu preț și mai redus.

In urma acestor tratative, s'a încheiat o convenție, prin care principele Miloș se obligă să ridice dela Dunăre în anii 1836

şi 1837, o cantitate de 30 milioane ocale de sare și anume, câte 15 milioane anual, cu prețul de 8 doizeceri — Zwanziger — sau 2 florini și 40 cruceri monetă convențională pentru suta de ocale. El se mai învoi să ridice pe deasupra încă 10—15 milioane ocale cu același preț, dar fără ca să fie obligat la aceasta.

Convenția era, după părerea agentului diplomatic austriac, foarte avantajoasă pentru principele Miloș, care ajunse în felul acesta să fie singurul *negustor de sare — Salzhändler* — pe malul drept al Dunărei, fiind totodată și arendașul salinelor din Moldova.

Agentul mai observă ironic, că prin convenția aceasta principele Miloș putea întru câtva să-și acopere cheltuelile pe care le făcuse la Constantinopol, cu ocazia recentei sale vizite acolo.

Agentul nu uită însă să observe, că și Țara-Românească ar fi făcut, prin încheierea acestei convenții, o afacere bună. In locul unui arendaș dubios, plătea tezaurul Serbiei prețul sării. Tezaurul român avea asigurat până la finele anului 1837, o sumă de 2 milioane patru sute de mii de florini, monetă convențională sau aproape 17 milioane de piaștri, întru cât consumația internă a țării acoperea cheltuielile cu producția și transportul sării până la schelele Dunărei. Un avantaj esențial rezulta și din faptul că principele Miloș avea interes să mențină prețul sării la dreapta Dunărei. Prin aceasta era asigurată și achiziția restanțelor în sumă de aproape 6 milioane piaștri, cu care vechii arendași ai salinelor rămaseră în restanță față de tezaurul public. Prin o reducere a prețului sării, vechii arendași s'ar ruina, iar pe urma lor ar rămânea și statul păgubaș.

După parafarea și semnarea convenției, ambii principi își dădură unul altuia explicații mulțumitoare cu privire la disensiunile și neplăcerile de pe Dunăre. Principele Miloș se folosi de această întâlnire prietenească pentru a declara principelui Ghica, fără niciun inconjur, că este *anturat de sfetnici răi și că toate greșelile și inadvertențele se atribue fratelui său mai mare, marelui vornic Mihalache Ghica, în care principele avea o încredere oarbă, bine înțeles nemeritată. Fiind la Constantinopol, ar fi primit dela locurile înalte însărcinarea*

de a-i atrage atențiunea asupra acestor inconveniente. Și pentrucă să aibă un martor că s'a achitat de această însărcinare, el atrage și pe consilierul Mavros la această convorbire confidențială.

Principele Ghica ascultă cu necaz observațiile oaspetelui său, răspunzând că situația sa este foarte gingașă, fiind stânjenit în acțiunile sale prin ostilitatea unei bune părți din boierime, dar că dânsul este însuflețit de cele mai bune sentimente față de țară și de nevoile ei.

Sâmbătă la 21 Noemvrie după masă, principele Ghica se întoarse la Calafat, iar a doua zi Duminică, principele Miloș părăsi și el Poiana și se întâlni la Calafat cu amfitrionul său. Ambii domni asistară la serviciul divin săvârșit de vicarul mitropoliei, iar după o întrevedere cu marele vistier Villara, care sosise între timp, se îmbarcară pentru Vidin, pentru a face o vizită pașalei de acolo. Acolo Miloș întâlni pe soția sa, care venise întru întâmpinare și se întoarse împreună cu ea în Serbia. Principele Ghica plecă la Craiova, unde inspectă tribunalul și alte așezăminte publice, pentru a se reîntoarce apoi la București.

Agentul austriac Timoni, căruia îi datorim amănuntele acestea așa de prețioase asupra convenției dela Poiana, arată că le deține dela o persoană, supusă austriacă, care grijea de afacerile principelui Miloș în Țara-Românească și care se bucura de marea încredere a acestuia. Informatorul agenției avea mare trecere pe lângă principele Miloș; el ar fi diriguit și tratativele pentru încheierea convenției dela Poiana și prin urmare relatările lui ar fi vrednice de absolută încredere [1]). Este probabil ca informatorul lui Timoni să fi fost Costa Paulovič, administratorul moșiilor principelui Miloș din Țara-Românească, care însoțea pe principe și la Viena, unde avea de aranjat diverse afaceri cu casa de comerț și de bancă *Sina* [2]).

La 23 Noemvrie 1835 raporta și consulul francez Cochlet asupra întâlnirii dela Poiana, care fusese pusă la cale pentru aplanarea neînțelegerilor dintre ambii domni, cu firi așa de

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 551, p. 624 urm.
[2]) *Ibid.*, XXI, nr. 558, p. 638 și Nr. 599, p. 681.

deosebite. Ghica ambițios și mândru de vița sa domnească, Miloș incult și rustic, ridicat de curând din rândurile țărănimii. Neînțelegerile porneau din monopolul traficului cu sare, pe care principele sârb izbutise să-l dobândească, luând în arendă și salinele din Moldova. Principele Ghica oprise transportul sării pe Dunăre, pentru a lovi în monopolul sârbesc. Agentul francez care ne dă aceste explicații, arată că Miloș reușise să atragă Poarta de partea sa, grație îmbelșugatelor mijloace bănești de care dispunea [1]).

La 10 Decemvrie Cochlet raporta la Paris, că principele Miloș a încheiat la Poiana o convenție foarte favorabilă pentru el, obținând anual 15 milioane ocale sau 30 milioane livre de sare, cu un preț convenabil, care îi garanta în Serbia un real câștig. In continuare Cochlet raporta că persoanele care veniseră în atingere cu Miloș, susțin că *era lipsit de orice învățătură. El nu știa să scrie, ci dispunea totul din inspirația momentului. Când îi venea vreo ideie în minte, el chema pe secretarul său să ia notă. El își dădea însă seama de importanța învățăturii și de aceea angajă dascăli din Petersburg pentru educația copiilor săi. In țara sa el nu era iubit, ci dimpotrivă temut de toată lumea. Soția sa se purta față de el cu supunere și ascultase deopotrivă cu toate femeile din Serbia. Ea se așeza la masă în urma lui pentru a-l servi. Prin caracterul ei blajin, ea cucerea toate inimile. Chochlet încheia raportul său cu observația că era foarte greu ca Serbia să facă progrese sub cârmuirea unui principe despot, care monopolizase tot comerțul și care dispunea de tezaurul public după bunul său plac* [2]).

Convenția dela Poiana intra în vigoare pe ziua de 1 Ianuarie 1836. Până la 30 Aprilie 1836 exploatarea salinelor și transportul cantităților de sare la Dunăre se făcuse în regie proprie. Dela 1 Mai însă manipulațiunile acestea trecură, cu asentimentul adunării obștești a Munteniei, asupra căminarului Ottetelișanu care avea ca asociați în taină pe vistierul Villara și pe bancherul austriac Hillel Manuch și chiar pe ministrul de interne Mihalachi Ghica, fratele principelui. Căminarul Ottetelișanu primi în arendă desfacerea sării în

[1]) Hurmuzaki-Hodoș, XVII, nr. 591, p. 550.
[2]) *Ibid.*, XVII, nr. 601, p. 567.

interiorul țării cu plata sumei de 450.000 piaștri, vânzând ocaua cu 10 parale, dar cu obligația de a produce și a transporta la Dunăre cantitățile de sare vândute principelui Miloș, prin convenția dela Poiana. Inainte de încheierea contractului cu Ottetelișanu, guvernul semnase cu sătenii contracte de cărăușie la Dunăre, plătind 5—6½ piaștri pentru suta de ocale de sare. In drumul lor cărăușii aveau însă de îndurat diverse vexațiuni din partea proprietarilor de moșii de-a-lungul drumului, din cauza locurilor de popas și de pășunat pentru animalele lor de tracțiune. Pentru a pune capăt acestor neajunsuri, ministrul de interne se simți îndemnat să dispună ca proprietarii de moșii, începând cu 1 Mai 1836, să lase neînsămânțate fâșiile în lățime de 20 stânjeni de ambele părți ale drumului, pentru ca să servească de păscătoare liberă pentru animalele de tracțiune care foloseau aceste drumuri. Sunt *drumurile sării* de care se face mențiune în toponimia Țării-Românești. In baza acestei ordonanțe în favoarea cărăușilor, guvernul se crezu îndreptățit să oblige pe toți sătenii să ia parte la transporturile de sare, contra unei îndemnizații ce urma a fi fixată mai târziu. Cantitățile de sare, ce trebuiau să fie transportate la Dunăre, erau repartizate asupra satelor după numărul locuitorilor și mijloacele de transport ale acestora [1]). Guvernul muntean înțelese să îndeplinească cu preciziune clauzele convenției dela Poiana, livrând la timp cantitățile de save contractuale. Spre sfârșitul anului al doilea, se găseau depozitate în schelele dela Dunăre mari cantități de sare pe care principele Miloș nu le mai putea desface în Serbia. Dintr'un raport francez din București, din Octomvrie 1837, aflăm că principele sârb cerea rezilierea, sau cel puțin modificarea condițiunilor contractuale dela Poiana [2]). Rapoartele ulterioare mai arată condițiunile în care s'ar fi făcut modificările cerute de Sârbi.

4. **Abdicarea principelui Miloș și retragerea sa în Țara-Românească.** Din cuprinsul rapoartelor consulare rezultă că principele Miloș obținuse la Constantinopol, pe lângă agre-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 592, p. 677.
[2]) Hurmuzaki-Hodoș, XVII, nr. 666, p. 671.

mentul Porții în chestia monopolului comerțului de sare și alte două concesiuni de mare importanță și anume: domnia pe vieață asupra Serbiei, cu dreptul de succesiune pentru urmașii săi din casa Obrenovič, precum și autorizația de a numi agenți diplomatici sau consuli în țările vecine. Folosindu-se de acest drept, Miloș numi în Martie 1836 pe un anumit Gherman în calitatea de *consul al Serbiei la București*, obținând în scopul acesta un firman special din partea Porții Otomane [1]).

Agenția austriacă raporta însă la Viena, că principele Ghica întârzia mereu cu agrementul său pentru această numire, arătând că Miloș avusese până atunci numai agenți personali în Țara-Românească [2]).

Succesele diplomatice obținute cu bani grei dela Poartă, făceau pe Miloș mai încrezut în atotputernicia sa. Regimul său deveni și mai tiranic. Miniștrii Abramovič și Davidovič erau terorizați de principe. Nemulțumirile sporeau mereu, iar adversarii săi căutau să-și asocieze și pe soția principelui, care se simțea jignită de soțul ei din cauza aventurilor galante ale acestuia.

Domnia ereditară a casei Obrenovič nu era însă agreată de mulțime, dar nici de marile puteri și în deosebi de Rusia. Nici statutul, prin care principele își rezervase puteri discreționare, nu era acceptat de lume fără murmur, cu toate că era confirmat de Poartă [3]).

Consulul Cochlet raporta la 24 Octomvrie 1836 din București, că agentul Gherman avusese o explicație cu Rückman, consulul general rusesc, în chestia statutului lui Miloș, obținut dela Poartă cu sume mari de bani.

Se preconiza deci din partea Rusiei alcătuirea unui statut nou, după modelul *Regulamentelor Organice din Principatele Române*, prin care atotputernicia principelui să găsească cuvenita îngrădire, pentru ca națiunea să fie scutită de tirania princiară [4]).

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 564 și 566, p. 643 și 647.
[2]) *Ibid.*, XXI, nr. 569 și 635, p. 651 și 668.
[3]) Hurmuzaki-Hodoș, XVII, nr. 606, p. 583 urm.
[4]) *Ibid.*, XVII, nr. 650, p. 649 urm.

La 7 Noemvrie 1836 agentul austriac Timoni arăta că Miloş nu era deloc mulţumit cu regulamentul primit de curând din Petersburg şi îndeosebi cu dispoziţiunile care prevedeau restricţii la impunerile fiscale.

Se credea deci că el va căuta să împiedece punerea lui în aplicare. Agentul mai insistă şi asupra unui articol din «Allgemeine Zeitung» cu data de 13 Octomvrie 1836, care trata despre revoluţia din Serbia, arătând că articolul ar fi fost inspirat de însuşi consulul sârbesc din Bucureşti. Tot el arată că principele Miloş ar fi convocat de curând pe toţi agenţii săi particulari pe la finele lui Octomvrie la Belgrad, pentru a prezenta socotelile şi a raporta asurpa mersului afacerilor sale din Ţara-Românească. Agenţii aceştia erau Opran, care avea controlul asupra salinelor din Moldova, Halfon, care conducea afacerile de bancă, Costa Pavlovič, administratorul bunurilor princiare din Ţara-Românească, precum şi arendaşii acestor moşii, împreună şi Simič, inspectorul general al manipulaţiei sării din Muntenia. Simič era arătat în articolul din «Allgemeine Zeitung» ca principalul instigator al conjuraţiei contra principelui şi care ar fi hotărît să nu se mai reîntoarcă în Serbia [1]).

In Februarie 1837 se raporta la Viena că agenţii economici şi comerciali ai principelui Miloş, care fuseseră convocaţi la Belgrad, se reîntoarseră la posturile lor, afară de Simič, care nu se supusese ordinului de chemare din partea principelui [2]).

La 5 Septemvrie 1838 se svonea la Bucureşti, că principele Miloş ar fi refuzat să accepte regulamentul aprobat de Rusia şi de Poartă, motivând refuzul său că populaţia ţării, care nu ştie ceti şi scrie, n'ar putea lua cunoştinţă de cuprinsul lui. El era gata să ia măsuri de răspândirea instrucţiei publice prin aşezăminte şcolare, dar că dânsul trebue să se opună la adoptarea unor instituţiuni politice pe care poporul nu le poate înţelege şi care nu-i pot fi de niciun folos. Este adevărat că principele ar trata cu Dolgoruki, delegatul ţarului, întocmirea unui *regulament organic*, asemănător celui din Ţara-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 599, p. 681 urm.
[2]) *Ibid.*, XXII, nr. 40, p. 38.

Românească, dar că între timp el și-a schimbat părerea, ne mai voind să audă nimic de un asemenea regulament [1]).

Poarta însă, susținută și de Rusia, nu înțelegea să cedeze pe chestiunea introducerii regulamentului organic, ci sili pe Miloș să convoace la Belgrad adunarea națională, penrtu a lua cunoștință de impunerea noului statut aprobat de Poartă și consimțit de Rusia. Pașa din Belgrad apăru în fața adunării și ceti în numele sultanului hatișeriful cu privire la promulgarea noului regulament organic, drept lege fundamentală a principatului sârbesc. Miloș cedă în fața asprei necesități, — arăta Cochelet la 1 Februarie 1839, — mângâindu-se cu gândul de a rupre curând frâul ce se impunea absolutismului său despotic [2]). După raportul consulului francez, Miloș ar fi încercat în cursul lunii Mai de a se sustrage condițiunilor umilitoare, ce-i erau impuse de noul regulament, și prin care cercul de competință al *senatului* era foarte lărgit. Fratele său mai mare ar fi încercat să-i sară în ajutor, dar fu silit de senat să se reîntoarcă la Craguevăț, fără nicio ispravă. In schimb alt frate mai mic al principelui ar fi trecut de partea senatului, ceea ce determină pe Miloș să se gândească chiar la fratricid [3]).

In cele din urmă adversarii săi isbutiră să izoleze pe principe și să-l silească la abdicare. Agentul austriac Timoni raporta la 26 Iunie 1839 la Viena, că principele Miloș, care se refugiase la București, se plângea că fusese trădat de cei din anturajul său. In starea de arest în care se afla, el fu silit să renunțe la tron în favorul fiului său mai mare Milan Actul de abdicare fu semnat în numele tatălui său de fiul său mai mic Mihail [4]). Miloș avea intenția de a trece la Semlin și de acolo în statele austriace. El însă fu împiedecat în executarea acestui plan și de aceea se văzu silit să treacă sub escortă turcească pe teritoriul român, pentru a-și salva vieața. Ar fi fost în puterea sa să înfrâneze pe instigatorii opoziției, dar el căută să evite vărsări de sânge [5]). Agentul Franței din

[1]) Hurmuzaki-Hodoș, XVII, nr. 699, p. 713 urm.; cfr. nr. 715, p. 731.
[2]) *Ibid.*, XVII, nr. 716, p. 731.
[3]) *Ibid.*, XVII, nr. 725, p. 743 urm.
[4]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 114, p. 117.
[5]) *Ibid.*, XXI, nr. 114, p. 107 urm.

Bucureşti arăta şi el că Miloş ajunsese prizonier al senatului sârb. Cnejii din mai multe judeţe devotate lui, erau gata să-i sară în ajutor şi să-l elibereze. El preferă însă să abdice, părăsind Serbia pentru motive de sănătate împreună cu fiul său mai mic, sub pretextul de a vizita bunurile sale din Ţara-Românească. La Belgrad rămase soţia sa cu fiul său mai mare Milan care, deşi grav suferind, fusese proclamat principe [1]).

Cochelet observă că exprincipele Miloş era un om foarte bogat, dispunea de sume mari la bancherul *Sina* din Viena şi că era hotărît să se retragă fie la Petersburg, fie la Constantinopol, aşteptând acolo, plin de încredere în steaua sa, desfăşurarea evenimentelor din Serbia în favoarea sa [2]). Consulul francez îl califica ca pe un *om de rând, ghiftuit de toate plăcerile vieţii şi lipsit de orice cultură. Prea bătrân pentru a se îndrepta, el nu cunoştea altă plăcere mai mare, decât abuzul de putere* [3]). La 5 Noemvrie Cochlet raporta că principele Milan, cu toată boala sa grea, plecă, însoţit de maică-sa, la Constantinopol pentru a primi învestitura din mâna sultanului [4]).

La 17 Iunie 1839 exprincipele Miloş debarcă la *Turnu-Severin*, fără ca vestea despre abdicarea sa să fi ajuns încă la Bucureşti. Numai direcţia carantinelor primise o scrisoare din partea consulatului rusesc, în care se arăta că înaltul oaspe urmează să fie primit ca simplu particular, fiindcă el renunţase la tron în favorul fiului său Milan. Totuşi termenul de carantină i se reduse dela 7 la 3 zile [5]). Din rapoartele agenţiei austriace mai aflăm că Miloş era aşteptat la Bucureşti, unde urma să descindă în casa marelui spatar Dimitrie Ghica, fratele principelui Alexandru Ghica. Marele spatar lipsea din Bucureşti, găsindu-se în voiaj. Un mihmandar domnesc fu trimis în grabă la Turnu-Severin întru întâmpinarea exprincipelui [6]). Duminecă la 23 Iunie la amiază

[1]) Hurmuzaki-Hodoş, XVII, nr. 726, p. 744 urm.
[2]) *Ibid.*, XVII, nr. 727 şi 728, p. 745 şi 746.
[3]) *Ibid.*, XVII, nr. 729 şi 732, p. 747 şi 749.
[4]) *Ibid.*, XVII, nr. 739, p. 756.
[5]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 112, p. 106 urm.
[6]) *Ibid.*, XXII, nr. 111, p. 106.

Miloş sosi în Bucureşti, fiind întâmpinat de principele Ghica cu toate onorurile. Exprincipele era însoţit de fiul său **Mihai** şi de alte trei persoane din serviciul său. In ziua următoare reprezentanţii diplomatici ai Austriei, Franţei, Suediei şi Greciei îi prezentară omagiile lor. La 25 Iunie Miloş le întoarse vizita.

Agentul Timoni arată că Miloş nu vorbea decât sârbeşte şi că în anturajul său nu era nimeni care să facă pe interpretul. Exprincipele aducea cu sine 200.000 galbeni şi juvaerele coroanei. Cu capitalul pe care-l avea depus la bănci, cu moşiile din Ţara-Românească şi cu sumele ce rămaseră soţiei sale, Miloş dispunea de mijloace băneşti foarte considerabile. El ceru principelui Ghica să redacteze un protest contra samavolniciei senatului sârbesc. Inainte de a satisface cererea exprincipelui sârb, domnul român se adresă în taină agentului austriac Timoni, cerându-i sfatul. El era dispus să împlinească dorinţa oaspetelui său, pentru a împiedeca anumite persoane dubioase şi periculoase de a se improviza în sfătuitorii exprincipelui. Memoriul pe care avea de gând să-l alcătuiască, urma să fie adus la cunoştinţa înaltelor puteri, pentru a nu fi amestecat contra voinţei sale în chestiunile aşa de delicate ale oaspetelui său. Principele Ghica nu ezită de a confia lui Timoni îngrijorarea sa în legătură cu prezenţa exprincipelui Miloş în ţară. Luând cunoştinţă că marile puteri îngăduiseră lui Miloş de a vizita moşiile sale din Ţara-Românească, el s'a străduit să-i facă o primire bună şi aceasta cu atâta mai mult, cu cât exprincipele sârb îi sărea totdeauna în ajutor când se găsea în nevoie de bani. De altfel ştirile despre abdicarea lui i-a parvenit numai după sosirea lui Milan pe pământul ţării [1]).

Timoni aflase că Miloş nu era dispus să plece la Constantinopol, ci că era hotărît să-şi apere cauza din locul său de refugiu din Ţara-Românească. El era stăpânit de patima răsbunării contra adversarilor săi. El pretindea că avea în Serbia mulţi aderenţi, iar bogatele sale mijloace băneşti îi îngăduiau să angajeze agenţi şi în Ţara-Românească, care să

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 114, p. 108.

activeze în Serbia şi anume din rândurile numeroşilor bejenari sârbi, care îşi găsiseră adăpost atât în Principatele Române, cât şi în Rusia vecină. Aceştia nu s'ar fi contopit cu populaţia indigenă, ci ar ţinea cu credinţă la fostul lor domn Miloş. Principele Ghica se temea ca agitaţiunile acestea să nu provoace turburări şi în rândurile supuşilor săi români. In genere se putea spune că prezenţa exprincipelui Miloş în ţară pricinuia domnului Ghica mare grijă şi nelinişte. Miloş la rândul său nu avea deplină încredere în principele Ghica care, după părerea sa, ar fi înconjurat cu persoane devotate Rusiei, cum ar fi fost consilierul Mavros şi secretarul Gadruba, spaniol de origine, care fusese mai înainte în serviciul consulatului rusesc [1]).

La începutul lui Iulie sosi la Bucureşti vestea despre moartea principelui Milan. Atunci exprincipele Miloş fu solicitat să consimţească la urcarea pe tron a fiului său mai mic Mihai. El însă refuză să-şi dea asentimentul, pentrucă se gândea la întoarcerea sa pe tronul sârbesc [2]). Nici intervenţia ginerelui său Nicolič nu izbuti să-l înduplece, cu toate că ţarul îngăduise să i se elibereze paşaport pentru Odessa, iar colonelul Ivanciu, care se reîntoarse din Constantinopol, îi aduse avertismentul să se astâmpere pe moşiile sale din Ţara-Românească şi să se abţină dela orice amestec în treburile Serbiei [3]).

In cursul lunii August ajunse la urechile exprincipelui Miloş svonul că principele Ghica ar fi primit un firman din Constantinopol, ca în numele Porţii să-i ceară socoteală asupra administraţiei sale din Serbia şi să-i retragă toate decoraţiunile primite dela sultan. Vestea aceasta nelinişti pe Miloş şi-l făcu să se gândească la fuga sa în statele austriace. Secretarul lui Miloş Ioan Stoianovič interveni pe lângă agentul Timoni, cerându-i sfatul pe unde s'ar putea refugia mai lesne în Austria, pe Dunăre sau pe uscat. Agentul îl linişti, sfătuindu-l să nu se încreadă în toate svonurile şi să se ferească de acţiuni pripite, întru cât dânsul nu are nicio

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 114, p. 108 urm.
[2]) *Ibid.*, XXII, nr. 117, p. 113.
[3]) *Ibid.*, XXII, nr. 118, p. 113.

știre despre primirea unui asemenea firman împărătesc. Timoni mai arăta că Miloș punea totul în mișcare pentru a-și redobândi tronul. Din cauza aceasta el se împotrivea cu îndârjire ca fiul său Mihai să se reîntoarcă în Serbia [1]).

Indărătnicia sa, de a consimți la întoarcerea prințului Mihai în Serbia, nu putut fi înfrântă nici de soția sa, care venise să ceară, în numele guvernului din Belgrad, reîntoarcerea neîntârziată în țară a prințului moștenitor. De altfel starea sănătății acestuia era foarte șubredă, fiind mereu chinuit de accese de tusă.

Pentru a obține eliberarea beizadelei, se recurse în cele din urmă la expedientul de a chema pe tronul Serbiei o altă beizadea domnească și anume pe fiul lui Caragheorghe Alexandru, care petrecea atunci împreună cu maică-sa la Craiova, trăind din subsidiile curții din Petersburg și din ajutoarele bănești pe care le primea, dela principele muntean. Către tânărul Caragheorghevič se îndreptă unul din membrii regenții și anume Vučik, invitându-l să se reîntoarcă în patrie. Alexandru urmă invitației și ajunse la granița sârbească, dar acolo i se refuză intrarea până la noi dispozițiuni din partea regenței. Acestea întârziară însă, până ce sosi dela Belgrad ordinul de a se interzice beizadelei Alexandru intrarea în Serbia. Refuzul acesta îl determină să treacă la Vidin și să se plângă la pașa de acolo asupra atitudinei ostile din partea regenței sârbești. Exprincipele Miloș privea chemarea lui Alexandru Caragheorghevič ca o demonstrație nereușită contra sa și nu cedă nici când îi sosi știrea din Constantinopol, că sultanul ar fi semnat beratul pentru instalarea beizadelei Mihai pe tronul dela Belgrad [2]).

Se pare însă că în cele din urmă principele Ghica primise instrucțiuni severe dela Constantinopol cu privire la situația lui Miloș. Timoni raporta la 14 Octomvrie 1839 despre întrevederea dintre Ghica și Miloș, în urma căruia acesta își dădu consimțământul formal pentru plecarea beizadelei Mihai [3]). Pentru 16 Octomvrie era așteptat la București un co-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 120, p. 115.
[2]) *Ibid.*, XXII, nr. 122, p. 117.
[3]) *Ibid.*, XXII, nr. 123, p. 17.

misar al Porții, aducând 2 firmane împărătești: prin unul din acestea firmane se lăsau exprincipelui distincțiile Porții, pe care națiunea sârbă încercase să i le retragă prin intrigi pe lângă înaltul divan, prin celălalt se confirma beizadeaua Mihai ca principe al Serbiei, invitându-l să se prezinte la Constantinopol pentru a primi investitura. După cetirea solemnă a ambelor firmane, principele Mihai plecă fără zăbavă la Constantinopol, iar maică-sa rămăsese în Țara-Românească până la întoarcerea fiului ei în Serbia [1]).

După plecarea fiului său, exprincipele Miloș se retrase la moșia sa *Herești* (jud. Ilfov), lângă care se găsește și cătunul Miloșești. De acolo exprincipele îndrepta la 2 Aprilie 1840 o adresă de mulțumire guvernului austriac pentru pedepsirea negustorului Gheorghe Ivanovič din Semlin, care profesase injurii la adresa lui Miloș [2]). Principele suferea de o boală de ochi și de aceea dorea să plece la Viena, dar autorizația Porții pentru o asemenea călătorie întârzia mereu. El mai era chinuit și de diverse plictiseli cu administratorii bunurilor sale, pe care nu-i putea mulțumi din cauza inculturii și sgârceniei sale.

Din raportul lui Timoni din 8 Mai mai aflăm că principele Ghica delegase pe nepotul său, pe marele logofăt Emanuel Florescu, aga Bucureștilor, să prezinte felicitări principelui Mihai cu ocazia urcării sale pe tronul Serbiei [3]).

Exprincipele Miloș așteptă cu nerăbdare la Herești vești din Serbia, unde se aștepta la turburări care să-i înlesnească reîntoarcerea în patrie [4]). Cu toate că boala sa de ochi se agravase, afacerile îl țineau pe loc la Herești, fiindcă-i lipseau noțiunile de drept pentru a tranșa toate încurcăturile.

In cursul verii se abătură pe la Herești și diverși emisari sârbi, pentru a-l pune la curent asupra evenimentelor din patrie. Acolo Miloș primi chiar pe fostul său adversar Simič care arunca toată vina asupra lui Avram Petrovič și Vačič [5]).

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 124, p. 118.
[2]) *Ibid.*, XXII, nr. 141, p. 133.
[3]) *Ibid.*, XXII, nr. 143, p. 134.
[4]) *Ibid.*, XXII, nr. 145, p. 135.
[5]) *Ibid.*, XXII, nr. 149, p. 136 urm.

Dela fratele său Ifrim și dela Botič, precum și dela soția sa, exprincipele primea mereu știri din Serbia. Se răspândise chiar vestea că Miloș ar putea fi răpit de aderenții săi și condus în Serbia. In cele din urmă el obținu prin mijlocirea Franței cuvenitul firman de călătorie în străinătate [1]). La 8 Ianuarie 1840, consulul francez putu raporta la Paris, că exprincipele Miloș părăsise Țara-Românească, plecând la Viena unde petrecu mai multă vreme în exil [2]).

La adânci bătrânețe, dorința sa fierbinte de a se reîntoarce pe tronul Serbiei se împlini. Fiul său Mihai domni numai până la 1847, când muri. Atunci partizanii dinastiei Carageorghevič ridicară pe tronul Serbiei pe principele Alexandru, care domni până la 1858, când scuptina sârbească ridică pe tron din nou pe pribeagul Miloș Obrenovič, care domni încă 2 ani și muri la 1860.

In rapoartele agențiilor diplomatice din București reiese deci că raporturile principilor sârbi cu Țara-Românească erau cu mult mai variate și strânse decât s'ar fi crezut.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 152, p. 141.

[2]) Hurmuzaki-Hodoș, XVII, nr. 755, p. 774; cfr. nr. 756, p. 775; nr. 760, p. 781; nr. 761, p. 782; nr. 763, p. 784; nr. 771, p. 793.

RAVAGIILE EPIDEMIILOR DE CIUMĂ ŞI HOLERĂ ŞI INSTITUIREA CORDONULUI CARANTINAL LA DUNĂRE

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică din 6 Aprilie 1945

CUPRINSUL

1. Epidemia de ciumă din anii 1783—1785. In ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, legăturile Principatelor Române cu Orientul apropiat deveniseră mai strânse şi mai frecvente. Garnizoanele turceşti din cetăţile dela Dunăre se întăreau mereu prin contingente proaspete, concentrate acolo din cele mai îndepărtate colţuri ale vastului imperiu otoman. Vasele de comerţ, încărcate cu mărfuri levantine, străbăteau Dunărea în sus până la Galaţi, Brăila şi Giurgiu, unde schimbau încărcăturile lor cu produse indigene româneşti ca cereale, piei, lână, ceară, miere etc. Dar avântul acesta economic era turburat mereu prin epidemiile de *ciumă* şi *holeră*, ale căror microbi infectanţi ajungeau la Dunăre prin

trupele turcești, dar și prin *echipajele vaselor de comerț* care acostau porturile moldovene și muntene.

La 5 Septemvrie 1783 Raicevich, agentul diplomatic al Austriei, raporta din București că lumea se temea ca nu cumva călătorii ce veneau din Constantinopol să aducă cu ei *molima contagioasă* — il malo contagioso —[1]. La 18 Septemvrie se raporta că *ciuma* izbucnise în ținutul *Săcueni* dela granița Transilvaniei și că microbii fusesără aduși din *Ismail*, unde ciuma bântuia în rândurile trupelor din garnizoana turcească[2]. Se luară cuvenitele măsuri profilactice contra răspândirii epidemiei. La granița din spre Transilvania fură ridicate carantine. In Noemvrie 1784 se iviră cazuri de ciumă și la București și anume în mahalaua Dudești și în « *târgul de-afară* » unde muriră mai multe persoane[3]. Principele Sutzo luă drastice măsuri, trăgând cordoane, dând foc caselor contaminate și angajând 100 de *ciocli* — *Czokles* — la mahalale. Cazuri de ciumă fură semnalate și la *Frăsinet*, jud. Ialomița. Se spera ca înăsprirea gerului deopotrivă cu măsurile de combatere îndrumate de guvern vor contribui la stârpirea molimei[4]. La 17 Decemvrie se raporta că în București epidemia mai slăbise în ultimele 8 zile și că afacerile începură să-și ia cursul lor normal. In balta Ialomiței însă se iviră nouă focare de ciumă care se răspândi asupra mai multor sate[5]. Tot atuncea căpitanul Szipa raporta asupra fenomenelor observate de el la bolnavii cuprinși de ciumă din spitalul dela Pantelimon. El arăta că cei atinși de ciumă aveau la început febră, amețeli și dureri de cap. Apoi ciuma se manifesta în toată grozăvenia ei prin apariția de umflături la încheieturile mâinilor și picioarelor, la apariția cărora unii dintre bolnavi își pierdeau cunoștința, iar alții înnebuneau. Durerile erau când mai cumplite când mai potolite. Unii mureau în a patra zi, alții în a șasea zi iar alții în a opta zi de boală, de chinuri[6].

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XIX, 1, Nr. 155, p. 127.
[2]) *Ibid.*, Nr. 117, p. 129.
[3]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 197, p. 226.
[4]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 197, p. 226.
[5]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 200, p. 228.
[6]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 201, p. 229.

In drumul său spre București, Merkelius află dela *odobașul* — odabassa — postei că *balaura* — Balaura — din București dispusese ca la Frăsinet să fie arse două case care erau contaminate. In apropiere de Slobozia, el află la 17 Ianuarie 1785 un han ars. Acolo să fi noptat cu patru săptămâni în urmă un pescar originar din Dudești, venind dela baltă cu carul cu pește. In cursul nopții i se făcu rău iar hangiul, un țigan, i-ar fi furat din car câțiva pești și suma de 10 lei. Pescarul, pornind mai departe muri în drum spre satul Perieți. Săteanul care-l ridicase din car, muri și el după trei zile deopotrivă cu țiganul hoț dela han. In satele Dudești și Sutești de pe apa Borcei să fi murit până la finele anului 90 de oameni. Se luaseră măsuri de izolare a satelor.

Paznicii primiseră ordin să tragă contra celor ce nesocoteau măsurile sanitare. Casele infectate fură toate arse. Și în Ciocăneștii de Baltă din fața Silistriei se găseau mai multe case arse [1]). La 1 Septemvrie 1785 contele Cobenzl recomanda pe doctorul Illiade care dorea să practice medicina la București [2]). La 24 Decemvrie Raicevich raporta la Viena că grație vigilenței principelui, ciuma, care se răspândise dincoace de Dunăre, fusese *sufocată în naștere* — soffocata nel nascere — [3]).

2. Epidemia de ciumă din anii 1790—1798. Cu ocazia operațiunilor militare dela Dunăre din 1788—1791, trupele turcești transmiseră din nou flagelul ciumei, care amenința să se extindă și asupra Principatelor Române. In Octomvrie 1790 agenția austriacă din Iași raporta la Viena că raiaua Hotinului era amenințată de ciumă, din care cauză comandantul raialei se văzu silit să ridice cuvenitele cordoane sanitare, impunând o carantină de 6 zile. Din cauza epidemiei fu oprit și iarmarocul obișnuit dela Focșani care se ținea la Simedru. In Moldova epidemia luase o formă foarte benignă cu foarte puține cazuri letale [4]). In Decemvrie se ra-

---

1) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 1, Nr. 206, p. 233.
2) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 213, p. 238 urm.
3) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 215, p. 241.
4) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 471, p. 576.

porta că la Brăila nu se ivise niciun caz de ciumă [1]). Informatorul agenției raporta în Ianuarie 1792 din Brăila că în curs de 6 zile cât petrecuse acolo, se iviră 70 cazuri letale de ciumă. Populația era îngrozită [2]). In Martie 1792 se arăta că în urma unei anchete la fața locului de către un expert în ale medicinei, epidemia era pe cale de a se stinge, ne mai constituind nicio primejdie [3]).

In toiul verii 1792 însă ciuma izbucnise la București. Principele *Mihai Sutzo* luă măsurile preventive, instituind o *comisiune sanitară* [4]). Pentru combaterea molimei, domnul ceru prin agenție un *medic* sau *chirurg* — Pest-Doctor oder Chyrurgum — din Austria, care urma să fie remunerat cu 100 lei lunar, locuință și cu 2 ocale de carne, jumătate oca de orez și 4 pâini pe zi. Medicul putea aduce cu sine și doi agenți sanitari, plătiți cu câte 50 lei lunar. Misiunea lor era să fie trimiși în localitățile atinse de ciumă. După stingerea epidemiei, doctorul și personalul său sanitar se puteau reîntoarce în patrie pe cheltuiala principelui [5]).

Comandamentul militar din Transilvania se grăbi să trimită 2 chirurgi pentru combaterea ciumei, care vizitau satele și trimiteau bolnavii la spitalul din București [6]). Din cauza ciumei, agentul austriac Merkelius fugi din București la moșia banului Ghica dela Colentina [7]). Un extract din protocolul spitalului dela Pantelimon, din 16 Septemvrie 1792, arăta în timpul dela 18 Iunie până la finele lui Iulie 74 morți și 248 convalescenți. In luna August 204 morți, 116 convalescenți și 334 de bolnavi, deci total 976 de cazuri [8]). Cei doi chirurgi sunt arătați ca originari din Galiția. Ei se numeau G u t t e r și S a a m ü l l e r. La 16 Septemvrie ambii chirurgi semnau un raport amănunțit asupra fenomenelor boalei arătând că la început pacienții erau cuprinși de o înfiorare, urmată de febră, sete, oboseală, greață, vomitații și amețeli. In primele

[1]) H u r m u z a k i - N i s t o r, XIX, 1, Nr. 481, p. 584.
[2]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 483, p. 586.
[3]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 487, p. 593.
[4]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 503, p. 611.
[5]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 504, p. 612.
[6]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 507, p. 614.
[7]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 509. p. 615.
[8]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 511, p. 617.

trei zile apăreau umflăturile cu băşici, care erau mai mult sau mai puţin dureroase. Umflăturile apăreau după urechi, subsuori şi la încheieturile picioarelor şi erau foarte dureroase. La început umflăturile erau roşii, apoi albastre şi în sfârşit negre, secretând o materie pestilenţială. Erupţia acestor buboaie provoacă moartea. Agonia dura 5—12 zile. Unii se şi vindecau [1]).

La 20 Octomvrie 1792 se raporta din Bucureşti, că în cursul lui Septemvrie muriseră de ciumă în spitalul dela Pantelimon 231 persoane. Prin indivizii atinşi, sosiţi din Bucureşti, fură contaminate şi patru localităţi din judeţele vecine şi anume Podu-Risei, Podu-Barbisului, Cernăteştii din Valea Necavanilor şi Valea Largă. La finele lunei August 1792 principele convocă clerul şi boierimea la sfat pentru a aviza la măsurile sanitare pentru combaterea molimii. In urma desbaterilor ce avură loc se hotărî să se aducă *capul sfântului Visarion*, tămăduitorul de ciumă, din schitul *Duşca* al mănăstirii *Meteura* din Macedonia. S'au trimis clerici să aducă capul sfântului. Patru călugări sosiră la 19 Octomvrie 1792 cu sfintele moaşte, pe care le aşezară în mănăstirea dela Cotroceni. De acolo ele fură purtate cu procesie prin oraş şi expuse publicului spre închinare la biserica sfântului Duh [2]).

In Noemvrie epidemia se mai potolise şi principele se arăta foarte indispus că Austriacii menţineau încă cordoanele sanitare cu toate că nici în Moldova şi nici în Ţara Românească nu se mai ivise niciun caz nou de ciumă. Agenţia motiva însă menţinerea cordonului prin faptul că populaţia era încă bântuită de febră tifoidă şi că în condiţiunile acestea epidemia de ciumă ar putea izbucni oricând din nou [3]). In Februarie 1793 se raporta din Iaşi că în ţară nu s'a mai ivit niciun caz de ciumă şi că epidemia putea fi considerată ca stinsă [4]).

Cu toate acestea însă svonuri alarmante în legătură cu epidemia de ciumă circulau pretutindeni, agitând spiritele şi neliniştind lumea. Edificatoare în privinţa aceasta este adresa pe care la 3 August 1783 marele vornic Scarlat Gre-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 1, Nr. 513, p. 619 urm.
[2]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 517, p. 623.
[3]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 520, p. 625 urm.; cfr. Nr. 572, p. 627.
[4]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 532, p. 637.

c e a n u o trimise agenției austriace ce se alarmase pe urma unor asemenea svonuri. Marele vornic arăta că luase cunoștință de svonul despre izbucnirea ciumei în satul Măgurele, pe care o răspândise un negustor din Vâlcea și pe care o comunicase mai departe vătaful Ștefan dela Câineni. Se susținea chiar că însuși principele s'ar fi sezisat de acest svon și ar fi trimis la *Măgurele* o anchetă sanitară ca să facă autopsia morților, să dispună arderea caselor și adăpostirea oamenilor în bordeie construite la marginea satului. Față de acest svon, marele vornic constată mai întâi că satul Măgurele aparținea raialei turcești dela Turnu și că nici nu făcea parte din teritoriul principatului muntean. După informațiile guvernului, la Măgurele și Turnu nici nu s'ar fi ivit vreun caz de ciumă. Se putea însă ca răspânditorii unor asemenea știri alarmante să fi confundat satul *Măgurele* cu satul *Măgura* din județul Vlașca, unde în adevăr se ivise iarna trecută și anume în Ianuarie bănuiala că două case ar fi fost contaminate de ciumă. Un membru al comisiunii sanitare fu trimis imediat la fața locului, care dispuse ca cele două clădiri să fie arse, iar locatarii supuși unei carantine de 40 de zile. După scurgerea acestui termen, familiile acestora fură supuse unei proceduri de purificare și puse în libertate. In Mai ispravnicul de Vlașca adusese la cunoștința principelui că fiica preotului din Măgura, fiind bolnavă, murise. Cazul părea suspect și atunci principele dădu ordin comisarului spitalului, S a n d u l a c h i să ancheteze cazul la fața locului. Acesta plecă la Măgura însoțit de patru agenți sanitari și constată că fiica preotului murise de moarte naturală după o boală îndelungată, iar maica ei se îmbolnăvise de durere pe urma pierderii fiicei. Cu toate acestea preoteasa fu supusă unei carantine de 15 zile iar casa preoțească fu desinfectată, fără ca să fi fost vorba de ciumă. Marele vornic Crețeanu încheia adresa cu constatarea că nici la Măgura și nici în toată țara nu se mai găsea niciun caz de ciumă [1]).

In August 1793 se raporta din Iași că sosise acolo ocu-listul F e b u r din Bucovina, care dădu consultații timp de

[1]) H u r m u z a k i - N i s t o r, XIX, 1, Nr. 559, p. 663 urm.

câteva zile şi se reîntoarse apoi la Cernăuţi [1]. In Februarie 1794 se svonise la Iaşi că la Vaslui s'ar fi ivit cazuri de ciumă şi că acolo ar fi murit mai multă lume ca de obiceiu. Principele credea însă că svonul acesta ar fi fost răspândit anume pentru a împiedeca pe zapciii de biruri de a-şi îndeplini funcţiunea [2]. In Aprilie aceluiaşi an se raporta din Bucureşti că în ţară nu se ivise niciun caz de ciumă [3]. Cazuri suspecte se anunţau în Iunie la Ismail unde principele Moruzi trimise pe medicul său curant [4] iar în Noemvrie 1794 la Giurgiu, unde intervenise chirurgul Beik dela agenţia austriacă [5]. Izbucnirea epidemiei în Giurgiu determină închiderea graniţei spre Rusia [6]. In Ianuarie 1795 câţiva bolnavi suspecţi din satele de lângă Giurgiu fură internaţi în spitalul de ciumă dela Pantelimon [7]. In Februarie, se semnalară cazuri de ciumă la Şiştov [8]. La 23 Iunie 1795 se aduse din nou din Turcia racla cu *capul Sf. Visarion*, făcătorul de minuni contra ciumei, şi fu depusă cu mari ceremonii religioase la mănăstirea Văcăreşti. De acolo sfintele moaşte fură purtate în procesie prin oraş şi aşezate în biserica Sf. Duh. La procesie luă parte domnul, însoţit de membrii guvernului, de boierime şi de popor [9]. Comisiunea sanitară în frunte cu marele spătar Manu prezentă la 13 August 1795 următorul tablou asupra mersului epidemiei [10].

In timpul dela	Bolnavi	Morţi	Internaţi în spitale			
			convalescenţi	Bolnavi	La deparazitare	Deparazitaţi şi lăsaţi la vatră
Persoane						
1 Aprilie până la 20 August 1795	1.836	1.252	484	100	1.425	686

[1] Hurmuzaki-Nistor, XIX, 1, Nr. 563, p. 668.
[2] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 584, p. 688.
[3] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 597, p. 700.
[4] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 603, p. 704.
[5] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 622, p. 718 urm. şi Nr. 723, p. 719 urm.
[6] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 625, p. 722.
[7] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 633, p. 727.
[8] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 635, p. 729.
[9] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 651, p. 742.
[10] *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 658, p. 747.

La 19 Septemvrie se raporta din Bucureşti, că de opt zile epidemia de ciumă slăbise sensibil în Bucureşti, dar că în Moldova şi mai ales la Focşani, epidemia făcea ravagii [1]). La 17 Decemvrie se semnalau cazuri de ciumă la Craiova, Cioroiu, Pleşoiu, Redda, Daşova, Moldoveni, Potelu, Dăbuleni, Zănoaga, Leul, Hosroveni, Hârţa, Horlătreni şi Slătioara. Chiar în Bucureşti se mai iveau cazuri suspecte de moarte [2]). La 22 Decemvrie, se semnalau în judeţul Fălticeni cazuri de ciumă în 22 localităţi [3]). In Martie 1796, epidemia slăbise aproape cu totul în Muntenia [4]). In Iulie 1796 se semnalară cazuri de ciumă la Galaţi, din cauza comunicaţiei cu Brăila care era infectată. La Focşani erau două case infectate [5]). In Iulie 1797 se semnalară la Iaşi 7 cazuri suspecte de ciumă, patru Evrei şi trei Ţigani. Molima era răspândită şi în raiaua Hotinului [6]).

In Iulie 1798 se raporta la Viena, că în tabăra turcească dela Vidin s'ar fi ivit cazuri suspecte de ciumă şi că chirurgii Gauer şi Messitsk activau acolo [7]). Epidemia nu s'a răspândit însă şi dincoace de Dunăre, în Ţara-Românească, care rămase scutită de molimă timp mai îndelungat. In 1808 isbucniră boale grele în rândurile oştirilor ruseşti care operau la Dunăre, dar din fericire populaţia indigenă rămâne scutită de această plagă [8]).

3. Epidemia de ciumă din anii 1813–1814 din timpul domniei lui Caragea. In Februarie 1810 izbucni în judeţul Covurlui, unde se găseau îngrămădite numeroase unităţi de trupe ruseşti, o primejdioasă epidemie, care răpuse multe vieţi omeneşti. Medicul agenţiei austriace, Lorenzo, fu trimis încolo pentru combaterea molimei [9]). Epidemia a putut fi localizată şi în sfârşit combătută cu succes până la stin-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XIX, 1, Nr. 668, p. 754.
[2]) *Ibid.*, XIX, 1, Nr. 675, p. 758.
[3]) *Ibid.*, XIX, Nr. 676, p. 759.
[4]) *Ibid.*, XIX, 1, nr. 688, p. 766.
[5]) *Ibid.*, XIX, 1, nr. 711, p. 784.
[6]) *Ibid.*, XIX, 1, nr. 764, p. 874 şi nr. 770, p. 841.
[7]) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 33, p. 21 urm.
[8]) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 658, p. 526 urm. şi nr. 665, p. 533.
[9]) *Ibid.*, XIX, 2, nr. 764, p. 619.

gerea ei. In Aprilie 1811 izbucniră în județele Iași, Covurlui și Reni boale infecțioase în rândurile populației rurale. Medicul agenției, L o r e n z o, care îndeplinea totodată și funcțiunea de medic al Iașilor, fu trimis în aceste județe să observe epidemia și să ia cuvenitele măsuri pentru combaterea ei [1]. La 2 Octomvrie 1812 se raporta din Iași, că în Moldova starea sanitară era bună. Ciuma făcea însă ravagii la Odessa și la Constantinopol [2]. La 14 Octomvrie se comunica din Sibiu, unde petrecea agentul austriac, că starea sanitară a Munteniei era bună, dar că epidemia de ciumă se menținea la Odessa și Constantinopol [3]. La 26 Octomvrie 1812 se raporta la Viena, că noul principe, I o a n C a r a g e a, se găsea în drum spre București, dar că în rândurile însoțitorilor săi s'ar fi ivit cazuri de ciumă și că unii dintre oamenii de serviciu ai Domnului ar fi și murit de această înfricoșătoare molimă. La București se întocmiră spitale pentru ciumați și se înăspriră prescriptele de carantină la Dunăre [4].

Dar cu toate măsurile de precauție, epidemia se lățise și asupra Munteniei. Primul caz fusese constatat în localitatea *Bragadiru* din Teleorman, unde microbii ciumei fuseseră aduși din raiaua Turnului, care comunica fără carantină cu Nicopole de pe malul opus al Dunărei. Intre timp sosi și principele C a r a g e a la Plătărești, unde făcu câteva zile de carantină, dar oamenii săi de serviciu și anume cămărașul S c a n a v i, al cărui fiu murise de ciumă, intrase în București, împreună cu *cârcibașul* sau blănarul principelui, aducând cu sine blănăria domnească, fără să o fi desinfectat mai întâi prin fumigație cu clor. In condițiunile acestea răspândirea epidemiei în capitală fusese foarte mult înlesnită [5]. In ziua de 6 Decemvrie principele C a r a g e a sosi la Văcărești, unde fu primit de înaltul cler și de boierime cu ceremonialul obișnuit. După terminarea ceremoniei, principele intră incognito, însoțit numai de medicul său R a l l y,

[1] H u r m u z a k i-N i s t o r, XIX, 2, nr. 924, p. 719.
[2] *Ibid.*, XIX, 2, nr. 994, p. 775.
[3] *Ibid.*, XX, nr. 46, p. 53.
[4] *Ibid.*, XX, nr. 48, p. 54. Cfr. V. A. U r e c h i a, *Istoria Românilor*, tom. X, partea A, p. 760—789.
[5] *Ibid.*, XX, nr. 52, p. 57.

în oraş, vizită palatul domnesc, dar nu descinse încă acolo, ci rămase în casa banului R a c o v i ț ă, unde locuise şi generalul K u t u s o v [1]). Secretarul principelui era marele postelnic sau maestru de ceremonii V l ă h u ț a [2]). Din Iaşi se raporta la Paris, că se întrerupsese comunicația cu Basarabia din cauza unor cazuri de ciumă ce se iviseră la Hotin [3]). Cazuri de ciumă nu se mai semnalau deocamdată. La 6 Ianuarie 1813 se raporta din Iaşi că grație măsurilor de prevenție şi a gerului cumplit, nu se smnala niciun caz de ciumă în toată Moldova [4]). La 6 Februarie 1813 se semnalară cazuri de ciumă la *Brăila*, dintre care 13 mortale [5]). In Iulie 1813 agentul francez din Iaşi F o r n e t t y, comunica la Paris că reapărură cazuri de ciumă la Hotin şi la Bălți [6]).

La 22 Iulie 1813 agentul francez L e d o u l x raporta din Bucureşti, că la mănăstirea Văcăreşti se ivise un caz de ciumă şi că principele Caragea se alarmase din cale-afară [7]). Medicii agenției, C z i k a r t şi R e i d e r, trimişi în grabă la Văcăreşti, constatară în adevăr simptome de ciumă. D-rul R e i d e r alcătui în grabă o circulară cu privire la măsurile de combatere a molimei, care fu prezentată principelui. El recomanda izolarea bolnavilor, desinfectarea caselor şi tratamentul ce se impunea celor atinşi de ciumă şi în deosebi un regim special de hrană pentru aceştia. In urma acestor recomandări, casele contaminate din Văcăreşti fură arse, iar locuitorii evacuați pe câmp la *Popeşti-Leordeni*, unde evacuații mureau însă şi de foame. Numai după mari stăruințe li se trimise într'acolo malaiu, dar şi acesta alterat şi incomestibil. Şi tocmai hrana bună constituia unul din mijloacele cele mai eficace pentru combaterea molimei [8]).

In Bucureşti se înființară în grabă mai multe spitale pentru cazarea bolnavilor [9]). Din raportul comisiunii sanitare către

[1]) H u r m u z a k i - N i s t o r, nr. 53 p. 57 urm.
[2]) *Ibid.*, nr. 55, p. 59.
[3]) H u r m u z a k i-H o d o ş, XVI, nr. 1874, p. 953.
[4]) H u r m u z a k i - N i s t o r, XII, nr. 64, p. 67 urm. H u r m u z a k i-H o d o ş, nr. 1976, p. 955.
[5]) *Ibid.*, nr. 77, p. 79.
[6]) H u r m u z a k i-H o d o ş, nr. 1901, p. 971.
[7]) *Ibid.*, XVI, nr. 1906, p. 974.
[8]) H u r m u z a k i-N i s t o r, XX, nr. 110, p. 102.
[9]) H u r m u z a k i-H o d o ş, XVI, 1908, p. 975.

principe, se vede că dela 17 până la 20 August se îmbolnăviseră de ciumă 65 de persoane, din care 28 muriseră în aceste 4 zile. Dintre cei atinși de ciumă, 36 se găseau în spital, iar 29 în casele lor particulare [1]). Consulul francez Ledoulx arată că două treimi din populația Bucureștilor părăsise orașul, lăsându-l aproape gol. La Rusciuc ciuma secera pe săptămână 60—80 de persoane, iar la București mureau chiar 92 victime săptămânal [2]).

La 25 Septemvrie epidemia cuprinsese și clasele de sus ale societății. Cazuri de ciumă se iviseră la consulatul rusesc și în casa marelui postelnic. Sora secretarului domnesc Schina muri subit de ciumă. Cazuri de moarte se produseră și în casa marelui ban Golescu. Chiar la curtea domnească muri de ciumă dascălul de franțuzește al beizadelelor, cu numele Laurençon. Principele părăsi în grabă orașul. Dela 31 August până la 24 Septemvrie muriră în spitalele din București 650 de ciumați și se iviră altele 597 cazuri nouă [3]). Epidemia se întinsese cu aceeași virulență și asupra Moldovei. Dela Brăila molima trecu la Galați [4]). Agenția organiză la Florești un spital de ciumă pentru supușii austriaci. In zilele dela 25 Septemvrie până la 12 Octomvrie, muriră în spitalele publice din București și împrejurime, 472 persoane și se iviră alte 434 de cazuri nouă [5]).

In zilele de 13—15 Octomvrie avură loc mari ceremonii religioase contra ciumii. *Moaștele Sf. Dumitru* fură ridicate dela Mitropolie și purtate prin oraș până la Herăstrău, unde rămaseră expuse trei zile. In tot timpul acesta se făceau slujbe în toate bisericile și se ceteau rugăciuni contra ciumei. Principele însoțit de înalții clerici și de boieri, asistă zilnic la aceste ceremonii religioase. In cursul acestor trei zile muriră 36 persoane și se îmbolnăviră altele 66 [6]). Dela 16 până la 22 Octomvrie muriră de ciumă 90 persoane și se îmbolnăviră 66 persoane [7]).

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 113, p. 104.
[2]) *Ibid.*, XVI, 1911, nr. 977.
[3]) *Ibid.*, XX, nr. 120, p. 109 urm.
[4]) *Ibid.*, XX, nr. 121, p. 111.
[5]) *Ibid.*, XX, nr. 122 și 123, p. 111—113.
[6]) *Ibid.*, XX, nr. 125, p. 114.
[7]) *Ibid.*, XX, nr. 128, p. 116. urm.

La 29 Octomvrie 1813 se raporta din Iași, că ciuma făcea ravagii în județul Putna și mai ales la Focșani. La Huși nu se mai ivise de 11 zile niciun nou caz de ciumă. La Galați și la Șerbănești molima se mai domolise [1]). La București se consemnaseră în zilele dela 23—26 Octomvrie 98 cazuri de moarte și 106 noi cazuri de ciumă. Intre 27 și 29 Octomvrie murire în București 69 persoane și se îmbolnăviră 67 [2]). In cursul lunii Noemvrie molima făcea ravagii la București și împrejurime, dar și în județele *Ialomița*, *Prahova*, *Buzău*, *Dâmbovița*, *Argeș și Muscel* și în deosebi în orașele *Ploiești*, *Câmpina*, *Târgoviște* și *Pitești*. In cursul acestei luni muriră în București 492 persoane de ciumă, se îmbolnăviră altele 395 și se însănătoșiră 33 persoane [3]). In Decemvrie epidemia scăzu puțin în virulență, înregistrându-se în București 242 cazuri letale, 171 cazuri nouă și 25 convalescenți [4]). Se credea că la domolirea molimei ar fi contribuit și gerul cumplit din București, care făcea ca termometrul să scadă la 15 grade Réaumur.

4. Ordonanța principelui Caragea contra ciumei. Sub impresia ravagiilor provocate de ciumă, principele Caragea chemă în fruntea comisiei sanitare pe doi dintre boierii cei mai de vază și anume pe marii vornici Barbucan Văcărescu și Alexandru Nițulescu, cărora agenția austriacă le aducea mari elogii pentru priceperea și probitatea lor. Noii comisari sanitari elaborară un nou *statut pentru combaterea ciumei*, care fu pus în lucrare cu ziua de 1 Ianuarie (stil vechiu) 1814 [5]). Principele încredința agenției austriace un exemplar din acest statut *redactat în limba grecească*, iar agenția îl comunică la Viena în traducere germană. Statutul cuprindea 9 articole. Prin dispozițiunile articolului prim se oprea intrarea în București, și sè prevedea organizarea de carantine la mănăstirea Văcărești, la *Băneasa*

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 130, p. 118.
[2]) *Ibid.*, XX, nr. 131, p. 118.
[3]) *Ibid.*, XX, nr. 132—140, p. 119—127.
[4]) *Ibid.*, XX, nr. 140, p. 128; nr. 142, p. 129 urm.; nr. 143, p. 131; nr. 144, p. 132, 145, 134.
[5]) Cfr. *Sfaturi contra ciumei, 1817*, în A. Veress, *Orânduieli românești vechi*, p. 27 și *Bibliografia românească veche*, tom. IV, p. 138.

și *Colentina*, proprietatea doamnei Floreasca. Intrarea în București nu se putea face decât pe la *Podul Târgului de-afară*, *Podul Mogoșoaei* sau *Herăstrăului*, *Podul Cleiului* sau *drumul Târgoviștei*, *Podul Calicilor* sau *drumul Antim*, *drumul dela Izvorul Filaret* și *Podul Șerban-Vodă*. Călătorii cari doreau să intre în București, erau supuși unei carantine de 12 zile, iar mărfurile unei carantine de 15 zile. Târgoveții se puteau aproviziona cu cele necesare aduse de săteni, numai dincolo de bariera amintită mai sus, unde sătenii puteau desface produsele lor în câmpul liber. Era strict oprit de a se introduce în oraș cânepă, in, textile, haine etc. Contravenienții se pedepseau cu închisoare, iar mărfurile sechestrate se ardeau. Oborul de Luni din *Târgul Cucului* era oprit cu desăvârșire.

Prin articolul al doilea se impunea locatarilor obligația de a aduce la cunoștința ciomisiunii sanitare cazurile de boală. Bolnavii se transportau la spital, iar casa se izola, aprovizionarea locatarilor urmând să se facă prin îngrijirea agenților sanitari. Pentru recalcitranți și tăinuitori se prevedeau sancțiuni severe. Articolul 3 prevedea dispozițiuni pentru paza locuințelor celor internați în spitale. In articolul patru se îngăduia brutarilor, măcelarilor, lăptarilor și sacagiilor precum și altor negustori de victuale, să facă negoț ambulant cu produsele lor, cu obligația însă de a nu se îngrămădi la un loc. Vânzătorii trebuiau să poarte cu sine un *vas cu oțet*, în care se vărsau banii de metal încasați. In articolul 5 se îngăduia farmaciilor și magaziilor să desfacă mărfurile lor numai prin fereastră, ușile rămânând mereu închise. In schimb însă cafenelele, birturile, cârciumile și alte localuri de consumație rămaseră închise și sigilate de comisia sanitară. Contravenienții erau amenințați să fie spânzurați în fața prăvăliei lor. In articolul 6 se arăta că cei ce veneau în misiune oficială din Constantinopol și curierii oficiali, să fie încartiruiți la *beilic*, iar negustorii turci în hanul *capanlâilor*, neputând fi găzduiți în case particulare. Articolul 7 prevedea ca localurile pentru deținuți de pe lângă spătărie și agie să rămână închise. In funcțiune rămâneau numai pușcăriile pentru criminali. Contravențiile se pedepseau pe loc, fără o prealabilă arestare. Pa-

trulele agiei și spătăriei puteau circula liber prin oraș pentru menținerea ordinei, ele însă nu puteau să intre în vreo locuință sau magazie. In articolul 8 se îngăduia mănăstirilor să continue cu săvârșirea serviciului divin, la care însă credincioșii din mahala nu aveau acces. Prin articolul 9 se prevedea că morții de altă boală decât de ciumă, puteau fi înmormântați pe lângă biserici, dar fără participarea credincioșilor la ceremonia bisericească [1]).

Dar cu toată severitatea aparentă a măsurilor luate, epidemia continua să facă ravagii în rândurile populației. Insuși principele Caragea se plângea față de agentul Fleischhackl, că datele statistice asupra celor morți de ciumă nu erau exacte. Impiegații însărcinați cu alcătuirea tabelelor, nu treceau la rubrica morților decât *o mică parte* din cei decedați, pentru a nu alarma lumea prea mult. Din cele 300 de cazuri mortale care se întâmplau zilnic, ei nu treceau la condică decât cel mult 50. Principele destăinui lui Fleischhackl, că din cei 19.000 de liuzi nu mai rămaseră decât 14.000 și că după estimația măriei sale, ar fi căzut victime epiedmiei peste *24.000 de oameni* din întreg principatul muntean. Măsurile de combatere a molimei promiteau slabe rezultate [2]). Și aceasta cu atâta mai puțin, cu cât însuși servitorul cel mai apropiat al ginerelui Domnului, sărind noaptea peste zidurile palatului pentru a petrece în localurile de desfrâu, se îmbolnăvise de ciumă. Iar cu ocazia anului nou 1814, lumea se îngrămădise în număr mare la palat ca în timpurile bune, fără să țină seamă de primejdia epidemiei. Comisarii Văcărescu și Nițulescu își dădeau cea mai mare silință cu vizitarea spitalelor și supravegherea măsurilor de combatere a ciumei, dar ei nu puteau împiedeca pe agenții sanitari și cioclii de a comite abuzuri revoltătoare. Aceștia nu se sfiau de a chinui pe bolnavi până la moarte pentru a ajunge în posesia averii acestora. Organele de control parcurgeau străzile orașului în cursul nopții, pentru a împiedeca înmormântările în taină [3]).

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 147, p. 134—137.
[2]) *Ibid.*, XX, nr. 149, p. 138.
[3]) *Ibid.*, XX, nr. 150, p. 139.

Un raport din 26 Ianuarie 1814 din Iaşi, arată că în capitala Moldovei şi împrejurime nu se ivise încă niciun caz de ciumă. In schimb molima făcea ravagii la Focşani, Galaţi, Bârlad şi Vaslui [1]).

Ordonanţa domnească contra ciumei, care intrase în vigoare la 1/13 Ianuarie, fu însă revocată în scurtă vreme. Aplicarea ei cu severitate trezise mari nemulţumiri în public, care nu putea înţelege că contravenienţii să fie ţintuiţi de urechi la colţul casei lor şi unii chiar spânzuraţi. Pentru liniştea opiniei publice, ordonanţa fu revocată la 27 Ianuarie. Localurile de petrecere şi consumaţie fură din nou deschise. Târgurile săptămânale se puteau ţinea fără nicio piedecă, iar speculaţia începu să încolţească din nou. Toată lumea se mângâia cu credinţa în predestinaţie şi că omul nu se poate sustrage de ceea ce i-a fost scris de soartă. [2]).

Pe la mijlocul lui Februarie ciuma se mai domolise din cauza gerului [3]). La 20 Martie medicii agenţiei Czikart şi Frank, vizitară spitalul din Bucureşti, unde găsiră bolnavi de boale diferite, amestecaţi cu bolnavii de ciumă. Cu toată lipsa completă de medicamente, erau mulţi convalescenţi. Aceştia părăseau spitalul. Epidemia pierduse însă din virulenţa ei şi se spera că era pe cale de a se stinge [4]). In Moldova mai rămăseseră cazuri de ciumă numai la Galaţi [5]).

La finele lui Aprilie 1814, epidemia de ciumă slăbise foarte mult. Agentul Fleischhackl raporta la 27 Aprilie că de 14 zile nu se mai semnalase niciun caz nou de ciumă. Totuşi membrii comisiei sanitare răspândeau prin oraş svonuri false pentru a se menţinea în posturile lor bine plătite. Insuşi guvernul făcea lumea să creadă că ciuma bântue încă, pentru a motiva astfel perceperea dărilor pentru combaterea epidemiei [6]). In Moldova se mai semnalau pe la mijlocul lui

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 151, p. 140.
[2]) *Ibid.*, XX, nr. 153, p. 141 urm.
[3]) *Ibid.*, XX, nr. 156, p. 143.
[4]) *Ibid.*, XX, nr. 160, p. 145 urm.
[5]) *Ibid.*, XX, nr. 161, p. 146.
[6]) *Ibid.*, XX, nr. 167 şi 168, p. 150 urm.

Mai numai la Galați cazuri izolate de ciumă [1]). La 7 Iulie 1814 se semnalase ultimul caz de ciumă la București [2]).

5. Revolta din Moldova contra măsurilor sanitare excesive. Imprejurarea că Moldova suferi mai puțin de pe urma epidemiei de ciumă, se datorește faptului că guvernu l dela Iași luase din vreme măsuri mai drastice pentru combaterea molimei. In Moldova ciuma nu pătrunsese mai adânc decât până la Galați, Tecuci, Bacău și Vaslui, fiindcă în drum spre Iași fuseseră organizate *stațiuni de carantină.* O asemenea stațiune se găsea la *Târgușor.* Aceasta era condusă de 4 arnăuți din serviciul principelui, cari locuiau în bordeie de pământ și erau plătiți cu 30—40 piaștri lunar. Slujbașii aceștia, foarte conștiincioși, opreau călătorii ce veneau dela Dunăre și din Muntenia și-i supuneau unei carantine de 10—14 zile. Călătorii de condițiuni sociale mai bune, erau găzduiți la mănăstirea *Galata,* unde își petreceau zilele de carantină. Acolo se instalaseră și câteva magazii cu alimente pentru aprovizionarea celor supuși la carantină. Efectele călătorilor rămâneau tot timpul în aer liber și se afumau de regulă prin aprinderea grămezilor de gunoiu din apropiere. Pentru acoperirea cheltuelilor cu combaterea epiedmiei, se percepea un mpozit care apăsa foarte greu asupra contribuabililor [3]).

Indată ce se semnala în vreo localitate un caz de ciumă, localitatea se înconjura cu un cordon sanitar și se întrerupea orice comunicație cu satele vecine. Cu misiunea combaterii epidemiei fusese încredințată în Moldova boierului C a t a r g i, care concentra în mână toată puterea și asupra carantinelor [4]).

In Noemvrie 1815 se semnalau cazuri de ciumă în satele Luncani și Sohodol din județul Bacău [5]). In Iunie 1816 muriră la Galați 16 persoane de ciumă [6]). In Octomvrie

[1]) H u r m u z a k i-N i s t o r, XX, nr. 174, p. 156.
[2]) *Ibid.*, nr. 192, p. 172.
[3]) *Ibid.*, XX, nr. 208, p. 187 urm.
[4]) H u r m u z a k i-H o d o ș, XVI, nr. 1985, p. 1030.
[5]) H u r m u z a k i-N i s t o r, XX, nr. 301, p. 253.
[6]) *Ibid.*, XX, nr. 352, p. 294; cfr. nr. 370, p. 310.

1816 nu se mai semnalau cazuri de ciumă la Galați [1]). In Iulie 1817 rapoartele consulare arată că în Moldova ciuma încetase cu desăvârșire [2]).

Măsurile sanitare se aplicau cu severitate, cu toate că nu se mai semnalau cazuri de ciumă. Sub rigoarea acestor măsuri, suferea foarte mult populația nevoiașe dela sate și din mahalalele Iașilor, unde mai pui că rigoarea lor era înăsprită și prin abuzurile organelor agiei și hatmaniei domnești, care, sub pretext de ciumă, își îngăduiau grave abateri și abuzuri de putere. Medicul orașului, Peretz, secondat de colegul său Franguli și de membrii comisiei sanitare, declarau orice caz de boală drept ciumă și îl tratau în consecință. Populația era cuprinsă de groază. Străzi și mahalale întregi erau izolate prin cordoane sanitare, pe care nu le puteau trece decât cei cu dare de mână. Casele celor bănuiți de ciumă se vindeau pe sub mână, pentru a fi scutite de a fi arse. Organele din poliția sanitară speculau în mod criminal pe bieții nenorociți, mânându-i la acte de disperare. La cea mai mică bănuială, lumea era amenințată cu cele mai drastice măsuri de represiune, de care cetățenii indigeni erau loviți deopotrivă cu supușii străini. Agențiile străine interveneau în zadar pentru supușii lor, dar ele primeau veșnic același răspuns, că măsurile autorității sanitare privesc deopotrivă pe toți locuitorii capitalei.

In ziua de 20 Iunie 1819, un grup de vreo 200 de supuși străini, austriaci, ruși și prusaci, se adunase pe la orele 10½ dimineața în fața agenției, cerând ca pentru ei să se întocmească o carantină specială. La orele acestea mahalagiii ieșeni rupseră cordoanele sanitare și se îngrămădiră și ei în fața agenției, vociferând și cerând desființarea cordoanelor asurpritoare. Aga orașului, care apăru la fața locului, fu întâmpinat de mulțime cu amenințări și huiduieli și numai grație intervenției consulilor străini, cari făgăduiră să intervină la principe, putură fi potolite spiritele agitate. Grupurile de manifestanți se îndreptară spre mitropolie, pentru a cere

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 385, p. 324 și Hurmuzaki-Densușianu, XVI, nr. 1935, p. 999.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 427, p. 552.

înaltului chiriarh să intervină pe lângă Domn în sprijinul cererii obștești. De acolo mulțimea se îndreptă spre palatul domnesc. Membrii divanului, cu însuși principele Scarlat Calimah în frunte, încercară să liniștească mulțimea, care voia să pătrundă cu putere în curte. Admonestările rămânând fără niciun efect asupra demonstranților, arnăuții din garda domnească primiră ordin să tragă asupra mulțimii, dacă aceasta va încerca să forțeze intrarea în palat. Arnăuții au tras și 48 de manifestanți căzură morți și răniți.

Focurile de armă ațâțară și mai mult spiritele. Mulțimea vocifera contra principelui, cerând satisfacție pentru sângele vărsat, întru cât dânsa venise fără arme să ceară dreptate și fu întâmpinată cu gloanțe. In furia lor demonstranții ocupară agia de poliție, hatmania și chiar mitropolia, trăgând clopotele de alarmă și cerând sânge pentru sânge și dinte pentru dinte. Principele înlocui în grabă pe agă și pe hatman și interveni pe lângă agențiile străine, cerându-le să potolească spiritele agitate ale supușilor lor. Consulii străini apărură în fața palatului, unde găsiră pe mitropolitul Veniamin plângând și pe boierii divaniți, înspăimântați. Cancelarul agenției C a n t e m i r sfătui mulțimea să se liniștească și să aștepte cu încredere satisfacerea dorințelor ei. Cancelarul Cantemir fixa pe hârtie cererile mulțimii și anume: *amnestierea celor întâmplate, îngrijirea văduvelor și orfanilor pe urma celor căzuți în fața palatului, sancționarea celor ce au dat ordin să se tragă asupra mulțimii și a celor ce au tras și în sfârșit, îndulcirea prescriptelor de carantină prin o cercetare mai conștiincioasă a celor bănuiți de ciumă și aceasta prin medici cu mai mare experiență decât cea a doctorilor Peretz și Franguli. Se mai cerea cruțarea avutului celor morți de ciumă, o mai bună îngrijire a celor internați în spitale, precum și despăgubirea sinistraților pentru efectele pierdute și casele arse.*

Mulțimea mai cerea pedepsirea pe loc a arnăuților care au tras asupra manifestanților. Ea se împrăștiă numai după ce i s'a făgăduit că pedepsirea vinovaților se va face a doua zi până la orele 12. Un consiliu de miniștri convocat într'o casă boierească, sub președinția mitropolitului, examină cererile de mai sus și le aprobă în întregime. Dar cu toate

acestea agitația continuă și în ziua următoare. Boierimea părăsea orașul. Principele stătea în legătură continuă cu consulii străini. Numai proclamarea amnestiei liniști în parte spiritele agitate, până ce unul dintre conducătorii mișcării fu câștigat. Acesta denunță pe tovarășii săi în număr de 30, cari fură arestați. Intre aceștia se găseau și câțiva străini. Principele făgăduise să nu-i pedepsească, ci să-i țină numai ca ostateci. Doctorul Peretz și colegul său Franguli fură expulsați și astfel se potoli răscoala cetățenilor contra măsurilor vexatorii ale autorităților sanitare [1]).

In zilele de 27 și 28 Iunie 1819, se semnalară mișcări similare și la Focșani, care numai cu greu putură fi potolite.

La începutul lui Iulie se produse mazilirea lui Calimah și numirea lui Mihai Sutzo în scaunul Moldovei [2]).

6. **Epidemiile de ciumă din anii 1823—1824 și 1828—1829.** După un interval de trei ani, ciuma izbucni din nou în toamna anului 1823 și anume, mai întâi la Galați, unde microbii groaznicei molime fură aduși din raiaua Brăilei, fiindcă Turcii nu luaseră măsuri serioase pentru izolarea și combaterea ei [3]). La 20 Decemvrie 1823 se semnalau cazuri de ciumă și la București, fără ca între timp guvernul să fi luat măsuri de combatere [4]). In Mai 1824 erau bântuite de ciumă județele Covurlui cu Galați, Putna cu Focșani, Râmnicul-Sărat și Ialomița. Un medic grec din Brăila arăta că acolo mureau zilnic de ciumă 15—20 persoane [5]). Singurul mijloc de combatere era arderea caselor infectate [6]). Ca măsură profilactică, fură purtate în procesie prin București, în zilele de 13 și 20 Iunie 1824, moaștele Sfântului Dumitru [7]). In toamnă epidemia începuse să facă mari ravagii la București. Agenția austriacă puse la dispoziția guvernului muntean un medic militar, însoțit de 2 sergenți majori și de 14 caporali,

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XX, nr. 558, p. 472—474. Hurmuzaki-Hodoș, XVI, nr. 1985, p. 1030.
[2]) Huzmuzaki-Nistor, XX, nr. 559, p. 475.
[3]) Hurmuzaki-Hodoș, XVI, nr. 2.088, p. 1128.
[4]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.089, p. 1128.
[5]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.112, p. 1146.
[6]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.113—1.115, p. 1144—1149.
[7]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.115, p. 1149.

pentru a contribui la combaterea molimei. Agentul diplomatic se retrase la Sibiu [1]). In cursul iernii epidemia mai slăbise, dar în schimb organele sanitare și cioclii își îngăduiau abuzuri revoltătoare. Consulul francez H u g o t, relatează asupra unui caz tragic-comic, ce se petrecuse sub ochii săi. Un târgoveț refuzase să se lase escrocat de ciocli cu o sumă de bani. In furia lor aceștia îl denunțară ca atins de ciumă și principele dădu ordin ca cetățeanul să fie internat cu forța în spitalul pentru ciumați, iar casa să-i fie arsă. Consulul francez, făcând o descindere la fața locului, găsi casa intactă și pe posesorul ei sănătos locuind într'însa. Acesta îi spuse că este deplin sănătos, că n'a fost niciodată atins de ciumă și că a reușit să fugă din spital și să se reîntoarcă sănătos la casa sa. Principele a rămas adânc impresionat, aflând despre felul cum organele sanitare înțelegeau să-și facă datoria [2]).

Consulul francez urmărea zilnic întâmplările, consemnând numărul morților din zilele de 15—26 Octomvrie, precum și convorbirile sale cu principele, care era foarte alarmat de marele număr de victime din Capitală [3]). La 15 Noemvrie se raporta din București, că măsurile de combatere a epidemiei se aplicau cu mare rigoare și că atât autoritățile, cât și populația, contribuia cu râvnă la aplicarea lor. Birourile serviciilor publice erau toate închise, afară de percepții, de asemenea și birourile consulatelor străine [4]). Sub pretext de ciumă se săvârșeau nenumărate abuzuri și răzbunări, ceea ce făcea pe consulul francez H u g o t să încheie raportul său din 16 Noemvrie 1824, cu exclamația: *O, kété mencatoria!* — *o, câtă măncătorie!* [5]) — La 30 Noemvrie Hugot arată că în București toate casele continuau să rămână închise din cauza aplicării severe a prescriptelor sanitare. Nu se mai făceau vizite. Mii de persoane se deportau cu vehicule nedesinfectate, înafară de oraș, fără alt rezon decât acela de a le putea despoia mai lesne de avutul lor [6]).

[1]) H u r m u z a k i-H o d o ș, XVI, nr. 2.138, p. 1171.
[2]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.240, p. 1174.
[3]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.141, p. 1174—1176.
[4]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.145, p. 1179.
[5]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.146, p. 1181.
[6]) *Ibid.*, XVI, nr. 2.148, p. 1183.

Epidemia de ciumă continuă şi în cursul anului următor 1825. Hugot raporta la 30 Decemvrie 1825, că se mai găseau câteva localităţi contaminate, care fuseseră însă complet izolate, neavând niciun contact cu satele vecine. In schimb însă stoarcerile şi şicanele sub pretext de combatere a molimei nu încetau în Capitală şi nici în provincie [1]).

In anii 1826 şi 1827 epidemia nu se stinse cu totul. Ea slăbise însă foarte mult din virulenţa ei. In anul 1828 molima deveni din nou mai acută în urma izbucnirii războiului ruso-turc şi a concentrărilor masive de trupe turceşti la Dunăre. La 11 Iunie 1828 se semnalau la Bucureşti cazuri de ciumă. Comisia sanitară angajase pe medicul Exarhu pentru combaterea molimei. Acesta confirmă că la bolnavi se arătau simptome de ciumă [2]). La Bucureşti se luară măsuri severe de combatere. Cazuri nouă se iviră la Olteniţa şi în judeţul Teleorman [3]). La începutul lui Iulie se trase un cordon sanitar de-a-lungul Oltului, pentru ca molima să nu pătrundă şi în Oltenia [4]). Cazuri de ciumă se iviră şi în spitalele militare ruseşti, astfel că mulţi dintre bolnavi fură transportaţi la spitalul de ciumă dela Dudeşti. Chiar localul colegiului Sf. Sava fu amenajat ca spital [5]). In Noemvrie căzu jertfă epidemiei doctorul Constantin Caracaş, directorul spitalului dela Mihai-Vodă.

Patrusprezece localităţi din judeţul Vlaşca erau contaminate de ciumă. In scurt timp muriră acolo 70 de persoane [6]). In Ianuarie 1829 epidemia se mai domolise, cazurile letale se răriseră încetul cu încetul [7]).

In Februarie se numi o nouă comisiune sanitară, care propuse ca Bucureştii să fie complet izolaţi de restul ţării şi ca întreaga populaţie din Capitală, fără deosebire de sex şi vârstă, să fie supusă unei examinări medicale. Propunerea aceasta trezi o indignare generală, iar mulţimea începu să ameninţe cu

[1]) Hurmuzaki-Hodoş, XVII, nr. 41, p. 43 şi nr. 45, p. 46, nr. 47, p. 47.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 28, p. 26 urm.
[3]) *Ibid.*, XXI, nr. 32, p. 33.
[4]) *Ibid.*, XXI, nr. 37, p. 38.
[5]) *Ibid.*, XXI, nr. 50, p. 48.
[6]) *Ibid.*, XXI, nr. 56, p. 53 urm.
[7]) *Ibid.*, XXI, nr. 67, p. 66 urm.

răzvrătire, ca la Iași. In fața acestei opoziții, comisia sanitară își modifică propunerea în sensul că numai casele să fie supuse unei proceduri de desinfectare. Prin batere de tobă, se aduse la cunoștința obștească că posesorii trăsurilor de piață, și săniilor, erau obligați să acopere vehiculele lor cu pânză cerată și că nimeni nu era în drept să primească bani de metal înainte ca aceștia să nu fi trecut prin o soluție de oțet. Comisia însă nu putu împiedeca lumea de a participa la baluri și petreceri, atât în localurile publice, cât și în casele boierești. Mai mult decât ordonanțele comisiei sanitare, contribuia la combaterea epidemiei gerul cumplit care se abătuse asupra Capitalei [1]). Pentru a putea recurge la măsuri mai drastice, comisia sanitară fu războtezată în *comisie contra ciumei* și supusă înaltului comandament al trupelor de ocupație rusești [2]).

In Moldova nu se semnalau cazuri de ciumă, astfel că termenul de carantină la Prut putu fi redus la 4 zile [3]).

In Mai 1829, cazurile de ciumă se înmulțiră în București. In spitalul dela Dudești erau internați 236 de ciumați, din care mureau zilnic 10—18 persoane. Casele infectate, vreo 110 la număr, se izolau și se ardeau. Boierii, între cari familiile Brâncoveanu, Bibescu, Știrbei și alții, părăsiră Capitala, retrăgându-se la moșiile lor. La mitropolie se iviră câteva cazuri de ciumă. *Curierul Românesc*, care își avea redacția la mitropolie, fu silit să se mute la *biserica Olarilor* [4]). In Iunie 1829 ciuma cuprinse și județele din regiunile dela Galați și Focșani, Bacău, Tecuci, Fălciu și Bârlad. La Iași se luaseră măsuri severe pentru preîntâmpinarea epidemiei [5]). In zilele de 18—21 Iunie se îmbolnăviră în București 100 persoane, muriră 46 și deveniră suspecte alte 236 persoane. In timpul acela mureau la Brăila câte 50 de persoane zilnic, ceea ce la o populație de 5—6000 de locuitori era foarte mult [6]).

Din raportul medicului șef Marcille din 9 Iulie 1829, reținem următorul tablou al persoanelor atinse de ciumă:

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 84, p. 73.
[2]) *Ibid.*, XXI, nr. 75, p. 74.
[3]) *Ibid.*, XXI, nr. 78, p. 77.
[4]) *Ibid.*, XXI, nr. 108, p. 116 urm.
[5]) *Ibid.*, XXI, nr. 109, p. 117; nr. 113, p. 125.
[6]) *Ibid.*, XXI, nr. 117, p. 131.

BUCUREȘTI

Case contaminate dela 1—26 Iunie	441
Morți transportați la cimitir între 8 și 28 Iunie	172
Bolnavi internați în spitalul dela Dudești dela 8—23 Iunie	340
Morți în spitalul dela Dudești dela 20 Mai—23 Iunie, civili	388
» » » » » » 20 » —23 » soldați	118
Bolnavi de ciumă în spitalul dela Dudești	356
Suspecți internați în lazarete	1.574
Convalescenți ieșiți din spital	21
Agenți sanitari morți de ciumă	7

PLOIEȘTI

Dela 20 Mai până la 23 Iunie morți de ciumă	119
» 20 » » » 23 » bolnavi în spital	77
» 20 » » » 23 » bănuiți	233
» 20 » » » 23 » case contaminate	98

BUZĂU

La o populație de 2.912 suflete:

Dela 21 Mai—19 Iunie morți de ciumă civili	74
» 21 » —19 » » » » soldați	150
» 21 » —19 » » » » soldați bolnavi	127
» 21 » —19 » » » » civili bolnavi	120
» 21 » —19 » » » » bănuiți	256
» 21 » —19 » » » » convalescenți	3

Medicul șef al spitalului căzut victimă ciumei

FOCȘANI

Morți pe urma epidemiei	2.300

BRĂILA

Din cele 250 case, numai șapte rămase necontaminate. Șapte medici căzuți jertfă epidemiei. Mai bine de 1.100 de soldați morți de ciumă.

SLOBOZIA

Soldați atinși de ciumă în cele 2 spitale	345
Morți dela 1 Mai până la 21 Iunie	291
Medici ruși morți de ciumă	12
Agenți sanitari morți	24

URZICENI

Morți de ciumă	61
Bolnavi	43

Restul populației fugise, nerămânând în localitate decât comandamentul rus și ispravnicii.

PITEȘTI

Epidemia s'a ivit în oraș, dar nu sosiseră încă tabelele cu victimele ei.

In județul *Ilfov* erau contaminate *67* de localități, iar în restul *Munteniei* alte *83* de localități la un loc deci *150* de sate [1]).

In raportul său din 19 Iulie doctorul Mareille prezenta următorul tablou asupra victimelor grozavei epidemii:

Dela 20 Iunie până la 1 Iulie morți în oraș	62
» 20 » » » 1 » bolnavi internați în spital	168
» 20 » » » 1 » suspecți în spital	518
» 20 » » » 1 » morți în spital	116
Dela 1 la 18 Iulie morți în oraș	110
» 1 » 18 » bolnavi internați în spitale	369
» 1 » 18 » suspecți în lazaret	978
» 1 » 18 » morți în spital	310
» 1 » 18 » soldați morți în spitalul lui Hagi-Mosco	49
» 1 » 20 » convalescenți	44
» 1 » 18 » case contaminate	285

In intervalul de timp dela 15 Mai până la 18 Iulie mai bine de 30.000 de locuitori din București fugiseră la țară.

In lazaretul dela *Colibași*, morți	82
» » » » bolnavi	99
» » » » convalescenți	29
» » » *Găești*, morți	76
» » » » bolnavi	45
» județul *Ilfov*, morți	554
» » » bolnavi	69
» » » convalescenți	203
» 13 sate din județul *Săcueni*, morți	99
» 13 » » » » bolnavi	4
La *Ploiești* dela 1—7 Iulie, morți	36
» » » 1—7 » bolnavi	72
» *Brăila* dela 16 Iunie—1 Iulie, soldați morți	361
» » » 16 » —1 » » bolnavi	147
» » » 16 » —1 » civili morți	95
» » » 16 » —1 » civili morți în împrejurimea fortăreței	100
» » » 16 » —1 » civili bolnavi în împrejurimea fortăreței	41
» *Buzău* dela 8 Iunie—18 Iulie, soldați morți	300
» » » 8 » —18 » soldați bolnavi	86
» » » 8 » —18 » civili morți în spital	172
» » » 8 » —18 » » bolnavi în spital	145
Numărul total al morților	2.484
Civili bolnavi în spitalul dela Dudești	359
Soldați bolnavi în spitalul dela Hagi-Mosco	181
In alte localități	696

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 126, p. 140 urm.

Ciuma continua să facă ravagii și la Varna, Călărași, Slobozia, Focșani, Galați și alte 144 de localități. Toate mijloacele întrebuințate rămaseră fără niciun efect. Mai mulți empirici pretindeau — zice Marcille — că ar fi salvat pe cei atinși de ciumă. Dar experiențele ce s'au făcut în spitale nu corespundeau deloc rezultatelor ce se așteptau. Doctorul Marcille voia să încerce unele experiențe cu un preparat al său de clor și clorură [1]).

In August ravagiile ciumei continuau mereu atât în Capitală, cât și la țară. Măsurile de combatere erau neserioase şi antihigienice. Viii și morții de ciumă se transportau cu aceleași vehicule. In locul medicilor căzuți la datorie, se introduceau *cu forța* alți medici curanți la spitalele de ciumă. In asemenea condiții epidemia înghițea zilnic numeroase victime [2]). La 28 August 1829 se vestea din Iași că acolo epidemia de ciumă se stinsese de tot, întru cât de 18 zile nu se mai semnalase niciun caz nou de ciumă. In schimb ciuma continua să facă ravagii în județele Covurlui, Vaslui, Bârlad și Putna [3]). La începutul lui Septemvrie boierul Vlasto fu trimis în Transilvania ca să angajeze acolo medici curanți, dar întâmpină mari dificultăți în misiunea sa, fiindcă niciun medic nu era dispus să accepte angajamentul [4]).

In Moldova epidemia pătrunsese până la Iași. In lagărul dela Copou se semnalaseră, la începutul lui Septemvrie, numeroase cazuri de ciumă [5]). La începutul lui Octomvrie epidemia mai slăbise în București și în Muntenia. La Călărași mureau însă până la 120 de oameni pe zi [6]). Asupra mersului epidemiei din cursul lunii Octomvrie, medicul C. Marcille constată că epidemia dăinuia încă în 107 localități din Muntenia și Oltenia, precum și la Silistra unde făcea mari ravagii [7]). El prezenta tabelul următor:

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 128, p. 143 urm.
[2]) *Ibid.*, XXI, nr. 134, p. 150.
[3]) *Ibid.*, XXI, nr. 137, p. 156.
[4]) *Ibid*, nr. 140, p. 159.
[5]) *Ibid.*, XXI, nr. 144, p. 162.
[6]) *Ibid.*, XXI, nr. 155, p. 173.
[7]) *Ibid.*, XXI, nr. 161, p. 180.

Civili la Dudești						Soldați la Hagi-Mosco						Soldați la Călărași				
Morți în oraș	Suspecți în spital	Convalescenți	Zac în spital	La carantină	Morți în spital	Morți în oraș	Trimiși la spital	Ieșiți din spital	Ieșiți sănătoși	Rămași în spital	Trimiși la carantină	Morți în spital	Trimiși în spital	Reținuți de spital	Bolnavi în spital	Convalescenți
51	135	103	195	96	74	42	146	103	26	131	23	476	622	63	901	29

7. Dispozițiunile tratatului dela Adrianopol cu privire la organizarea cordonului carantinal de-a-lungul Dunării. Ravagiile ciumei din spatele frontului nu puteau rămânea fără efect asupra tratativelor de pace dela Adrianopol, dela începutul lui Septemvrie 1829. De aceea nu trebue să ne surprindă, dacă între stipulațiunile tratatului de pace și ale convențiunii separate privitoare la Principatele Române se găseau două dispozițiuni de mare importanță pentru combaterea epidemiilor pustiitoare din țările noastre. Arătasem mai sus că adevăratele cuibare ale ciumei erau raialele turcești dela *Brăila*, *Giurgiu* și *Turnu*, unde administrația turcească nu lua nicio măsură pentru combaterea molimelor.

Din aceste cuibare, ciuma și holera se răspândeau pustiitoare asupra satelor și orașelor muntene și moldovene. Pentru ca aceste vetre de infecție să poată fi curățite, ele trebuiau să fie reîncorporate Țării-Românești. Și astfel se ajunse la desființarea raialelor și la fixarea Dunării ca graniță din spre imperiul Otoman.

Dispozițiunile tratatului dela Adrianopol privitoare la delimitarea graniței de-a lungul Dunării dela Orșova până la vărsarea Prutului în Dunăre, fură aplicate pe teren. Noua graniță urma firul apei, adică șenalul sau talvegul Dunării. Insulele din dreapta șenalului rămăseseră Turcilor, iar cele din stânga șenalului fură reîncorporate Țării-Românești și Moldovei, precum se evidențiază aceasta din tabelul următor care cuprinde numele celor mai bine de 80 insule atribuite Principatelor Române:

Insulele atribuite Turciei situate la dreapta şenalului Dunărei	Insulele atribuite Ţării-Româneşti situate la stânga şenalului Dunărei
Insula Zip	Insula Gal sau Ciplac
» Lastar	» Armont sau Dudac
» Degerata	» Semian
» Caratoch	» Cosleoni
» Valiga	» Ostrovu Mic
» Bordei	» Ostrovu Mare
» Grabovița	» Isvoarele
» Salatoria, două	» Ghârla
» Cotora	» Cetate
» Sâcean	» Casiava cu o insulă fără nume
» Ciflea, două	» Golca
» Iscumbia, două	» Calafat cu două insule
» Petriscea, trei	» Clinap
» Murtaza	» Accale
» Ebich Aga	» Lom
» Culcick Adassi	» Leova
» Boiagea	» Aliman
» Isu Ibrahim	» Copancea
» Codahlui	» Draccini
» Salanorsa	» Com sau Pentogol
» Papadia	» Fără nume
» Somorița	» Beşchi Cioi, două
» Tauhan	» Zăhătei sau Iscra
» Baccea	» Izlaz
» Eericum	» Mahalecomu
» Magaricea	» Cocerte
» Belena	» Pavlo
» Lengenea	» Burchina
» Şiştov	» Luta
» Vardim	» Deli Mustafa
» Cobanec	» Ostrovul Mare
» Burgos	» Batunea
» Gulla	» Venimcama
» Maratin	» Geurgea întâia
» Hissarlic	» Geurgea a doua
» Bichirli, patru	» Mocan Oslu
» 1. Lahana Dosogu	» Dalian Dorogon
» 2. » »	» Flamurda
» Cohsa	» Guzel Gélerë
» Alepué	» Cauli Bohaz Adasi
» Cargalic	» Turtucaia
» Cavan	» Vitrena sau Pârlipon

Insule atribuite Turciei, situate la dreapta şenalului Dunărei	Insulele atribuite Ţării-Româneşti, situate la stânga şenalului Dunărei
Insula Ridvan	Insula Hissarli-Giumruc sau Ostrovul de Sus
» Salhana	» Plosca
» Hoppa	» Baia
» Assagi Gumruc	» Fără nume
» Bocoi vis-à-vis de mori	» Mussaita
» Paragiova	» Niculi
» Cali Gherga	» Bogasse
» Pârlita	» Boahcic
» Strâmba	» Alconti
» Haltine	» Atârnaţi
» Talere	» Gâsca
» Orsonu	» Constantin
» Chinova sau Canugh	» Duracu
» Seimeni	» Vaga și Vărsătura
» Vărsătura	» Diniapa
» Orah	» Cremen
» Suleal	» Papa
» Balaban	» Coadalupului
» Luchi	» Triganca
» Tapalu sau Dingstar	» Ruptura
» Ghistarești	» Leta
» Veriga Ghistarești	» Hanea
» Boroi Bogasin	» Adcoi, Monori și Dranovița
» Boroi	» Bressogasa sau Strâmba
» Constantin cel Mic	» Corotehca și Dimuleasa
» Ghirca	» Scurta
» Groapa Ciobanului	» Filipoi
» Raţa la Dreapta	» Raţa la Stânga
» Vis-à-vis de Stoianeşti	» Veriga Stoianeştilor
» Fără nume	» Galicie, trei
» Dojanilo	» Titcov
» Mucuroaia	» Ighitra
» Peceneaga	» Matezin
» Bocșa	» Turtucului
» Lopata	» Siretin
» Chistah	—
» Ajaclea	—
» Vis-à-vis de gura Prutului	—

Drept care s'au dresat trei protocoale cu trei coloane, prima în limba franceză, la mijloc în limba turcă şi la dreapta în

limba română. De asemenea s'au întocmit și trei hărți în cele trei limbi [1]).

Iar pentru ca epidemiile să nu poată pătrunde așa ușor ca mai înainte, se îrgădui prin tratat ca guvernele dela București și Iași să organizeze de-a-lungul nouei frontiere dunărene, *cordoane sanitare* și *stațiuni de carantină* permanente, străjuite de gărzi înarmate din miliția pământeană [2]). Aducerea la îndeplinire a dispozițiunilor tratatului cu privire la organizarea cordoanelor sanitare, devenise încă din toamna anului 1829 una din preocupările de căpetenie ale guvernelor din București și Iași [3]).

Și aceasta cu atât mai mult, cu cât epidemia se răspândise până în județele Botoșani și Dorohoi. Cazuri de ciumă fuseseră semnalate până și în localitatea *Rădăuți* pe Prut, din fața Lipcanilor [4]). La 31 Decemvrie 1829 populația Iașilor fu supusă unui sever control sanitar. In scopul acesta orașul fu împărțit în cartiere inspectate de comisiuni sanitare, cu câte un medic în frunte. Medicii inspectori erau doctorii Fumetty, Fotino, Ștefan Czihack și Bürger care, însoțiți de agenți sanitari și de organele poliției, vizitară casă cu casă și trimiseră mai multe persoane suspecte la spitalul de ciumă dela *Hlincea*. Comisiile dispuseră ca intrările în oraș să fie sever controlate, iar cartierele infectate să fie izolate prin cordoane sanitare [5]). Măsurile sanitare, controlate de aproape și de medicul Iosif Viola, contribuiră la combaterea cu succes a molimei. Asprimea iernii 1830 contribui și ea la potolirea epidemiei [6]). La combaterea molimei mai contribuiră și medicii Ioan Ilasciuc și Nicolai Peretz [7]).

8. Intocmirea cordonului sanitar la Dunăre. Concomitent cu măsurile de combatere a epidemiei s'a elaborat și statutul

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 267, p. 330—332.
[2]) Sturdza-Colescu, *Documente privitoare la renașterea României*, I p. 327.
[3]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 162, p. 181.
[4]) *Ibid.*, XXI, nr. 168, p. 188.
[5]) *Ibid.*, XXI, nr. 180, p. 201.
[6]) *Ibid.*, XXI, nr. 182, p. 209.
[7]) T. Codrescu, *Uricariul*, XIX, p. 439.

pentru înființarea cordonului sanitar la Dunăre, *al stațiunilor de carantină pentru persoane* și *al schelelor de trecere pentru mărfuri* în vederea protejării populației contra boalelor contagioase. Capitolul 6 din Regulamentul Organic pentru Țara-Românească era întitulat: *Despre carantină*, al cărei scop era să devină un *bastion contra ciumei*, cum o caracteriza guvernatorul Kisselev în mesajul său către adunarea obștească a Munteniei din ziua de 22 Martie 1831. Cu acea ocazie Kisselev arăta că tragerea cordonului sanitar și întocmirea carantinelor pe țărmul stâng al Dunărei aveau menirea să apere Principatele Române contra secerii de moarte a ciumei, să înlesnească transportul mărfurilor și circulația călătorilor, să asigure administrația internă și să reguleze buna funcționare a stabilimentelor spitalicești [1]). Statutul cuprindea 8 capitole subdivizate în paragrafe.

In capitolul întâiu se prevedea înființarea de stațiuni de carantină la *Galați*, *Brăila*, *Piuapetrei*, *Călărași*, *Giurgiu*, *Zimnicea*, *Islaz*, *Calafat*, *Cladova* și *Vârciorova*. Stațiunile acestea erau împărțite în două categorii sau clase. Stațiunea de clasa întâia erau: Galați, Brăila, Călărași, Giurgiu, Islaz și Calafat. Stațiuni de clasa a doua erau: Piuapetrei, Zimnicea, Cladova și Vârciorova. Personalul stațiunilor de clasa întâia se compunea dintr'un comisar superior, un comisar inferior, un medic, 3 oameni de serviciu și 2 ciocli. La stațiunile de clasa a doua erau ocupați doi comisari, unul superior și altul inferior, 2 oameni de serviciu și 1 cioclu. La pichetele pentru mărfuri erau aplicați un supraveghetor și un om de serviciu. Personalul stațiunilor și al pichetelor primeau o leafă fixă dela spătărie. Cu controlul asupra stațiunilor de carantină și asupra pichetelor erau încredințați de guvern doi *inspectori superiori*, unul pentru Muntenia cu reședința la *Călărași* și un al doilea pentru Oltenia cu sediul la *Calafat*. In fruntea intendenței carantinelor stetea *un intendent superior*, care în Muntenia era supus marelui spătar, iar în Moldova marelui hatman.

Capitolul al doilea cuprindea dispozițiuni cu privire la construcția stațiunilor de carantină. In clădirea principală erau

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 173, p. 345.

rezervate două încăperi pentru comisarul superior, două pentru medic, o încăpere pentru comisarul inferior, una pentru oamenii de serviciu şi o cameră pentru fumigaţia efectelor. Cioclii erau adăpostiţi într'o căsuţă aparte. In jurul edificiilor principale se găseau apartamente pentru public şi magazii pentru mărfuri.

In *capitolul al treilea* se prevedeau dispoziţii cu privire la întocmirea pichetelor pentru traficul mărfurilor. Capitolul al patrulea stăruia într'o serie de articole asupra procedurii carantinale. In capitolele următoare se insista asupra desinfectării mărfurilor, asupra îndatoririlor impuse organelor de conducere şi control, asupra pichetelor de pază de-a-lungul cordonului şi asupra contravenţiilor la dispoziţiile carantinale precum şi asupra sancţionării lor [1]). In Martie 1830 termenul de carantină la Călăraşi, Giurgiu şi Calafat era fixat la 20 de zile [2]).

9. **Regulamentul pentru funcţionarea carantinelor.** Regulamentul carantinelor cuprindea următoarele 20 articole şi anume:

Art. 1. — Pentru a scuti Ţara Românească de plaga ciumei se va institui de-a-lungul întregului ţărm stâng al Dunărei un cordon sanitar permanent. Linia de carantină se va compune din 5 lazarete mari şi din 6 birouri de carantină pendinte din cele dintâi.

Sediile destinate pentru marele lazarete sunt *Calafat*, *Zimnicea*, *Giurgiu*, *Călăraşi* şi *Brăila*, iar pentru birourile mici de carantină localităţile *Cerneţ*, *Bechet* vis-à-vis de *Rahova*, *Islaz*, *Turnu*, *Olteniţa* şi *Piuapetrei*.

Linia de carantină odată stabilită, niciun călător de pe malul drept al Dunărei nu va putea acosta, decât în punctele menţionate.

Art. 2. — Fiecare lazaret va fi condus de un director, un subdirector şi de un medic, iar la fiecare carantină mică de un şef de birou cu numărul de impiegaţi necesari.

Art. 3. — Cordonul sanitar de pe malul stâng al Dunărei va fi patrulat de jandarmi. De-a-lungul cordonului se vor construi din distanţă în distanţă bordeie pentru diversele pichete şi gherete pentru sentinele care să împiedece orice încălcare dinafară. La caz de nevoie caraulele se vor servi noaptea de semnale luminoase pentru a cere ajutor dela pichetele vecine.

---

1) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 202, p. 248—253.
2) *Ibid.*, XXI, nr. 204, p. 255.

Art. 4. — Serviciul de pază pe apă se va face de 18 vase armate, dintre care fiecare va fi dirijat de un căpitan și mânuit de 8 vâslași, având pe bord și numărul necesar de jandarmi. Vasele acestea se vor repartiza câte trei de fiecare din cele șase stațiuni, pentru a întreținea legătura cu lazaretul și cu biroul de carantină, care prin situația lor puteau avea nevoie de aceste vase.

In felul acesta unitățile fluviale vor parcurge zi și noapte linia de veghe ce le va fi atribuită în toată intinderea ei, exercitând cea mai strictă supraveghere.

Art. 5. — Comitetul sanitar, alcătuit din ministrul de interne, din spătar și dintr'un medic șef, își va avea sediul în București. In competența sa intră tot ce stă în legătură cu carantinele. El va exercita un control continuu și sever, pentru ca măsurile sanitare să fie aplicate cu strictețâ, putând întocmi, cu autorizația guvernului, și noui stabilimente de carantină privizorie, oriunde în țară, dacă se va simți nevoie de ele.

Directorii și șefii de birou sunt obligați să raporteze comitetului tot ce privește carantinele în legătură cu aplicarea regulamentelor sanitare. După natura acestor rapoarte comitetul va putea propune noi măsuri preservative iar ordinele referitoare, aprobate de principe, vor fi trimise directorilor și șefilor de birouri pentru a fi aduse la îndeplinire.

De asemenea capuchehaelile din pașalâcurile limitrofe vor fi ținute să trimită regulat biroului de carantină cel mai apropiat rapoarte amănunțite asupra stării sanitare din orașele în care își au reședința precum și din regiunile învecinate. Ei vor aduce la cunoștința acestor birouri toate informațiile ce și le vor putea procura în chestiunea aceasta, iar șefii birourilor le vor transmite îndată comitetului sanitar din capitală.

Directorii și șefii de birou vor putea spori numărul zilelor de carantină, având în vedere gravitatea cazurilor, intensitatea boalei, dar ei nu vor putea reduce niciodată numărul de zile de carantină fixat prin prezentul regulament.

Art. 6. — Comitetul sanitar va traduce în românește și va da publicității dispozițiile regulamentului cu privire la numărul de zile pe care pasagerii și echipajele trebue să le petreacă la carantină, precum și felul de desinfectare a bastimentelor și mărfurilor transportate precum și precauțiunile ce trebue să fie luate față de exportul indigen.

Art. 7. — Carantinele trebue să fie construite în felul celor mai bune construcții de acest fel, firește însă că în marginile posibilităților financiare ale Principatelor.

In scopul acesta ele vor cuprinde un număr corespunzător de camere de locuit pentru funcționari, încăperi comode pentru pasageri, magazii sigure și spațioase pentru mărfuri, case de sănătate, etc., etc.

Toate aceste ubicațiuni vor fi astfel întocmite, încât să înlesnească serviciul și să facă imposibil comunicația cu lumea din afară.

Ele vor fi întreținute în bună stare de către proprietarii terenului pe care este construit lazaretul și biroul de carantină, având și un ma-

gazin de desfacere de alimente pentru nevoile pasagerilor. Aprovizionarea acestor magazii cu cele necesare se va face de către comitetul sanitar.

Art. 8. — Fiecare călător care soseşte la carantină, dacă este European, va fi obligat să prezinte paşaportul, iar dacă este originar de pe malul drept al Dunărei, el va trebui să aibă asupra sa o teskerea dela autoritatea locală sau un bilet de trecere eliberat de către capuchehaiaua din locul cel mai apropiat.

După prezentarea actelor personale şi dresarea cuvenitului proces-verbal, călătorul se va supune unei vizite medicale. Dacă va fi găsit sănătos, se va face un inventar asupra efectelor, banilor şi actelor ce are asupra sa, pe care el trebue să le depună la birou, pentru a fi desinfectate în conformitate cu regulele sanitare. După ce se va fi spălat într'o cameră separată, amenajată anume pentru acest scop, călătorul va îmbrăca halatul carantinei şi va trece în camera ce-i va fi destinată. Dacă din acest moment el va continua să fie sănătos până la sfârşitul zilei a patra, cu începutul zilei a cincea, el va fi liber de a-şi ridica toate efectele şi de a părăsi carantina.

Călătorul care nu va voi să primească halatul carantinar, va fi silit să prezinte propriile sale veşminte pentru desinfectare şi numai după ce vor fi împlinite toate formalităţile sus indicate, el se va putea îmbrăca în veşmintele sale desinfectate şi trece în camera ce i-a fost indicată. Numai din clipa aceasta i se vor socoti cele patru zile de carantină.

Art. 9. — Dacă dincoace de Balcani se ivesc cazuri de ciumă, zilele de carantină se dublează, iar călătorii sunt obligaţi să se conformeze întocmai dispoziţiunilor articolului precedent.

In cazul că medicul ar constata simptome de ciumă la vreunul dintre călători, sosit din părţile contaminate, purtătorul molimei va fi trimis de unde a venit.

Art. 10. — Persoanele sosite în aceeaşi zi şi din aceeaşi localitate vor putea fi găzduite în aceeaşi cameră şi aceasta în cazul când nu s'ar găsi destule camere pentru plasamente individuale; dar niciodată două persoane sosite în zile diferite nu vor putea fi plasate împreună în aceeaşi cameră.

Art. 11. — Orice individ înarmat care încearcă să pătrundă în ţară cu intenţia de a trece cordonul sanitar, este obligat să depună mai întâi armele la biroul carantinei. Numele călătorului va fi înscris cu designarea armelor pe care le-a depus, iar la reîntoarcere armele i se vor restitui intacte.

Art. 12. — Fiecare curier de orice naţiune ar fi el, va fi supus regulamentului sanitar, numai valiza cu actele diplomatice va putea fi remisă după fumigaţie unei terţe persoane, trimisă de agenţia puterii căreia i-a fost adresată. Şi aceasta, pentru ca corespondenţa agenţiilor străine să nu sufere nicio întârziere. In cazul acesta curierul va fi obligat să asiste la deinfectarea pachetelor, scrisorilor şi banilor depuşi la carantină.

Art. 13. — Mărfurile vor fi împărţite în 4 clase.

1. Cele ce nu sunt supuse niciunei carantine ca uleiul, măslinele, icrele, etc.

2. Cele ce sunt susceptibile desinfectării, stropindu-le cu apă ca lămâile, etc. sau care pot fi desinfectate prin arderea ambalajului şi stropirea cu apă a cutiilor şi vaselor în care se găsesc, ca mirodenii, smochine, halva etc. Aceste mărfuri vor fi de asemenea scutite de carantină.

3. Cele ce vor trebui să fiė despachetate şi aerisite, ca stofe, diverse textile etc. Mărfurile acestea vor face 16 zile de carantină, din momentul în care au fost despachetate şi expuse la aer.

4. Cele a căror carantină se prelungeşte până la 40 de zile, ca stofele de lână de bumbac etc.

Baloturile vor fi desfăcute în aşa fel, ca aerul să poată pătrunde uşor printr'însele, urmând ca apoi să fie desinfectate după toate regulele carantinei.

In ceea ce priveşte blănurile ajunge ca acestea să fie supuse cuvenitei desinfectări timp de 4 zile.

Comitetul sanitar este dator să alcătuiască cu precizie un catalog complet, cuprinzând toate mărfurile ce se raporta la fiecare din cele 4 specii menţionate mai sus.

Art. 14. — La sosirea unui vas, patronul este obligat de a prezenta documentele de bord şi de a face cuvenitele depoziţii care vor fi cuprinse în procesul-verbal, arătându-se dacă patronul sau o parte din echipaj voieşte să facă carantină sau să rămână pe bord pentru a descărca încărcătura sau a primi alte mărfuri. Şi într'un caz şi în altul se vor observa măsurile aplicabile fiecărui caz în parte.

Art. 15. — Vasele care vin dela malul drept al Dunărei vor putea descărca îndată după sosirea lor mărfurile şi primi pe bord alte mărfuri, dar fără a comunica cu localnicii.

Ori de câte ori un vas românesc va veni dela malul drept, echipajul va fi supus regulelor sanitare prescrise pentru ceilalţi călători.

Art. 16. — Pentru a înlesni transacţiunile ţăranilor români cu locuitorii de pe malul drept al Dunărei, se vor fixa 2 zile pe săptămână de liberă circulaţie în care ţăranii români vor putea trece dincolo ca să vândă produsele lor.

Anumite locuri din jurul lazaretului vor fi împrejumite şi rezervate locuitorilor de pe malul drept. De acolo ţăranii vor putea face traficul fără să treacă cordonul şi fără ca ei să ajungă în contact direct cu locuitorii de pe malul drept. Impiegaţi speciali vor griji ca prescriptele regulamentului să fie strict observate şi ca monetele de plată să fie clătite în oţet.

Nimeni nu se va putea prezenta la acest bâlci cu arme.

Art. 17. — Toţi impiegaţii carantinei, la intrarea lor în serviciu, vor presta un jurământ de a respecta cu religiozitate legile sanitare. Slujbaşul care se va abate dela îndatoririle sale, sau se va face vi-

novat de neglijenţă în serviciu sau de prevaricaţiune se va pedepsi cu toată asprimea legilor.

Art. 18. — Fiecare călător sau pasager de orice naţiune şi treaptă socială este supus fără deosebire şi fără excepţie la stricta observare a regulamentului de carantină şi în niciun caz nu va putea trece cordonul sanitar fără un bilet de sănătate, pe care directorul i-l va înmâna la plecarea din carantină şi care va purta şi viza comandantului postului .militar.

Art. 19. — Indivizii care vor călca cordonul sanitar şi nu vor respecta regulamentele de carantină sunt pasibili de următoarele pedepse:

1. Cei ce vor introduce în teritoriul român fără a face carantină vor fi trimişi la ocnă pentru totdeauna.

2. Cei ce vor introduce mărfuri sau alte efecte, comit un dublu delict de contrabandă şi de infracţiune sanitară şi vor fi pedepsiţi cu confiscarea obiectelor confiscate; infractorii şi contrabandiştii vor mai fi pe deasupra şi condamnaţi la ocnă pe vieaţă.

3. Cei ce vor fi tăinuit efecte şi care vor fi dovediţi în timpul carantinei vor fi obligaţi de a repeta carantina şi de a plăti încă şi o amendă.

4. Indivizii care vor atinge o persoană sau un obiect ce se găseşte încă în carantină, deopotrivă cu obiectele atinse de un călător ce vine să intre, vor fi de asemenea supuşi unui nou termen de carantină.

5. Dacă s'ar întâmpla ca un individ să încerce a călca legea sau cordonul sanitar, sau că la somaţiunea repetată a sentinelei să nu se oprească, atunci sentinela este autorizată de a trage asupra infractorului.

Art. 20. — Pentru acoperirea cheltuelilor de întreţinere a stabilimentelor de carantină ca şi pentru plata impiegaţilor care sunt ataşaţi acestor stabilimente, se va aloca în buget suma anuală de 600.000 piaştri din veniturile statului [1]).

Schele însemnate erau *Calafatul* vis-à-vis de Vidin unde se îngrămădeau mărfurile dela Sofia, Niş şi alte localităţi. Acestea consistau în săpun, uleiu, mătasă, cafea, textile, pielării, etc. Era deci necesar ca acolo să se ridice încăperi pentru carantină şi magazii pentru mărfuri. Schela mare era şi la *Zimnicea*, pe unde treceau mărfurile importate din Rumelia, Seres, Salonic, Ianina şi anume produse turceşti, tutun din Albania, textile din Asia, precum şi minereuri cunoscute sub numele de *Adramit* [2]) şi *Chircagaci* [3]). Acolo era nevoie de o are carantină şi de magazii. A treia schelă de mare im-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 195, p. 227—230.

[2]) *Adramiti* sau Edremid, oraş la coasta Anatoliei din golful Adramiti, în faţa insulei Mitilene, vestit prin exportul minereurilor argintofere de .plumb dela Balia-Maden.

[3]) Kirkagatsch, localitate minieră în Anatolia, la sud de Balia-Maden.

portanță era cea dela *Giurgiu*, pe unde intrau în țară mărfurile ce se importau din Constantinopol, Adrianopol, Cazanlîc, din Bulgaria și Varna. Acolo era nevoie de carantină și magazii. Prin schela dela *Călărași* intrau în țară negustori orientali cu bani care negociau cu produse indigene. De aceea se impunea ridicarea unei carantine și a unor magazii. A cincea schelă de mare frecvență era cea dela *Brăila*, așezată la hotar între Muntenia și Moldova și constituind un mare debușeu pentru exportul român. Schele mai puțin însemnate cu un trafic limitat de oameni și mărfuri erau cele dela *Cerneț*, *Celei*, *Borca*, *Bechet*, *Islaz*, *Turnu*, *Slobozia* vestită prin contrabanda cu *Pațachin* [1]), *Oltenița* și *Piuapetrei* vis-à-vis de Hârșova [2]).

Bugetul de cheltueli pentru întreținerea cordonului sanitar și a carantinelor se cifra la suma de 408.600 piaștri anual. Restul din alocațiunea bugetară de 600.000 se întrebuința pentru achiziția și reparația materialului flotant și pentru construcția stațiunilrr de carantină și a magaziilor aferente [3]).

In ședința adunării obștești a Moldovei dela 27 Februarie 11 Martie 1830 se vota înființarea stațiunii de carantină la Galați. Apuntamentele lunare pentru personal se fixară cu 500 piastri pentru comisar, 300 piaștri pentru subcomisar, 600 piaștri pentru medic, 150 piaștri pentru oamenii de serviciu și câte 100 piaștri pentru cei doi ciocli [4]). La 3 Aprilie se raporta că s'a început cu construcția celor 13 carantine de-a lungul cordonului dela Galați la Cerneț [5]). La 26 Aprilie 1830 doctorul Fumetty arăta că starea sanitară în Moldova era satisfăcătoare [6]). In consecință se desființă cordonul sanitar din jurul Iașilor [7]). La începutul lui Mai luară ființă două servicii sanitare, unul pentru Muntenia și altul pentru Moldova cu îndatorirea de a aduna informații dela sate și orașe,

---

[1]) *Basarigarn-Bazargarn*, *Pațachin*, fir de bumbac levantin (grain d'avignon)
[2]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 227, p. 230 urm.
[3]) *Ibid.*, XXII, nr. 227, p. 231—233.
[4]) *Ibid.*, XXI, nr. 205, p. 259 urm.
[5]) *Ibid.*, XXI, nr. 206, p. 260.
[6]) *Ibid.*, XXI, nr. 214, p. 272.
[7]) *Ibid.*, XXI, nr. 215, p. 275.

a le coordona şi de a lua în timp util măsurile ce se impuneau. Pârcălabii satelor şi epistaţii plăşilor erau datori să raporteze regulat asupra stării sanitare şi să aducă la împlinire ordinele ce primeau din partea serviciului sanitar.

Pentru paza cordonului se înfiinţară *6 batalioane de jandarmi pedeştri* şi *6 escadroane de jandarmi călări* sub comanda marelui spătar [1]).

La 24 Iunie se semnalară cazuri de ciumă constatate de doctorul Marcille în localităţile Liţa şi Slatina. O bandă de ţigani profanară mormântul unui mort de ciumă pentru a-i răpi hainele ce purtau microbii infecţiunii. Localitatea fu imediat izolată printr'un cordon militar iar şefii autorităţilor locale supuşi unor severe sancţiuni pentru neglijenţa lor. Ispravnicii de Olt fură înainţaţi curţii marţiale. Măsurile drastice ce se luaseră contribuiră la localizarea molimei [2]). Cu construcţia staţiei de carantină dela Galaţi fusese încredinţat arhitectul F r e i w a l d [3]). In Noemvrie 1830 epidemia părea stinsă. Cazuri izolate se semnalau numai la *Ciorol* în Oltenia [4]).

10. **Lupta contra epidemiei de holeră din anii 1830 — 1831.** Pe la mijlocul lui Decemvrie 1830 sosi la Iaşi vestea că în Basarabia şi anume la Chişinău şi Orhei izbucnise *epidemia de holeră*. Alarmaţi de această veste, membrii divanului domnesc se întruniră în noaptea de 17 Decemvrie în şedinţă pentru a aviza asupra măsurilor de combatere a molimei care amenința să se extindă şi asupra Moldovei. Divanul hotărî înfiinţarea unui cordon sanitar de-a lungul Prutului dela Galaţi la Mamorniţa pe o distanţă de 100 de ore, dacă se ţine seama de meandrele râului. Se dădu ordin ca în distanţă dela o oră la alta să se construiască în grabă bordeie de pământ pentru adăpostirea a 4 străjeri şi un supraveghetor călare — mazil — care aveau însărcinarea de a patrula zi şi noapte dela un bordei la altul pentruca nimeni să nu se

---

1) H u r m u z a k i-N i s t o r, XXI, nr. 216, p. 274.
2) *Ibid.*, XXI, nr. 227, p. 289.
3) *Ibid.*, XXI, nr. 230, p. 295.
4) *Ibid.*, XXI, nr. 253, p. 311.

poată furişa neobservat peste graniță. Câte 6 bordeie formau o unitate pusă sub paza unui controlor superior. Comanda întregului cordon dela Prut era încredințată unui boier de rang, supus direct divanului domnesc. Punctele de trecere dela *Leova*, *Vadul lui Isac* şi *Reni* fură închise pentru călători şi mărfuri. Pentru traficul cu Basarabia nu rămaseră deschise decât punctele dela *Sculeni* şi *Lipcani*, unde călătorii, fără nicio deosebire de stare socială, erau supuşi unei carantine de 14 zile [1]).

La începutul anului 1831 guvernatorul Principatelor adresă autorităților muntene şi moldovene o largă şi cuprinzătoare ordonanță cu privire la combaterea *holerei* — cholera morbus — în care se insista asupra fenomenelor boalei, asupra felului ei de manifestare, asupra simptomelor holerice, asupra caracterului holerei, asupra cauzei ei eficiente, asupra cauzei proxime, asupra cauzelor care înlesnesc răspândirea holerei, asupra fenomenelor care o prevestesc, asupra tratamentului contra holerei, asupra măsurilor polițieneşti de precauție şi asupra controlului igienic şi polițienesc, desvoltând pe larg toate aceste probleme profilactice şi curative [2]). Ordonanța constitue o contribuție foarte prețioasă la istoria medicinei în țările noastre. Paza bună la Prut înceteni răspândirea molimei în Moldova. Ea continua însă să bântue dincolo de Prut şi mai ales în ținutul Hotinului [3]). Starea sanitară se menținu bună şi în Muntenia [4]).

Dar cu toată severitatea măsurilor preventive, epidemia pătrunse la Iaşi. In intervalul dela 13 Mai până la 16 Iunie 1831 se îmbolnăviră de holeră 1200 persoane din care 540 muriră, deci mai bine de 40%. Intre victimele groaznicei molime se găsea şi marele hatman Constantin Paladi, comandantul miliției pământene [5]), marele visternic Sandulachi Sturdza cu fiul său, marele hatman Gheorghe Ghica, medicul Fumetty şi mulți alții. Cei cu dare de mână fugiră la țară. Adunarea obştească îşi sistă lucrările, serviciile publice, bi-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 256, p. 313 urm.
[2]) *Ibid.*, XXI, nr. 259, p. 316—323.
[3]) *Ibid.*, XXI, nr. 263, p. 327.
[4]) *Ibid.*, XXI, nr. 283, p. 366.
[5]) *Ibid.*, XXI, nr. 292, p. 376.

sericile şi magaziile rămaseră închise. Din raportul doctorului I l a s c z u k din Iulie 1831 aflăm că epidemia se răspândise din târguşorul *Ştefăneşti* şi că ea făcea la Iaşi mari ravagii. Din cele 4764 persoane cuprinse de holeră muriră 2554 fără deosebire de vârstă, sex şi stare socială. Molima bântuia şi la Galaţi. Boierii se retraseră la moşiile lor dela ţară, iar sărăcimea se adăpostea în bordeie improvizate afară de oraş. Comerţul şi circulaţia stagnau cu desăvârşire. Graniţa spre Muntenia fu închisă. Se simţea mare lipsă de medici, căci în toată Moldova nu se găseau mai mult de 10 doctori. Pe lângă timpul ploios îngreuia foarte mult şi superstiţia populaţiei măsurile de prevenţie şi de combatere a molimei [1]).

Din Moldova holera se răspândi şi în Muntenia. In Iulie 1837 se semnalară cazuri de holeră la Focşani, precum şi în judeţele Buzău şi Ialomiţa. Boierimea din Bucureşti fugea la ţară. Agentul consular englez E. L. Blutte însoţit de doctorul Exarcu se refugiară la Vălenii de Munte [2]). Rapoartele doctorului Ilasczuk din Iaşi continuau a fi alarmante [3]).

Din raportul agenţiei austriace din Iaşi dela 1 Ianuarie 1839 se pomeneşte de doctorul în medicină şi protomedicul Ş t e f a n C z i h a k care era originar din Heidelberg, şi trăi la Iaşi sub scutul consulatului rusesc. El se îndeletnicea cu studii naturaliste, cu desfacerea de cărţi şi cu furnisarea de cărbuni pentru aprovizionarea vaselor austriace de pe Dunăre. Reputaţia sa ca om de ştiinţă trecuse peste hotarele Moldovei. Asociaţia medicilor din Viena îl alese membru corespondent [4]).

Semnalarea unor cazuri de holeră la Bucureşti, alarmă lumea şi determină pe cei ce mai rămaseră în capitală să fugă în grabă la ţară. Localităţile Câmpulung, Câmpina, Vălenii de Munte, Târgovişte, Ploieşti şi Piteşti erau pline de refugiaţi şi dispersaţi din Bucureşti. La 13 August 1831 se raporta din Bucureşti că până la acea dată fuseseră cuprinse de holeră 1792 persoane dintre care 825 muriră, 229 erau în stare de convalescenţă, iar 738 se găseau încă în tra-

[1]) H u r m u z a k i-N i s t o r, XXI, nr. 294, p. 379 urm. şi nr. 295, p. 381.
[2]) *Ibid.*, XXI, nr. 296, p. 382.
[3]) *Ibid.*, XXI, nr. 297, p. 382 urm.
[4]) *Ibid.*, XXII, nr. 95, p. 95 urm.

tament spitalicesc [1]). La 22 August raporta doctorul Exarcu că la Vălenii de Munte și împrejurime molima mai slăbise. Ea bântuia însă la Ploiești, Bucov și alte localități muntene. Oierii transilvăneni fură opriți să treacă cu turmele lor în țară [2]). In timpul toamnei și iernei holera se mai potolise, astfel că în primăvara anului 1832 molima putea fi considerată ca stinsă [3]).

11. **Rolul carantinelor în combaterea epidemiei de ciumă din anii 1837 și 1838.** In cursul anilor 1832—1837 țările române rămaseră scutite de plaga epidemiilor de holeră și ciumă. In spațiul acesta de timp se lucrase fără preget la desăvârșirea organizației cordonului sanitar dela Dunăre și la construirea stațiunilor de carantină. Utilitatea acestei instituțiuni se adeveri în mod strălucit cu ocazia combaterii epidemiei de ciumă care izbucni, în iarna anului 1836 spre 1837, în regiunile turcești din dreapta Dunărei și care, grație organizației carantinale din stânga fluviului, nu putu pătrunde nici în Moldova și nici în Muntenia.

In Ianuarie 1837 se raporta din Iași că situația sanitară în Moldova era mulțumitoare pe urma măsurilor sanitare și de carantină ce se luaseră [4]). La 6 Februarie se comunica din capitala Moldovei că la Măcin și Isaccea s'ar fi ivit cazuri de ciumă. Vestea aceasta determină pe guvernatorul Transilvaniei să închidă granița din spre Moldova și Muntenia și să supună călătorii la o carantină de 10 zile, iar mărfurile chiar la una de 21 de zile [5]). Intre timp epidemia ce ciumă făcea ravagii în *Sudul Dunărei*. Guvernul din București se grăbi să întărească cordonul sanitar dela gura Siretului, până la Oltenița, pentru a împiedeca lățirea epidemiei asupra malului stâng [6]). La începutul lui Martie se închise granița și din spre Bucovina [7]). In Aprilie 1837 ciuma se răspândise

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, nr. 301, p. 386 urm.; cfr. nr. 302, p. 387 urm.
[2]) *Ibid.*, XXI, nr. 305, p. 391.
[3]) *Ibid.*, XXI, nr. 343, p. 436 și nr. 377, p. 466.
[4]) *Ibid.*, XXII, nr. 1, p. 1.
[5]) *Ibid.*, XXII, nr. 7, p. 10.
[6]) *Ibid.*, XXII, nr. 12, p. 13 urm. și nr. 14, p. 14.
[7]) *Ibid.*, nr. 15, p. 14 urm.

pe malul drept al Dunărei până la Şiştov şi Nicopole. Paza cordonului de pe malul românesc fu întărită pentru a împiedeca orice contact cu malul opus [1]). Agenţia austriacă recomanda publicului român cartea profesorului Iosif Berres din Viena, inittulată: *Anatomia formaţiilor microscopice ale corpului omenesc* [2]). In Iunie, ciuma făcea mari ravagii dincolo de Dunăre. Vigilenţa la cordonul sanitar muntean împedecase până atunci extinderea epidemiei dincoace de Dunăre, dovedindu-se astfel că organizarea carantinelor şi a cordonului sanitar permanent erau de mare folos [3]). La 16 Iulie se raporta din Galaţi că ciuma cuprinsese regiunile dela *Măcin*, *Isaccea*, *Şiştov*, *Plevna*, *Nicopole*, *Luţa*, *Zlatiţa*, *Filipopol* şi *Sarcoi* la Sud de Balcani. Cazuri izolate se semnalau la *Rusciuc*, *Vidin* şi *Tulcea*, iar autorităţile turceşti nu luau nicio măsură pentru combaterea molimei. La Brăila se iviră 2 cazuri de ciumă, dar bolnavii fură deportaţi în grabă pe malul opus unde şi muriră. Alte cazuri de boală n'au mai fost semnalate [4]).

La 6 Octomvrie 1837 se raporta din Bucureşti că până la acea dată Muntenia rămase scutită de ciumă graţie aşezămintelor de carantină [5]). Cu inspecţia cordonului dunărean era însărcinat consilierul de stat Mavros. Constatându-se la carantina dela Giurgiu un caz suspect, pacientul fu izolat şi supus unui tratament metodic pentru a înlătura în felul acesta răspândirea infecţiei [6]). Pe la sfârşitul lui Noemvrie 1837 provocase mare sensaţie la Bucureşti arestarea doctorului Massille, francez de origine şi căsătorit cu o fiică de boier, sub pretextul că s'ar folosi de o diplomă de doctor falsă [7]). In Februarie izbucni la Iaşi un conflict cu medicul Dimitrie Sachelarie, supus austriac, care fusese concediat din serviciul primăriei de către principele Moldovei [8]).

---

1) Hurmuzaki-Nistor XXII, nr. 20, p. 20 urm.
2) *Ibid.*, nr. 23, p. 23.
3) *Ibid.*, nr. 24, p. 24.
4) *Ibid.*, XII, nr. 28, p. 27 şi nr. 39, p. 37.
5) *Ibid.*, XXII, nr. 40, p. 38.
6) *Ibid.*, XXII, nr. 44, p. 44.
7) *Ibid.*, XXII, nr. 45, p. 44 urm.
8) *Ibid.*, XXII, nr. 59, p. 56.

In cursul anului 1837 ciuma făcuse însă mari ravagii în rândurile populației din *dreapta* Dunări. Inspectoratul carantinelor dunărene prezentase guvernului un raport amănunțit asupra victimelor molimei din care reținem următoarele date:

In satul sârbesc *Râșnicu*	2	morți
» » » *Iagodina*	19	»
In Bulgaria și anume la *Zibru* și împrejurime . .	263	»
Lom	1.320	»
Arčar	18	»
Bel Grecicu	487	»
Rahova, numai în oraș .	1.355	»
Nicopole	4.100	»
districtul Cazali	3.600	»
Șiștov	11.057	»
orașul Plevna și ținut . .	12.400	»
» Lovcea și district	14.000	»
» Sofia	28.000	»
Rusciuc	5.578	»
Turtucaia	176	»
Sarioblu (Turci)	63	»
Tucusluc	27	»
Samilile	7	»
Bamis Slatina	3	»
Simil numai o femeie . .	1	»
Cetatea Silistria	292	»
în împrejurimea Cetății Silistria	867	»
Hârșova	60	»
satul Dieni	34	»
» Pininiga	50	»
» Gârliciu	40	»
» Groapa Ciobanului.	56	»
orașul Măcin	986	»
satul Turcoaea	39	»
» Peceneaga	41	»
» Sogalin	57	»
» Kirca	43	»
orașul Isaccea	369	»
muncitorii dela pădurile de acolo	208	»
satele din district	48	»
în grădini și stâne	26	»
Tulcea	92	»

satele dimprejur	77	morţi
grădini şi stâne.	69	»
Babadag	153	»
în satele tătăreşti	356	»
la stâne	101	»
La un loc . . .	86.629	morţi [1]

Datele de mai sus ne îngădue a ne face o idee despre ravagiile pe care ciuma le făcuse în rândurile populaţiei din dreapta Dunărei care rămăsese fără nicio apărare contra acestui groaznic flagel. Şi dacă de asemenea ravagii a putut fi scutită în acea vreme populaţia de pe malul stâng al Dunărei, apoi acest scut se datorea în prima linie *cordonului sanitar* şi *staţiunilor de carantină* ce fuseseră ridicate de-a-lungul marelui fluviu.

La 23 Martie se raporta din Bucureşti că epidemia de ciumă de pe malul drept al Dunărei se stinsese cu totul la acea dată şi că se aştepta cu nerăbdare ca circulaţia între ambele maluri ale fluviului, ce fusese multă vreme întreruptă, să fie reluată în interesul comerţului şi a redresării vieţii economice [2]).

Din cele arătate mai sus s'a putut vedea, cât avură de suferit ţările noastre pe urma epidemiilor de ciumă şi holeră şi că acestui flagel i s'a putut pune capăt numai prin încorporarea raialelor Brăila, Giurgiu şi Turnu şi organizarea cordonului sanitar permanent la Dunăre.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXII, nr. 60, p. 58 urm.
[2]) *Ibid.*, XXII, nr. 64, p. 63.

SĂBII BRÂNCOVENEŞTI

— O PUNERE LA PUNCT —

DE

C. MARINESCU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 27 Aprilie 1945.

Cer iertare dacă încep această comunicare — de fapt, o încercare de punere la punct a unei chestiuni nu lipsită de interes — prin referirea la un studiu al meu apărut acum 18 ani sub titlul *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, publicat în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (1927, pp. 1—7). De atunci încoace, foarte probabil — măcar în parte — ca urmare a elementelor de identificare folosite de mine în contribuţia amintită, a ieşit în câmpul cercetărilor un şir întreg de alte săbii socotite a fi aparţinut tot nefericitului Domn al Ţării Româneşti.

După o călătorie în ţările scandinave, N. Iorga prezenta, la 19 Octomvrie 1928, în această sală, comunicarea intitulată *Portrete şi lucruri domneşti nou-descoperite* [1]). Amintea într'însa şi de o sabie aflătoare în *Muzeul Nordului (Nordiska Museum)* din Stockholm, fostă în posesiunea prinţului de Nassau-Siegen, amiral al Ecaterinei a II-a a Rusiei. Plecând dela forma sa, dela ornamentaţie şi dela o inscripţie grecească incrustată pe lamă (voiu reveni asupra ei), marele învăţat o atribuia lui Constantin Brâncoveanu.

[1]) *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, seria III, t. IX, 1928—1929, pp. 219—225 şi 8 fig. înafară de text.

Bazat pe o comunicare orală a d-lui C. Karadja, căruia erudiția românească îi datorește atât de multe și de interesante contribuții, și pe inscripția grecească ce se poate citi pe lamă, N. Iorga socotea că tot acestui Domnitor aparținuse o altă sabie aflătoare în *Zeughaus* din Berlin [1]).

S'ar fi ajuns astfel la un total de cinci asemenea arme, foste în proprietatea voivodului măcelărit de Turci.

Aflăm acum, tot dela d-l C. Karadja, că, înafară de sabia descoperită la Berlin, d-sa a mai văzut în *Muzeul Industrial* din Budapesta o armă asemănătoare, prevăzută iarăși cu o inscripție grecească. Nereușind să obțină o fotografie de pe dânsa, nu putem ști ce conținea această inscripție și nici nu suntem în măsură a descrie respectiva sabie.

Aș adăuga că în toamna anului 1928 am descoperit, la rându-mi, în *Rüstkammer und Gewehrgalerie* din Dresda, o altă sabie, asemănătoare ca formă cu cele amintite până acum [2]) și având o inscripție grecească asupra căreia voiu reveni mai jos. Cu ocazia aceasta am aflat, cercetând dosarul acestei piese, înregistrată pentru prima oară la 1716 [3]) în inventarul Tezaurului Electorului de Saxa, că săbii asemănătoare se aflau la Leningrad în colecția contelui L. D. Šeremetev și în *Oružejnaia Palata* (Muzeul de armament) din Moscova. Nu m'am grăbit să public descoperirea mea și, de sigur, am procedat greșit, de vreme ce, la foarte scurt timp după aceasta, d-l General R. Rosetti a găsit în catalogul publicat în

---

1) *Ibid.*, p. 223. Examinarea inscripției pe o fotografie pusă la dispoziție de d-l C. Karadja, vădește o confuzie făcută de marele învățat între cuvintele citite pe lama săbiei dela *Nordiska Museum* și cele aflate pe sabia dela *Zeughaus* din Berlin. Intr'adevăr el a citit: Δίκασον, κύριε, τοὺς ἀδικοῦντας με, πολέμησον τοὺς ἀδικοῦντας με, în loc de Δήκασον, Κύριε, τοὺς ἀδηκοῦντάς με πολέμισον τοὺς πολεμοῦντάς με Vezi mai departe p. 7 sub n-rul 3 și fig. 1 (fotografia aparține d-lui C. Karadja) care a binevoit să permită a fi reprodusă).

2) D-l Dr. v. Watzdorf, directorul Muzeului de Istorie din Dresda, o descrie astfel într'o scrisoare trimisă la 22 Octomvrie 1936:

« Die Masse sind folgende: Gefäss (= Griff) bis zum Ansatz der Klinge 17 cm.; Klinge: (längs des Rückens gemessen) 91 cm. Das Gefäss aus vergoldetem Messing besteht aus einem Knauf in Form eines Mohrenkopfes, einem Gehilze aus Schnuren von vergoldetem Kupferdraht und einem Handschutz in Form eines geflügelten Drachen (Bügelkette fehlt). Das Stück ist zuerst im Inventar der Churkammer 1716 Nr. 431 verzeichnet ».

Sabia este inventariată sub n-rul Y/26.

3) Datoresc această informație bunăvoinței d-lui Dr. v. Watzdorf, directorul Muzeului de Istorie din Dresda.

1897 la Leipzig de E. von Lenz sub titlul *Die Waffensammlung des Grafen L. D. Scheremetew in St. Petersburg*, catalog pe care-l notasem la Dresda, indicația privitoare la aceste piese. Urmarea a fost comunicarea d-sale la Academia Română, *Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, citită în această sală la 1 Martie 1929 [1]). D-sa crede că una din săbiile din colecția Šeremetev (cea cu n-rul 270) poate fi atribuită cu destulă certitudine lui Constantin Brâncoveanu. Cea cu n-rul 268 din aceeași colecție, ca și alta aflătoare la Muzeul *Ermitage* din Leningrad n'ar prezenta — după d-sa — toate elementele necesare pentru a le socoti a fi fost cu siguranță proprietatea Domnului român, dar nu i s'ar părea cu neputință ca și acestea, împreună cu altele trei aflătoare în *Oružejnaja Palata* din Moscova, să fi aparținut cândva lui Constantin Brâncoveanu, date fiind cunoscutele legături ale Domnului muntean cu Petru cel Mare, pe lângă alte argumente care pot fi examinate mai de aproape în comunicarea d-sale.

In rodnicele sale călătorii prin Orient, d-l Marcu Beza a găsit, în Vistieria Sfântului Mormânt, o sabie, pusă și ea pe seama lui Constantin Brâncoveanu [2]), pentru motivul că are pe lamă o inscripție grecească asemănătoare celeia pe care am semnalat-o eu ca figurând pe o piesă aflătoare în Muzeul *Louvre* și pe care am studiat-o în articolul publicat în 1927. De fapt este vorba de o armă semnalată de savantul Uspenskij încă din 1896 în *Vizantijskij Vremennik* [3]) și pe care bizantinologul rus o socotea ca fiind, cel mai târziu, din veacul al XII-lea. Trei ani după aceasta, un alt erudit rus, care semna cu inițialele Ia. S., arăta, în același anuar [4]), că asemenea săbii cu inscripții și având pe ele înfățișarea Maicii Domului nu sunt mai vechi de veacul al XVII-lea. Folosind nota din *Vizantijskij Vremennik*, o amintise și N. Iorga într'o notiță publicată în *Revista Istorică* (tom. 19, 1933, p. 11). Invățatul român o socotește ca pe o sabie a lui Brâncoveanu.

[1]) *Mem. Secț. Ist., seria III*, t. X, pp. 1—9 și 2 planșe înafară de text.
[2]) M. Beza, *Noui urme românești la mânăstirea Sinai și la Ierusalim*, în *Boabe de Grâu*, V, 1935, n-rul 9, pp. 564—565.
[3]) P. 41 a suplementului dela sfârșitul tomului IV.
[4]) Tomul VI, 1899, p. 327.

Câțiva ani mai târziu — în 1935 — d-l Emil Vîrtosu publica în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (XXVIII, pp. 1—19) un frumos și documentat studiu intitulat *Odoare românești la Stambul.* Intre alte obiecte deosebit de interesante văzute de d-sa în *Muzeul Vechiului Serai*, d-l Vîrtosu a putut să examineze trei săbii pe care le consideră brâncovenești, plecând dela aspectul lor, dela amănuntele decorative și dela inscripțiile grecești incrustate pe lame. D-sa socotește chiar că una dintre ele trebue să fi fost purtată de Brâncoveanu, în momentul când a fost arestat de Turci [1]). Tânărul erudit adaugă aceste trei săbii la cele treisprezece despre care avea cunoștință până atunci din studiile publicate în anii precedenți, ceea ce ne duce la un total de șasesprezece asemenea piese, sau, mai bine zis, la optsprezece, dacă adăugăm sabia găsită de noi la Dresda și pe cea văzută de d-l C. Karadja la Budapesta. Ba chiar d-l Emil Vîrtosu socotește, pe bună dreptate, că ar putea să mai alăture la acest număr încă una, care fusese oferită spre cumpărare, în Turcia sau la București, unui călător englez Walsh, la începutul veacului trecut. Nu numai atât: în arhiva Așezămintelor Brâncovenești, d-sa a văzut un inventar din 1725 cuprinzând înșirarea unor lucruri prețioase rămase pe urma Domnului și în care se pomenește o « *sabie ferecată cu auru și cu un zanfir mare în vârfu și cu multe diemănțele* », prețuită la 1310 florini nemțești [2]). Am ajunge astfel la un total de 20 de săbii.

Atâta însă că șirul lor nu se oprește aici...

D-l Vîrtosu atrage atenția asupra unui studiu al învățatului italian Angelo Scrinzi cu titlul *Una spada bizantina di Syme e la spada Kapnist del Museo Civico di Venezia* [3]). Am parcurs acest articol și iată ce am aflat: Scrinzi a putut să vadă manuscrisul unei lucrări compuse de un Suedez Hedenborg, care fusese doctor în insula Rodos, pe la mijlocul veacului trecut, lucrare intitulată

[1]) P. 10, col. 2.
[2]) P. 12, col. 2.
[3]) *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, t. 60, partea II, 1900—1901, pp. 1053—1063.

Geschichte Rhodos von der Urzeit bis auf die heutigen Tage. Eruditul italian a văzut în această operă reproducerea în acuarelă a unei săbii care fusese găsită într'o mânăstire din insula Symi din vecinătatea Rodosului. El era convins că această piesă a ajuns în *Armeria Reale* din Torino și că ea n'a aparținut lui Constantin Brâncoveanu. Cu bună dreptate d-l Vîrtosu arată [1]) că piesa înfățișată de Hedenborg nu poate fi cea din Torino. D-sa o pune însă tot pe seama lui Brâncoveanu, după cum pare înclinat să creadă, că încă o sabie găsită la 1862 în lacul Goplo din ținutul Cuiavia (pomenește despre ea A. Scrinzi în studiul amintit, folosind cele relatate în 1875 de istoricul Caro dela Universitatea din Breslau) ar fi aparținut tot Domnitorului muntean. Caro însă socotea că ea va fi fost în posesiunea vreunui Român care servise în armata polonă [2]).

Dacă am adăuga și aceste două piese la șirul de până acum, am ajurge să admitem că Brâncoveanu ar fi posedat 22 de săbii de tip oriental, ceea ce mi se pare a reprezenta un număr destul de impresionant...

Dat fiind că mai sunt mânăstiri, insule, muzee și colecții, oficiale și particulare, în Europa și poate chiar peste mări și oceane, care n'au fost cercetate din punctul de vedere care ne preocupă, nu este niciun motiv care să ne împiedece a presupune că ar putea să mai apară și alte săbii de felul celor înșirate mai sus. Iar dacă vom continua a le atribui pe toate lui Constantin Brâncoveanu, nu ne vom mira prea tare dacă vom ajurge la concluzia că nefericitul Domn avea pasiunea săbiilor de tip oriental, împodobite cu invocații în grecește și cu anumite motive decorative...

In studiul meu, publicat acum aproape douăzeci de ani, am căutat să arăt că nu era anormal să se regăsească *trei* din cele șasesprezece săbii (dintre care zece « turcești ») însemnate într'un inventar, care cuprindea bogățiile lui Brâncoveanu, transportate la Brașov cu puțin înainte de plecarea

[1]) *Art. citat*, p. 16, col. 2.

[2]) Scrinzi, p. 1054. Informații despre Hedenborg se găsesc în alt studiu al lui Scrinzi: *Iscrizioni greche inedite di Rodi*, publicat în *Atti del Reale Istituto Veneto*, t. 58, 1896, pp. 252—253.

Domnitorului spre capitala turcească, de unde nu s'a mai întors [1]).

Dar dacă se putea justifica încercarea de a-i atribui trei săbii aflătoare în două locuri deosebite din Europa, nu cred că ar fi firesc a considera ca fostă proprietate a lui Brâncoveanu orice sabie, mai mult sau mai puțin asemănătoare cu acestea.

Obiectul comunicării de astăzi este tocmai de a arăta că s'a pornit de ani de zile pe un drum greșit și că trebue introduse alte criterii în judecarea acestor necurmate descoperiri.

Voiu propune deci altă metodă decât cea aplicată până acum, cel puțin de către unii dintre cercetătorii amintiți, pentru a stabili care dintre aceste săbii pot fi atribuite lui Brâncoveanu și pentru a vedea dacă nu cumva avem a face, în chestiunea care ne preocupă, cu un anumit tip de arme, obișnuit piese de paradă, răspândite în lumea Răsăritului.

Nu ajunge, cred, ca imediat ce găsim o sabie de modă orientală, prevăzută cu o invocație religioasă în grecește și cu un medalion incrustat înfățișând pe Maica Domnului, să tragem neapărat concluzia că avem în față o sabie a lui Constantin Brâncoveanu...

O examinare comparativă a deosebitelor ornamente și figuri aflătoare pe lamele respective (Maica Domnului, îngeri, coroane, stele, lumânări, etc.) ar putea să intereseze din punctul de vedere a tehnicei de atelier, eventual al iconografiei, dar nu cred că ea ne-ar duce la vreun rezultat prea interesant în ce privește atribuirea obiectului în discuție cutărui sau cutărui personaj.

Elementul esențial îmi pare a fi înfățișat de inscripțiile — oate grecești — aflătoare pe aceste săbii.

Din punctul de vedere al conținutului, ele se pot grupa în următoarele cinci categorii:

1. Cele care cuprind invocația: + Σὺ, βασιλεῦ ἀήττητε, λόγε Θεοῦ, παντάναξ, adică: *Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, atotțiitorule.*

---

[1]) C. Marinescu, *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, pp. 6—7.

Formula aceasta se găsește pe sabia descoperită de mine la Muzeul *Louvre*, pe cea văzută de Uspenskij și de d-l Marcu Beza în *Vistieria Sfântului Mormânt*, ca și pe cea înregistrată sub n-rul 268 în colecția Šeremetev [1]). Ea se întâlnește pe un exemplar din Muzeul *Ermitage* din Leningrad și pe altul aflător în *Oružejnaja Palata* din Moscova [2]. Invocația aceasta revine pe lamele săbiilor cu n-rele 2683 și 2684 din Muzeul *Vechiului Serai* din Constantinople, cu deosebirea că, la prima dintre acestea, descoperitorul lor, d-l Vîrtosu, crede a fi văzut încă un cuvânt indescifrabil, după termenul παντάναξ [3]. Ea poate fi citită și pe sabia găsită în insula Symi de lângă Rodos [4]). Iat'o deci repetată pe opt dintre piesele găsite și studiate până acum.

2. Inscripția aflătoare pe sabia dela *Nordiska Museum* din Stockholm: τιμώρησον, δέσποτα, τοὺς τιμωροῦντας με καὶ ἀδίκησον τοὺς ἀδικοῦντας με adică: *Pedepsește, Doamne, pe cine mă pedepsește și plătește cu nedreptate celor ce pe mine mă nedreptățesc* » [5]).

3. Invocația ce se poate citi pe lama săbiei aflătoare la *Zeughaus* din Berlin: Δήκασον, κύριε, τοὺς ἀδικοῦντάς με πολέμησον τοὺς πολεμοῦντάς με (recte: δίκασον, κύριε, τοὺς ἀδικοῦντάς με πολέμισον τοὺς πολεμοῦντάς με), deci: *Judecă, Doamne, pe cei ce mă nedreptățesc și bate cu războiu pe cei ce se războiesc împotriva mea* [6]).

[1]) E. von Lenz, *Die Waffensammlung des Grafen* S. D. Scheremetev *in St. Petersburg*, Leipzig, 1897, p. 80 şi planşele IX şi XX.
[2]) *Ibid.*, p. 80.
[3]) Vîrtosu, p. 11.
[4]) Scrinzi (art. citat, pp. 1055—1063) credea că sabia aflătoare în *Armeria Reale* din Torino, descrisă de Victor Langlois şi de Giovanni Veludo este una şi aceeaşi cu cea descoperită în insula Symi, descrisă şi desenată de Suedezul Hedenborg (vezi mai sus, p. 5). Scrinzi n'a observat însă — între altele — că inscripţia copiată şi apoi reprodusă într'o acuarelă a lui Hedenborg nu coincide cu cea aflătoare pe sabia din Torino (ca să nu mai amintesc şi alte nepotriviri). Este adevărat că, pentru a demonstra teza sa preconcepută, eruditul italian bănueşte că Hedenborg n'a copiat inscripţia în întregime « poate din cauza grabei ». Dar S. n'a băgat de seamă că invocaţia este clar reprodusă în fig. 1 a planşei care însoţeşte articolul său...
[5]) Iorga, *Portrete şi lucruri domneşti*, p. 223.
[6]) Datoresc această lectură d-lui Profesor N. Bănescu. Vezi, la sfârşit, fig. n-rul 1. Cum am mai spus (mai sus, p. 2, n. 1) lectura făcută de N. Iorga (*Portrete şi lucruri domneşti*, p. 223) nu corespunde întru totul invocaţiei de pe fotografie.

4. Formula: Παναγία Θεοτόκε, βοήθη τὸν δοῦλόν σου ἔτος ἀπὸ X-υ (Χριστοῦ) adică: *Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu, ajută pe robul tău. Anul dela Hristos.*

Ea se află pe sabia cu n-rul 269 din colecția Šeremetev. S'a adăugat, cu cifre arabe, data: 1445, incrustată nu în continuarea inscripției ci între «gardă» și medalionul înfățișând pe Maica Domnului. Zic: s'a adăugat, fiindcă această dată n'are nicio legătură cu realitatea: sabia nu este din veacul XV, iar în lumea grecească anii se numărau, cum se știe, dela Facerea Lumii [1]), deși trebue să recunoaștem că pe altă piesă, aflătoare la *Oružejnaja Palata* apare data de 1692, cu totul plauzibilă [2]).

Lenz arată [3]) că o sabie întru totul identică (inclusiv data 1445) se afla la *Ermitage* în Secțiunea XV. A. 146. Ea ar fi fost dăruită de orașul București generalului Miloradovici. Alte două exemplare, întru totul asemănătoare (unul dintre ele poartă ca dată anul 1692), se găseau la *Oružejnaja Palata* din Moscova [4]).

Aceeași inscripție, fără a fi însoțită de vreo dată, se poate citi pe lama săbiei descoperite de mine, cum am mai spus, în 1928, în *Rüstkammer und Gewehrgalerie* din Dresda [5]).

5. Să citez, în sfârșit, cea mai interesantă dintre invocații și anume aceea în care apare indicația posesorului săbiei.

Pe lama celei păstrate în *Armeria Reale* din Torino citim: + Σὺ, βασιλεῦ ἀήττητε, λόγε Θεοῦ, παντάναξ, [βοήθει] τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ αὐθέντῃ Κωνσταντίνῳ, adică: + *Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, atotțiitorule, [fii într'ajutor] Voivodului și credinciosului Domn Constantin.*

Cum se vede, prima parte a invocației este identică cu cea pe care am înfățișat-o mai sus (sub n-rul 1) și care se întâlnește pe opt dintre exemplarele descoperite până acum.

Istoricul Jacob Caro, fost, pe vremuri, profesor la Universitatea din Breslau, a văzut o inscripție întru totul ase-

---

1) Lenz, pp. 80—81 și planșele IX și XX.
2) Vezi mai departe p. 18.
3) *Ibid.*, p. 81.
4) Lenz, p. 81.
5) Vezi mai departe fig. 2, 3 și 4.

mănătoare pe sabia găsită în 1862 în lacul Goplo din Cuiavia. Inscripţia n'a fost reprodusă şi ea s'a stricat cu ocazia curăţirii săbiei [1]).

Pe arma cu n-rul 270 din colecţia Šeremetev găsim două inscripţii şi anume: 1. IC XC NIKA si 2. ω . . . ἐν τουτῳ τῷ σταυρῷ νίκα τοὺς ἐχθρούς σου ἀπὸ Χριστοῦ γενέσεως ἔτη 17 . . . [2]) σὺ, βασιλεῦ ἀήττητε, λόγε Θεοῦ, παντάναξ, τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ αὐθέντι Κωνσταντίνῳ νίκης βραβεῖα δώρησαι κ [3]) deci: *Intr'această cruce biruește pe dușmanii tăi. Dela Nașterea lui Hristos ani 17...*

Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, atotţiitorului, dăruește Voivodului și credinciosului Domn Constantin izbândă deplină.

Să observăm că partea primă a invocaţiei este echivalentă cu faimosul *In hoc signo vinces* legat de numele lui Constantin cel Mare. Găsim numele împăratului pomenit în invocaţia ce se poate citi pe lama săbiei studiate de noi la Paris, fostă în posesiunea anticarului Manukian, iar acum revenită în Ţară şi păstrată la Aşezămintele Brâncoveneşti. O reproduc nu după lectura mea publicată în 1927 ci după cea făcută mai târziu, cu incomparabil mai multă competenţă, de bizantinologul A. Heisenberg [4]), care a grupat-o potrivit celor patru versuri «politice» din care este compusă:

Σὺ, βασιλεῦ ἀήττητε, λόγε Θεοῦ, παντάναξ,
νίκης βραβεῖα δώρησαι κατὰ τῶν πολεμίων
τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ αὐθέντῃ Κωνσταντίνῳ
ὥσπερ ποτὲ τῷ βασιλεῖ μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ.

adică:

Tu, împărate neînvins, Cuvânt al lui Dumnezeu, atotţiitorule,

[1]) Scrinzi, p. 1054. (Caro a publicat un articol asupra acestei piese în *Augsburger Allgemeine Zeitung*, n-rul 208 din 1875, p. 3273).

[2]) Pe fotografia lui Lenz (planşa IX) nu se citesc cuvintele reproduse până aici, ci numai ceea ce urmează. Este de presupus că ele figurează pe cealaltă parte a lamei.

[3]) Acest text este luat după lectura lui Lenz (p. 81), la care însă au fost adăogate «spiritele» şi accentele necesare. Din nefericire L. n'a alăturat (cum a făcut pentru celelalte săbii amintite până acum ca figurând în colecţia Šeremetev), o fotografie separată şi mărită, a inscripţiei.

[4]) *Byzantinische Zeitschrift*, t. 27, 1927, p. 473.

Dă cununa izbânzii asupra protivnicilor
Voivodului și credinciosului Domn Constantin
Precum [a-i dat-o] altă dată împăratului Constantin
cel Mare.

Această invocație este cu totul identică cu cea aflătoare pe sabia cu n-rul 2682 din Muzeul Vechiului Serai.

In sfârșit, o variantă și mai interesantă apare într'o relatare de călătorie a clericului englez R. Walsh, *Narrative of a journey from Constantinople to England*, apărută la Londra în 1828 [1]).

Transcriu aici lectura făcută de d-l Profesor N. Bănescu după copia reprodusă de Walsh în cartea sa [2]): + Θεοτόκε Δέσποινα σκεπε φρουρι φυαττε ἀπο παντιων ἐχρων των εὐσεβεστατω ἐνδοσοτάτω καὶ ἐκλαμπροτατω αὐθεντι Ιωανου Ιωνου Κωνσταντινω πασαραν βωιβοδα + sau, corect:

+ Θεοτόκε δέσποινα σκέπε, φρούρει, φύλαττε ἀπὸ πάντων ἐχθρῶν τῷ εὐσεβεστάτῳ, ἐνδοξοτάτῳ καὶ ἐκλαμπροτάτῳ αὐθέντῃ Ιωάννῳ Ἰωάννῳ Κωνσταντίνῳ Μπασαράμπᾳ Βωϊβόδᾳ, adică: + *Născătoare de Dumnezeu, stăpâna, priveghiază, străjuește, păzește, de toți dușmanii pe prea-evlaviosul, prea-slăvitul, prea-strălucitul Domn Ioan Ioan Constantin Basarab* +.

Ce concluzie putem trage din examinarea acestor inscripții, singurele elemente sigure — repetăm — de care ne putem servi pentru a identifica pe posesor? Ce motiv putem invoca pentru a susținea că săbiile care au pe lamele lor numai formula cea mai des repetată și anume:

« *Tu, împărate neînvins, Cuvânt al lui Dumnezeu, atotțiitorule* »

au aparținut neapărat lui Constantin Brâncoveanu? Inafară de forma lor asemănătoare cu altele pe care, cum vom vedea imediat, le putem socoti a fi fost proprietatea nefericitului

[1]) Am putut consulta aceste interesante note de călătorie, mulțumită amabilității d-lui C. Karadja.

[2]) P. 239. Cf. C. Karadja, *Incă o sabie a lui Constantin Brâncoveanu*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, t. 24, 1931, p. 42.

Domn, nu poate fi invocat niciun argument convingător în favoarea acestei teze.

Aşa în cât, fără a afirma că ar fi fost cu totul *exclus* ca vreuna să fi trecut cumva prin tezaurul Domnului muntean, putem elimina în linişte cele opt exemplare împodobite cu aceste invocaţii, cel puţin până ce ar apărea la orizont alte posibilităţi de identificare decât cele ce ne sunt la îndemână astăzi.

Dar sabia aflătoare la *Nordiska Museum* din Stockholm, despre a cărei formulă de invocaţie am vorbit mai înainte? Ştim că ea a aparţinut amiralului de Nassau-Siegen, comandant al flotei ruseşti în timpul Ecaterinei II şi că ea a ajuns în mâinile Suedezilor, când amiralul a fost capturat în urma înfrângerii dela Svenska Sund (1790) [1]).

De ce ar fi purtat amiralul rus, la aproape 80 de ani dela moartea Domnului român, o sabie provenită dela Brâncoveanu? De ce n'ar fi avut o sabie a sa? Cred deci că trebue eliminată şi aceasta din şirul armelor răspândite înainte sau după moartea Domnitorului muntean.

Tot astfel nu reuşesc să văd care sunt argumentele care pledează în favoarea atribuirii lui Brâncoveanu a săbiei care prezintă invocaţia: « *Judecă, Doamne, pe cei ce mă nedreptăţesc şi bate cu războiu pe cei ce se războiesc împotriva mea* » şi care — cum am spus — a fost descoperită de d-l C. Karadja la *Zeughaus* din Berlin.

In continuare, nu văd de ce am pune în seama lui Brâncoveanu săbiile aflătoare în: colecţia Šeremetev (n-rul 269), la *Ermitage* (secţiunea XV A. 1461), cele două din *Oružejnaja Palata* din Moscova, cea descoperită de mine la Dresda, pe care săbii — pe toate — se poate citi o invocaţie către Maica Domnului ca să ajute pe purtătorul armei, nenumit pe niciuna din aceste piese.

După înlăturarea masivă a majorităţii acestor săbii, socotite a fi aparţinut toate — sau mai toate [2]) — lui Constantin

[1]) Generalul R. Rosetti, *Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, p. 3, n. 1, (comunicare a d-lui C. Karadja).

[2]) Vezi rezervele făcute de d-l General R. Rosetti (*ibid.*, p. 5) pentru unele piese aflătoare în Rusia.

Brâncoveanu, numai fiindcă semănau ca formă și fiindcă fiecare comportă o invocație în grecește, să ne oprim câteva momente la cele șase rămase în urma acestei curățiri a terenului discuției. Trebue să însemnăm însă imediat că și dintre acestea numai patru au putut fi studiate direct; cea găsită în lacul Goplo și care și-a pierdut inscripția al cărei conținut n'a fost reprodus, nu știm unde se află (dacă se mai află undeva), după cum, iarăși, nu suntem informați ce soartă a avut sabia oferită spre vânzare clericului englez Walsh. Dar în cazul acestuia avem măcar avantajul de a cunoaște textul incrustat pe lamă. Dat fiind că din lectura descrierii sale de călătorie, clericul britanic apare ca un spirit serios și precis, n'avem niciun motiv să punem la îndoială cele spuse de el cu privire la această sabie, mai ales că invocația grecească, pe care el o transcrie cu destulă atenție, seamănă atât de mult cu unele din cele arătate până acum.

Din cele spuse de Walsh nu putem ști dacă i se oferise spre vânzare această sabie la Constantinopole sau la București, ceea ce, la urma-urmei, n'are prea mare însemnătate.

Ceea ce trebue reținut însă este constatarea că inscripția de pe lama ei cuprinde numele unui Domnitor Constantin Basarab Voivod, care nu poate fi decât Constantin Brâncoveanu.

Indicarea unui Constantin, Voivod și Domn, apare, cum am mai spus, pe sabia păstrată în *Armeria Reale* din Torino ca și pe cea cu n-rul 270 din colecția contelui Šeremetev. Tot astfel întâlnim aceste precizări pe sabia cu n-rul 2682 aflătoare în *Muzeul Vechiului Serai* din Constantinopole. Cum am arătat mai sus, invocația de pe această din urmă armă de paradă este cu totul asemănătoare cu cea care se poate citi pe sabia studiată de mine acum peste 20 de ani, la Paris, adusă, din fericire, în Țară. Ea se păstrează acum la Așezămintele Brâncovenești.

Socotesc deci că se pot atribui lui Constantin Brâncoveanu toate aceste cinci piese pe ale căror lame găsim repetat numele unui Voivod și Domn Constantin.

Dar s'ar putea obiecta — și încă în chip foarte serios — că, în realitate, în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, în

cursul cărora apar aceste săbii cu ornamentaţia descrisă de de d-l General R. Rosetti, de N. Iorga, de d-l Marcu Beza, de d-l Emil Vîrtosu, de Lenz, în catalogul său, şi de mine însumi, şi conţinând, pe de altă parte, invocaţia în care se întâlneşte numele unui Voivod şi Domn Constantin, au fost în fruntea ţărilor noastre şi alţi stăpânitori cu acest nume. Iată: în Ţara Românească, Constantin Basarab Cârnul, dela 1654 la 1658, Constantin Mavrocordat, care domneşte de şase ori, Constantin Racoviţă, dela 1753 la 1756, apoi, a doua oară, dela 1763 la 1764, Constantin Hangerliu, dela 1797 la 1799. Am putea chiar să trecem în veacul următor, când în primii ani, am întâlni pe Constantin Ipsilanti, care, cum se ştie, îşi sfârşeşte zilele în Rusia [1]), unde, în chip firesc, ar fi putut să aducă, între altele, şi săbii prevăzute cu inscripţii *greceşti* şi cu numele şi titlul său.

Pe tronul Moldovei regăsim, în secolele XVII şi XVIII, pe Constantin Basarab Cârnul, cât şi pe Constantin Mavrocordat şi pe Constantin Ipsilanti. Mai apar acolo şi alţi Domni cu numele Constantin şi anume: Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie Cantemir, Constantin Duca, contemporan cu Brâncoveanu, Domn în două rânduri, Constantin Racoviţă care, şi el, domneşte de două ori şi Constantin Moruzi. Mulţi dintre aceştia sunt Greci. De ce n'ar fi posedat şi ei săbii cu inscripţii în limba greacă, în care să figureze numele şi titlul lor?

Cu toate acestea, avem puternice motive să credem că cele cinci săbii rămase pe terenul discuţiei au aparţinut lui Constantin Brâncoveanu.

Iată argumentele: Mai întâi, nu avem până acum — după câte pot şti eu — nicio informaţie în legătură cu posedarea unor arme de paradă cu această factură şi cu asemenea inscripţii de către diferiţii Domni ai ţărilor noastre, purtători ai numelui de botez Constantin, cu excepţia lui Brâncoveanu.

Apoi numele şi titlul Constantin Basarab Voivod, care apar în invocaţia citată de Walsh (pentru a aminti numai sabia menţionată de acesta) este cel folosit în chip curent de

---

[1]) P. P. Panaitescu, *Corespondenţa lui Constantin Ypsilanti cu Guvernul rusesc* (1806—1810), Bucureşti, 1933.

Brâncoveanu. *Bibliografia românească veche*[1]) și *Documentele Hurmuzaki* ne înfățișează numeroase și convingătoare exemple, dintre care nu puține sunt cele grecești.

Am arătat mai sus, (p. 9) că pe sabia cu n-rul 270 din colecția Šeremetev, se citește o invocație care amintește pe *In hoc signo vinces*, legat cum știm, de Constantin cel Mare. Pe de altă parte numele acestui împărat este alăturat celui al Domnului și Voivodului român Constantin pe exemplarul studiat de mine la Paris ca și pe sabia cu n-rul 2682 din Muzeul Vechiului Serai.

Posedăm texte precise care ne permit să afirmăm că Brâncoveanu era un închinător al lui Constantin cel Mare, de sigur din cauza numelui său de botez.

In chenarul titlului *Evangheliei greco-române* din 1693 ca și în cel al *Octoihului* din 1700, și în al *Triodului* din același an, tipărite cu cheltuiala Domnului, sunt înfățișați la loc de cinste Sfinții Constantin și Elena (*Bibliografia românească veche*, I, pp 329, 397, 461) iar *Mineiul* tipărit la 1698 cuprinde aceste « stihuri politice » la stema lui Brâncoveanu:

Semn strașnicŭ și armă la războiŭ prea tare
Din ceriŭ fu arătat o minune mare
O cruce de steale pre ceriŭ însemnată
Marelui Constantin H(ristos) îĭ arată
Cu slove împrejurŭ scrise râmlenești:
Pre toțĭ vrășmașii tăĭ tu să-ĭ biruești.
Acuma și Corbulŭ încă o arată
Domnului Constantinŭ într-acĭastă dată,
Dându-ĭ luĭ puteare cu nadeajde bună,
Ca să stăpânească, că-i de viță bună.
(*ibid.*, p. 366; cf. și versurile dela p. 468).

Tot astfel, în așa numitul « Cuvânt panegiric la marele Constantin » din 1701, fiul Domnului, Ștefan, spunea, între

[1]) Tomul I, pp. 298, 299, 301, 309, 315, 330 (legenda grecească a gravurii) și *passim*; Hurmuzaki-Iorga, *Doc. grecești*, XIV, partea 1, pp. 266, 272 n-rul 342, pp. 289, 305, 338. De comparat și legenda grecească care încunjură portretul lui Brâncoveanu, făcut la Veneția, în N. Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin Brâncoveanu*, București, 1914 și la p. 31 din *Histoire des Romains*, t. VI, a aceluiași autor (București, 1940).

altele adresându-se lui Brâncoveanu: «Intâi, pe lângă că cinsteşti cu măreţie pe marele Constantin, mişti şi pe alţii cu aşa exemplu nobil la respectul celui în tocmai cu Apostolii» (*ibid.*, p. 419—420). Adaug aici observaţia făcută de savantul francez F. Macler [1]), care, trimiţând la opera *Art Roumain*, datorită lui N. Iorga şi lui G. Balş (Paris, 1922) arată că mânăstirea Hurez a fost închinată de Brâncoveanu Sfinţilor Constantin şi Elena,

Din descrierea acestor piese împodobite, reiese că ele erau săbii de paradă. Ei bine, noi posedăm ştirea sigură că un om de încredere al lui Brâncoveanu, un anume Apostol Manu, reuşise să adăpostească la Braşov o parte din averile Domnului, cu foarte puţin timp înainte de chemarea acestuia la Constantinopole, cu ocazia mazilirii. Intre lucrurile sale, inventarul respectiv aminteşte şasesprezece săbii dintre care zece sunt arătate ca fiind «turceşti», adică, adăugăm noi, cu o formă obişnuită în Orient.

Din descrierea cuprinsă în inventar se vede că acestea din urmă erau mai ales piese de paradă. Iată cum le prezintă textul nemţesc al acestei liste: «*Zehen mit Silber beschlagene türckische Säbel... zwei silberne Säbel... vir mit Silber beschlagene Säbel. Ein Beschlächt auf einen türckhischen Säbel, Silber vergolt, mit türckhischen Steinen besetzt*» [2]).

Când, după tragica moarte a lui Brâncoveanu, şi după întoarcerea Doamnei Maria din exilul său în Asia, un reprezentant al său, Gheorghe Trapezuntinul, «doctor în medicină şi filosofie», intervine în repetate rânduri la împăratul dela Viena şi la diferite autorităţi austriace pentru a obţinea despăgubirile cuvenite, în urma jafului făcut în averea Domnului, adăpostită în Ardeal, omul de încredere al văduvei Domnitorului executat la Constantinopole demonstra că se vânduseră pe nimic săbii preţioase dintre care una avea mânerul de jasp («*pietra haspide*») [3]). Brâncoveanu va mai fi avut însă

---

1) *Notice d'un sabre à inscription grecque* în *L'Ethnographie*, nouvelle série, n-rele 13 şi 14, Paris, 1926, p. 31.

2) Hurmuzaki, *Doc.*, pp. 135—137. Cf. C. Marinescu, *Trei săbii*, pp. 6—7.

3) C. Marinescu, *art. citat*, p. 7.

și alte săbii « turcești » și de aceea mi se pare foarte firesc ca una dintre ele să figureze în *Muzeul Seraiului*: s'ar putea prea bine ca presupunerea d-lui Emil Vîrtosu și anume că aceasta trebue să fi fost sabia purtată de Domn, atunci când a fost arestat [1]), să fie întemeiată. Nicio mirare iarăși că s'a oferit spre cumpărare clericului englez Walsh, la peste un secol după dispariția lui Brâcoveanu, o altă sabie a acestuia, la București sau la Constantinopole, după cum la Constantinopole a fost vândută baronului Tecco, ministrul Sardiniei în capitala Sultanilor, sabia aflătoare acum în *Armeria Reale* din Torino [2]). Cum a ajuns în colecția de arme a contelui rus Šeremetev piesa cu n-rul 270, sau cea care este păstrată acum la Așezămintele Brâncovenești, în colecția prințului Lvov din care a trecut apoi la Paris, în mâinile anticarului Manukian, nu știm. Ceea ce știm însă este faptul că Turcii vindeau în Moldova, după moartea lui Brâncoveanu, obiecte (între ele și arme) care aparținuseră Domnului muntean [3]).

Nu era greu deci ca săbii de-ale acestuia să apară apoi în Rusia, mai ales dacă ținem seama de repetatele campanii și ocupații rusești în Principate, în cursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea.

Dar celelalte săbii risipite dela Sf. Mormânt, la Constantinopole, dela Moscova, Leningrad, Stockholm și Dresda la Paris și în câte alte locuri?

Ar fi, de sigur, exagerat să tăgăduim posibilitatea ca Brâncoveanu să fi dăruit vreuna dintre ele cuiva din lumea rusească în care, cum se știe, el a avut însemnate legături, sau vreunui creștin de seamă din Orient. Dar, neposedând nici cea mai slabă informație în această privință, socotim că este prudent a nu stărui prea mult asupra acestei simple presupuneri.

---

[1]) *Studiul citat*, p. 10, col. 2.
[2]) C. Marinescu, *Trei săbii*, p. 1, col. I.
[3]) *Ibid.*, p. 7, col. I.

Ca încheiere ne putem totuși întreba: de unde proveneau și care era rostul acestor multiple săbii, dintre care numai un mic număr figurase în averea lui Brâncoveanu?

Nicolae Iorga arătase în 1933 că arma de paradă descoperită de mine la Muzeul *Louvre*, având inscripția incompletă, trebuia socotită ca fiind un exemplar de încercare [1]). Am arătat însă mai sus (p. 7) că aceeași invocație incompletă revine pe lama altor șapte săbii, așa încât, pe cale de consecință, ar urma să le punem și pe acestea în șirul exemplarelor așa zise de încercare.

D-l Emil Vîrtosu, dimpotrivă, le consideră pe toate, ca o serie de variații pe aceeași temă, variații necesare după destinațiile diverse pe care aceste săbii urmau să le ia: sabie proprie a Voivodului (variind și ea după ocaziile solemne la care era purtată), sabie pentru dar, răsplătire, amintire, etc [2]).

In ce mă privește, înclin a crede, mai de grabă, că avem a face, în cazul care ne preocupă, cu un anumit fel de săbii la modă în veacul al XVII-lea și în cel de-al XVIII-lea în lumea ortodoxă a Răsăritului, fabricate într'unul sau mai multe ateliere. Vor fi fost unele din acestea la Constantinopol în Siria, sau, poate, — cum bănuește d-l Emil Vîrtosu [3]) — la Chiev? Sau unele dintre aceste săbii au fost pregătite în vreun oraș ardelean (Brașov, Sibiu)? Nu știu.

Ceea ce mi se pare a reieși cu evidență este faptul că unele din ele erau fabricate în serie. Iată, de pildă, formula: « *Tu, împărate neînvins, Cuvânt al lui Dumnezeu, atotțiitorule* », devine stereotip pe opt piese, fără a fi urmată de o precizare a numelui posesorului.

Aceeași invocație se întâlnește, completată însă cu indicația persoanei căreia aparținea sabia, pe arma păstrată la Torino, pe cea catalogată sub n-rul 270 în colecția Šeremetev, pe cea aflătoare la Așezămintele Brâncovenești.

---

1) *Portrete și lucruri domnești*, p. 223.
2) *Studiul citat*, p. 13, col. II.
3) *Ibid.*, p. 16, col. II.

Din aceste exemple comparative putem trage concluzia că este vorba, în unele din cazurile acestea de o formulă — am zice, de stil — care era incrustată pe una sau mai multe săbii, în așteptarea completării ei cu indicarea numelui și titlului proprietarului, atunci când sabia era cumpărată sau dăruită.

O probă în plus, în sensul că avem a face cu invocații incrustate pe exemplare fabricate în serie, ne-o prezintă formula reprodusă mai sus, sub n-rul 4, care formulă sună: *Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu ajută pe robul tău. Anul dela Hristos.* Locurile destinate numelui posesorului și precizării anului rămân deci — cum am zice azi « în alb » — în așteptarea cumpărătorului sau a persoanei căreia sabia urma a fi dăruită. Este cazul înfățișat de arma descoperită de mine la Dresda.

Sabia aflătoare la Muzeul *Ermitage* din Leningrad, dăruită de orașul București generalului Miloradovici, înfățișează aceeași formulă, dar are adăugat, ca și cea cu n-rul 269 din colecția Šeremetev, anul 1445, dată perfect absurdă pentru motivele arătate mai sus și asupra cărora nu mai revin. In schimb, pe unul din exemplarele aflătoare la *Oružejnaja Palata* dacă, după această invocație nu se arată posesorul, se indică în schimb anul 1692, dată cu totul acceptabilă.

Deși socotesc a fi adus suficiente argumente în favoarea tezei că săbiile, ale căror posesori nu pot fi identificați, sunt piese fabricate în serie, aș mai putea adăuga că pe arma de paradă catalogată sub n-rul 270 în colecția Šeremetev, deși se arată că posesorul este un Voivod și Domn Constantin, data se reduce la cifra mileniului și a secolului și anume 1 și 7 (deci 1700) după care urmează un loc lăsat liber și care liber a rămas, pentru adăugarea cifrelor exprimând zecile și unitățile.

Aceasta arată, cu toată evidența că se incrustase pe lamă începutul numeric stabil al datei (să ne gândim la tehnica aplicată imprimatelor oficiale de astăzi), urmând ca el să fie întregit după aceea, în momentul când exemplarul intra în posesiunea cuiva.

După toată această discriminare critică aplicată acestor 22 de săbii, care înfățișează nu atât exemplare de armament cât mai de grabă interesante piese de artă, fie ea chiar minoră, putem privi splendida sabie de paradă aflătoare acum la Așezămintele Brâncovenești cu deplina convingere că mâna domnească a Brâncoveanului va fi atins-o de multe ori în anii cari au precedat tragica-i prăbușire.

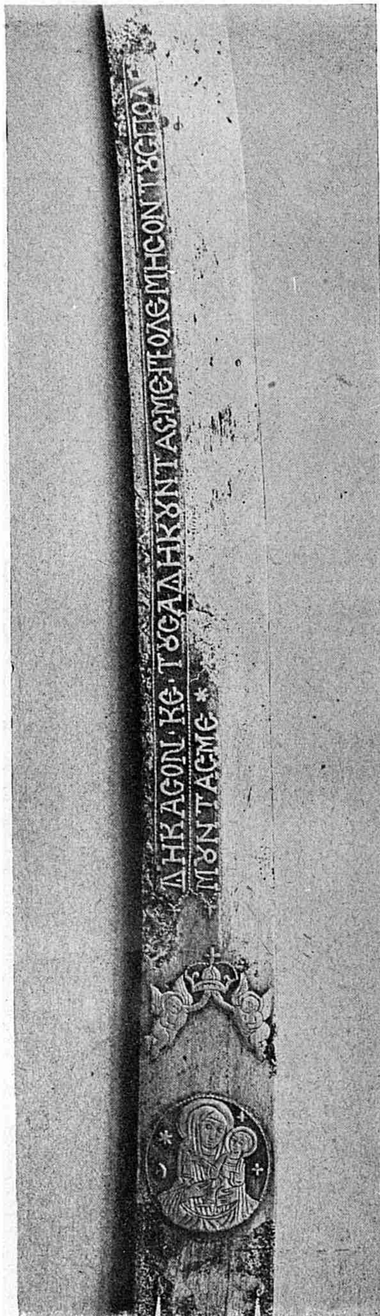

Fig. 1. — Inscripția de pe sabia din *Zeughaus* (Berlin)

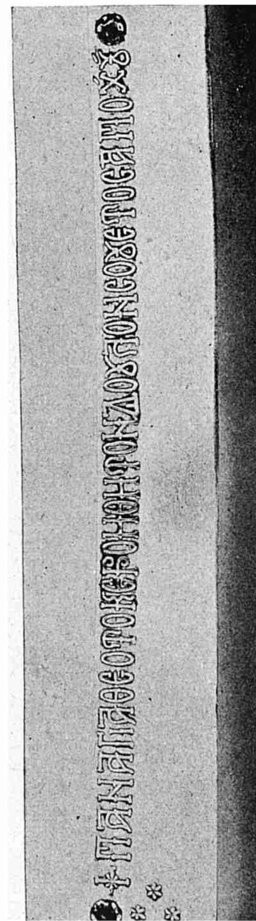

Fig. 2. — Inscripția de pe sabia din *Rüstkammer und Gewehrgalerie* din Dresda.

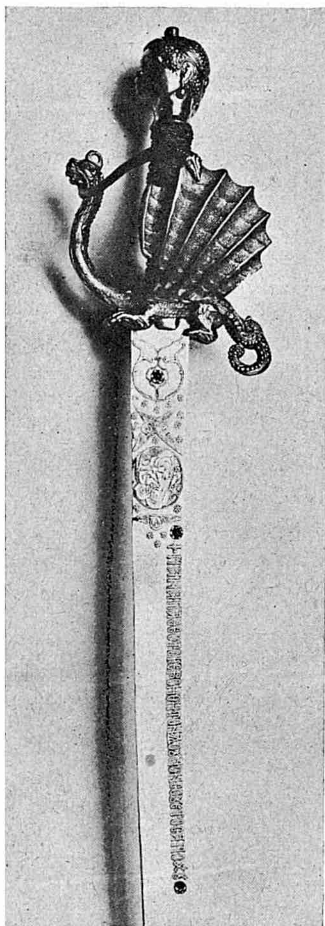

Fig. 3. — Sabia din *Rüstkammer und Gewehrgalerie* din Dresda.

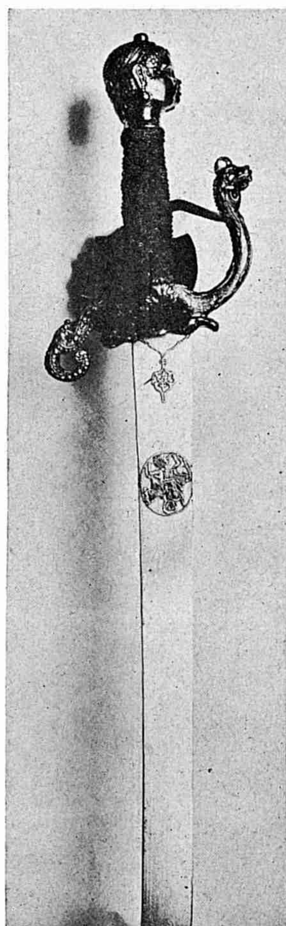

Fig. 4. — Aceeași sabie.

INFLUENȚA FRANCEZĂ ASUPRA DREPTULUI ROMÂN PÂNĂ LA 1864

DE

ANDREI RĂDULESCU
PRIM-PREȘEDINTE ONORAR AL INALTEI CURȚI DE CASAȚIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare ținută în ședința publică dela 16 Martie 1945

Pentru a cunoaște Dreptul nostru și evoluția lui, se impune să-i cercetăm izvoarele și influențele care s'au exercitat asupra sa. Cu chipul acesta pot fi înțelese mai ușor și interpretate mai exact anumite dispoziții și totodată se poate pune în evidență partea de originalitate. Asemenea cercetări sunt cu atât mai necesare, cu cât — după o părere destul de răspândită — noi n'avem părți proprii, ci aproape toate normele juridice au fost luate dela străini.

Am arătat cândva — pe scurt — în ce constă originalitatea Dreptului român și poate că voiu reveni, cu mai multe desvoltări asupra acestei chestiuni.

Urmărind acest scop, v'am vorbit aci despre influența belgiană și apoi de cea italiană asupra Dreptului nostru [1];

---

[1]) *Influența belgiană asupra Dreptului român.* Mem. Acad. Rom., secț. ist., seria III, tom. XII. *Influența italiană asupra Dreptului român. Ibid.*, tom. XXII.

și anunțam că voiu vorbi și de cea mai puternică influență, de cea franceză. Imprejurările mi-au întârziat prea mult realizarea gândului.

După cum știți, se crede în genere că aproape tot — unii zic tot — Dreptul românesc este întocmit după cel francez: copiat, tradus, compilat etc. și că n'are nimic sau aproape nimic original.

Este adevărat că la 1864 — an de mari prefaceri în organizarea Statului român — ca și după acea dată, am folosit într'o largă măsură legislația, doctrina și jurisprudența franceză.

Se crede că folosirea Dreptului francez a fost o greșeală datorită alcătuitorilor legislației noastre, care din admirație pentru Franța, unde învățaseră, au neglijat Dreptul nostru anterior, concepțiile și nevoile poporului român.

In comunicări făcute aci și în alte lucrări, am combătut această părere, arătându-i exagerările și motivele puternice, care au determinat folosirea Dreptului francez.

Intre altele — asupra cărora nu mai stăruiu — este de menționat nevoia urgentă a unificării legislative, pentru care trebuia folosită o legislație, socotită drept cea mai bună. Dar afară de aceasta, ceea ce a făcut ca la 1864 să fie folosit Dreptul francez și să fie primit fără nemulțumiri și apoi să fie menținut, este ceea ce s'a făcut de noi înainte de acel an în domeniul juridic. Și tocmai despre aceasta vreau să vă vorbesc și anume *să arăt* — ceea ce nu se prea știe ori se neglijează — că *a existat și înainte de 1864, influență franceză asupra Dreptului român.*

Incerc dar să cercetez pe scurt, dacă găsim o astfel de influență, înainte de 1864 și în ce fel s'a manifestat.

Ca și în alte domenii, n'avem la îndemână tot materialul trebuincios pentru o cercetare completă, totuși cu ceea ce avem, putem întocmi *o schiță.*

După cum am arătat și când am vorbit aci de influența italiană, nici pe cea franceză până la 1864, n'o aflăm în prea multe texte, ci mai ales în idei, în practică și în cultura juridică în genere.

* * *

In desvoltarea influenței franceze până la 1864, se pot deosebi *două perioade: una până pe la 1830 și alta de atunci până la 1864*.

Cine cunoaște situația țărilor noastre și trecutul lor plin de atâtea vijelii și dezastre, înțelege că nu se poate aștepta să găsim urme de influență franceză pe terenul Dreptului decât foarte târziu.

Se știe că primele pravile mari — cu caracter laic — au apărut la noi în secolul al XVII-lea: *Cartea românească de învățătură* a lui Vasile Lupu (1646) și *Indreptarea legii* a lui Matei Basarab (1652).

Despre acestea și în special despre pravila munteană, s'a spus că multe paragrafe (glave) din ea « sunt inspirate și chiar traduse textual din lucrarea jurisconsultului francez André Tiraqueau, membru al Parlamentului de Justiție din Paris, lucrare apărută la Veneția în 1563 și care tratează despre cauzele de scuză în materie penală (De poenis legum ac consuetudinum Statutorum temperandis) ». S'a adăugat că « pravila lui Matei Basarab este primul document din trecutul nostru, în care găsim un contact intelectual cu gân direa juridică franceză » [1]).

Oricât ne-ar plăcea să fie adevărată această părere, din care ar reieși o vechime însemnată a influenței franceze, este foarte greu s'o putem primi. Publicația Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, probează că pravila lui Vasile Lupu și aceea a lui Matei Basarab, care a folosit și pe cea dintâi, au avut ca izvor principal opera romanistului italian Prosper Farinaccius, care a fost cunoscută prin legăturile cu Polonia. Este posibil ca acei cari au întocmit pravila moldovenească, să fi luat cunoștință — tot prin Polonia — și de lucrarea lui Tiraqueau și poate și de altele. Din comparația textelor, care se poate face ușor, grație lucrării lui Longinescu, rezultă că din cele 1160 paragrafe ale pravilei lui Vasile Lupu, 1159 au corespunză-

[1]) Viforeanu C., *Discurs la deschiderea anului judecătoresc 1936.* « Curierul judiciar » 1936, Nr. 4, p. 50—51.; Cf. Tanoviceanu I., *Curs de Drept penal,* ed. 1912, vol. I, p. 417 și urm.

torul lor — uneori aproape textual — în opera lui Farinaccius. In aceste condiții nu se mai poate susținea că s'ar fi întrebuințat lucrarea lui Tiraqueau și că — de atunci — am constata un început al influenței franceze.

Pentru această influență în domeniul juridic, a trebuit să mai treacă vreme. *Ea începe a fi constatată de abia în secolul al XVIII-lea.* Legăturile cu Apusul devin mai numeroase și mai felurite. Prin Constantinopol, unde era Academia grecească, la care învățau mulți dintre Fanarioți, a început — după influența italiană — să pătrundă și cea franceză. In vestita bibliotecă a Mavrocordaților au fost, de sigur și cărți de drept din Apus și în special din Franța. De amintit că învățatul Domn Constantin Mavrocordat, cunoștea principiul separației puterilor și a căutat să-l și aplice în parte, cel puțin sub forma puterii executive și a celei judecătorești, pe care a început să le despartă. A numit în fiecare județ câte 2 ispravnici: unul pentru administrație, altul pentru judecăți, pentrucă nu este bine să fie cineva și judecător și globnic, adică executor.

Dar mai interesant este că a făcut un fel de Constituție — în realitate nu era o Constituție — care a fost publicată în *Mercure de France*, ceea ce nu mai lasă îndoială asupra pregătirii sale juridice și asupra legăturilor culturale cu Franța [1]).

Independent de acestea, care dovedesc întinsa lui cultură și dorința de încadrare într'un spirit nou, în secolul al XVIII-lea — mai ales în a doua lui jumătate — se găsesc, cum se știe, în țările noastre, multe din ideile și cărțile apusene și în deosebi franceze. Intre acelea sunt și din domeniul Dreptului sau în legătură cu acest domeniu, ca: *L'Esprit des lois* (1748) a lui Montesquieu și *Contrat social* al lui Rousseau.

Prin asemenea lucrări influența franceză s'a accentuat tot mai mult.

La introducerea și desvoltarea ei au contribuit — afară de cărți — și alți factori. Mai întâi Domnii cari își căpătaseră cultura în Academia și mediul fanariot dela Constantinopol,

---

[1]) «Revista de Drept Public». An. XIII, p. 115 și urm.

precum și aceia cu care veneau în țară. Apoi școalele înalte dela București și Iași, unde erau profesori cari învățaseră în Apus.

De amintit că au fost și prin casele boierești profesori cunoscători ai culturii apusene, cari predau lecții și se mai adaugă negustorii cari aveau legături cu Occidentul.

In niciun caz nu se poate susținea că influența franceză a pătruns în Principate în special prin Ardeal. Aceste ținuturi legate de lumea germană, aveau mult mai puțină atingere cu Franța și cultura ei, mai ales în secolul al XVIII-lea.

* * *

Intre diferitele idei ce străbătuseră din Apus, au fost multe referitoare la normele juridice și dintre acestea în prim rând cele *privitoare la dreptul public, la drepturile și organizația Statului.* Sub această înrâurire s'a întărit convingerea că Drepturile Țării au fost nesocotite de Puterea suzerană, care n'a respectat vechile tratate. De aci năzuința de a le redobândi, de aci curentul de a reclama vechile pronomii, vechile privilegii, curent care este în vădită creștere spre începutul veacului al XIX-lea [1]).

De altă parte s'au răspândit ideile despre o mai bună organizare a Statului. La bază aflăm principiul separației Puterilor și în special a Puterii judecătorești de celelalte. Incercări de înfăptuire în acest sens se întâlnesc, afară de Constantin Mavrocordat și la alți Domni.

De asemenea se iau *măsuri pentru o mai bună împărțire a Dreptății*, una din cele mai însemnate datorii pe care socoteau Domnii că o au de îndeplinit.

Dintre ei un loc special ocupă Alex. Ipsilanti, care — în Muntenia — a aplicat mai mult principiul separației Puterilor și care a dat Țării o organizație judecătorească foarte interesantă pentru acea vreme, făcută de sigur sub influența cunoștințelor sale despre ceea ce era în Apus și mai ales în Franța, fără de a înlătura cu totul ceea ce avusesem până atunci.

[1]) Iorga N., *Documente Hurmuzachi.* X, Introducere.

Afară de acestea, în secolul al XVIII-lea, se constată o dorință de legiferare spre a înlătura neajunsurile Dreptului nescris, ale Obiceiului, care dau tot mai des prilej de nemulțumiri și plângeri. Mai toți Domnii Fanarioți vor să dea țărilor ce cârmuiau legi scrise. Pentru aceasta au întrebuințat două procedee: unul consta în a reglementa prin hrisoave anumite materii, ca de pildă hrisoavele lui Constantin Mavrocordat, referitoare la raporturile dintre proprietari și clăcași, hrisovul lui Alex. Mavrocordat (1785) pentru danii, schimburi, vânzări și pentru țigani, în care se referă la hrisoavele lui Grigore Ghica-Vodă Bătrânul și Grigore Alex. Ghica Voevod, hrisovul pentru dreptul de protimisis la arendarea moșiilor [1]), hrisovul pentru testamente [2]) etc.

Asemenea hrisoave erau date de Domn, de obiceiu cu consultarea Adunării Obștești, a boierilor, procedeu folosit în Dreptul Țării pentru legiferare.

Aceste hrisoave pot fi asemănate cu ordonanțele Regilor francezi, procedeu întrebuințat pentru legiferare și acolo până la Revoluție.

Este foarte probabil că folosirea acestui mijloc de a face legi a fost influențată și de ceea ce se aflase că este în Franța, mai ales că nu se abătea nici dela Dreptul nostru.

Domnii Fanarioți nu s'au mulțumit numai cu atât, ci *au căutat să întocmească și legi*, cu un cuprins mai mare, în care să intre mai multe materii, adevărate coduri. Astfel de lucrărl aveau și în dreptul greco-roman, folosit și aci mai cu seamă în secolul al XVIII-lea; dar este iarăși mult mai probabil că și această năzuință s'a desvoltat, tot sub influența Apusului. Acolo exista o puternică tendință de codificare. Afară de altele, să menționăm codul lui Frederic cel Mare, lucrările pentru întocmirea unui cod civil în împărăția habsburgică, în timpul Mariei Terezia și al lui Iosif II, lucrările din Italia și din Franța. Sub influența acestei idei s'au făcut — uneori în formă definitivă, alteori rămânând neterminate — lucrările care constituesc așa zisa legislație fanariotă din acest secol, dintre care amintim *Manualul de legi* al lui Mihail

[1]) « Dreptul », Nr. 40/907.
[2]) *Ib.*, Nr. 55/908.

Fotino, lucrare în 3 volume, întocmită după cererea lui Ştefan M. Racoviţă, Condica lui Alexandru Ipsilanti, Codul civil şi penal al lui Toma Cara, lucrare neterminată, etc.

Incetul cu încetul influenţa franceză sporeşte, aşa că la sfârşitul secolului al XVIII-lea nu i se mai poate contesta existenţa şi pe terenul juridic, deşi nu cu urme care pot fi văzute de oricine.

Revoluţia franceză revarsă şi la noi ideile sale, într'o măsură pe care nu ştiu dacă o cunoaştem îndeajuns. Pe lângă căile anterioare de pătrundere, se adaugă prezenţa unor emigranţi francezi şi apoi ai unor partizani ai prefacerilor revoluţionare. De altă parte ocupaţiile ruseşti încep a aduce de asemenea elemente ale culturii şi ideilor din Franţa.

* * *

Aceste împrejurări au ca rezultat, că dela începutul secolului al XIX-lea influenţa franceză se întâlneşte în diferitele aspecte ale vieţii noastre.

In domeniul Dreptului ea se constată — acum — în legile întocmite şi în cultura oamenilor timpului.

In al doilea deceniu au apărut 3 lucrări juridice de seamă. In ordine cronologică a apărut mai întâi Adunarea de legi sau *Manualul lui Andronache Donici* (1814), o lucrare cu multă originalitate. Ea a avut ca izvoare Dreptul roman şi greco-roman, precum şi câteva părţi din Obiceiul pământului. In anumite locuri pare a se simţi influenţa franceză. Aceasta nu trebue să surprindă, fiindcă autorul cunoştea nu numai limba ci şi legile franceze [1]).

Peste câtva timp, la 1 Iunie 1817, a fost promulgat, tot în Moldova, *Codul Calimach*, care a fost trimis şi la Oxford şi care — după cum am dovedit cândva aci — nu este o simplă copie a codului austriac, cum se crede şi se repetă mereu, ci o operă de însemnătate deosebită, care merită pe bună dreptate, calificarea de «le plus romain de tous les codes» [2]).

[1]) Andrei Rădulescu, *Andronache Donici*. Mem. Acad. Rom., secţ. ist., seria III, tom. XI.

[2]) Andrei Rădulescu, *Izvoarele Codului Calimachi*. Mem. Acad. Rom., secţ. ist., seria III, tom. VIII.

In acest cod se află un număr destul de mare de texte întocmite sub influența celor franceze. Cităm: art. 6, în care s'a înscris o dispoziție referitoare la forma actelor făcute în țară străină, pe care le declară valabile dacă s'a respectat legea locului; art. 260, prin care se dă mamelor și bunicelor tutela, dispoziție care poate să fi fost luată și din dreptul nostru anterior, dar mai probabil din codul francez. Tot sub influența acestui cod a recunoscut numai 4 clase de moștenitori. In cap. XV, despre sinisfora, cap. XVI despre primirea sau lepădarea moștenirii, cap. XVII despre plata datoriilor de moștenire. In cap. XVIII despre impărțirea moștenirii se resimte, de asemenea, înrâurirea codului francez, în unele părți, ca de pildă la primirea moștenirii, unde nu se mai cere o desbatere judiciară ca în legea austriacă. Aceeași constatare cu privire la art. 1610, referitor la alcătuirea contractelor de căsătorie, la art. 1634, privitor la zestrea prețuită și neprețuită, la art. 1636—1637, 1639, 1640, 1641, referitoare tot la zestre. Și se găsesc încă destule, dacă se compară toate textele codului.

De altminteri însuși Vodă Calimach, în hrisovul de promulgare cu privire la cap. IV, partea I, despre Epitropie și Curatorie, spune că a socotit de cuviință să adune « mijloace din noui codici evropenești ». Dintre acestea, afară de cel austriac, a folosit, de sigur, pe cel francez.

La 1 Sept. 1818 este pusă în vigoare în Țara-Românească, *legiuirea Caragea*, care avea ca izvor tot Dreptul roman și greco-roman. Deși mai puțin reușit decât codul Calimach, codul Caragea cuprinde de asemenea urme de înrâurire a legii franceze.

Din cele semnalate [1]), menționăm câteva asupra cărora nu mai poate fi discuție.

Art. 4, cap. II, partea III, prevede că bărbatul nu este volnic a vinde muierii nici muierea bărbatului, dispoziție luată din codul francez, dar nu în totul, cum e înscrisă acolo. In art. 2, cap. VIII, partea III, găsim regula: « Cine împrumută nevastă cu bărbat, fără adeverință și a bărbatului și a

[1]) Dissescu C., *L'influence du code civil français en Roumanie*, în « Livre du Centenaire », II, p. 81 și urm.

judecății, să-și piardă împrumutarea. Și aceasta este inspirată din legea franceză, iarăși cu oarecare deosebire.

In art. 10, cap. XIII, partea III, se prevede că toți părtașii sunt datori să împartă lucrul cel deavalma, când unul va vrea, deși s'au format mai înainte să nu se împartă niciodată, dispoziție asemănătoare în parte cu aceea din art. 815 francez.

Și art. 7 și 8 din acelaș capitol par a fi influențate de textul francez.

Tot sub acea înrâurire s'au înscris normele referitoare la actele respectuoase, în materie de căsătorie (art. 152 c. civ. fr.).

De asemenea art. 29, cap. XXI, partea III, după care epitropul nu poate cumpăra lucrul celor ce sunt sub epitropia lui, în câtă vreme este epitrop (art. 1596, al. 2 c. civ. fr.).

Din partea IV, cap. III, art. 5, despre succesiuni, dispoziția că acela care nu voiește cu sila moștenitor nu se face, este înscrisă sub influența art. 775 c. civ. francez.

Probabil că acelaș izvor a înfluențat dispoziția referitoare la testamentul olograf din art. 26, alin. III, cap. III, pentru moștenire, partea IV, în care se prevede: « Iară de va fi scrisă diata de tot cu mâna celui ce a făcut-o, atunci și fără de martori să aibă tărie, întocmai ca cea mărturisită ». E de cercetat dacă această formă de testament nu era socotită valabilă și înainte de pravila Caragea.

Iată o serie de texte care dovedesc influența franceză.

De acum înainte creșterea acesteia se poate urmări și mai ușor. Ideile franceze se răspândesc tot mai mult, luminând mințile și încălzind sufletele. Fruct al acestora sunt luptele pentru redarea drepturilor țărilor și stăruitoarele cereri pentru reorganizarea lor în sens apusean.

Dintre manifestările influenței franceze, în acel timp, o mențiune specială merită încercările de a dota țările cu câte o Constituție.

Boierii refugiați la Brașov au făcut una, al cărei conținut nu-l avem, dar după cele ce se discutau acolo, după întrebuințarea cărților de Drept de care vorbește Nicolae Suțu [1]), era întocmită sub înrâurirea ideilor nouă, venite din Franța.

[1]) N. Soutzo. *Mémoires* p. 44. P. Eliade. *Histoire de l'esprit public, en Roumanie du XIX-ème siècle,* p. 131.

In acelaşi sens se agitau şi lucrau şi Moldovenii. Aici s'a făurit cunoscutul *proiect de Constituţie dela 1822* — care se pare că s'a şi aplicat în parte — opera Cărvunarilor şi al cărui principal redactor — rămân la părerea exprimată de multă vreme — a fost Andronache Donici.

Scrisă într'o limbă, care ni se pare astăzi oarecum greoaie, ea cuprinde idei foarte înaintate şi necontestat din sursă franceză, chiar dacă se mai găseau şi în alte ţări.

Inceputul cuprinde declaraţia că norodul Moldovei din vechime a avut şi are « sfinţit privilegiul slobozeniei şi acela al volniciei de a se oblădui cu ocârmuitorul său şi cu pravilele ţării sub umbrirea prea puternicei Impărăţii căreia este supusă ».

Aceasta era declaraţia solemnă a autonomiei depline. Pe acest temeiu se cerea să aibă « şi folosinţa acestui privilegiu » să urmeze « cu toată slobozenia după rânduelile ei cele legiuite şi obicinuite în pământul acela »; vor fi suferiţi şi toţi cei de alte credinţe « după obiceiul vechiu » dacă nu vor aduce « vreo supărare în pace, în linişte şi în siguranţia obştiei soţietăţii sau vreo atingere de vătămare în credinţa pământească ».

După *proclamarea autonomiei politice şi religioase* şi cererea dreptului de a o exercita, erau înscrise o serie de *drepturi pentru locuitori şi de principii pentru organizarea Statului.*

După Dreptul Ţării vine — înainte de altele — *dreptul de proprietate* al fiecăruia. « Să aibă slobodă stăpânire asupra averilor sale mişcătoare şi nemişcătoare, volnic fiind, fieştecine de a hotărî precum îi va plăcea pentru dreapta avere a sa, pentru rodurile ostenealelor şi a iscusinţei şi nesupus fiind către aceasta vreunei alte îndatoriri decât acea sfinţită de pravilele Ţării ».

Consacrată şi garantată astfel, *proprietatea* nu putea fi expropriată decât pentru utilitate publică, legalmente constatată şi numai după o justă şi prealabilă despăgubire: « Să nu poată fi nimenea lipsit de vreo parte din averea sa fără slobodă voinţa sa, afară numai de are vreo întâmplare când o neapărată obştescă trebuinţă praviliceşte îndreptăţită o va

cere aceasta; dar şi atunci după ce i se va face o despăgubire potrivită cu lucrul ce să va cere a i se lua ».

Urmează *principiul libertăţii*, limitat numai în sensul de a face tot ceea ce nu vatămă pravilele. De asemenea a fost înscrisă *libertatea individuală*; nimeni nu poate fi învinovăţit închis sau pedepsit « decât numai întru întâmplările hotărîte prin pravilă şi după formele pravilei ».

S'a înscris — apoi — *egalitatea înaintea legilor*. « Inaintea pravilelor să fie socotiţi toţi deopotrivă şi fără deosebire, având a fi şi pravila una şi aceeaşi pentru toţi, sau pentru a ocroti sau pentru a pedepsi ». Această egalitate se repetă pentru toţi « fără alegere de obraji », deci şi faţă de autorităţi şi de cei puternici.

Merită a fi menţionate: *tratament deosebit între preveniţi şi osândiţi*, *respectul onoarei* « cinstei » oamenilor, chiar de către trimişii cu porunci ai Stăpânirii; să nu se mai acorde slujbele obşteşti ca în trecut, când erau socotite « de clironomie sau de chiverniseală »; de asemenea *libertatea muncii şi a comerţului*; dispoziţii referitoare la *împământenire*. în sensul de a nu se mai acorda uşor, cerându-se între altele de a fi stat « necurmat 10 ani în Moldova » Şi de a se împlini anumite formalităţi, care se apropie de Dreptul nostru de mai târziu.

Găsim aci şi *principiul publicării legilor* « ca să ştie fieştecine ce este slobod şi ce nu este slobod a face ».

Constituţia cuprindea — apoi — *norme pentru organizarea Statului*. Se făcea un fel de aplicare a separaţiei Puterilor între Domn şi Sfatul obştesc, o adunare în care aveau majoritatea boierii mai mici; era un început pe drumul democratizării, destul de slab pentru azi, destul de mult pentru atunci. Puterea legiuitoare aparţinea Domnului însă împreună cu Sfatul. In anumite împrejurări puterea Sfatului era mai mare decât a Domnului.

Au fost înscrise şi *rânduieli pentru organizarea judecătorească* cu 3 instanţe: la ţinut, un fel de Tribunal, Divanul II (Curte de Apel), Divanul I, un gen de Casaţie, afară de Departamentul pricinilor străine şi cel criminalicesc. De relevat că Divanul I trimitea când era cazul, procesul la instanţa

de unde venise, dar aceasta avea dreptul să-și mențină hotărîrea. Divanul I judeca din nou și dacă voia să schimbe hotărîrea instanței, înfățișa Divanului cauza, care putea s'o supună Sfatului obștesc. Un procedeu care se aseamănă mult cu al Curții de Casație din Franța și cu al nostru până la 1926. Este influență franceză, fără urmă de îndoială. Interesant că în Divanul pricinilor străine și criminalicesc, puteau intra și boieri care nu vor fi hale, aleși fără osebiri de rang, și « numai pentru o cunoscută vrednicie pentru acel loc ».

S'au prevăzut și câteva *principii de procedură*, care arată influența apuseană, în special franceză.

Autoritatea lucrului judecat a fost înscrisă expres, spre a împiedeca nesiguranța din trecut. S'a admis o nouă judecată, *revizuirea* din Franța, însă numai « când să vor fi înfățoșat alte dovezi vrednice care nu s'au văzut la cercetările de mai înainte ».

Constituția mai conține diverse dispoziții privitoare la *organizarea internă*: administrație, biserică, învățământ, hotărnicia moșiilor, situația străinilor, care aveau drept de negoț, dar le era interzisă dobândirea de imobile la țară și unora chiar case în oraș, etc., precum și alte măsuri care nu intră în cadrul acestei comunicări.

Din tot cuprinsul Constituției și mai ales din interesanta ei încheiere se vede dorința puternică de înnoire, de îmbunătățire și mai ales de a asigura — ceea ce poate părea curios pentru acea vreme — un principiu care e reclamat mereu, *domnia legilor*. « O soțietate de oameni, ce nu se povățuește cu pravila și cu bunele orândueli, este starea cea mai ticăloasă și mai nesuferită, ce se poate da pentru om » [1]).

Cât de pe scurt au fost expuse principalele părți ale acestei cereri, proiect de Constituție, ele vădesc influența dreptului francez, într'o măsură pe care nu mulți o bănuesc.

Afară, însă, de asemenea lucrări, *influența Dreptului francez se constată în concepțiile fruntașilor societății, ale juriștilor dela noi, în spiritul public, în cultura vremii.*

[1]) Xenopol D. A., *Primul proiect de Constituție a Moldovei din 1822*. « Analele Academiei Române », Seria II, Tom. XX, p. 112 și urm. Cf. D. V. Barnoschi, *Originile democrației române*. Iași 1922. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VIII, p. 300 și urm.

Juriștii mari, în special, pe lângă alte limbi, știau franțuzește și mai toți utilizau legi și cărți franceze. In manuscrisele lui Flechtenmacher, aflate în Biblioteca Academiei, găsim citate și reproduse pasagii întinse din Toullier, Merlin, Rogron, Meyer, etc., referitoare la organizarea judecătorească, la advocați, la diverse chestiuni [1]).

Despre Donici și Nestor știm că foloseau limba franceză, ceea ce de altfel era necesar mai ales la Departamentul pricinilor străine, unde au fost Președinți mult timp. Despre Donici știm că avea cunoștință de legile nouă ale Apusului. Poate că nu e inutil să arătăm că într'un portret al lui Donici, aflat la Iași, pe masa de lângă el sunt câteva legi, pe care cu toată greutatea cititului, se vede scris: în ordinea așezării: Code criminel, code civil, code de procédure civ.

Dar aceste coduri erau și în casele unor boieri, care nu treceau de juriști.

Influența franceză crește mereu, datorită mai ales *învățăturii în Franța* sau în ținuturi vecine ca Geneva, unde încep să meargă tineri din țările române. In 1803 era la Paris, Gheorhe Bogdan, un fiu de boier din Moldova, care mersese acolo să urmeze Dreptul. Tot acolo, plecaseră pe la 1817, pentru a învăța Dreptul frații Filipescu, un Rasti, Vlădoianu, Bălăceanu, N. Bălteanu, frații Lenș, Racoviță, un fiu al vornicului Băleanu. Peste câtva timp se aflau în Elveția, în același scop, copiii lui Dinicu Golescu și Const. Brăiloiu [2]). Intorși în țară au răspândit tot mai mult cultura juridică franceză și spiritul ei umanitar. Și din ce în ce mai adânc pătrunde în gândirea păturii de sus principiile Dreptului francez și se accentuează dorința de a-l folosi în feluritele aspecte ale vieții. A fost trimis ca bursier și Moroiu în Italia pentru Drept. Acolo a învățat și Ștefan Fere-

[1]) Andrei Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher*. p. 49 și 55. Mem. Acad. Rom., secț. ist., seria III, tom. I.

[2]) Iorga N., *Istoria literaturii române sec. XIX*, p. 30—31; *Hurmuzachi Docum. X*. Prefață, p. 63; P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIX-ème siècle*; Andrei Rădulescu, *Cercetări asupra învățământului Dreptului în Țara Românească până la 1865*.

chide, dar cei mai mulți luau drumul Franței, a cărei strălucire captiva.

In preajma anului 1830 înrâurirea Franței câștigase foarte mult în lumea românească și pe terenul Dreptului. Câțiva ani — mai ales în Țara Românească — se constată și cea Italiană, reprezentată prin Moroiu și Ferekide, dar în curând se desenează biruința celei franceze.

* * *

După 1830 influența franceză este vădită pentru oricine și în continuă creștere. Cam dela acea dată *am socotit că se poate vorbi de o nouă perioadă din timpul cercetat aci.*

Ocupația rusească dela 1828—1834 a adus elemente nouă pentru progresul acestei influențe.

La începutul acestei perioade s'au întocmit și pus în aplicare Regulamentele organice care sunt socotite Constituțiile celor două Principate [1]). Deși la întocmirea lor s'a ținut seamă și de Instrucțiunile rusești, ele — totuși — cuprind o puternică influență franceză nu numai ca fond ci și ca formă [2]). Astfel în organizarea Statului exista Adunarea Obștească și Extraordinara Adunare Obștească, corpuri care se aseamănă cu ceea ce numim azi Parlament obișnuit și Adunare Constituantă sau Camere de revizuire. Aceste idei n'au putut fi luate de altundeva decât din Franța. De altă parte modul cum au lucrat acele Adunări, cunoscut din *Analele Parlamentare*, publicație care ar trebui mai folosită, arată că este înrâurit de ceea ce era în Franța.

Principiul separației Puterilor, de astădată înscris formal în Regulamente, se înfăptuește aproape în întregime. O mențiune specială se cuvine pentru organizarea judecătorească, care stă și la baza celei de astăzi și care a fost influențată de cea franceză. In perioada regulamentară se înfăptuește această organizare, stabilindu-se 3 grade de jurisdicție, ultima instanță judecând și fondul. S'a înființat pentru câtva timp, în Muntenia și a 4-a instanță, Inalta Curte de

[1]) Andrei Rădulescu, *Centenarul Regulamentului Organic*. București, 1931.

[2]) Unii termeni juridici au fost introduși atunci: sentenție, replică de întâmpinare, rezoane, delicte etc. Uneori se citează chiar cuvântul francez, de ex.: délit. în art. 258 Reg. Organic al Moldovei.

revizie [1]) dar s'a renunțat în curând la ea, probabil tot sub influența Dreptului francez. Se văd tendințe de a se apropia instanța supremă de rolul și atribuțiile Casației din Franța.

In această vreme își are începuturile de organizare Corpul Advocaților, tot sub influența franceză [2]).

Tot în acea perioadă s'a plănuit și s'a făurit o bogată operă de legiferare, mai în toate domeniile. Și aproape peste tot se descopere influența Dreptului francez, care începe a fi folosit chiar prin traducerea textelor.

Oricât de bune erau pentru acea vreme pravilele dela începutul secolului XIX, totuși din cauza cunoașterii tot mai răspândite a Dreptului francez, care apărea ca un model superior, se simțea nevoia de a le modifica, de a le completa sau de a face altele, spre a se apropia de acel model. Au fost numite Comisii — și în Țara Românească și în Moldova — care au lucrat stăruitor ani de zile; și avem dovada că principala lor călăuză era legislația franceză [3]).

S'au făcut — apoi —mai multe legi, fie pentru a pune în aplicare dispozițiile din Regulament, fie pentru a stabili rânduelі nouă în diverse materii.

Colecțiile speciale sau Buletinele oficiale stau martore ale acestor manifestări juridice; în care înrâurirea franceză își are, deseori, locul prim.

Vom cita ca exemple. Din Țara Românească: legea pentru desființarea protimisului, instituție veche care ajutase ca proprietățile, mai ales rurale, să nu iasă din mâinile familiei, sau vecinilor, instituție de mult ajutor în special pentru moșneni și răzeși, dar care nu mai corespundea ideilor din codul francez, despre proprietatea individuală, deplină și exclusivă și despre circulația bunurilor. Găsim — apoi — legi și rânduelі pentru iertarea de vârstă (emancipare), pentru punerea risipitorilor sub îngrijirea Obșteștei Epitropii (ceva asemănător consiliului judiciar din codul francez), scutirea de urmărire a unor

---

1) « Anale Parlam. V, p. 488.
2) Convorbiri Literare, XXXVI, p. 474.
3) « Anale Parlam., II, p. 6 și 56; p. 669—700; IV, p. 20; IX, I, p. 1130; VII, II, p. 866; Cf. Andrei Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol*, p. 19—20. Acad. Rom., Discurs de recepție, LIII.

bunuri ale datornicului (dispoziții din pr. civ. fr.), pentru îndeplinirea datoriilor cu zapis, pentru mezaturi, pentru naturalizare (legile franceze corespunzătoare).

La 1840 este pus în aplicare codul comercial care fusese tradus din cel francez de Moroiu, încă dela 1831, fusese revăzut de o comisie și apoi votat de Obșteasca Adunare.

Când sguduirile revoluționare ale Europei, din 1848, se resfrâng și în Țara Românească și se întocmesc Actele dela București și dela Islaz, dacă nu textele dar ideile de libertate, egalitate și fraternitate ale Franței sunt cuprinse și în paragrafele Valahilor dela Dunăre, care visează republică, vieață nouă, propășire și unire. Și dacă mișcarea politică este înnăbușită pentru câtva timp, influența franceză nu numai că rămâne dar devine și mai puternică. Domnitorii Bibescu și Știrbey, ei înșiși juriști de școală franceză, deschid tot mai largi porțile acestei influențe. Din domnia lui Știrbey, menționăm: o lege referitoare la închirieri și arendări, care este aproape în totul capitolul respectiv despre locațiune din codul civil francez; de asemenea codul penal, pentru care a fost folosit în cea mai mare parte codul penal al Franței; de amintit — cu aceeași observație — codul penal ostășesc.

Să amintim câteva și din Moldova. Și aci găsim introdusă emanciparea, tot după codul Franței. S'a redus vârsta pentru majoritate dela 25 la 21 ani, deoarece — spunea legiuitorul moldovean — « civilizația epohei și educația ce astăzi se dă tinerimei trebue să coacă mintea tinerilor mai de grabă cum voiește leghislația Romanilor ». S'a mărginit dreptul de protimisis, s'au modificat rânduelile privitoare la usucapiune, admițându-se ca în codul francez aceea de 10 și 20 ani și reducându-se aceea de 40 ani la 30 [1]).

De relevat în deosebi legea din 1840 referitoare la Epitropii, care — v'am dovedit aci că e luată din codul Franței și a fost utilizată în actualul nostru cod civil [1]).

---

[1]) Andrei Radulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol.* p. 17—18.

[2]) Andrei Rădulescu, *Organizarea tutelei a minorilor în Dreptul românesc.* « Analele Academiei Române », III; «Mem. S. Ist.» Seria III, Tom. XXIV.

S'a tradus și aci codul de comerț francez, dar n'a căpătat caracter oficial; totuși era întrebuințat, în manuscris pentru diversele pricini.

Cât de puternică era influența franceză și în Moldova se vede mai vârtos din ideile cuprinse în celebra broșură dela 1848 a lui Kogălniceanu: « Dorințele partidei naționale în Moldova ». Este destul să cităm o parte din acele dorințe, care erau aproape ale întregii pături mai luminate: 1. Neatârnarea administrativă și legislativă în toate cele din lăuntru, fără amestec al oricărei Puteri străine; 2. Egalitatea drepturilor civile și politice; 3. Adunarea obștească compusă din reprezentanții tuturor stărilor societății; 4. Domnul ales din toate stările societății; 5. Responsabilitatea Miniștrilor și a tuturor funcționarilor în funcțiile lor; 6. Libertatea tiparului, care — afirma — n'a fost oprit ori mărginit niciodată și n'a avut « altă censură decât religia și moralul public »; 6. Reprezentanța Țării, în tot timpul mandatului lor, să nu primească funcții, cinstiri sau răsplătiri dela Guvern; 7. Inchizeșluirea libertății individuale și a domiciliului, pentru toți Românii fără deosebire; 8. Intemeierea juriului pentru pricini politice, criminale și de tipar; 9. Desființarea pedepsei cu moartea și a bătăilor; 10. Intemeierea ordinului advocaților și a procurorilor; 11. Reforma tribunalelor și inamovibilitatea judecătorilor; 12. Separația Puterii judecătorești în sensul ca Domnitorul să nu se mai amestece în justiție și hotărîrile să nu mai aibă nevoe de întăritura sa; 13. Desființarea oricăror tribunaluri și comisii excepționale, netolerate nici prin Reg. Org. dar de care totuși Guvernul se mai folosise; 14. Autonomie județeană și comunală. 15. Desființarea rangurilor și privilegiilor; 16. Unirea celor două Principate [1]).

Aceste idei, pe care le-am întâlnit în parte și în proiectul de Constituție dela 1822 și în Regulamentele organice, intraseră adânc în gândirea aproape a tuturor și li se cerea realizarea grabnică. Urmă la Domnie în Moldova Grigore Ghica, tot un pregătit în cultura franceză și dornic de reforme. In domnia lui se alcătui o lege a presei, după cea din Franța,

[1]) Cf. I. Gruia, *Dorințele partidei naționale din Moldova din 1848*. București 1944.

și care nu diferea mult de cea din 1862. Tot atunci s'a încercat a se introduce juriul dar nu s'a reușit pentrucă Sfatul Administrativ n'a primit; se cerea însă stăruitor și de aceea peste câțiva ani Comisiunea Centrală lucrase un proiect.

Afară de legi trebue să amintim Ofisele domnești și circulările, în care abundă texte și idei juridice franceze. Separația Puterilor nu era în totul introdusă prin Reg. Organic iar după Convenția dela Balta-Liman și mai puțin. Uneori Domnul încă judeca și, în genere, întărea hotărîrile judecătorești și supraveghia mersul justiției. El mai avea și dreptul de a supune Adunării Obștești proiecte, izvoade de interpretare sau completare a legilor, precum și de a lămuri unele capete din pravile. Aceste atribuții lămuritoare le exercita prin așa zisele ofise.

Pe lângă acestea, Logofătul Dreptății, avea dreptul să dea lămuriri, deslegări la întrebările ce i se adresau, instrucțiuni, de care instanțele erau datoare să țină seamă.

Asemenea ofise și circulări sunt foarte numeroase; buletinele oficiale, colecțiunile Hașnaș, Pastia și alte publicații sunt pline. Ele sunt foarte interesante pentru evoluția Dreptului nostru. Am atras de mult atenția în special asupra celor referitoare la distribuirea Justiției. Prin ele s'au introdus încetul cu încetul, din Franța, regulele de procedură civilă, în special. Cercetarea lor este necesară pentru cunoașterea acestei proceduri care a existat înainte de introducerea codului în 1865. Grație lor s'au organizat cancelariile instanțelor după normele franceze, s'au deprins cu aceste norme funcționarii, care n'aveau cine știe ce pregătire, s'a format o practică judecătorească și s'a deprins publicul cu nouăle rânduieli, așa că la 1865 terenul era pregătit pentru ceea ce s'a legiferat atunci.

Asemenea lămuriri au ajutat mult și la facerea hotărîrilor după modelele franceze. Când se vor studia hotărîrile, în deosebi ale instanțelor superioare — pronunțate în perioada Regulamentului — se va vedea evoluția lor din ce în ce mai pronunțată în sensul francez și se va putea vorbi chiar de *un început de jurisprudență românească*, în care au fost folosite procedeele franceze.

In această perioadă avem — oricât ar surprinde pe unii — și *începuturi de doctrină*, desvoltate în spirit francez. Din ceea ce ni s'a păstrat trebue să menționăm câteva capitole în manuscrisele lui Flechtenmacher, care utiliza doctrina franceză [1]. Avem — apoi — puține pagini din cursul lui Racoviță și al lui Brăiloiu, ținute la 1838 și în urmă și în care se vede iarăși cultura franceză. Avem — însă — o lucrare de doctrină comercială, tipărită la București în 1842 de Gh. A. Manu și Roset-Bibica. Este întitulată *Tâlmăcirea cronicii comerciale*, după metodul lui Braward Veirier, pentru întrebuințarea judecătorilor, a advocaților și a negutătorilor.

Această lucrare este un comentar al codului comercial după manualul profesorului de Drept Comercial dela Paris, P. Braward Veyrières. Erau în curent și cu ideile și teoriile « care se găsesc în publicațiile franțuzești, cele mai de curând » care — spun ei — răstoarnă ideile de mai înainte; de aceea nu s'au lăsat impresionați de ele. Nu erau pretențioși; socoteau cartea « o adunare de mai multe deslușiri franțuzești ce s'au arătat asupra Dreptului comercial » [2]. Și în lucrarea lui Bărbătescu asupra codului Caragea se simte oarecare influență franceză. Aceeași, dar mai pronunțată a fost în cursul de Drept civil al lui Costaforu, deschis la 1851, în care se referă la autori francezi, în cursurile lui Bosianu, Boerescu și alți profesori [3]).

In Moldova influența franceză a fost ceva mai slabă, poate și din cauza celei austriace, care în Muntenia nu se constată. Totuși, și acolo este destul de accentuată. Din ceea ce s'a scris menționăm un curs de Drept Civil ținut pe la 1855—1857 de Teodor Veisa.

De amintit că întâlnim și *încercări de reviste juridice*. După prima care însă n'a reușit, a lui Flechtenmacher, în revista *Propășirea* lui Ghica și Kogălniceanu

[1]) Andrei Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher*. 1923.
[2]) Andrei Rădulescu, *Primele încercări de doctrină comercială în Țara Românească*. 1936.
[3]) Andrei Rădulescu, *Cercetări asupra învățământului Dreptului în Țara Românească până în 1864*. 1912, p. 47 și urm. *Vestitorul românesc*, 1851, supliment la Nr. 87.

era destinată o secție pentru Jurisprudență. In ea găsim un articol « despre Ministerul Public » scris de Panait Balș și în care se vede clar influența dreptului francez. Mai târziu se găsesc și în alte publicații articole de Drept, formate sub aceeași înrâurire.

Ceea ce a mărit această influență a fost mai ales *învățătura Dreptului.* Numărul tinerilor, care au mers în Franța a sporit continuu. După 1830, întâlnim ca juriști pe Alex. Filipescu « Doctor în Drepturi », Ștefan Bălăceanu, Arghiropol, Const. Brăiloiu, Racoviță, etc.

In fruntea trebilor publice — și chiar pe Tron — au ajuns persoane ca Bibescu, Știrbey, care învățaseră știința legilor în Franța. Au fost trimiși acolo și bursieri, ca Bosianu, Costaforu, mai pe urmă Boerescu, Vioreanu și alții. Unii au învățat dreptul în țară, la școalele, care nu erau așa de slabe cum ne închipuim și în care învățătura se resimțea mult de ce era în Franța.

In genere oamenii din pătura de sus au căutat să cunoască Dreptul francez, din legi și din cărți. Citām între alții, pe Conache care întrebuința codul francez, iar un D. Ghica cumpărase la 1833 *les sept codes français.* Nicolae Suțu, cunoștea legile franceze, Mihail Ghica și atâția alții cunoșteau și foloseau, cu destulă competență produsele juridice ale Franței.

După 1850 apar urme de influență a Dreptului din Belgia mai ales în Dreptul public, astfel cum am arătat în comunicarea mea. Această influență, socotită ca o anexă a celei din Franța, n'a scăzut de loc progresul influenței celei franceze, care se desvoltă din ce în ce mai mult. In acte, în memorii, în publicații, în activitatea judecătorească, în vieața publică se văd imediat urmele acestei influențe. Spiritul public era format și călăuzit aproape în totul de concepțiile din Franța.

* * *

Când s'a făcut îndoita alegere a lui Cuza — și în urmă la 1862 Unirea deplină — influența juridică franceză era dominantă și se constată aproape în toată organizația Statului

în idei și în vieața publică. Indată după această alegere, una din cele mai importante și urgente probleme a fost unificarea legislativă. In domeniul Dreptului civil, de exemplu, s'au gândit — se pare — să introducă și dincoace de Milcov *Codul Calimach* dar curând a fost părăsit acest gând. Era un acord unanim că mijlocul cel mai potrivit este să se introducă legile franceze. In executarea acestei idei, la câteva luni după suirea pe tron a lui Cuza, în Octomvrie 1859, Ministrul de Justiție din Țara Românească, Gheorghe Crețeanu, a propus să fie introdusă cea mai mare parte din legislația Franței și anume codul civil, procedura, codul comercial, penal, de instrucție criminală și organizarea judecătorească. Poate că propunerea s'ar fi realizat, dacă împrejurările ar fi fost mai prielnice.

Când s'a întocmit în 1861 legea Curții de Casație înscrisă în Convenția de la Paris, s'au îndreptat spre legea franceză, afară de anumite părți luate din cea belgiană.

După Unirea deplină din 1862, unificarea a fost pusă la ordinea zilei, pe primul plan, și s'a numit, în acest scop, o Comisiune, care și-a început activitatea, ocupându-se de codul civil. Fără a i se fi făcut vreo recomandație, ea a luat ca izvor principal codul Napoleon și lucrând în 1862—1863, a alcătuit un proiect de cod civil pe baza celui francez.

După lovitura de Stat dela 2 Mai 1864 și după numirea Consiliului de Stat, căruia îi revenea sarcina unificării, i s'a recomandat ca model pentru codul civil, proiectul de cod civil italian. Totuși — cum se știe — Consiliul n'a respectat voința Domnului ci a folosit codul Napoleon, în forma proiectului întocmit în 1862—1863. Mai tare decât Mesajul Domnesc era influența franceză, care stăpânea părerea tuturor că nu e lege mai bună și mai potrivită pentru noi decât cea franceză [1]).

Și aproape în toată organizația cea nouă a Statului s'a urmat după ceea ce găseam în Franța [2]).

* * *

[1]) Andrei Rădulescu, *Șaizeci de ani de cod civil*, Mem. Acad. Rom., secț. ist., seria III, tom. VI.

[2]) Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*. 1932.

Totul era pregătit spre a merge pe această cale. Mai ales ceea ce se făcuse după revoluția dela 1848 ne îndrumase întruna spre Franța, a cărei strălucire culturală atrăgea și a cărei situație politică deștepta toate speranțele pentru viitorul nostru. După Unire, în special, influența Dreptului francez este covârșitoare. Nu se putea concepe a face ceva mai bine decât a urma modelele din Franța. Era o stare de spirit, pe care cei de mai târziu, cu greu o înțelegem.

Ceea ce s'a făcut la 1864—1865, când s'a dat Țării o organizație după sistemul francez și legi unitare, cu izvoare în cea mai mare parte franceze, n'a fost produsul unui capriciu al Domnitorului sau al marelui său sfetnic Kogălniceanu, ori al unora dintre Membrii Consiliului de Stat, ci este rezultatul desvoltării, de cel puțin 3 sferturi de veac, a influenței Dreptului francez, desvoltare în continuă creștere. *Anii 1864—1865 reprezintă încheierea unei perioade în evoluția acelei influențe.*

S'ar putea spune că influențele străine dar în special cea franceză, fiind prea puternică, a înnăbușit dreptul nostru anterior și i-a împiedecat desvoltarea. Această părere, care are aderenți, este fără temeiu, în deosebi pentru perioada până la 1864. In acea perioadă, noi n'am fost niște simpli traducători ai legilor franceze, cum s'a făcut în parte la 1864—1865. Am folosit texte, lucrări, dar mai ales idei. *Este o diferență pronunțată între felul cum s'a exercitat înrâurirea Franței până la 1864, la acea dată și după.* Până la 1864 ne-am străduit să alegem mai cu seamă ceea ce am socotit mai necesar și mai potrivit cu stările dela noi. Și normele pe care le-am luat, am căutat să le îmbinăm cu ceea ce aveam până atunci, să le apropiem de fondul nostru juridic și să le înfățișăm în limba timpului, care — azi — ni se pare uneori curioasă dar care era a noastră și în care găsim și expresiuni foarte frumoase și exacte, pe care le-am fi putut păstra.

Privirea de total ne duce la concluzia că — în această perioadă — am căutat nu să copiem servil, ci să adaptăm la noi Dreptul francez.

De acum câţiva ani am numit perioada, de care m'am ocupat în această comunicare, *perioada de adaptare*. In prima ei parte până la 1830 influenţa a fost mai slabă şi adaptarea s'a făcut mai încet şi mai greu, iar după 1830 influenţa fiind mai întinsă şi mai variată, adaptarea a mers crescând în sensul că am introdus în Dreptul nostru mai multe norme franceze.

Prin aceasta, însă, nu s'a împiedecat vieaţa şi desvoltarea Dreptului românesc. Ar fi greşit a se crede altfel. Cel puţin în perioada, de care ne-am ocupat — *cea mai mare parte a Dreptului aplicat în ţările noastre a rămas Dreptul românesc, cu bază romană şi cu însuşirile lui originale.*

Poate că dacă s'ar fi continuat cu metoda de adaptare cu care se lucrase în aceste câteva decenii Dreptul românesc ar fi avut alt aspect. Imprejurările au impus însă altă soluţie, unificarea urgentă, atât de necesară pentru vieaţa Statului; şi pentru asta au fost introduse, în măsura cunoscută, legile Franţei, spre care se îndreptase de multe decenii. De abia atunci s'a modificat Dreptul anterior.

Dar nici rânduelile juridice dela 1864—1865, pentru care a fost folosit — aşa de mult — Dreptul francez, n'au fost cu totul străine de sufletul românesc, cum se mai repetă, chestiune de care m'am ocupat mai pe larg în câteva lucrări. Nu este de admis ca toată lumea noastră să le fi cerut cu stăruinţă, să le fi primit cu entuziasm şi, mai vârtos, să le fi păstrat, când putea să le înlăture după detronarea lui Cuza, să le fi păstrat şi aplicat atâtea decenii, peste câteva luni 80 de ani, să le fi desvoltat, să le fi apropriat şi naţionalizat.

De altă parte nici după 1864 *influenţa franceză*, aşa de întinsă şi adâncă, n'a fost un obstacol, pentru progresul Dreptului românesc. Studierea ei, în chip complet, ceea ce nu se poate cuprinde în acestă comunicare, arată că departe de a împiedeca, *a ajutat mult evoluţia Dreptului nostru şi i-a înlesnit drumul şi spre creaţii originale.*

Ca orice înrâurire străină, de sigur că a contribuit la anumite abateri din calea istorică pe care se desfăşura vieaţa Dreptului românesc, de sigur că a introdus anumite idei şi forme care la început nu erau sau nu păreau în totul potrivite cu ale noastre. Dar asemenea fenomene s'au întâmplat şi la alte

popoare, iar uneori sunt necesare astfel de abateri, uneori chiar salturi pentru a îndrepta neajunsurile trecutului și a intra în rândul Statelor mai civilizate.

Influența franceză, afară de foloasele juridice propriu zise: texte, organizații, jurisprudență, doctrină — ne-a deschis și orizonturi nouă în concepții și ne-a dat putința să avem un *Drept romanic*, prin care ne-a apropiat și mai mult de popoarele de care suntem legați prin origine, spirit, prin limbă și prin Drept.

Ar fi de dorit să se cerceteze cu mai multă stăruință efectele ei pentru vieața noastră din sec. XIX. Nu se pune în destulă evidență această înrâurire în mișcările și actele mari din acea vreme, în răspândirea ideilor despre drepturile noastre ca Stat, ca Națiune ori ca indivizi. Se atribue uneori prea mult operelor literare, politicii, culturii în genere și nu se accentuează suficient că aproape în tot ce s'a realizat au avut mare rol și concepțiile juridice ale Franței.

* * *

Incă de pe la începutul sec. XIX într'o sporire neîntreruptă și tot mai luminoasă, influența franceză a contribuit, ca niciuna alta, la propășirea Dreptului românesc.

Am căutat să probez că a existat o influență franceză, cu mult înainte de 1864, destul de însemnată, și că opera de unificare, atât de necesară pentru consolidarea unirii, unificare realizată la 1864, pe baze franceze a fost triumful acestei influențe.

Cele expuse aci — chiar în chip așa de sumar — sper că pot face această dovadă, așa cum am voit să arăt.

Prin aceste constatări se vădește încă un aspect — și din cele mai puternice — al influenței din Franța, căreia îi datorim atât de mult în desvoltarea noastră contemporană.

CUPRINSUL

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III	Lei
TOMUL I, (1922—23)	10.000
TOMUL II, (1923—24)	12.000
TOMUL III, (1924—26)	—
TOMUL IV, (1924)	14.000
TOMUL V, (1925—26)	10.000
TOMUL VI, (1926—27)	14.000
TOMUL VII, (1927)	12.000
TOMUL VIII, (1927—28)	14.000
TOMUL IX, (1928—29)	10.000
TOMUL X, (1929)	15.000
TOMUL XI, (1930)	12.000
TOMUL XII, (1931—32)	10.000
TOMUL XIII, (1932)	12.000
TOMUL XIV, (1933)	12.000
TOMUL XV, (1934)	12.000
TOMUL XVI, (1934—35)	12.000
TOMUL XVII, (1935—36)	12.000
TOMUL XVIII, (1936)	12.000
TOMUL XIX, (1937)	12.000
TOMUL XX, (1938)	12.000
TOMUL XXI, (1938—39)	25.000
TOMUL XXII, (1939—40)	25.000
TOMUL XXIII, (1940—41)	25.000
TOMUL XXIV, (1941—42)	23.000
TOMUL XXV, (1942—43):	35.000
TOMUL XXVI (1943—44):	20.000
TOMUL XXVII (1944—45):	16.000

1. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări 1.200
2. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei 700
3. N. BĂNESCU. Nicolae Iorga, martir al libertăţii popoarelor 1.000
4. GENERALUL R. ROSETTI. Proiecte de operaţiuni în anii 1876-1878 600
5. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Tradiţia istorică despre voivodatele româneşti din Ardeal 1.500

	Lei
6. ION I. NISTOR. Legăturile cu Ohrida şi exarhatul plaiurilor . . .	1100
7. I. LUPAŞ. Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondenţa sa.	1500
8. ION I. NISTOR. Ţara Severinului şi Banatul Timişan	1300
9. GHEORGHE I. BRĂTIANU. O nouă mărturie (1277) despre un Voivodat Moldovenesc în veacul al XIII-lea	500
10. M. BERZA. Ştiinţă şi metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga	2300
11. EMIL LĂZĂRESCU. Despre Voivodul Românilor din 1307—1308 .	500
12. ION I. NISTOR. Relaţiile principiilor Caragheorghe şi Miloş Obrenovici cu Ţara Românească	1100
13. ION I. NISTOR. Ravagiile epidemiilor de ciumă şi holeră şi instituirea cordonului carantinal la Dunăre	1500
14. C. MARINESCU. Săbii Brâncoveneşti	900
15. ANDREI RĂDULESCU. Influenţa franceză asupra dreptului român până la 1864	800

C. 37.933.

LEI 16.000